

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav pro dějiny umění

Disertační práce

ThLic. Ing. Stanislav Příbyl, Th.D.

Jan z Jenštejna – objednavatel a konceptor děl krásného slohu

John of Jenštejn – orderer and conceptor of the works of the Beautiful style

Praha 2025

Vedoucí práce: PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D., DSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 21. března 2025

Stanislav Příbyl

Klíčová slova (česky)

Jan z Jenštejna

církev

reforma

krásný sloh

komplexní obrazová forma

krásná madona

krásná mieta

krásná assumpta

Maria gravida

Klíčová slova (anglicky):

Jan of Jenštejn

Church

Reform

Beautiful Style

Complex form of the image

beautiful Madona

beautiful Pieta

beautiful Assumpta

Maria Gravida

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval několika lidem, kteří mi pomohli nejen k dokončení této disertace, ale především mi pomohli najít vztah k osobě Jana z Jenštejna a k umění krásného slohu, protože o takovém či podobném výzkumném projektu jsem uvažoval a odhodlával se více než 25 let.

Především chci poděkovat svému profesorovi církevních dějin na KTF UK Mons. prof. Jaroslavu V. Polcovi (1929–2004), který mi otevřel oči pro svět české církve druhé poloviny 14. století jako nesmírně bohatého a inspirujícího prostředí. Osoba Jana z Jenštejna byla jeho celoživotním zájmem, ale náhlé úmrtí mu zabránilo korunovat toto úsilí monografií. Zachovalo se po něm množství rozpracovaných edicí a textů, které jsem se snažil s dovolením dědiců – Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy a Papežské koleje Nepomucenum – beze zbytku využít. Tuto práci považuji za hold tomuto výjimečnému muži a za splacení dluhu, který vůči němu mám.

Dále bych rád poděkoval prof. Jiřímu Kuthanovi, který mě už před oněmi 25 lety znovu a znovu vybízel, abych s prof. Polcem více spolupracoval a pomáhal mu v jeho úsilí.

Za bezprostřední podnět ke studiu dějin umění a nesčetné konzultace chci vyjádřit vděčnost prof. Michaele Ottové.

Ze srdce rád chci poděkovat za inspirativní, trpělivé a velkorysé doprovázení mého školitele, prof. Jana Royta.

Nakonec bych rád vyjádřil svou vděčnost všem, kteří mi pomáhali s latinskými texty, zvláště Janu Zdichyncovi, Janě Peroutkové, která pro účely této práce vypracovala rekonstrukci barevnosti busty Jenštejnovy v triforiu pražské katedrály. Děkuji Janě Chadimové a Jiřímu Nývltovi, kteří mi pomohli s korekturami. Jsem vděčný všem, kdo znovu a znovu trpělivě poslouchali mé vyprávění o fascinujícím muži, hlavní osobě této práce, o Janovi z Jenštejna.

Abstrakt (česky)

Práce se zabývá životem a dílem třetího pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna (1349–1400), vynikající osobností své doby, mimořádně vzdělaného a nadaného duchovního, který výrazně spoluurčoval společenské, církevní a duchovní klima druhé poloviny 14. století. Na svou dobu se po Janu z Jenštejna zachovalo poměrně velké množství pramenů: listin, dopisů, kázání, básní a traktátů, které umožňují vhled nejen do činnosti tohoto duchovního, ale také do jeho myšlenkového, duchovního a estetického světa, který byl velmi bohatý a současně dramatický v neposlední řadě kvůli jeho komplikované povaze. Práce se zabývá i společenským a duchovním pozadím doby usilující o reformu církve, která později vyústila v husitské hnutí.

V druhé části se práce pokouší stanovit míru jeho osobního vkladu ke vzniku a podobě krásného slohu, především komplexních obrazových forem: krásné madony, krásné piety, krásné assumpty, ikonografického typu Maria gravida a dalších krásnoslohých ikonografických témat. Při tom vychází z teologicko-estetických inspirací sv. Augustina, Pseudo-Dionýsia Areopagity a sv. Bernarda z Clairvaux, především však z Jenštejnových textů, jeho teologických konstrukcí a hojných estetických poznámek a postřehů.

V závěru práce je vyhodnocen možný podíl třetího pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna na vzniku a podobě krásného slohu.

Abstract (in English):

The thesis deals with the life and work of the third archbishop of Prague, John of Jenštejn (1349–1400), an outstanding personality of his time, an exceptionally educated and gifted clergyman who significantly co-determined the social, ecclesiastical and spiritual climate of the second half of the 14th century. For his time, a relatively large number of sources have survived from John of Jenštejn: letters, sermons, poems and treatises, which provide insight not only into the activities of this cleric, but also into his intellectual, spiritual and aesthetic world, which was both rich and dramatic, not least because of his complicated nature. The thesis also deals with the social and spiritual background of the period seeking to reform the Church, which later resulted in the Hussite movement.

The thesis in its second part attempts to establish the extent of his personal contribution to the creation and form of the beautiful style, especially the complex pictorial forms: the beautiful madonna, the beautiful pieta, the beautiful assumpta, the iconographic type of Maria gravida and others iconographic themes of the Beautiful Style. In doing so, he

draws on the theological and aesthetic inspirations of St. Augustine, the Pseudo-Dionysius Areopagite and St. Bernard of Clairvaux, and above all on Jenštejn's texts, his theological constructions and his abundant aesthetic remarks and observations.

The thesis concludes by evaluating the possible contribution of the third archbishop of Prague, John of Jenštejn, to the origin and form of the beautiful style.

OBSAH

OBSAH.....	8
ÚVOD 1	
1 ŽIVOT JANA Z JENŠTEJNA.....	2
1.1 DOBA A ATMOSFÉRA JENŠTEJNOVA ŽIVOTA.....	3
1.2 DĚTSTVÍ, RODINNÉ PROSTŘEDÍ A STUDIA.....	5
1.2.1 Datum narození.....	5
1.2.2 Rodinné prostředí.....	7
1.2.3 Studia.....	11
1.3 DIPLOMATICKÁ KARIÉRA JANA Z JENŠTEJNA.....	22
1.4 BISKUPEM V MÍŠNI.....	22
1.5 BISKUPSKÉ SVĚCENÍ JANA Z JENŠTEJNA.....	25
1.6 JMENOVÁNÍ PRAŽSKÝM ARCIBISKUPEM.....	27
1.7 OBDOBÍ JENŠTEJNOVA PRAŽSKÉHO EPISKOPÁTU.....	29
1.8 V ÚSTRANÍ A ZÁVĚR ŽIVOTA.....	48
2 JAN Z JENŠTEJNA JAKO ARCIBISKUP A DUCHOVNÍ.....	50
2.1 REFORMNÍ SNAHY JANA Z JENŠTEJNA.....	53
2.2 SVÁTEK NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE.....	55
2.3 EUCHARISTICKÁ ÚCTA A NAUKA U JANA Z JENŠTEJNA.....	58
2.4 EKLEZIOLOGIE JANA Z JENŠTEJNA.....	60
2.5 SOCIÁLNÍ SMÝŠLENÍ JANA Z JENŠTEJNA – SPOR O ODÚMRTĚ.....	61
2.6 ESCHATOLOGICKÉ NÁZORY JANA Z JENŠTEJNA – SPOR O OČISTEC.....	63
2.7 ODPUSTKOVÉ LISTINY VYDANÉ JANEM Z JENŠTEJNA.....	64
3 PRAŽSKÉ SYNODY A SPOR O OBRAZY.....	69
3.1 OBRANA PRÁV CÍRKVE PŘED ZÁSAHY SVĚTSKÉ MOCI.....	70
3.2 ŽIVOT A SLUŽBA DUCHOVNÍCH.....	71
3.3 USTANOVENÍ MARIÁNSKÝCH SVÁTKŮ.....	72
3.4 EUCHARISTICKÁ ÚCTA.....	73

3.5	SPOR O OBRAZY A ÚCTU K NIM.....	74
4	OSOBNOST JANA Z JENŠTEJNA.....	83
4.1	ZDRAVOTNÍ STAV A NEMOCI.....	83
4.2	OBRÁCENÍ A ASKEZE.....	87
4.3	VIDĚNÍ A SNY.....	95
4.4	ESTETICKÉ CÍTĚNÍ.....	109
4.5	POKUS O PORTRÉT.....	121
4.6	SVĚTEC?.....	122
5	DÍLO JANA Z JENŠTEJNA.....	124
5.1	LISTÁŘ.....	124
5.2	VATIKÁNSKÝ KODEX.....	126
5.2.1	<i>Čas a místo vzniku Kodexu.....</i>	<i>127</i>
5.2.2	<i>Autoři a styl výtvarné výzdoby Kodexu.....</i>	<i>127</i>
5.2.3	<i>Obsah Kodexu.....</i>	<i>128</i>
5.2.4	<i>Výzdoba Vatikánského kodexu.....</i>	<i>163</i>
5.2.5	<i>Osobní zásahy Jana z Jenštejna do podoby Vatikánského kodexu.....</i>	<i>172</i>
6	KRÁSNÝ SLOH.....	174
6.1	INTERNACIONÁLNÍ GOTIKA A KRÁSNÝ SLOH.....	174
6.2	KRÁSNÝ SLOH V ČESKÝCH A STŘEDOEVROPSKÝCH DĚJINÁCH UMĚNÍ 179	
7	JENŠTEJNOVY MYŠLENKY A JEJICH PRŮMĚT DO UMĚLECKÝCH DĚL KRÁSNÉHO SLOHU.....	195
7.1	KRÁSNÁ MADONA.....	198
7.1.1	<i>Vybraná díla s možným vlivem Jana z Jenštejna na jejich podobu.....</i>	<i>201</i>
7.1.2	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	<i>210</i>
7.2	ASSUMPTA, IMMACULATA.....	224
7.2.1	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	<i>226</i>
7.3	KRÁSNÁ PIETA.....	235
7.3.1	<i>Vybraná díla s možným vlivem Jana z Jenštejna na jejich podobu.....</i>	<i>238</i>
7.3.2	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	<i>246</i>

7.4	EUCCHARISTIE.....	250
7.4.1	<i>Vybraná díla sloužící k prezentaci eucharistie.....</i>	250
7.4.2	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	251
7.5	MARIA GRAVIDA.....	251
7.5.1	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	252
7.6	BOLESTNÝ KRISTUS A ARMA CHRISTI.....	253
7.6.1	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	256
7.7	NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE.....	260
7.7.1	<i>Tzv. „obrácené“ Navštívení.....</i>	261
7.7.2	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	263
7.8	PANNA MARIA SNĚŽNÁ.....	268
7.8.1	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	269
7.9	SVATÝ PETR.....	271
7.9.1	<i>Svatý Petr ze Slivice.....</i>	272
7.9.2	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	273
7.10	CÍRKEV.....	277
7.10.1	<i>Nástěnné malby u sv. Apolináře v Praze.....</i>	280
7.11	SVATÝ VÁCLAV.....	282
7.11.1	<i>Socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli.....</i>	283
7.11.2	<i>Inspirace v Jenštejnových textech.....</i>	284
8	JAN Z JENŠTEJNA JAKO OBJEDNAVATEL A DONÁTOR.....	286
8.1	ILUMINACE JENŠTEJNOVA KODEXU.....	286
8.2	VITRÁŽ NAVŠTÍVENÍ PANNY MARIE NA BISKUPSKÉM HRADĚ V MÜGELNU	286
8.3	MADONA ROUDNICKÁ MISTRA TŘEBOŇSKÉHO OLTÁŘE.....	287
8.4	MADONA ROUDNICKÁ.....	287
8.5	MADONA SVATOVÍTSKÁ.....	288
8.6	SV. PETR ZE SLIVICE.....	288
8.7	MALBY JENŠTEJNOVÝCH VIZÍ A OSOBNÍCH PROŽITKŮ.....	289
8.8	JAN Z JENŠTEJNA A PRAŽSKÁ KATEDRÁLA.....	289
8.8.1	<i>Vysvěcení chóru katedrály.....</i>	290

8.8.2	<i>Položení základního kamene západní části katedrály.....</i>	291
8.8.3	<i>Podíl Jana z Jenštejna na výzdobě katedrály.....</i>	292
8.8.4	<i>Peplum cruentatum a vliv této relikvie na díla krásného slohu.....</i>	294
9	ZÁVĚR.....	297
9.1	ŽIVOT JANA Z JENŠTEJNA.....	297
9.2	DUCHOVNÍ PROFIL JANA Z JENŠTEJNA.....	301
9.3	TEOLOGIE JANA Z JENŠTEJNA.....	303
9.4	JAN Z JENŠTEJNA A RYSY KRÁSNÉHO SLOHU.....	305
9.5	CONCLUSIO.....	310
10	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:.....	313
10.1	PRAMENY:.....	313
10.2	LITERATURA.....	313
11	SEZNAM OBRÁZKŮ:.....	333
12	SEZNAM ZKRATEK:.....	335
13	PŘÍLOHY.....	I
	PŘÍLOHA 1. – SEZNAM DOPISŮ JANA Z JENŠTEJNA UCHOVANÝCH V JEHO LISTÁŘI.....	I
	PŘÍLOHA 2. – SEZNAM DĚL JANA Z JENŠTEJNA OBSAŽENÝCH VE VATIKÁNSKÉM KODEXU.....	I
	PŘÍLOHA 3. – SEZNAM LISTIN VYDANÝCH JANEM Z JENŠTEJNA JAKO PRAŽSKÝM ARCIBISKUPEM.....	V
	PŘÍLOHA 4. – OBRÁZKY A FOTOGRAFIE.....	VII

Předmluva

Předkládaná disertační práce se zabývá osobou Jana z Jenštejna a hypotézou intenzity jeho vlivu na vznik děl krásného slohu, kterou v roce 1977 formuloval Jaromír Homolka: „Jenštejn se jeví jako zcela pozoruhodný donátor, který (...) aktivněji a záměrněji spoluurčoval podobu svých objednávek. (...) Také v rovině formální participoval (...) především na směru formulovaném Jindřichem Parlěřem, Mistrem Osvaldem a Třeboňským mistrem a vyústivším v umění krásného slohu.“¹ Současně se věnuje duchovní, historické, politické a umělecké atmosféře druhé poloviny 14. století se zvláštním zřetelem na osobu třetího pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna (1349–1400).

Velmi málo Jenštejnových textů bylo editováno, vydáno a přeloženo do češtiny. Menší polovina jeho textů byla editována a nachází se v různých časopisech a knihách. Prvními editory byli Bohuslav Balbín, Josef Dobrovský a František Palacký, velké množství textů vycházelo v edicích vydávaných v druhé polovině 19. století a na začátku 20. století. Mnoho textů se nacházelo ve fragmentech jako poznámky pod čarou v různých publikacích. Některé Jenštejnovy texty editoval prof. Jaroslav V. Polc a nacházely se v jeho pozůstalosti ve větším či menším stádiu rozpracovanosti. Přibližně třetina Jenštejnových textů dosud editována nebyla. Jan z Jenštejna psal středověkou latinou a písemné prameny jsou psány gotickou kurzívou, výpravný kodex je psán gotickým písmem. Středověká latina má svůj způsob zápisu, v písemných dokumentech se používají zkratky, sám jazyk obsahuje řecká, německá, italská a francouzská slova.

Nejprve tedy bylo nutno projít všechny texty Jana z Jenštejna, uspořádat editované texty a doplnit přepisy tam, kde chyběly nebo vůbec nebyly k dispozici. Vzhledem k rozsahu pramenů to byla práce, která mi trvala několik let.

Základním úkolem řešitele musela být neustálá snaha o vyrovnanost mezi třemi pohledy na problematiku: historickým, teologickým a umělecko-historickým. Historické hledisko bylo velmi lákavé, protože čas je přirozený rámec všeho dění. Teologický pohled postupně vyrůstal tak, jak se objevovaly jednotlivé souvislosti s Jenštejnovými oblíbenými teology: Pseudo-Dionýsiem Areopagitou, sv. Augustinem a sv. Bernardem a jak se ukazovaly arcibiskupovy akcenty na různé podněty života církve tehdejší doby. Nakonec se objevil pohled na umění inspirovaný jak životem, tak teologickým dílem pražského

¹ HOMOLKA 1977, 131–132.

arcibiskupa a jeho estetickými předpoklady a názory. Proto se v první části práce prolíná pohled historický a teologický, zatímco v druhé spíše uměleckohistorický s teologickým.

Jedním z cílů práce bylo vypracovat kritický duchovní životopis Jana z Jenštejna. Vědecký přínos necht' je spatřován v souborném zpracování dosavadního poznání spolu s publikací dalších souvislostí, které umožnilo spojení dosavadních znalostí o životě a době třetího pražského arcibiskupa a četby textů, které nebyly dosud komplexně zpracovány.

Dalším cílem práce, vzhledem ke studovanému oboru cílem klíčovým, je srovnání ikonografických témat krásného slohu s texty Jana z Jenštejna a stanovení hypotézy míry jeho osobního vlivu na vznik a podobu krásného slohu. Toto téma rezonuje v uměleckohistorické obci dlouhá desetiletí, avšak vzhledem k rozsahu a přístupnosti Jenštejnových textů vyžaduje prohloubení, které by přineslo do této hypotézy větší jistotu. Vědecký přínos této části práce může být spatřován v analýze všech dostupných Jenštejnových textů, které by mohly danému tématu přinést větší jistotu. Pokud je mi známo, toto dosud nikdo neudělal, kromě jiného proto, že ještě před několika desetiletími byly příslušné prameny téměř nedostupné.

Historická část práce rozdělená do šesti kapitol se zabývá Jenštejnovým životem a dílem. První kapitola popisuje pozadí jeho života, dobu a atmosféru pomalu ale nezadržitelně vznikajících reformních aktivit, které reagovaly na stav církve, především na život kléru, které byly „korunovány“ papežským schismatem v roce 1378. Na tuto pasáž navazuje text pojednávající o životě Jana z Jenštejna. Pokouší se stanovit a zdůvodnit rok Jenštejnova narození, který lze pouze zpětně odvodit z některých jeho životních událostí. Zabývá se rodinou pánů z Kamenice, kteří přišli do Prahy a stali se záhy významnými spolupracovníky Jana Lucemburského a především Karla IV. Popisuje cestu naprosto exkluzivního vzdělání Jana z Jenštejna na pěti univerzitách v Čechách, Itálii a Francii a zmiňuje některé osoby, které na Jenštejnovu vzdělání měly vliv. Postihuje jeho činnost jako příležitostného diplomata. A především se věnuje jeho působení jako biskupa dvou diecézí, nejprve v Míšni a potom v Praze. Dalším Jenštejnovým úkolem byl úřad kancléře krále Václava IV., který ovšem trval jen do roku 1384 kvůli sporům s králem a jeho okolím.

Jan z Jenštejna strávil velkou část své energie a života v různých sporech. Asi nejvýznamnějším byl trvalý konflikt s králem Václavem IV., neméně dramatické spory měl s mistrem Vojtěchem Raňkovým z Ježova. Jenštejnův episkopát vyvrcholil dramatickým zatčením jeho spolupracovníků a zabitím jeho generálního vikáře Jana z Pomuku v roce 1393. Po dalších střítech Jan z Jenštejna abdikoval ve prospěch svého synovce Olbrama ze Škvorce a v roce 1399 odešel natrvalo do exilu do Říma, kde následujícího roku zemřel.

Druhá kapitola práce představuje Jana z Jenštejna jako arcibiskupa a duchovního. Klade si za cíl postihnout, jak Jenštejn chápal úřad biskupa a jak se jej snažil vykonávat. Toto chápání se opírá o arcibiskupovy texty a o texty jeho přátel, především Petra Klarifikátora, který jej jako duchovní rádce vedl k tomu, aby biskupský úřad obecně i svůj konkrétní post pražského arcibiskupa, metropolity a stálého papežského legáta, vykonával co nejlépe a nejsvědomitěji. Kapitola se současně zabývá Jenštejnem jako reformátorem, který usiloval o dobrý život kléru. S tématem práce souvisí ustanovování nových mariánských svátků, problematika obrazů a úcty k nim a tematika eucharistické úcty. Jako arcibiskup se Jan z Jenštejna zapsal do světových církevních dějin tím, že v roce 1386 ustanovil pro svou diecézi svátek Navštívení Panny Marie, který byl po intenzivních Jenštejnových snahách v roce 1389 vyhlášen pro celou církev. K výkonu úřadu arcibiskupa také patřily určité teologické akcenty, které charakterizovaly Jenštejnův episkopát. Jde především o eucharistickou úctu a ekleziologické akcenty. Závěr kapitoly pojednává o jedné Jenštejnově aktivitě, a to o udělování odpustků, často spojené s určitými obrazy nebo místy.

Třetí kapitola se zabývá pražskými synodami. Ty byly důležitým nástrojem pro projednávání a prosazování reformních myšlenek a měly tradici již z doby před založením pražského arcibiskupství. Zachovaly se synodální výnosy, které dobře ilustrují Jenštejnovu snahu o dobrý život kléru a opravdovou službu věřícím. Na synodách se projednávala celá paleta problémů a témat, kromě zmiňované péče o život a službu kléru také nezávislost církve na světské moci. Součástí kapitoly je jedno ze žhavých reformních témat, které současně rezonuje s uměleckohistorickým zaměřením této práce. Je to spor o obrazy, který probíhal v Praze na přelomu 80. a 90. let 14. století. Klíčovou postavou byl Matěj z Janova, který se ve svém díle *Regule Veteri et Novi Testamenti* poměrně ostře vymezil proti dobové praxi úcty k obrazům, přičemž se dotkl nejen teologických, ale také estetických kategorií. Na druhé straně stál Jan z Jenštejna, jehož ve sporu zastupoval jakýsi anonymní augustinián, který vedl s mistrem Matějem polemiku. Spor byl uzavřen na synodě v roce 1389, kde Matěj z Janova odvolal a odvolali i jeho následovníci.

Jednou z ambicí této práce je pokusit se o popis osobnosti Jana z Jenštejna. Čtvrtá kapitola se věnuje jeho zdravotnímu stavu tak, jak o něm vyprávěl on sám a jeho okolí. Na základě těchto informací a dalších historických okolností se v 70. letech 20. století pokusili lékaři stanovit jeho diagnózu, která je v práci zmíněna a komentována. Kapitola se zabývá rovněž Jenštejnovým obrácením a asketickým životem. Dále pojednává o zjeveních a snech Jana z Jenštejna. Arcibiskup měl několik snů a vizí, které popisuje buď on sám nebo jeho životopisci. Jeho vize mají velkou estetickou hodnotu a lze je dokonce ikonograficky

identifikovat. Další část kapitoly se zabývá Jenštejnovými způsoby estetického vnímání, které prokazují, že umění pro něj bylo integrální součástí duchovního života a teologického uvažování. Následuje pokus o portrét třetího pražského arcibiskupa. Zde vycházíme z jediného dochovaného arcibiskupova zobrazení, a to z busty v triforiu svatovítské katedrály a poté z jeho vlastního popisu a z různých charakteristik a zmínek jeho současníků. Je to portrét duchovní, protože v Jenštejnově životě hrál velkou roli duchovní život a péče o něj začala obrácením. Žil tak intenzivním spirituálním životem, že mu po jeho smrti byla prisouzena pověst svatosti, lidé se o něm vyslovovali jako o muži svaté paměti, a všechno napovídá tomu, že jeho životopis z pera Petra Klarifikátora byl určen ke kanonizačnímu procesu, protože má podobu *positio super virtutibus*, dokumentu, který se ke svatořečením používá dodnes.

Pátá kapitola práce pojednává o literárním díle Jana z Jenštejna, zachovaném v podstatě ve dvou pramenech. K dispozici je jednak soubor 77 dopisů různým osobnostem tehdejšího světa a také Jenštejnovým přátelům a příbuzným. Z těchto listů, známých někdy pod názvem *Codex epistolaris Joannis de Ienstein*, lze získat nebo odvodit mnoho detailů Jenštejnova života včetně jeho estetických názorů, stěžejních pro tuto práci. Druhý soubor textů se nachází ve výpravném *Vatikánském kodexu*. Zde jsou zachovány arcibiskupovy traktáty, homilie a další spisy. Kodex obsahuje množství figurálních miniatur s Jenštejnovými vlastnoručními přípisky, které nám pomáhají proniknout do záměrů autora nejen literárních ale i výtvarných. Jsou to vlastně nejjistější umělecké objednávky třetího pražského arcibiskupa.

Šestá kapitola se zabývá pojmem krásného slohu. Jeho podobu a atributy se snaží historikové umění zachytit a definovat již více než sto let. Je to cesta vzrušující a stejně jako sloh sám současně robustní a křehká.

Sedmá kapitola práce se zabývá průmětem Jenštejnových myšlenek do uměleckých děl krásného slohu: Krásné madony, Assumpty, Krásné piety, prezentace eucharistické úcty, do typu Maria Gravida a Bolestného Krista. Věnuje se i dalším ikonografickým tématům, jako je Navštívení Panny Marie, Panna Maria Sněžná, svatý Petr, církev nebo svatý Václav. Tato kapitola je pro práci stěžejní, protože komparuje jednotlivá ikonografická témata uměleckých děl krásného slohu s texty Jana z Jenštejna. Tato komparace v závěru práce umožní odpovědět na základní výzkumnou otázku, totiž zda a nakolik ovlivnil Jan z Jenštejna podobu a vznik krásného slohu. Součástí kapitoly je pokus o srovnání Jenštejnových myšlenek a některých konkrétních děl krásného slohu.

O donátorské či objednatelské činnosti Jana z Jenštejna pojednává osmá kapitola práce. Nejprve se zmiňuje o dílech, která Jenštejn objednal, nebo mohl objednat, včetně těch, která se nedochovala.

Věnuje se i pražské katedrále, která je kromě jiného také protagonistou krásného slohu nejen v tom smyslu, že obsahovala krásnoslohá díla, ale že lze s velkou mírou jistoty uvažovat o přímém vlivu pražského arcibiskupa na dobudování a výzdobu vysokého chóru katedrály. Současně jsou písemné důkazy o jeho donátorské činnosti ve prospěch katedrály.

Závěr práce všechny poznatky shrnuje a stanovuje onu hypotézu, zda a v jaké míře Jan z Jenštejna stál či mohl stát za koncepty děl krásného slohu.

Práce je doplněna přehledem Jenštejnových dopisů, traktátů a vydaných listin za jeho pražského episkopátu. Nedílnou součástí práce je obrazová příloha.

Jsem si vědom, že zpracování tématu by mohlo být mnohem hlubší, avšak rozsah práce, již tak dosti velký, by byl v takovém případě neúnosný. Bádání především v oblasti Jenštejnova myšlenkového světa a jeho vlivu na konkrétní nuance jednotlivých konkrétních děl krásného slohu může do budoucna pokračovat úžeji zaměřenými sondami. V takovém případě bude možné dostupné prameny vyčerpat beze zbytku.

Bylo by pro mě satisfakcí, kdyby předkládaná disertace přispěla k hlubšímu poznání Jana z Jenštejna, fascinující osobnosti českých církevních dějin druhé poloviny 14. století, a jeho mimořádného duchovního a myšlenkového odkazu.

Úvod

Jan z Jenštejna: dítě z bohaté rodiny, obklopené péčí, bohatstvím a přízní mocných. Jan z Jenštejna: student a posléze učenec evropského formátu. Jan z Jenštejna: biskup míšeňský a arcibiskup pražský, *legatus natus* pro diecézi bamberskou, míšeňskou a řezenskou. Jan z Jenštejna: reformátor a asketa. Jan z Jenštejna: svářící se s králem i klérem. Jan z Jenštejna: teolog, spisovatel, básník a hudebník. To všechno jsou přívlastky muže, který žil v druhé polovině 14. století a který nepřestává fascinovat.

Jan z Jenštejna: objednavatel a konceptor děl krásného slohu? Jan z Jenštejna: světec nebo podivín?

„Neznám ho“, řekl by kapucín ve vídeňské habsburské hrobce. (Vím, že je to anachronismus). „Neznám ho“, říkám i já. Ale chci ho poznat. Kdo to byl? Jaký byl? Jsou umělecká díla krásného slohu opravdu odrazem jeho vnitřního duchovního života a teologického myšlení? Uvidíme. Zvu vás na tuto cestu za poznáním. Pro mě byla úchvatná, doufám, že bude zajímavá i pro vás...

1 Život Jana z Jenštejna

Jan z Jenštejna je bezesporu pozoruhodnou postavou českých dějin druhé poloviny čtrnáctého století. Jeho pozoruhodnost je dána kromě jiného i tím, že vystihnout jednoznačně jeho osobnost je velmi nesnadné. Snad proto dosud neexistuje moderní monografie o tomto muži v českém jazyce. Zvládnout tento úkol se pokusil v dílčí studii například Rudolf Holinka², v novější době to byl především Ernst Ruben Weltsch.³ Osoba Jana z Jenštejna byla celoživotním zájmem profesora Jaroslava V. Polce,⁴ avšak i zde zůstalo jen u dílčích zpracování tématu a smrt zastihla autora nedlouho před publikací celoživotního bádání. Na druhou stranu existuje nepřehledné množství menších dílčích prací, takže každý, kdo se bude touto osobností zabývat, musí projít stovky textů, počínaje Bohuslavem Balbínem, přes Josefa Dobrovského až po historiky 19., 20. a 21. století.

Obraz Jana z Jenštejna rovněž nebyl ušetřen šrámů ve sporu o smysl českých dějin. Jako jeden z hlavních protagonistů duchovní, intelektuální a kulturní atmosféry předhusitské doby v Čechách byl tu zařazován mezi ty osoby, které svým postavením a způsobem života vyvolaly reformní hnutí na přelomu 14. a 15. století, jindy zase stojí v podstatě v opačném táboře těch, kteří o reformu usilovali. Pokud zná jméno Jan z Jenštejna laická veřejnost, obraz o něm si udělal zpravidla díky románu Aloise Jiráska,⁵ který je ovšem literární fikcí, a nikoli historickým dílem. Jan z Jenštejna se rovněž objevuje v dnes velmi populárních historických románech a detektivkách.⁶ Na druhou stranu je ovšem nutné přiznat, že osoba Jana z Jenštejna je podle dochovaných pramenů mnohohrstevnatá a často nejednoznačná, ačkoli je k dispozici nadprůměrné množství pramenů, a dokonce autobiografických poznámek roztroušených v jeho dílech. Pravdě se bude patrně blížit obraz muže, který byl nesmírně vzdělaný a nadaný, avšak své myšlenky a svá rozhodnutí prosazoval někdy bez potřebné dávky diplomacie a empatie. Byl tvrdý k sobě, avšak byl tvrdý i k druhým. U muže, který byl alespoň z počátku svého pražského episkopátu jako kancléř Václava IV. protagonistou vysoké politiky, a tedy i spolutvůrcem takzvaných „velkých dějin“, to muselo nutně vést ke sporům a k postupné izolaci. Pod slupkou tvrdosti je však zásadový člověk, pro něhož orientace v situaci dvojpapežství není kartou do hry reálné politiky, ale záležitostí

² HOLINKA 1933.

³ WELTSCH 1968.

⁴ Jaroslav V. Polc (1929-2004) byl autorem mnoha dílčích studií. Jeho největším publikovaným dílem týkajícím se osoby Jana z Jenštejna je publikovaná disertace – POLC 1967.

⁵ JIRÁSEK 1949.

⁶ Například historické detektivní povídky Jana Bauera.

svědomí a víry. Někdy se potom stává, že zásadoví a věrní lidé jsou outsidersy „velkých dějin“, avšak ukazateli na cestě životem pro druhé. Ostatně asi právě proto záhy po Jenštejnově smrti zaznamenáváme snahy o jeho svatořečení.⁷ K němu sice nedošlo, ale v některých pramenech je nazýván blahoslaveným.⁸ Každopádně je Jan z Jenštejna nesmírně zajímavou osobností, jejíž bohatství nebylo ještě zdaleka vyneseno na světlo.

1.1 Doba a atmosféra Jenštejnova života

Jan z Jenštejna vyrůstal a později také působil jako pražský arcibiskup ve velice zajímavé, dramatické a bouřlivé době. V době jeho života byla Praha nejen sídlem českého krále, ale v osobě Karla IV. současně římského císaře. Karel IV. chtěl mít z Prahy duchovní i centrum i centrum své moci, a tomu odpovídala i jeho zakladatelská činnost. V roce 1344 bylo pražské biskupství povýšeno na arcibiskupství a začala se stavět gotická katedrála podle francouzských vzorů. Dále byla v letech 1347 a 1348 založena univerzita. Následovalo založení Nového Města pražského v březnu 1348. Praha byla v té době souměstím čtyř měst na obou březích Vltavy: na pravém břehu Staré Město a Nové Město, na levém břehu Hradčany a Menší Město. V roce 1357 byl položen základní kámen k novému mostu, který propojoval břehy řeky a tím i všechna čtyři města.

Z církevního hlediska se Praha stala povýšením na arcibiskupství církevní metropolí. Ve městě bylo v té době 44 farností, 4 kapituly, 25 klášterů a konventů, dále přibližně třicet kaplí a šest špitálů. V Praze žilo minimálně 2200 kleriků, kteří tvořili při odhadovaném maximálním počtu obyvatel⁹ 5,5 % populace. Další klerici přicházeli na studia, jiní hledali obročí, dalšími byli církevní hodnostáři, kteří přijížděli na pravidelné diecézní synody nebo k církevnímu soudu.¹⁰

V tomto kadlubu kosmopolitní a prudce se rozvíjející Prahy se rodilo reformní hnutí. Konkrétně se tak dělo zvláště na území Starého Města, kde bylo množství klášterů, domy bekyní, žili zde příslušníci dalších spiritualit a národností.

Důležitým reformním činitelem byla univerzita. Po svém založení v letech 1347–1349¹¹ rostla jen velmi pozvolně. Jako instituce s rozvinutou akademickou obcí je stvrzena

⁷ Formu „Positio super virtutibus“ má například Život Jana z Jenštejna od Petra Klarifikátora.

⁸ Toto svědectví podává například POLC 1999, 241.

⁹ Praha měla mít v té době až 40 000 obyvatel.

¹⁰ Údaje jsou převzaty z MARIN 2017, 18–19.

¹¹ Bulou papeže Klementa VI., potvrzenou v Avignonu 26. ledna 1347, nadační listinou Karla IV. ze 7. dubna 1348 a Eisenašským diplomem ze 14. ledna 1349, kdy univerzitu potvrdil Karel IV. rovněž jako římsko-

až roku 1360.¹² Prostředí univerzity silně utvářelo kulturu, myšlenkové postupy i pozdější politickou praxi pražských reformátorů. Patřili mezi ně vzdělanci jako Jan Hus, studenti, kteří nedokončili svá studia jako například Tomáš ze Štítného nebo jako přednášející bez většího postavení v akademické obci jako Jakoubek ze Stříbra. Konrád Waldhauser nebo Jan Milíč z Kroměříže sice přišli z jiných prostředí, ale univerzitní prostředí na ně mělo vliv. Všichni pražští reformátoři se považovali za kleriky. Členové Karolina byli ustanovováni kanovníky při královské kapli Všech svatých. Někteří z nich se dokonce stali biskupy, jako například Konrád ze Soltau nebo Matouš z Krakova. Další byli držiteli výnosných beneficií, a i studenti snili, že jednou budou mít takové obročí, že se tím se zbaví hmotných starostí.¹³ Pražské reformní hnutí bylo tedy silně integrováno do struktur církve a klerici byli k sobě nezdědka kolegiální a solidární.¹⁴

Kromě kolegiality patřil k reformnímu kvasu ale také extremismus, který vysvětluje pozdější násilnou povahu husitských radikálů. Ten pomalu vznikal kvůli zhoršené hospodářské situaci v důsledku morové epidemie po smrti Karla IV. (1378). Důležitým faktorem bylo od roku 1378 papežské schisma. Tím, že bylo méně prostředků, dospívala druhá generace pražských studentů a mistrů do postoje frustrovaných intelektuálů.¹⁵ Ke klidu nepřispívala ani řevnivost mezi jednotlivými fakultami univerzity, oddělení právnické fakulty v roce 1372, která se etablovala jako samostatná univerzita a krize na artistické fakultě, která byla nejpočetnější. Právě na této fakultě bylo nejvíce názorových zastánců Jana Viklefa.

Dalším faktorem, specifickým pro pražské reformní hnutí, byl fakt, že reformátoři nebyli členy mendikantských řádů. V Praze byli naopak pověřeni v době založení univerzity výukou teologie. Pocházeli z celé Evropy, mohli se ucházet o tituly, ale nemohli získat akademické funkce. České reformní hnutí tak hledalo zastánce u tradičních řádů. V první řadě podporovali reformní myšlenky augustiniánští kanovníci, kteří přišli do Čech v roce 1333 za episkopátu Jana IV. z Dražic. Do husitských válek bylo založeno kromě první

německý král.

¹² *Ordinationes Arnesti (1360)*. ŠMAHEL/SILAGI 2018, 3–4.

¹³ To je i případ Mistra Jana Husa, který to později vyznává jako „zlú žádost“. *Knížky o svatokupectví*. – HUS/MOLNÁR 1985, 228.

¹⁴ To je i případ Vojtěcha Raňkova z Ježova coby přednášejícího na pařížském vysokém učení a studenta Jana z Jenštejna a později v případě téhož Vojtěcha Raňkova, který pomáhal svému kolegovi Matěji z Janova po jeho návratu z Paříže do Prahy.

¹⁵ K tématu poklesu hmotného zabezpečení ŠMAHEL 1967, 66–67.

kanonie v Roudnici nad Labem ještě deset klášterů v Čechách a na Moravě a také klášter v Kladsku. Z řad augustiniánů vzešel reformátor Konrád Waldhauser.

Vyhraněnými postoji se vyznačovali ambiciózní univerzitní mistři z řad laiků. Mezi ně patřili především tři, všichni absolventi univerzity v Erfurtu: Otto z Werderu, Jindřich Totting z Oyty a Heřman z Winterswicku. Protože na rozdíl od řeholníků, kteří se měnili, laici zůstávali na místě, vytvořila se v Praze laická tradice, která přála opoziční podobě reformy. Nic neplatí bez výjimky, avšak lze říci, že mendikanti patřili k největším odpůrcům pronikání viklefismu do Prahy, a zvláště v tom vynikali dominikáni: Mikuláš Biceps, Jan Hübner či Petr z Uničova.

Za episkopátu Jana z Jenštejna docházelo k postupnému vyhrocování stanovisek. Jenštejn nastoupil na pražský arcibiskupský stolec v okamžiku, kdy propuklo papežské schisma a dalším faktorem zvyšujícím napětí ve společnosti byl odchod starší generace, vyznačující se symbiózou mezi duchovní a světskou mocí. V roce 1378 zemřel Karel IV., dva roky nato, patrně na mor, zemřel jak Janův předchůdce a strýc Jan Očko z Vlašimi, tak Janův blízký přítel a mentor, olomoucký biskup Jan ze Středy. Synergie mezi panovníkem a arcibiskupem ovšem nepokračovala a rozdělení církve a světa na dvě papežské obediencie vysilovalo církve jako instituci. To napomohlo tomu, že nauka Jana Viklefa do země pronikala velmi snadno, z teologického názoru se stala skutečným kultem a Viklefovo dílo bylo pokládáno za páté evangelium.

Závěr Jenštejnova episkopátu a života končí v ostrých sporech s královskou mocí a postupného narůstání reformních myšlenek, které vedly až k propuknutí husitského hnutí.

1.2 Dětství, rodinné prostředí a studia

1.2.1 Datum narození

Nyní se vraťme k osobě třetího pražského arcibiskupa. Zatímco datum jeho smrti je obecně známo a je považováno za nepochybné, ohledně data narození nepanuje dosud shoda. V literatuře se uvádějí roky 1347, 1348, 1349 nebo 1350. O Janově narození neexistuje přímý záznam, jeho věk se odvozuje z pramenů, které na jeho narození zpětně odkazují.¹⁶ Zajímavým jevem je, že titíž autoři uvádějí v různých souvislostech různé datum narození. O roku 1347 se zmiňuje František Michálek Bartoš,¹⁷ mezi roky 1347 a 1348 se pohybuje

¹⁶ POLC 1999, 241: „Jan z Jenštejna se stal biskupem v Míšni jako mladý pětadvacetiletý muž 4. července 1375.“

¹⁷ BARTOŠ 1947, s. 10, pozn. 1.

Rudolf Holinka,¹⁸ Ernst R. Weltsch,¹⁹ Jaroslav V. Polc²⁰ nebo Lenka Bobková,²¹ rok 1349 uvádí na jiném místě Polc²² a rok 1350 se objevuje jak u Polce²³ a Bobkové,²⁴ tak především v anotacích knihoven na internetu.²⁵ Zjistit odůvodnění uváděného data narození však není snadné a v určitých případech se mi to ani nepodařilo. Někteří autoři uvádějí i měsíc nebo den narození. Jaroslav Polc zmiňuje období mezi květnem 1347 a 1348, a připomíná, že v úvahu připadá datum 27. prosince.²⁶

Zmiňované novější anotace na internetových stránkách uvádějí datum narození 27. prosince 1350.²⁷

Jan z Jenštejna sám o sobě píše: „Nebylo mi ještě ani dvacet šest let, když jsem byl bez jakéhokoli předchozího úsilí nebo zásluh jmenován míšeňským biskupem, a to papežem Řehořem XI.“²⁸ Pokud je toto jmenování datováno k 4. července 1375, pak se musel narodit někdy mezi 4. červencem 1349 a 4. červencem 1350. Přijmeme-li názor Jaroslava Polce, že se narodil koncem prosince vzhledem ke svému jménu Jan, pak se jako nejpravděpodobnější jeví datum narození 27. prosince 1349.

1.2.2 Rodinné prostředí

Jan z Jenštejna se narodil do pražské nobilitované rodiny pánů z Vlašimi. Ta se etablovala z rodiny měšťana Jana z Kamenice,²⁹ který pocházel pravděpodobně ze Saské

¹⁸ HOLINKA 1948.

¹⁹ WELTSCH 1968, 10.

²⁰ POLC 1999, 241: „Né à Prague en 1347-1348, dans la famille du notaire impérial“.

²¹ BOBKOVÁ/BARTLOVÁ 2003, 330

²² POLC 1967, 11.

²³ POLC 1999, 241: „Jan z Jenštejna se stal biskupem v Míšni jako mladý pětadvacetiletý muž 4. července 1375.“

²⁴ BOBKOVÁ/BARTLOVÁ 2003, 182.

²⁵ Například: Jan z Jenštejna, 2017. *Městská knihovna v Praze* [online]. Praha: Městská knihovna v Praze [cit. 2017-08-25]. Dostupné z: http://search.mlp.cz/cz/osoby/jan-z-jenstejna/1134977/#/ak_od=key-eq:1134977&ak_o=key-eq:1134977

²⁶ „Někdy bývá uváděno i datum 27. prosince, jež vychází z předpokladu, že vzhledem k svému křestnímu jménu se narodil na svátek sv. Jana evangelisty.“ – POLC AKTF1, 1.

²⁷ POLC 1999, 241.

²⁸ Apoštolská knihovna ve Vatikánu, sign. Vat. Lat. 1122, (dále BAV, Vat. Lat. 1122), fol. 272va. – *De fuga seculi* – „Hinc denique ego nec plene viginti sex annorum nullo previo labore vel merito per Gregorium papam undecimum in ecclesiam fui mysensensem promotus.“

²⁹ O příbuzných Jana z Jenštejna a jejich původu pojednává nejnověji MUSÍLEK 2017.

Kamenice (Chemnitz),³⁰ je doložen jako dvorský písař Jana Lucemburského roku 1315 a někdy v té době získal měšťanské právo na Starém Městě pražském. V Praze působili i jeho synové: Pavel z Prahy byl v letech 1351–1373 notářem královské komory a z titulu tohoto úřadu byl dlouhá léta finančníkem a rádcem Karla IV. Pavlův bratr Michal se stal královským purkrabím na hradě Svojanově, v listinách se objevuje jako držitel hradu Lichtenburgu. Pohyboval se v nejbližším okolí panovníka, kterého v roce 1360 doprovázel do říše. Zemřel během druhé římské jízdy Karla IV. v roce 1368 a byl pochován v klášteře v Bologni. Oba bratři vlastnili v Praze několik domů a byli dokonce věřiteli Karla IV. Pavel z Prahy koupil v roce 1368 hrad Jenštejn a začal užívat predikát z Jenštejna. V Praze si vybudoval rozsáhlé sídlo Na Zderaze.³¹ Zde patrně vedl finanční agendu a zde býval hostem i císař. Michal získal v roce 1363 hrad Vlašim. Tak se tito bratři stali zakladateli dvou rodových linií – pánů z Jenštejna a pánů z Vlašimi. Do té doby se však v listinách objevují s označením *de Praga*, což potvrzuje jejich měšťanský původ. Stejně tak se šlechtický predikát neobjevuje ani u třetího bratra, druhého pražského arcibiskupa Jana, řečeného Očko, který jej nikdy nepoužil. Sám sebe tituloval jako biskupa či arcibiskupa, byl si vědom, že je šlechticem jako biskup a jen díky tomu.³² I sám Jan z Jenštejna je z počátku nazýván prostě Iohannes Pauli.³³

Pavel z Jenštejna zemřel někdy koncem roku 1375.³⁴ Manželka Pavla z Jenštejna Markéta, byla dcerou jakéhosi Leublina. Muž tohoto jména na Starém Městě pražském mezi lety 1351–1355 vlastnil dům a byl zmiňován jako *scriptor regis*, což by ukazovalo na to, že propojení úředníků dvorské kanceláře vyúsťovalo nejen v obchodní, ale i v rodové vazby.

Manželé Pavel a Markéta měli kromě budoucího arcibiskupa Jana ještě syny Martina, Pavla a Václava,³⁵ a také dvě dcery. Starší Kateřina se provdala za Menharta Olbrama, v letech 1373–1380 vyšehradského purkrabího. I tato rodina, původně měšťanská, byla nobilitována mimo jiné díky pořízení majetku mimo Prahu, v tomto případě ve Škvorci a dalších obcích na východ od Prahy. Jejich syn Wolfram či Olbram byl po svém

³⁰ MUSÍLEK 2017, 88.

³¹ č.p. 329/II.

³² HLEDÍKOVÁ 2024, 233.

³³ POLC AKTF2, 6, pozn. 6.

³⁴ POLC AKTF2, 6, pozn. 6.

³⁵ Studoval na univerzitě v Padově s Olbramem ze Škvorce. – BUDSKÝ 2006, 84

strýci Janu z Jenštejna v letech 1396–1402 pražským arcibiskupem.³⁶ Mladší dcera Pavla z Jenštejna Anna se stala řeholnicí.

Podobně jako ve šlechtických rodinách, tak také v kruzích měšťanských patricijů navštěvovali mladší synové univerzity nebo se věnovali službě v církvi. Měli dostatečné finanční prostředky, a tak se stávali církevními hodnostáři, získávali kanovníká obročí či jiné důležité úřady v církvi. Jan z Jenštejna byl před svým jmenováním pražským arcibiskupem kanovníkem, proboštem ve Wetzlaru a míšeňským biskupem, jeho bratr Václav zastával post probošta v kapitule sv. Kryštofa v Týně nad Vltavou. Olbram ze Škvorce se po studiích práva stal pražským a vyšehradským kanovníkem a později byl proboštem kostela sv. Apolináře na Novém Městě pražském, kancléřem a blízkým rádcem Jana Zhořeleckého. Sestra Jana z Jenštejna Anna byla řeholní sestrou v klášteře augustiniánek u sv. Kateřiny na Novém Městě pražském. Zde se nevzdávala světských radovánek, jak se dovídáme z dopisu jejího bratra Jana z Jenštejna, který ji nabádá, aby šla ostatním sestrám příkladem a nemyslela si, že si může dovolovat více než ostatní sestry, protože je příbuznou pražského arcibiskupa.³⁷

Třetí bratr královského písaře Jana z Kamenice, Jan Očko se pohyboval v blízkosti Karla IV. od svého mládí. V císařově blízkosti setrval jako olomoucký biskup. V roce 1364 se stal druhým pražským arcibiskupem a o rok později, v roce 1365 mu papež jako pražskému arcibiskupovi udělil na popud Karla IV. úřad stálého legáta (*legatus natus*) pro diecézní bamberskou, míšeňskou a řezenskou. V roce 1378 se stal vůbec jako první český duchovní kardinálem.

Jan z Jenštejna později vzpomíná: „Erant gloria et divitiae in domo patris mei“.³⁸ Rodinné prostředí, ve kterém Jan z Jenštejna vyrůstal, bylo bohaté nejen na majetek, ale také na kulturní, společenský a myšlenkový svět. Lidé žijící v takovém prostředí považují pro své děti za nejdůležitější nejen majetek, ale především vzdělání a rozhled. Proto není divu, že

³⁶ EUBEL 1913, 408.

³⁷ Národní archiv, Fond Česká dvorská kancelář, dále NA, Fond ČDK, KN 147, f. 41v. – *List č. 50 – (Missa sorori Ioannis Ienstein, moniali)* – „Triste recepimus, quod tu, que sororem nostram esse te asseris, monasterio iam dudum professa, levitates mundiales atque solacia attemptare presumis, quod religioni omnino non convenit. Quare scias, quod te sicut aliam monialem minimam in regulari disciplina stare volumus, quod et strictissime priorisse et conventui mandamus. Quod si forte pecuniarum copia te faciat tantum excedere, ut neque obediens esse velis et per exempla tua prava coneris alias destruere consorores, extunc mandamus eciam pecuniam residuam remove, ut sine proprio prout tua decet regula, humilis et obediens eciam te nolente ancilla Domini perseveres et persistas.“

³⁸ HOMOLKA 1977, 51.

i jeho výchova odpovídala výjimečnosti prostředí, ve kterém vyrůstal. Ještě před zahájením univerzitních studií můžeme v jeho blízkosti zaznamenat několik osobností, které ho zásadním způsobem formovaly.

Mezi ně patřil především Jan ze Středy, kterého pojily s Jenštejnovu rodinou přátelské, a pravděpodobně i příbuzenské a rodinné vztahy.³⁹ Jan ze Středy⁴⁰ se narodil kolem roku 1309 ve Vysokém Mýtě nebo ve Slezské Středě⁴¹ jako syn měšťanů Mikuláše a Markéty. Vzdělání získal v Itálii, působil jako kněz ve Slezské Středě. V roce 1367 se s ním setkáváme v kanceláři Karla IV., kde byl zaměstnán jako notář. Když se stal dosavadní kancléř Jan Očko z Vlašimi olomouckým biskupem a kancléř opustil, stal se jeho nástupcem Jan ze Středy, nejprve jako protonotář, od roku 1353 jako kancléř.

V roce 1352 byl papežem jmenován biskupem v Naumburku, avšak kapitula si zvolila jiného kandidáta a toho potvrdil i příslušný metropolita. O rok později byl jmenován biskupem v Litomyšli. Roku 1364 se stal biskupem olomouckým, kde opět následoval v úřadě Jana Očka, který se stal arcibiskupem pražským. Vlastní biskupskou službu Jan ze Středy však prakticky nevykonával, protože se musel zdržovat v blízkosti Karla IV., a to až do roku 1374, kdy pravděpodobně upadl do císařovy nemilosti a byl nucen usadit se v Olomouci. Poslední roky svého života se tak fakticky ujal správy své diecéze. Protože se chtěl vrátit z Moravy do Slezska, místa svého prvního působiště a možná i rodiště, usiloval o úřad vatislavského biskupa. To se mu podařilo až v roce 1380, kdy ho kapitula konečně zvolila, ale dříve, než se mohl úřadu ujmout, Jan ze Středy 23. prosince 1380 zemřel. Pražský arcibiskup Jan Jenštejn vzdal úctu a uznání svému zemřelému učiteli a biskupovi v listě Mistru Mikuláši v lednu 1381.⁴²

³⁹ O možných rodinných vztazích svědčí několik zmínek. Jan ze Středy v jednom dopisu Pavla z Jenštejna nazývá „carissime compater“, pražskému arcibiskupovi Očkovi píše o smrti Pavla z Jenštejna slovy: „super lamentabili fine communis fratris nostri.“ Jan z Jenštejna nazývá v předmluvě k „Liber dialogorum“ Jana ze Středy „consanguineus noster carissimus“. – POLC AKTF2, 6, pozn. 5. – NA, Fond ČDK, KN 147, f. 9r – (11. *Missa episcopo Olomucensi*) – Jan z Jenštejna zde tituluje Jana ze Středy: „Reverende Pater consanguinee et amice carissime“.

⁴⁰ Ekvivalenty jména Jana ze Středy jsou Johannes von Neumarkt a Ioannes de Novo Foro.

⁴¹ Město Slezská Středa (Środa Śląska), která se německy nazývá Neumarkt in Schlesien, latinsky Forum Novum, leží 25 km na západ od Vratislavi. Bistřícký uvádí, že se narodil ve slezské Středě. – BISTRICKÝ 2001, 512-513. Názor, že se narodil spíše ve Vysokém Mýtě, zastává například Lenka Bobková – BOBKOVÁ/BARTLOVÁ 2003, 172.

⁴² MEDEK 1971, 151.; NA, Fond ČDK, KN 147, f. 9v (13. *Magistro Nicolao, artiste Pragensi*) – „Cogit me non modicus dolor elegiacum tibi scriptum diligere, videlicet reverendi in Christo patris Iohannis quondam

V osobě Jana ze Středy měl na Jana z Jenštejna vliv okruh říšské kanceláře. Můžeme hovořit přímo o stylu říšské kanceláře.⁴³ Bylo to důležité místo recepce myšlenek humanismu, místo vytríbeného jazyka a vzdělanosti. Sám Jan ze Středy byl vynikající latiník, znal osobně Francesca Petrarca a dopisoval si s Dantem. Kromě latiny znal i „*volgare*“, tedy vznikající italštinu, dále pochopitelně češtinu a němčinu. Jan ze Středy byl příznivcem augustiniánů, založil augustiniánské kláštery v Litomyšli i v Olomouci a úzký vztah měl i k augustiniánům u sv. Tomáše v Praze.⁴⁴

Vliv Jana ze Středy a královské kanceláře na Jana z Jenštejna byl především v „umění psátí“, tedy ve schopnosti formulovat texty pod vlivem nastupujícího humanismu, ovlivněného antickou literaturou. Jenštejn nazývá svého Jana ze Středy „výtečným rétořem a básníkem“,⁴⁵ miláčkem múz a chlubí se jím jako svým učitelem. Věnoval mu svou prvotinu – spis *Liber dialogorum*.⁴⁶ Je nutné poznamenat, že nad Janem ze Středy Jenštejn formálně vynikal. Jenštejnova latina je lehká, nelibuje si ve složitých frázích.⁴⁷

„Nejpůvodnější byl Jan ze Středy ve své básnické tvorbě latinské i německé. Byl zřejmě velkým ctitelem mariánským, neboť arcibiskup Jenštejn výslovně o něm říká, že skládal písně a básně o Panně Marii.“⁴⁸

Další osobou, která měla na Jenštejna vliv, byl pak mistr svobodných umění Mikuláš z Padovy. O něm se z Janových dopisů dovídáme, že jej seznamoval „se základy vědy“.

1.2.3 Studia

Jan, „dostatečně vzdělán ve svobodných uměních“ se začal „toulat světem“, aby mohl absolvovat vyšší studia.⁴⁹ V Praze navštěvoval na vysokém učení artistickou fakultu.⁵⁰ V letech 1367–1373 pobýval na čtyřech zahraničních univerzitách – v Padově, Bologni,

episcopi Olomucensis rhetori et poete eximii flebitem transitum, qui iratis diis in vigilia Natalis domini preteriti ultimum fatum mortis persolvit.“

⁴³ WINTER 1964, 60.

⁴⁴ WINTER 1964, 59–60.

⁴⁵ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 9v (*13. Magistro Nicolao, artiste Pragensi*) – „rhetor et poeta eximius“.

⁴⁶ HOLINKA 1933, 19; MEDEK 1971, 157.

⁴⁷ HOLINKA 1933, 13.

⁴⁸ MEDEK 1971, 163, pozn. 13 – cituje KLAPPER 1964: „Die Himmelskönigin Maria werde ihm alles vergelten, was er ihr zum Lobe sang, uns seine süsse Gabe der Beredsamkeit ist nicht verloren, da viele Klöster seine Werke besitzen.“

⁴⁹ *De fugiendo seculo*, 49. – HOLINKA 1933, 14.

⁵⁰ HOLINKA 1933, 14.

Montpellieru a v Paříži.⁵¹ První a zahraniční univerzitní pobyt byl spíše krátký a patrně neúspěšný, podstatná byla studia v Bologni a v Paříži.

V Padově studoval Jan z Jenštejna na právnické fakultě. Na studia odešel snad v roce 1367. O jeho krátkém pobytu zde se ví málo, stejně jako o důvodech, které ho přivedly na právnickou univerzitu do nedaleké Bologně.⁵²

V Bologni studoval právo už v roce 1368⁵³ a setrval zde do roku 1370.

Jeho učitelem byl kromě jiných Jan z Legnana, kterého nazývá svým „předrahým přítelem“⁵⁴, a také „obzvláštním přítelem“ a jemuž je ve všem připraven posloužit.⁵⁵ Jan z Legnana byl jako právník stoupencem papežského kurialismu, který spočíval ve výkladu buly papeže Bonifáce VIII. *Unam sanctam*. Ta přisuzuje papeži tzv. *potestas directa*, tj., že papež disponuje plností moci v záležitostech duchovních i světských. Byl ovšem zároveň toho názoru, že církev má být zdrženlivá ve světských záležitostech. V duchovních záležitostech je však absolutně platný papežův názor, který sedí na katedře klíčů na základě samotné Boží Prozřetelnosti.⁵⁶ Tento Legnanův názor měl bezesporu vliv na Jenštejnův názor na vztahy mezi církví a státem, jejichž protagonistou se jako pražský arcibiskup později stal.

Na univerzitě v Bologni se Jan z Jenštejna seznámil s mnoha významnými osobnostmi. Patřil mezi ně mistr Mikuláš z Padovy,⁵⁷ pozdější gaetský arcijáhen, vzdělaný

⁵¹ *De fugiendo seculo* – BAV, Vat. lat. 1122, f. 272ra-272rb. – „Superflue et sumptuose induebar ac denique adhuc puer ad literas traditus fui, competenter liberalibus artibus eruditus, cepi girare mundum gracia studiorum. Pragam primum, Paduam, Bononiam, Montepessulanum, Parisios ivi, ubi mala et bona vidi, didici et feci.“

⁵² POLC 1999, 296.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ POLC AKTF2, 6.; NA, Fond ČDK, KN 147, f. 55v – (76. *Domino Iohanni de Lignano, uqtriusque iuris professori*) – „Reverende magister amice precarissime“.

⁵⁵ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 51v – (69. *Domino Bonczoni, preposito sancti Egidii*) – „Recomendetis me (...) specialissimo amico meo domino Iohani de Lignano, quibus in omnibus servire sum paratus.“

⁵⁶ HOLINKA 1933, 14–15. – Papež předsedá „clavigeri cathedra sola dei providencia“. srv. *Fletus ecclesie*, BAV, Vat. Lat. 4153, ff. 22v–23v.

⁵⁷ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 40v – (48. *Item M, archidiacino Gayetano in Apulia*) – „Sed non modicam sumpsimus admiracionem, eo quod floria iuventute, cum Bononie tecum degeremus, tuam societatem, ut salva pace loquamur, in mundano luxu et solacio vidimus tanto mentis excessu exarisse, ut quandoque cantibus, quandoque corearum abusu, quandoque docto plausu manum luderet et inter cuncto cachinno aura resonare faciebasm et quod magis est per salivam vultibus hominum rastas faciebas, ut tocius studii Bononiensis inte oculi verterentur.“

estét proslulý svým velkolepým stylem života v době studií, Antonín Neapolský,⁵⁸ který mu po letech poslal svůj traktát „O přátelství“. Velmi důležité bylo pravděpodobně přátelství s pozdějším bolognským arcibiskupem a kardinálem Filipem Caraffim,⁵⁹ který mohl mít dokonce vliv na Jenštejnovo jmenování pražským arcibiskupem a který pozorně sledoval jeho první kroky v úřadu metropolitě.⁶⁰ V Bologni také navázal přátelství s dominikánem Rajmundem z Capuy,⁶¹ zpovědníkem a duchovním rádcem svaté Kateřiny Sienské, který později – kolem roku 1383 – pobýval v Praze jako papežský vyslanec.⁶²

V Montpellieru se nacházelo vynikající vysoké učení. Univerzita byla založena v roce 1289, když papež Mikuláš IV. povýšil místní lékařskou školu založenou v roce 1220. O studiích Jana z Jenštejna na této univerzitě není mnoho zpráv. Jana potkáváme v lednu 1371 na cestě z Bologně do Montpellieru, a to u papežského dvora v Avignonu.⁶³ Zde se setkává se svým učitelem Odolenem Boncovým, který přišel zaplatit poplatek za biskupa Petra Jelita.⁶⁴ Jan zde obdrží potvrzující listinu papeže Urbana V. o jmenování kanovníkem pražské kapituly.⁶⁵ O měsíc později je kanovníkem jmenován i Odolen Boncův.⁶⁶ Patrně

⁵⁸ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 50v – (67. *Antonio Neapolitano, qui transmisit tractatum de amicitia*) – „Nescio dulcius nec eciam gracios michi fore munus, quam amicus amico de amicitia tractatum misisset...“

⁵⁹ POLC AKTF2, 6 píše Caraffa, WELTSCH 1968 a HOLINKA 1933, 15–16 Caraffi. NA, Fond ČDK, KN 147, f. 52v se Jenštejn zmiňuje o kardinálovi Caraffim: „Recomendatis me insuper reverendissimo in Christo patri domino Philippo cardinali Bononiensi, cuius me estimo creaturam“, a v NA, Fond ČDK, KN 147, f. 41r jej pozdravuje: „Recommendatis me insuper reverendissimo in Christo patri domino Philippo cardinali Bonnoniensi, cuius ego sum servus semper.“

⁶⁰ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 55r (75. *Cardinali Bononiensi, ut not credat verbis mendosis, et regraciatur de correccione*) – „Graciarum refero acciones, quod me vestram creaturam sic paterno affectu corrigitis et a malignancium invidiis premunitis...“

⁶¹ Raymudovi z Capuy je adresován dopis č. 5 ze sbírky Codex Epistolaris, NA, Fond ČDK, KN 147, f. 6r.

⁶² HOLINKA 1933, 16 uvádí kolem roku 1382. – SPĚVÁČEK 1986, 155,164 uvádí 1383 jako rok vyjednávání s Václavem IV. o římské korunovační cestě a 8. prosinec 1383 jako datum uzavření smlouvy mezi ním coby generálním představeným dominikánů a arcibiskupem Janem z Jenštejna o přesídlení pařížských dominikánů na pražskou univerzitu.

⁶³ V listině papeže Urbana V. z 5. ledna 1371 se píše, že Jan z Jenštejna je studentem v Bologni. – POLC 1999, 298.

⁶⁴ POLC 1999, 298.

⁶⁵ Ze dne 5. ledna 1371. – POLC 1999, 298.

⁶⁶ 7. února 1371. – POLC 1999, 298.

potom spolu odešli do Montpellieru, kde oba měli studovat právo.⁶⁷ Z jeho vlastních slov víme, že mu tam pobyt neschválil. V dopise pražskému kanovníkovi a horšovskému arcijáhnovi Benešovi píše, že těžce onemocněl, byl slabý, roztěkaný a měl stále žízeň.⁶⁸

Svá studia završil Jan z Jenštejna dvouletým pobytem v Paříži. Kdy na pařížskou univerzitu přišel, není jasné, existuje však doklad, že zde pobýval ještě 1. února 1373, protože toho dne si tam vypůjčil nějaké peníze.⁶⁹ Zatímco byl v Montpellieru nešťastný a nemocný, Paříž ho uchvátila.⁷⁰ O jeho životě v Paříži víme z dopisů Benešovi z Horšovského Týna.⁷¹ Píše mu o univerzitě, která ho překvapila množstvím vynikajících učitelů, zvláště se zmiňuje o mistrech sedmi svobodných umění. Tato umění Jan z Jenštejna popisuje a zastavuje se zvláště u hudby. Chválí hudebníky v Paříži, jejich kvalitu i množství. Je vidět, že poezie a hudba byly Janu z Jenštejna blízkými disciplínami.⁷² Zdá se tedy, že se v Paříži Jan snažil zdokonalit v sedmi svobodných uměních. Avšak studoval zde i právo a teologii. Víme, že jeho učitelem práva byl Jean de Bournazel, převor od sv. Martina v Chartres,⁷³ zatímco teologii jej učil jeho krajan Vojtěch Raňkův z Ježova. Patrně na sebe upozornil, protože mu podle jeho vlastního tvrzení nabídl francouzský král Karel V. katedru na pařížské univerzitě. Jenštejn vzpomíná později na dobrodiní, kterých se mu dostalo od francouzského krále.⁷⁴ Zdá se tedy, že Jan v Paříži pouze nestudoval, ale účastnil se společenského života. Jako synovec pražského arcibiskupa a syn jednoho z nejbližších spolupracovníků císaře

⁶⁷ V bule ze 7. února 1371 je napsáno, že je knězem a že studuje v Montpellieru církevní právo.

⁶⁸ POLC 1999, 298-299. Codex Epistolaris, listy 57 a 64.

⁶⁹ O výpůjčce se zmiňuje ČERVINKA 1933 s chybným letopočtem 1375, text notářského úpisu vydal TADRA 1880. O půjčce se zmiňuje i LE GOFF 1948.

⁷⁰ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 50r – (65. *De Parisius domino Benessio Horssoviensi*) – „Nam cum Parisius intrassem, oculi fatigati diversis obiectibus fuerant operum plurimorum.“

⁷¹ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 50r – (65. *De Parisius domino Benessio Horssoviensi*) a NA, Fond ČDK, KN 147, f. 50r – (66. *De Parisius Domino Benessio de Parisius*).

⁷² NA, Fond ČDK, KN 147, f. 50r – (65. *De Parisius domino Benessio Horssoviensi*) – „Musica considerat de numero considerato ad sonum, nunc dissono, nunc semitono, nunc falseto, nunc vero bemillem cantum exornat et quomodo secundum gravitatem numerorum et mensuraciones accentuum quis decantet, quod peroptime novit Parisiensium turba quam plurima.“

⁷³ SPĚVÁČEK 1986, 115.

⁷⁴ O stycích s králem se Jan z Jenštejna zmiňuje v polemickém spisu proti Vojtěchu Raňkovu z Ježova *Contra Adalbertum* (BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 26rb–30rb) a v dopise pařížskému biskupovi – NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 10r–10v (15. *Scripta episcopo Parisiensi*) – „Est autem quo vobis cogor scribere illud vinculum amoris, quod in me congeritur ex beneficiis serenissimi principis pie memorie domini Karoli regis Francie, que michi tunc ibidem commoranti multipliciter exhibuit.“

Karla IV. měl všude dveře otevřené. Jedním z jeho přátel byl i pařížský biskup Aimeric de Maignac.⁷⁵ Takový život ovšem něco stál, a to bude patrně důvod jeho výše zmíněné půjčky z února 1373. Lze se domnívat, že studia v Paříži byla pro dvaceti až pětadvacetiletého mladíka přínosná jak intelektuálně, tak kulturně a společensky, a že mu dala nejen vzdělání, ale i rozhled a přispěla k rozvoji jeho estetického citu. Jeho životopisec Petr Klarifikátor o tomto jeho období píše, že byl pohlcen světskými starostmi a že chtěl být v rytířské dovednosti i ve společnosti spíše první než poslední,⁷⁶ a dodává, že miloval více hory a háje než prahy církve.⁷⁷

1.2.3.1 Janovi přátelé a souputníci z dob studií

Jan z Jenštejna se během svých studií setkal s celou plejádou osobností. O některých bylo již pojednáno výše. O dvou z nich pokládám za užitečné napsat nyní. Odolen Boncův byl Janovým učitelem i kolegou ze studií. Mnohem barvitější osobností je však Vojtěch Raňkův z Ježova, o generaci starší než Jenštejn a mimořádná osobnost své doby. Jeho imaginární portrét je možné nalézt ve vitráži v závěru vysokého chóru pražské katedrály na úrovni vnitřního triforia.

Petr Odolen Boncův z Vršce (Odolenus Bonczonis) byl knězem pražské arcidiecéze. Ve svém životě zastával mnoho úřadů. Od roku 1366 byl farářem ve Všeborsku. V letech 1356–1363 byl kanovníkem staroboleslavským a od roku 1375 kanovníkem vyšehradským. Jako krakovský kanovník je uváděn před rokem 1377. Od roku 1371 byl kanovníkem svatovítským. V letech 1373–1380 byl proboštem kapituly u sv. Jiljí. V roce 1366 se stal arcibiskupským notářem v kanceláři Jana Očka z Vlašimi. Od roku 1371 pracoval jako kaplan pro Karla IV., od roku 1376 byl sekretářem a notářem v jeho kanceláři. Tomu odpovídalo i jeho vzdělání. Byl bakalářem dekretů a studoval právo nejprve v Montpellieru a potom v Bologni.

V letech 1360–1362 byl učitelem Jana z Jenštejna. S ním se také setkal v lednu 1371 u papežského dvora v Avignonu a spolu studovali v Montpellieru na univerzitě. V tomtéž roce je uváděn jako kaplan a stolovník císaře Karla IV.⁷⁸ V roce 1376 byl jako

⁷⁵ Jemu jsou určeny dopisy č. 15 a 16 z Jenštejnova listáře.

⁷⁶ FRB I, 443 – *Vita domini Johannis* – „Prius namque saecularibus negotiis deditus in militaribus et curiensibus exercitiis nolebat esse ultimus, imo alios vincere conabatur.“

⁷⁷ FRB I, 443 – *Vita domini Johannis* – „Etiam pontifex factus Misnensis ecclesie plus montes et nemora quam sacra ecclesie limina excolebat.“

⁷⁸ Capellanus commensalis Caroli IV. 7. 2. 1371. – TRŤIŠKA 1981, 430.

císařský legát poslán do Říma v záležitosti zvolení Václava IV. římským králem. V roce 1380 byl opět v zahraničí a jeho stopa se ztrácí v roce 1381. Pravděpodobně zemřel při návratu z jedné z diplomatických cest,⁷⁹ a to v Bologni, když se tam zastavil, aby dokončil studia a dosáhl tak doktorátu církevního práva.⁸⁰

Odolenu Boncovu je adresován jeden Jenštejnových dopisů, zachovaných v jeho Listáři, kde je zaznamenán doklad toho, že byl jeho učitelem.⁸¹ V pramenech je zmínka také o minoritovi Bohunkovi Boncově (Bohunco Bonczonis), který se stal v roce 1389 v Římě papežským kaplanem. Může jít o Odolena bratra.⁸²

Vojtěch Raňkův z Ježova (Adalbert Rankonis de Ericinio)⁸³ se narodil asi v roce 1320⁸⁴ v Malém Ježově u Mladé Vožice, což víme díky seznamu dobrodinců uvedeném ve starém misálu kostela v Těchobuzi. Zde se nachází jméno *Rangko de Minori Jezwow*, tedy jméno Vojtěchova otce. Vojtěch chtěl studovat. V Praze v té době byla pouze katedrální škola. Odešel tedy na studia do Paříže, kde se dal zapsat na Sorbonnu. Zde patřil ke studentům národa anglického, k němuž byli počítáni čeští studenti. V zápisech Sorbonny se nachází v té době více Vojtěchů, přesto je velmi pravděpodobné, že Vojtěch Raňkův je ten, který se stal mistrem svobodných umění 12. června 1346. V následujících letech na artistické fakultě přednášel, v roce 1352 byl přijat za člena Sorbonnovy koleje, kde intenzivně využíval tamější knihovnu, jak o tom svědčí jím vlastnoručně sepsaný katalog, který se zachoval. V roce 1355 byl zvolen rektorem pařížské univerzity a 10. října téhož roku volbu přijal. Za jeho rektorského působení byl vydán kromě jiného statut, který nařizoval, aby univerzitní profesori opravdu přednášeli a nikoli aby jen diktovali posluchačům slovo za slovem.

⁷⁹ BUDSKÝ 2006, 169-170.

⁸⁰ POLC 1999, 298.

⁸¹ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 51r – (69. *Domino Bonczoni, preposito sancti Egidii*) – “Letatus sum in hiis, devote dilecte, que de te dicta sunt michi, quod post sudores varias privilegiatorum studiorum, quibus tui laboris indefessam tribuisti operam, de quo ego Io<hannes> testimonium perhibeo, quia vidi et verum est testimonium meum, qualiter noctem quandoque in diem ex assiduitate tui studii vertisti, et nunc auribus nostris dulciter extat esse relatum qualiter magisterii debeas apice sublimari. Unde gaudiorum consolaciones ex intimis cordis visceribus plurimum prosiliunt, cum magistri mei, a quo puericie evo imbutus fueram elementis, digna laurea video frontem decorari.”

⁸² JIREČEK 1903, 133.

⁸³ Osobou Vojtěcha Raňkova z Ježova se dosud nejpodrobněji zabývali Ferdinand TADRA 1879 a Jaroslav Kadlec ve svých monografiích KADLEC 1969 a KADLEC 1971.

⁸⁴ Vychází se z faktu, že roku 1344 byl Vojtěch již bakalářem svobodných umění.

Další záznamy v knihách anglického národa pařížské univerzity jsou pro Vojtěcha už méně lichotivé. V letech 1356–1372 si vytrvale půjčoval peníze z pokladny anglického národa a měl problémy s jejich splácením. V nouzi dával do zástavy i knihy. V té době to bylo však poměrně obvyklé.

Po skončení studií na artistické fakultě se Vojtěch nechal zapsat na fakultu teologickou. Zde máme nedostatek pramenů pro bližší informace o jeho studiu, nicméně bakalářem teologie byl s jistotou v roce 1363 a ví se, že v zimním semestru roku 1365 vykládal Lombardovy Sentence, a to za mimořádné účasti mistrů, scholárů i řeholníků. Výjimkou byly mendikanti, s nimiž byl znepřátelen.

V době pařížských studií byl Vojtěch Raňkův z Ježova literárně činný, i když jeho písemná pozůstalost z pařížského období je dosti skrovná.⁸⁵ Obsahuje filosofické spisy, které poukazují na to, že autor byl svébytný myslitel a nikoli jen kompilátor přejatých myšlenek. Kromě jiného jde o polemiky s Williamem Ockhamem. Jiná díla zase zdůrazňují Vojtěchovu sečtělost, protože cituje velké množství autorů. Z jeho biblických výkladů se nezachoval bohužel žádný, zachovalo se jen několik komentářů k Sentencím Petra Lombardského. Známější je Vojtěchova kazatelská činnost. Z doby jeho pařížského pobytu se zachovaly čtyři homilie, které jsou prošpikovány patristickými a biblickými citáty, stejně jako citáty Petra Lombardského, Aristotela a Seneky. Adresáty kázání totiž byli jeho univerzitní kolegové. V době pařížských studií se Vojtěch stal dokonce autorem jedné básně, a to *Carmen sive cantilena de evitacione amoris carnalis*. Jedná se o invektivy proti ženám, kde na rozdíl od svých současníků nepoužil příklady ženských špatností z Bible, ale jen ze starověkých autorů. Pozoruhodné je, že kantiléna je napsána na notu sekvence *Stabat mater*.

Co se týká Vojtěchovy církevní kariéry, zdá se, že nikdy nebyl vysvěcen na kněze a spokojil se s nižším svěcením. Ještě v závěru jeho života jej napomíná Jan z Jenštejna, aby s přijetím svěcení neotálel.⁸⁶ Po promoci na mistra svobodných umění byl Vojtěch doporučen papeži, aby mu bylo uděleno beneficium. Papež Klement VI. mu udělil expektanci na kanonikát v pražské kapitule roku 1349. Bylo jasné, že jmenování kanovníkem bude trvat dlouho. Proto zpočátku trpělivě čekal, ale později se odebral do

⁸⁵ Nachází se většinou v rukopisu Metropolitní kapituly N 8.

⁸⁶ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 55v (77. *Magistro Adalberto, scolastico ecclesie Pragensis, quod vitam suam emendet et non menciatur plus Deo et ordines sacros suscipiat*) – „Unum est tamen, in quo conscienciam tuam volumus admonere, quatenus sacros ordines, quos de iure iam dudum recipere debueras, in Christi nomine recipias, sicut indignacionis sue cupis vindictam evitare, cum inde plurima felicitatis a Domino poteris suscipere incrementa.“

Avignonu, aby svou věc prosadil osobně. V Avignonu pobýval delší dobu, v letech 1362 a 1363 je uváděn dokonce jako papežský penitenciář. V papežském městě se vyskytoval ještě v červnu 1364, ale to už jako pražský kanovník, nicméně o tento kanonikát musel ještě vést u papežské kurie tři spory.

Kromě Avignonu Vojtěch Raňkův cestoval ještě do Oxfordu. Není známo přesné datum pobytu, ale lze se domnívat, že to bylo v letech, kdy o něm nejsou zmínky v knize prokurátorů anglického národa na pařížské univerzitě. Bylo to nejpravděpodobněji buď v roce 1347 nebo v letech 1353–1354. Je doložená také Vojtěchova zastávka ve Würzburgu, kde pronesl před kanovníky tamější katedrální kapituly řeč na oslavu sv. Mikuláše. Toto kázání je pozoruhodné svou útočností, stejně jako myšlenkovým potenciálem a citační výzbrojí.

V roce 1366 se Vojtěch Raňkův vrátil do Čech. O tři roky později, v roce 1369 se stal kanovníkem-scholastikem⁸⁷ a jeho dozoru podléhaly latinské školy. Dostal se tím do bližšího vztahu s nově vzniklou pražskou univerzitou, ale nevyučoval na ní. Zdá se dokonce, že se na ni díval poněkud svrchu, o čemž svědčí kromě jiného jeho spor s mistrem Jindřichem z Oyty, pozdějším profesorem na univerzitě ve Vídni. Jindřich z Oyty obhajoval jako bakalář teologie v roce 1369 nebo 1370 šest tezí. Disputací se mohla účastnit i veřejnost, a tak se Vojtěch Raňkův z Ježova dostavil, a snad aby ukázal svou nadřazenost, obvinil mistra Jindřicha z bludů, ačkoli teze byly předloženy jen *ad disputandum*. Vznikl z toho poměrně velký spor, musel zasáhnout i pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi. Prostřednictvím svého generálního vikáře nařídil Vojtěchovi mlčet. Ten se urazil a hnal celý spor až k papežské kurii,⁸⁸ a podání doručil osobně do Avignonu. Nato byl Jindřich z Oyty předvolán do Avignonu, aby své učení vysvětlil. Tím mezi mistrem Vojtěchem a univerzitou vzniklo velké napětí. Jindřich z Oyty byl sice v roce 1373 zproštěn obvinění a Vojtěch Raňkův se univerzitě omluvil,⁸⁹ ale vztahy se napravovaly těžko. Další spory ukazují, že se tímto procesem příliš nepoučil. Především si však pohněval císaře Karla IV., který mu nedovolil, aby se z Francie vrátil zpět do Čech.

Vojtěch Raňkův z Ježova se tedy z Avignonu odebral do Paříže a dál pokračoval ve studiu teologie. A právě tehdy studoval v Paříži Jan z Jenštejna, který ve své *Apologii*

⁸⁷ MBV III, 1165 – 20. decembris 1369 officiali Pragensi mandatur, ut Adalberto Ranconis de Ježow acceptationem et provisionem scholasterie ecclesiae Pragensis auctoritate apostolica confirmet.

⁸⁸ 24. dubna 1371 byly Oytovy teze předloženy papežskému auditorovi Petrovi Villanimu.

⁸⁹ Omluvu učinil dopisem poslaným z Paříže 25. dubna 1372 a jedná se o vynikající text po formální stránce, nicméně obsahově neodpovídá zcela pravdě.

později napsal, že se mistra Vojtěcha ujal a hmotně jej zabezpečil.⁹⁰ Jenštejn dále píše, že na jeho přímlyvu francouzský král nařídil pařížské univerzitě, aby Vojtěchovi udělili doktorát z teologie. Později Jan z Jenštejna přivedl Vojtěcha zpět do Čech a usmířil jej s Karlem IV. V Praze mu zajistil bydlení v domě na Hradčanech, kde před tím bydlel známý kronikář Beneš Krabice z Veitmile. Pravost Jenštejnových tvrzení lze ověřit pouze faktem, že je Vojtěch Raňkův z Ježova nerozporoval. Jenštejn ve své *Apologii* zaznamenal ještě jeden detail: Vojtěchovi se v Paříži přihodilo totéž, co on v Praze vytýkal Jindřichovy z Oyty. Jeden jeho výrok se pařížským mistrům zdál opovážlivý a on musel odvolat. Šlo o to, že byl Vojtěch toho názoru, že kněží v duchovní správě nejsou během svých studií povinni recitovat hodinky. Sám to asi tak praktikoval, protože jej Jenštejn později napomíná, že se hodinky nemodlí nebo je odbývá, a přitom se vmlouvá, že stačí, když je slyšel v kostele. Arcibiskup se s tím ovšem nespokojil a Vojtěchovi vyčítal, že je kvůli stálému povídání s jinými kanovníky během liturgie nemohl ani poslouchat.⁹¹

Nucený zahraniční pobyt skončil Vojtěchu Raňkovu z Ježova někdy na přelomu let 1374 a 1375. Jeho pobyt v Praze je doložen 18. května 1375. Od té doby žil doktor Vojtěch trvale v Praze. V roce 1378 se mu naskytl mimořádná příležitost projevit své řečnické umění. V prosinci téhož roku pronesl druhé smuteční kázání za zemřelého Karla IV., první přednesl Jan z Jenštejna, jmenovaný arcibiskup pražský.⁹² V tomto kázání na 16. kapitulu Pláče Jeremiášova nazval Vojtěch Karla IV. *Pater Patriae* (Otec vlasti), a tento titul zůstal zemřelému panovníkovi až dodnes.

⁹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 12vb *De festo beate Marie Visitacionis* – „Qui eciam cum Parisius te invenissemus, precibus nostris rex prefatus inclinatus te in magistrum mandavit assumi, qui utique minime alias magisterii fuisses gradum assecutus; ibi tibi de omnibus propriis sumptibus laute providimus, novis induviis nostro cum socio pro tui magisterii dignitate vestivimus, elegum a patria to iterum ad natale solum reduximus; iram serenissimi sancte quondam memori e imperatoris Karoli placavimus, et cum non habuisses, ubi caput reclinare potuisses, mansionem tibi, in qua ex nunc manes a Pragensi capitulo impetravimus multisque aliis eciam innumeris semper visceribus caritatis fuerimus beneficiis prosecuti.“

⁹¹ BAV, Vat. lat. 1122, f. 13ra – *De festo beate Marie Visitacionis* – „...ex nunc horas tuas aut adeo confuse dicas aut omnino dimittas et in summis festis sepe requisitus a nobis, si horas canonicas dixisses, solitus fuisse respondere: Tamen audivi cantari matutinum vel vespervas, ut quid amplius tenemur ad dicendum, cum tamen post plurima vaniloquia et confabulaciones eciam audire eas modicum et minime potuisse constat...“

⁹² Donedávna se mělo za to, že autorem druhého kázání byl pražský arcibiskup Jan Očko z Vlašimi. František Šmahel však prokázal, že autorem byl Jan z Jenštejna. – ŠMAHEL 2010.

Vojtěch Raňkův z Ježova pronesl řeč i při dalších významných příležitostech: při příchodu kardinála Pilea de Prata do Prahy v únoru 1379⁹³ nebo při zasedání pražské synody v roce 1385, kdy horlil proti simonii. Zachoval se ještě zlomek Vojtěchova kázání o Neposkvrněném početí Panny Marie.

Vojtěch se kromě řečnických aktivit také věnoval radám v různých pochybnostech, které mu byly předkládány. V tomto smyslu například pomáhal křižovníkům Božího hrobu na Zderaze nebo třeboňským augustiniánům. Benediktinkám u sv. Jiří na Pražském hradě napsal poučení o duchovním životě ve formě duchovního zrcadla s názvem *Speculum spirituale*.⁹⁴ Zabýval se rovněž otázkou častého přijímání eucharistie, které bylo žhavým tématem kromě jiného díky spisu *Malogranatum*, který vznikl ve zbraslavském klášteře. V této problematice zaujímal umírněné stanovisko mezi zastánci denního svatého přijímání a těmi, kdo chtěli, aby laici přijímali jen zřídka.⁹⁵ Mistr Vojtěch se zabýval i otázkou, která byla v jeho době rovněž živá, a to, zda byla Panna Maria počata bez poskvrny dědičného hříchu. Byl v této otázce spíše proti a zastával názor podepřený slovy sv. Tomáše Akvinského, že Maria přišla na svět jako ostatní lidé, ale byla pro svou svatost vyvýšena nad andělské kůry.⁹⁶

Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova se za svého života mnohokrát dostal do sporů, což bývá přisuzováno jeho samolibé a hašteřivé povaze. Asi nejznámějšími střety byly polemiky s pražským arcibiskupem Janem z Jenštejna.

Vojtěch byl ovšem také nedílnou součástí reformního hnutí, které v Praze probíhalo v druhé polovině 14. století. Z Paříže sledoval pozorně duchovní život v Čechách. Slyšel o ohlasu kázání kanovníka Konráda z Waldhausenu, kterého do Prahy pozval Karel IV. Jemu poslal Vojtěch dva povzbudivé dopisy.⁹⁷ Podporoval rovněž Jana Miliče z Kroměříže, Tomáše ze Štítného nebo mistra Matěje z Janova.

⁹³ Kardinál Pileus de Prata přicestoval do Čech v únoru 1379. Janu Očkovi z Vlašimi předal jménem papeže Urbana VI. kardinálský klobouk, k čemuž došlo v Kutné Hoře 6. března 1379.

⁹⁴ *Speculum spirituale monialium monasterii sancti Gregorii in castro Pragensi*. Spis se zachoval v pěti opisech. – KADLEC 1969, 83, č. 18.

⁹⁵ Dopis *De frequenti communione ad plebanum Martinum*, kde je uchován Vojtěchův názor, se zachoval v sedmnácti opisech a později se stal ve zkrácené podobě částí díla Mistra Matěje z Janova *Regulae Veteris et Novi Testamenti*. – KADLEC 1969, 83, č. 19.

⁹⁶ Traktát je zachován v rukopisu klášterní knihovny v Admontě 312, ff. 60ra-62va.

⁹⁷ St. Florian, klášterní knihovna, 152, ff. 31v-33v.

Důležitým reformním tématem byla otázka papežského schismatu. K mnoha autorům se připojil i Vojtěch Raňkův z Ježova, a to svým dílem *De scismate*. Traktát se nedochoval, ale víme o něm z reakce arcibiskupa Jana z Jenštejna. Vojtěch poslal traktát nejprve soukromě Jenštejnovi, když ten ale po Vojtěchovi žádal, aby se k některým tvrzením podrobněji vyjádřil nebo je odvolal, Vojtěch Raňkův před veřejným notářem prohlásil, že neví o žádném bludu v traktátu a že jej chce veřejně obhajovat. Jan Jenštejna reagoval traktáty *De potestate clavium*⁹⁸ a *De veritate Urbani*.⁹⁹ Zatímco Vojtěchův traktát lze datovat mezi říjnem 1385 a červencem 1386, Jenštejnova reakce je někdy z dubna až června 1388.

Konflikty s Janem z Jenštejna mistr Vojtěch Raňkův z Ježova dlouho nepřežil. Na jaře roku 1388 počítal s blízkou smrtí, o čemž svědčí dvě jeho poslední pořízení ze 4. března 1388¹⁰⁰ a z 2. dubna 1388.¹⁰¹ V prvním pořízení odkázal Vojtěch všechny své knihy břevnovským benediktinům za příslib, že bude pohřben v jejich klášterním kostele a budou za něj ve výročí smrti slouženy bohoslužby. Druhé pořízení obsahuje instrukce, jak naložit s jeho dalším osobním majetkem: celým svým jměním učinil nadání pro studenty, kteří by chtěli studovat filosofii nebo teologii v Paříži nebo v Oxfordu. Vykonavateli jeho poslední vůle byl Jan z Rožmberka se svým synovcem Jindřichem z Rožmberka, kramář Kříž, pozdější spoluzakladatel Betlémské kaple, a další.

Zdá se, že v samém závěru života se snažil Vojtěch s arcibiskupem Jenštejnem usmířit a patrně mu poslal pokorný dopis. Je známa arcibiskupova odpověď, která ovšem není příliš smířlivá. Když pak Vojtěch smrtelně onemocněl, poslal k němu Jenštejn probošta roudnických augustiniánů Matěje, aby jeho jménem poprosil nemocného za odpuštění. Vojtěch odpustil, ale na další žádost, aby přestal v odporu proti svátku Navštívení Panny Marie, odpověděl odmítavě. Když mistr Vojtěch Raňkův z Ježova velmi těžce umíral na svátek Nanebevzetí Panny Marie 15. srpna 1388, viděl v tom Jenštejn Boží trest.¹⁰²

⁹⁸ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 30va-38va.

⁹⁹ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 38vb-43va.

¹⁰⁰ Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta XVI, 31b.

¹⁰¹ SOA Třeboň, CR, Raňkův z Ježova 1, kart. 39.

¹⁰² BAV, Vat. lat. 1122, f. 157vb-159rb. – *Miracula beate Marie Visitacionis* – „Bene et illud memorabile factum, quod notum est multis, disserendum est. Nam cum hystoriam de eodem festo ipsa Virgine adiuuate composuisset, archiepiscopus supradictus, ne aliquid ibi esset, quod reprehendi per quempiam possit, eam pie memorie ad magistrum Adalbertum in theologia, scolasticum Pragensem corrigendam misit. Is vero indignater sibi remisit eandem, subridens eum non debere novitates insuetas facere, per quandam eum suam epistolam acriter reprehendit. Cumque non curasset verba talia, sed in ceptis persisteret id festum instituens, et ipse semper obmurmurando obtrectaret ita, ut plures contra eundem libellos dictus Adalbertus componeret et

Vojtěch Raňkův z Ježova byl – stejně jako Jan z Jenštejna – poněkud kontroverzní osobností. Scházela mu důslednost a bylo mu vytýkáno, že neplní stavovské povinnosti. Byl zastáncem reformy církve, ale neměl odvalu reformátory následovat a zemřel jako bohatý kanovník. Asi největší Vojtěchovou zápornou vlastností byla jeho domýšlivost a hašteřivost. Byl věčným kverulantem, všemu rozuměl nejlépe, ve všem musel mít pravdu a dokázal v takových situacích obhajovat i velmi nehumánní témata, jako byla například selská odúmrť. Na druhou stranu byl vynikajícím učencem s rozsáhlým a hlubokým vzděláním. Znal velmi podrobně Písmo, tehdejší filosofii i teologii, vyznal se v kanonickém právu a měl pozoruhodné znalosti literatury. Ve vzdělanosti s ním v domácích podmínkách mohl soutěžit

unum contra institutionem festi prefati. Sed Virgo benedicta sua eum prece et gracia iuvit, ut contra suos libellos dictus archiepiscopus et precipue id festum concernentem aliquid scriptitaret, in quibus dicto magistro minas inposuit, ne quidquam contra Virginem Mariam attemptaret, alias pro certo sciret, beatam Virginem se de ipso vindicare debere, ita quod minime viveret usque ad festum Visitacionis Marie. Sed cum aquiescere nollet, gravi erat infirmitate admonitus, se nec sic emendatus. Viribus namque resumptis, iam ad curiam Romanam, iam ad diversa studia libellum, quem contra festum pretactum et ipsum archiepiscopum fecerat, misit. Sed cum a preposito suo resipiscere nollet, cepit iterum repente viribus destitui; qui adeo viribus defecit, ut et medici de eius incolumitate desperarent. Misit ergo archiepiscopus religiosum virum Mathiam, prepositum Rudnicensem, ut Archiepiscopo parceret, si quid contra eum fecisset; quod et fecit et idipsum ab Archiepiscopo similiter petivit. Addidit insuper idem prepositus, quatenus saltem ad huc dictum festum affirmaret esse sanctum et catholicum. Sed ipso contradicente statim postea obmutuit nec de festo aliquid ultra dicere potuit ore rictibus contracto, sed supervenit trisis et agonizavit. Archiepiscopo vero tunc in castro Helfenburg a Praga per unam bonam dictam distante dictum fuit, quod agonizaret, et forte hac nocte moreretur. Sed ipse dixit, quod nequaquam moreretur, se adhuc ad festum Assumpcionis viveret, quod puto ad octo dies venturum erat, coram fidedignis personis et notabilibus dixit subdens eum illa die moriturum ideo, ut hoc omnibus palam esset, quod qui Virgini gloriose in festo Visitacionis contrarius fuit, per eam eciam puniretur in festo sue Assumpcionis. Sed falsus rumor iterum venerat, qualiter tercia die ante Assumpcionem mortuus fuisset. Unde erubescere valde archiepiscopus de hoc cepit, quod imprudenter locutus fuit. At tamen interum dixit: Non credo, sed sicut dixi, in festo Assumpcionis morietur. Sed post triduum certa alia nova venerunt, ubi intimatum fuit, quod in die Assumpcionis, quando magna missa in ecclesia Pragensi cantabatur, diem clausit extremum. De cuius exitu non est necesse perstringere per singula, attamen sciendum, quod lingua eius per matronas nullo potuit modo ori inprimi, quin longe et turpiter de ore eis dependeret usque ad pectus. Quod credo in designasse, quod contra Virginem gloriosam linguam suam nimium laxaverat, hec lingua sic coram dependens designabat. Ecce qualiter verificatum fuit, quidquid de ea dictum et factum fuit. Nam neque festum Visitacionis expectavit et illa hora, sicut sibi dictum erat, mortuus fuit. Non tamen idcirco cristifideles autement predictum magistrum dampnatum ideo fore, quod absit sed tantumdem temporaliter punitum aliorum inimicorum Marie ad exemplum.

snad jen arcibiskup Jan z Jenštejna. Tomáš ze Štítného jej nazval „mistrem hrozného rozumu a odivné paměti“.¹⁰³

1.3 Diplomatická kariéra Jana z Jenštejna

Je pravděpodobné, že Jan během svých studií pracoval pro Karla IV. jako vyslanec. On sám se zmiňuje o situaci, kdy byl ještě s jedním vyslancem s poselstvím u papežské kurie v Avignonu.¹⁰⁴ Po studiích se vrátil domů do Prahy. V roce 1374 totiž třikrát vystupuje v Praze s titulem wetzlarského probošta. V této době vznikala ve Wetzlaru novostavba proboštského kostela, která v sobě nese parléřovské vlivy, převzaté především z architektury Norimberka, Kolína nad Rýnem a Prahy.¹⁰⁵ Zdá se, že Jenštejnovo působení na tomto místě, které se jeví spíše jen jako titulární, s sebou neslo i hmatatelné plody.

1.4 Biskupem v Míšni

Jan z Jenštejna se nakonec nestal profesorem na pařížské univerzitě a nešel ani v otcových šlépějích a nestal se notářem nebo vyslancem. Stal se biskupem. Stalo se tak pravděpodobně na doporučení Karla IV. a s pomocí strýce – pražského arcibiskupa Jana Očka. Jmenování Jenštejna biskupem v Míšni je datováno na svátek sv. Prokopa roku 1375, tedy 4. července. Jmenoval jej papež Řehoř XI. a Janovi v té době bylo necelých šestadvacet let.¹⁰⁶

Biskupství v Míšni bylo starší než pražské biskupství. Bylo založeno v roce 968 císařem Ottou I. a podřízeno bylo arcibiskupovi magdeburskému. Během staletí se stávalo stále významnějším a bohatším. Karel IV. usiloval o jeho inkorporaci do české církevní provincie, avšak marně. Alespoň tedy dosáhl toho, že pražský arcibiskup stal stálým legátem v míšeňské, bamberské a řezenské diecézi.¹⁰⁷ Za Jenštejnova míšeňského episkopátu jím byl jeho strýc Jan Očko.

¹⁰³ ŠTÍTNÝ/ERBEN 1852, XVIII.

¹⁰⁴ Zmiňuje se o tom v traktátu *De consideratione et de lacrymis militantis ecclesie*. Připomíná zde setkání s kardiálem Guidonem z Boulogne, který zemřel 25. listopadu 1373, cesta musela tedy proběhnout ještě před tímto datem. – POLC AKTF2, 7, pozn. 12.

¹⁰⁵ KUTHAN 2021, 489.

¹⁰⁶ BAV, Vat. lat. 1122, fol. 272va. – *De fugiendo seculo* – „Hinc denique ego nec plene viginti sex annorum nullo previo labore vel merito per Gregorium papam undecimum in ecclesiam fui mysnsensem promotus.“

¹⁰⁷ HLEDÍKOVÁ 1972, 221–256.

Sám Jan později píše, jak jako šestadvacetiletý podjáhen přijal zprávu o svém jmenování: „Když jsem v poledne ležel na lavici, posel mě budil, abych vstal a sděloval mi novinu, kterou když jsem vyslechl, ležel jsem a tvářil se, jako bych spal. V nitru jsem však uvažoval, jak mi Bůh neustále zvyšuje pocty, ačkoli jsem byl nehodný a nevděčný. A jak jsem byl marnivý, začal jsem hubovat a řekl jsem: ‚Proč mě nenecháš spát?‘ On odpověděl: ‚Jsi nevděčný vůči Bohu i lidem. Nepřináším ti snad slavnou diecézi získanou bez práce? Neboť kdyby ji měl někdo jiný, šel by kvůli tomu na kraj světa.‘ Já na to odpověděl: ‚Copak jsem si ji vysloužil spaním nebo sněním?‘ Tiše jsem však o tom rozmýšlel a v srdci jsem mu vzdával díky. Ó, můj Bože, jak neužitečný a zesvětštělý biskup jsem tehdy byl! Hanbím se vykládat to, nad čím je třeba se červenat.“¹⁰⁸

Později se o těchto letech Jenštejn vyjádřil: „Když se na mě usmíval svět a splňoval mou touhu, miloval jsem tehdy svět s jeho nectnostmi a vášněmi a podobně jsem byl milován jím, a málo jsem se staral o Zakladatele světa, který mě, třebaže úplně prázdného, přece velmi miloval...“¹⁰⁹

Můžeme sledovat Janovy kroky coby míšeňského biskupa. V dubnu 1376 byl ve Zhořelci, 23. dubna v Budyšíně, kde udělil čtyřicetidenní odpuštění všem, kteří se během roku zúčastní sobotních mší svatých na počest Panny Marie a pátečních mší ke cti Božího těla a páteční antifony *Salve Regina* v kostele sv. Petra v Budyšíně.¹¹⁰ 10. června 1376 byl Václav IV. zvolen ve Frankfurtu římským králem. Po jeho zvolení nařídil Jan z Jenštejna celé míšeňské kapitule, aby přikázala duchovenstvu konat od svátku Božího těla 22. června celý týden procesí po kostelích, děkovat Bohu za zvolení Václava římským králem a prosit za úspěšnou korunovaci. Současně udělil všem účastníkům procesí čtyřicetidenní

¹⁰⁸ BAV, Vat. lat. 1122, fol. 272rb – *De fuga seculi* – „Me in scampno dormientem meridie nuncio excitante, ut surgerem, et nova recitante, que dum percepissem, iacens fingensque me dormire, intra me tamen pensabam, quantos michi dominus iugiter augeret honores quamque nichilominus indignus et ingratus essem, actamen quia vanus excitanti nuncio inproperare cepi dicens: Cur me dormire non sinis? Qui respondit: Deo et hominibus es ingratus. Nonne tibi solempnem ecclesiam sine labore aporto, quam si haberet alter, vasta laboriose orbis spacia peragraret? Cui ego rursum: Numquid ergo exdormivi vel exsompniavi michi illam? Tacitus tamen rem considerans deo in corde gracias referebam. O deus meus, quam secularis quamque inutilis tunc eram episcopus, confundor erubescenda enarrare.“

¹⁰⁹ BAV, Vat. lat. 1122, fol. 272va – *De fuga seculi* – „Arridente michi mundo et desiderio meo satisfaciente diligebam igitur mundum cum viciis et concupiscendis suis et ab eo similiter diligebam, et parva michi pro tunc cura de conditore mundi erat, qui me licet vanissimum diligebat tamen multum.“

¹¹⁰ Bautzen, Stadtarchiv, X 4. Informaci poskytl Jaroslav V. Polcovi Zdeňka Hledíková.

odpušky.¹¹¹ 14. června 1376 se nacházel Jenštejn na biskupském hradě Mügeln, kde sloužil mši svatou za svého zesnulého otce, který zemřel 18. prosince 1375.¹¹² 11. července 1376 vydal ve Vlašimi na hradě svého strýce dovolení augustiniánům z kláštera sv. Afry v Míšni nosit takový hábit, jako mají čeští augustiniáni, protože ten jejich původní vyvolával posměch. Listina svědčí o Jenštejnově náklonnosti k tomuto řádu.¹¹³

V červnu 1377 svolal Jan z Jenštejna do Míšně diecézní synodu. Na ní vydal 1. června dekret týkající se dělení odkazů farním kostelům a jejich rozdělení mezi kostel a faráře. Odvolává se na rozhodnutí svých předchůdců, kterých se chce rovněž držet.¹¹⁴ 9. června 1377 dal spolu s kapitulou svolení ke konání výročí ke cti sv. Bennona, míšeňského biskupa, pohřbeného v katedrále v Míšni.¹¹⁵ V červenci se nacházel na hradě Stolpen, kde vydal několik listin.¹¹⁶

V roce 1378 se biskup Jan pohyboval v klášteře Buch u Leisingu,¹¹⁷ 25. srpna byl v Mügelnu a 28. srpna ve Stolpenu, kde dovolil obdarování pro kostel sv. Kateřiny v Klein-Doberwurz.¹¹⁸ Konečně je tu smlouva ze 4. září 1378 o půjčce Jana z Jenštejna makraběti Baltazarovi ve výši 200 kop grošů, splatná na hradě ve Stolpenu 29. září toho roku.¹¹⁹

Dříve se mělo za to, že Jan z Jenštejna jako míšeňský biskup v podstatě nepůsobil. Názor Georga Fabricia, že se Jenštejn spokojil s poctami a titulem, je tedy mylný.¹²⁰ Množství vydaných listin, a dokonce svolání synody ukazuje, že se správě diecéze věnoval naplno a že se delší dobu nezdržoval mimo svou diecézi. Dával však přednost životu mimo Míšeň, která byla zároveň sídelním městem míšeňských markrabat. Biskup žil na svých hradech Mügeln nebo Stolpen. Jenštejnovi nástupci v roce 1400 přenesli na hrad do Stolpenu natrvalo své sídlo.¹²¹

¹¹¹ *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*, II, 2, č. 644, s. 162.

¹¹² *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*, II, 2, č. 643, s. 160-161.

¹¹³ *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*, II, 4, č. 220, s. 158-159.

¹¹⁴ Univerzitní knihovna v Lipsku, sign. Cod. Theol. 940, ff. 350v–353r.

¹¹⁵ POLC 1993, 69.

¹¹⁶ *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*, II, 5, č. 48 s. 365.

¹¹⁷ ČERVINKA 1933–1934, III, 51.

¹¹⁸ *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*, II, 2, č. 653, s. 171.

¹¹⁹ *Codex diplomaticus Saxoniae regiae*, II, 2, č. 654, s. 172.

¹²⁰ Fabricius byl tohoto názoru: „Joannes Pragensis, de Genzensteinia familia (...) Misnae tamen nunquam resedit, laboris fugiens, honore contentus & ritulo.“ – CALLES 1752, 255.

¹²¹ *Lexicon des Mittelalters*, 6, sl. 478.

Bohuslav Balbín podotýká na základě starších neznámých pramenů, že se Jan z Jenštejna osvědčil v době svého míšeňského episkopátu při různých posláních v církevních záležitostech, která mu byla svěřována míšeňskými vévody k papeži a papežem k císaři Karlu IV.¹²² Podobně o Jenštejnově činnosti hovoří i Petr Klarifikátor.¹²³ Pokud cestoval v této době do Avignonu, mohl osobně poznat tehdejšího vicekancléře římské církve Bartolomea Prignana, pozdějšího papeže Urbana VI., který později tak zásadně zasáhl do jeho životních osudů.

V době Jenštejnova míšeňského episkopátu probíhal v dómu v Míšní čilý stavební ruch. Letner v severním rameni příčné lodi nese znaky blízkosti k pražské katedrální huti a Petru Parléri.¹²⁴ Je možné, jde o doklad Jenštejnovy objednavatelské aktivity.

1.5 Biskupské svěcení Jana z Jenštejna

To, co se v dnešních životopisech duchovních osob uvádí na předním místě, je datum a místo jáhenského, kněžského a biskupského svěcení. Ve středověku tomu však bylo jinak. Svěcení bylo nutné pro získání benefícia, a to alespoň svěcení nižší. Takto zabezpečený klerik mohl například studovat na vysokém učení, protože to byla poměrně nákladná záležitost. Nezřídka se stávalo, že farář nebyl knězem, protože to, co bylo třeba vykonat z moci svěcení, za úplatu svěřil oltářníkovi nebo jinému knězi. Rovněž v případě biskupů zdaleka nebylo pravidlem, že by jejich nastoupení do úřadu bylo provázeno biskupským svěcením. Zjistit v tomto kontextu data svěcení Jana z Jenštejna je tedy obtížné, ne-li nemožné.

Spíše než o svěcení, máme doklady o expektanci nebo získání obročí. Už v roce 1358 je Jan z Jenštejna zapsán jako klerik pražské arcidiecéze v papežských registrech. Toho roku získal kanonikát při olomoucké katedrále.¹²⁵ Pokud tento údaj srovnáme s předpokládaným datem narození, získal tento kanonikát ve věku osmi až jedenácti let.

¹²² „Sed huius successit in Archiepiscopatu Pragensi Joannes de Genzenstein, is, qui Misnensis prius Episcopus, missus non semel Romam (ut scribit Balbin...) à Principibus Misniae; & vicissim à Pontifice ad Carolum (IV.) Legatus in arduis universalis Ecclesiae negotiis. – CALLES 1752, 256.

¹²³ FRB I, 443 – *Vita domini Joannis* – „Prius (...) saecularibus negociis deditus in militaribus et curiensibus exercitiis nolebat esse ultimus, immo et alios vincere conabatur.“

¹²⁴ KUTHAN 2021, 536.

¹²⁵ POLC AKTF2, 6, pozn. 6.

V roce 1363 byl Jan kanovníkem kapituly při královské kapli Všech svatých na Pražském hradě a zároveň dosáhl na přímluvu Karla IV. expektance na kanonikát při pražské katedrále.¹²⁶ To mu bylo něco mezi třinácti a šestnácti lety.

V roce 1366 se stal na přímluvu Karla IV. a s dispensí papeže Urbana V. od nařízení proti kumulaci beneficií proboštem ve Wetzlaru.¹²⁷ Bylo mu něco mezi šestnácti a devatenácti lety.

5. ledna 1371 se stal Jenštejn kanovníkem pražské katedrály.¹²⁸ Mohlo mu být 21 až 24 let.

Následuje míšeňský episkopát (1375) a úřad pražského arcibiskupa (1379), rovněž spojený s beneficií.

Ještě v roce 1375 byl Jan z Jenštejna pouhým podjáhmem.¹²⁹ Pokud by se krylo biskupské svěcení s jeho jmenováním biskupem v Míšni, byl by vysvěcen na biskupa v tomtéž roce ve věku pětadvaceti až osmadvaceti let. Že musel být alespoň knězem, dokládá informace o celebrování mše za jeho otce Pavla z Jenštejna v roce 1376. Vzhledem k tomu, že není důvod, aby ke svému jmenování nepřijal příslušné svěcení, mohl být Jan vysvěcen na biskupa někdy mezi 4. červencem 1375 a 14. červnem 1376, pravděpodobně svým strýcem Janem Očkem z Vlašimi.

1.6 Jmenování pražským arcibiskupem

Měsíc poté, co byl Jan Očko z Vlašimi jmenován jako první Čech kardinálem¹³⁰ a byla mu pražská arcidieceze svěřena jen do dočasné správy, byl jmenován 20. října 1378 arcibiskupem pražským Jan z Jenštejna,¹³¹ jeho synovec. Zprávu o tom spolu s listinami obdržel Jenštejn patrně počátkem listopadu, když byl na cestě ke králi Václavovi IV do Písku.¹³² Očitě svědectví o tom pochází od Mikuláše z Rakovníka: „Když jsme přišli do blízkosti jakési vsi jménem Chraštice, ležící na výšině, stalo se, že zatímco pán se svým lidem odpočíval u malého rozkošného lesíka, já sám s ctihodným míšeňským proboštem

¹²⁶ POLC AKTF2, 6, pozn. 6.

¹²⁷ POLC AKTF2, 6, pozn. 6.

¹²⁸ POLC 1999 298. Eva DOLEŽALOVÁ 2012, 656 uvádí, že to bylo někdy na přelomu let 1370-1371.

¹²⁹ WELTSCH 1968, 12.

¹³⁰ Jan Očko z Vlašimi byl jmenován kardinálem titulu baziliky Dvanácti apoštolů papežem Urbanem VI. 17. září 1378. – POLC AKTF2, 11.

¹³¹ POLC AKTF2, 11, pozn. 12: Text jmenovací buly se patrně nezachoval. Datum udává PELZEL/DOBROVSKÝ 1784, 442.

¹³² Srov. SEDLÁK 1915, 50*.

Václavem, nevím z jakého podnětu, jsme popohnali koně a dorazili k faře. A hle, hned tam byl jakýsi posel, který se starostlivě vyptával, kde je pán a sliboval, že sdělí dobrou zprávu a dobré noviny. Když to uslyšel pan probošt, rychlým klusem se vrátil a vyprávěl to pánovi. Pán však, velmi důvěřivý muž, uvěřil slovům toho pana probošta, přišel a naslouchal poslovi sdělujícímu po pořádku jednotlivosti, jak jej pan papež motu proprio přeložil z míšeňské církve do pražské metropole, již má teď šťastně předsedat a důstojně ji řídit. A vyprávěl, že tuto změnu provedl pouze Bůh svým úradkem, a sděloval to pravdivě. To se jevilo pánovi, být zázračné stejně jako neuvěřitelné, když ani kdysi svaté paměti Karel Čtvrtý, český král, ani podobně stejné památky hodný Jan, kardinál kněz titulu Dvanácti apoštolů, kterému tehdy bylo pražské arcibiskupství svěřeno, ani on sám se nesnažili o podobné přeložení, ani o tom nic nevěděli. Začal se mě podle zvyku vyptávat, komu je zasvěcen kostel v oné vsi. Já, ač jsem řečený kostel nikdy před tím neviděl ani neslyšel jmenovat, veden jakýmsi tušením, jsem mu hned odpověděl, že je zasvěcen blahoslavené Panně Marii. Z toho se nesmírně zaradoval a dodal: „A tato slavná Panna na mě neustále pamatuje, a proto věřím, že ta zpráva je jistá.“ Skutečně to totiž chtěla sama slavná Panna a vyprosila to od svého Syna.¹³³

Najít vhodného Očkova nástupce nebylo patrně snadné. V situaci hrozícího papežského rozkolu a za předpokladu, že pražští arcibiskupové vždy patřili k nejbližšímu okruhu rádců císaře, to musel být někdo, kdo se těšil důvěře obou stran. Kromě Jana zde byli

¹³³ WBU, I 777, f. 55va-55vb – *Epistole et sermones magistrales de institutione festi Visitacionis Marie et quomodo Sedes apostolica approbavit illud et mandavit per universum mundum celebrari* – „Cum autem venissemus prope quandam villam nomine Crasticz, in eminenti loco sita, evenit, ut domino cum suis iuxta silve parvule amenitate quiescente ego ipse una cum honorabili Wenceslao preposito Misnensi, nescio, quo ducti impulsu in dotem equis agitatatis perveniremus, et ecce!, subito affuit nuncius quidam super domini presencia sollicite inquirens, promittensque bonum nuncium et bona nova sibi se dicturum. Quibus auditis dictus dominus prepositus celeri cursu revertitur et hec domino locutus narrat. Dominus vero vir credulus verbis eiusdem domini prepositi presens adest et nuncio singula per ordinem audiens, qualiter dominus papa² motu proprio ipsum de Misnensi ecclesia in Pragensem metropolim, cui nunc feliciter presidet, et quam digne gubernat, sola decreta Dei hanc mutacionem fecisse faciente veridice transtulisset. Quod eidem domino, sicut mirabile, sic incredibile videbatur, cum imperator divine quondam memorie Karolus quartus et rex Boemie, necnon simili modo recordacionis Johannes basilice tituli XII apostolorum presbyter cardinalis, qui tunc archiepiscopatum Pragensem in commenda tenebat, nec ipsemet similiter super huiuscemodi translacionem laborarunt, nequippiam scirent. Inquirere a me ex proposito cepit, in cuius sancti honorem ecclesia ville illius consecrata esset. Cui ego, quasi quodam presagio motus spiritu, cuius numquam prius dictam aut viderim aut audiverim ecclesia nominare prompte respondi, quod in honorem beate Marie Virginis dedicata foret, de quo supra modum gavisus subiunxit: „Et Virgo gloriosa semper mei habet memoriam, unde et firme credo, quod certa sunt nova ista. Revera enim ipsa Virgo gloriosa voluit hec (et) a Filio suo impetravit.““

i další kandidáti, ale většinou byli již pokročilejšího věku.¹³⁴ Karel IV. sám ve věci jmenování biskupů aktivně vyjednával s papežskou kurií, avšak zdá se, že v této situaci tomu tak nebylo. Svědčí o tom i vícekrát opakované tvrzení Jana z Jenštejna, že papež zde jednal z vlastního rozhodnutí.¹³⁵ Pravděpodobně chápal nově jmenovaného arcibiskupa jako svého vyslance u císařského dvora, a proto volil člověka, který chápal jednotu církve nikoli jen jako politikum, ale jako záležitost svědomí. Stejně tak si oba byli vědomi, že duchovní moc jim byla svěřena od Boha a že jsou zodpovědní za způsob jejího vykonávání. Vhodnost Jana z Jenštejna na pražský arcibiskupský stolec potvrzuje i jeho dílo *Liber dialogorum*, které věnoval svému vzoru a učiteli, olomouckému biskupu Janu ze Středy.¹³⁶ Úřadu pražského arcibiskupa se Jan z Jenštejna ujal 19. března 1379.

Ve stejné době, kdy jej papež jmenoval pražským arcibiskupem, jmenoval Karel IV. Jenštejna kancléřem svého syna a nástupce Václava IV.¹³⁷ Zdá se tedy, že se nově jmenovaný třetí pražský arcibiskup těšil důvěře jak papeže, tak císaře, což vytvářelo velmi dobré předpoklady pro výkon úřadu a vypadalo do budoucna velmi slibně jak pro Jana z Jenštejna osobně, tak pro českou církev i království. Budoucnost však vypadala zcela jinak.

1.7 Období Jenštejnova pražského episkopátu

Období, kdy zastával Jan z Jenštejna úřad pražského arcibiskupa, bylo kromě krátkého slibného začátku dobou neustálých sporů s králem Václavem IV. a jeho blízkými spolupracovníky, ale také dobou sporů uvnitř arcidiecéze, kdy se část kléru proti němu postavila a sympatizovala s královou stranou, přičemž tak vznikala jakási „králova církev“. Dlužno podotknout, že Jenštejnovy postoje se vyznačovaly obhajobou práv a spory o důležité i méně důležité záležitosti a absencí citu pro situaci, zatímco král, a především jeho oblíbenci sahalí bez skrupulí a často násilně na práva arcibiskupa a církve.

Zpočátku episkopátu Jana z Jenštejna a vlády Václava IV. se ovšem zdálo, že bude pokračovat harmonická synergie mezi českým králem a pražským arcibiskupem, jak tomu bylo v době vlády Karla IV. a biskupského působení Arnošta z Pardubic a Jana Očka z Vlašimi, neboť oba byli schopní a ambiciózní, Janu z Jenštejna se navíc dostalo ještě exkluzivního vzdělání.

¹³⁴ HOLINKA 1933, 8–9.

¹³⁵ POLC AKTF2, 12, pozn. 14 – „...fui ad Pragensem metropolim motu proprio translatus.“

¹³⁶ O vhodnosti jmenování Jenštejna arcibiskupem HOLINKA 1933, 19–21.

¹³⁷ Jan z Jenštejna dosvědčuje, že k tomu mělo dojít tři dny po obdržení zprávy o jeho jmenování arcibiskupem pražským. – POLC, AKTF2, s. 13, pozn. 17.

Tuto naději začala postupně mařit doba se svými novými okolnostmi. V první řadě to bylo papežské schisma, v němž Jan z Jenštejna zastával principiálně, ale přece velmi tvrdošíjně a nediplomaticky, jak to odpovídalo jeho povaze, stanovisko, že pravým papežem je papež římský, tedy Urban VI. Následovala řada úmrtí, která přinesla náhlou výměnu generací.

Situace se zhoršovala postupně. Rokem 1379, kdy se 19. března Jenštejn ujal pražského arcibiskupského stolce,¹³⁸ začíná krátké období spolupráce mezi králem a arcibiskupem a společným zájmem bylo prosazení římského papeže Urbana VI. v Evropě nebo alespoň v říši.

Na počátku svého pražského arcibiskupského působení, v letech 1378–1384 byl Jan z Jenštejna kancléřem Václava IV. Byl jím jmenován bezesporu Karlem IV., tedy ještě jako míšeňský biskup.¹³⁹ V únoru 1379 doprovázel Václava IV. na zasedání římského sněmu do Frankfurtu.¹⁴⁰ Jan z Jenštejna vždy vystupoval s obhajobou nároků římského papeže, tj. Urbana VI. a dosáhl tak toho, že Václav IV. složil papeži Urbanovi přísahu věrnosti v rámci slavnostního obřadu v paláci arcibiskupa.¹⁴¹ Za stejným účelem – totiž vyjednávání s poselstvem francouzského krále a delegací avignonského papeže – odjel Jan z Jenštejna na další zasedání říšského sněmu, tentokrát bez krále Václava, který se zasedání sněmu nezúčastnil.

Právě příslušnost k římské obedienci, která byla pro Jana z Jenštejna principiální, a proto jeho postupy nekompromisní, byla jedním z důvodů postupného rozchodu Václava IV. se svým kancléřem. V roce 1380 byl Jan z Jenštejna dokonce v Norimberku vykraden, prý na popud lidí z králova doprovodu. Téhož roku zemřeli také dva jeho nejbližší přátelé a předchůdci: 14. ledna 1380 Jan Očko z Vlašimi a 23. prosince 1380 Jan ze Středy. V Čechách, zvláště v Praze, byla toho roku morová nákaza,¹⁴² při níž odhadem zahynulo

¹³⁸ EUBEL 1913, 345.

¹³⁹ HLAVÁČEK 1970, 179. Zde se v poznámce 117 odkazuje na Jenštejnovo dílo *De fugiendo seculo*, (BAV, Vat. Lat. 1122, f. 272va), kde se píše, že byl jmenován pražským arcibiskupem, když už byl ustanoven císařem několik dní jako kancléř nejjasnějšího krále Václava.

¹⁴⁰ DOLEŽALOVÁ 2012, 658.

¹⁴¹ DOLEŽALOVÁ 2012, 658.

¹⁴² POLC 1999, 300 a 302. Hypotézy o epidemii, která byla podle středověkého způsobu nazývána morem v POSPÍŠIL 2015, 104, pozn. 2 a VONDRÁČEK 1977, 155.

deset procent populace.¹⁴³ Kromě toho Jan z Jenštejna sám těžce onemocněl.¹⁴⁴ Tento zážitek pravděpodobně způsobil i určité změny v jeho chování: kdo se octl tak blízko smrti, není ochoten dělat ve svědomí kompromisy.

V následujícím roce 1381 se Jan z Jenštejna kvůli hájení Urbana VI. a římské obediencie dostal do několika konfliktů. Mezi jinými to byl spor s vyšehradským děkanem a podporovatelem avignonského papeže Klementa VII. Kunešem z Veselé a v důsledku toho s moravským markrabětem Joštem.¹⁴⁵ Na podzim 1381 se spolu s Václavem IV. opět účastnil říšského sněmu, kde spor o papežskou obedienci začínal být více politickým než církevním problémem, a dostával se tak spíše na jednání politická, která pochopitelně nebyla tak principiální, jak by si Jenštejn představoval.¹⁴⁶

Situace se stále přiostrhovala, takže se v roce 1383 Jan z Jenštejna spíše zdržoval na svém hradě v Roudnici než u dvora. Na jaře 1383 naposledy významně vystoupil na říšském sněmu v Norimberku. Politická situace se však ubírala jiným směrem. V létě téhož roku do Prahy dorazilo francouzské poselstvo a bylo zde dojednáno spojení proti zájmům papeže Urbana VI.¹⁴⁷ Rok 1383 uzavírající první pětiletí Václavovy vlády se nesl v duchu královny postupné emancipace na politice jeho otce Karla IV.¹⁴⁸

Rok 1384 znamenal pro Jana z Jenštejna především rozchod s královským dvorem. Na jaře toho roku měl spor s vyšehradskou kapitulou. Rozhodčím sporu měl být litomyšlský biskup Jan, který však úlohu odmítl. Jenštejn ho za to dal do klatby¹⁴⁹ a spor se rozhořel naplno. Následoval příkaz rozbořit jez na Labi na hranici arcibiskupského panství, který si dal postavit králův důvěrník Jan Čúch ze Zásady. Václav IV. poté povolal Jana z Jenštejna na Karlštejn a zde ho nechal na několik dní zadržet, zatímco jeho lidé vyplenili arcibiskupské statky a nadělali škodu za 6 000 grošů. Králův vztek vygradoval tím, že Jenštejna suspendoval z úřadu kancléře. Jeho nástupcem v úřadu se stal Jan Brunův, zvaný Hanko.¹⁵⁰

¹⁴³ ČORNEJ 2010, 33; POSPÍŠIL 2015, 105.

¹⁴⁴ Jan z Jenštejna onemocněl v Norimberku v dubnu 1380. Byl dva měsíce upoután na lůžko. Byla mu zima a horko, měl horečky, zeslábnul a zhubl. O své nemoci píše v dopisech horšovskotýnskému arcijáhnovi Přibyslavovi, Janu ze Středy a Raymundovi z Capuy. Listy se nacházejí v *Codex epistolaris* – POLC 1999, 300. O pokusu stanovit Jenštejnovu diagnózu VONDRÁČEK 1977, 153–157.

¹⁴⁵ DOLEŽALOVÁ 2012, 659.

¹⁴⁶ DOLEŽALOVÁ 2012, 659.

¹⁴⁷ DOLEŽALOVÁ 2012, 659.

¹⁴⁸ BOBKOVÁ/BARTLOVÁ 2003, 298.

¹⁴⁹ 24. května 1384.

¹⁵⁰ BOBKOVÁ/BARTLOVÁ 2003, 332.

Tím se král obklopil jen tou částí kléru, která mu byla oddaná. Jan z Jenštejna se sice vzdálil ode dvora, ale tím se poněkud zkomplikovalo jeho postavení vůči vlastnímu kléru, takže se problém vlastně nevyřešil. Napětí mezi králem a metropolitou, mezi principiálním pohledem a reálnými kroky zůstalo přítomno.¹⁵¹ Václav IV. plánoval ještě další krok, totiž dosáhnout Jenštejnova odvolání.¹⁵² To se mu však nepodařilo.

Situace nebyla jednoduchá ani na vnitrocírkevním poli. Výchozí, a to velmi neutěšený stav církve po nástupu Jana z Jenštejna na pražský arcibiskupský stolec dobře ilustruje zachovaný vizitační protokol arcijáhna Pavla z Janovic.¹⁵³ Jenštejn chtěl pochopitelně stav církve zlepšit, ale jako obvykle mu chyběla potřebná porce diplomacie. Nespokojené duchovenstvo, které utíkalo před nároky arcibiskupa Jenštejna, nacházelo v králi a jeho okolí spojence, protože bylo jasné, že nejednota duchovních bude pro jejich snahu prospěšná. Čím déle trvala vláda Václava IV., tím více kleriků se díky jeho přímluvám dostávalo na různá obročí. Tak vznikalo cosi jako královský klérus, čímž byla dále omezována již tak chatrná autorita arcibiskupa. Duchovní, kteří zůstávali na jeho straně, mohli být zastrašováni hrozbou zabírání majetku, což se dělo i v případě samotného arcibiskupa.

Ve stejné době se začalo v Čechách šířit učení Jana Viklefa, který byl kromě jiného toho názoru, že kněžím není třeba odevzdávat desátky a poplatky, že je dovoleno odejmout církvi majetek, protože kněží se mají spokojit jen s přidělem jídla a oděvem, že je dovoleno duchovním vzít i jejich osobní majetek, protože se tím klérus procvičí v ctnosti.

Bylo co zabírat. Církev za vlády Karla IV. získala mnoho majetku. Klérus nežil dobře, byl zesvětštělý a žil okázale, a to byl spolu se závistí argument pro zabavování církevního majetku. To nebylo v Jenštejnově době nic nového, podobné tendence byly už za episkopátu jeho předchůdců. Když se tak dělo, zakročil arcibiskup a ve zvlášť závažných případech i císař. V tomto duchu se nesla i ustanovení pražských synod.

Když se tedy Jenštejn setkával s těmito jevy, postupoval podle tehdy platného práva, ale nejednou byl donucen okolnostmi vydávat další synodální rozhodnutí na ochranu církve a jejího majetku. Dokonce si nechal od Václava IV. 3. března 1381, tedy v době, kdy byl ještě jeho kancléřem, potvrdit všechny svobody a práva arcibiskupství a kostela pražského.¹⁵⁴

¹⁵¹ HLEDÍKOVÁ 1976, 244-277; ŠMAHEL 2023, 279–280.

¹⁵² NA, Fond ČDK, KN 147, f. 23v – (40. *Item nobilibus viris Iohanni et Ulrico de Rosenberk*).

¹⁵³ HLAVÁČEK/HLEDÍKOVÁ 1973.

¹⁵⁴ Rescripta – De statutis contra ecclesiae libertatem. – POLC 1993, 393, pozn. 60.

Současně probíhaly další spory mezi církví a Lucemburky. V květnu 1380 lidé markraběte Jošta Lucemburského podpálili olomouckou katedrálu a biskupský dům. Olomoucký biskup Jan byl nucen na kroměřížské synodě vydat statut proti uchvatitelům církevního majetku.

V srpnu roku 1380 se Jan z Jenštejna střetl s markrabím Prokopem Lucemburským. Příčinou byl pobyt sesazeného děkana vyšehradské kapituly Kuneše z Veselé v Praze, kde agitoval pro vzdoropapeže Klementa VII. Jenštejn patrně nějakým neuváženým krokem markraběte podráždil. Ten se chystal násilně zakročit, Jenštejnovi úředníci a rádci uprchli a arcibiskup se octl zcela sám v rukou markraběte a krále. Spor se nakonec urovnal kompromisem, nicméně na této události je pozoruhodná jednak prudkost králova útoku na arcibiskupa a jednak vystrašenost Jenštejnových spolupracovníků. Jenštejn na útěk reaguje dopisem jednomu ze svých spolupracovníků Borešovi, kterému vytýká, že muž ctnostný jako on a pokročilý věkem se bojí smrti, která ho stejně nemine. Na druhou stranu ovšem přiznává, že by se ukryl i on, kdyby ho chtěl někdo udeřit mečem.¹⁵⁵ Na tyto události odpověděl Jan z Jenštejna na synodě v říjnu 1381 obnovením a zpřesněním provinciálních stanov proti škůdcům na církevním majetku.¹⁵⁶

Typické pro tyto spory bylo, že šlo vždy o nějaké porušení arcibiskupských hmotných práv, většinou práv majetkových. Právo porušil někdo z králova okolí a když Jenštejn ztratil trpělivost a začal se bránit, a to někdy i za použití síly, vložil se do sporu král jako nejvyšší soudce, a pod různými záminkami rozhodl zpravidla v arcibiskupův neprospěch. Šlo o zdánlivé maličkosti: postavení jezu na řece patřící arcibiskupství, omezování plavby arcibiskupských lodí, omezování plateb drobných poplatků, odhánění dobytka z pastvy a jeho zabavení a podobně.

¹⁵⁵ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 16r – (24. *Magistro Borssoni, officiali Pragensi*) – „Quid fuit ille timor, que persecucio, quails metus, qui constanciam tuam exasperate potuerunt in tantum, ut, qui secundum apostolum iusticie lorica fulcitus, fidei clipeo munitus, calceatus pedes in veritate evangelii, galea salutis insignitus et gladio verbi del accinctus existeres, formidine modice persecucionis percussus aufugisti eciam a nobis minime licencia habita et obtenta, licet sepius a nobis requisitus te oportere mori nobiscum affirmasse; non consideras quod senio gravatus cottidie expectas tibi imminere aut estus febrium, aut podagre molem vel lapidis torsionem aut cuiuscunque morbi alterius lesionem, quibus Humana facile vita dissolvitur, et tamen gladio occumbere metuis, quo plerumque martyres coronas meruere... Bene audacter scribimus, festucam obtrectando in aliis, in nobis vero trahem inherentem minime perpendentes; hoc ideo dicimus, quia nondum ad radicem posita est securis. Nam si quis nos gladio confodere vellet, celerius forsitan absconderemus ab eo.“

¹⁵⁶ Statut Cura officii pastoralis – HÖFLER 1862, 29.

Arcibiskup Jenštejn byl postupně stále více a více chápán jako králův protivník, kterého se sice podařilo vytlačit z pozice kancléře, ale který přesto zůstával jako pražský arcibiskup členem širší královské rady. Jeho setkání s králem však nebyla od roku 1384 častá a byla spíše náhodná.

Spory krále a arcibiskupa vedly k Václavově myšlence se Jenštejna zbavit a na jeho místo dosadit vhodnější a povolnější osobu. Toho by bylo možné dosáhnout buď donucením arcibiskupa k rezignaci, přímým sesazením ze strany papeže nebo násilnou cestou.

V této souvislosti existují náznaky, že by se Jan z Jenštejna úřadu arcibiskupa sám vzdal, avšak nikoli proto, aby vyhověl přání krále, ale kvůli své touze po klidném duchovním životě v nějakém klášteře. Nicméně se tak nestalo, pravděpodobně proto, že by tím utrpěla podpora římského papeže v zápase o jednotu církve.

Papež Urban VI. Jenštejna nesesadil, protože si byl až příliš dobře vědom, jakého podporovatele by v něm ztratil. A to i přesto, že se i k pražskému arcibiskupovi choval despoticky. V roce 1387 jej dokonce exkomunikoval, protože včas nezaplatil papežský desátek. Jedním z důvodů, proč papež nakonec Jana z Jenštejna v úřadu pražského arcibiskupa podržel, mohl být fakt, že měl Jenštejn mnoho přátel v zahraničí, u nichž požíval dobré pověsti jako muž Boží žijící příkladným duchovním životem.

Proto bylo třeba Jenštejna k odstoupení donutit. Když nechtěl vyhovět, pokusili se ho otrávit. Nebyla to jediná situace, kdy se ocitl v nebezpečí smrti. Jeho životopisec Petr Klarifikátor se zmiňuje o tom, že se musel vícekrát zachránit útekem, někdy i v přestrojení.¹⁵⁷ K jedné takové události se zachovaly dva dopisy: od Petra Klarifikátora¹⁵⁸ a Jenštejnova odpověď.¹⁵⁹ Psány jsou za dramatických okolností. Arcibiskup musel utéct na svůj hrad Supí Hora (Kyšperk).¹⁶⁰ Petr mu tam napsal dopis, kde ho utěšuje, že pokud je Bůh s ním, nemusí se bát, ale radí mu být opatrný. Jenštejnova odpověď je plna nářků a stížností, které pronáší s obvyklou vášnivostí.

Situace se opět vyostřila v roce 1385, především v období mezi synodou, která se konala 16. června a synodou říjnovou. Nedlouho před konáním říjnové synody Jan z Jenštejna vysvětil dokončený chór pražské katedrály a při této příležitosti král Václav IV.

¹⁵⁷ FRB I, *Vita domini Johannis*, kap XV a XVI.

¹⁵⁸ Praha, Kap. kn. D LVII, f. 90rv. – Petr Klarifikátor – *Epistola ex interpretatione nominis et officii*.

¹⁵⁹ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 3v – (4. *Petro priori Rudnicensi*.)

¹⁶⁰ Bylo by lákavé datovat tento dopis do roku 1393, kdy arcibiskup skutečně musel utéct a pobývat na Supí Hoře. Avšak vzhledem k tomu, že poslední dopis v Listáři je z roku 1388 a ostatní jsou ještě starší, bude třeba jej datovat do dřívější doby.

odmítl přijít na arcibiskupem pořádanou hostinu. Za tři týdny nato, při podzimní synodě 18. října, kázal mistr Matouš z Krakova, Janův rádce a přítel, na téma: „Buďte střízliví a bděte.“¹⁶¹ Kázání bylo namířeno proti pohoršujícímu zesvětštlému životu kněží, ale také proti nepřátelům církve, kde se mluvilo o zkaženém králi a knížatech. Situaci dokresluje dokument vydaný na téže synodě Jenštejnem, kde se stanovilo, že jestliže bude arcibiskup zajat nebo zabit knížaty, má být celá církevní provincie potrestána zákazem bohoslužeb.¹⁶² Je to patrně dozvuk jeho sporu s Dětrichem Hesem z Makova, služebníkem Jenštejnova úhlavního nepřítele Jíry z Roztok.

V lednu roku 1386 přicestoval do Prahy papežský nuncius Maffiolo Lampugnani. Jeho úkolem bylo, kromě jiného, aby uklidnil situaci v Čechách, protože ve vyhrocené situaci mezi králem a arcibiskupem by mohlo snadno dojít k tomu, že by vlivné osoby pražského dvora mohly být vehnány do tábora avignonského papeže a římský Urban VI. by tak ztratil další možné spojence. Nuncius, který jednal jménem papeže, ze své pravomoci odvolal Jenštejnovy tresty, které vyhlásil na podzimní synodě v roce 1385. Tak arcibiskup utrpěl další ztrátu autority.

Na podzimní synodě v roce 1386 arcibiskup výslovně obnovil statut *Cura officii pastoralis* z roku 1381, který byl vydán na ochranu církevního majetku.¹⁶³ Je to doba, kdy byl právě ustanoven svátek Navštívení Panny Marie, a tak je možné, že si od tohoto svátku Jenštejn kromě nadpřirozené pomoci ve věci papežského schismatu sliboval také pomoc k zvládnutí těžké situací na domácím poli. Pomoc se však nedostavovala.

Na červnové synodě v roce 1387 se pak řešily důsledky zmatků, které přinesly arcibiskupovy zákazy bohoslužeb a zrušení tohoto výnosu ze strany nuncia. Někteří kněží byli káráni za nedostatek odvahy, když při porušování práv církve bohoslužby nezastavili, jiní byli zase napomínáni za to, že si rušení bohoslužeb vzali jako záminku pro svou lenost.

Latentní napětí trvalo do roku 1390. Po smrti Urbana VI. nastoupil na papežský trůn Bonifác IX. a Jan z Jenštejna si nemohl být jist jeho podporou. To bylo patrně také jedním z důvodů, proč se v Římě během pouti o Svatém roce zdržel poněkud déle.

Svatý rok 1390 měl podivnou historii, protože se slavil mimo běžnou řadu let. Správně se měl slavit až na konci století, tedy v roce 1400. Pravděpodobným vysvětlením je, že si Římané tento Svatý rok na papeži prostě vynutili. V roce 1300 měli poutníci navštívit

¹⁶¹ 1 Petr 5,8.

¹⁶² POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 229. – XXXIV. statuta synodalia, Praga, 18. octobris 1385, 1,2.

¹⁶³ POLC/HLEDÍKOVÁ, 2002. 237–238. – XXXVII. statuta synodalia, Praga, 18. octobris 1386, 1–3.

dvě baziliky: sv. Petra a sv. Pavla, v roce 1350 k nim přibyla Lateránská bazilika a v roce 1390 patřila k poutnímu okruhu už čtveřice bazilik, nově byla přidána bazilika Santa Maria Maggiore.¹⁶⁴ Dne 8. dubna 1389 se konala v Římě konsistoř, kde papež Urban VI. schválil svátek Navštívení Panny Marie pro celou církev. Jan z Jenštejna připomíná, že následující papež, Řehoř XI. připojil z úcty k novému svátku k jubilejním bazilikám také baziliku Panny Marie Sněžné.¹⁶⁵ Pražský arcibiskup tak měl nepřímo zásadní vliv na podobu tohoto Svatého roku a dalších jubilejních let.

V roce 1390 putovalo z Čech a dalších středoevropských zemí do Říma mnoho poutníků. Jim sloužil nový hospic, který na Via dei Pellegrini zakoupil v roce 1368 při příležitosti své korunovace císař Karel IV. a jeho manželka Alžbeta Pomořanská. Hospic byl následně svěřen do správy Rožmberkům. Jejich představitelé, bratři kanovník Petr, Oldřich a Jan, vydali 6. března 1368 nadační listinu, kterou věnovali hospici prostředky k jeho udržování. V bazilice sv. Petra stál oltář sv. Václava, nad nímž byla umístěna gotická desková malba svatého Václava, obklopeného sv. Prokopem a Vojtěchem. U nohou světců klečel v korunovačním rouchu Karel IV. a pražský arcibiskup, patrně Jan Očko z Vlašimi.

Mezi českými poutníky v roce 1390 nechyběl ani Jan z Jenštejna. V doprovodu svých přátel se vydal na cestu už v březnu. S ním cestoval mistr Mikuláš z Rakovníka, Janův přítel a podporovatel svátku Navštívení. Jan z Jenštejna měl tehdy kromě pouti v Římě různá jednání, kterými chtěl docílit vydání buly, která by vyhlášovala slavení svátku Navštívení Panny Marie po celém světě. Bula dosud nebyla vydána, protože před jejím zhotovením papež Urban VI. zemřel a po volbě nového papeže se o záležitost nikdo nestaral.

Po Velikonocích se vydala na pouť další skupina z Čech. Byl v ní i Jenštejnův generální vikář Jan z Pomuku. Čeští poutníci patrně nevyužívali pohostinství českého hospice, ale najímali si domy. Jenštejnův životopisec Petr Klarifikátor píše, že dům, kde bydlel pražský arcibiskup, se poznal podle množství chudých, kterým rozdával almužnu. Když mu pak došly peníze, neváhal, jak to bylo zvykem, pro chudé osobně žebrot.¹⁶⁶

Při své pouti Jan procházel Furlánskem v severní Itálii, kde byl tehdy akvilejským patriarchou český biskup Jan z Moravy,¹⁶⁷ s nímž se kdysi dostal do ostrého sporu za jeho episkopátu v Litomyšli. Po cestě zaznamenal doslova hororovou epizodu, týkající se města

¹⁶⁴ BAV Vat. lat. 1122, f. 160va – *Miracula beate Marie Visitacionis. Miraculum X* – „Unde et in Bulla anni Iubilei idcirco tribus ecclesiis principalibus sanctam Mariam Maiorem addidit [papa] eam privilegio simili premiando et forte quasi quoddam persagio motus.“

¹⁶⁵ POLC 2000, 25.

¹⁶⁶ FRB I, Vita domini Johannis, VII.

San Daniele, které je dnes proslulé uzenářským průmyslem: „To, co se stalo v San Daniele ve Furlánsku, z toho vstávají vlasy na hlavě a je to něco neslýchaného. Jacísi krutí hostinští okradli nejprve z touhy po zisku poutníky, které pokládali za bohatší, pak je ve skrytu zabili a jejich masem živili další příchozí. To prováděli od minulého až do tohoto Svatého roku. Nedávno však, než jsem přišel do Itálie, byli sami, jak se slušelo, stráveni ukrutnou a potupnou smrtí.“¹⁶⁸

V Římě zemřeli v roce 1390 tři Jenštejnovi přátelé, Mikuláš Rakovník, šlechtic Heršík a plebán Racek z Načeradce. Mikulášovu smrt Jenštejn popisuje následujícími slovy: „Když jsem pobýval v Římě, přicházeli za mnou kvůli odpustkům do Říma mí přátelé a známý, vynikající muž jménem Mikuláš, mistr svobodných umění a bakalář teologie, onemocněl v mém obydlí. Když mu byla přinesena k přijímání svatá Eucharistie, propukl v takový pláč, a pronesl dlouhou a zbožnou řeč na chválu spasitelné hostie před mnoha významnými muži, kteří u toho byli přítomni, že někteří Římané se divili a ptali se: ‚Copak je to: máte snad ve vašich krajích muže tak zbožné a tak svaté?‘ Ten pak po přijetí viatika ještě tři dny žil a po přijetí svátosti pomazání nemocných tvrdil, že necítil bolest, pouze jakousi slabost, spíše sladkost Boží, s níž zesnul v Pánu.“¹⁶⁹

Záhy po Mikulášovi onemocněl Heršík. O jeho smrti svědčí arcibiskup Jenštejn následujícími slovy: „Následoval ho další, zvaný Heršík, zbožný a vznešený muž, který od mládí nesl jho Pánovo. Velmi jsem ho miloval pro jeho horlivost ve zbožnosti. Když

¹⁶⁷ O Janu z Moravy, který byl po staletí zaměňován s Janem Soběslavem, pojednává monografie SCHMIDT 2006.

¹⁶⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 119rb – *Quod nemo laeditur nisi a se ipso* – „Et quod orripillationem facit capitis et inauditum est, noviter quod contigit ad Beatum Daniele in Foro Iulii. Quidam ferocissimi hospites pro lucranda pecunia peregrinos, quos repetierunt crassiores, rebus sublatis ante, secrete necaverunt et eorum carnes ad vescendum aliis advenientibus tradiderunt et hoc a praeterito anno iubileo fecerunt usque ad annum iubileum istum. Qui noviter, antequam venissem in Italiam, crudeli morte et ignominiosa, prout sic decuit, sunt consumpti.“

¹⁶⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 84vb. – *De bono mortis* – „Hic quidem me subsistente Rome adhuc supervenientibus indulgenciarum gracia Romam familiaribus meis et notis, egregius vir est, nomine Nicolaus, magister in artibus et baccalarius in theologia, in domo mea infirmatus est. Cui dum sacra eucaristia fuisset pro communione apportata, in tantis se lacrimas dedit longumque sermonem et devotissimum in laudem salutaris hostie plurimis notabilibus ibidem assistentibus viris fecit ita ut quidam admirarentur Romani et dicerent: ‚Quid est hoc? Habetisne in partibus vestris viros ita religiosos et sanctos?‘ Qui denique salutari suscepto viatico per triduum vixit iniunctusque nullum dolorem preter quandam debilitatem habere se dixit ast verius divina gustare cottidie dulcedinem, cum qua in Domino obdormivit.“

s velkou zbožností přijal spasitelné svátosti, byl tak naplněn radostí, že řekl, že netrpěl žádnou bolestí, kromě malého poblouznění, o němž pro největší sladkost nepřemýšlel. Ten lidem hodným víry, kteří dosud žijí, říká: „Radujte se se mnou. Vždyť jsem spatřil svého Pána Ježíše, který mě navštívil a potěšil“ (...) Přítomným oznámil i den a hodinu své smrti: „Vězte, nejdražší, že neopustím tento svět dříve, než budou v sobotu vyzvánět k nóně u sv. Petra.“ Když nadešla sobota, ptal se okolostojících několikrát, jestli už u svatého Petra zvonili k nóně. Když odpověděli: „Ještě ne“, zmlkl. Jakmile se však ozval zvon k nóně, s velkou blažeností v přítomnosti všech odevzdal duši Bohu, a všichni to viděli.“¹⁷⁰

Do třetice vypráví Jenštejn o smrti kněze Racka: „V mé družině v Římě také Racek, jistý plebán z Načeradce, ulehl na smrt nemocen. Během své nemoci denně říkal žaltář, až došel k poslednímu verši: „Každý duch chval Hospodina“ a tak v Pánu vypustil duši.“¹⁷¹

Při návratu do Čech koncem června 1390 Jan z Jenštejna před Prahou těžce onemocněl a jeho život visel na vlásku. Z této zkušenosti vzešla díla *De bono mortis*, kde se zabývá obšírně tématem smrti a stručnější *Liber bylogorum*, dialog Krista s člověkem, kde Jenštejn připomíná Kristu zbožnost, která se projevila během Svatého roku 1390 a při oslavě svátku Navštívení Panny Marie. Arcibiskup žádá Krista, aby dal světu mír a církvi jednotu. Kristus mu odpovídá, že toto si přál i on sám, ale protože se poutníci po návratu domů vrátili i ke starému způsobu života a upadli opět do svých hříchů, jako se pes vrací k tomu, co před tím vyvrhl, a tak ho vyzývají spíše k trestu než k pokoji. Jen přímluva jeho Matky Panny Marie zadržuje Ježíšovu trestající ruku. Nakonec Ježíš dodává: „Až tedy přijde doba smilování, upevním na zemi pokoj a dám vám svůj pokoj.“¹⁷²

¹⁷⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 84vb–85ra. – *De bono mortis* – „Sed in locum eius mox alius Herssico dictus, devotus vir et nobilis, qui iugum Domini ab adolescencia sua portavit subrogatus est. Quem ob zelum devocionis causam multum dilexi. Hic sacramentis salutaribus magna devocione susceptis tanto fuit gaudio repletus, ut nullum se dolorem pati diceret preter quandam amenciam non magnam, quam pre dulcedine maxima non reputabat. Hic fide dignis, qui adhuc vivunt dicebat: „Congaudete et congratulamini michi, quia vidi Dominum meum Iesum Cristum me visitantem et consolantem“... Sed diem et horam sue mortis astantibus nunciavit dicens: „Scitote, karissimi, me de hoc seculo nequam die sabbato, quando nona ad sanctum Petrum pulsabitur, transiturum. Qui cum dies sabbati advenisset interrogare circumstantes pluries cepit si iam ad sanctum Petrum nona pulsaretur, illis respondentibus: „Nondum“, at ille atediatus subticuit. Quam cito autem ibidem ad nonam pulsabatur, cum magna iocunditate cunctis videntibus animam Deo tradidit.“

¹⁷¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 85ra. – *De bono mortis* – „Sed in eadem mea familia in Roma Raczko, quidam plebanus in Naczeracz, decubuit, quia psalterium in infirmitate cum cottidie ruminaret ad ultimum versum pervenit: *Omnis spiritus laudet Dominum* et sic in Domini spiritum exalavit.“

V dalších letech dosáhla situace mezi arcibiskupem a králem nebezpečného vrcholu. Odpor proti Jenštejnovi sílil, zvláště mezi královými oblíbenci a blízkými spolupracovníky. Například v roce 1390 obsadil Zikmund Huler statky Jenštejnovy rodiny.¹⁷³ Počátkem roku 1392 byl na Novém Městě pražském z příkazu královského podkomořího Zikmunda Hulera kvůli nějakému zločinu zajat a s'at jistý klerik. Arcibiskup si stěžoval na chování Zikmunda Hulera. Když se nic nedělo, vydali Jenštejnovi úředníci na Hulera púhon před arcibiskupův soud. Kromě popravu klerika byl obviněn z kacířských výroků. Zikmund Huler tehdy odpověděl, že se k soudu dostaví, ale v doprovodu dvou set kopiníků. Jenštejn poté uvalil na Hulera klatbu.

Arcibiskupovy emoce a pocity lze vysledovat z jeho kázání, jako například z prvního kázání na svátek Nanebevzetí Panny Marie, které proslovl v pražské katedrále někdy mezi roky 1385–1392: „Sám Kristus je totiž křížován ve svých údech. Sami totiž víte, jak často jsem znepokojován nesnázemi zlých a zvrácených lidí, jak to vyžadují mé hříchy.“¹⁷⁴ Ještě dramatičtěji se vyslovuje Jenštejn v dalších kázáních, která pravděpodobně pocházejí z počátku 90. let 14. století. Jde o kázání *De persecutione – O pronásledování* a o kázání o Dobrém pastýři *De officio pastoris*. První z kázání obsahuje stížnost na to, že jedni o něm říkají, že je dobrý, druzí tvrdí, že je svúdcem davů. Kázání končí příběhem o ovci, která utekla od stáda, spolčila se s vlkem a nadháněla mu další ovce. Jenže vlk nakonec tuto ovci roztrhal.¹⁷⁵ Je to obraz duchovních odpadlých od arcibiskupa: „Nyní opouštějí stádo a stávají se zrádci, aby mohli mé ovce rdousit a hubit... Ale přijde den, kdy oni sami uváznou v léčce, kterou nastražili.“¹⁷⁶ Sám arcibiskup chce ovšem zůstat věrný: „Já však, jenž znám své ovce a mé ovce znají mne, nemohu to dále strpět. Budu tedy kráčet ve stopách Pána Ježíše Krista, který neváhal zemřít za nevděčné a vykoupit je prolitím své nejdražší krve a sám sebe vyčerpat, mám touhu zemřít a být s Kristem.“¹⁷⁷

¹⁷² BAV, Vat. lat. 1122, f.64 rb. – *Liber bylogorum* – „Cum ergo tempus miserendi advenerit, pacem firmabo in terris et pacem meam dabo vobis.“

¹⁷³ DOLEŽALOVÁ 2012, 660.

¹⁷⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 249vb – *Sermo secundus de Assumpcione factus in ecclesia Pragensi* – „Ipse enim Christus in membris suis denuo crucifigitur. Ipsi enim scitis quantis pravorum et perversorum perturbor molestiis ipsis meis exigentibus peccatis.“

¹⁷⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 253rb-253va.

¹⁷⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 253va. – *Sermo de persecucione*: – „Modo enim a iugo sui pastoris fugiunt, gregem derelinquunt et fiunt proditores, ut oves meas mactent et perdant... Sed venient dies, ubi incident in laqueum, quem fecerunt.“

Spory Jana z Jenštejna s Václavem IV. a jeho dvořany dospěly k vrcholu v roce 1393, který se nechvalně a současně nesmazatelně zapsal do českých dějin. Hned na začátku roku byl jeden z kleriků na rozkaz Zikmunda Hulera upálen a byla tak opět porušena nezávislost církevního soudnictví.

V roce 1393 se tedy konal zvláštní český svatý rok. Nebyla to ale jen česká specialita. Protože byl o Svatý rok 1390 velký zájem a ne každý chtěl nebo mohl putovat do Říma, množily se žádosti o Svaté roky, které by bylo možné slavit lokálně. V roce 1391 byla svatořečena sv. Brigita Švédská a papež Bonifác IX. udělil všem přítomným jubilejní odpustky. V roce 1392 se na žádost bavorský knížat konal Svatý rok v Bavorsku, trval šest měsíců a jeho součástí byly poutě do čtyř mnichovských kostelů. Pro rok 1393 byly uděleny Svaté roky pro Míšeňsko, Skandinávii, a také pro České království.

O tento Svatý rok požádal král Václav IV., pravděpodobně bez vědomí arcibiskupa Jana z Jenštejna a prostřednictvím svého oblíbence, vyšehradského děkana Václava Králíka z Buřenic.¹⁷⁸ Papežská bula z 15. ledna 1393 (ne)překvapivě nestanovila jako hlavní cíl poutí pražskou katedrálu, ale kapitulní kostel sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Vyšehradská kapitula byla totiž odedávna vyňata z pravomoci pražského arcibiskupa. V tomto kostele bylo možno získat odpustky Svatého roku a zpovědníci vybavení touto pravomocí zároveň určovali výšku sumy peněz, kterou měli místo cestovních nákladů do Říma odevzdat ve vyšehradském kostele. Polovina vybraných peněz měla být následně poslána do Říma na obnovu papežských bazilik. Druhým jubilejním kostelem byla kaple Božího Těla na Dobyčím trhu na Novém Městě pražském. Ta byla tehdy sotva dokončená. Poutníci to tam neměli z Vyšehradu daleko. Tato kaple náležela Bratrstvu obruče a kladiva, ke kterému patřili mnozí oblíbenci krále Václava IV. Dalšími kostely, které měli poutníci navštívit, byla konečně pražská katedrála a břevnovský klášterní kostel.

¹⁷⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 254ra. – *Sermo de persecucione*: – „Ego tamen, qui cognosco oves meas et cognoscunt me mee, amplius tollerare non possum, quin ymmo Domini Iesu Christi vestigiis inherendo, qui pro ingratu non dubitavit mori et eos profluvio sui preciosissimi sanguinis redimere, superimpedi desidero, dissolvi et esse cum Christo...“

¹⁷⁸ Václav Gerardův z Buřenic, zvaný Regulus neboli Králík (kolem 1345–1416) studoval v Římě, kde se stal kolem roku 1370 kaplanem u sv. Praxedy, v roce 1380 se stal kanovníkem na Vyšehradě. Byl přítelem kardinála Pilea de Prata, nějakou dobu podporoval i arcibiskupa Jana z Jenštejna, a především byl oblíbencem Václava IV., proto se mu začalo říkat Králík. Od roku 1390 byl děkanem vyšehradské kapituly, od roku 1397 vyšehradským proboštem a královským kancléřem, téhož roku byl jmenován latinským antiochijským patriarchou. V roce 1413 se stal litomyšlským biskupem. Zemřel 12. září 1416.

Český Svatý rok měl trvat od 16. března do 14. září 1393. Král byl v této věci horlivý, patrně proto, že značná část vybraných peněz končila v královské pokladně a v kapsách jeho přívrženců. Z částky, která se měla poslat do Říma, pak půjčil papežský nuncius Ubaldin moravskému markraběti Prokopovi Lucemburskému na jeho válku s bratrem Joštem. Jan z Jenštejna milostivé léto nejdříve nevyhlásil, a učinil tak až na nátlak po jednání s králem 1. dubna 1393.¹⁷⁹ Z toho vznikly pochybnosti, zda dřívější vyhlášení milostivého léta pražským kanovníkem a výběrčím komory papežského desátku Václavem, řečeným Portulanus, a kanovníkem mistrem Petrem ze Všerub bylo platné.¹⁸⁰ Václav IV. si následně od Jana z Jenštejna vymohl list s prohlášením, že milostivé léto bylo platné již od prvního vyhlášení. I tomuto požadavku tehdy již zlomený Jenštejn vyhověl¹⁸¹ a zahájil svátek uctívání říšských svátostí, který připadl na 18. duben 1393.¹⁸²

Dne 14. února 1393 zemřela v Hradci Králové císařovna – vdova Alžběta Pomořanská. Byla pohřbena ve svatovítské katedrále vedle svého manžela Karla IV. Václav IV. se patrně pohřbu zúčastnil a pohřeb vedl pravděpodobně pražský arcibiskup. O jejich přítomnosti na pohřbu však chybí jakýkoli záznam. Lze předpokládat, že smrtí císařovny Alžběty padly poslední zábrany krále Václava IV. vůči arcibiskupu Jenštejnovi.

¹⁷⁹ SPĚVÁČEK 1986, 225.

¹⁸⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 167va–167vb – *Acta in Curia Romana*, articulus XXXI: „Eciam michi dominus rex dixit ut annum iubileum ordinate facerem proclamare et recommendare populo. Nam per aliquot septimanas ante, sola dumtaxat ultima persona, videlicet *Wenceslao Portulano*, collectore camere, fuit insinuatus, et per magistrum *Petrum Wserub*, qui non est in bulla positus. Ego vero, qui principalis fui in bulla, dominus *Ubalдинus*, reverendus in Christo pater, vicariusque meus in spiritualibus, fuimus subpressi. Quapropter a nonnullis dubitatum, crebrescente fama, si sic insinuatus annus valeret, cum de principalibus personis nulla esset mencio, sed tantum de sola ultima, confessoresque sint locandi per omnes potius quam unum, maxime propter copulativas et disiunctivas et causales dictiones que in bulla ponuntur. De anno vero iubileo ordinauerunt, quod omnes exprimerentur secundum ordinem bulle persone, per omnesque quatuor ecclesias primarii locarentur, et cetera.“

¹⁸¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 168ra – *Acta in Curia Romana*, articulus XXXIII: „Cumque inferrent, quod de hoc magnus esset in populo rumor, quod annus iubileus ante non valisset, ante meam et aliorum in bulla contentorum intimacionem, respondi: „*Quid ego possum, quod homines multi multa locuntur, que preter meam sunt sententiam*“. Qui dixerunt hec velle referre regi. Tandem cum me credidissem legitime excusatum, facto crepusculo, rex ad me electum *Laurentinum* misit, ut sibi litteram mox scriberem, sigilloque meo munirem, quomodo ante meam et aliorum, qui in bulla sunt positi, intimacionem, annus iubileus valisset.“

¹⁸² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 168va – *Acta in Curia Romana*, articulus XXXV: „Item. Cumque in Praga fuisset, et reliquias imperiales et regales more solito populo ostendissem, iterum volui ad castrum meum *Rudnicz* equitare.“

Schylovalo se k tragickému vyústění dlouholetých sporů krále s arcibiskupem. Zprávy o tom máme přímo z pera Jana z Jenštejna, z textů, které se nacházejí v Jenštejnově Vatikánském kodexu.

Na přelomu února a března 1393 zemřel v Kladrubech tamní opat Racek. Dne 7. března proběhla v Kladrubech volba nového opata a 10. března byla volba nového opata Olena potvrzena generálním vikářem Janem z Pomuku. Tato skutečnost byla v příkrém rozporu s plány Václava IV., který chtěl zrušit kladrubske opatství, založit biskupství v Plzni, nadat ho majetkem zrušeného opatství a za biskupa nové diecéze dosadit někoho ze svých přátel.

V Praze bylo pro arcibiskupa nebezpečno. Víme, že 15. března 1393 Jan z Jenštejna přebýval v Roudnici. Za ním tam utekl generální vikář Jan z Pomuku a jeden z oficiálů.

Snad 17. března 1393 se Jenštejn spolu s Janem z Pomuku, Mikulášem Puchníkem a hofmistrem Něprem z Roupova nechali přemluvit k cestě do Prahy. Usadili se na arcibiskupském dvorci v Kyjích. Přijeli za nimi dva královi důvěrníci, Mikuláš z Unhoště a Jan Čúch ze Zásady. Přemlouvali arcibiskupa a jeho úředníky k cestě do Prahy, kde by se arcibiskup a král smířili. Slibovali jim záruky jejich osobní bezpečnosti. Také arcibiskupovi odevzdali vzkaz od Václava IV., který byl však v naprostém rozporu s vyslovenými přísliby: „Ty, arcibiskupe, vrať mi roudnický hrad i jiné mé hrady a klid se z mé české země. Jestliže se o cokoli pokusíš proti mně nebo mým lidem, hodlám Tě utopit a rozepře odstranit. Přijed' do Prahy!“¹⁸³

18. března 1393 arcibiskup a jeho úředníci přijeli do Prahy.

Dne 19. března 1393 svolal král Václav IV., moravský markrabě Prokop a královský podkomoří Zikmund Huler schůzku poradců obou stran. Zde mělo ve sporných záležitostech dojít k dohodě, zvláště v záležitostech, které se týkaly krále a podkomořího Zikmunda Hulera. Druhý den měla být dohoda schválena na společné schůzce Jana z Jenštejna a Václava IV. v komendě johanitů u Panny Marie pod řetězem.

Den D nastal 20. března 1393. Tehdy se král odebral do johanitského kláštera na konci Pražského mostu, tedy nedaleko arcibiskupova paláce. Král přišel již značně posilněný vínem. Jakmile se arcibiskup se svými spolupracovníky dostavil, král jej přivítal mnoha rouhavými a hněvivými slovy a dále řekl: „Ty, arcibiskupe, vznášíš klatby nad mými

¹⁸³ BAV, Vat. lat. 1122, f. 165va. – *Acta in Curia Romana* – „Tu, archiepiscopo, mihi castrum Rudnicz et alia castra mea restituas, et recedas michi de terra mea Boemie. Et si aliquid contra me attentabis vel meos, volo te submergere, litesque sedare. Pragam veni.“

úředníky bez mého vědomí! Ty jsi potvrdil kladrubského opata! Ty házíš na mého podkomořího kacířství a bludařství a při tom mluvíš o Židech, přičemž Židé patří mně! Mě se týká tato záležitost, ty to činíš bez porady a z vlastní hlavy! Věz, že toho budeš litovat ty i tvoji lidé!“¹⁸⁴ A po mnohých dalších hrozivých slovech řekl jeho hofmistrovi Něprovi z Roupova: „Odejdi ode mě, nebo ti dám srazit hlavu!“¹⁸⁵ Nato Václav IV. ukázal na arcibiskupa Jenštejna, Jana z Pomuku, Mikuláše Puchníka a míšeňského probošta Václava a řekl: „Pozorně je veďte“. Při tom ukazoval na jiné a dodával: „Tebe a tebe utopím.“¹⁸⁶ a „chci abyste je dovedli do kapitulní síně, kde se uvidí, na čí radu se toto [asi potvrzení volby opata Olena] odehrálo.“

Arcibiskup chtěl situaci uklidnit, a tak na výraz úcty před králem několikrát poklekl. Král se ovšem po něm opičil a dělal totéž.¹⁸⁷ Ve zmatku, který nastal, se podařilo zbrojnošům u dveří arcibiskupa odvést do jeho paláce, ostatní byli vedeni do kapitulní síně na Pražském hradě.

Tam se král znovu rozčílil, asi proto, že si všiml, že arcibiskup není mezi zatčenými. Děkana pražské kapituly Bohuslava Janova z Krnova, udeřil jílcem meče několikrát do hlavy, až začal silně krváčet, dal ho spoutat a dovést do purkrabství. Pak začal vyslýchat ostatní. Když se nedověděl to, co se dovědět chtěl, dal zatčené odvést na Staroměstskou radnici a poté na rychtu. Neustále se ptal po arcibiskupovi a dotazoval se, proč není mezi zatčenými. Na rychtě byli zajatci vyslýcháni právem útrpným. Nejprve byli vytahováni na kladce ke stropu za ruce svázané za zády, následně byli páleni pochodněmi na bocích. Janovi z Pomuku byly nasazeny i palečnice, kterými mu byly drceny prsty na rukou a na nohou. Když ani tehdy nedostal král uspokojivé odpovědi, přikázal je pálit na bocích až k smrti. Sám se pálení pochodní účastnil.

Když si uvědomil, co se stalo, nařídil zastavit mučení a pod pohružkou, že vyslýchané nechá utopit, na nich vynutil přísahu, že o svém mučení nikomu neřeknou.

¹⁸⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 165vb. – *Acta in Curia Romana* – „Tu, archiepiscopo, tu excommunicas meos officiales, me inscio, et confirmasti abbatem de Cladrub. Similiter et quod subcamerario meo heresim et errores impingis, de iudeis mencionem faciens, cum iudei pertineant ad me, meque concernat hoc factum, et tu sine consilio facis hec, et de capite proprio, scias quia tu lugebis et tui“.

¹⁸⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 165vb. – *Acta in Curia Romana* – „Recede a me, alias mox tibi faciam truncari caput tuum“.

¹⁸⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 165vb. – *Acta in Curia Romana* – „Te et te submergam“, demonstratis aliquibus, „et volo quod mox ascendatis ad capitulum, quia ibi videbo de quorum consilio hoc est actum“.

¹⁸⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 165vb. – *Acta in Curia Romana* – „Cumque pluries ego coram eo genuflecterem, iram eius volens mitigare, ipse similiter ambo genua subsanative contra me incurvavit.“

Přísaha měla být učiněna písemně. Složil ji míšeňský probošt Václav, hofmistr Něpr z Roupova a Mikuláš Puchník. Jan z Pomuku však nikoli, protože mučení nepřežil. Na králův rozkaz byl svázán do kozelce (král patrně myslel, že Jan byl ještě živý) a byl hozen z kamenného mostu do Vltavy. Voda se za Janovým tělem zavřela 20. března 1393 kolem deváté hodiny večer.

Jan z Jenštejna o smrti Jana z Pomuku napsal: „Pouze ctihodný Jan, doktor a můj vikář v duchovních věcech, byl po těžkém mučení a pálení boku, kvůli čemuž nemohl dále žít, veřejně veden k utopení ulicemi a uličkami města. Byl shozen z mostu do řeky s rukama svázanýma za zády, ústy ucpanými kusem dřeva a s nohama přivázanýma k hlavě na způsob kola asi o třetí hodině noční a utopen.“¹⁸⁸

Jenštejnovi se 20. března 1393 podařilo z Prahy utéct a uchýlil se na svůj hrad Gaisberg čili Supí Horu (neboli Kyšperk) u Teplic. Tam se mu donesla zpráva o smrti Jana z Pomuku. Na Supí Horu za ním také Václav IV. poslal svého dvořana Hynka Pluha z Rabštejna se dvěma kanovníky pražské kapituly a řekl jim: „Jděte za arcibiskupem a řekněte mu, ať ke mně přijde v bezpečí, protože to, co se stalo, je mi velmi líto a jsem tím velmi znepokojen. Tuto záležitost chci vložít do rukou dvěma jeho kanovníkům z pražské kapituly, aby rozhodli mezi mnou a jím. Jestliže nastaly nějaké prohřešky, rád to napravím a vyhovím podle jejich rozhodnutí.“¹⁸⁹ a k posílům dodal: „A když mi to nařídíte, dokonce před arcibiskupem pokleknu.“¹⁹⁰ Jenštejn se dal přemluvit a v sobotu před Květnou nedělí 29. března 1393 se vrátil do Prahy.

Dne 31. března 1393 začalo další jednání, opět v klášteře johanitů. Kanovníci, kteří měli být rozhodčími, však neměli odvahu hájit Jenštejnova stanoviska. Arcibiskup musel

¹⁸⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 166ra. – *Acta in Curia Romana* – „Solus venerabilis Ioannes, doctor et vicarius meus in spiritualibus, post dirum martirium et combustum latus, propter que ulterius vivere nullo modo potuisset, ad submergendum per vicos et plateas civitatis publice ductus, ligatis post tergum manibus, os eius quodam ligno aperiente, ligatisque ad caput pedibus ad instar rote, de ponte pragensi, hora noctis quasi tertia, in flumen proiectus est et submersus.“

¹⁸⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 166rb-166va. – *Acta in Curia Romana* – „Ite ad archiepiscopum, et dicite ei, quod ad me secure veniat nam, quod factum, multum de hoc doleo et vehementer conturbor. Et volo dare hoc ad manus suorum duorum de capitulo pragensi canonicorum, ut inter me et eum discernant. Si quid excessi, libenter volo emendare et satisfacere, prout ipsi dictaverunt.“

¹⁹⁰ BAV, Vat. lat. 1122, f. 166va. – *Acta in Curia Romana* – „Et si mandabit michi, eciam genua coram archiepiscopo flectam.“

zastavit proces proti Zikmundu Hulerovi a postoupit své majetky na Moravě markraběti Joštovi.¹⁹¹

Dne 1. dubna 1393 předstoupil arcibiskup před Václava IV. a žádal o odpuštění, přičemž totéž očekával od něj. Václav IV. mu ovšem místo toho nařídil, aby příště nedával do klatby jeho úředníky bez jeho vědomí a aby oficiálně vyhlásil milostivé léto. Obojí arcibiskup učinil.¹⁹²

V dubnu pokračovala jednání. Král vzkázal, že činu, tedy zabití Jana z Pomuku, lituje. Jan z Jenštejna začal vyjednávat s královými lidmi, ale kapitula se k celé záležitosti stavěla vlažně. Dopadlo to opět špatně, král měl další a další požadavky a arcibiskup přestal doufat v to, že by další jednání měla smysl.¹⁹³

Dne 19. dubna 1393 dostal Jenštejn od Václava IV. příkaz, aby se nevzdaloval z Prahy, ale aby očekával návštěvu Mikuláše z Unhoště a Zikmunda Hulera. Na arcibiskupa byl vyvíjen nátlak, aby odvolal potvrzení kladrubského opata Olena a aby na papeži vymohl založení nového biskupství. Dále král žádal pro sebe právo potvrzovat duchovní, podací právo ve všech pražských a mimopražských kostelích. To bylo v příkrém rozporu s kanonickým právem, ale Jenštejn neodporoval. Poté odjel do Roudnice a odtud se s kladrubským opatem Olenem a dalšími vydal do Českých Budějovic. Zde je jeho pobyt doložen listinou z 23. dubna 1393.¹⁹⁴

Krátce nato se Jenštejn s pomocí králova odpůrce Jindřicha z Rožmberka vydal do Říma, aby u papežské kurie protestoval proti jednání krále. Žalobu předal papeži Bonifáci IX. někdy koncem června nebo začátkem července 1393 v Perugii.¹⁹⁵ Domníval se, že papež zahájí proti Václavu IV. kanonický proces. To ale pontifik neudělal. Jeho úsilí zjednat si u papežské kurie zastání vyšlo na prázdno. Na podzim se Jenštejn vrátil s nepořízenou do Čech a uchýlil se na svůj hrad Helfenburk u Úštěku. Na 16. října 1393 svolal zasedání synody. Zde vystoupil proti násilným činům spáchaným královskými úředníky na kněžích mistr Štěpán z Kolína.¹⁹⁶

Ani tímto tragickým a dramatickým vyvrcholením, při němž přišel o život Jenštejnův generální vikář Jan z Pomuku, se nic nevyřešilo a spory neskončily. Přes úsilí Václava IV.

¹⁹¹ SPĚVÁČEK 1986, 224–225.

¹⁹² SPĚVÁČEK 1986, 225.

¹⁹³ DOLEŽALOVÁ 2012, 663.

¹⁹⁴ SPĚVÁČEK 1986, 225.

¹⁹⁵ POLC 1999, 294.

¹⁹⁶ SPĚVÁČEK 1986, 226.

však nebylo biskupství v západních Čechách založeno, i když papež Bonifác IX. nechal prozkoumat možnost povýšení kladrubského opatského chrámu na katedrální biskupský kostel.¹⁹⁷

K roku 1394 se nezachovala žádná významná událost Jenštejnova episkopátu. Snad v tomto roce arcibiskup pronesl v Roudnici v klášteře augustiniánů své třetí kázání o Navštívení Panny Marie,¹⁹⁸ kde se zmiňuje o vnitřních rozbrojích v Čechách.¹⁹⁹ Tímto rokem je také datováno několik listin, které arcibiskup vydal.²⁰⁰

Rok 1395 je ve znamení smutného závěru Jenštejnova působení na pražském arcibiskupském stolci, který způsobily jeho dlouholeté spory s králem Václavem IV. V červnu toho roku nechal Václav IV. zkonfiskovat arcibiskupské statky. Jan z Jenštejna krátce na to odcestoval do Říma, aby do rukou papeže složil úřad pražského arcibiskupa. Jeho rezignace byla papežem přijata a v 31. ledna 1396 byl jmenován pražským arcibiskupem Janův synovec Olbram ze Škvorce.

Spory Jana z Jenštejna s Václavem IV. jsou smutnou konstantou Jenštejnova působení coby arcibiskupa pražského stejně jako neslouží ke cti Václavu IV. Tento stále se zhoršující vztah vyvolaný jak objektivními příčinami, jako bylo papežské schisma, tak mocenskými a majetkovými choutkami ze strany krále a jeho okolí, a úporným, nediplomatickým a nekompromisním bojem za práva církve ze strany arcibiskupa, vedl nakonec k nepřekonatelné antipatii těchto dvou zásadních protagonistů života společnosti v Čechách v posledních dvou desetiletích 14. století. Vyvrcholením postupné neschopnosti dohodnout se na čemkoli, podporované nekontrolovaným vztekem krále umocněným alkoholem, byla smrt nejbližšího Jenštejnova spolupracovníka, generálního vikáře Jana z Pomuku. Při dalších jednáních se ukázalo, že jeho smrt byla na hranici zbytečnosti, když hrozilo, že si král přece jen prosadí svou a podaří se mu zrušit volbu kladrubského opata a založit biskupství v západních Čechách, které by mohl obsadit svým oblíbencem, a tak ještě víc ponížít nepohodlného arcibiskupa. Václav IV. vyhrál, ale možná právě v této výhře je jeden z důležitých impulsů k násilným reformám o dvacet let později. Plodná spolupráce

¹⁹⁷ SPĚVÁČEK 1986, 226.

¹⁹⁸ BAV Vat. Lat. 1122, fol. 241rb-243ra. – *Sermo tertius de Visitacione sancte Marie factus in monasterio Rudnicz.*

¹⁹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 242vb.

²⁰⁰ 6. ledna a 19. června v Roudnici, 5. prosince v Praze a jedna s neznámým místem vydání. Dvě se týkají odpustků, jedna pachtu arcibiskupských polí a jedna je oznámením o udělení benefícia.

českého krále s pražským arcibiskupem byla definitivní minulostí a tlaky, které měly následovat, už nebylo možné snášet společně.

Spory Jana z Jenštejna s Václavem IV., tato temná stránka Jenštejnova pražského episkopátu, se odráží v pramenech, které se nám zachovaly. Kromě písemných pramenů je to především iluminace v Jenštejnově Vatikánském kodexu, kde u začátku traktátu *Commentum super psalmo Noli emulari* je zobrazen David se Saulem. Podoba krále Saula s ďáblem v pozadí se nápadně podobá Václavu IV.²⁰¹

Episkopát Jana z Jenštejna ovšem neměl jen podobu sporu s panovníkem nebo neshod s klérem v arcidiecézi. Současně to byla paradoxně doba završení církevně správního vývoje v Čechách,²⁰² který začal povýšením pražského biskupství na arcibiskupství, založením litomyšlské diecéze a tím také ustavením církevní provincie v Čechách. Dovršení vývoje církevní správy lze spatřovat ve stabilizaci tří úřadů, důležitých pro správu diecéze, a to oficialátu, pověřenému výkonem církevní soudní moci, úřadu generálních vikářů a především úřadu korektora kléru,²⁰³ který byl založen Arnoštem z Pardubic za účelem zkvalitnění osobního a duchovního života kléru, a to zcela nově, bez jakéhokoli precedentu nebo vzoru kdekoli jinde.²⁰⁴ Úřad generálních vikářů byl jakousi velmi operativní protiváhou k systému arcijáhňů, což byli kněží, kteří pečovali o větší celky arcidiecéze, avšak vzhledem k tomu, že jejich úřad byl spojen s obročím, bylo jmenování a výkon úřadu často spojen s protekcí, papežskými zásahy a stával se tak těžkopádným. Naproti tomu úřad generálních vikářů byl čistě výkonnou pozicí závislou pouze na arcibiskupově jmenování či odvolání, a nebyl spojen s žádným beneficiem. Všechny tři úřady: oficiál, generální vikář a korektor kléru byly zpočátku posty s delegovanou pravomocí, ale právě v době episkopátu Jana z Jenštejna z nich delegace zcela vymizela.²⁰⁵ Důvodem tohoto posunu mohla být zpočátku Jenštejnova angažovanost coby králova kancléře, ale později došlo věcně bez vnějších důvodů k jasnému vymezení kompetencí těchto úřadů. Arcibiskup si ponechal věroučné otázky a taková rozhodnutí, která musel učinit osobně, ale ostatní běžné záležitosti vyřizovaly jeho úředníci. K věroučným záležitostem patřily především synody, shromáždění kléru s pracovní a reformní náplní, dále vizitace a Jenštejnova teologická, spisovatelská a kazatelská činnosti. Karel IV. usiloval o vysoce centralizovanou a výkonnou správu jako

²⁰¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 120v. – *Commentum super psalmo Noli emulari*.

²⁰² Tímto tématem se zabývá příspěvek Zdeňky Hledíkové – HLEDÍKOVÁ 1977.

²⁰³ HLEDÍKOVÁ 1971.

²⁰⁴ HLEDÍKOVÁ 1977, 61.

²⁰⁵ HLEDÍKOVÁ 1977, 66.

nástroj své vlády. Jan z Jenštejna jednal v oblasti správy analogicky ke snahám císaře Karla IV., nikoli jeho syna Václava IV.

1.8 V ústraní a závěr života

Třetí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna se vzdal svého úřadu na přelomu roku 1395–1396. Jeho nástupcem se stal 31. ledna 1396 jeho synovec Olbram (Wolframus) ze Škvorce, syn jeho sestry Kateřiny, a to na doporučení krále Václava IV. Jan se vrátil do Čech, aby svého synovce uvedl do úřadu a pak odešel zcela do ústraní. Žil na hradě Helfenburk u Úštěku,²⁰⁶ který si vybral za své sídlo. Za ním čas od času přijížděli dávní přátelé jako například dominikán Jindřich. Patrně šlo o Jindřicha z Bitterfeldu, jak se uvádí v Janově životopisu od Petra Klarifikátora: „Dále na hradě Helfenburku po odevzdání úřadu, když za příčinou příchodu mistra Jindřicha, profesora svatého bohosloví, člena řádu kazatelského, muže velmi nábožného, nedokončiv modlitby ven vyjítí chtěl, upadl těžce s mostu od nové věže, kterou byl dal vystavěti; a vise již z polovice dolů s pomocí boží skočil nazpět zachytiv se dřev u zábradlí; takto zachráněn jest, že po hlavě nespádl dolů a nezlámal vazou.“²⁰⁷

Papež Bonifác IX. nařídil, aby Olbram ze Škvorce Jenštejnovi ponechal hrad Helfenburk do konce života spolu s ročním důchodem 2 000 zlatých dukátů a k tomu naturální dávky – ospy žita, ovsa a ječmene.²⁰⁸ To by bylo zabezpečení, které by mu zaručovalo klid na duchovní život a spisovatelskou činnost. Avšak realita byla jiná. Arcibiskup Olbram byl vázán značnými finančními závazky papežské kurii a nadto musel přispívat na udržování vojska vévodovi Janu Zhořeleckému, takže nemohl Jenštejnovi vykázanou rentu posílat. Ten pak musel žít na dluh a neustále si půjčovat. Pochopitelně to znamenalo opět další spory, které ztrpčovaly poslední léta Jenštejnova života.²⁰⁹ V těchto letech vznikly dva traktáty, které jsou věnovány Olbramovi ze Škvorce, a to *Libelli de laude*

²⁰⁶ Helfenburk byl založen patrně ve druhé polovině 14. století. V roce 1375 jej koupil Jan Očko z Vlašimi pro pražské arcibiskupství. Jan z Jenštejna nacházel na Helfenburku potřebnou samotu a klid. Hrad byl za jeho episkopátu stále budován, investovalo se do něj tehdy 500 kop grošů. – GABRIEL/PANÁČEK/PODROUŽEK 2011, 68–75.

²⁰⁷ FRB I, 457 – *Vita domini Johannis*, XII.

²⁰⁸ GABRIEL/PANÁČEK/PODROUŽEK 201, 76; SEDLÁČEK 1923, 100.

²⁰⁹ SPĚVÁČEK 1986, 258.

*nominis Iesu Christi et Marie scripti Wolframo archiepiscopo Pragensi*²¹⁰ a *Libellus de divinis nominibus*.²¹¹

V roce 1399 odešel Jan z Jenštejna definitivně do Říma a chtěl získat svolení k misijní cestě. Papež jeho službu církvi ocenil titulem latinského alexandrijského patriarchy. Následujícího roku, dne 17. června 1400, Jenštejn v Římě zemřel a byl pohřben v bazilice sv. Praxedy. Vykonavatelem závěti ustanovil Václava z Radče, jak se lze dočíst z papežské listiny.²¹²

Jenštejn odkázal pražské katedrále šest knih svých oblíbených autorů. Za to mají kanovníci pamatovat na arcibiskupa ve výroční den jeho smrti. Kromě toho ještě za svého života daroval do svatovítského chrámového pokladu „úplný ornát bílý zlatem nákladně protkaný, totiž: kappu s pozlaceným a drahokamy posázeným moniliem, kasuli, dalmatiku, subtile, alby a všecko ostatní příslušenství, jakož i pěknou pontifikální mitru a stříbrný kříž arcibiskupský. Sám ze svého věnoval: úplný plavý ornát s kápí aksamitovou, skvostný kříž na ornát z perel, kamejí a stříbra, na jehož přední části byl obraz Panny Marie s dítětem a pod ním obraz sv. Kateřiny, na straně druhé byl obraz Ukřižovaného, jenž místo hřebů na noze a v rukou měl křišťály; pod křížem byl obraz dárcův; stříbrný kříž s Ukřižovaným pro mše zádušní a missál.“²¹³

²¹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 281rb–287ra. – *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie scripti Wolframo archiepiscopo Pragensi* – Jenštejn se sice v tomto traktátu tituluje jako „Iohannes, Dei gracia patriarcha Alexandrinus, olim archiepiscopus Pragensis“, ale to spíše vypovídá o době pořízení opisu v kodexu než o době vzniku, traktátu, který Weltsch klade do roku 1396. – WELTSCH 1968, 218.

²¹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 287ra–293ra.

²¹² Metropolitní kapitula Praha, sign. XIX, 33. Citována v PODLAHA/ŠITTLER 1903, 69–70, pozn. 11.

²¹³ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 69.

2 Jan z Jenštejna jako arcibiskup a duchovní

Poté, co se Jan z Jenštejna stal pražským arcibiskupem, začal tento úřad vykonávat se vši svědomitostí, která při jeho povaze hraničila na jedné straně navenek s úporností a na druhé straně znamenala vypjatou snahu o dobré vykonávání úřadu. Svůj úkol chápal skutečně jako povolání, jako záležitost, která se dotýká nitra člověka a zasahuje celou osobnost. Dostával k tomu podněty z vnějšku od svých duchovních rádců, ale on sám o úloze biskupa rozjímal, formuloval úkoly této služby a ke konci života bilancoval. Když viděl u svých kolegů biskupů, že nevykonávají svůj úřad dostatečně svědomitě, neváhal se ozvat.

Jenštejnův dlouholetý zpovědník a duchovní rádce, a po jeho smrti i první životopisec Petr Klarifikátor napsal pro arcibiskupa pravidla duchovního života s názvem *Compendium honeste vite*,²¹⁴ která se netýkají jen jeho soukromého života, ale propojují jeho osobní duchovní život se zastávaným úřadem. V jedné z kapitol²¹⁵ se například autor zabývá palliem, odznakem metropolitů, jehož čtyři konce srovnává se čtyřmi afekty vůle, které je třeba ve svém životě uspořádat: „Aby se liščí duše neskrývala v rouše beránčím, je třeba pozorně sledovat vaše afekty: čeho se ještě bojíte, v co doufáte, z čeho se radujete a co vás trápí.“²¹⁶ Jeden cíp pallia je vzadu, arcibiskup na něj nevidí, což by mělo vést k opatrnosti a pokoře. Druhý cíp pallia je na prsou, ten představuje naději a budoucnost. Třetí cíp pallia, který leží na levém rameni připomíná fakt, že levice je méně zručná. Je symbolem bolesti a vyzývá arcibiskupa k trpělivosti a statečnosti. A konečně pravý cíp pallia je symbolem úspěchů, při jejichž prožívání má arcibiskup pamatovat na to, aby se mírnil v radosti a dbal Božích zákonů. Pallium se dále spíná zlatými sponami, které představují lásku jako nejvyšší ctnost. Skutečnost, že pallium, vlněná šála metropolitů, je tkaná vcelku, nakonec naznačuje, že jedna ctnost bez druhé nemůže obstát. „Ó, jak šťastně jste oblékl tento oděv důstojnosti, a navíc máte prvenství mezi spolubiskupy! Pokud si tímto způsobem uspořádáte afekty,

²¹⁴ Praha, Kapitulní knihovna D LVII (623). – Petr Klarifikátor: *Compendium honeste vite (ad vehementem instanciam reverendissimi in Christo patris et domini Ioannis, III archiepiscopi, legati II)*, ff. 77r–89v. Ed.: KADLEC 1998, 115–133.

²¹⁵ Praha, Kapitulní knihovna D LVII (623), Petr Klarifikátor: *Compendium honeste vite* – f. 83r–83v. – 9. *De ordinacione quatuor affectionum sub similitudine pallii archiepiscopalis.*

²¹⁶ Praha, Kapitulní knihovna D LVII (623), f. 83r. – *Compendium honeste vite* – „Sed ne animus vulpius sub habitu lateat ovino, affectiones vestras sollerter oportet intueri quid timeatis amplius, quid speretis, de quo gaudeatis, de quo doleatis.“

pominou, a vy upevněn ve ctnosti touto mocnou čtveřicí, jako druhý Ezechiél, kamkoli bude potřeba jít a cokoli vykonávat, nebudete se muset obracet či měnit.²¹⁷

Jan z Jenštejna svůj episkopát reflektoval na mnoha místech svých spisů. Popisuje většinou čisté vnitřní pohnutky, vnější překážky a protivenství, dokonce pronásledování. Často konstatuje, že se mu jeho snahy nevyvedly. Těmito tématy se zabývá zvláště ve svých spisech *De fugiendo seculo* a *Libellus apologorum*.

Na samém závěru svého života, v době, kdy Jenštejn navždy opouštěl Prahu a Čechy, znovu rekapituloval působení biskupa slovy: „Domnívám se, že starostí biskupa by mělo být duchovní vedení. Koho však chce vést, když není schopen vést sám sebe? K čemu je biskupem, není-li sám schopen žít duchovně, nebo k čemu mu slouží duchovní touha po úřadu biskupa, když je pak řídí jen hmotně? Mám tu na mysli především duchovní hledisko, nikoliv tělesné, a s žalem dodávám, že dnes už se po úřadu biskupa netouží kvůli věcem duchovním, ale z okázalé ctižádosti, nebo z vášně vládnout, nebo z lakomství po hromadění majetku, ne po tom, čeho se dostává mysli, ale po tom, čím se plní žaludek. Pod jejich vládou vyhasne duch lásky a tělo se zapálí žádostivostí, zeslábne láska k bližnímu a vzroste závist, víra se promění v proradnost. Tito zesvětštlí biskupové umějí světsky vládnout, poněvadž jim to zjevilo tělo a krev. Zatímco Petrovi se říká: ‚pas mé ovce‘ – a evangelium to vztahuje na lidi – oni mají na mysli berany a ovce, a tak pastýři duší pasou spíše věci a starají se jen o tělo.“²¹⁸

²¹⁷ Praha, Kapitulní knihovna D LVII (623), f. 83v. – *Compendium honeste vite* – „O quam feliciter hunc amictum honoris induistis et supra eiam coepiscopos primatum geritis! Si enim in hunc modum affectiones ordinate transeant, in virtute firmatus hac potenti quadratura, ut alius Ezechiel, quocunque necesse ire fuerit ad omne rei eventum converti vos non oportet nec mutari.“ *Compendium honeste vite* –

²¹⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 275ra–275rb. – *De fugiendo seculo – Responsio tacite questionī* – „Fateor quidem spiritualem curam regiminis habere episcopum, ast si exercere non valet, quid libet regere? Si spiritualiter non valet vivere, quid prodest episcopum esse aut quid proficit desiderare episcopatum spiritualiter et consummare carnaliter? Secundum spiritum enim loquor non carnem, flebiliter ut subinferam, episcopatum iam non desiderari propter spiritualia, ast fastu ambicionis aut libidine dominacionis sive avaricie bona temporalia conquirendi. Nec enim ulla cura est de spiritualibus inbuendis hominibus, sed de alendis pecoribus, non de cultu divino augendo sed de peculio congregando, non quid deficiat menti sed quid inferat ventri. Sub quorum regimine spiritus caritatis extinguitur et caro per concupiscendam incenditur, dilectio proximi attenuatur et invidia ampliatur, fides in perfidiam transformatur. Norunt nempe hii animales antistites gubernare temporaliter, quia caro et sanguis revelavit eis, et quod ewangelium intelligit, cum Petro dicatur Pasce oves meas, de pascendis hominibus, hoc ipsi intelligunt de agnis et ovibus, et animarum pastores podus rerum sunt et corporum zelatores.“

Zajímavou reflexi svého biskupského poslání Jenštejn představil v kázání *De officio pastoralis*, kde mluví o biskupovi jako o tom, kdo chrání sobě svěřené ovce a je dobrým pastýřem, který bdí v noci nad stádem. Zamýšlí se nad pěti pomůckami, které má pastýř u sebe: pastýřskou mošnou, trubkou nebo píšťalou, pastýřskou holí či bičem, a nad psy. Některé z nich jsou symboly církevních trestů, které mu slouží k ochraně. Psi mu pomáhají stádo uhlídat, protože když se nedokáže postavit sám na odpor vlkům, s nimi se lépe ubrání. Když se pastýř vzdálí od stáda, tak buď oni sami vlka odeženou, nebo svým štěkotem přivolají pastýře. Tito psi – pomocníci jsou arcibiskupovi úředníci: „I biskup by měl mít dva nebo tři psy, totiž úředníky, kteří by spolu s ním střežili stádo a kteří by, když jemu nestačí síly proti vlkům, aspoň oni psi, totiž oficiálové neboli vikáři, mu pomohli, aby mu přišli ke svědectví a byli svědky jeho nevinnosti.“²¹⁹

Nakonec je třeba uvést, že Jenštejn neváhal napomenout ani biskupa, jak o tom svědčí dlouhý dopis Petru Jelitovi,²²⁰ v němž ho vyzývá, aby napravil svůj život, a to nejen vzhledem k jeho sympatiím k avignonskému papeži v době rozkolu, ale i v duchovním slova smyslu: „Tak jako k Petrovi, i k tobě hovoří Kristus, když mluví o pastýřích. Nepochybuješ totiž, že zastáváš úřad pastýře, neboť i tobě, jako druhému Petrovi, praví Kristus: ‚Pas mé ovce, pas je slovem, pas je duchovně, pas je svým příkladem, pas je ve ctnosti.‘ Řekl: ‚Pas je‘, a měl na mysli práci, ne lenost. Práce totiž přináší mnohé plody. Pastýři rozumí preláty, ovce lidi. Zdá se tedy nesmyslné a nevhodné, aby ses stal pastýřem dobytka, když jsi povolán od Pána? Pán totiž neodvádí pastýře od lidí k dobytku, ale od dobytka spíše k lidem odvádí některé pastýře, aby někteří byli králi, jiní aby proroctvím předpovídali budoucnost, jiní aby vládli lidu, aby lid živili nejen tělesným pokrmem, ale aby spíše duši sytili pokrmem duchovním.“²²¹

²¹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 254va. – *De officio pastoris*. – „Sic episcopus deberet habere duos vel tres canes, id est officiales, qui simul cum eo gregem custodiant, et ubi ipse deficeret contra lupos, ut saltem illis canibus, videlicet officialibus seu vicariis, adiuvetur, ut sibi in testimonium adveniant et sue innocencie testes fiant.“

²²⁰ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 36v–39r. – (45. *Missae Petro episcopo Olomucensi, ut vitam emendet*).

²²¹ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 37v. – (45. *Missae Petro episcopo Olomucensi, ut vitam emendet*) – „Prout igitur Petro, sic et tibi Christus loquitur, cum de pastoribus loquitur. Non enim ambigis te pastoris fungi officio, cum et tibi similiter dixerit Dominus, alteri licet Petro: *Pasce oves meas*, pasce verbo, pasce in anima, pasce exemplo, pasce in virtute. Pasce dixit, laborem designans, non torporem; labor etenim plurimum fructum affert, et per pastores prelatos intelligens, per oves vero homines. Absurdum quippe videtur et impertinens, ut vocatus a Domino pastor efficiaris bestiarum; Dominus enim non ab hominibus ad bestiam, sed a bestiis potius ad homines quosdam deduxit pastores, ut alii reges essent, alii vaticinio predicarent, alii populum gubernarent,

2.1 Reformní snahy Jana z Jenštejna

Na základě svého vzdělání, zkušenosti a v duchu svých zásad se Jan z Jenštejna hned od začátku svého pražského episkopátu pustil do uskutečňování reformního programu, který lze shrnout do dvou bodů. Prvním bylo vymanit duchovní ze světského způsobu myšlení, tedy šlo o duchovní obnovu kléru, druhým vymanit církve ze světského vlivu, z moci, která ji odváděla od jejího skutečného poslání.

V těchto snahách nebyl první. Přestože tyto nedostatky byly pro církve té doby typické a zdaleka nešlo jen o český fenomén, fenoménem byla snaha o jejich nápravu. Dělo se tak z nejvyšších míst, tedy ze strany pražských arcibiskupů již od Arnošta z Pardubic.

Jan z Jenštejna měl osvědčené prostředky a postupy, které zdědil po svých předchůdcích. Většina církevních subjektů měla svá statuta, byla zde tradice konat dvakrát ročně synodu, což nemělo v tehdejší době obdoby, byli zde slavní kazatelé, kteří pronášeli reformní kázání a svobodně a otevřeně mohli pranýřovat zlořády duchovenstva. Díky pražské univerzitě byli mezi těmito kazateli muži, kteří měli tu nejlepší pověst nejen v Čechách, ale i v okolních zemích. Titíž kazatelé, kteří promlouvali k duchovním, mluvili v pražských kostelích k věřícím. Za všechny je z období Jenštejnova episkopátu třeba uvést mistra Matěje z Janova, který byl arcibiskupovi v jistém smyslu blízko i společnými rysy a názory.

Kromě kázání a vydávání nařízení na synodách bylo třeba vymáhat jejich uskutečňování a dodržování. To bylo úkolem arcibiskupa, jeho generálních vikářů a jejich pomocníků na nižší úrovni, což byli arcijáhnové a děkani. Kromě toho již od doby episkopátu Arnošta z Pardubic existoval při arcibiskupské konzistoři úřad korektora kléru.²²² Dalším instrumentem byly vizitace. Takovou všeobecnou vizitaci vyhlásil Jan z Jenštejna v roce 1379, tedy záhy po nástupu na pražský arcibiskupský stolec spolu s tvrzením, že taková vizitace neproběhla od dob Arnošta z Pardubic, tedy téměř dvacet let.²²³ Vizitace je dodnes nástrojem kontroly provádění přijatých opatření a současně je pro biskupa příležitostí k poznání diecéze a jejího stavu. Vizitaci kromě arcijáhnů prováděl sám arcibiskup anebo jí pověřil další osoby. Z doby Jenštejnova episkopátu se zachoval jeden

non tantum corporali cibo, sed verius spiritali animam cuiusque hominis enutrient.”

²²² Úřadem korektorů kléru se zabývá HLEDÍKOVÁ 1971.

²²³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 278va. – *Libellus apologorum* – „Quare et tam solempnis ecclesia a sancte memorie Arnesto predecessore meo tercio visitata non fuit, in quantoque errore divisioneque consistat et dampnis, non faciliter poterit enarrari.“

jediný vizitační protokol, a to arcijáhna Pavla z Janovic.²²⁴ V něm se jasně ukazuje, kolik nedostatků vyšlo najevo. Zatímco na synodách se reforma prováděla zákonodárnou činností, při vizitaci bylo možné odkrýt nedostatky konkrétních osob při uvádění synodálních závěrů do praxe a často se přišlo i na nespořádaný život duchovních. Vizitace se současně stala velmi snadným způsobem, jak si Jan z Jenštejna mohl získat nepřátele uprostřed kléru jak vysokého, tak nižšího, protože duchovní neměli nejmenší zájem cokoli měnit na zavedeném způsobu života. Když mělo později dojít k vizitaci českých cisterciáckých klášterů, kterou chtěl Jenštejn vykonat z titulu papežského legáta, všichni opati tohoto řádu se proti němu odvolali k papeži. Ten potvrdil jejich exempci a Janu z Jenštejna pohrozil odnětím titulu legáta.²²⁵

K těmto zásadním sporům se přidávaly občas menší, ale ani ty nebyly bez významu. V jejich pozadí byl většinou majetek. Jenštejnovým protivníkem zde bývaly osoby z řad vyššího duchovenstva, například kapituly, kanovníci nebo arcijáhni. Někdy se spor tak vyhrotil, že se přenesl i mimo zúčastněné strany. Jan z Jenštejna na jednu stranu nepřikládal majetku velký význam, na druhé straně tak tvrdošíjně vyžadoval dodržování práva a obhajoval práva církve, že mu tyto konflikty vynesly pověst lakomce a urputného obránce vlastních práv. On konal jen svou povinnost, i když tak nekompromisně, že přicházel o téměř veškeré sympatie a jeho snahy nepřinesly nějaký větší výsledek, jak on sám ke konci života doznává, když bilancuje: „Když jsem co nejsvědomitěji vizitoval kapituly a kláštery a snažil se napravit jejich mravy a život, nemohl jsem ničeho dosáhnout, spíše naopak. Když jsem už věřil, že všechno dobře dopadlo, poněvadž jsem provedl vizitaci, vypukly sváry a zla daleko horší. Tak jsem nedokázal vůbec utišit rebely, poněvadž chodili ke králi a k jiným velmožům a silou dosahovali toho, že mohli setrvat ve svých chybách, a tak se den ze dne zmenšovala poslušnost a zvětšoval se odpor.“²²⁶

Arcibiskup Jan z Jenštejna tak pozoroval, že jeho autorita čím dál více upadala, jeho snahy se obracely vniveč a situace se stávala stále horší, místo toho, aby se zlepšovala. Bylo to ovšem často kvůli jeho povahovým vlastnostem a nedostatku diplomatického chování.

²²⁴ Vizitační protokol arcijáhna Pavla z Janovic byl editován a vydán v HLAVÁČEK/HLEDÍKOVÁ 1973.

²²⁵ O tomto sporu podrobně pojednává WELTSCH 1968, 36–38.

²²⁶ BAV, Vat. lat. 1122, f. 278va. – *Libellus apologorum* – „Nam cum diligentissime collegia conventusque visitassem, eorum volens mores et vitam corrigere, nil proficere valui, quin ymo cum omnia crederem bene gesta ex eo quod visitassem, maiora mala et discordie sequebantur sicque compescere rebelles minime valui, quia iam ad regem aliosque principes accedebant et ut in errore permanerent, potenter efficiebant; sicque de die in diem obediencia decrescebat et accrescebat rebellio.“

2.2 Svátek Navštívení Panny Marie

Jedním z vrcholů života Jana z Jenštejna, který ho proslavil nejen v Čechách, ale po celém světě, je úspěšná snaha o zavedení nového mariánského svátku Navštívení Panny Marie. Jenštejnovy snahy o zvýšení mariánské úcty byly dlouhodobé, zvláště po roce 1380.²²⁷ Prvotním impulsem k zavedení svátku Navštívení bylo asi Jenštejnovo vidění, které měl krátce před vypuknutím papežského rozkolu v roce 1378. Svou roli zde sehrály také mariánské obrazy, a především výklad chvalozpěvu Magnificat od Rajmunda z Capuy. Mezi 4. a 6. březnem 1386 měl jakési otřesné vidění a současně vnuknutí, jehož obsah bohužel neznáme.²²⁸ Přípravě svátku se věnoval během postní doby v Roudnici. Nadiktoval text hodiněk a mše svaté. Následovaly porady s významnými teology a právníky.²²⁹ Po návratu do Prahy se obrátil i na mistra Vojtěcha Raňkova z Ježova, jemuž poslal k posouzení kněžské hodinky složené pro nový svátek. Zde však narazil. Mistr Vojtěch byl toho názoru, že je třeba zavedení svátku zamítnout, protože by byl zaveden bez souhlasu Svatého stolce. V argumentaci použil stejné důvody, které použil kdysi svatý Bernard při zamítavém stanovisku k svátku Početí Panny Marie.²³⁰

Jaké byly námitky Vojtěcha Raňkova z Ježova? Podle Vojtěchova názoru není svátek Navštívení Panny Marie ani obvyklý ani autentický, protože nebyl schválen Svatým stolcem ani nebyl přijat metropolitní kapitulou. Byl vymyšlen lidmi nevzdělanými a prostoduchými, a proto je podezřelý z bludu. O svátku se nezmiňuje ani sv. Petr a ani žádný z ostatních apoštolů. Papež Marcel jej dokonce zakázal. O svátku nemluví ani evangelista Lukáš, protože je potřeba rozlišovat nějakou událost a její liturgickou oslavu. Pokud by tomu tak nebylo, pak by bylo možné slavit i svátek osla, na němž Kristus vjel do Jeruzaléma, a dokonce i svátek Piláta, Jidáše či Kaifáše, protože i o těchto postavách je zmínka v evangeliu. Uvedl ještě řadu dalších důvodů včetně toho, že je zarážející, pokud někdo vydává za heretické to, čemu nerozumí, přičemž za katolické pokládá své sny, což byla přímá narážka na Jenštejna. Vojtěch uzavírá, že se neodvažuje svátek Navštívení Panny Marie slavit, dokud nebude církví zaveden nebo alespoň dovozen. On sám si vždycky zakládal na tom, že se varoval zcestných nauk a držel se svatých a vynikajících doktorů

²²⁷ URBAN 2016, 96.

²²⁸ Existuje pozdější legenda o ustanovení svátku Navštívení, kde je sen popsán, autenticita sdělení je sice pochybná, ale dobře zapadá do souvislostí. – Text je v kodexu WBU, I Q 348, f. 1rb.

²²⁹ POLC AKTF2, 21: Mezi nimi byli převor pražské kartouzy Albert, Petr Klarifikátor, Jan řečený Marienwerder, mistr Matouš z Krakova, generální vikář Kuneš z Třebovle a oficiál Mikuláš Puchník z Černic.

²³⁰ POLC AKTF2, 22.

pařížské a oxfordské univerzity. S pomocí Ducha svatého si vedl tak, že nebyl nikdy podezřelý z bludu, který by musel odvolat a modlí se, aby se mu něco takové nepříhodilo ani v budoucnosti.

To se arcibiskupa Jana z Jenštejna pochopitelně velmi dotklo. Svátek Navštívení Panny Marie byl jeho srdeční záležitostí, především proto, že měl starost o blaho církve a došel k přesvědčení, že jednotu křesťanů může obnovit jen nadpřirozený zásah, a protože důvěřoval přímlově Panny Marie, zavedl nový svátek. Kromě toho se ho dotkl urážlivý tón: Vojtěch používal slova jako snílek a nevědomý člověk, která patřila evidentně Jenštejnovi. Arcibiskup podotýká, že se nechce chlubit, ale že on není žádný hlupák, protože studoval na pěti univerzitách a sám francouzský král se ho snažil získat jako profesora na pařížskou univerzitu. Vojtěchovi Jenštejn dále připomíná že místo studií ještě nezušlechťuje člověka a ať si dá pozor, aby o něm neplatilo, co bylo řečeno už o někom jiném. Používá k tomu latinský ironický distichon, který by se snad dal přeložit následujícími slovy: „Tahle Paříž! – Jako tele jsi tam přišel, jako tele ses odtud vrátil.“²³¹

Jan z Jenštejna také pochopitelně reaguje na Vojtěchovy argumenty. Pokud se Vojtěch odvolává na kanonické právo, pak podle něj jen ukazuje na svou naprostou neznalost v tomto oboru. Papežské dekretály vůbec nemluví o tom, že by biskup mohl ustanovit svátek jen se souhlasem kapituly, protože to je jeho výhradní právo. Při zavedení svátku nejednal unáhleně, ale nejdřív se poradil se zbožnými muži vzdělanými v teologii a kanonickém právu, které dokonce je vyjmenovává. Svátek zavedl pouze ve své diecézi a ihned poté vyslal poselstvo k papeži Urbanovi VI. s prosbou, aby svátek rozšířil na celou církev. Jenštejn výslovně uvádí, že chce další úctou k Panně Marii vyprosit odstranění papežského schismatu, sjednocení všech křesťanů, chce, aby králové sloužili Bohu a zároveň tím chce Bohu poděkovat.

Tuto záležitost lze uzavřít konstatováním, že šlo vlastně jen o spor formálního charakteru. Svátek Navštívení Panny Marie měl oporu v příběhu evangelia a nebylo tedy třeba, aby jeho zavedení byl kladen tak houževnatý odpor. Na druhou stranu si mohl Jenštejn odpustit obvinění Vojtěcha Raňkova z Ježova ze zneuctívání Panny Marie. To bylo zjevně moc, Vojtěch mohl jednat v duchu atmosféry kolem nauky o Neposkvrněném početí Panny Marie, která byla tehdy stále ještě velmi rozbouřená a plná kontroverzí.

²³¹ BAV, Vat. lat. 1122, f. 12vb. – *De festo Marie Visitacionis* – „Parisius isti – pecus hinc, pecus inde rediisti.“

Vojtěch Raňkův z Ježova ovšem na svém zamítavém stanovisku trval až do své smrti. Zemřel o svátku Nanebevzetí Panny Marie, 15. srpna 1388 a Jenštejn jeho smrt považoval za trest, že se postavil proti svátku Navštívení.²³²

Arcibiskup tedy na Vojtěchovy námitky nedbal. Svátek Navštívení Panny Marie byl ustanoven na pražské synodě konané 16. června 1386. Autorem textu dekretu byl generální vikář Kuneš z Třebovle. Jako datum slavení svátku byl vybrán 28. duben, tedy den mezi svátky Zvěstování Panny Marie (25. března) a Narození sv. Jana Křtitele (24. června).²³³

Svátek Navštívení Panny Marie byl poprvé slaven v následujícím roce, a to 28. dubna 1387. Arcibiskup Jan z Jenštejna při jeho oslavě kázal.²³⁴ Téhož roku se snažil o další rozšíření svátku i v jiných diecézích. Mistr Mikuláš Rakovník vyhotovil k tomu příslušnou listinu.²³⁵ Snaha o zavedení svátku v celé církvi se však zadrhla na komplikovaných vztazích mezi papežem Urbanem VI. a pražským arcibiskupem. V březnu 1387 byl dokonce Jan z Jenštejna Urbanem VI. exkomunikován jako zatvrzelý odpůrce Apoštolského stolce, protože se mu nepodařilo včas zaplatit příslušné desátky. Nemohl je zaplatit proto, že onu sumu zabavil Václav IV. O této situaci svědčí utěšující dopis Petra Klarifikátora, který jej zaslal Janu z Jenštejna jménem roudnických augustiniánů.²³⁶ Zproštění tohoto trestu dostal jako dárek k nově zavedenému svátku Navštívení. Radostnou zprávu obdržel 28. dubna 1387 ráno.²³⁷

Svátek byl pro celou církev zaveden nakonec v roce 1389. Vytrvale při projednávání této záležitosti pomáhal převor roudnického augustiniánského kláštera Mikuláš. Mohl pomoci snad i Raymund z Capuy, který se v té době pohyboval na kurii nebo neapolský kardinál dominikán zvaný Misquinus.²³⁸ Záležitost byla svěřena šesti teologickým odborníkům, jejichž názory se potom zabývala komise za přítomnosti papeže Urbana VI.²³⁹

²³² Jan z Jenštejna podrobně popsal smrt Vojtěcha Raňkova z Ježova v BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 158vb–159rb. – *Miracula beatae Mariae Visitacionis*.

²³³ Text dekretu vydal poprvé POLC 1980, 161–166. – Poslední publikace: POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 231–234.

²³⁴ Text kázání vydal WELTSCH 1968, 192. Jan z Jenštejna je nazval *Homilia prima Visitacionis*.

²³⁵ Text se nachází v WBU, I 777, ff. 61rb–62vb.

²³⁶ Text dopisu byl publikován v KADLEC 1998, 141–142.

²³⁷ Jan z Jenštejna sám o tom píše v BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 197ra–197rb. – *Homilia quarta Visitacionis*.

²³⁸ POLC AKTF2, 22.

²³⁹ POLC AKTF2, 39.

Proces se táhl dlouho a papež začínal být netrpělivý, protože viděl, že mu ubývávalo sil.²⁴⁰ Svátek byl nakonec pro celou církev vyhlášen při veřejné konsistoři 8. dubna 1389. Byl při ní v obsáhlé řeči vyložen teologický obsah svátku. Papež poté svátek vyhlásil, avšak nestanovil den, kdy by se měl slavit, a ani neschválil liturgické texty. To vše se mělo stát při další konsistoři a mělo to být vyhlášeno v příslušné bule. Zároveň Urban VI. vyhlásil na rok 1390 Svatý rok a zkrátil dobu mezi svatými roky z padesáti na třicet let.²⁴¹ Při té příležitosti papež Janu z Jenštejna vzkázal: „Řekni arcibiskupovi, že kdyby nebylo svátku Navštívení, nikdy bych nebyl vyhlásil Svatý rok, a ať se za mě modlí k Bohu.“²⁴²

To však nebyl ještě konec. Při další veřejné konsistoři ustanovil Urban VI., aby se svátek slavil 2. července a z několika zaslaných liturgických textů zvolil ten, který mu zaslal pražský arcibiskup Jan z Jenštejna.²⁴³ Bula však nebyla Urbanem VI. vydána, a papež 15. října 1389 zemřel. Nový papež Bonifác IX. se zpočátku o dotažení této záležitosti nestaral.

Jan z Jenštejna se kvůli Svatému roku a také kvůli konečnému vyřízení svátku Navštívení vydal v březnu roku 1390 do Říma. Bula stále nebyla vyhotovena a pro spory kolem svátku se jednání protahovala. Arcibiskup proto odjel na začátku léta do Prahy s nepořízenou. Bula s názvem *Superni benignitatis*²⁴⁴ byla nakonec vyhotovena až koncem roku 1390, avšak je datována dnem 9. listopadu 1389, tedy dnem korunovace Bonifáce IX., protože šlo ještě o rozhodnutí Urbana VI., a takový byl v těchto případech zvyk.²⁴⁵

2.3 Eucharistická úcta a nauka u Jana z Jenštejna

Při pouti do Říma v roce 1390 zemřeli dva z blízkých arcibiskupových přátel, Mikuláš Rakovnick a Heršík. Přijali před tím eucharistii a zemřeli s radostí.²⁴⁶ Tato věta poukazuje na další aspekt obnovy církve za Jenštejnova episkopátu – vztah k eucharistii a problematiku častého svatého přijímání laiků. Eucharistickou úctou se zabývaly synody v letech 1388, 1390, 1391 a 1392.²⁴⁷ Výsledkem bylo arcibiskupovo rozhodnutí, že každý

²⁴⁰ POLC AKTF2, 40.

²⁴¹ POLC AKTF2, 42–43.

²⁴² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 240rb – *Secundus sermo Marie Visitacionis factus in ecclesia Pragensi*.

²⁴³ POLC AKTF2, 45.

²⁴⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 146ra–147va – *Bula Superni benignitatis*.

²⁴⁵ POLC AKTF2, 48.

²⁴⁶ POLC 1999, 306.

²⁴⁷ Bližší pojednání o eucharistické tematice na pražských synodách se nachází v této práci na straně

může přijímat eucharistii, jak uzná za vhodné, tedy i denně, pokud splní náležité podmínky.²⁴⁸ To bylo v té době nevídané rozhodnutí, avantgardní až do Druhého vatikánského koncilu. Tématem častého svatého přijímání se také zabývali Jenštejnovi současníci, jako Matěj z Janova²⁴⁹ nebo Jindřich z Bitterfeldu.²⁵⁰

Jan z Jenštejna se často zmiňuje o přijímání eucharistie a její adoraci jako o prostředku duchovního života. Zabývá se jí ve svém homiletickém díle,²⁵¹ v dílech týkajících se papežského schismatu,²⁵² dílech teologických, kde označuje eucharistii spolu s ostatními svátostmi za prostředky vykoupení a smíření s Bohem,²⁵³ a samozřejmě v asketických spisech.²⁵⁴ Texty, které se věnují eucharistii, najdeme rovněž v Jenštejnově básnickém díle,²⁵⁵ stejně jako v modlitbách.²⁵⁶

Téma eucharistie je pro Jana z Jenštejna jedním z klíčových témat v jeho duchovním životě i díle napříč všemi žánry. Přijímání eucharistie, intenzivní kontakt s Kristem, je základem vize reformy církve nejen Jenštejnovy, ale i jeho přátel, stejně jako protivníků. Je jen logické, že téma eucharistie se stalo jedním ze základních témat o pár let později nastupujícího husitského hnutí.

²⁴⁸ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 254 – Statuta synodalia, Praga 16. iunii 1391, 1.

²⁴⁹ Matěj z Janova o eucharistii pojednává ve svém stěžejním díle *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, a také je jeho názor na časté svaté přijímání zachycen v synodálních statutech z let 1388 a 1389.

²⁵⁰ Danzig Stadtbibliothek, Mar. Q 35, ff. 112r–230v – Jindřich z Bitterfeldu: Traktát *De crebra communione*.

²⁵¹ Nejen přímo eucharistická kázání, jako *Secundum sermo de Corpore Christi factus in ecclesia Pragensi* – BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 233rb–236rb, ale také v homiliích na svátek Navštívení Panny Marie či v kázání na téma Proměnění Páně (ff.263rb–265rb).

²⁵² Například BAV, Vat. Lat. 1122, f. 59ra – *De consideracione*.

²⁵³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 108ra. – *Libellus de iusticia et divina iusticie observancia* – „Deo reconciliari valeat et sactissima eukaristia in qua Cristus sumitur, quantus nons non deserat, sed nobiscum sit usque ad consumacionem seculi et hec est omnium sacramentum summa perfeccio.“

²⁵⁴ V díle *De bono mortis* Jenštejn uvádí vícekrát zmiňované příklady eucharistie jako viatika u svých spolupoutníků do Říma v roce 1390 (ff.84vb–85va), zmiňuje se o eucharistii jako viatiku v modlitbě za dobrou smrt v závěru díla (f. 86rb).

²⁵⁵ Například BAV, Vat. Lat. 1122, f. 152rb – *Prosa de Corpore Cristi*.

²⁵⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 137va – *Oracio de Corpore Cristi infra Missam*.

2.4 Ekleziologie Jana z Jenštejna

Z traktátů Jana z Jenštejna je možné vypočítat jeho ekleziologii, tedy jeho pojetí nauky o církvi. Základním tématem Jenštejnova pojetí církve byla snaha o obnovu její jednoty, o to, aby skončilo papežské schisma. Nikoli však za cenu koncepcí, které by byly neudržitelné a následně by způsobily rozkol mezi křesťany.

Na mnoha místech hovoří Jenštejn o třech částech církve, o církvi bojující, trpící a vítězné. Církev bojující, kterou je myšlena církev živých lidí zde na zemi, je součástí názvu traktátu *De consideratione et de lacrymis militantis ecclesiae*, v níž Jenštejn po vzoru biblické knihy Pláč Jeremiášův nařiká nad stavem církve, který je způsobený především papežským rozkolem. Ten pak působí rozklad v církvi, jak u duchovních, tak u laiků.

Církev je pro Jenštejna například symbolizována jesličkami, jak o tom píše ve svém kázání *Homilia secundum Lucam „Exiit edictum“*, kde používá zajímavého obrazu, že jesličky jsou začátek bojující církve. Ve Starém zákoně nebyla u jeslí žádná zvířata, nyní jsou k nim ale přivázáni vůl a osel, tedy Židé a pohané, kterým byl Kristus dán jako pokrm.²⁵⁷

Církev Jenštejn velmi často klade jako ekvivalent vtěleného Krista, jíž je obraz a základ, jako je to například v textu traktátu *Libellus secundus ad honorem Dei et BMV Visitacionis*, kde uvádí, že je jasné, že Ježíš je základ církve, základ jejího nového práva, tak jako byl základem v lůně Panny.²⁵⁸

Církvi a jejímu stavu se dále věnují díla *Tractatulus de potestate clavium*²⁵⁹ a *De veritate Urbani*.²⁶⁰

²⁵⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 285va. – *Homilia secundum Lucam „Exiit edictum“* – „Per presepium ecclesie militantis inicium, que in novitate sui velud presepe arta cernebat. Ante enim in lege veteri non erat armentum in presepiibus, modo autem lege nova ad presepium alligatus est bos et asinus, iudaicus videlicet et gentibus populus, quibus Cristus fuit positus, quasi in mensa in enigmate esca et cibus.“

²⁵⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 14vb – *Libellus secundus ad honorem Dei et BMV Visitacionis* – „Deus et homo unus est Cristus, unus utique quamvis ex duabus naturis divina videlicet et humana in una tamen ypostasi unus Deus. Ecce clarius iam liquet Deum eciam secundum, quod homo factus est ecclesie militantis speciale esse fundamentum et sic intelligitur apostoli per allegatus textus: Item Cristus non fuisset fundamentum novi testamenti et ecclesie nisi prius fuisset incarnatus secundum legem Dei ordinatam. Ergo Cristus, quia cito fuit incarnatus, fuit fundamentum nove legis ecclesie. Item Cristus noluit aliter et alibi incarnari, quiam in utero Virginis, igitur Cristus noluit fundamentum esse aliter, quam in utero Virginis quantum ad institutionem novi testamenti.“

²⁵⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 30va-38va.

²⁶⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 38vb-43ra.

2.5 Sociální smýšlení Jana z Jenštejna – spor o odúmrť

Jeden ze sporů, které vedl Vojtěch Raňkův z Ježova s arcibiskupem Jenštejnem a který se odráží v *Apologii* Vojtěcha Raňkova z Ježova se týká tématu odúmrť. Diskuse o odúmrť byla v době episkopátu Jana z Jenštejna velmi živá. Jednalo se o právní institut,²⁶¹ nazývaný latinsky *ius devolutionis* nebo *ius caducitatis*, v češtině *odúmrť*, v němčině *Heimfallsrecht*. Odúmrtní právo spočívalo v tom, že majetek toho, kdo zemřel bez mužských dědiců, připadl u leníků panovníkovi nebo v případě poddanských statků vrchnosti. Dědičné právo žen bylo v té době jen poměrně ojedinělým privilegiem. Institut platil v českých zemích již od 10. století, ale právě ve 14. století se vrchnost začala tohoto práva vzdávat, protože důsledkem jeho uplatňování bylo velké množství neobdělávané půdy a pustnoucích lokalit, nicméně v době Jenštejnova episkopátu šlo ještě spíše o ojedinělé rozhodnutí a průkopnický čin.

Když se Jan z Jenštejna stal v roce 1378 pražským arcibiskupem, stal se současně feudálním vlastníkem rozsáhlých arcibiskupských statků, soustředěných v osmnácti okrscích, v nichž bylo spravováno asi čtyři sta měst a vesnic.²⁶² Během svého episkopátu bohatého na spory s králem Václavem IV. a jeho spolupracovníky se Jenštejn snažil jednak chránit církevní majetek, ale také zabezpečit klid a prosperitu svých poddaných. Zdá se, že se arcibiskup rád zdržoval na venkově. V jeho listářích se zachoval dopis, kde zmiňuje zpěv venkovanů,²⁶³ Vatikánský kodex je pak ozdoben velkou iluminací orajícího sedláka v téměř idylické scéně,²⁶⁴ což je ve velkém protikladu k dobové představě o hloupých sedlácích, často zobrazovaných v karikaturách. Při svých mystických sklonech a mimořádném smyslu pro obraz mohl Janu z Jenštejna připomínat orající sedlák Krista, který jako rolník zúrodňuje duši hříšného člověka.²⁶⁵

Arcibiskup Jenštejn byl jistě obeznámen s názorem římských právníků, s nímž se mohl setkat při svých studiích na právnické univerzitě v Bologni, totiž, že mezi *artes* vhodné pro svobodné lidi, stavěli na první místo právě zemědělství. Na druhou stranu si byl vědom toho, že církev od počátku svého působení přijala za svou povinnost ochraňovat ubohé, kam

²⁶¹ Problematikou odúmrť v souvislosti s Janem z Jenštejna se zabývá ČERNÝ 1999, 45–80.

²⁶² ČERNÝ 1999, 55.

²⁶³ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 40r. – (47. *Item magistro Cunsoni, custodi Pragensi*) – „Honorabile devote dilecte. Quod nobis insinuas singula, que in urbe adveniunt, grati sumus valde, quia in rure nonnisi de villicacione et circa silvas morantes solum carmina rusticorum audimus...“

²⁶⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 26r.

²⁶⁵ Obraz užívá kupříkladu jedno kázání připisované sv. Makariovi (PG 34,710–711).

patřili především chudí, vdovy a sirotci. Při vědomí všech těchto skutečností se arcibiskup rozhodl na svých statcích zcela se vzdát selských odúmrť. Vydal proto privilegium, kde braní odúmrť odsuzuje ostrými slovy jako zvrácený a pověřivý zvyk, který je v rozporu jak s obojím právem, tak s přirozeným rozumem i božským právem.²⁶⁶

K takovému kroku potřeboval arcibiskup souhlas katedrální kapituly. Když všichni kanovníci souhlasili, nechal Jenštejn vypracovat konkrétní privilegium svého generálního vikáře Kuneše z Třebovle. Když se tak stalo a Kuneš vystoupil v katedrální kapitule a text privilegia přečetl, vystoupil proti němu Vojtěch Raňkův z Ježova. Nejprve se ostře postavil proti Jenštejnovu rozhodnutí odúmrť zrušit a tvrdil, že sedláci jsou jen „darebáci a slouhové“ a pokud Kuneš argumentuje důkazy ze Starého zákona, pak on sám je „nejhorším židem“. Kapitula k návrhu privilegia nepřidala svou pečeť a celý návrh tak ztroskotal. Vojtěch Raňkův z Ježova poté v roce 1386 napsal dílo *Apologia Adalberti Ranconis de Ericinio*, kde se věnuje svým třem sporům s arcibiskupem,²⁶⁷ mezi nimiž je i tematika selských odúmrť.

K arcibiskupovi se spis dostal až v roce 1388 a Jenštejn poté napsal třídílnou polemiku s názvem „Contra Adalbertum“. Traktát, zabývající se tématem selských odúmrť, se nachází jak v Jenštejnově vatikánském kodexu,²⁶⁸ tak v kodexu Vratislavské knihovny.²⁶⁹

Co se týká části pojednávající o odúmrťi, pojednal toto téma jednak sám, ale současně pověřil, aby se této tematice svým traktátem věnoval i jeho generální vikář Kuneš z Třebovle. Kuneš napsal v roce 1388 právní traktát *De devolucionibus*. Jenštejn pak ve svém díle sleduje argumentaci Vojtěcha Raňkova krok za krokem a vyvrací ji vlastními protiargumenty. Ty jsou místy prokládány emocionálními osobními útoky. Díky této metodice jsme schopni kromě Jenštejnova textu v podstatě zrekonstruovat i spis Vojtěcha Raňkova, který se nedochoval.

Navzdory sporu, který se z dnešního pohledu zdá být malicherný, emocionálně vyhocený a nedůstojný tak velkých osobností, ukazuje toto téma Jenštejnovu snahu zavést na svých statcích tehdy ještě stále avantgardní způsob právního řešení dědických záležitostí, který by vedl k větší spravedlnosti a prosperitě a současně byl sociálně citlivější. Díky traktátu a jeho uměleckému zpracování ve Vatikánském kodexu lze rovněž vidět osobní pohled arcibiskupa Jana z Jenštejna na život a práci sedláků. Lze také vypořadovat, že

²⁶⁶ „consuetudo... prava, superstitiosa, legibus et canonibus et rationi naturali et iuri divino contraria.“
– Kuneš z Třebovle: *Tractatus de devolucionibus non recipiendis*. In: ČERNÝ 1999, 137.

²⁶⁷ Šlo o spory ohledně očištění, zavedení svátku Navštívení Panny Marie, a právě selských odúmrť.

²⁶⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 26rb–30rb.

²⁶⁹ WBU, I F 777, ff. 141vb–147rb.

k Jenštejnově snaze po vnitřním životě, kontemplaci a útěku od světa patřil častý odchod z Prahy na jeho venkovské statky, kde se patrně cítil svobodněji.

2.6 *Eschatologické názory Jana z Jenštejna – spor o očistec*

Díky sporu o pojetí očištěnce mezi Janem z Jenštejna a Vojtěchem Raňkovým z Ježova, který byl vlastně vyprovokován králem Václavem IV., můžeme nahlédnout na Jenštejnovy názory na některé poslední věci člověka.

Na počátku uvedeného sporu byla otázka, kterou Václav IV. položil mistru Vojtěchovi v přítomnosti dalších duchovních, arcibiskupa Jenštejna a různých světských hodnostářů během hostiny na hradě Křivoklátu. Podle mistra Vojtěcha zněla otázka takto: „Zda všichni, kteří mají být spaseni, musí být před tím očištěni od poskvrny hříchu?“²⁷⁰ Arcibiskup namítl, že andělé byli spaseni bez toho, že by prošli očištěncem. Otázka se ovšem týkala lidí, nikoli andělů. Došlo k nedorozumění, které si patrně oba – Jenštejn i mistr Vojtěch – vyložili jako spor. Mistr Vojtěch tedy začal zeširoka vysvětlovat, jaké jsou způsoby očištění hříchů. Od dědičného hříchu se člověk očistí křtem, ať vody nebo touhy či krve. Lehký hřích může být očištěn modlitbou, postem, almužnou, svátostinami, trpělivým snášením různých křížů a mnoha dalšími způsoby. „Očistec duší“ neznamena vždy jen místo podobné peklu, kde je oheň, jímž jsou zavržení trestáni a spravedliví očišťováni, ale platí, že „tam, kde člověk hřeší, tam je také trestán“. Dále se Vojtěch zabýval materií očištěnce. Používal při tom slovo podsvětí – *infernus*. To je však mnohoznačné. Tímto slovem se dá označit místo, kde trpí zavržení, dále místo, kde jsou nepokřtěné děti zbaveny patření na Boha, dále vlastní očistec, kde duše lidí zesnulých v Boží milosti snášení za své lehké nebo již odpuštěné těžké hříchy dočasné utrpení. Nakonec se tímto slovem označuje předpekli nebo podsvětí starých otců, kde spravedliví Starého zákona očekávali Kristův příchod. Dále Vojtěch vykládal o svátostném očištění z hříchů, protože těžkého hříchu se lze zbavit svátostí pokání. Ta obsahuje zpytování svědomí, lítost, vyznání a konečně církevní akt čili rozhřešení, které vyplývá z moci klíčů. Na závěr mistr Vojtěch zdůraznil, že člověk nemůže dosáhnout věčné blaženosti, dokud se neočistí od hříchů a neposkytne Bohu zadostiučinění. Jeho výklad byl podpořen mnoha autoritami, které cituje, jako sv. Řehoře Velikého, sv. Augustina, sv. Bonaventury, sv. Tomáše Akvinského, Cassiodora, Hugona od sv. Viktora a dalšími.

²⁷⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, fol. 2vb – *De purgatorio* – „An omnes salvandi sint prius a peccati scoria purgandi?“

Jenštejn líčí tentýž spor zcela jinak. Podle něj králova otázka zněla: „Mistře Vojtěchu, není-liž pravda, že žádný ze svatých není v nebi, jestliže před tím nesestoupil do podsvětí?“²⁷¹ Vojtěch odpověděl kladně. Arcibiskup nato podotkl: „Kromě andělů, kteří vytrvají.“²⁷² To Vojtěch prudce odmítl. Okolostojící byli Vojtěchovou reakcí udiveni, říkali, že jedná jako smyslů zbavený a pohoršovali se. Jenštejn si po několika týdnech Vojtěcha předvolal a v přítomnosti duchovních mu připomněl jeho slova. Vojtěch ovšem tvrdil, že si na ně nemůže vzpomenout a později je v protokolu zcela popřel, a ještě je pro jistotu, jestliže je přece jen řekl, odvolal. Avšak později ve své *Apologii* naprosto přesně věděl, co králi odpověděl a dokazoval správnost této odpovědi. Arcibiskup Vojtěchovi napsal, že říká to, co se mu právě hodí, a současně mu vyčetl, že je zaslepený přízní Václava IV. zaslepený, a proto se domnívá, že si může dovolit všechno a současně nepřipouští, aby jej někdo opravil.

2.7 Odpustkové listiny vydané Janem z Jenštejna

Odpustky (*indulgentia*) jsou odpuštění časných trestů za hříchy. Dnes se dělí na plnomocné nebo částečné. Plnomocné odpouštějí všechny tresty, částečné jen některé. Od středověku až do Druhého vatikánského koncilu se často částečné odpustky počítaly na dny, které měly zpočátku znamenat počet dní přísného postu, které odpustek nahrazoval. Později bylo toto číslo chápáno jako počet dní strávených v očistci, které odpustek odpouští.

Odpustky mají oporu ve víře v zásluhy Krista a svatých, kteří svým životem, utrpením a odříkáním nashromáždili nekonečný kapitál – poklad milosti. Církev potom z tohoto pokladu rozděluje na základě Ježíšova výroku Petrovi: „Tobě dám klíče od nebeského království: co svážeš na zemi, bude svázáno na nebi, a co rozvážeš na zemi, bude rozvázáno na nebi.“²⁷³ Podobně mluvil Ježíš ke všem apoštolům: „Amen, pravím vám: Všecko, co svážete na zemi, bude svázáno na nebi, a všecko, co rozvážete na zemi, bude rozvázáno na nebi.“²⁷⁴

Dnes jsou odpustky svázány s určitými příležitostmi nebo duchovními úkony a pro celou církev je upravuje dokument s názvem *Enchiridion indulgentiarum*. V dokumentu jsou rovněž uvedeny pravomoci biskupa či faráře, kdy může odpustky udělit. Podmínkou

²⁷¹ BAV, Vat. Lat. 1122, fol. 1vb – *De purgatorio* – „Estne verum, magister Adalberte, quod nemo sanctorum est in celis, nisi prius descenderit ad inferna?“

²⁷² BAV, Vat. Lat. 1122, fol. 1vb – *De purgatorio* – „Preter angelos, qui persisterunt.“

²⁷³ Mt 16,19.

²⁷⁴ Mt 18,18.

k získání odpustků jsou dnes výhradně duchovní úkony, tedy život podle Desatera, zpověď, přijetí eucharistie a příslušné modlitby.

V Jenštejnově době bylo protiplnění často finanční. Byly to původně dvě nezávislé „transakce“: věřící získal odpustky a za to měl darovat nějaký obnos církvi. Časem se z toho vyvinulo „prodávání odpustků“, byly stanoveny taxy a tato praxe se stala předmětem ostré a oprávněné kritiky.

V dokumentech z období Jenštejnova episkopátu jsou k dispozici údaje o papežských odpustcích, často vázaných na Svaté roky nebo na jiné duchovní události. Setkáváme se rovněž s odpustky, které se váží ke konkrétnímu místu nebo dokonce ke konkrétnímu obrazu či soše.

Zápisy o udělení odpustků Janem z Jenštejna lze nalézt jednak v synodálních statutech, dále v odpustkových listinách, a nakonec se o nich lze dočíst jak z Jenštejnovy korespondence, tak z jeho homilií či jiných literárních děl.

Synodální statuta prozrazují, že Jan z Jenštejna udělil odpustky související se svátkem Navštívení Panny Marie²⁷⁵ a s ustanoveními týkajícími se eucharistické úcty, jako při pozdvihování Kristova těla,²⁷⁶ přijímání eucharistie²⁷⁷ nebo při pokleknutí před Tělem Kristovým.²⁷⁸ Uděluje svoje odpustky, ale současně promulguje nebo připomíná odpustky papežské.

Co se týče listin, kterými Jan z Jenštejna uděloval odpustky, šlo o konkrétní případy spojené s určitým místem, jako například listina z 10. prosince 1381, jíž uděluje odpustky pro kostel dominikánů v Českých Budějovicích,²⁷⁹ listina z 4. září 1382 opět s udělením odpustků českobudějovickým dominikánům,²⁸⁰ 4. dubna 1383 uděluje odpustky farnímu kostelu v Luhe v Horní Falci,²⁸¹ 16. července 1383 odpustky pro klarisky v Českém Krumlově,²⁸² 1. října 1383 uděluje odpustky chotěšovskému klášteru premonstrátek.²⁸³ Dále je z 9. dubna 1384 listina, jíž Jenštejn uděluje odpustky kostelu v Cetvinách.²⁸⁴ Důležitá

²⁷⁵ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 233 – XXXV, 9 – 16. iunii 1386.

²⁷⁶ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 250–251 – XLI, 3 – 18. octobris 1390.

²⁷⁷ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 252 – XLI, 2.4 – 18. octobris 1390.

²⁷⁸ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 260 – XLIII, 2.11 – 17. iunii 1392.

²⁷⁹ Köpl, UB Budweis, č. 332; Archiv Národního muzea č. 152.

²⁸⁰ Köpl, UB Budweis, č. 362; Archiv Národního muzea č. 153.

²⁸¹ HStA München, Allg. StA. Leuchtenberger Landgrafschaft 142.

²⁸² Klimesch, č. 25.

²⁸³ UR, s. 221, č. 1633.

²⁸⁴ SA Třeboň, Cizí statky, č. 817.

listina je odpustkový indult z 2. prosince 1384,²⁸⁵ jímž Jan z Jenštejna uděluje odpustky pro plzeňský farní kostel. Tyto odpustky jsou spojeny s milostnou krásnoslohou sochou Plzeňské madony.

Dále jsou to 7. prosince 1384 odpustky pro vyšebrodský klášter,²⁸⁶ 16. prosince 1384 pro kapli v Soběslavi,²⁸⁷ 12. ledna 1385 pro obraz Panny Marie v ambitech augustiniánského kláštera u sv. Tomáše na Malé Straně,²⁸⁸ 4. října 1386 uděluje Jenštejn listinou odpustky pro hradní kapli na Příběnicích,²⁸⁹ 25. listopadu 1386 odpustky klášteru augustiniánů v Kladsku,²⁹⁰ 4. listopadu 1389 uděluje odpustky pro kostel za hradbami Sedlce,²⁹¹ a 15. června 1391 jsou Jenštejnovou listinou uděleny odpustky pro břevnovský klášter.²⁹²

Další důležitou odpustkovou listinou je dokument vydaný 3. ledna 1391 v Praze, jímž Jan z Jenštejna uděluje odpustky pro svátek Navštívení Panny Marie a současně příkaz ke slavení tohoto svátku v jeho legátském obvodu, tedy v diecézích nejen pražské, ale i míšeňské, bamberské a řezenské.²⁹³ Dne 16. března 1395 Jenštejn uděluje odpustky pro kapli za hradbami sedleckými²⁹⁴ a 19. září 1395 pro farní kostel v Kájově²⁹⁵. Chronologicky poslední listina se týká udělení odpustků pro klášter ve Vyšším Brodě z 9. října 1395.²⁹⁶

Jenštejn dále udělil odpustky pro oltář sv. Anny v kostele v Jihlavě,²⁹⁷ 2. března 1393 pro přenosný oltář Jindřicha III. z Rožmberka,²⁹⁸ 6. ledna 1394 pro Vyšší Brod²⁹⁹ a 19. června 1394 pro ostatky Oldřicha z Rožmberka.³⁰⁰

²⁸⁵ MA Plzeň, I, 58.

²⁸⁶ Pangerl, UB Hohenfurth, s. 191, č. 163. Originál – SA Třeboň, Vyšší Brod 4 B, N XVI.

²⁸⁷ SA Třeboň, VS Třeboň I A 3 K, N 56.

²⁸⁸ SÚA Praha, ŘA Malá Strana 84.

²⁸⁹ SA Třeboň, CS č. 578.

²⁹⁰ Volkmer–Hohaus I. s. 244.

²⁹¹ Jednalo se pravděpodobně o Sedlec u Týna nad Vltavou. SA Třeboň, Sedlec, č. 84.

²⁹² Archiv Univerzity Karlovy, č. 28.

²⁹³ IV, 535; Schmidt–Picha, UB Krummau I, č. 372; Regesta Bo[hem]ica, s. 302; originál prelátství Krumlov; HStA München.

²⁹⁴ SA Třeboň, Sedlec 88.

²⁹⁵ Schmidt–Picha, UB Krummau I, č. 406.

²⁹⁶ Pangerl, UB Hohenfurth, s. 212, č. 179; originál SA Třeboň, Vyšší Brod 4 B XVIII.

²⁹⁷ SÚA Praha, ŘP Strahov, č. 73.

²⁹⁸ Schmidt–Picha, UB Krummau I, 378; originál SA Třeboň, CR, z Rožmberka 214.

²⁹⁹ Pangerl, s. 211, č. 178; originál SA Třeboň, Vyšší Brod 4B IV/XVII.

³⁰⁰ Patrně pro ty, kdo se budou modlit u jeho hrobu ve Vyšším Brodě. Klimesch, č. 37; Schmidt–Picha I, č. 19; originál SA Třeboň, CR 76, z Rožmberka 2/6.

V Jenštejnově dostupné korespondenci se s problematikou odpustků nesetkáváme.

V traktátech a dalších dílech pražského arcibiskupa se zmiňuje o pojmu *indulgencia* v traktátu *De devolutionibus* ve smyslu výsady božského práva, kdy poukazuje, že selská odúmrťi jsou potřeba zrušit, protože výsada žen dědit je prokazatelná a opak by ženu bezdůvodně trestal.³⁰¹ O odpustcích ve vlastním slova smyslu se Jenštejn zmiňuje v díle *Tractatulus de potestate clavium*, kde udělování odpustků obhajuje jako důsledek moci Petrových klíčů.³⁰² Současně se o odpustcích zmiňuje jako o součásti moci odpouštět hříchy, dané apoštolům, a tím i papeži.³⁰³ V díle *Liber bilogorum* o odpustcích mluví Kristus k člověku, kde si stěžuje, že ačkoli měli lidé možnost v jubilejním roce 1390 získat mnoho duchovních plodů, včetně odpustků, vrátili se domů a ke starým proviněním přidávali nová.³⁰⁴ V traktátu *De bono mortis* se Jenštejn zmiňuje o odpustcích v souvislosti s umírajícím Mikulášem z Rakovníka v Římě během pouti o Svatém roku.³⁰⁵ Vícekrát je slovo *indulgencia* ve smyslu odpuštění nebo milost zmiňováno v traktátu *Liber dialogorum*, kde anděl promlouvá k člověku o odpuštění a zmiňuje hříšnici z evangelia,³⁰⁶ kterou v souladu s dobovou praxí Jenštejn ztotožňuje s Máří Magdalénou.³⁰⁷ Ve stejném smyslu, tedy ve smyslu milosti či výsady obecně Jenštejn používá slovo *indulgencia* i v díle *Commentum super psalmum Noli aemulari*.³⁰⁸

K pojmu odpustku se Jan z Jenštejna vrací v díle *Miracula beate Marie Visitacionis*, kde v desátém zázraku píše o tom, že papež Urban VI. udělil svátku Navštívení Panny Marie podobné odpustky, jako má svátek Božího Těla.³⁰⁹ O totožných odpustcích se Jenštejn poté zmiňuje i v kázání *Sermo primus Marie Visitacionis*³¹⁰ a *Secundus sermo Marie Visitacionis factus in ecclesia Pragensi*.³¹¹

Poslední zmínka o odpustcích je připomínka Jana z Jenštejna Olbramovi ze Škvorce v díle *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie*, že Jenštejn, když byl ještě pražským

³⁰¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 27va.

³⁰² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 34rb.

³⁰³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 38ra.

³⁰⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 64rb–64va.

³⁰⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 84vb.

³⁰⁶ Jan 8,1-11.

³⁰⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 91vb.

³⁰⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 121ra.

³⁰⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 160rb.

³¹⁰ BAV Vat. Lat. 1122, ff. 239va–239vb.

³¹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 240ra–240rb.

arcibiskupem, stanovil, aby ten, kdo uslyší buď z úst věřícího vyslovit nebo zpívat jména Ježíše a Marie, získal čtyřicet dní odpustků.³¹²

Pro arcibiskupa Jana z Jenštejna nebylo udělování odpustků jen pouhou záležitostí výkonu pravomoci biskupa, ale podporoval jí události nebo místa, které považoval za důležité, jako bylo zavedení nových mariánských svátků Panny Marie Sněžné nebo Navštívení Panny Marie či podpora eucharistické úcty. Současně to byl jeden z nástrojů vnitřní reformy církve, o niž usiloval. Reformy, která začíná u sebe sama, a vede přes vyznání hříchů k touze po odpuštění ve svátosti pokání, kde jsou odpustky logickým důsledkem a pokračováním tohoto procesu. Jenštejn uděloval odpustky také u obrazů a soch, patrně nejznámějším příkladem je Plzeňská madona. Tím se určitá místa stávala koncentrovanějším místem kultu, což bylo pokračováním snahy Karla IV. přenést do Čech posvátná místa křesťanského světa a posílit tak význam Českého království.

³¹² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 281vb–282ra.

3 Pražské synody a spor o obrazy

Synody³¹³ ve smyslu pražských předhusitských synod byla shromáždění duchovních, která svolával biskup a kde se projednávaly otázky církevního života.

Kromě synod diecézních se v době, kterou sleduje tato práce, konaly ještě synody provinciální či národní, někdy nazývané jako sněmy či koncily, a synody legátské, které měly oporu v tom, že od episkopátu Jana Očka z Vlašimi byli pražští arcibiskupové stálými legáty pro diecéze Míšeň, Bamberk a Řezno.

Pražské synody se konaly už v době, kdy pražské biskupství patřilo pod mohučské arcibiskupství. V říjnu 1343 se konala poslední synoda pražské diecéze. Od roku 1344 se už konaly samostatné pražské synody. Provinciální sněmy se konaly velmi zřídka: v roce 1349 za episkopátu Arnošta z Pardubic a potom v dubnu 1381 za Jana z Jenštejna. Za provinciální sněmy by bylo možné ještě považovat setkání duchovních v říjnu 1361 a v říjnu 1414. Bylo to patrně tak vzácně proto, že pražská metropole měla jen dvě sufragánní biskupství. Karel IV. chtěl tuto církevní provincii rozšířit, ale podařilo se mu pouze to, že se pražský arcibiskup stal stálým legátem v dalších třech diecézích na západ a jih od pražské arcidiecéze.

Pražské synody se konaly vždy dvakrát za rok, a to 15. nebo 16. června, den po svátku sv. Víta, a potom 18. října na svátek sv. Lukáše. V pražské arcidiecézi se od jejího založení do roku 1419 konalo celkem 59 diecézních synod, které lze doložit existencí statutu nebo alespoň rekapitulací obsahu jednání. Synody se scházely v pražské katedrále. Existuje jen jedna výjimka: 18. října 1384 se synoda konala v arcibiskupském dvoře na Malé Straně. Vzhledem k tomu, že v roce 1385 byl vysvěcen dokončený chór nové katedrály, byly důvodem přesunutí konání této synody pravděpodobně dokončovací stavební práce.

Vzhledem k tomu, že pražská arcidiecéze měla v době episkopátu Jana z Jenštejna ne méně než 2084 farností, není reálné si myslet, že se synod účastnili všichni duchovní. Synody se ovšem mohl zúčastnit jakýkoli duchovní, závazně musela být zastoupena katedrální kapitula, arcijáhni, venkovští děkani a zástupci řádů.

Synody se konaly tak, že biskup předem určil téma či obsah synodálního jednání a na konec jej shrnul do právně závazné diecézní normy, zvané statut. Synoda začínala

³¹³ Problematikou pražských předhusitských synod se v poslední době věnovala především Zdeňka Hledíková a Jaroslav V. Polc – POLC/HLEDÍKOVÁ 2002 a HLEDÍKOVÁ 2010.

synodálním kázáním, následovala rozprava a na závěr byla vydána statuta, pravděpodobně však ne vždy. Některé synody jen nařizovaly zachovávání již vydaných statut.

Dalším úkolem bylo seznámit se statuty jednotlivé duchovní. Statuta byla čtena nejprve duchovním působícím při katedrále a kolegiálních kostelích, a potom farnímu kléru při setkáních organizovaných arcijáhny a venkovskými děkany. Z toho důvodu bylo nutné rychle pořídit potřebný počet opisů. Děkani a arcijáhni byli povinni nechat si pořídit opis u arcibiskupské kanceláře za nominální poplatek, případně sami dostali povolení statuta si opsat vlastnoručně. Děkani měli stejným způsobem zajistit, aby opis dostali nebo si mohli pořídit jednotliví faráři. Jedna svázaná kopie statut byla kromě toho stále k dispozici v arcibiskupské kanceláři a jedna byla – přivázaná řetězem – umístěna v pražské katedrále. Protože se zachovalo opakované připomínání této povinnosti spolu s tresty za její nesplnění, patrně bylo rozšiřování statut pražských synod mezi duchovní neuspokojivé. Díky této praxi se zachovalo velké množství opisů synodálních statut, nicméně je nutno konstatovat, že se zachovaly pouze torzovitě.

Za biskupského působení Jana z Jenštejna je statuty doloženo konání 18 synod,³¹⁴ které přerostly rámcem slavnostních shromáždění, kde by byly pouze promulgovány nové zákony, tak jak tomu bylo za Arnošta z Pardubic. Staly se setkáním kléru s pracovní a reformní náplní, které se zabývaly nejrůznějšími aktuálními tématy a problémy. Můžeme je rozdělit na několik skupin: obrana práv církve před zásahy světské moci, život a služba duchovních a poté specifická reformní témata Jenštejnova episkopátu, tedy ustanovení mariánských svátků, úcta k obrazům a eucharistická úcta.

3.1 Obrana práv církve před zásahy světské moci

Už Arnošt z Pardubic vydal na sněmu české církevní provincie v roce 1349 statuta proti patronům farních kostelů, kteří si přisvojovali větší práva než jim příslušela. Statuta potvrzovala vynětí církevního majetku ze světské moci. Jan z Jenštejna, pokud se tomuto trendu bránil, postupoval podle již platných norem. Přesto byl nucen okolnostmi dále i on sám vydávat další synodální statuta na ochranu církve.

Na synodě 18. října 1385 ve svém kázání Matouš z Krakova kromě jiného naříká nad útoky na církevní představitele ze strany světské moci. V kázání se odrážejí konkrétní podmínky české i univerzální církve.

³¹⁴ HLEDÍKOVÁ 1977, 67.

Na téže synodě Jan z Jenštejna vydal mandát, kde kvůli poučení z minulých zkušeností pro budoucnost, má celá církevní provincie má okamžitě propadnout zákazu bohoslužeb, pokud by byl arcibiskup zajat nebo zabit knížaty. Úměrné tresty stanoví za podobné násilnosti spáchané na biskupech, prelátech a kanovnících.³¹⁵ Současně obnovuje a doplňuje Arnoštova statuta proti uchvatitelům církevního majetku.

Na podzimní synodě v říjnu 1386 arcibiskup kvůli nebezpečí ze strany krále a jeho přívrženců výslovně obnovil statut *Cura officii pastoralis* z roku 1381, vydaný tehdy na ochranu církevního majetku.

Na synodě 16. června 1387 vybízel Jenštejn děkany, aby korektorům kléru oznamovali ty správce kostelů, kteří při porušení práv církve nezastavují bohoslužby, a naopak. Stávalo se totiž, že někteří pod záminkou rozhodování podle synodálního statutu zastavovali slavení bohoslužeb, ale ve skutečnosti se jednalo o lenost.³¹⁶

V roce 1392 na podzimní synodě 18. října vydal arcibiskup statuta na ochranu duchovních, v nichž pohrozil klatbou a interdiktem násilníkům.

3.2 Život a služba duchovních

Lichva byla skutečně palčivým problémem oné doby nejen mezi laiky, ale i duchovními, což se řešilo na synodách již od episkopátu Arnošta z Pardubic. Jím bylo stanoveno již v roce 1349 ve statutech pro celou pražskou provincii, že nikdo nesmí půjčovat peníze z touhy po zisku a faráři či kazatelé to měli jednou měsíčně vysvětlovat na kazatelně věřícím.³¹⁷ Jan Očko z Vlašimi k tomu v roce 1377 dodal výklad, že když někdo za půjčku tisíce denárů přijme jeden denár navíc, jedná se o provinění vyhrazené arcibiskupovi nebo jeho generálnímu vikáři. Obnos přijatý navíc musí být vrácen.³¹⁸

Na synodě 16. června 1380 generální vikáři Jenec a Přibyslav nařídili konat za odvrácení moru každý pátek prosebná procesí a půst. Děkanům nařídili, aby vybízeli ve svých děkanátech duchovní, aby pokud onemocní, včas se vyzpovídali a přijali svátosti.³¹⁹

16. října 1381 byl vydán statut proti křesťanům, kteří se provinili lichvou. V něm si arcibiskup stěžuje, že nejen obyčejní lidé, ale i dokonce vysoce postavené osobnosti

³¹⁵ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 229–231. – XXXIV. statuta synodalia, Praga, 18. octobris 1385, 1, 2

³¹⁶ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 237–238. – XXXVII. statuta synodalia, Praga, 18. octobris 1386, 1, 2

³¹⁷ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 154–155 – Statuta provincialia, Praga 11.-12. novembris 1349. –71. *De usuris et usurariis* a 72. (*De eodem*).

³¹⁸ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 209 – Statuta synodalia, Praga 16.iunii 1377, 2.

³¹⁹ POLC/HLEDÍKOVÁ, 2002, 211 – Statuta synodalia, Praga 16.iunii 1380, 1.

obcházejí církevní předpisy a provozují lichvu, takže to křesťanům vyčítají i Židé a pohané.³²⁰

Na podzimní synodě 18. října 1385 kázal mistr Matouš z Krakova na téma: „Buďte střízliví a bděte.“ Kázání bylo namířeno proti duchovním, kteří „pobírají příjmy z obročí, ale církvi neslouží, nemodlí se ani hodinky, ale dávají najevo pýchu, pořádají tance a chodí na lov“. To jsou noví Jidáši, kteří církev nejen zrazují, ale přímo ji ničí.

V říjnu 1389 musel mistr Matěj z Janova a jeho přívrženci odvolat některé výroky ze svých kázání.

Na podzimní synodě 18. října 1390 bylo plebánům zakázáno chovat lovecké psy a lovecké ptáky a účastnit se lovů, dále hrát hazardní hry po krčmách a další, buď pod trestem nebo pokutou.³²¹

3.3 Ustanovení mariánských svátků

Svůj sen z 15. na 16. října 1378 Jenštejn o dva dny později vyprávěl mnoha klerikům a laikům, a příležitost k tomu byla na synodě 18. října 1378.³²²

Synodální statuta ze 16. června 1385 obsahují zmínku o zavedení svátku Panny Marie Sněžné.³²³

Na synodě 15. června 1386 ustanovil Jan z Jenštejna pro pražskou arcidiecézi svátek Navštívení Panny Marie.³²⁴

Statut z 18. října 1387 uděluje odpustky za modlení „Magnificat“ na počest Navštívení Panny Marie.³²⁵

Na jarní synodě 17. června 1392 bylo stanoveno, že svátek Navštívení Panny Marie bude mít svůj půst, vigílii a oktáv se všemi odpustky, jaké jsou stanoveny na svátek Božího Těla.³²⁶ Ten, kdo se bude postit o vigílii svátku Navštívení Panny Marie, získá čtyřicetidenní odpustky.³²⁷ Ten kdo bude sloužit mši z Navštívení Panny Marie, získá rovněž čtyřicetidenní

³²⁰ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 218–219 – Statuta synodalia, Praga 16. octobris 1381, 1.

³²¹ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 253 – Statuta synodalia, Praga 16. octobris 1390, 2/7, 3/1a.

³²² NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 28r–31v. – (42. *Missa Urbano papae sexto de quodam somno consolatorio*).

³²³ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 228 – Statuta synodalia, Praga 16. iunii 1385, 2.

³²⁴ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 231–234 – Statutum synodale, Praga 16. iunii 1386, 2.

³²⁵ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 240 – Statuta synodalia, Praga 18. octobris 1387, 11.

³²⁶ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 259 – Statuta synodalia, Praga 17. iunii 1392, 6.

³²⁷ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002., s. 259 – Statuta synodalia, Praga 17. iunii 1392, 7.

odpustky.³²⁸ Kdo se pomodlí kolektu k Navštívení Panny Marie, získá čtyřicetidenní odpustky.³²⁹ Kdokoli uslyší zpívat *Salve Regina*, vstoupí do kostela a poklekne před tělem Kristovým, získá čtyřicetidenní odpustky.³³⁰

3.4 Eucharistická úcta

Eucharistická úcta spolu s úctou ke Kristu přítomnému v Písmu je jednou z typických vlastností jak předhusitského reformního hnutí, tak postupně vznikajícího hnutí *Devotio moderna*.³³¹ Kromě tohoto společného bodu úcty ke Kristu je zde ještě společné východisko v augustiniánské spiritualitě, která byla v této době intenzivně pěstována v Čechách v kláštorech augustiniánských kanovníků. Nešlo jen o úctu k eucharistii, ale o praktický požadavek nejnějnějšího spojení s Kristem, o denní přijímání laiků.

Proces dozrával po desetiletí a způsobil polarizaci názorů. Tímto žhavým tématem se zabývaly i pražské synody.

Na podzimní synodě 18. října 1388 bylo stanoveno, že se laikům nemá podávat svaté přijímání častěji než jednou měsíčně a že nemají být k častému přijímání eucharistie vybízeni. Šlo o excesy u bekhardů a bekyň. Mistr Matěj z Janova se o tomto nařízení zmiňuje několikrát ve svém díle *Regulae Veteris et Novi Testamenti*. Dobří a zbožní křesťané se měli dočasně časného přijímání zdržet. Byl to podle Matěje z Janova zákaz spíše z prakticko-pastoračních důvodů než kvůli teologickým pochybnostem.³³²

V roce 1390 vyhlásil při synodě Jan z Jenštejna čtyřicetidenní odpustky za pokleknutí během pozdvihování.³³³ Současně vyhlásil odpustky papeže Urbana VI. těm, kdo navštíví nemocného po přijetí svátosti oltářní, a k tomu připojil další odpustky.³³⁴ Také udělil 40 dní odpustků těm, kdo zbožně přijímají Tělo Páně.³³⁵

Rozdíl pojetí eucharistické úcty u Matěje z Janova a Jana z Jenštejna spočíval v tom, že Matěj zdůrazňoval časté přijímání, ale s oblibou je stavěl do protikladu a rozporu

³²⁸ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 259 – Statuta synodalia, Praga 17. iunii 1392, 8.

³²⁹ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 259 – Statuta synodalia, Praga 17. iunii 1392, 10.

³³⁰ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 260 – Statuta synodalia, Praga 17. iunii 1392, 11.

³³¹ Názor, že „v Čechách se vyskytlo všechno to, co charakterizovalo nizozemské ‚devotio moderna‘, daleko dříve“, vyjádřil Jaroslav V. POLC 1999, 231–239.

³³² Matěj z Janova, *Regule Novi et Veteri Testamenti*, I. kn. 2. tr. 1 reg., 10. kap.; III. kn., 5. tr., 7. dist., 7. kap.; IV. kn. 1. art., 1. kap.; IV. kn., 5. art., 21. kap.

³³³ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 252 – XLI. Statuta synodalia, Praga 18. octobris 1390, 2.2.

³³⁴ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 252 – XLI. Statuta synodalia, Praga 18. octobris 1390, 2.3.

³³⁵ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 252 – XLI. Statuta synodalia, Praga 18. octobris 1390, 2.4

s ostatními projevy eucharistické úcty a zbožnosti vůbec. Jan z Jenštejna se naopak snažil všechny tyto projevy harmonicky skloubit. Podnět k ustanovení mu dali jeho rádci Jindřich z Bitterfeldu a Matouš z Krakova. Svě vykonala také Jenštejnova nemoc při návratu z Říma a smrt jeho blízkých v Římě (Heršík, Mikuláš Rakovnick a Racek).³³⁶

K Jenštejnovu revolučnímu rozhodnutí ohledně častého přijímání eucharistie došlo na jarní synodě 16. června 1391, kde bylo dovoleno křesťanům, kteří projevují kajícnost a řádně se vyzpovídali, přistupovat ke svatému přijímání, kdykoli chtějí.³³⁷

O rok později, na jarní synodě 17. června 1392, vydal Jenštejn statut o přinášení eucharistie odsouzeným k smrti.³³⁸ Kromě jiného šlo o to, aby svěští páni nebránili vězňům přijmout před popravou svátosti.

3.5 Spor o obrazy a úctu k nim

V závěru 80. let 14. století se v Praze rozhořela polemika týkající se úcty obrazů, ostatků a častého přijímání eucharistie. Šlo zde v podstatě o dvě věci, a to o funkci obrazů v náboženském životě a v církvi a potom o ještě o něco mnohem subtilnějšího, a to, zda a do jaké míry je obraz schopen zachytit a zpřítomnit nadpřirozenou kvalitu, božskou podstatu a pravou povahu zobrazovaného.³³⁹

Krásný sloh, ale pochopitelně nejen on, pracuje s posvátným obrazem jako s médiem, které má mnoho funkcí. Ikonografická stránka obrazu vyjadřuje nauku, komunikační možnosti ve spojení s liturgií jsou prostředkem ke vštípení této nauky a k její aktualizaci. Moc obrazu dává potom vnímateli důvěru a zve jej k navázání niterného vztahu vůči zpodoběnému: Bohu, Marii, svatým. Tento vztah potom vede k různým formám zbožného jednání, jako je například přimluva a modlitba, které mají spásonosný účinek. Pokud je obraz přístupný veřejně, pak se tyto účinky jakýmsi způsobem institucionalizují, a tím organizují do podoby veřejného kultu.³⁴⁰

Klíčovou postavou ve sporu o obrazy byl Matěj z Janova. Jeho názory, týkající se úcty k obrazům, což je téma, které úzce souvisí s tématem této práce, bylo předneseno pravděpodobně na některém z kázání při pražské synodě, a to někdy před říjnem 1389, kdy

³³⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 84vb–85va.

³³⁷ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 254 – Statuta synodalia, Praga 16. iunii 1391, 1 – „Primo mandatur, ut veri penitentes, cum sint tamen confessi et contriti et digni, possint communicare quociescumque alectant.“

³³⁸ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 255 – XLIII. Statuta synodalia, Praga 17. iunii 1392, 1.

³³⁹ Srov. HOMOLKA 1977, 135.

³⁴⁰ JINDRA 2020, 161.

musel mistr Matěj své názory vysvětlovat, a ještě později korigovat a odvolávat. Důležitým pramenem Matějových tezí k této problematice je jeho rozsáhlé dílo *Regule Veteri et Novi Testamenti* ve své šesté distinkci páté knihy.³⁴¹ Myšlenkovými východisky jsou především biblické argumenty. Matěj z Janova kritizuje, že lidé v některých případech se klaní více obrazům, než Bohu samotnému přítomnému v Kristově těle a že je třeba takové obrazy odstranit. Toto klanění mistr Matěj považuje za ďábelské matení. Volá po rozlišování, protože na druhou stranu je zastáncem toho, aby byli bohabojní a svatí lidí uctívání a oslavování. V některých obrazech ovšem přehání, což asi vedlo k následným emotivním sporům. Říká například, že užitečnější je obecní šibenice než ctihodný obraz nebo socha v kostele. Dále vysvětluje, že se soch v kostele zneužívá. Mají být Písmem laiků, poučením a povzbuzením a jsou chápány téměř jako kouzelné a podobají se spíše zlatému teleti, které nechal Mojžíš zničit. Stejně tak je tomu s obrazy a sochami, které přece zůstávají pouhými předměty ze dřeva, kamene a kovu. Z toho důvodu Matěj z Janova považuje za ohavnost, že jsou sochy a obrazy obdařovány odpustky a jsou kolem nich šířeny příběhy, které lze nazvat báchorkami. V souvislosti s tématem cituje Matěj z Janova verš jistého autora katolické morálky: „Vidíš-li obraz Krista, vždy zbožně poctu mu vzdávej, nikoli však obrazu však, leč tomu, jež značí, se klaněj.“³⁴² Tento verš poté cituje i neznámý augustinián, který Matěji z Janova v tomto sporu oponuje a obhajuje stanovisko Jana z Jenštejna. Matěj z Janova rovněž formuluje pozitivně svůj postoj k obrazům a sochám: „Ze všeho, co bylo řečeno, lze vyvodit, že i když Kristova církev připouští dřevěné, kamenné a podobné obrazy a sochy a dovoluje uctívat je jako jakési znaky svatých věcí (ne ovšem jako znaky blízké, nýbrž vzdálené, nikoli přesné, nýbrž nepřesné, nikoli ustanovené nebo posvěcené, jako svatosti a jiné věci křesťanského náboženství, požehnané Božím slovem, nýbrž vešlé v užívání, poté co byly nalezeny a rozmohly se jaksi lidskou přirozeností, zčásti podle zdání lidí a ze zbožnosti), přece církev Ježíše Krista v žádném případě nikdy nepřikázala ani nenaváděla k tomu, aby se učilo a šířilo ctění těchto soch nebo klanění se jim, ať už chápeme ‚klanění‘ jakkoli.“³⁴³

³⁴¹ Matěj z Janova: *Regulae Veteri et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 25-40.

³⁴² Matěj z Janova: *Regulae Veteri et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 30.

³⁴³ Matěj z Janova: *Regulae Veteri et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 31.

V závěru pojednání o obrazech se Matěj z Janova dotýká také problematiky takzvaných *vera effigies*, obrazů, které byly údajně namalovány buď evangelistou Lukášem nebo vznikly bez zásahu malíře, jako obrazy Panny Marie, římský Veraikon nebo Kristova tvář v Luce. Příběhy jejich vzniku považuje nikoli za autentické, ale za apokryfní. Nicméně k Veraikonu a ke Kristově tváři v Luce se vyjadřuje jako k autentickým a podotýká: „(...) náš Pán Ježíš Kristus, protože co se týče stavu tohoto přítomného a viditelného života nám byl jako Bůh odňat svým nanebevstoupením (takže napříště pro nás má být Bohem skrytým) a protože se pro svou církev chtěl postarat o útěchu a blaho, ze své nesmírné milosti k nám vzhledem k tomuto tělesnému viditelnému stavu, ve kterém ho, jak jsem řekl, nemůžeme v jeho spasitelské osobě vůbec nijak spatřit, chtěl, abychom jej mohli zřít aspoň v jeho přesně zobrazené podobě. Proto nám v otisku zanechal přesné zpodobení svého obličeje. I v tom je jakési tajemství, že v církvi jsou jenom dva takové slavné obličeje, jeden v Římě, který se obecně nazývá ‚Veronika‘, a to je obličej velice milostný a velmi laskavý a mírný; druhý v Luce nazývají lučtí obyvatelé (ve vyprávění, které o tom mají sepsáno a které bedlivě střeží a jež já jsem celé pročetl) ‚tvář Kristova‘. Zde má tento obličej nesmírně hrozivý výraz: je to vladařský obraz, jehož nádhera předvádí a ukazuje majestát Kristovy osoby.“³⁴⁴

V textu jsou zajímavé pasáže, které se týkají podoby nebo ikonografie obrazů. Tak se mistr Matěj vyjadřuje k atributům svatých: „Dále je také známo, že socha pouze svou podobou není individuálním označením některého svatého, nýbrž že se k ní musí podat nějaké rozlišení, například tvar klíče k soše svatého Petra, poutnická mošna k soše svatého Jakuba a podobně, takže ony sochy samou svou postavou nebo obličejem vůbec nejsou zobrazením svatých v nebi.“³⁴⁵

Sochy a obrazy podle Matěje z Janova nezpodobňují Krista a svaté v jejich podstatě, ale jen v jejich tělesné podobě, navíc jen podle fantasmie, takže mají do podoby zobrazovaných daleko: „A řekne-li se, že sochy či obrazy jsou Kristu nebo jeho svatým podobné nikoli tak, jak Kristus a jeho svatí jsou tím, čím jsou nebo jací jsou nyní, nýbrž v tom, jak byli kdysi v tomto životě, pokud byli v těle, k tomu lze snadno říci, že ani takto nejsou sochy zpodobněními svatých v nebi, poněvadž sochy nebo obrazy nejsou odvozeny a utvořeny podle podoby Krista a jeho svatých nebo podle vzezření jejich osob, protože nikdo z lidí, kteří na ně hledí nyní, je neviděl, a vůbec už ne žádný z malířů, kteří vyrábějí

³⁴⁴ Matěj z Janova: *Regulae Veteri et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 39.

³⁴⁵ Matěj z Janova: *Regulae Veteri et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá, č. 4 – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 32.

sochy Krista nebo jeho svatých. A tak, jak už bylo řečeno, utváří malíř sochy podle své představivosti, dané tím, co viděl a slyšel u věci, s nimiž se dostal do přímého styku.³⁴⁶ Tento text, který má primárně kritický nádech, je pro potřeby této práce cenný, neboť vyjadřuje základní kvalitu uměleckého díla, totiž že je výsledkem uměleckého přetvoření skutečnosti světa, tak jak jej umělec vidí a chápe.

Matěj z Janova se dále vyjadřuje k působení obrazů a soch, které je dáno jejich nádherou: „Vnější umělecky utvořená nádhera dřeva a kamene, zář zlata a stříbra a barvou i tvarem výstižná podobnost s věcmi, jež tato vyobrazení představují nebo mají představovat, jsou jako stvořeny k tomu, aby působily na smysly nevzdělaných lidí a aby je odváděly od správného a přiměřeného hodnocení těchto věcí. Takové dřevo nebo kameny nebo věci jim podobné také uvádějí do jakéhosi úžasu a dotěrně vymáhají obdiv těch, kteří je vnímají. A není divu: vždyť předmět sluchu, to jest hlas, na člověka svou kvalitou mocně působí, a stejně tak předmět hmatu a chuti, a ještě více předmět zraku, kterým může být nádhera nějakého ctihodného nebo zase překrásného a skvělého obrazu.“³⁴⁷

K námitkám proti úctě svatých obrazů a mariánské úctě mohlo zavdat příčinu i ustanovení svátku Navštívení Panny Marie 9. dubna 1389 Urbanem VI. Arcibiskup Jenštejn neopomněl tuto událost vyzvednout. Tím vzbudil pravděpodobně dojem, že nový svátek a další projevy mariánské úcty a úcta ke svatým jen zatemňují to nejpodstatnější na křesťanském životě.³⁴⁸

Na názory Matěje z Janova jsou známy v podstatě dvě reakce. Jednou z nich je spis jakéhosi nám bližší neznámého augustiniána, který s mistrem Matějem z Janova polemizuje a vyvrací jeho argumenty. Ve svém traktátu svědčí proti Matěji z Janova, že v roce 1389 jacísi kazatelé zakazovali úctu k ostatkům a k obrazům. Názory šířili beghardi, stejně jako přívrženci Matěje z Janova.³⁴⁹ K úctě svatých obrazů se pak vyjádřil slovy: „Když míjíš obraz Krista, ukloň se mu a ucti jej. Nectíš totiž obraz, ale toho, koho zobrazuje.“³⁵⁰ K této poučce přidává distinkci, že něco jiného je materie a něco jiného forma zobrazení.

³⁴⁶ Matěj z Janova: *Regulae Veteri et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá, č. 4 – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 32.

³⁴⁷ Matěj z Janova: *Regulae Veteri et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá, č. 4 – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 32.

³⁴⁸ POLC 1993, 138.

³⁴⁹ SEDLÁK 1915, 21*–44*.

³⁵⁰ SEDLÁK 1915, s. 25*. – „Effigiem Christi dum transis, pronus adora, nec tamen effigiem, sed quem designat honora.“

„Neuctíváme materiál dřeva ani kamene ani barev, ale to, co se v nich a skrze ně ukazuje, a to nejen kvůli nim samým, ale kvůli tomu, co znamenají.“³⁵¹ Dále autor stvrzuje, že láska k Bohu se také projevuje úctou k obrazům, protože zbožná mysl je jimi tažena vzhůru k věcem neviditelným. Přirovnává to ke vtělení, kde se slovo stalo skutečně tělem³⁵² a Kristus je obrazem neviditelného Boha. Připomíná rovněž, že synoda v Nicei odsoudila se stejnou argumentací obrazoborectví. Vyslovuje se k názorům na obrazy vyvozovaným ze Starého zákona s poznámkou, že v Novém zákoně to, co bylo ve Starém zákoně považováno za modlářství, je úctou, protože se Bůh rozhodl, že se zjeví ve zobrazitelné podobě, stal se člověkem a lidé ho viděli, jak chodil po zemi, činil zázraky, trpěl, byl ukřižován a vzkříšen. Ne všechno ovšem bylo zaznamenáno písemně a otcové pochopili, že je třeba to vypsát v obrazech, aby si to lidé lépe zapamatovali. A tak poslal Kristus svůj obraz králi Abgarovi, podobně Veronice. Ze stejných důvodů evangelista Lukáš namaloval Pána a jeho Matku v Římě.³⁵³

Na názor, že to, co vede k modlářství, musí být zničeno, a že obrazy mají právě takovou vlastnost, neznámý augustinián namítá, že to by potom musela být spálena i evangelia a Pavlovy listy, protože i jejich výklad vede k herezím.³⁵⁴

Na tezi Matěje z Janova, že obrazy musejí být zničeny, protože zázraky, které se u nich dějí nejsou z moci božské, ale ďábelské, autor traktátu odpovídá, že každý, kdo je přemožen druhým, se ho potom přirozeně bojí a utíká od něj. Ďábla porazí každá svatá věc, a zvláště ta, která patří k nástrojům umučení Páně, jako je kříž, kopí, hřeby a další. Ďábel poražený božskou silou prchá před svatými a jejich obrazy. Pokud tomu tak je, v žádném případě v nich nepůsobí ďábelská síla.³⁵⁵

³⁵¹ Rkp Oseckého kláštera 2, f. 244a. – *Augustiniani cuiusdam tractatus contra erroneas Matthe de Ianov.* – „Non honoramus materiam ligni aut lapidis aut colorum, sed in eis et per ea ostensa, nec propter ea tantum sed propter illa que designant.“

³⁵² Rkp Oseckého kláštera 2, ff. 244b–245a. – *Augustiniani cuiusdam tractatus contra erroneas Matthe de Ianov.* – „Per ymaginum devotam inspectionem diligitur deus corde dulciter, mens devota sursum ad invisibilia trahitur spiritualiter. Argumentum inde trahitur, quod ob hoc verbum caro factum est veraciter.“

³⁵³ Rkp Oseckého kláštera 2, ff. 246a–246rb. – *Augustiniani cuiusdam tractatus contra erroneas Matthe de Ianov.*

³⁵⁴ Rkp Oseckého kláštera 2, f. 246b. – *Augustiniani cuiusdam tractatus contra erroneas Matthe de Ianov.*

³⁵⁵ Rkp Oseckého kláštera 2, f. 247a. – *Augustiniani cuiusdam tractatus contra erroneas Matthe de Ianov.*

Druhou reakcí na názory Matěje z Janova týkající se obrazů a úcty k nim jsou záznamy synody z 18. října 1389. Svě názory k tématu úcty k ostatkům a obrazům odvolal jak Matěj z Janova,³⁵⁶ tak i jeho přívrženec kněz Jakub³⁵⁷ a Ondřej.³⁵⁸

Zde Matěj z Janova potvrzuje, že obrazy Krista a svatých nezavdávají příčinu ani příležitost k modlářství. On sám je uctívá a chce uctívat a jak je vhodné a spravedlivé před nimi poklekat a zapalovat svíce. Pokud se před těmito obrazy dějí zázraky, které jsou zbožnými věřícími považovány za divy z Boží moci, on, pokud se proti tomu vyslovoval, mluvil nesprávně a nechce na tom trvat ani to říkat, protože je již lépe informovaný.³⁵⁹

Spor o obrazy, který probíhal na přelomu 80. a 90. let 14. století v Praze z iniciativy Matěje z Janova a jeho přívrženců, a jímž se zabývala pražská synoda na podzim roku 1389, poukazuje kromě výbušné atmosféry plné emocí snad poprvé na umělecké, estetické a výtvarné kvality děl své doby, tedy děl krásného slohu. Předmětem sporu není jen náboženské působení soch a obrazů, ale také jejich výtvarná kvalita, která je označována slovy *pulcher*, *splendidus* či *artificiosus*.

Z dnešního pohledu lze mít za to, že stejně jako ve sporu o časté přijímání eucharistie, tak i ve sporu o obrazy a jejich úctu, stanoviska obou hlavních aktérů lišila jen v akcentech, které se ovšem s postupem času ukazovaly jako zásadní a určující postoje dvou stran vrcholící v období husitských válek. Ve chvíli sporu však oběma šlo v podstatě o jedno: o autentický a intenzivní život křesťanů. Zatímco Matěj z Janova jej spatřoval v přímočaré a spíše intelektuálnější úctě ke Kristu v eucharistii a v Božím slově, Jenštejn z důvodů jak svého esteticko-teologického založení, tak z důvodů pastoračních usiloval o takovou reformu života církve, kde úcta k obrazům hraje důležitou roli, protože je pokračováním vtělení božských skutečností do života lidí, a to i prostřednictvím představ a smyslového vnímání krásy.

³⁵⁶ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002., s. 245 – XL. Synodus dioeclesana, Praga 18. octobris 1389, 1.

³⁵⁷ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002., s. 247 – XL. Synodus dioeclesana, Praga 18. octobris 1389, 2.

³⁵⁸ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002., s. 249 – XL. Synodus dioeclesana, Praga 18. octobris 1389, 3.

³⁵⁹ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 246. – XL. synodus dioeclesana, Praga, 18. octobris 1389, 1 – „Primo quod ymagines Christi et sanctorum non dant causam nec occasionem ydolatrie, nec quod propter cuiuscumque abusum debent comburi vel destrui, sed quod secundum institutionem et consuetudinem sancte matris ecclesie debent ymagines ad honorem illorum quos designat adorari et venerari et egomet adoro et veneror eas et volo venerari, et quod dignum et iustum est dicto modo coram ymaginibus flectere ienua et candelas accensas annectere et quod miracula que fiunt venerantibus ymagines pie credendum est fieri virtute divina, et cuiuscumque horum contrarium dixi, non recte dixi, et amplius nolo tenere vel dicere iam melius informatus.“

Matěj z Janova je nejvýznamnějším teoretikem obrazu v rámci husitství. Klíčovým textem je šestá kapitola jeho *Regulae Veteris et Novi Testamenti*. To on formuloval na základě kritické četby Bible „summu“ husitského pojetí obrazu. Mikuláš z Drážďan, Jakoubek ze Stříbra a Petr Payne pak jeho učení rozpracovali do radikálních důsledků. Matěj z Janova vychází ze situace obrazu v rámci posvátného prostoru kostela. Jakákoli pozornost věnovaná obrazu nesmí konkurovat ústřední úloze eucharistie, protože v ní je skutečně přítomen živý Kristus, zatímco obrazy jsou jen připomínkou. Matěj z Janova jako naprostá výjimka mezi středověkými teology přidává k Bibli a věroučné tradici ještě jeden zdroj teologické argumentace, a to vlastní zkušenost s prožitkem u náboženského obrazu, a to u Kristovy tváře v Luce, jejíž autorství bylo tradicí připsáno Nikodémovi: „Stojím zde jako svědek, že když jsem spatřil tento obraz, či spíše obraz obrazu v Luce, kdykoli jsem jej viděl vytvořený na veliké korouhvi a zvednutý vzhůru do vzduchu, vždycky jsem užasl a zježila se mi kůže i s vlasy, a tehdy jsem začal mocně přemýšlet nad příchodem Kristovým a nad jeho soudem, jak bude velkolepý a hrozný.“³⁶⁰ Díky tomuto zážitku si Matěj z Janova uvědomil, jak i na něho coby skeptického intelektuála působila obrovská síla kopie svatého obrazu. Obraz tak může tím spíše ohromit nevzdělané. Na druhou stranu je zde i pozitivní působení obrazu a Matěj z Janova je uznává u ikonografických typů, které mají legitimní původ bez zásahu lidské ruky, jako je svatolukášský obraz Madony a Veraikon.

Požadavek Matěje z Janova je, aby obrazy neodváděly pozornost od jediného legitimního objektu, a tím je Kristus samotný, přítomný v eucharistii. Matěj z Janova není ve svých požadavcích nijak radikální, je jen důsledný ve svém hodnocení obrazu jako veskrze pozemského předmětu, který vytvořil člověk a udělal ho podle svých schopností a podle toho, kolik dostal zapláceno.³⁶¹

Reformní diskurs Matěje z Janova a jeho následovníků tak můžeme spolu s Janou Nechutovou nazvat spíše *ikonofobií* než *ikonoklasmem*, který přichází až s radikálním husitstvím na přelomu 10. a 20. let 15. století.

Matěj z Janova stojí na počátku velké řady osobností, které se vyjadřují k problematice obrazů, a to po celou dobu až do husitských válek. Mezi nimi jsou ti, kteří se kriticky vyjadřovali a pranýřovali ikonografická témata nehodící se pro chrámový prostor, byli proti pověřčivým praktikám a pověrečné víře v zázračnou moc obrazů a také proti

³⁶⁰ Matěj z Janova: *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, kniha pátá, distinkce šestá – *O kostelních obrazech a sochách*. In: MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000, 40.

³⁶¹ BARTLOVÁ 2010A, 66.

nevhodné světské formě uměleckých děl, což byla vlastně kritika formy krásného slohu. Šlo o názory blízké sv. Bernardovi z Clairvaux, jehož řada kritiků citovala, včetně mistra Jana Husa. Tito reformátoři však nepochybovali o pedagogické funkci obrazů pro laiky, s níž ostatně souhlasil i Jan Viklef. Do této skupiny názorově náleželi například Stanislav ze Znojma, Štěpán z Pálče, Křišťan z Prachatic a rovněž Jan Hus. V roce 1414 Štěpán z Pálče polemizuje s obrazoborci a ve svém díle *Antihus* dokazuje potřebu soch a obrazů.

Již zmiňovaný Jan Hus je důležitým hlasem v těchto polemikách. Své názory na umění vyjádřil především ve svém spisu *Výklad Viery, Desatera a Páteře* z roku 1412. Zastává pedagogickou funkci obrazů, avšak odmítá klanění se jim. Je proti ničení obrazů, jak je zřejmé z jeho slov: „Je škoda obraz zničit jako drahou knihu.“³⁶² Podobně jako sv. Bernard z Clairvaux³⁶³ kritizuje nevhodná témata: „Již lidé místo Kristova umučení malují Trojanské bojování, a místo apoštolů namažují kolcův, a místo obcování Krista malují život Najharta a místo svatých panen frejování a naháčův nepoctivých a mužů divně a potvorně způsobilých.“³⁶⁴

Mezi dalšími kritiky obrazů byl Jakoubek ze Stříbra. Ten varoval před tvorbou obrazu a soch Madon a panen s líbeznými tvářemi a rafinovanými postoji a psal, že „Obrazy krásných panen u mužů žádostivost vzbuzují“.³⁶⁵ Avšak i on připouští vzdělávací funkci obrazů. Nepochybuje o pravověrnosti Veraikonu, ale neuznává legendu o původu Madony namalované evangelistou Lukášem.

Další reformátoři, jako byl Petr Payne nebo valdensky orientovaný Mikuláš z Drážďan, už obrazy zásadně odmítali. Mikuláš z Drážďan shrnul své radikální názory v traktátu *De ymaginibus*. Ale i on využíval obrazy, a to s antitetickými náměty Krista a Antikrista, které stavěly do protikladu prostotu Krista a apoštolů a rozmařilost církevní hierarchie. Jedním z největších radikálů pak byl Jan Želivský, na jehož podnět patrně Pražané vydrancovali katedrálu 21. července 1421.

Na závěr lze konstatovat, že jedním z rysů reformních snah od konce 14. století do husitských válek byl vyhraněný polemický vztah k obrazům, který vedl až k obrazoborectví. Později se ovšem obrazy staly médiem reformních myšlenek a zrodila se dokonce nová utrakvistická ikonografie.³⁶⁶

³⁶² HUS/ŽILKA 1930, 98.

³⁶³ BERNARD Z CLAIRVAUX 2018.

³⁶⁴ HUS/ŽILKA 1930, 98.

³⁶⁵ NEJEDLÝ 1913, 75–76.

³⁶⁶ O tomto tématu píše Jan Royt v ROYT 2006 nebo v ROYT 2020.

4 Osobnost Jana z Jenštejna

Komplikovaná osobnost třetího pražského arcibiskupa byla v minulosti podrobena mnoha rozborům, při nichž se došlo ke zcela rozdílným závěrům. Jedni jej měli za světce a mystika,³⁶⁷ druzí za psychicky labilního člověka s tendencí k extrémním postojům.³⁶⁸ Sledovat životní osud tohoto duchovního je dosti nesnadné. Byl arcibiskupem třináct let, a podrobnější sonda do jeho života je znemožněna i přes množství zachovaných dokladů nedostatkem listinného materiálu. Historická skutečnost je zachována jen velmi zlomkovitě. Známe poměrně dobře jednotlivé události, ale jejich pozadí bude asi navždy zahaleno závojem tajemství. Některé události sice popisuje sám Jan z Jenštejna, ale asi byly složitější, než jak je podává.

Starší historikové měli k Janu z Jenštejna zpravidla zcela záporný postoj. V novější době začínají díky důkladným studiím převládat postoje spíše kladné, avšak jejich závěry se často neshodují. Je to dáno mimo jiné tím, že už svědectví Jenštejnových současníků byla velmi různorodá.

4.1 Zdravotní stav a nemoci

Zdravotním stavem Jana z Jenštejna a s tím souvisejícími způsoby chování a jednání se zabýval v roce 1977 psychiatr Vladimír Vondráček. Je známý jeho krátký příspěvek přednesený na konferenci historiků v Brandýse nad Labem v roce 1977, který následně vyšel ve sborníku *Jenštejn 1977*.³⁶⁹ Už méně známý je jeho obšírnější článek *Nemoc Jana z Jenštejna*, uveřejněný téhož roku v *Časopise lékařů českých* napsaný ve spolupráci s V. Malým.³⁷⁰

O Jenštejnově nemoci se poprvé dozvídáme z jeho dopisu Borešovi, arcijáhnovi v Horšovském Týně a pražskému kanovníkovi, který odeslal Jan z Montpellieru.³⁷¹ V dopise mu sděluje, že Montpellier je provinční město, že na něj (na Jana) dopadá smutek a že kdyby si mohl stěžovat, tak by to udělal. Pole tam sice oplývají úrodou a je tam hojně vína, současně je tam ovšem takové vedro, že ho stále polévá pot a on nepociťuje žádnou úlevu, i když si často utírá tvář rukou. Horký víchř od moře ho natolik rozrušuje, že téměř nevěří, že by mohl

³⁶⁷ Například Jaroslav V. Polc.

³⁶⁸ VONDRÁČEK 1977, 156

³⁶⁹ VONDRÁČEK 1977.

³⁷⁰ VONDRÁČEK/MALÝ 1977.

³⁷¹ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 49v. – (64. *Domino Benessio de Horssow, canonico Pragensi, de Montepessulano*).

přežít. Protože v Montpellieru vážně onemocněl, docházejí mu peníze, neboť všechny vydal za lékaře. Už neví, co by podnikl proti žízni. Přišli tam k němu lékaři z tamní slavné lékařské fakulty, mezi jinými i Jan Jakubův, pozdější osobní lékař francouzského krále. Ani on si ovšem nevěděl rady. Janovu nemoc považoval za velmi vážnou, připravil mu tedy jakýsi zdravotní pokrm a zakázal pít víno. Nemoc se ovšem ještě zhoršila. Tehdy mu jakýsi student přinesl jídlo. Jan mohl sotva sníst dvě lžice, ale když vypil osm poháru silného vína, uzdravil se. Protože po přestěhování do Paříže nebylo po nemoci ani památky, lze ji přisuzovat nedostatku společnosti a nevládnému počasí a z toho vyplývajícím psychosomatickým potížím, případně potížím způsobeným nevhodnou životosprávou.

Jenštejnova nemoc o devět let později, tedy v roce 1380 ovlivnila zásadně jeho život, neboť se vážně setkal se smrtí. Od března do září toho roku doprovázel pražský arcibiskup krále Václava IV. jako jeho kancléř po Německu. Tam patrně v dubnu těžce onemocněl. Po svém uzdravení popsal nemoc svému příteli, arcijáhnů Přibyslavovi z Horšovského Týna. V dopise píše, že byl dva měsíce upoután na lůžko. Trápila ho vysoká horečka, střídaly se pocity zimy a horka, opustily ho síly a značně zhubl. Uzdravil se na přimluvu Panny Marie v sobotu, v den jí zasvěcený.³⁷² Podobně píše Janu ze Středy, kde uvádí, že se uzdravil, přestože se lékaři vzdali jakékoli naděje.³⁷³ O své nemoci píše opět ve svém dopise generálnímu představenému dominikánů Raymundovi z Capuy. Zde se zmiňuje o tom, že onemocnění způsobilo jeho vnitřní obrácení.³⁷⁴ Další detaily o této nemoci máme od Petra

³⁷² NA, Fond ČDK, KN 147, f. 52v. – (71. *Domino P(ribislao), archidiacono Horssoviensi*) – „Pro singulari, gaudio, quod delectare credo, presenti scripto tibi innotesco, quod nuper die sabbati omnipotentis Dei gracia beateque matris eius Marie febris nos dereliquit... octo enim integris saeptimanis febris nos agitabat pre nimia et duplici contricione conterebat, videlicet duplici terciana, quam singulis dies habuimus, que iam algore nimio corpus nostrum impie perturbabat, ita ut nos valido tremore frigus quateret, iam fervidissimo torreat incendio, ut crederemur ignibus consumi rapacibus, ita quippe, quod vigore exhausti, consueto robore privati atque macie consumpti nervorum nostrorum numerum suum aspicientibus ostentabant. Sed tamen Matris gloriose presidio, cuius tunc dies erat, Omnipotentis misericordia adiuti, qui post virgam correctionis baculum porrigit sue clementis pietatis, dimissa febre corpus debile paulisper iterum ignem naturalis caloris resumpsit artusque nostri forcius de in diem solidando, cutis vacua molem videtur carnem assumere, nervi quoque reasumpto vitalium spirituum robore sub carnis crassitudine delitescunt, ita quod ex Dei munere aliud non restat quam sanitas.“

³⁷³ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 52r. – (70. *Episcopo Olomucensi*) – „Qui prius sauciato corpore membrisque adeo debilibus ad desperationem usque medicorum pervenram, divina gracia disponente, quod phisicorum negabat collirium, hoc gracia Omnipotentis sanavit unguentum.“

³⁷⁴ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 6v. – (5. *Missa magistro Ordinis praedicatorum de recomendacione et laudacione sui status spiritualis*)– „Namque febre ingenti adeo seivente infelix vita nutabat, salutis spes

Klarifikátora, kterému je jistě vyprávěl sám Jenštejn. Petr píše, jak lékaři pochybovali, že se Jan uzdraví, jak on sám, když stál tváří v tvář smrti a bál se nejvyššího Soudce, nařikal nad nenávratně promarněným mládím a nad svým dosavadním životem. Sliboval, že se napraví, vzýval Boha a prosil o přímluvu Matku Boží. Když se pak uzdravil, své sliby začal plnit důsledným a odříkavým životem.³⁷⁵ Podle psychiatra Vladimíra Vondráčka nemuselo jít o mor, který v roce 1380 skutečně v Čechách i v Německu řádil, ale spíše šlo o encefalitidu, tedy o zánět mozku, jejímž následkem mohla být epilepsie temporálního laloku.³⁷⁶ Jenštejn měl poté četné poruchy vědomí. Sice nepadal na zem, ale nebylo s ním v takových situacích možné komunikovat a vydával jakési zvuky.³⁷⁷ Míval vize.

Mnohé nemoci si Jenštejn způsobil svým tvrdým odříkavým životem. Petr Klarifikátor o tom píše a arcibiskupa napomíná: „Přinášejte tedy své tělo podle apoštolských napomenutí jako oběť živou, svatou, Bohu milou a rozumnou. (...) Oběť je (...) rozumná, když je činěna po rozvaze. Jestliže (...) se tedy pústy, bdění a další podobné věci provádějí s nectností nerozvážnosti, pak duchovní záležitosti komplikuje buď nedostatečný duch nebo ochablé tělo. Kdo tak činí, odnímá svému tělu odměnu za dobré dílo, duchu vášeň, bližnímu příklad, Bohu čest a proviňuje se tím vším svatokrádežně proti Bohu.“³⁷⁸

K životnímu stylu Jana z Jenštejna, který se stal jednou z příčin jeho špatného zdravotního stavu podotýká Vladimír Vondráček, že jeho posty a stravování způsobovaly nejspíše kvantitativní i kvalitativní podvýživu a hypoglykémii. Jenštejn totiž nejen že držel

aberat,nos phisici morituros acclamabat. Siv lungis attrit februs macieque consumpti diutina gravissimi paracismi dominaverunt omnia ossa nostra; nunc estus exoquebat ineffabilis, qui in nobis tossebat frigidam caritatem, nunc statim ingens albor exanguis quaciabat artus extinguebatque renes concupiscenciarum carnalium. Soli eramus et Domini fortissimi bellatores contrariis preliis oppugnabant, et nisi misericordia Domini, que est super omnia eius opera, nos respexisset, absorpti fuisset in peccatis et quasi de utero translati ad tumulum. Ideo expediebat sequi Apostolorum, expoliare veterem hominem et induere novum.“

³⁷⁵ FRB I, *Vita domini Johannis*, I. a II.

³⁷⁶ VONDRÁČEK/MALÝ 1977, 727.

³⁷⁷ FRB I, 446, *Vita domini Johannis*, IV.

³⁷⁸ Praha, Kapitulní knihovna D LVII (623) – f. 78v. – *Compendium honeste vite* – De ordine corporis – „Exhibete ergo corpus vestrum secundum apostolica monita hostiam viventem, sanctam, deo placentem, rationabile obsequium. (...) Obsequium rationale [est] cum discrecionis agitur cautela. Si enim (...) vigilie et ieiunia et alia huiusmodi tantum ex indiscrecionis vicio sic aguntur, ut vel deficiente spiritu vel languescente corpore spiritualia inpediantur. Qui sic facit, corpori suo tollit boni operis premium, spiritui affectum, proximo exemplum, honorem deo, sacrilegus est horum omnium in Deum reus.“

předepsané posty, ale prodlužoval je, a i když nebyly postní dny, jedl málo a chudě. Podle pramenů se živil vymáčenými slanečky, takže ty neměly téměř žádnou chuť, často žil jen o chlebě a o vodě nebo místo vody pil pivo. Z takové stravy pak dostával koliku. Prý hodně říhal a škytal, takže jeho řeč se stávala čím dál častěji nezřetelnou. Spal na lavici nebo na zemi, pod hlavu si dával buď Bibli nebo kámen. Spal často velmi málo, někdy jen tři hodiny. Nechtěl spát pod svatými obrazy, protože se bál, že by je zneuctil „přirozenými tělesnými potřebami“. K přebývání si vybral tu nejmenší místnost s nízkými dveřmi, takže se musel sklonit do pasu, aby vůbec mohl vstoupit. Přestal nosit jemné košile a nahradil je hrubými, pod oblečením nosil žíněný oděv, kterým si zvláště při cestách na koni přivodil bolestivá zranění. Když vidíme popis Jenštejnova způsobu života, musíme konstatovat, že jeho askeze byla na hraně sebepoškozování.

Velmi vážný otřes utrpěl Jan z Jenštejna při svém návratu z cesty do Říma v roce 1390. O této nemoci svědčí jak Jenštejnův životopisec Petr Klarifikátor, tak Jenštejn sám v díle *De bono mortis*. Jenštejn tehdy u Prahy těžce onemocněl. Jedním z důvodů jeho nemoci mohla být zranění způsobená tím, že cestoval kvůli pokání v žínici. Byl uložen v domě svého bratra Pavla z Jenštejna nedaleko pražského kostela sv. Apolináře. Zde ho umírajícího zaopatřoval kaplan Petr Prus. Když Jenštejn přijal svaté přijímání, navzdory všemu očekávání se vzpamatoval a uzdravil. To, co při tom Jan z Jenštejna prožíval, bylo ovšem cosi velmi dramatického a zásadního pro jeho pohled na smrt a na život. Petr Klarifikátor píše, že Jenštejn pocítil „bolest oddělení duše od těla, takže doznal, že tato bolest není srovnatelná s žádnou jinou bolestí“ a dodává: „Ačkoli toužil zemřít, poté co pocítil utrpení smrti, bál se zemřít a tvrdil, že pouhá vzpomínka v něm budí hrůzu, že mu vstávají vlasy na hlavě.“³⁷⁹ Na tuto úzkost vzpomíná i Jenštejn sám.³⁸⁰ Tento zážitek z května nebo června 1390 arcibiskupa Jenštejna navždy vyléčil z představ o šťastné smrti.

Nemoci Jana z Jenštejna souvisí s jeho psychickým stavem a povahovými vlastnostmi. Jan hazardoval se svým zdravím, současně se ale bál smrti. Rád se ponižoval. Nechával se poučovat, a přitom seděl tak nízko, aby dělal dojem pokorného žáka. Před odcházejícími duchovními, kteří se mu uklonili, padl na zem. Objímal zemi, protože země patří Pánu. S jeho podvýživou a následkem prodělaných nemocí mohou souviset i Janova vidění a různé extatické stavy. Vlastimil Vondráček popisuje diagnosticky Jana z Jenštejna

³⁷⁹ FRB I, *Vita domini Johannis*, V.

³⁸⁰ Osek, ff.135va–136rb. – *Joannes de Jenstein de morbo suo* – ed. SEDLÁK 1915, 45*–48*, český překlad VILIKOVSKÝ 1948, 106–108.

jako „primárně anomální osobnost se značně vyvinutými hysterickými rysy a druhotně vyvinutá epileptická povaha, epilepsie temporální s temporálními absencemi, možný následek encefalitidy provázející těžkou chorobu označenou jako ‚mor‘.“³⁸¹

Jenštejnova diagnóza od pánů Vondráčka a Malého byla ovšem učiněna na základě velmi sporých pramenných informací, většinou z arcibiskupova životopisu od Petra Klarifikátora, a jednoho existujícího portrétu v triforiu pražské katedrály. Byla stanovena rovněž v době, která příliš nepřála duchovnímu pohledu na osobnost Jana z Jenštejna. Těžko tedy soudit. Snad v případě Jana z Jenštejna můžeme připustit i upřímnou touhu po pokání, svatosti, zodpovědnost v zastávaném úřadě arcibiskupa a obracení se k Bohu jako k poslední a často jediné instanci. Je třeba ovšem konstatovat, že u mnoha osobností dnešní čtenář váhá, zda to byl spíše člověk nemocný a přepjatý nebo spíše světec. Pravda bude asi někde uprostřed.

4.2 Obrácení a askeze

Důležitým impulsem k Jenštejnově obrácení byla prodělaná nemoc v roce 1380, označovaná jako mor. Sám přežil jen zázrakem, ale v tom roce zemřelo množství jeho přátel, jako byl strýc Jan Očko z Vlašimi, biskup Jan ze Středy nebo další duchovní, jak vzpomíná ve svém dopise Mistru Mikuláši.³⁸²

Po otřesném zážitku smrtelné nemoci zasáhla jeho nitro také zpráva o tragické smrti magdeburského arcibiskupa Ludvíka v roce 1382. Ludvík byl syn míšeňského markraběte a byl jen o něco málo starší než Jan z Jenštejna. Byl biskupem na několika místech, až přišel v roce 1381 do Magdeburku. Poslední den masopustu, 18. února 1382 pořádal arcibiskup Ludvík na hradě Calvörde rytířské hry a slavnostní bál. V taneční síni, kde i arcibiskup tančil ve upjatém světském oděvu, došlo k planému poplachu, že hoří. Arcibiskup během všeobecného chaosu spadl s jakousi dívkou z výšky a oba se zabili. Tuto událost Jan z Jenštejna zešíroka popsal ve svém díle *De bono mortis* s tím, že má být odstrašujícím příkladem a výstrahou zvláště pro biskupy a kněze. Dodává, že arcibiskup Ludvík se za svůj

³⁸¹ VONDRÁČEK/MALÝ 1977, 728.

³⁸² NA, Fond ČDK, KN 147, f. 54r. – (73. *Magistro Nicolao, artiste Pragensi*).

úřad styděl a nikdy nesloužil mši.³⁸³ Petr Klarifikátor dodává, že tato tragická událost nemálo přispěla k Jenštejnovu obrácení.³⁸⁴

Stále více si Jan z Jenštejna uvědomoval dvojí tvář světa: jednu vnější, okázale se hlásící ke křesťanství, druhou skrytou, která byla s křesťanskými zásadami v zásadním rozporu. Rozpor si uvědomoval stále více a jeho jemné svědomí jej nedokázalo lehce přejít. Tato zkušenost dvojí tváře křesťanského světa pro něj byla varováním a postupně v něm živila stále rostoucí nedůvěru ke světu a lidem, kteří žili zesvětštěle.³⁸⁵ Tento postoj nedůvěry byl tak silný, že jeho samotného psychicky zatěžoval a jeho přátelé mu jej vytykali.³⁸⁶ Rozpor a dvojí život, totiž projev zcela nekřesťansky zaměřených zájmů o pozemský život a odklon od duchovních hodnot jej zasahoval především ve světě duchovních. Častým předmětem jeho úvah a kázání byla nezřízená touha po majetku, která má základ v lakomství, které Jenštejn klade na první místo mezi příčinami duchovního úpadku. V tom je ozvěnou reformních kazatelů své doby. Ti jsou důkazem, že nepřeháněl, když tvrdil, že se lidé slepě ženou za majetkem a jejich jedinou vášní je hromadit pole a panství. Na Boha nikdo nepomyslí, zatímco kvůli sebemenšímu hmotnému prospěchu jsou lidé ochotni jet na konec světa. Po penězích lační více než po Bohu, z nich si utvořili modlu, která se stala jediným

³⁸³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 82va-82vb. – *De bono mortis* – „Referam ergo ad propositum et tercium horribile et stupendum factum, quod citra decem vel undecim annos contigit. Quippe Misnensium marchionum N. frater per longa tempora primum episcopatum tenuit Bambergensem, postea translatus ad metropolim Maguntinam fuit et inde ad Magdeburgensem ecclesiam. Hic tempore pestifero cuiusdam carnisbrivii celebrem curiam proclamavit principibus, comitibus et aliis nobiles in regione illa sibi adiacentibus, in qua torneamenta, hastiludia et choree fierent delicie et omnium vanitatum, prout moris est luxus. Convenientibus igitur in unum statuto tempore principibus et magnatibus exercentur singuli ad prelibatos ludos militares. Ultima vero carnisbrivii die quinta vel quarta hora noctis, cum iam quidam lassa membra darent sopori, prefatus episcopus sicut alias et nudius tercius sic tunc animum iocundum in choree celebracione deducebat cuius ipse ductor studiosus tunc erat producens ad manum suam amasiam. Sed incretus clamor ex satelitem globo in inferiori domo auditus est: „Ignis“! Stupent omnes, intercipitur chorea, uno impetu currit unusquisque propriam cupit conservare vitam. Fit clamor et strepitus validus, ex multitudine vocum confusio lingwarum. Gradus enim angustus et altus erat que multitudo populi, que processerat prevalens eum in terra ante prostraverat. Igitur attoniti omnes se existimantes per gradum descendere, precipitantur in terram viri et mulieres simul. Alii vero per fenestras cadunt. Episcopus vero deducere secum volens comitissam quandam, cum illa cecidit et fractis cervicibus expiravit.“

³⁸⁴ FRB I, *Vita domini Johannis*, II.

³⁸⁵ Tyto myšlenky se vinou celým Jenštejnovým dílem už od jeho prvního známého literárního díla *Liber dialogorum*, dokončeného patrně v letech 1378–1379. – BAV, Vat. lat. 1122, ff. 86va–99ra.

³⁸⁶ Několikrát jej proto kárá jeho zpovědník a rádce Petr Klarifikátor.

smyslem jejich života.³⁸⁷ Dotýká se ho průvodní zjev lakomství, kterým je tvrdost: lidé zapomínají, že jsou si svou přirozeností rovni.³⁸⁸ Stanou se pyšnými, když se mylně domnívají, že bohatství je činí vzácnějšími. Z pýchy potom pramení závist a nenávisť.

Jenštejnovy sympatie jsou na straně chudých: ti trpí hladem, nemocí a zimou.³⁸⁹ Staví je do protikladu k boháčům. Diví se světu, kde se za ukradení slepice trestá šibenicí, zatímco k vyvinění se z vraždy stačí zaplatit pokutu, jako by majetek měl větší hodnotu než člověk.³⁹⁰ Píše: „Kdyby byly věci opravdu cennější než osoba, pak by člověk měl skutečně nepatrnou hodnotu. Neboť všechny věci jsou kvůli člověku.“³⁹¹

Tento Jenštejnův postoj neznamená, že by zavrhoval majetek, i když tvrdí spolu se sv. Augustínem, že soukromé vlastnictví je následkem dědičného hříchu. Chtěl jen spravedlivější rozdělení dober tak, aby jedni nežili na úkor druhých. Právo na majetek neupíral ani církvi, byl názoru, že církev majetek potřebuje, aby mohla plnit své poslání a byla nezávislá na libovůli feudálů. Byl ovšem toho názoru, že majetek církve je majetkem chudých.

³⁸⁷ Detailněji v kapitole „Kázání“ této práce, s. 130 a dále. Tématem se zabývá KADLEC 1963, 310–314.

³⁸⁸ Například kapitola *De vana gloria honorum et dignitatum* v první knize Jenštejnova díla *De fugiendo seculo*. – BAV, Vat. lat. 1122, ff. 270vb–271ra. Myšlenky se opakují na mnoha dalších místech Jenštejnova díla.

³⁸⁹ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 261ra–261rb– *Homiliae diversorum evangelistarum*, II, „Homo quidam“ – „Mendicus dicitur pauper, qui sedet et iacet in via vel in bivio obsecrans sub dei nomine ut alicuius elemosine sibi inparciatur particula, prout Lazarus etiam erat, qui iacebat ad ianuam eius ulceribus plenus propter infirmitatem, quia communiter pauperes frigus paciuntur, esuriunt, non dormiunt, et ideo corpus eorum plurimum infirmitate sauciatur. – *Cupiens saturari de micis que cadebant de mensa divitis et nemo illi dabat*, prout illa mulier Cananea... Iste autem dives forsan veris canibus favebat de micis, que de mensa sua decidebant, quam si pauperi Lazaro, qui non erat gentilis et iacebat cottidie ad ianuam eius, nec reliquie mense dabantur sibi...“ Homilie o boháči a chudém Lazarovi (Lk 16), z níž je vzat tento úryvek, je se vši pravděpodobností pouze literární dílo a nebyla nikdy pronesena.

³⁹⁰ BAV, Vat. lat. 1122, f. 71ra. – *De bono mortis*, II – „Plerique iam non legibus hiis scriptis usi sunt, ast etiam consuetudine patrie cuiuslibet vel proprie rationis invenciónem, que pro lege reputarunt, ut ad libitum eadem lege ficta nunc istum morte plecterent, nunc alio tempore ad placitum alium liberarent. Unde plerumque fit propter perversum humanum indicium, quod ob *unius galline vel alterius rei exilis furtum quis suspenditur et necatur*. Quod si *homicidio reus fuerit pena tantum pecuniaria multatur* cum tamen persona omnibus rebus debeat anteferri...“

³⁹¹ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 114ra–rb. – *Libellus quod nemo leditur nisi a seipso*. Liber tercius. – „Quid etiam prosunt divicie pro culmine nobilitatis augende, opes cum per se non illustrent? *Nam si res persona prestanciores essent, homo utique vilior esset: omnia enim sunt propter hominem.*“

Že byla skutečnost jiná, konstatoval Jan z Jenštejna například v kázání na svátek Přenesení ostatků sv. Václava, když řekl: „Mamon laiků živí mamon kleriků“.³⁹² Stěžoval si na ty duchovní, kteří se snažili získávat další a další obročí a nacpávali si kapsy z majetku chudých. Nenásledují tak chudého Krista, ale nespravedlivý mamon.³⁹³ Majetek dává duchovním příležitost k pýše. Odívají se vzácnými šaty, mají nazdobené koně, draze zařízené domy, pořádají nákladné hostiny, kde jsou jídla přinášena ve zlatých a stříbrných nádobách a kde teče vzácné víno proudem, ale kostely bývají zanedbávány: je na nich jen hrubé plátno a jedna svíčka. Tito duchovní podněcují chtivost laiků, zastávají své úřady jen proto, aby měli peníze a bojí se více krále než zákona a více tyranů než soudců.³⁹⁴

Svými slovy se snažil usměrnit nejen „své“ duchovenstvo, ale psal i za hranice své diecéze³⁹⁵ a vyjadřoval se k tomu, jak by měla vypadat dobrá biskupská služba.³⁹⁶

Určitě nelze pochybovat o jeho dobré vůli a snaze dobře žít a k takovému životu vést i druhé, ale měl nešťastnou povahu. Nedokázal jednat diplomaticky. Byl netrpělivý a tato netrpělivost s každým dalším neúspěchem rostla. Měl ohnivou a popudlivou povahu, takže se stále vymezoval vůči druhým, a ačkoli se tuto vlastnost snažil udržovat v mezích, byl v tomto snažení spíše neúspěšný.

Dokázal být také unáhlený. Tak v roce 1380, když byl s králem Václavem IV. v Norimberku, kam jej doprovázel s kardinálem Pileem de Prata, se svým generálním vikářem Kunešem z Třebovle a dalšími, byl požádán Kunešem, aby před odjezdem na císařský hrad³⁹⁷ požehnal své družině. Žertem k družině prohodil: „Požehnej vás d'ábel a zlořeč vám Bůh.“ Když jej Kuneš napomenul, že arcibiskup nemůže vyslovovat takové věci ani v žertu, Jenštejn ta slova neodvolal a odjel. Po jeho odjezdu město povstalo proti jeho družině, někteří byli poraněni a všichni se ocitli v nebezpečí.³⁹⁸ Jenštejn popisuje

³⁹² BAV, Vat. lat., f. 221rb. – *Sermo de Translacione S. Wenceslai* – „Avaricia enim clericorum nutrit avariciam laycorum.“

³⁹³ KADLEC 1963, 312, pozn. 41.

³⁹⁴ KADLEC 1963, 310, pozn. 8.

³⁹⁵ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 36v–39r. – (45. *Missa Petro episcopo Olomucensi, ut vitam emendet*).

³⁹⁶ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 275ra–275rb. – *De fugiendo seculo*, II.

³⁹⁷ Rotenberg je patrně císařský hrad v Norimberku vystavěný z červeného kamene.

³⁹⁸ FRB I, 468 – *Vita domini Johannis*, XX – „Etiam ab eo leviter prolata verba et praeter intentionem per effectum complebantur. Nam cum in Norimberga Bambergensis dioecesis cum familia moraretur, regem quoque Romanorum et Boemiae, cuius erat cancellarius, in castrum Rotenberg visitare voluisset, famosus doctor decretorum Kunsso petiit, ut benedictionem praeoraret familiae recessurus, qui iocose dixit: benedicat vos diabolus et maledicat Deus, eodem doctore dicente: verba episcopalia non sunt ioculiter recipienda, non

pravděpodobně stejnou událost z trochu jiného pohledu ve svém spisu *Acta in Curia romana*. Tam píše, že když opustil svůj dům a byl s králem, lidé dům přepadli a vyplnili a mnozí z Jenštejnových služebníků byli zraněni. Proto se rozhodl město potrestat interdikttem. Úmysl změnil až po králově intervenci a příslibu, že mu bude škoda nahrazena, což se nestalo. Škoda byla asi tisíc kop grošů.³⁹⁹

To, co může při četbě životopisu Jana z Jenštejna zarazit, jsou jeho útky, kterými v rozhodných okamžicích mizel ze scény. Zvláště se to projevilo v březnu 1393, kdy měl být Václavem IV. zajat především arcibiskup Jenštejn, ale tomu se podařilo uniknout a utéct na hrad Supí Hora (Kyšperk), zatímco jeho spolupracovníci byli vyslýcháni a mučeni, a jeden z nich, generální vikář Jan z Pomuku, to nepřežil. Z nedostatku odvahy podezíral Jenštejna například mistr Štěpán z Kolína, děkan pražské artistické fakulty, který v anonymním letáku snad z léta roku 1393 napsal, že kdyby měl odvalu, mohl se stát českým sv. Tomášem Becketem: „Kdo by o tom pochyboval, že budeš připojen ke sboru svatých, podstoupíš-li časnou smrt pro obranu duchovního stavu a svobody církve? Co jiného přidružilo k nebeským zástupům onoho svatého arcibiskupa Tomáše, ne-li vztek tyranů?“⁴⁰⁰ Dalším útkem byl Jenštejnův překotný odchod do Říma v polovině roku 1393, kde hledal zastání u papeže Bonifáce IX.

Stejnou otázku – proč místo Jana z Jenštejna zemřel jeho generální vikář? – si položil i Jenštejnův duchovní rádce a životopisec Petr Klarifikátor. Ten od Jenštejna častěji slyšel, že touží po mučednictví, ale v rozhodném okamžiku se smrti vyhnul, a dodává, že neví, z jaké lidské slabosti to udělal.⁴⁰¹ Petrovo líčení zde zaznívá jako výtko.

revocatis verbis recessit. Post cuius recessum seditio totius civitatis contra familiares suos orta est, et aliquibus vulneratis omnes enim in periculo fuerunt non modico constituti.”

³⁹⁹ BAV, Vat. lat. 1122, f. 163vb. – *Acta in Curia Romana, art. XV* – „Nam cum essem cancellarius dicti regis, contigit me secum venisse in Norbergam. Lite autem exorta in civitate et incepta per regis familiam, rege et me cum eo absente, rumor in civitate exortus est. Unde populus armata manu domum meam invasit, portas confringens, familiam meam vulnerando, cum equis non modicas michi meeque familie res abstulerunt. Propter quam causam eiusdem civitatis fueram inimicus, civitatemque eandem ecclesiastico volui supponere interdicto, satisfactionemque habere de commissis. Cumque dicti cives percepissent, iverunt ad regiam maiestatem, treugasque fieri pecierunt. Cumque, post treugas, arrestassem plurima eorum bona in meis opidis, ipse dominus rex eadem michi restituere mandavit dicens me velle concordare cum illis, sicut et postea feci, ita tamen, quod ipse michi dampna mea, que pertuli a dicta civitate, restitueret. Quod promisit facere et non fecit. Que dampna circa mille sexagenas credo me pertulisse.“

⁴⁰⁰ VLNAS 2013, 44.

⁴⁰¹ FRB I, *Vita domini Johannis*, XV.

Jenštejna po značnou část jeho episkopátu provázely hrozby, a tedy i strach. Byla to především hrozba násilné smrti, která souvisela se snahou Václava IV. a jeho oblíbenců donutit arcibiskupa abdikovat. Tehdy mělo dojít k pokusu jej otrávit.⁴⁰² Jindy, když byl Jenštejn donucen utéct, podařilo se mu to jen díky tomu, že byl převlečen za augustiniána.⁴⁰³ Petr Klarifikátor v jednom dopisu, který poslal Jenštejnovi na Kyšperk, staví před arcibiskupa dvě možnosti řešení těchto situací: buď útěk spojený se zanedbáním péče o ty, kdo jsou mu svěřeni, nebo setrvání, které znamenalo vydat se krutým šelmám, které si na pastýře brousí zuby.⁴⁰⁴

Se strachem ovšem Jenštejn bojoval. Důkazem této jeho snahy jsou slova a postoje, které vyjadřoval ve své korespondenci s mistrem Borešem z Mrákotic. Boreš z Mrákotic byl kdysi generálním vikářem arcibiskupa Jana Očka z Vlašimi a oficiálem. Jenštejn jej znal dlouhá léta. Jako míšeňský biskup mu zaslal dopis, kde mu odpovídá na jeho výtky, že řídí diecézi přísně. Jan z Jenštejna se brání, že je nutné se bránit proti násilí, totiž proti zásahům uchvatitelů církevního majetku. Tehdy se Jenštejn poprvé dovolává na obraz Krista Dobrého pastýře, který za své ovce pokládá život. Jan se ovšem vyjadřuje v tom smyslu, že by nechtěl být tím, kdo kvůli spravedlnosti za své stádo zemře, nicméně se musí bránit, když mu právo dává takovou možnost.⁴⁰⁵ Když se potom Jenštejn stal pražským arcibiskupem, dosáhl toho, že se Boreš stal opět oficiálem. Nebyl však příliš statečný. V roce 1380, když řádil mor, utekl

⁴⁰² FRB I, *Vita domini Johannis*, XV.

⁴⁰³ FRB I, *Vita domini Johannis*, XIV.

⁴⁰⁴ Praha, Kapitulní knihovna, D LVII, f. 90r–90v – Petr Klarifikátor: *[Epistola] missa in Krzesperg ex interpretatione nomini et officii* – „Si dixerō: fugite, negligenciam commissi gregis inducam; sit autem consilium dederō suscitare adversus eos, qui dispergunt gregem, cruentis bestiarum morsibus te expono, qui maxime rabiei sue dentes in pastorem acuerunt“.

⁴⁰⁵ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 48v. – (62. *Tamquam episcopus Misnensis magistro Borssoni*) – „Defensat enim leo se unguis, cervus cornu, pede caballus, lingua coluber, dorso ericeus, scorpio cauda, falco pectore, aquila ungue, columba alis et nec undarum gurgitum ne gentes genseo hii deficiunt. Defensat enim se lucens dente, rostro scurio, perta dorso et post naturalia iure dictante canonico propter timorem arma sunt portanda, maxime defensiva, ut scutum, lorica, toraces, que non ledunt, sed muniunt, ensis eciam propter tutelam aliaque arma lesiva a iure, ut nosti, portari non prohibentur nec eciam iura prohibent naturalia defensione uti, quia vim vi repellere licet et iura dictet quod antequam me interficere permetterem, potius alium interficiam, cum naturalis amor a seipso incipiat, dummodo ad iracundiam neminem sua^r culpa quispiam irritaret.

Cum enim in sacre teologie docmate non sitis expers, scire vos posse ambigere, quod bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis. Mercenarius autem cum viderit lupum venientem aufugit, nec libenter vellem esse pastor, ut poscente iusticia et mori pro grege formidarem.”

Boreš z Prahy. Když se to čerstvě uzdravený Jenštejn, který byl v té době v Německu, dozvěděl, napsal mu poměrně ostrý dopis. V něm mu připomněl, že když člověk utíká před smrtí, právě tehdy se jí nevyhne. Bůh každému určil délku života, takže když člověk zůstane a zemře dobrovolně, podobá se mučedníku, zatímco když uteče, umírá nedobrovolně a takové smrti schází odměna.⁴⁰⁶

V roce 1381 došlo k prudkému střetu Jana z Jenštejna s moravským markrabětem Joštem kvůli tomu, že Jošt chránil některé přívržence avignonského papeže. Jošt zasáhnul násilně, při zákroku se arcibiskupští úředníci rozutekli, a Jenštejn zůstal sám. Mezi jinými utekl také mistr Boreš, což se Jenštejna obzvláště dotklo. Zaslal mu tedy dopis, kde Borešovi útěk vyčítá a kde popisuje své rozpoložení. To, že oficiál dříve prohlašoval, že je ochoten s Jenštejnem zemřít, a pak utekl, považoval arcibiskup za zradu. Opět mu píše, že přesto, že je starý a může zemřít na jakoukoli chorobu, bojí se zemřít mečem, což je smrt mučedníků. Vzápětí ovšem Jenštejn přiznává, že on sám by se asi také skryl a dodává, že to udělal i Ježíš

⁴⁰⁶ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 54v–55r. – (74. *Magistro Borssoni, archidiacono Bechinensi cur tempore pestilenciali auffugit ad partes alienas.*) – „Plurima de te relacione confratrum tuorum, sinceris amice, nobis innotuit relacio qualiter metu pestifere epidemie formidosus et sanctorum martyrum Viti, Wenczeslai, Adalberti, Sigismundi liminibus posttergatis celeri fuga recesseras et ad loca emminus distancia leti in letas sagittas fugiens incontaminatam aeris quesieris puritatem, ubi non pestilencie contagionem, sed aure salubrem salutem haberes. Mirabantur etenim convicini tui sodales, cur, cum exemplaris fueris opidi Hradczanensis et tante consciencie, ut calicem pro Christi nomine, quem ipse hauserat, pati affectares, et quod hoc non obstante metu mortis inde tuas rotas in alium locum volutares. Quapropter suas epistolas querulosas ad nos dirigentes de te arduis questi sunt lacrimis.

Miramur nos etenim condicioni equali, cur fugisset tua solercia cum tua plenius noverit prudentia, quod velox Azael mortis dispendio non caruit, cum quandoque videmur fugere et tamen cicius mortis trunculenciam cogimur incurrere et prudentis dictat auctoritas mortem velut umbram homines comitari. Constituit enim unicuique Dominus terminos suos, qui preteriri non possunt. Cur igitur fugiamus, que utique ventura sunt et preteriri non possunt, cum prophete illius elegans verbum sic concinat: Si ascendenro in celum, tu illic es, si descendero ad infernum ades etc.

Perpende igitur quo eas a spiritu suo, aut a facie eius fugias. Non te Herculis gades defendent, non Achirontis profunda, non extremus maris fluctus, non turbinis impetus nec altitudo celorum, quoniam divini opificis sic eternaliter precognovit sapiencia, ut creatura non fugere debeat latebras, nam qui universa creavit similiter et mensuravit. Leditur insuper spei, fidei et caritatis nodus cum temporlem mortem fugimus, ut eterna vita careamus. Revertere igitur, revertere eciamsi oportet iterum crucifigi: misericors enim est Deus dubitacioni tue parcere, qui beato apostolo Thome pepercit dicens: *Noli esse incredulus, sed fidelis*. Indulsit insuper et beato Paulo apostolo, qui eciam^eprepositum Damasci regis Arethe fugiens^f sporta dimissus est, qui tamen in fine vistorioso triumpho non metuerit Christi pro nomine mortis subire supplicium, cum precipue mors voluntaria sortem sumat martirii, mors autem non voluntaria non gaudeat corona premii.“

a obhájl to tím, že „dosud nenastala jeho hodina“. Stejně jako utekl jeden z Kristových učedníků v Getsemanské zahradě nebo apoštol Pavel, který se nechal spustit v koši z hradeb města Damašku. Jenštejn tedy nakonec konstatuje, že „není nic divného na tom, když slabí lidé, kteří jsou vystaveni zlu, udělají to, že prchají před pronásledováním.“⁴⁰⁷

V dalším listu Jenštejn kárá Boreše, že se zdržuje na bezpečnějších místech kvůli nástrahám pomlouvačů a pronásledovatelů, dokonce, že se chce vystěhovat, a žádá ho, aby se vrátil, protože potřebuje jeho rady. Opět připomíná, že ve vysokém věku je pošetilé bát se smrti, protože je jisté, že zemřít musí, a zda k tomu dojde na lůžku nebo mečem, není jasné.⁴⁰⁸

Pro starého mistra Boreše byly tyto situace neúnosné, proto záhy abdikoval na svůj úřad a vrátil se do Bechyně, kde byl arcijáhmem. Odtud si i nadále dopisoval s Janem z Jenštejna.⁴⁰⁹

Zda byl Jan z Jenštejna odvážný nebo ustrašený a jak to bylo s jeho mnohokrát proklamovanou touhou zemřít jako mučedník, není zřejmé. Pod tlakem okolností arcibiskup razil principiální řešení, patrně bez diplomatických ohledů, hlava nehlava. On sám i jeho okolí se tak dostávalo do situací, kdy jim šlo opravdu o život. Vyústění ovšem byla spíše méně odvážná, mnohé vypjaté situace řešil jak arcibiskup, tak jeho spolupracovníci útekem před násilně projevovanou syrovou mocí svých protivníků. V některých situacích nechali na holičkách úředníci svého arcibiskupa, jindy tomu bylo naopak. Jediným opravdovým mučedníkem byl Jenštejnův generální vikář Jan z Pomuku.

⁴⁰⁷ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 16r–16v. – (24. *Magistro Borssoni, officiali Pragensi*) – „...idcirco non mirum, si quod fragiles et labe peccatorum obnoxii homines hec eadem facimus, cum propter persecucionem fugimus, nempe si infirmitatis humane condicio ad presens consideratur, apparet sic homines in presenti tempore avaricie deservire, ita ut pene ipsis nulla sit memoria de Deo, sed tantum de principe principatuque seculi, nulla iusticie exequucio, sed iniquitatum adinvento, cleri persecusio, viduarum, orphanorum ac miserabilium personarum oppressio miserabiliter audiatur.“

⁴⁰⁸ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 43r–44r. – (53. *Item Magistro Borsoni*) – „Cur metuis mortem, cur inimicos formidas, cum cominus mortem spectes? Quidnam ad vitam vales ultro abdicere vel auferre, cum potestatis tue non sit unum crinem iam te posse album facere iamque nigrum. Mori debes, quo nil cercius est, sed an gladio an grabato decumbens, penitus hec ignoras. Sin una earum moriaris, terminus tuus est, quem preterire non poteris.“

⁴⁰⁹ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 23r a 21r, dopisy č. 39 a 34.

4.3 Vidění a sny

Jan z Jenštejna měl během svého života několik vidění, zjevení či snů, které popisuje jak on, tak jeho současníci. Jeho sny byly tradovány a vykládány i po jeho smrti.

Pražský arcibiskup musel svá vidění hájit. Byl osočován, že je snílek, jak mu například vyčetl Vojtěch Raňkův z Ježova. Jeho slova se sice nedochovala, ale Jenštejn je reprodukuje v podstatě slovo od slova a následně je vyvrací.⁴¹⁰ Vojtěch měl napsat Jenštejnovi, že je to téměř blud a mělo by to být církví zavrženo, že svátek Navštívení byl sestrojen ve snu, v jakýchsi fantastických viděních.⁴¹¹ Jenštejn brání sny a vyvrací Vojtěchovy ostré námitky, že Mojžíš ve Starém zákoně odsuzoval snílky a sny, protože prorokování ve snu je podezřelé a zavání bludy, protože vede k modlářství. Argumentuje, že předmětem snu byl svátek Navštívení, který bezesporu slouží oslavě jediného pravého Boha a jde do protiútoků, když se ptá, zda Ježíš Kristus a Maria jsou pro Vojtěcha Raňkova modly. Dále Jenštejn snáší biblické argumenty, jako například výrok proroka Joela: „Potom vyleji svého ducha na všechny lidi, vaši synové i vaše dcery budou prorokovat, vaši starci budou mít věštecké sny a vaši jinoši uží vidění“⁴¹² a přechází do protiútoků výrokem proroka Ezechiela: „Kněží porušují můj zákon, znesvěcují vše, co je mi svaté, nerozlišují mezi posvátným a všedním, nepoučují o nečistém a čistém, nedbají mých sobot, jsem jimi znesvěcen.“⁴¹³ Dále pokračuje důkazy, že mnohé Boží pokyny měly oporu ve snu, jako například v případě Jákoba, Josefa Egyptského, zmiňuje faraónův sen o sedmi tučných a sedmi hubených kravách, které znamenaly sedm hojných a sedm hladových let. Jenštejn pokračuje vyjmenováváním dalších starozákonních příběhů spojených se sny, jak tomu bylo v případě Mardochea, Judy Makabejského nebo Daniela. Nejinak tomu bylo i v Novém zákoně. Anděl Páně ve snu dával pokyny Josefovi, aby svou manželku Marii neopouštěl, aby s ní utekl do Egypta nebo aby se vrátil s rodinou do Nazareta. Stejně tak se zjevil anděl ve snu mudrcům, aby se nevraceli k Herodovi, ale šli domů jinou cestou. I mariánské svátky byly ustaveny díky viděním ve snu, jako například svátek Početí Panny Marie, oktáv svátku Narození Panny Marie či svátek Panny Marie Sněžné, kdy měl vidění ve snu patricius Jan.

⁴¹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 9rb; 9vb–10vb. – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis. Item contra id quod per sompnia fantastica Visitacionis festum si instituendum.*

⁴¹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 9rb. *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „... ubi sit tamquam hereticum et ab ecclesia dampnatur, quod is qui nolit recipere, ut tuis vanis utamur verbis quoddam festum in sompniis, aut quibusdam fantasticis visionibus confictum.“

⁴¹² Joel 3,1.

⁴¹³ Ez 22,26.

Následně Jenštejn podporuje svůj názor na význam vidění ve snu i Aristotelem a Vojtěchu Raňkovu z Ježova doporučuje: „Jestli chceš, tak si přečti svého filosofa Aristotela o snu a bdění, jakými způsoby se někdy ověřují sny. Je tedy třeba si dávat pozor a nemluvit jen tak o iluzích fantasmie nebo o snech, aniž by se cokoli rozlišovalo.“⁴¹⁴ A zakončuje výzvou, aby Vojtěch místo krkolonné argumentace spíš přiznal, že jednoduše nevěří pravdám, zjeveným ve snu Bohem nebo od Boha jeho věrným.

První z Jenštejnových vidění bylo o vigilií sv. Havla v roce 1378 ve věži arcibiskupského domu v Praze na Malé Straně. O tomto vidění píše Mikuláš z Rakovníka jako o zjevení ve snu.⁴¹⁵ Tento jeho sen je zapsán na více místech. Kromě zprávy Mikuláše z Rakovníka o něm píše sám Jan z Jenštejna, například ve svých spisech *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis*,⁴¹⁶ *Miracula beate Marie Visitacionis*⁴¹⁷ nebo jej popisuje v dopise papeži Urbanu VI.⁴¹⁸

Část tohoto vidění vyjadřovalo budoucí schisma přinášející zkázu, zbytek bylo naopak vidění krásného a kvetoucího svátku Navštívení Panny Marie. Jan z Jenštejna píše, že zpočátku rozuměl jen první části vidění, totiž týkající se schismatu, zatímco druhou část, týkající se svátku Navštívení, pochopil, až když posílal papeži Urbanu VI. dopis s popisem vize.⁴¹⁹

⁴¹⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 10va. – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Lege si vis tuum philosophum de sompno et vigilia Aristotilem, quibus modis interdum verificentur sompna. Incautum ergo est fantascicas illusiones vel sompna ea dicere, qui qualia fuerint nequid discernere.“

⁴¹⁵ WBU, F I 777, f. 50ra– *Epistole et sermones magistrales de institutione festi Visitacionis Marie et quomodo Sedes apostolica approbavit illud et mandavit per universum mundum celebrari* – „...nocte dormienti apparuit in sompniis quedam admodum mirabilis visio...“

⁴¹⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 9rb–10vb.

⁴¹⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 158ra.

⁴¹⁸ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 28r–31v – (42. *Missa Urbano papae sexto de quodam somno consolatorio*).

⁴¹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 158ra – *Miracula beate Marie Visitacionis* – „Namque primo visionem habuit dictus archiepiscopus, que concernebat scisma et idipsum festum, sed ipse unam partem tantum visionis videlicet scisma tangentem tunc intellexit. Alia et vero partem festum concernentem ex tunc quando sanctissimus pater dominus Urbanus papa sextus pro visione illa ad archiepiscopum misit sicut in precedenti patet epistola ad prefatum dominum papam missa.“

Jenštejn v dopise poznamenává, že jde více než o sen spíše o vidění, které popisuje jako událost a která je *figuraliter* namalována, aby ji měl papež před očima. Na tomto místě lze jen vyjádřit lítost, že se zobrazení snu přiložené k dopisu buď nedochovalo nebo dosud nenalezlo. Následuje vymezení se proti avignonskému vzdoropapeži, kterého Jenštejn nazývá jako Roberta Avignonského, špatného a nejproradnějšího nepřítele katolické víry a pravověrné církve. Nato krátce obhajuje biblickými argumenty význam snů: připomíná Jákobův sen o žebříku, Josefa a Marii, Daniela nebo Šalomouna, kteří měli vidění důležitá pro dějiny spásy. Nezapomíná ani na mudrce od východu, kteří ve snu dostali pokyn, aby se nevraceli k Herodovi, a zachránili tak Ježíšovi život.

Následuje popis okolností snu. Ten je v dopise špatně datován. Ačkoli se stal v roce 1378, je zde uveden letopočet 1377, v dalších slovech ovšem Jenštejn uvádí datum do souvislostí a píše, že to je ve stejný rok, v němž byl Urban VI. zvolen papežem a že Jan z Jenštejna byl tehdy biskupem míšeňským. Následuje popis místa a okolností zjevení. Bylo to v biskupském domě v Praze, v zamčené ložnici a bylo noční ticho.

Dále Jan z Jenštejna vypráví vlastní sen: „Upadl jsem do lehkého spánku, a ve snu jsem přišel do krásné kaple. U vstupu na levé straně jsem viděl ten obraz, totiž šeredného špinavého a děsivého satana, plného nevyslovitelného hněvu, žádosti a bledého závistí, jehož špatnou a zlou podobu nemohu jakýmkoli způsobem vylíčit, který se ve tváři podobal člověku, ale měl černé tělo a končetiny zcela nevhledné, neuspořádané a nestoudné. Oči měl malá jako vepří, toužící po zlém, přimhouřená a nenávistná, díval se více za sebe než před sebe, a byl ošklivý tak, že žádný z malířů by si jeho ošklivost nedokázal ani představit, natož namalovat. Měl na hlavě mitru po způsobu biskupů, která měla červenou obrubu, byl oděn do šafránově žlutého a zelenkavého pluvíálu s damaškovým vzorem a štrápci, přes levé rameno měl na prsou přehozený toulec naplněný mnoha šípy. Na přední části těla měl pak zbraně různého druhu a v rukou držel dva velké klíče. Naproti satanovi byla postava oděná červenými či šarlatovými papežskými rouchy, na hlavě měla tiáru a dychtivě čekala, aby přijala klíče.

Za satanem byl Kristus nevýslovné krásy a ušlechtilé podoby, veselý s příjemným pohledem a velmi zářící tváří, krásou vynikající nad lidskými syny⁴²⁰ v jakoby mužném věku, více mladík než starý, z jehož krásy, zatímco si to připomínám, je do mého srdce vždy vlévána velká radost. Když jsem důvěřoval jeho majestátu, myslím na to, co jsem viděl, měl jakoby lidský výraz. Jeho šaty byly bleděmodré, podobně jako když se nám ukáže jasné

⁴²⁰ Žl 45,3 – „Krásou vynikáš nad lidské syny, půvab se rozlévá po tvých rtech.“

nebe, byl oblečen do světla jako do šatu,⁴²¹ jeho krok a chování byly velmi mírné a půvabné. Nemohu ani vyprávět jednotlivosti, spíš by to člověk pochopil, kdyby o tom rozjímal, než když by detaily stylu jeden po druhém představoval.

Poněkud stranou v malé vzdálenosti za Kristem se usadila na krásné a půvabné louce Panna Maria, oděná v šat stejné barvy jako Kristus, celá skvělá a nejkrásnější, s nejkrásnějším chlapečkem, avšak, což říkám s bolestí, nestaral jsem se o další jednotlivosti toho, co se mi ukázalo, protože mi bylo jaksi známé, co dělá.

Taková se mi tedy jevila na první pohled ona zmiňovaná malba, ale najednou se všechny tyto obrazy začaly pohybovat, jako by byly živé. Kristus za satanem najednou vstal a rukama ho pobídl, aby předal klíče osobě ozdobené tiárou, který byl připraven je přijmout. Byl ovšem tak váhavý a bojácný a zdráhal se je převzít, až Kristus poněkud ustoupil a ihned se vrátil a skoro strčil dlaní do satana a za ďáblými rameny dával pozor, neboť démon byl o hlavu vyšší než Kristus, on, který je o hlavu výše než všichni synové pýchy, a hned předal klíče a ten s tiárou hned přijal klíče z rukou ďábla. A když si je vzal, vystoupil na mrtvolně bledý trůn, který byl za jeho zády, a třebaže měl na hlavě tiáru a šarlatový plášť, jevil se přece neméně šeredným a černým než nejošklivější démon, měl bílé oči, ale jeho rty byly rudé.

Hned stáli u něj jeho vzdorokardinálové a další, kteří mu podávali žádosti. To jsem viděl jakoby ve chvíliče a mrknutím oka a okamžiku,⁴²² a když jsem to uviděl a přehlédl, začal jsem říkat: „Jak jsou obdivuhodní lidé tohoto světa, kteří nezapomenou nic zaznamenat. Hle, jak rychle popsali tyto schismatické novinky.“ A jak jsem to řekl, náhle jsem se probudil s pocitem jakési slabosti, ale obrátil jsem se do svého vlastního srdce a začal jsem se strachem přemýšlet, co pro mě ten sen znamená, a vykládal jsem si ho, jak jsem dovedl.⁴²³

⁴²¹ Žl 104,2 – „Světlem se halíš jako pláštěm.“

⁴²² Srov. 1 Kor 15, 52 – „(Stane se to) rázem, v jediném okamžiku.“

⁴²³ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 28v-29r –(42.: *Missa Urbano papae sexto de quodam somno consolatorio*) – „Sopore igitur quondam levi detentus cum sompniando venissem ad unam pulchram capellam, in ingressu eius a latere sinistro vidi hanc picturam, videlicet sathanam squalide et horride turpitudinis, inenarrabilis ire, ambitionis et livoris, cuius nequicie et malicie typum nequeo quovismodo ad plenum depromere, qui eciam dispositus erat in facie instar hominis, niger tamen corpore et membris totaliter indecentibus, incompositis et ineptis. Oculum habebat modicum instar porcorum et pre malicia trementem more luscorum et invidorum, magis post tergum qua pre se respicientem, ac adeo turpis erat, quod nullus pictorum ultro eius turpitudinem depingere vel ymaginari quispiam valeat. Hic infulam habebat in capite more episcoporum, in qua rubea circumquaque marginem habebatur pretexta et per transversum alia cappa circumdatus erat crocea et palida atque polimita, ubi aperte sinistra ad scapulas in humeris appensa fuit faretra

Jenštejn dále dosvědčuje pravdivost snu svědky, kterým svůj sen vyprávěl a kteří mohou dosvědčit autenticitu tohoto popisu. Patřili mezi ně kromě jiných Hynek, titulární biskup vladimířský a pražský světící biskup, generální vikáři Přibyslav a Kuneš z Třebovle, míšeňský probošt, Janův příbuzný Václav Knobloch a další.⁴²⁴ Je možné, že zprávu o vidění slyšel i Jan z Pomuku. Další vhodnou příležitostí slyšet o snu byla četná setkání v rámci pražské synody, která se konala 18. října 1378.⁴²⁵

Nyní následuje pokus o vysvětlení snu a jeho jednotlivých částí, podoby a barev. Černá ošklivá postava je ďábel. Satanova mitra znamená kardinály a biskupy, kteří zvolili vzdoropapeže Klementa VII. Šafránově žlutý plášť označuje panstvo, které se k avignonské

multiplicibus sagitis repleta. In corpore denique aperte anteriori erant arma lesiva diversi generis dependencia et duas magnas claves manibus proferebat. – Ex opposito quoque sathane erat papalibus rubeis seu coccineis indutus vestibus, tyaram habens in capite, avide expectans ut claves susciperet. Porro retro sathanam Christus erat ineffabilis pulchritudinis, nobilisque complexionis, hilariet iocundo aspectu, decora nimis facie, speciosus forma pre filiis hominum ad instar etatis virilis plus ad iuventutem quam ad senium se habentis, de cuius pulchritudine dum reminiscor, leticia cordi meo semper magna infunditur, nempe quia in eius maiestate confisus puto eum quod viderim prout in humana phizonomia quondam fuit. Erat quoque vestis eius coloris iacinctini, sive sicut nobis apparet celum melioris serenitatis, quippe indutus erat lumine sicut vestimento², incessus eius et actus valde decens et placibilis qualiterque enarrare singula non michi suppetunt vires, non industria, plus meditacione capitur quam si singula stili serie promerentur. – Seorsum vero in modica distancia post Christum in quodam pulcherrimo et amenissimo prato eiusdem coloris vestibus cum Christo induta se ad residenciam collocabat virgo Maria, tota speciosa atque pulcherrima, cum pulcherrimo puerulo, sed, quod dolenter referro, considerare ulterius singula non curavi eo quod michi apparebat notorium quidnam faceret. – Talis igitur, ut prelibatum est, in pariete pictura primo intuitui michi apparebat ac tandem omnes ille ymagines movebantur ac si essent vive. Ceterum Christus post sathanam stabat et manibus eum cogebat, ut claves tyara decorato traderet, qui paratus erat easdem suscipere. Ipse autem adeo remissus erat et timidus et tradere retardabat, ac Christus paulum retrocedens et iterum statim rediens quasi truderet palma sathanam coegit et ultra humeros dyaboli prospiciebat, nam demon Christo alcior capite eminebat, eo quod sit caput super omnes filios superbie, sic concito claves tradidit ac ille in tyara confestim claves de sathane manibus suscepit, quibus susceptis thronum pallidum, qui post tergum eius erat, conscendit, et licet in capite tyaram habuisset et cappam coccineam, non minus tamen postea biger et fuscus teterrimo demone apparuit, cuius oculi albi, labia quoque rubea fuerunt. Assistebant quoque ei anticardinales sui et alii, qui supplicaciones offerebant. Hec autem quasi in instanti et in ictu oculi et in brevissima morula vidi ac supervidendo dicere cepi: ‚O quam admirabilers huius sunt mundi homines, qui non pretermittunt omnia describere. Ecce, quam velociter has scismaticas novitates depinxerunt.‘ Et cum hoc dixissem, evigilavi repente apparebatque in me aliqualis debilitas, sed reversus ad cor ipse mecum cogitare anxius cepi quidnam sibi sompnium vellet interpretabarque illud ut valui.“

⁴²⁴ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 29v.

⁴²⁵ POLC 1993, 69.

obedienci přidalo, šafránová či žlutošedá barva bývala v dobovém kontextu chápána jako nemorální, byla obvyklým atributem nevěstek, Židů a dalších lidí na okraji společnosti. Plný toulec šípů znamená lstivé úklady špatného srdce a současně násilí, klíče tradici a moc svazovat a rozvazovat tedy papežskou moc zde satanem zneužitou, ostré nástroje v satanových rukou zbraně a ozbrojené stoupence rozkolu, trůn je mrtvolně bledé barvy, protože vzdoropapež je v čele schizmatiků odsouzených k smrti.

S tímto popisem snu dobře koresponduje například dílo Mistra třeboňského oltáře. Zářivá barevná paleta a světlo, které rozpouští a modeluje tvary, diagonála jako základní konstrukční princip, jenž stupňuje emotivní napětí kompozic, současně zaujetí detailem a schopnost tvarového zobecnění, smyslová obhroublost negativních postav v kontrastu k lyrické oduševnělosti světců. To vše jsou jeho prostředky k zobrazení nezobrazitelného a ke znázornění Božského zjevení. Otázkou jen zůstává, zdali se Jenštejnův sen stal předlohou nějakého uměleckého díla nebo zda Jenštejn popisuje již hotový obraz.⁴²⁶

Mistr Ondřej z Brodu, kanovník pražský, vyšehradský a u Všech svatých, Husův odpůrce, popisuje po roce 1410⁴²⁷ ve svém díle *O původu husitů* dvě vidění arcibiskupa Jana z Jenštejna. Oba popisované sny nejspíš odpovídají vidění z roku 1378, přičemž první a druhé vidění se zdají být variací téhož.

První sen popisuje Ondřej z Brodu následujícími slovy: „Arcibiskup Jan z Jenštejna spatřil totiž ve snách člověka černého jako mouřenína, sedícího na trůně papežském: měl na hlavě tiáru nebo infuli papežskou, ze tří korun složenou, a tahal klíče z rukou pravého papeže, který stál před ním a byl oděn v papežské roucho i korunován. Viděl též kardinály i přemnohé jejich přívržence; viděl též Hynka, řečeného Kluka, tehdy děkana pražského kostela, viděl i Kuneše, děkana vyšehradského kostela, a jiné přemnohé, jak mu podle kuriálního zvyku podávají cedule se suplikami. Svolav pak doktory a vzdělanější preláty, aby je požádal o poučení, co to znamená, vyprávěl jim výše řečené vidění. Ti vážně poděšení odpověděli jako jedněmi ústy: ‚Ctihodný otče, vše je v rukou Božích; kéž Bůh ráčí obrátit ten hrozný úkaz v lepší. Přesto jest se obávat, aby v církvi nenastal rozkol nebo nenastoupila na místo papeže dvojice papežská.‘ Sotva však uplynulo několik málo týdnů, je oznámeno, že došlo k rozkolu, jak byl spatřen ve snu a vyložen.“

⁴²⁶ FAJT/BOEHM 2006, 464–466.

⁴²⁷ V jeho výkladu snu je zmínka o následcích Dekretu kutnohorského.

Druhé Jenštejnovo vidění zapsané Ondřejem z Brodu je podobné, ale ještě více se shoduje s podobou snu z října 1378, jak jej popisuje pražský arcibiskup papeži Urbanovi VI.: „Viděl totiž člověka černého jako uhel, stojícího ve žlutošedém plášti, který nebyl mnišský, nýbrž kněžský; na hlavě měl bílou infuli papežskou a na jejím spodním okraji červený pruh, který obepínal hlavu. Od toho kruhu se táhla jakási tiára, tj. červený pásek, k vrcholu infule; nos měl veliký, uši měl kančí a oči svinské; celé jeho černé tělo bylo jakoby pokryto kůží medvědí a zdálo se, že má jak na rukou, tak na nohou drápy jako jestřáb. A jeho údy držely řemeslnické nástroje, zvláště velmi mnoho útočných: byly mezi nimi meče, kopí, nožíky, srpy, sekery, šípy, rozličné oštěpy, hole, kyje, cepy, bodce, prostě skoro vše, co může zranit nebo co se zdá vhodným k bití. Na pravém rameni pak měl veliký toul, naplněný, jak se zdálo, mnoha šípy. Tak stál a násilím tahal klíče z rukou pravého papeže. Rovněž viděl týž biskup jakoby pána Ježíše Krista stát za zády papežovými, jako kdyby s tím souhlasil nebo aspoň dopouštěl, aby se to dalo. – Tamtéž viděl také nadmíru utěšenou a přerozkošnou louku, porostlou i ozdobenou všemi nejrozmanitějšími vonnými květinami, a na ní klidně seděla nejkrásnější, nejvznešenější a nejpůvabnější panna s děckem nejroztomilejším, o níž se týž arcibiskup zbožně domníval, že to byla nejsvětější Panna Maria, rodná matka Ježíše Krista.“⁴²⁸

Ondřej z Brodu podává výklad vidění tak, že člověk černý jako uhel byl ďábel, který podniká všechno možné proti dobrým lidem a církvi, a chce si získávat další a další spolupracovníky – pokrytecké, zpupné, žádostivé a tyranské velmože. Černá ďáblova barva je barva zla, červený pruh na spodním okraji infule je přetvářka, žlutošedý či šafránový plášť je kacířské učení: usvědčení kacíři byli kdysi označováni žlutošedým nebo šafránovým křížem. Šelma se snažila vyrvat klíče z rukou pravého papeže. Kristus a Maria však pomáhají. Zajímavým detailem je přítomnost dvou zastánců avignonského papeže v prvním zjevení popisovaném Ondřejem z Brodu, a to Hynka Kluka a Kuneše z Veselé. Ti také měli být zvěčnění na malbě v arcibiskupském domě. Zde je možné vyslovit hypotézu, že jde o posun ve významu textu. I Jan z Jenštejna píše papeži Urbanovi o Hynkovi a Kunešovi, avšak jako o svědcích vidění, přičemž se jednalo titulárního vladimířského biskupa a pražského pomocného biskupa Hynka a o Kuneše z Třebovle, generálního vikáře.

⁴²⁸ Ondřej z Brodu: *O původu husitů* In: HAVRÁNEK/HRABÁK/DANĚLKA 1963, 429.

Jenštejnův sen z října 1378 má nesporné výtvarné kvality jak po ikonografické stránce, tak ve svém barevném pojetí. Vidění bylo následně vizuálně zaznamenáno ve věži arcibiskupského domu s poznámkou, že na sebe strhávalo pohledy vyvolávající rozkoš a touhu.⁴²⁹ I podle Ondřeje z Brodu bylo vidění namalováno v pražském arcibiskupském paláci.

Zpráva o dalším Jenštejnově vidění se týká zavedení svátku Navštívení Panny Marie. Mělo jít o jakési blíže nepopsané vnuknutí, které se mělo stát mezi 4. a 6. březnem 1386.⁴³⁰ Toto vidění lze ztotožnit s tím, které je popsáno v *Miracula beate Marie Visitacionis*. Jenštejn tehdy během masopustu před ustanovením svátku Navštívení měl vidění právě o tomto svátku, které následně konzultoval se zbožnými muži, konkrétně s opatem na Karlově v Praze, Albertem Pražským, smíchovským kartuziánem, proboštem Matoušem a převorem roudnického kláštera Petrem Klarifikátorem, s mistrem Janem z Marienwerderu, a ještě se dvěma dalšími, kteří přišli později, a to s mistrem Kunešem z Třebovle, kustodem pražského kostela a mistrem Mikulášem, pražským oficiálem.⁴³¹ Vize bezprostředně předcházela složení liturgického officia svátku během postní doby a následnému vyhlášení svátku na synodě v den svatého Víta 1386.

Někdy po ustanovení svátku Navštívení Panny Marie, které se událo na synodě 15. června 1386, při příležitosti slavení svátku následujícího roku, tedy pravděpodobně

⁴²⁹ WBU, F I 777, f. 55rb – *Epistole et sermones magistrales de institutione festi Visitacionis Marie et quomodo Sedes apostolica approbavit illud et mandavit per universum mundum celebrari*. – „... mirabilis visio, que usque hodie ibidem artificiose depicta cernitur et intuendum in se oculos quadam delectabili et desiderata trahit, violencia.“

⁴³⁰ WBU, I Q 348, f. 1rb.

⁴³¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 158ra – *Miracula beate Marie Visitacionis*. – *De inspiracione facta sibi*. – „Secundo vero inspiratum et revelatum fuit dictum festum prefato archiepiscopo quadam die in carnisprivio, quam revelacioni et inspiracioni dictus archiepiscopus devotis et religiosis viris secum tunc moram trahentibus enarravit, videlicet abbati sancti Caroli in Praga, Alberto priori cartusiensis prope Pragam, Mathie preposito et Petro priori Rudnicensi et honorabili Iohanni Mariawerde in theologia magistro, postea advenientibus magistro Cunssine, custode Pragensi ecclesie et doctore decretorum et magistro Nicolao, officiale Pragensi licenciato in decretis et quampluribus aliis viris religiosis et devotis, ubi idem archiepiscopus ab eis inquisivit si expediret et posset hoc festum Visitacionis in dyocesi aut provincia sua instituere.“

kolem 28. dubna 1387, chtěl Jan z Jenštejna slavit tento svátek s největší možnou slavnostností. K tomu patřilo při slavení mše v pražské katedrále užívání arcibiskupského pallia, odznaku metropolitů. Janu z Jenštejna ovšem užít pallium jeho okolí zabránilo s tím, že na to musí mít indult Apoštolského stolce. Jenštejn se tím velmi trápil, modlil se a nedočkavě očekával příjezd papežského posla. Jednoho dne, jak sám píše, se modlil až do noci, a proto byl ráno poněkud unavený. Proto si ráno vsedě přede mší zdřímnul a ve snu měl obdivuhodné vidění: „Zdálo se mu totiž, jak chtěl v jakémsi kostele slavit mši o blahoslavené Panně Marii, a proto začal hledat oltář Panny Marie. A když přicházel papežský indult, viděl, že má na sobě pallium, na jehož koncích byly zachyceny dva obrazy, totiž Marie a Alžběty zobrazené, jak po Ježíšově narození na oplátku navštívuje Alžběta Marii, aby se jakýmsi způsobem Předchůdce Páně a Alžběta vyrovnali za to, že se Panna Maria nesoucí Krista ve svém lůně vydala do hor, aby je navštívila. Neboť se slušelo, aby se oplatilo té, která přinesla takovou poctu, a zejména proto, že níže postavení jsou povinni prokazovat úctu výše postaveným. Podle apoštola, který říká: Komu čest, a mohlo to být podobně podle historie pravdivé, když mnohé činy Kristovy nacházíme vyjádřeny v evangeliu, jež pravdivě shrnují činy. Proto jsou o tom složeny, jak vidíme, pěkné verše: *Vy jste paní, navštívila služebnici, Pán navštívil služebníka. Povinné závazky jsme si vzájemně vyrovnali. Vy jste navštívili před porodem, my po porodu.* Arcibiskup z této mystické vize po krátké době poznal, že tato slavnost byla ustanovena v římské kurii, jak o tom byl předem poučen. Neboť jak věřil, po posledních třech dnech přišel posel, který všechny tyto události už veřejně ve veřejném shromáždění vyprávěl. Bylo to nejspolehlivější znamení tohoto svátku, z něhož bylo možno odhadnout, že bude sloužit mši o blahoslavené Panně v palliu, jak bylo výše řečeno. Skrze toto se dozvěděl, že se nemá jen napříště znepokojoval tím, že při svátku Navštívení neměl pallium. Hle, protože bylo již jisté, že tento svátek je ustaven, musí každý rok slavnostním způsobem užívat pallia. Předchozí čas před ustanovením tohoto svátku se označoval tím, že po porodu Marie Alžběta, nesouc s sebou Jana, navštívila Krista, také už narozeného z Marie Panny. Pročež tento zázrak, dosud podle Písma neslýchaný, nyní možný, tak nařídil arcibiskup na mnohých místech vymalovat v obrazech.⁴³²

⁴³² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 160vb–161ra – *Miracula beate Marie Visitacionis. Miraculum XI.* – „Videbatur namque sibi, qualiter in quadam ecclesiam missam celebrare vellet de beata Virgine, unde et altare beate Virginis querere cepit. Cumque indultus pontificalibus incederet, habere se in se pallium vidit, in cuius pendiculo due erant ymagines figurate: videlicet Marie et Elizabeth figurantes post Christi Nativitatem e contra Elizabeth Mariam visitasse, ut sic aliquantulum rependeret Precursor et Elizabeth vicem, quam prius montana conscendens Virgo Maria Christum gestans in utero visitavit eosdem. Decens enim fuit et conveniebat

V roce 1388 měl arcibiskup Jan z Jenštejna další vidění, opět v jakémsi polobdění či polospánku během modliteb: „Stalo se jest v Čechách za kněze Jana, arcibiskupa pražského; Jan biskup byl jest člověk dobrý a nábožný, pokorný, slúže Pánu Bohu ve dne i v noci. A když jedné chvíle na modlitbách v své kaplici klečiše a modlitby pobožně pějíše, byl vytržen u vidění, a v dřímání, i viděl, ano pan Ježíš stojíše, a plný tůl šípuov při sobě maje; a podlé něho matka jeho stojíše a papež a biskupové na pravici stojíchu a podlé sebe mnoho biskupův a jiných kněží mějíchu; a na levici také jiných mnoho kněží, pánův a lidí rozličných s rozličná braní stojíchu a všickni na papeže žalováchu; a také mnoho d'áblův mezi nimi stojíše žalující na biskupy, na opaty i na jiné preláty, že jim zboží odjímají a jim mnoho zlého činí, počéchu hrozili a rukama na ně kývati a jako je biti chtějí. A když papež s svú rotu velmi truchle stáše, a pan Ježíš naň hledě poče jemu z rukú klíče bráti a matka jeho poče za ně prošiti, aby jim zase klíče vrátil a svúj hněv odpustil. A když to tito lidé na levici stojíce uzřéchu, ihned se na kněží obořiechu a mnoho jich zahubíchu, počéchu kostely bořiti i kláštery rušiti, a arcibiskupův dům kaziti a po vši Praze jako ztekli běhati; a mnoho lidí po Praze zbichu, i mnoho zlého učiníchu. A když se z toho hrozného snu probudil, byl velmi smuten; a když bylo nazejtří, maléře přivolá k sobě, a jakž měl to vidění, tak kázal učiniti malování v své kaplice ve dvoře; ktož koli chce, ten to ještě i dnes uzří, ano stojí malování, není-li nyní zkaženo; tu v arcibiskupově dvoře došli sú mnozí velikého hoře. Tehdy přivolá mistra Havla, hvězdáře velikého, a mistra Vojtěcha, doktora movitého pražského, a Johánka,

honestati huic, qui intulit honorem rependere similem, presertim cum inferiores honores suis superioribus debito exhibere teneantur iuxta apostolum, qui dicit: *Cui honorem*, et potuit hoc similiter iuxta historiam verum fuisse, cum plura gesta Christi in evangelio inveniantur expressa, que veraciter presumuntur facta. Unde de hoc metra per quendam pulcra videntur componita: *Vos servam domina, dominus servum visitastis, debita solventes nos vices reddimus. Vos ante partum, nos post partum visitamus.* Ex cuius visionis misterio idem archiepiscopus post modicum intervallum cognovit, in Curia Romana ipsum festum institutum fuisse, sicut futurus eventus edocuit. Namque, ut credit, post triduum recens nuncius venit, qui hec omnia iam publice in consistorio publico facta enarravit. Potissimum autem huius festivitatis fuit iudicium, a quo coniecturari potuit, quia missam de Beata Virgine celebraturus erat in pallio, ut supra dictum est, ut per hoc innotesceret, ammodo eum non turbari ex eo debere, quod in festo Visitacionis pallio caruit. Ecce enim festi huiusmodi iam facta certitudine, eum debere singulis annis solempniter ammodo pallio uti. Preteritum eciam tempus institutionis iam facte dicte festivitatis designabatur per hoc, quod post partum Marie Elizabeth Johannem secum deferrens, Christum ex Maria Virgine eciam iam natum visitavit. Quare id ipsum miraculum tamquam secundum Scripturam inauditum, possibilem tum in pluribus locis idem archiepiscopus per ymagines depingi mandavit.“

mistra velikého; a když bylo nazejtří, malěře přivola k sobě, a jakž měl to vidění, tak kázal učiniti malování v své kapličce ve dvoře; ktož koli chce, ten to ještě i dnes uzří, ano stojí malování, není-li nyní zkaženo.⁴³³

Sen popsáný ve staré češtině popisuje zmatek v církvi i ve společnosti, kde proti sobě napravo a nalevo stojí znesvářené strany: papež, biskupové, kněží i laici – jak páni, tak ostatní. Je tam také mnoho d'áblů, kteří se do církve vmísili. Na rozdíl od vidění z roku 1378 má v ruce toulec se šípy Kristus, vedle něho stojí Matka Boží. Kristus je odhodlán papežovi vzít Petrovy klíče, ale Matka Boží se přimlouvá, aby se nehněval a klíče vrátil. Levá strana znesvářené církve se v tu chvíli vrhne na kněze a zabíjí je, boří kostely a kláštery, plení arcibiskupský dům a tehdy v Praze bylo učiněno mnoho zlého.

Jan z Jenštejna nechal druhý den povolat malíře, aby mu v kapli arcibiskupského domu toto vidění vymaloval. Současně požádal astronoma mistra Havla, mistra Vojtěcha a mistra Johánka, aby mu to vidění vysvětlili. Vidění pojednává o rozdělení kněží, stejně jako lidu, boj proti církvi, svátostem, papeži a svatému životu.

Tento sen byl znovu interpretován na konci 20. let 15. století⁴³⁴ a nachází se v jednom z rukopisů uchovávaných v pražském Klementinu.⁴³⁵ Ten vznikl v roce 1428–1429 a jméno jednoho z autorů je Jan z Lišova. Je zapsán v latině, ale podle odborníků se jedná o překlad z češtiny. Podle tohoto pramenu měl Jan z Jenštejna vidění při ranní modlitbě. Uviděl Krista, který seděl ve slávě na trůnu a před ním stály tři zástupy. V prvním byla Panna Maria s pannami, v druhém papež se zástupem kněží a biskupů a ve třetím král Václav sedící na trůnu a množství dalších lidí, kteří měli v rukou hole a zbraně. Co se týče kněží, ti byli jak v zástupu s papežem, tak ve skupině s králem Václavem. Rovněž tak panstvo – někteří s Václavem, někteří s papežem. Kolem krále Václava bylo kromě množství kněží v ornátech i bez nich držících jak kalichy, tak různé zbraně, i mnoho laiků, tkalců a ševců se svými nástroji. Byli zde dále rohatí démoni, černí, jako by pocházeli z Etiopie. Všichni z tohoto třetího zástupu žalovali jak na papeže, tak na biskupy a kněze, a vyhrožovali jim. Když viděli, že Kristus přijímá z rukou papeže klíče, vrhli se příslušníci onoho třetího zástupu na ně s kalichy v rukou, oloupili je, některé zbili a jiné zabili. Ozbrojený dav se potom vrhl na arcibiskupský dvůr a zcela jej zničil. Panna Maria se přimlouvala u Krista, aby se smiloval a klíče vrátil. Dav spálil Prahu, zničil Pražský hrad a Vyšehrad. Obrat nastal až s příchodem

⁴³³ PALACKÝ/CHARVÁT 1941, 388–389.

⁴³⁴ CERMANOVÁ 2013, 100–101.

⁴³⁵ Latinský text byl vydán v TRUHLÁŘ 1902, 187–189.

nového panovníka. Ten sesadil a zabil krále Václava a všechny, kdo ho obklopovali se zbraní v ruce. Potom nastal mír a obecný blahobyt. Arcibiskup si měl po vidění k sobě zavolat slovutného pražského astrologa, mistra Havla a další učence a požádat je, aby sen vyložili. Ti jej interpretovali jako předzvěst zlých časů, které v Čechách nastanou. Mistr Havel to dovozoval pozicí planet, což měl být obraz rozdělení kléru, utrpení v zemi a ztráty moci a autority světské i duchovní. Onen král, který nastolí mír, bude Zikmund Lucemburský.

Tato verze vidění je již značně posunutá a její interpretace je odrazem situace na počátku husitských válek. Janovo vidění zde dostává úplně nové obsahy. Nicméně základní obraz zůstává stejný – ďáblova snaha uchvátit panování nad světem a utrpení věrných spolu s vizí Krista a Panny Marie.

Problematikou snů a vizí se z uměleckohistorického hlediska zabýval Hans Belting v knize *Antropologie obrazu*.⁴³⁶ Píše, že o místě obrazů, jimiž jsme my sami, lze hovořit především v případě snu. Místa a obrazy jsou ve snu plynule propojeny. Ve snu opouštíme své známé tělo, ale přitom sníme v těle. Naše tělo je zdrojem obrazů. Vize je potom situací, která je v mnoha ohledech snu podobná. Je to stejně jako sen cesta do jiného světa nebo návštěva z jiného světa, je to obrazový jev, který vyžaduje výklad. Současně vize využívá projev nadpřirozeného partnera. Rozlišování mezi vnějšími a vlastními obrazy se dotýká rovněž role oficiálního církevního umění pro vizuální zážitek a obrazovou paměť vizionáře. Tak lze dovodit, ale současně i zpochybnit vidění vizionářů. Přenos obrazů je totiž možný oběma směry, a tedy mohou být převedeny vnitřní obrazy do soch a maleb, a stejně tak mohou být viděné obrazy internalizovány. Obraz mohl být spatřen jako pouhý objekt současně se transformovat do sugestivního a aktivního zjevení.⁴³⁷

Tyto úvahy Hanse Beltinga korespondují s faktem, že Jenštejnovy sny měly jasnou vizuální podobu. Jejich zvláštností bylo, že si je arcibiskup nechával malovat nebo se beze zbytku staly podnětem k vytváření výtvarných či literárních děl. Nejen proto je v souvislosti s uměním krásného slohu interpretují historici umění. Tak Jaromír Homolka píše, že stejně jako v případě dalších Jenštejnových vizí lze tyto ikonograficky zařadit.⁴³⁸ Kromě toho je

⁴³⁶ BELTING 2021.

⁴³⁷ BELTING 2021, 71–75.

⁴³⁸ HOMOLKA 1977, 120–121.

potřeba v souvislosti s těmi zjeveními, které se zabývají schismatem, také zmínit Jenštejnův pohled ovlivněný augustiniánskou teologií a estetikou, totiž protiklad a kontrast dvou světů, zde rozkolem postiženou obec pozemskou a nadpřirozeně krásnou obec nebeskou. Tento kontrast se projevuje v krásném slohu jako protiklad naturalistické ošklivosti a idealizované krásy, případně jako kontrast stáří a mládí. Kristova a Mariina ideální krása překonává lidská měřítká, avšak na druhou stranu se projevuje v podobě, která je lidským smyslům přístupná. Zde je patrný vliv pseudodionýsiánské filozofie a teologie pojednávající o nepřístupném světle, které se ve vtěleném Kristu stává přístupným a smyslově poznatelným a současně se smysly stávají jakousi branou k poznání skutečností, které jsou duchovní, a tedy smysly nepostihnutelné.

Nyní je vhodné přejít k vlivům jednotlivých snů a vidění na umění. První Jenštejnův sen z října 1378 byl nejen vizuální, ale byl také nakreslen jako příloha k dopisu papeži Urbanu VI. a současně byl vymalován ve věži pražského arcibiskupského paláce. Z ikonografického hlediska se snem zabýval Jaromír Homolka, který je toho názoru, že Jenštejnova vize má vztah k již existujícím ikonografickým typům: ďábla přiřazuje k vyobrazením Posledního soudu, Marie sedící na louce má představovat typus pokorné Marie z Itálie, kompozice obrazu ve snu však je originální a nemá v naší oblasti obdoby.⁴³⁹

Sen z masopustu roku 1386 vedl k literární činnosti. Jenštejn poté v postní době složil všechny potřebné texty pro svátek Navštívení Panny Marie obsahující kromě jiných textů i poezii.

V případě vidění z roku 1387 o užívání arcibiskupského pallia při slavení svátku Navštívení Panny Marie, měl sen podobu obrazu Panny Marie s Alžbětou, které se setkávají již po porodu obou dětí. Toto vidění arcibiskup nařídil „namalovat na obrazy na různých místech“. Jedná se o neobvyklou ikonografickou podobu. Jan Royt je toho názoru, že za ikonografií stojí vidění sv. Gertrudy z Helfty.⁴⁴⁰ Toto jméno se ovšem nikde v Jenštejnových spisech neobjevuje. S jistou mírou opatrnosti tak můžeme tento koncept přisoudit pražskému arcibiskupovi Janu z Jenštejna.

⁴³⁹ HOMOLKA 1977, s. 120-121.

⁴⁴⁰ Gertruda Veliká nebo Gertruda z Helfty (1256–1301/2), cisterciáčka a mystička, žijící v klášteře Helfta v Německu.

Sen z roku 1388 nechal Jan z Jenštejna vymalovat ve své kapli v arcibiskupském dvoře. Z popisu si lze snadno představit, jak mohl vypadat. Myšlenka vidění, a tedy i obrazu je podobná jako u vidění z roku 1378: papežské schizma a Maria, která se přimlouvá za jednotu církve. Tedy myšlenky, které stojí v jádru svátku Navštívení Panny Marie.

Zbývá se ptát po povaze Jenštejnových snů či vidění. Tyto události probíhaly podle jeho svědectví vždy během jakéhosi lehkého spánku. Někteří se snaží vysvětlit tuto arcibiskupovu náklonnost k viděním kombinací jeho citlivé povahy, výchovy k zalíbení v krásných věcech, askeze a dramatických okolností doby. Jiní mají zato, že Jenštejnova vidění byla způsobena především jeho psychickou predispozicí, různými onemocněními a nezdravě asketickým životním stylem, což jej mělo udržovat v jakémsi polovědomí a polosnění.⁴⁴¹ Ještě je nasnadě jedno vysvětlení, které by Jenštejnovi samotnému bylo asi nejbližší, že totiž skrze něho promlouval Bůh. On sám to tak chápal, a tak s jednotlivými vizemi pracoval. Choval se k nim jako k událostem, které mají hluboký duchovní smysl, ale současně jako k jevům, které je třeba pečlivě zachytit, opatřit k nim svědectví a poskytnout je buď jako podpůrný argument k jeho vlastním snahám nebo jako materiál s kvalitou nejen teologickou a estetickou, ale i právní, který by mohl sloužit církvi, někdy až v osobě papeže nebo v podobě instituce římské kurie. Pravou povahu a autenticitu snů a vidění Jana z Jenštejna asi dnes už nezjistíme a nerozsoudíme. Nicméně lze konstatovat, že se staly důležitým impulsem nejen pro pražského arcibiskupa osobně, ale i pro církve v Čechách stejně jako pro celou univerzální církev. A ukazuje se, že byly i důležitým podnětem pro sakrální umění své doby.

4.4 Estetické cítění

Z mnoha dokladů je možné dedukovat, že pro Jana z Jenštejna od jeho dětství až do posledních chvil života byla důležitá obraznost a estetika. V dětství byl obklopen bohatstvím a krásou,⁴⁴² setkával se od malička s lidmi, kteří byli nejen společensky na nejvyšších místech, jako kancléř Jan ze Středy, strýc biskup, arcibiskup a kardinál Jan Očko z Vlašimi, ale pravděpodobně i sám Karel IV. a jeho okolí, protože Janův otec Pavel byl císařovým blízkým spolupracovníkem a do jejich dvorce na Zderaze patrně císař čas od času zavítal.

⁴⁴¹ Viz VONDRÁČEK/MALÝ 1977, 274–728.

⁴⁴² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 272va – *De fuga seculi* – „Erant similiter gloria et divicie in domo patris mei.“

Karel IV. uměl velmi precizně formulovat své představy při své zakladatelské a stavební činnosti a je tedy možné, že Jan takto postupně získával nejen vkus, ale především citlivost pro výtvarno a poetično. Tyto schopnosti jistě umocnila jeho studia ve významných centrech světa té doby: v Čechách, v Itálii a ve Francii.

O jeho zaujetí pro vědu, umění a krásu svědčí i jeho dopisy. Zvláště Paříž mu učarovala: byl uchvácen tamější hudbou, systém sedmi svobodných umění ho inspiroval k jedné vánoční kantiléně⁴⁴³ a k nadšenému dopisu, v němž třiatvacetiletý student Jan z Jenštejna v roce 1372 Benešovi z Horšovského Týna popisuje sedm svobodných umění a jejich vzájemné vztahy:

„Novoty Pařížanů jsou tak veliké, že mozek je otupělý, paměť selhává a list papíru padá, pero by u spisovatele selhalo. Neboť když jsem vstoupil do Paříže, mé oči byly unaveny tím, že byly vydány napospas mnoha činnostem. Jsou zde totiž vynikající doktoři na mnoha fakultách. Někteří poskytují velmi vítanou útěchu duši, jiní šílenství těla, jiní zas utrženým ranám. Další pak dávají útěchu sporům. Existují také jiní učitelé vyznačující se schopnostmi v oblasti sedmi svobodných umění, jejichž příkladem a učením je celý svět vyzdoben jako nebe hvězdami, jedni jsou proslavení ve třech předmětech trivivia, další ve čtyřech předmětech kvadrivia, jiní ve všech sedmi. Neboť jsou tři předměty trivivia: gramatika, která vyučuje porozumění textu, kde mladík lpící na svém prvním vzdělání začíná a pomocí níž také hlouběji ochutná hloubky dalších věd; dále rétorika, která líbezností barev zdobí a zušlechťuje gramatiku jako perlami a vštěpuje lidem do uší příjemné poslouchání; dále za třetí logika, jíž je pro každou z věd podrobně vysvětlena metoda vyvozování, bez níž schopnosti všech věd mlčí a jíž jsou kvality všech věd slavnostně podřízeny. Dále jsou také předměty kvadrivia, tedy aritmetika, hudba, geometrie a astronomie. Aritmetika uvažuje o číslech absolutně a o různých krocích⁴⁴⁴ čísel, která si podmaňuje hudbu. Protože hudba přechází od uvažovaného čísla ke zvuku, zpěv zdobí tu disonance, tu pultón, tu falzet, tu snížený tón, a jak kdo zpívá podle důležitosti čísel a podle přízvuků menzurace, což velmi dobře zná stále početnější dav Pařížanů. Tedy si podřizuje hudbu, protože aritmetika si podřizuje jak aritmetické, tak harmonické pojmy, zatímco hudba jen harmonické. Geometrie je umění, které uvažuje o čáře absolutně, to znamená o rovné, zakřivené, dlouhé a široké, hluboké, a také o ostatních věcech, které si podřizují astronomii. Neboť astronomie je

⁴⁴³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155rb – *Dic quenam doctrina*.

⁴⁴⁴ V rukopisu je výraz „de passionibus numerorum“, tedy o utrpení, vášních, snášení čísel. To zde nedává smysl, spíše se domnívám, že jde o čísla jako hudební intervaly, čemuž by odpovídal výraz „de passibus numerorum“.

vskutku perspektivní a zabývá se čarou kruhovou, čarou jako zobrazení celého oka nebo slunce nebo měsíce, a také jiných věcí. Perspektiva se však zabývá rovnou a zakřivenou vizuální linií, a tak si geometrie podřizuje jak astronomii, tak perspektivu a ustoupí také nepravost jiných věd, které jsou umístěny jako trny mezi růžemi a jako plevel mezi obilím, když se má za to, že nejsou užívány, ale spíše zneužívány.“⁴⁴⁵

Je třeba si uvědomit, že v Jenštejnově době věda a umění od sebe byly jen těžko odlučitelné, a to, co dnes chápeme jako výsostnou doménu umění, tedy hudbu, patřilo do oboru vědy. Nesmírně zajímavé je, že Jenštejn k astronomii přidává perspektivu, která mezi *septem artes liberales* nominálně nepatří a dnes bychom ji zařadili jako dovednost užitečnou jak pro vědu, tak pro umění, protože lineární perspektiva je součástí jak deskriptivní geometrie, tak malířství či fotografie.

Další pojednání o sedmi svobodných uměních oděl Jan z Jenštejna do poetického hávu. Jeho vánoční kantiléna *Dic quem doctrina* využívá středověkého vzdělávacího

⁴⁴⁵ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 49v–50r – (65. *De Parisius domino Benessio Horssoviensi*) – „Novitates namque Parisienses sunt tante, quod ebetate mentis cellula deficiente memoria folioque defluenter calamus deficeret cum scriptore; nam cum Parisius intrassem, oculi fatigati diversis obiectibus fuerant operum plurimorum. Sunt ibi namque plurium facultatum doctores eximii, alii qui anime, alii qui corporis amencie, alii vero, qui vulneribus sauciatis, ceteri quoque, qui iurgiis prebent solacia valde grata, sunt et alii magistri septem artibus liberalibus subtiliter insigniti, quorum exemplo et doctrina universus orbis ut celum sideribus decoratur et hii tribus trivialibus, illi quatuor quadruvialibus, quidam omnibus simul sunt illustrati. Tres namque triviales sunt grammatica, que congruitatem oracionis edicet et abinde iuvenis prime sue doctrine tenax sumit exordium, per quod et aliarum scienciarum profunditates degustat profundius; alia rethorica, que venustate colorum tamquam margaritis exornat materiam grammaticamque nobilitat et auribus hominum gratum instillat auditum; alia tercia loyca, per quam modus illacionis arguendi subtiliter singulis tribuitur scienciis, sine qua omnium scienciarum silent vires et ea adiuncta omnes sciencie solempniter ordinantur. Alie sunt autem quadruviales, videlicet arismetica, musica, geometrica et atronomia. Arismetica considerat de numeris absolute et de variis passionibus numerorum, que subalternat sibi musicam, nam musica considerat de numero considerato ad sonum, nunc dissono, nunc semitono, nunc falseto, nunc vero bemillem cantum exornat et quomodo secundum gravitatem numerorum et mensuraciones accentuum quis decantet, quod peroptime novit Parisiensium turba quam plurima. Igitur subalternat sibi musicam, quia arismetica subalternat sibi tam proposiciones arismeticas quam armonicas, musica vero solum armonicas. Geometria est que considerat lineam absolute, videlicet rectum, curvum, longum latumque, profundum, et sic de aliis, que subalternant sibi astronomiam. Quia astronomia vero perspectiva considerat lineam hic circularem ut figuram tocius oculi vel solis vel lune, et sic de aliis. Perspectiva autem considerat lineam visualectam et refractam, et sic geometria subalternat sibi tam astronomiam, quam perspectivam, et cedat eciam aliarum scienciarum fetiditas, que velud spine inter rosas et velud lolium inter spicas sunt collocate, cum earum non usus, sed pocius abusus habeatur.“

systému k tomu, aby zdůraznila, že sedm svobodných umění může kolem tajemství Narození Krista kroužit, ale nejsou schopné ho objasnit. To dokáže jen teologie. Tuto Jenštejnovu báseň⁴⁴⁶ do češtiny převedl v roce 1934 Alfred Fuchs,⁴⁴⁷ a v roce 1990 Václav Bahník, jehož překlad zde uvádím:

„Jen řekni, Mistře, jaká
podivuhodná nauka
těmto pravdám vznešeným
a božským víru získá.

Vždyť v umění svobodných
sedmi či jiných možných
tam o panenském porodu
zpráv nikde nemáš vhodných.

Například gramatika
je pokrm pacholíka,
jak tedy může sdělit nám,
co porodu se týká?

Rétorika jen znovu
o věcech řečí snová,
leč pro porod ten vznešený
nenajde vhodná slova.

Logika vysvětluje,
o slovech disputuje,
což této věci závažnost
naprosto vylučuje.

Od hudby, jak ji známe,
nic raději nečekáme,
že Slovo Tělem stalo se,
jí zazpívat jen dáme.

Geometrie, měříš,

⁴⁴⁶ DREVES 1886, 99–100. –XXIV. *De eadem* – „Dic quaenam doctrina / De natione mira / Probat, rabbi, incipe, / Haec alta divina. – Quot artes liberales, / Septem aut plurales, / Ut probent virginem parere? / Hic sunt inaequales. – Grammatica infantum / Dat alimenta tantum, / Quid haec prosunt parvula / Ad partus documentum. – Rhetorica decore / In remisto sermone / Non partum hunc sublimem / Tali probat lepore. – Logica in sermone, / Sermocinatione, Nil fari ineffabilem / Vult garrulatione. – Musica ignotum / Nam tibi exstat totum, / In harmonia jubiles / Est verbum caro factum. – Geometria, mensuris / His prae vanis curis / Immensum quid metiris / In lineis obscuris. – Astronomia motus / Poli non capit, totus / Nam virginis alvulus / Hunc suscipit devotus. – Arithmetica pari / Quid certas vel impari, / Qui ab aeterno natus est, / Non potest numerari. – Sola theologia / Demonstrat haec vera, / Cujus fidem simpliciter, / Non in sua, veraciter / Mente crede sincera.“ – V BAV, Vat. lat. 1122, f. 155rb – *De nativitate* – je odlišná varianta – jsou zde přeházené verše i rytmus a po každé sloce se vkládá poslední sloka jako refrén.

⁴⁴⁷ FUCHS 1934.

a přitom vůbec nevíš,
že tam, kde jsou tvé hranice,
se velmi matnou jevíš.

A hled', astronomie,
o klenbu nebes bije,
a přitom vládce nebeský
se v lůno panny skryje.

Aritmetika vzdychá,
co sudá je, co lichá,
však ten, co zrozen od věků,
se v počty nezamíchá.

Jen teologie svatá
nám s objasněním chvátá.
Co praví, to necht' s vírou
prostou a dětsky čirou
věří tvá mysl vznatá.⁴⁴⁸

Petr Skalický se touto básní zabývá v souvislosti s nástěnnými malbami u sv. Apolináře v Praze a pokouší se dokázat, že řada postav svatých žen a mučednic s uprostřed stojící Pannou Marií Ochránitelkou je inspirována právě myšlenkou sedmi svobodných umění, které ovšem nepostihují pravý ráz tajemství Vtělení. Až Maria, zároveň Matka a Panna, která porodila Božího Syna, jehož drží na rukou, je onou paralelou teologie, která jediná je schopná uvidět a objasnit toto tajemství.⁴⁴⁹ V každém případě je tato báseň jedním z důkazů, že pro Jana z Jenštejna byla obraznost a estetika důležitým prvkem jeho myšlenkového světa a uvažování o Bohu a světu, přičemž si obrazy a myšlení navzájem pomáhaly.

Dalším důkazem toho, že se Jenštejn snažil jít za běžné chápání věcí a hledal v teologických pojmech ještě další vrstvu, jsou dva úryvky textů z traktátu *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie*, ve kterých se Jenštejn jmény Ježíš Kristus a Marie nezabývá jen z významového a teologického hlediska, ale hledá další významovou rovinu ve tvarech jednotlivých písmen těchto jmen.

Velmi propracovaná je tato úvaha v případě jména Ježíš Kristus, kde Jenštejnovi tvary jednotlivých písmen ukazují na nástroje při jeho umučení (*Arma Christi*) a na další okolnosti kolem Utrpení Páně. Text se nachází na straně 254 této práce v pasáži o zobrazování nástrojů Kristova umučení. Dalo by se říci, že se jedná o jakési iniciály naruby. Zatímco u iniciály je písmeno stylizované do ornamentu k výjevu, který se v iniciále

⁴⁴⁸ BAHNÍK 1990.

⁴⁴⁹ SKALICKÝ 2016.

nachází nebo se stává jeho součástí, v tomto způsobu spojení textu a obrazu se běžné písmo stává symbolem nejen svým významem ale i tvarem a text tak získává další dimenzi.

Podobně pojednává Jenštejn jméno Maria, kde jsou však jednotlivým písmenům přiřazeny Mariiny tituly a jedná se jak o podobu písmen, tak o jednotlivé tituly v latině, které začínají příslušným písmenem: „Jméno Maria má tedy ve jednotlivých literách vlastní významy. **M** označuje mateřskou plodnost Panny. **A** znamená její milou lásku. **R** označuje královský majestát Panny. **I** znamená moc její říše. **A** čistotu afektů srdce. Nebo **M** znamená víru v Trojici kvůli třem nožičkám toho písmene. **A** znamená výlučnost přednosti, protože je to první písmeno abecedy, to je přednost v řádech andělů a světců na nebi i na zemi. Je to také první hláska, protože Maria je tou první, která má být vzývána po Kristu. Také označuje oplodněnou pannu, protože má uprostřed **I**, což je písmeno, jímž se začíná psát jméno Ježíš, jak je psáno v žalmu: Bůh je v jeho středu. **R** je světlo toho, kdo v září dobrotou. Proto církev Marii opěvuje jako královnu milosrdenství, že se slovo královna píše písmenem **R**. **I** znamená její pokoru, protože je to malé písmeno mezi všemi, má ale velkou moc, protože mezi samohláskami je to střed nebo centrum, jak se o ní říká: shlédl na poníženost své služebnice. Nikoli bez důvodu je nakonec umístěno **A**, které je prvním písmenem abecedy, protože Panna Maria po porodu zůstala pannou, tak jako před ním, protože **A** je prvním písmenem u latinů, Aleph u Židů, Alfa u Řeků. Maria tedy, když porodila, přiřadila **O** (čili **Z**) k **A**, to je konec znovu přivedla na začátek, protože zůstala pannou před i po porodu. V řečtině je totiž prvním písmenem Alfa, **O** (mega) posledním. **O** je tedy připojeno zpět k **A**, když zůstala po porodu pannou, stejně jako před porodem.“⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 286vb – *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie* – „Habet ergo Maria in singulis literis proprias significaciones. M signat maternam Virginis fecunditatem. A signat Virginis amabilem caritatem. R signat regiam Virginis maiestatem. I signat imperii sui potestatem. A signat affectuosam cordis puritatem. Vel M signat fidem Trinitatis propter tres pedes. A signat excellenciam principalitatis, que est prima litera in ordine alphabeti, id est in ordinibus angelorum et sanctorum in celo et in terra, et est prima vocalis, que prima debet invocari post Christum. Eciam signat Virginem impregnatam, quia in medio habet I, qua litera Iesus scribitur; psalmus: Deus in medio eius commovebitur. R est liquida eo, quod in bonitate liquescit. Quare reginam eam misericordie canit ecclesia, quia per R regina scribitur. I signat eius humilitatem, quia minor litera inter omnes est, habet tamen magnam virtutem, quia inter vocales est media ut centrum, sicut de se ipsa dicit: respexit humilitatem ancille sue. Nec sine causa in fine ponitur A, cum sit in alphabeto dicio prima, nisi quod virgo Maria post partum ut ante virgo permansit, unde A prima litera est apud Latinos, Aleph circa Hebreos, Alpha circa Grecos. Ipsa ergo Maria virgo cum peperit, O revelavit ad A, id est finem reduxit ad principium quia ut ante virgo mansit post partum. Grece enim Alpha prima litera est, O ultima. O ergo ad A refertur, quando post partum sicut ante virgo permansit.“

Dalším zajímavým textem, který poukazuje na velmi rozvinutou představivost Jana z Jenštejna, je pasáž z díla *Liber dialogorum*, kde popisuje, jak ďábel reagoval na andělova slova, proti nimž neměl argumenty: „Těžce snášel tak jasná andělova, označující základ pravdy. Ničemná ďáblova vychytralost nejdřív poněkud zaskřípěla strašlivým křikem. Zněl jako vytí vlků, syčení hadů, rozmanitý křik ptáků, troubení slonů a další zvuky různých zvířat. Skřípělo to a lomožilo. A potom po mnohém křiku a poté, co se ukázala velmi četná znamení, tento nejhorší a ničemný zrádce ihned zmizel.“⁴⁵¹ Je to vlastně takový obraz a současně zvukový snímek podaný textem a je zde možná souvislost s Jenštejnovými viděními.

Zásadní kapitolou přibližující vnitřní barvitý svět Jana z Jenštejna jsou jeho popisy a úvahy nad světlem, tmou, kontrastem, anděly a podobně. Z těchto textů je patrná jeho významná inspirace Pseudo-Dionýsiem Areopagitou. Někdy ho přímo jmenuje a odkazuje se na něj, jindy lze poznat inspiraci z dikce textu samotného. Díky Pseudo-Dionýsiovi a jeho křesťanskému novoplatonismu chápal Jenštejn obrazy jako podnět k meditaci umožňující spojení viditelného a neviditelného světa. Smyslová krása byla pro něj odrazem krásy duchovní.⁴⁵²

Tak například v díle *Libellus de iusticia et divina iusticie observancia*, což je koneckonců traktát, v němž Jenštejn přiznává inspiraci Dionýsiem už tím, že mu dílo dedikuje, píše: „Když Bůh mezi všemi stvořenými tvory vyznamenal andělskou a lidskou podstatu těmi nejvznešenějšími dary, stvořil anděly a lidi ke svému obrazu, anděly připodobnil podle vznešenějšího obrazu, ale lidi podle dokonalejší podoby. Vytvořil andělské duchy na znamení své podoby, zatímco lidi utvořil ke svému obrazu a podobě, i když jsou přirozeností rozdílní, protože andělská přirozenost je ušlechtilější prostá a nesložená, zatímco lidská podstata je dvojitá a složená, to jest z rozumné duše a lidského těla.“⁴⁵³

⁴⁵¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 91rb – *Liber dialogorum* – „Tam preclara angeli verba et veritatis radicem se cernecia graviter ferens iniqua dyaboli versucia terribili clamore paulisper infremuit, iam ad instar luporum ululacionibus, iam serpentis sibillacionibus, avium vario singultu, elephantico baritu et in diversorum animantium sonos et fragores concrepuit. Ac inde multo fremitu et prodigiis, quam plurimis pessimus proditor et iniquus protinus disparuit.“

⁴⁵² PŘIBYL 2020, 114.

⁴⁵³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 100vb–101ra – *Libellus de iusticia et divina iusticie observancia* – „Cum inter universas conditas creaturas angelicam et humanam essenciam sublimioribus Deus insigniverit dotibus, angelos et homines ad ymaginem suam creando, angelos secundum nobiliorem ymaginem, homines vero secundum copiosioreni assimilans, spiritus angelicos in signaculum similitudinis sue, homines vero ad

Jan z Jenštejna v jiném textu rozvažuje vztah rozumu a smyslů a ukazuje to na příkladu prvních lidí z ráje a prvního hříchu: „Ano, i když harmonie rozumu nebyla učiněna koncem milosti, protože jejich přirozenost byla důstojnější od zkaženosti, vzdálenější od zkaženosti, jasnější v chápání a rozumu, vznešenější v kontemplaci, zatímco oni sami byli v čisté přirozenosti, a mohli být volněji povýšeni kontemplací k Bohu, přesto měli tělesné smysly, které v tělesných věcech mohli mít a měli přirozené potěšení, jak je zřejmé, protože žena viděla strom krásným pohledem a tak dále. A proto to pro ně bylo také snadné. Oč více nyní, když tělo, které je zkažené, zatěžuje duši a utlumuje myšlení mnoha věcí pozemským obydlím smyslů, když palivo hříchu zůstává v člověku a nelze ho uhasit, když je zakaleno rozumem, protože stěží vidí Boha jako v zrcadle a hádance a chodí s vírou ve skutečnostech, které jsou od Boha, avšak u lidí mají jistotu jen zřídka a pohybují se v různosti názorů.“⁴⁵⁴

Bůh je nedostupné světlo, píše dále Jenštejn, z něhož se šíří světlo do celého viditelného světa krásou vlastních paprsků. Bůh osvětluje ty, kdo jsou vnímaví na světlo.⁴⁵⁵ Dále říká, že Bůh je pravé světlo, světlo a tma jsou protiklady, člověk, který chce chodit ve tmě, a ne ve světle, jakoby zavírá okno před sluncem.⁴⁵⁶ Dokonce se Jenštejn pouští do

ymaginem et similitudinem suam formasset, natura quamvis dispares, utpote angelicam nobiliores simplicem et incompositam, hominis vero duplicem et compositam, ex anima videlicet rationali et humana carne.“

⁴⁵⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 105ra – *Libellus de iusticia et divina iusticie observancia* – „Ymmo et rationi consonum quamvis fine gracia non sit factum, quia eorum natura fuit dignior corrupcione remocior intellectu et racione limpidior, sublimior contemplacione eciam dum ipsi essent in puris naturalibus et liberius potuit elevari per contemplacione in Deum, habebat tamen sensus corporales, qui in corporalibus rebus naturalem delectacionem habere poterant et habebant, sicut patet, quia vidit mulier lignum pulchrum visu et cetera. Et ideo eciam facilis illia potuit. Quantomagis ergo nunc, quando corpus, quod corruptitur agravat animam et deprimat terrena inhabitacio sensuum multa cogitantem, quando fomes peccati manet in homine et extingvi non potest, quando racione obnubilata est, quod vix videt Deum per speculum et in enigmate per fidem ambulat in hiis, que sunt ad Deum in humanis eciam raram certitudinem habet et opinionum varietate laborat.“

⁴⁵⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 106vb–107ra – *Libellus de iusticia et divina iusticie observancia* – „Ad quod rundetur, quia dampnandi non capiunt gratiam et si interdum precipiunt non retinent, nam secundum beatum Dyonisium Deus, qui est lux inaccesibilis, quantum ad se super extendit lumen ad omnem visibilem mundum et sursum et deorsum priorum radorum splendoris et si aliquid ipsis non participat, hec non infirmitatis autem pervitatis est illuminative ipsius distribucio, sed non excessorum ad lunis preparacione participacionem propter luminis accipiendi importunitatem, siquidem multa sic se habentia radius transiens. Illuminat que sunt luminis susceptiva et sic fiunt novissimi primi et primi novissimi.“

⁴⁵⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 109ra – *Libellus de iusticia et divina iusticie observancia* – „...nam ut dicit beatus Dyonisius: In particularibus habitibus accidit ut eis recedentibus substantia tamen existat, sicut aliquod frigidum vel calidum, ob quorum ergo habitum carenciam et principalium bonorum angelus et homo

argumentů, že v Bohu je zlo tak jako je tma obsažena ve světle, a člověk vidí tmu jen díky světlu. Vzájemné protiklady a rozpory jsou nikoli samy ze sebe, ale v Bohu a skrze něho.⁴⁵⁷

Světlo lépe poznáváme v noci, říká Jenštejn spolu s Pseudo-Dionýsiem, kdy v temnotě září. Pravdu více poznáváme ve lži. Bůh je větší pro blechu a červa, než pro měsíc a slunce.⁴⁵⁸ Skutečnost poznáváme nyní jako v zrcadle a hádance. Jaká je doopravdy, to poznáme až po vzkříšení, kdy uvidíme Boha tak, jak je.⁴⁵⁹ Podobnou myšlenku rozvíjí na jiném místě: „Po zkoumání Božích viditelných děl, po obdivování rozumných stvoření Nejvyššího spatří neviditelné věci tak, jak jsou, podle slov žalmisty: Hospodin je mé světlo a má spása, koho bych se bál?“⁴⁶⁰

V jednom kázání k svátku Navštívení Panny Marie popisuje Jan z Jenštejna cestu, kterou podnikla Maria z Nazareta do Judska k Alžbětě. Popisuje také Hory pardálů, o nichž se píše v Písni písni⁴⁶¹ a říká: „Je možné tyto [hory] přirovnat Horám pardálů, o nichž se píše v Šalomounově Písni písni. Pardál je jaksi bezbarvý a posetý různými skvrnami a barvami. A tak, do očí tělesných vstupují různé věci a barvy. Podobně ve smyslech a myslí tkví různé pojmy rozjímání, z nichž potom pochází rozumové poznání úžasných věcí, a také samotné božské dobroty. Proto, jak říká svatý Dionýsius v díle ‚O božských jménech‘, používáme prvky, slabiky, rčení, úryvky a modlitby kvůli smyslům. Když je pochopíme, hlásky jsou

dampnatus cecidit, ibi ubi sunt tenebre exteriores et Deus est lux vera, quia tenebre comprehendere non valent, sed tantum filii lucis, lux autem et tenebre sibi sunt contraria, homo ergo quasi fenestram clausit a sole, quando pocius in tenebris ambulare voluit., quam in luce et cetera.“

⁴⁵⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 109vb – *Libellus de iusticia et divina iusticie observancia* – „...ita malum in Deo est, sicut lux tenebras in se causaliter peraccipit et videt tenebras non ex alia causa, quaque est lumen, nam et invicem eciam belancia et repugnancia et contraria ab ipso custodiuntur et in Deo sunt et per ipsum, sic omnia eciam non existencia sunt supersubstantialiter et formaliter in Deo similiter et exemplaria in Deo sunt.“

⁴⁵⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 180ra – *Homilia tertia super Missus est* – „Ast magis placet amaritudo caduca ut sequatur dulcedo eterna, contraria quia sepe contrariis curantur, et magis lux per noctem congoscitur, quia in tenebris lucet et magis veritas in falsitate et magis Deus vermiculum et pulicem quam per lunam et solem. Narrat hec gloriosus Areopagita Dyonisius De angelica ierarchia in principio.“

⁴⁵⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 180rb – *Homilia tertia super Missus est* – „Cognoscere autem nostrum est in enigmate et speculo, cognoscere vero in specie erit futura in resurreccione glorie ubi videbimus Deum sicuti est in essencia non tamen sicut est in tota essencia.“

⁴⁶⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 203va–203vb – *Homilia octava super Exurgens Maria* – „Qui tandem post aliquale scrutinium operum divinatorum visibilium postque admiracionem creaturarum intellectualium Altissime consurgens invisibilia Dei quasi intellecta conspicit: Dominus, inquit, illuminacio mea et salus mea quem timebo.“

⁴⁶¹ Pís 4,8.

nadbytečné. Pro naši duši, duchovně pojmající pochopitelné věci, jsou tělesné smysly nadbytečné. Proto se tedy podobně mysl rozjímajících duchovně pozvedá od různých stvoření zvířat a je osvícena, jak říká prorok Ezechiel, že uprostřed živočichů byl jas a oheň, totiž ovšem skrze viditelné a to, co bylo stvořeno. Podle výroku apoštola jsou neviditelné Boží úradky spatřovány. Také se připodobňuje i tento sbor trůnům těch, kteří meditují. Trůny jsou přirozeně nazývány pro horlivost a vykonávání spravedlnosti, protože na nich sedí Pán a skrze samotné spravedlnosti a skrze to, co je spravedlivé, rozlišuje. Totéž platí o rozjímajících, kteří ve svém rozjímání všechno rozlišují a schvalují podle možnosti Boží spravedlnost. A dokonalou nenávistí nenávidí nepřátele Boží, kteří nemohou být napraveni, neboť [ti, kdo rozjímají,] nenávidí zneužívání božských duší. A ty, kteří schvalují zatracené a bezbožné a ty, kteří ustupují všude od planoucí lásky k bližnímu. A úplně a nezvratně se pozdvihují k Bohu. A zdá se, že níže postavení jsou osvětleni jejich příklady. Panna Maria ovšem vedla život vznešenější než ostatní rozjímající, když bezprostředně poznala jednotlivá slova řečená o Ježíšovi skrze anděla, Simeona a další, a to, co bylo od Boha vnuknuto. A také každodenní Kristova tajemství, která v každodenní poslušnosti Kristu čerpala a rozjímáním to vše uchovávala ve svém srdci.⁴⁶² V tomto textu můžeme pozorovat jak Jenštejnovu fascinaci tvary a barvami, směřující k poznávání skutečností nadzemských a neviditelných,

⁴⁶² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 194rb–194va – *Homilia tertia super Exsurgens Maria* – „Idcirco montibus pardorum, de quibus in Canticis canticorum Salomonis hii apropiari possunt etenim quemadmodum pardus discolor est et variis vesparsus maculis et coloribus et sicut carnis oculus res et colores varii sic sensui et mentalibus insunt divisi meditationum conceptus ex quibus devenitur admirabilium intellectualem cognitionem et ipsius bonitatis divine. Unde beatus Dionisius de divinis nominibus dicit elementis et sillabis et dictionibus et lineis et oracionibus utimur propter sensus quibus conceptis superflue sunt, voces eciam vero nostram intellectualiter intelligibilia se extendente superflui sunt sensus corporei quare igitur similia variis creaturis et rebus creatis meis meditancium intellectualiter consurgit et illuminatur sicut Ezechiel dicit quod in medio animalium fuit splendor et ignis quia videlicet per visibilia et ea que facta sunt. Iuxta apostoli eloquium invisibilia Dei intellecta conspiciuntur conformatur autem et iste chorus meditancium thronis, throni nempe ob zelum et iusticie executionem dicuntur quia in ipsis Dominus sedet et per ipsas iusticias et ea que recta sunt discernit quod idem de meditantibus est qui in eorum meditatione omnia quasi informare per consciencia discutiunt Dei ut est possibile iusticiam approbantes perfecto odio Dei inimicos que non norunt corrigi oditentes diviarum animarum ad visionem in dampnatos et impios approbantes nec tum ab incendio caritatis proximorum utrumque recedentes, sed totaliter se in Deum inconversibiliter extendentes inferiores suis videntur illuminare exemplis. Virgo autem Maria meditancium celsius per ceteris vitam gessit que singula que de Iesu dicta sunt verba per angelum, Symeonem et reliquos et ea que inspirata divinitus et immediate cognovit ea quoque que singulariter in cottidiano obsequio Cristi secreta hausit, mediacione iugi conferebat in corde suo.“

tak vztahy mezi viditelným a neviditelným světem, které jsou vlastní pseudo-dionysiánské teologii.

Vztahu smyslů a rozumu se Jenštejn věnuje v kázání o deseti pannách, kde pět pošetilých panen přirovnává k pěti starozákonním knihám Mojžíšovým, zatímco mystický výklad přiřazuje pět moudrých panen k pěti smyslům. Ty nejprve slyšely, pak pochopily, co se bude dít, a nakonec viděly. A ještě dříve, než viděly, už volaly: Pane, otevři nám.⁴⁶³

V kázání na svátek Proměnění Páně se Jan z Jenštejna zamýšlí nad pojmem *figura*, které je snad možné přeložit jako znázornění. Ježíš se proměnil čtyřikrát: když se vtělil, když se proměnil na hoře, když ustanovil eucharistii a když přijal oslavené tělo. Každou tu proměnu nazýváme jinak: *incarnatio*, *transfiguracio*, *transsubstanciatio* a *glorificacio*. Podstata zůstává, mění se jen podoba.⁴⁶⁴

Obrazem se Jan z Jenštejna zabývá na více místech svých textů, spíše však v teologickém smyslu slova. Tak například svým posluchačům připomíná ve svém kázání o Narození Páně, že „dnes se stal Boží Syn synem člověka, aby učinil lidi Božími dětmi. Dnes se stal jednorozený Syn Boha Otce jednorozeným Synem Panny Marie, aby nás shromáždil v jednotě víry. Dnes se stal obraz Otce obrazem Matky, aby nás proměnil k obrazu Božímu a aby nás, kteří jsme škodou hříchu uctívali nepodobnost, jakousi

⁴⁶³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 263ra – *Homilia secundum Mattheum* „*Simile est regnum celorum decem virginibus*“ – „Novissime, idest ultimo veniunt et relique virgines, que quinque libros Moysi carnaliter crediderunt, dum illa mistica interpretacione mediante nec quinque sensibus corporis prout ille quinque prudentes fecerunt minime aures adhibuerunt ideoque dixerunt: Domine, Domine, aperi nobis, propterea enim bis repetuntur: Domine, Domine, quia in veteri testamento illum, quem Dominum venturum esse crediderunt, nunci videntes secundo modo eum Dominum secundario nominaverunt.“

⁴⁶⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 263va–263vb – *Homilia secundum Mattheum* „*Assumpsit Iesus Petrum* – „Sequitur ergo: Transfiguratus est ante eos, haec vide Cristum non semel sed quater transfiguratur fuisse, videlicet primo, quando ipsum verbum caro factum est; secundo, quando in monte transfiguratus est; quando etiam sub specie panis et vini se sumendum tradidit; et in resurrectione in glorioso corpore discipulis apparuit. Ad respondendum huic dubio videtur non proprie cum in aliis transfiguratum dici, nam quod in eodem supposito verbum caro factum est, non hoc proprie transfiguratum dicitur, quia verbum non transivit in carnem, sed potius assumpsit carnem. In transfiguracione vero non substancia tollitur, sed figura inmutat, quia idem splendor fuit cum Cristo, quem quando voluit, potuit emittere et adunante et anima eius dominare ad corpus miraculose, quando voluit, occultare etiam potuit et propter hec transfiguracio dicitur: In corpus vero sui mystici tradicionem transsubstancio panis et vini in carnem et sanguinem suum. In sua vero resurrectione neutrum horum fuit, sed fuit quedam glorificacio clarifica corporis perfectissime consumata, unde est notandum, quod incarnationis misterium nemo post Deum perfectius sciunt, nisi sola Virgo Maria.“

zázračnou proměnou přivedl Bůh k podobnosti člověka, aby navrátil člověka ke své podobě a obrazu.⁴⁶⁵

Mezi estetické Jenštejnovy texty určitě patří ty, které popisují krásu přírody, aby z ní potom vyvodili buď chválu Božího stvoření, chválu svatosti nebo chválu Marie, Matky Boží.

Popis louky plné barev jej vede k chvále rozmanitosti, která vzdává díky Bohu: „Mezitím vidíš, když se květiny objevily na naší zemi, louky jsou ozdobené žlutými květy, jsou malované barvami, planou vůněmi, červenají se růžemi, září fialkami, zdobí se purpurem, voní květinami, zelenají se švestkami, zarůstají keři. Uvažujte o polních liliích, jak jim opadávají lístky, blednou květy, jsou oděny květy a večer, jistě v den spánku, se v milosti zavírají. Dávají lidským a rozumným stvořením tento příklad, aby neplanula v šeru a za soumraku. Ale se sluncem a před měsícem ať se vrátí na lůžko nebo si lehnou, ale krvavě rudé plameny, zářící ráno, se znovu rozprostřou a hlásají zvětšení a nádheru vlastního půvabu a naučí se pozvedat srdce vzhůru k Pánu, který je skutečné světlo a slunce spravedlnosti, k Pánu, jehož paprsky jsme osvěcováni, abychom se mohli stát v jeho očích dokonalými a neposkvřněnými.“⁴⁶⁶

Krásu Jenštejn spatruje i ve střídání ročních dob, přičemž za nejkrásnější považuje jaro: „Podíváme-li se na koloběh roku, mimo jiné platí, že krásnější jaro je podobné Božímu ráji osázenému krásou zahrad, polí a hájů. O nich chválící prorok pravil, že jsi stvořil léto a jaro, ty, v jejichž průběhu taje sníh, krupobití, jímž slábne jinovatka a palčivost mrazu, déšť odejde a ustoupí a krutost zimy opouští svou divokou tvrdost v němém tání, vrací se lehká větřík, zvedají se mraky mlhy a utíkají před sluncem a stříbrný den září zlatými paprsky.

⁴⁶⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 223 va – *Sermo primus de Nativitate Cristi* – „Hodie Filius Dei factus est filius hominis, ut homines faceret filios Dei. Hodie Unigenitus Dei Patris fit unigenitus Virginis Matris, ut nos in unitate adunaret fidei. Hodie ymago Patris fit ymago Matris, ut nos reformaret ad ymaginem Dei et qui per culpe noxam in dissimilitudinem veneramus admirabili, quadam vicissitudine Deus in similitudinem veniret hominis, ut hominem ad similitudinem et ymaginem suam reduceret.“

⁴⁶⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 202rb–202va – *Homilia octava super Exsurgens Maria* – „Aspicis interea, quando flores apparuerunt in terra nostra prata, quando fulvis decora sunt floribus pinguntur coloribus, flagrant odoribus, purpurascunt rosis, flavescunt violis, fucantur ostris, olent herbis, virescunt aruis, succrescunt fructibus. Considerate lilia agri qui qualiter cadescunt foliis, palescunt flosculis, vestiuntur iaciuntis, ad vespas certe die soporis, gracia concluduntur. Humanis quippe et racionabilibus in hoc exemplum prebentes creaturis, quatinus non in gluvie et mero sero exestuent. Ast cum sole et ante lunam cubitum redeant, aut cubatum adpi vero sangwineas rutilantes mane flammis se extendunt iterum incrementum inde decorisque sui pulchritudinem vendicantes nos quoque docent sursum corda habere ad Dominum, qui est lux vera et sol iusticie Domino, quatenus radio illustrati perfecti et immaculati stare in conspectu eius valeamus.“

Ledová zima se rozpustila v žáru slunce a ožila znovu tvář jara. Stejně tak je vykoupena krásou a duchovními tajemstvími.⁴⁶⁷

Jarní období je pro arcibiskupa obdobím rozmanitosti květů a hojnosti díky tomu, že sníh taje a řeky jsou plné vody. V těchto jevech pak vidí duchovní skutečnosti, které bychom měli vidět v církvi: „Uvažujme tedy, jak jako v jarním období uvidíme v ráji církve jas lilií panen, červené růže mučedníků, fialky vyznavačů. Díky rozmanitosti květů spatřujeme různé ctnosti svatých, díky slunečnímu svitu vidíme Slunce spravedlnosti, díky vanoucímu větru dech Ducha Svatého, díky mnohým vodám početný lid, díky proudícím řekám proudy moudrosti, díky průzračným pramenům vody tryskající do života věčného, díky stromům v lese lidský rod, díky cvrlikání ptáků zpěv andělů, díky květu vinné révy dobrou vůni církve, díky plodům země hojnost nebeské vlasti. Správně tak uvidíme, že sláva tohoto svátku bude umístěna na náležitém místě a v náležitém čase.“⁴⁶⁸

4.5 Pokus o portrét

Pokusme se nyní sestavit Jenštejnův portrét podle dostupných pramenů a pojednání výše. Arcibiskup Jan byl muž menší postavy,⁴⁶⁹ velmi inteligentní a současně nadaný dalšími přirozenými vlastnostmi, kterých si záhy všimlo jeho okolí: rodina, vychovatelé i sám císař Karel IV., o němž je možno říci, že byl rodině Pavla z Jenštejna přátelsky nakloněn. Měl příjemnou a značně citlivou povahu a byl plný energie.

⁴⁶⁷ BAV, Vat. lat. 1122, f. 202rb – *Homilia octava super Exsurgens Maria* – „Quippe si orbitam anni lustramus per ceteris patet pulchrior ver Dei similis paradiso ortorum, camporum et nemorum consitus venustate, de quo laudans propheta Deum inquit estatem et ver tu plasmasti ea per cuius incrementum nix grando glacies tepuit, gauma gelu pruina efferbuit, ymber abiit et recessit et severitas hyemis asperitatem sue dereliquit feritatis in unitis noctis fugit levis auster rediit caliginosas nebulas iubar fugat solis et aureis subdino dies argentea rutilat radiis. Gelli deque algorem yemis in calescentis soluit ingenium solis et rediviva facies veris. Sicut pulchritudine sic et spiritualibus redimitur misteriis.“

⁴⁶⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 203vb-204va – *Homilia octava super Exsurgens Maria* – „Consideremus igitur, sicut in verna temperie in paradiso ecclesie, candencia lilia virginum, rosas purpureas martirum, violas confessorum et per varietates florum diversas virtutes sanctorum, per solis lumen iusticie solem, per flantem austrum spirantem Paraclitum, per aquas multas populum multum, per decurrentes rivos fluenta sapiencie, per limpidos fontes aquas in vitam eternam salientes, per ligna silvarum genus humanum, per garrivum avium concentum angelorum, per vinee florem ecclesie bonum odorem, per fruges terre ubertatem superne patrie et recte sic videbimus huius festi solemnitatem debito fore loco et tempore collocatum.“

⁴⁶⁹ O velikosti své postavy se zmiňuje ve svém druhém kázání o Nanebevzetí Panny Marie, kde říká: „statura pusillus sum.“ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 247ra.

Jan sám o sobě říká, že dvanáct let strávil prostopášným a zhýralým způsobem života, čehož velmi litoval.⁴⁷⁰ Podle svých vlastních slov „miloval svět s jeho nectnostmi a vášněmi“.⁴⁷¹ Velkou váhu připisuje svému studentskému období. To jej formovalo, ale i deformovalo, jak píše: „Tam jsem se naučil konat věci zlé i dobré. Na některých místech jsem se dal na cestu zvrácenosti a nic nepomáhalo učit se vědu, a přitom hřešením upadat do neznalosti a hříchu.“⁴⁷² Pokud se Jan obrátil v roce 1380 po prodělání smrtelné nemoci, pak začal zřejmě žít rozmařilým způsobem života někdy kolem roku 1367–1368, tedy v osmnácti až devatenácti letech po svém odchodu na univerzitní studia do zahraničí. Zachoval se dopis, který Jenštejn poslal svému příteli Menallov⁴⁷³ z dob studií v Bologni,⁴⁷⁴ kde připomíná společné časy divokého mládí. Menallus tehdy zpíval, tancoval, tleskal rukama a bavil společnost. Své pohrdání vyjadřoval tak, že plival lidem do tváře. Jenštejn mu v dopise přeje, aby počet vin vyrovnal počtem ctností.⁴⁷⁵ Na závěr dopisu Jenštejn Menalla prosí o modlitbu za to, aby čím vyšší zastává postavení, tím byl pokornější. V Bologni si tedy Jan užil bouřlivého studentského mládí ve společnosti horkokrevných Jihoevropanů. Přesto nezapomněl na své dobré vychování a z dopisů, které poslal své starší sestře, snad Kateřině,⁴⁷⁶ matce svého budoucího nástupce Olbrama ze Škvorce, nebo svému mladšímu

⁴⁷⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 272ra – *De fugiendo seculo* – „Nam ut cum rubore dicam et lacrimarum suffusione inferam retroacta tempora, adolescencie floride lascive deduxi annos citra vel ultra duodecim fede proch pudor et luxuriose, residuum temporis infructuose, temporalibus mersus curis, heu flebiliter consumpsi.“

⁴⁷¹ BAV, Vat. lat. f. 272va – *De fugiendo seculo* – „Diligebam igitur mundum cum viciis et concupiscendis suis...“

⁴⁷² BAV, Vat. lat. f. 272va – *De fugiendo seculo* – „...ubi mala et bona vidi, didici et feci. Nescio si profeci, quando in moribus defeci. Perversissimam quibusdam locis currebam viam nec proderat discere sciendam ac peccando cadere in ignoranciam vel peccatum...“

⁴⁷³ Arcijáhna M. z Gaety ztožnil s Menallem Jaroslav V. Polc – In: Archiv KTF UK – pozůstalost JVP.

⁴⁷⁴ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 40v. – (48. *Item M (?)*, *archidiacono Gayetano in Apulia*).

⁴⁷⁵ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 40v. – (48. *Item M (?)*, *archidiacono Gayetano in Apulia*). – „Sed non modicam sumpsimus admiracionem, eo quod florida iuventute, cum Bononie tecum degeremus, tuam societatem, ut salva pace loquamur, in mundano luxu et solacio vidimus tanto mentis excessu exarsisse, ut quandoque cantibus, quandoque corearum abusu, quandoque docto plausu manuum luderet et interminato cachinno aures resonare faciebas, et quod magis est, per salivam vultibus hominum rastas faciebas, ut tocius studii Bononiensis in te oculi verterentur... Nunc autem, ut famatur... quod in te habuisti oblectamenta convertisque numerum criminorum ad numerum virtutum.“

⁴⁷⁶ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 48r. – (61. *Ad sororem de Bononia quod misit sibi paternoster cum bursa*) – V dopise děkuje za vyřívanou bursu a paternoster (růženec).

bratrovi Václavovi,⁴⁷⁷ vysvítá, že uměl být vděčný za projevenou pozornost a uměl připomenout, co se sluší a patří.

Záhy si Jenštejn začal vytvářet svůj vlastní názor. Vedle svého univerzitního vzdělání se opíral o zkušenost. Postupně začal brát svět daleko vážněji než jeho vrstevníci, kolegové a přátelé. Vzdělání a zkušenost, posílená později ještě zkušeností nemoci, blízké smrti a nejrůznějších životních obtíží, byla konstantou pro jeho vidění světa a jednání po celý život až do smrti.

4.6 Světec?

Třetí pražský arcibiskup nebyl úředně prohlášen ani za svatého ani za blahoslaveného. Byl to ovšem muž svatého života. Svědčí o tom nejen jeho první životopisec a zpovědník Petr Klarifikátor, ale například i mistr Jan Hus, který jej nazval „svaté paměti kněz Jan, arcibiskup“⁴⁷⁸ anebo ještě silněji „divae memoriae“.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 47v. (60. *Ad fratrem de Bononia pro meo votivo solacio et gaudio speciali*) – V dopise bratra napomíná, aby poslouchal svého staršího sourozence Martina, krotil své sklony, byl uctivý ke svému učiteli a byl ke všem milý.

⁴⁷⁸ HUS/ERBEN 1865, 302: „A svaté paměti Jan arcibiskup, ten jest pod kletbú ty hry a nekázni zapověděl, a velmě dobřě; neb jest křesťanské ustavenie, že k řádu kněžskému nemá dopuštěn býti, ktož ty hry v svátky strojí.“

⁴⁷⁹ *Instrumentum notarii publici de apellatione a M. Ioanne Hus aliisque magistris et studiosis facta ad Sedem apostolicam a sententia Zbynconis archiepiscopi, qui libros Viclefí comburendos esse censuit. Pragae 25. iunii 1410* (v pasáži, kde se hovoří o založení Betlémské kaple): „... accedente ad hoc sancte Sedis apostolicae, serenissimi principis et domini Wenceslai, Romanorum et Bohemiae regis praedicti, reverendí patris divae memoriae Iohannis, archiepiscopi, predicti Sbynconis antecessoris, dictorum mulitis et civis ac rectoris tictae parochialis ecclesiae consensu et voluntate...“

5 Dílo Jana z Jenštejna

Myšlení třetího pražského arcibiskupa se dá nejsnadněji vysledovat z písemných památek, které zanechal. Kromě menších textů jsou to především dva velké soubory jeho děl. Jedním z nich je sbírka arcibiskupovy korespondence, nazvaná Johannem Losserthem při jeho první edici *Codex epistolaris*,⁴⁸⁰ druhým konvolut různorodých textů nazývaný *Kodex Jana z Jenštejna*.⁴⁸¹

5.1 Listář

Budoucí arcibiskup Jan z Jenštejna získával postupně vzdělání a zkušenosti na mnoha místech Evropy. Studoval nejprve v Praze, následně na univerzitách v Padově, Bologni, Montpellieru a Paříži. Vyskytoval se také na mnoha dalších místech. Na všech těchto cestách byl v písemném styku jak se svou rodinou, tak s přáteli. Když se Jenštejn vrátil do Čech, korespondence pokračovala, jen směr byl opačný: posílal dopisy svým přátelům do jižní a západní Evropy, stejně jako si dopisoval s různými příjemci v Čechách. Zachované dopisy nejsou patrně veškerou korespondencí, kterou Jenštejn napsal a odeslal, ale jde spíše jen o část, kterou sám arcibiskup na sklonku svého života vybral a určil k tomu, aby se trvale zachovala. Sbíрка těchto Jenštejnových listů⁴⁸² se nazývá *Codex epistolaris Johannis de Jenczenstein*. Název sbírky pochází od Johanna Lossertha, který ji v roce 1877 vydal. Vydání bylo svého času velmi přínosné, bylo by ovšem třeba sbírku znovu vydat. Losserth totiž některé dopisy krátil a dělal další úpravy tak, že bez komparace s originálním pramenem nelze zjistit, co je textem dopisu, co poznámkou na okraji, co autor škrtl a co naopak chybí. Kromě toho nevydal všechny listy.

Listářem se zabýval rovněž církevní historik Jaroslav V. Polc, který chtěl vydat novou edici Jenštejnovy korespondence a usiloval o bližší časové a věcné zařazení, které

⁴⁸⁰ NA, Fond ČDK, KN 147, ff. 1r–55v.

⁴⁸¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 1r–293v. Dostupný on-line na adrese https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.1122. – Vyhledáno 18. února 2025.

⁴⁸² Původně měla sbírka signaturu Cod. 183 v Haus-, Hof- und Staats-Archivu ve Vídni. Po roce 1918 byl kodex předán do Prahy do Archivu ministerstva vnitra, kde je dosud. Zde v průběhu doby měnil své zařazení v jednotlivých fondech. V roce 1953 byl roku 1953 vytvořen fond Různé provenience. Listář zde dostal signaturu 2449. Na přelomu 20. a 21. století byl zařazen do fondu Národního archivu, kde se stal součástí fondu ČDK a dostal signaturu 147. Konvolut se zdá být zařazen nelogicky, ale po Jenštejnových písemnostech v kodexu následují opisy písemností z doby konce vlády Karla IV. a začátku vlády Václava IV., což je důvodem zařazení.

bylo možné díky různým detailům v dopisech. Avšak než mohl své dílo dokončit, zemřel, ačkoli řadu svých poznatků uplatnil ve svých pracích týkajících se Jana z Jenštejna či Jana z Pomuku.

Listář obsahuje na fóliích 1r–54v celkem 77 dopisů. Dopisy, které lze datovat, pocházejí z let 1374–1384, dále jsou ve svazku připojeny ještě čtyři písemnosti polooficiálního charakteru z let 1386–1388. Vzhledem k tomu, že nejde o opis hotového díla, lze důvodně předpokládat, že listy byly někým uspořádány s určitým cílem. Podle Zdeňky Hledíkové⁴⁸³ jsou korektury v listáři dílem samotného autora tedy Jana z Jenštejna, a byl to tedy on, kdo připravoval výběr své korespondence k závěrečnému opisu, který by mohl dostat výpravnou podobu podobně jako Vatikánský kodex s Jenštejnovými díly. I když dopisy psal Jenštejn po celý svůj život, uspořádání své tvorby se intenzivněji věnoval až poté, co v roce 1396 abdikoval na úřad pražského arcibiskupa a vysvětil svého nástupce. Vznikal nejprve pracovní opis, do něhož autor zasahoval svými poznámkami. S největší pravděpodobností mělo být potom přistoupeno k vytvoření iluminovaného luxusního kodexu.

V listáři tak může čtenář vidět jak vlastnoruční rukopis arcibiskupa Jana z Jenštejna, tak může sledovat tvůrčí proces, který byl v případě Vatikánského kodexu dokončen, ale nezachoval se pracovní text, zatímco v případě listáře je tomu naopak. Jan z Jenštejna si tuto sbírku do Říma totiž s sebou nevezl, a ta tak zůstala ve stavu konceptu. Listář se po Jenštejnově odchodu dostal z Helfenburku do Roudnice nebo do Prahy, a to k Janovu synovci a nástupci na arcibiskupském stolci Olbramovi ze Škvorce. Do dnešní podoby byl svázán spolu s dalšími písemnostmi v polovině 15. století.⁴⁸⁴

Jenštejnov soubor dopisů zůstává velmi bohatým pramenem, z něhož dosud nebylo důkladně čerpáno. Podle Hledíkové⁴⁸⁵ není možné s naprostou jistotou doložit, že Listář obsahuje reálné, kdysi napsané a poslané listy, i když ona sama je o tom přesvědčena. Autobiografický výběr z Jenštejnovy korespondence se blíží způsobu práce, který použil Francesco Petrarca, když sestavoval své *Familiars*. To, zda a nakolik Jana z Jenštejna inspirovala tato sbírka, by pomohl určit rozbor obsahu dopisů a jejich myšlenkového světa. Spíše se však jedná o autentické dopisy, v nichž reagoval na stejné podněty z jiných, svých vlastních pozic. Smyslem sbírky bylo zdokumentovat arcibiskupovo duchovní a myšlenkové

⁴⁸³ HLEDÍKOVÁ 2021.

⁴⁸⁴ HLEDÍKOVÁ 2021, 280, pozn. 45.

⁴⁸⁵ HLEDÍKOVÁ 2021, 281–282.

zrání. Je to životopisná příloha jeho vlastní obhajoby ve sporu s králem a v neposlední řadě také Jenštejnovo životní účtování a rekapitulace.

5.2 Vatikánský kodex

Tuto knihu si Jenštejn po své abdikaci roku 1396 přivezl s sebou do římského exilu a dnes patří Vatikánské knihovně, kde je uložena pod signaturou Vat. Lat. 1122. Podle Zdeňky Hledíkové byl kodex připravován na hradě Helfenburku, ale jeho luxusní přepis vznikl spíše až v Římě, i když na něm pracovali čeští písaři a iluminátoři.⁴⁸⁶

Jenštejnův kodex je jedním z primárních pramenů k osobě třetího pražského arcibiskupa. Tímto kodexem se zabývali v minulosti mnozí autoři,⁴⁸⁷ je tedy dostatečně známý. Co tento kodex činí velmi vzácným, jsou osobní přípisky objednavatele. Je to velmi důležité svědectví o tom, že kodex, a tedy i redakce textů, stejně jako výtvarná podoba, vznikaly pod přímým dohledem objednatele a autora textů.⁴⁸⁸

Kodex uložený ve Vatikánské knihovně,⁴⁸⁹ vytvořený kopisty a iluminátory z pražského dvorského okruhu někdy v letech 1396–1398 obsahuje 293 folií o formátu 365 x 260 mm, které jsou popsány *recto* i *verso* ve dvou sloupcích německým gotickým písmem s množstvím zkratk. Stránky jsou velmi čitelně popsány, téměř bez oprav. Ornamentální i figurální výzdoba kodexu pochází z české školy.

Kromě tohoto kodexu se nachází svazek se stejnými Jenštejnovými texty v takzvaném Vratislavském kodexu.⁴⁹⁰ Ten byl psán v Praze a je známo, že se v letech 1412–1413 nacházel s jistotou v Praze. Poté byl přenesen do Vratislavi, kde se až do roku 1811 nacházel v knihovně tamního dominikánského kláštera. Od roku 1811 je uložen v univerzitní knihovně ve Vratislavi. Tento kodex obsahuje 364 listů menšího formátu, než má kodex z Vatikánské knihovny. Tyto kodexy vznikly nezávisle na sobě. Vratislavský kodex vznikl jistě po roce 1399.

⁴⁸⁶ HLEDÍKOVÁ 2021, 279.

⁴⁸⁷ PALACKÝ 1838, 57–59; ZÍTEK 1902–1903, 183–206.; PELZER 1931, 749–763.; FRIEDL 1931. Z umělecko-historického hlediska se Kodexem zabývali: FRIEDL 1931; HOMOLKA 1977; DRAGON/MAREK/BOLDAN/STUDNIČKOVÁ 2020 či ROYT 2013. Informace o kodexech z Vatikánu a Vratislavi v HORÁK 1985, 471–473.

⁴⁸⁸ DRAGON/MAREK/BOLDAN/STUDNIČKOVÁ 2020, 91.

⁴⁸⁹ BAV, Vat. Lat. 1122.

⁴⁹⁰ WBU, F I 777.

Co se týče obsahu textu, Vatikánský kodex je čitelnější, Vratislavský je sice psán gotickou kurzívou, ale kvalita textů je v něm vyšší. Lze tedy říci, že čtení Vratislavského kodexu vysvětluje nejistoty Vatikánského kodexu, avšak v kodexu z Vratislavi je vzhledem k vatikánskému textu více pasáží vynecháno. Při čtení textu je tedy třeba upřednostňovat kodex z Vatikánské knihovny a nejasná čtení vysvětlovat textem z Vratislavi.

5.2.1 Čas a místo vzniku Kodexu

Zatímco Jaroslav Polc má za to, že Vatikánský kodex vznikl v Římě poté, co Jan z Jenštejna abdikoval a definitivně opustil České království, tedy mezi roky 1397–1400,⁴⁹¹ Antonín Friedl se kloní k tomu, že dílo vzniklo v Čechách. Vzhledem k tomu, že Jenštejn v jednom z přípisů píše o svém paláci v Praze jako o místě, na němž se nenachází, domnívá se Friedl, že mohl kodex vzniknout buď v Roudnici nebo na Helfenburku. Vznik kodexu datuje do let 1396–1397, protože poslední dílo v kodexu opsané je věnované Olbramu ze Škvorce, pražskému arcibiskupovi, který se ujal úřadu roku 1396 a protože Jenštejn v roce 1397 odcestoval natrvalo do Říma, je možné dílo datovat nejpozději před tuto cestu.⁴⁹²

Podle Hany Hlaváčkové byl Jenštejnův Vatikánský kodex psán ve třech fázích, starší v 80. letech 14. století (několik textů o Navštívení Panny Marie, traktát *De bono mortis* a dílo *Quod nemo leditur nisi a se ipso*). Poté má následovat kratší střední část, která se týká nově zavedených svátků Navštívení Panny Marie a Panny Marie Sněžné, a nakonec pozdní část z pokročilých 90. let 14. století. Autorka tak soudí dle iluminací, kde vidí postupný přechod od starších ke krásnoslohým vlivům.⁴⁹³

5.2.2 Autoři a styl výtvarné výzdoby Kodexu

Antonín Friedl se ve své práci z 30. let 20. století⁴⁹⁴ domnívá, že na Jenštejnově kodexu pracovali dva iluminátoři z dvorského okruhu Václava IV. Jejich rozdíly jsou dle něho patrné v technice i ve formálním pojetí. Podle Friedla se první malíř řadí technikou i výrazem k modernější škole malířů krále Václava IV., ačkoli jeho ornamentika je tradičnější a některé výrazové prostředky odkazují až ke schématům, která používala generace malířů královny Elišky Rejčky. Druhý malíř je archaičtější v pojednání postav, kde ctí pravidla školy Mistra Theodorika. Je monumentálnější, ale konzervativnější. Jeho ornamentika, nevázaná na žerď

⁴⁹¹ POLC 1999, 246.

⁴⁹² FRIEDL 1931, 45.

⁴⁹³ HLAVÁČKOVÁ 2019, 146.

⁴⁹⁴ FRIEDL 1931, 22-23.

a lištu, je však provedena podle modernější koncepce, která se objevuje například v kodexech Arnošta z Pardubic či Jana ze Středy.

Hlavní malíř kodexu bývá některými autory ztotožňován s Mistrem Morganovy bible.⁴⁹⁵ Ten sice nepatřil k malířům králova okruhu, ale pracoval pro příslušníky širší dvorské společnosti. Jeho dílo stylově připomíná rukopisy tvořené v okruhu kancléře Jana ze Středy, jednalo se tedy o mistra náležejícího ke starší, karlovské generaci.⁴⁹⁶ Josef Krása⁴⁹⁷ a Gerhard Schmidt⁴⁹⁸ předpokládají na výzdobě Jenštejnova kodexu podíl alespoň dalších dvou iluminátorů, jejichž stopy lze sledovat kromě jiného také v Bibli Konráda z Vechty.⁴⁹⁹ Hana Hlaváčková předpokládá účast tří iluminátorů a postupné zhotovení kodexu v průběhu přibližně dvou desetiletí.⁵⁰⁰

5.2.3 Obsah Kodexu

Vatikánský kodex Jana z Jenštejna obsahuje texty nejrůznějšího druhu a různých žánrů. Nachází se v něm traktáty, modlitby, apologie, stížnosti, stejně jako kázání, poezie a písně.

Kodex začíná traktáty, které jsou svědectvím o sporech s učencem Janovy doby, i když o generaci starším, mistrem Vojtěchem Raňkovým z Ježova, kdysi vyučujícím na pařížské Sorbonně a později kanovníkem scholastikem metropolitní kapituly u svatého Víta v Praze. Ačkoli se Vojtěchovy texty většinou nedochovaly, lze jejich obsah poměrně snadno zrekonstruovat právě z Jenštejnových reakcí, kde podrobně vyvrací scholastikovy argumenty.

První traktát, nazvaný *De purgatorio*,⁵⁰¹ se týkal očištění. Téma bylo vyvoláno králem Václavem IV., který položil mistru Vojtěchovi v přítomnosti arcibiskupa otázku, která zněla: „Musí být všichni, kteří mají být spaseni, předtím očištěni od poskvrny hříchu?“⁵⁰² Jenštejn

⁴⁹⁵ Česká bible Ondřeje z Rakous, New York, The Pierpont Morgan Library, sign. M. 833. – DRAGON/MAREK/BOLDAN/STUDNIČKOVÁ 2020, 284.

⁴⁹⁶ FAJT/BOEHM 2006, 508.

⁴⁹⁷ KRÁSA 1974, 209.

⁴⁹⁸ SCHMIDT 1969, 296.

⁴⁹⁹ Bible Mincmistra Konráda z Vechty, Antwerpen, Musée Plantin-Moretus, Cod. M 15/1–2. FAJT/BOEHM 2006, 533.

⁵⁰⁰ HLAVÁČKOVÁ 2019, 146.

⁵⁰¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 1ra–4ra – *De Purgatorio, libellus contra Adalbertum Ranconis de Ericinio*.

⁵⁰² „An omnes salvandi sint prius a peccati scoria purgandi?“ – KADLEC 1969, 45.

otázku zaslechl jinak a podrobně vyvrátil Vojtěchovu argumentaci. Nakonec mu vyčítal, že je zaslepen královou přízní a domnívá se, že mu nemůže nikdo nic vytknout.

Další traktát proti mistru Vojtěchovi se týká svátku Navštívení Panny Marie.⁵⁰³ I v tomto bodě byli arcibiskup a kanovník scholastik ve sporu. Vojtěch Janovi z Jenštejna vytýká, že zavedl svátek bez schválení kapituly a bez dovolení papeže. Zatímco Vojtěch argumentoval, že takto byl odmítnut i svátek Početí Panny Marie, Jenštejn byl názoru, že u Navštívení k tomu není důvod, protože tato událost ze života Panny Marie je výslovně obsažena v Novém zákoně.

Třetí spor s Vojtěchem Raňkovým z Ježova, který je řešen v Jenštejnově kodexu, se týkal problému odúmrti.⁵⁰⁴ Když se Jan z Jenštejna stal pražským arcibiskupem, zjistil, že na arcibiskupských statech panuje zvyk, který on sám pokládal za pohanský. Spočíval v tom, že pokud sedláci a poddaní platící úrok, zemřeli bez mužského potomka, jejich nemovitý majetek nepřipadl příbuzným, ale jako odúmrt' arcibiskupské menze. Jenštejn chtěl odúmrt' na statech arcibiskupství zrušit⁵⁰⁵ a přišel do kapituly, aby k tomuto úmyslu dali kanovníci svůj souhlas. Ti vyhověli, ale když generální vikář přinesl koncept privilegia, dómský scholastik Vojtěch se postavil na odpor a rozhodnutí zmařil. Zatímco arcibiskup argumentoval starozákonním nařízením, Vojtěch říkal, že toto ustanovení je neplatné a přirovnával ho k obřadním předpisům Starého zákona.

I další dva spisy, tentokrát se týkající problému schizmatu v církvi, jsou plodem sporu s mistrem Vojtěchem. Pojednávají o moci klíčů⁵⁰⁶ a o pravém papeži Urbanu VI⁵⁰⁷. V prvním z traktátů obhajuje papežský primát a jeho plnou pravomoc, stejně jako viditelný charakter církve, v druhém se pokouší o teologický důkaz legitimacy papeže Urbana VI.

V Jenštejnově kodexu následuje další text, týkající se církevního rozkolu, tentokrát adresovaný samému papeži Urbanu VI, nazvaný *De consideracione et de lacrymis militantis Ecclesie*.⁵⁰⁸ Text byl sepsán v říjnu roku 1385 a byl inspirován Nářky proroka Jeremiáše.

⁵⁰³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 4rb–13ra – *De festo beate Marie Virginis Vicitacionis, contra Adalbertum Ranconis de Ericinio*; ff. 13rb–26ra – *Libellus secundus ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis*.

⁵⁰⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 26ra–30rb – *De devolutionibus, libellus contra Adalbertum Ranconis de Ericinio*.

⁵⁰⁵ Bylo to pravděpodobně roku 1386.

⁵⁰⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 30va–38va – *Tractatulus de potestate clavium, contra Adalbertum Ranconis de Ericinio*.

⁵⁰⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 38vb–43va – *Tractatulus de veritate Urbani*.

⁵⁰⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 43rb–63ra – *Liber de consideracione, scriptus ad Urbanum papam Sextum*.

Poukazuje na fakt, že hříchy, zvláště hříchy služebníků církve, způsobily rozkol. Církev sice byla pokořena a opuštěna, přesto však zůstala mystickým Božím městem. Na závěr traktátu arcibiskup Jan popisuje deset ran, jimiž církev trpí a ukazuje, jak hereze církev rozděluje.

Text následující je rozhovorem Krista a člověka, tedy Jana z Jenštejna, a byl dedikován kouřimskému arcijáhnovi.⁵⁰⁹ Byl sepsán pravděpodobně v letech 1391–1392. Snaží biblickým stylem vyjádřit, proč Bůh dopustil rozkol a proč nebyl překonán ani navzdory zavedení svátku Navštívení Panny Marie.

Další pojednání s názvem *Libellus de bono mortis* se týká dobré smrti, bylo dedikováno Benediktovi, proboštu ze Sadské a napsáno v letech 1390–1393. Název i téma je inspirováno jedním ze spisů sv. Ambrože. Je rozděleno na čtyři části. Autor se v první části pokouší definovat smrt,⁵¹⁰ druhá část pojednává o smrti jako utrpení a trestu,⁵¹¹ třetí část je statí o lékařích a lidské pomoci⁵¹² a část závěrečná píše o faktu, že smrt nerespektuje hierarchii společnosti a všem měří stejně.⁵¹³ Autor konstatuje, že jen věčná smrt, tedy zatracení hříšníka, je zlo, smrt spravedlivého je dobrá, fyzická smrt však není ani dobrá ani zlá a není tím nejpodstatnějším.

Následuje text rozhovorů, nazvaný *Liber dialogorum*, rozdělený na čtyři části, sepsaný ke cti svatého Řehoře a dedikovaný Jenštejnem jeho příteli, olomouckému biskupu Janu ze Středy. První část díla pojednává o tom, že člověk, který ztratil svoji rodinu i majetek, nařiká nad lidskou nestálostí,⁵¹⁴ druhá píše o tom, že tento člověk, aby získal zpět své postavení, uzavřel smlouvu s ďáblem,⁵¹⁵ třetí vypráví o setkání onoho člověka s andělem, který mu vysvětlil tajemství spásy, a tak jej přiměl k obrácení.⁵¹⁶ Čtvrtá část je dialogem těla a duše po smrti,⁵¹⁷ což bylo v Jenštejnově době velmi populární téma. Anděl a ďábel se účastní tohoto rozhovoru, a nakonec anděl doprovází duši do očištění. Zvláště tato poslední část byla sepsána pod vlivem nauky svatého Augustina a pravděpodobně také ovlivněna Pseudo-Dionýsiem Areopagitou.

⁵⁰⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 63ra–65va – *Libellus bylogorum ad archidiaconum Gurimensem*.

⁵¹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 65vb–86rb – *Libellus de bono mortis ad honorem sancti Ambrosii intitulus*.

⁵¹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 68va – *Liber secundus, declarans, quid sit mors secundum passibilitatem*.

⁵¹² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 75va – *Liber tercius de medicis et medicamentis*.

⁵¹³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 79vb – *Liber quartus, quod mors omnes equales reddat, multi parcendo*.

⁵¹⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 86va–99ra – *Liber dyalogorum ad honorem S. Gregorii*.

⁵¹⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 88vb – *Libellus secundus de aloquio dyaboli*.

⁵¹⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 92vb – *Liber tercius de doctrina angelica*.

⁵¹⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 97ra – *Liber quartus qualiter anima ad corpus*.

Další pojednání s názvem *Libellus de iustitia et divina iustitiae observantia* je dogmatického charakteru. Bylo sepsáno ke cti sv. Dionýsia, mučedníka a prvního pařížského biskupa.⁵¹⁸ Vzniklo pravděpodobně v roce 1395, bylo dedikováno kardinálovi Cosmovi de Miglioratumu, budoucímu papeži Inocenci VII. Odkazuje na fiktivní nebo ztracené dílo Pseudo-Dionýsia Areopagity, ještě ve středověku často zaměňovaného za pařížského mučedníka. Cílem pojednání je teologický pokus uvést do souladu Boží spravedlnost a spásu člověka. Pojednává o důstojnosti rozumného stvoření, o jeho pádu způsobeného svobodným rozhodnutím, o zavržení hříšníků, o vztahu Boha a zla a o Boží všemohoucnosti. Argumentace díla je ovlivněna svatým Augustinem a Pseudo-Dionýsiem.

Následuje text s názvem *Quod nemo leditur nisi a se ipso*, zmiňující v podtitulu sv. Jana Zlatoústého a týkající se duchovního života. První část pojednává o odpadnutí duše od Boha,⁵¹⁹ druhá o šesti obdobích života,⁵²⁰ třetí o třech zlech světa, kvůli kterým lidé následují prázdnotu světa⁵²¹ a konečně čtvrtý, který se zabývá sedmi smrtelnými hříchy⁵²². Cílem práce bylo ukázat, že za své hříchy je člověk odpovědný sám.

Dále je v Jenštejnově kodexu zařazen poměrně rozsáhlý text, který je komentářem na žalm 37 *Nehněvej se na ty, kdo konají zlo, nezávid' těm, kdo páchají nepravost*.⁵²³ Dílo bylo sepsáno pro Boreše z Mrákotic, kdysi Jenštejnova oficiála a bechyňského arcijáhna, a vzniklo v letech 1390–1393. Autor se zabývá mystickým významem žalmu, který pojednává o prosperitě hříšníků a neštěstí spravedlivých. Text obsahuje narážky na arcibiskupovu osobní situaci.

Následují modlitby, kterých je v Jenštejnově kodexu celkem šestnáct. První skupina je zaměřena na různé světce, jako například Petra a Pavla, Dionýsia, Jeronýma, Kateřinu či Zikmunda. Další skupina modliteb se vztahuje k různým životním situacím: když člověk uléhá ke spánku, když ráno vstává, když je na cestách nebo má strach z nepřátel. Nechybí ani modlitba za šťastný okamžik smrti nebo mariánské modlitby.⁵²⁴

⁵¹⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 99rb–110vb – *Libellus de iustitia et divina iusticie observancia ad honorem S. Dyonisii*.

⁵¹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 111ra–120va – *Libellus Quod nemo leditur nisi a se ipso*.

⁵²⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 112rb – *Libellus secundus de sex statibus hominis et quomodo corpus cum anima cadit*.

⁵²¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 113va – *Libellus tercius de tribus malis mundi per quas homo sequitur mundi vanitatem*.

⁵²² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 116ra – *Libellus quartus de septem mortalibus peccatis*.

⁵²³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 120va–134rb – *Commentum super psalmo „Noli emulari“*.

⁵²⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 134va–138rb – *Orationes*.

Po modlitbách se ve svazku nachází blok liturgických textů, hymnů, básní a kantilén.⁵²⁵ Jsou to především mariánské modlitby, básně a písně, mezi nimi k Navštívení Panny Marie, k Panně Marii Sněžné, Panně Marii Bolestné, o Zvěstování. Ze svátků Páně jsou v kodexu texty o Narození a k Božím Tělu. Ze světců obsahuje kodex liturgické zpěvy ke slavnosti svatého Václava.

V další části Jenštejnova kodexu se nachází pojednání o zázracích na přímluvu Panny Marie v souvislosti se zavedením svátku Navštívení.⁵²⁶ Dílo má narativní charakter a vypráví o situacích, které Jenštejn přisuzoval zavedení nového mariánského svátku.

Následují dvě stížnosti⁵²⁷ k Apoštolskému stolci na krále Václava IV. a na poměry v Českém království, které nastaly po vyhocení sporu mezi králem a arcibiskupem v březnu 1393, v delší a kratší verzi.

Velký prostor je ve Vatikánském kodexu dán Jenštejnově homiletickému dílu.⁵²⁸ Jde o šest homilií nad slovy *Anděl Gabriel byl poslán k Panně Marii*, deset homilií nad slovy *Maria se vydala do jednoho judského města v horách*. Následuje pohřební řeč při pohřbu Karla IV., která byla připisována Jenštejnovu strýci Janu Očkovi z Vlašimi, jedno kázání o svatém Václavu, dvě kázání o Narození Páně, tři kázání o Navštívení Panny Marie, tři kázání o Nanebevzetí Panny Marie, kázání o Božím Těle, o Panně Marii Sněžné, promluvy na různá evangelia a další. Drtivá většina kázání dosud nebyla vydána a Jenštejnovu myšlenkové bohatství tak dosud zůstává skryto očím současného čtenáře.

Další část kodexu obsahuje dva traktáty o útěku ze světa, asketické spisy, které byly dedikovány benátskému patricijovi Nicolasi de' Contarenimu.⁵²⁹ První traktát je rozjímáním nad začátkem knihy Kazatel: *Marnost nad marnost* a je zde popsán rozdíl mezi těmi, kdo milují svět a těmi, kteří milují Boha. Druhý traktát je autobiografický a autor v něm popisuje svou rezignaci jako důsledek nemožnosti vykonávat arcibiskupský úřad ve shodě se svým svědomím.

⁵²⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 138va–156ra.

⁵²⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 157rb–161vb – *Miracula Beate Marie Visitacionis*.

⁵²⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 161ra–169rb – *Acta in Curia Romana* a BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 169rb–171ra – *Acta in Curia Romana. Materia abbreviata*.

⁵²⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 171rb – 266ra.

⁵²⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 267rb–267vb – *Libellus de fuga saeculi* a BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 272 ra–277vb – *Libellus secundus de fugiendo seculo*.

Text s názvem *Libellus apologorum*⁵³⁰ pochází z roku 1396 a je psán formou dopisu Jindřichovi z Rožmberka. Autor v něm vysvětluje, proč abdikoval na arcibiskupský úřad.

Závěr Jenštejnova kodexu z Vatikánské knihovny patří třem traktátům týkajícím se jmen. První je o jménu Ježíš,⁵³¹ druhý o jménu Maria⁵³² a třetí o Božích jménech.⁵³³ Byly dedikovány pražskému arcibiskupovi Olbramu ze Škvorce, Jenštejnovu nástupci a synovci. Jsou inspirovány traktáty Pseudo-Dionýsia Areopagity.

Díla obsažená ve Vatikánském kodexu se signaturou Vat. Lat. 1122 ukazují na autorovo mimořádné nadání a vzdělání. V textech se objevují především citace z Písma svatého. Přestože se Jenštejn zřídka odkazuje na latinské klasické autory, je z jeho stylu patrná humanistická erudice. Z církevních autorů cituje především Pseudo-Dionýsia. Kromě něho se v arcibiskupových dílech nacházejí citace svatých – Ambrože, Jeronýma, Augustina, Jana Zlatoústého, Řehoře Velikého, Jana Damašského a Atanáše. Nechybí ani Origenes. Ze středověkých autorů nalezneme v Jenštejnových dílech citace Anselma z Canterbury, Bernarda, Cassiodora, Petra Lombarského, Anselma z Laonu či Richarda od sv. Viktora. Nelze opominout ani vliv pražských teologů, jako Matouše z Krakova, Jana Marienwerdera, augustiniána Petra Klarifikátora, kartuziána Alberta Pražského, dominikána Mikuláše Bicepsa. Díky dominikánům znal také spisy svaté Kateřiny Sienské nebo Jindřicha Susa. Lze bez nadsázky říci, že dílo Jana z Jenštejna obsahuje obrovské myšlenkové bohatství, syntézu biblických, patristických, a současných domácích i zahraničních teologických vlivů. Toto bohatství je doposud skryto za gotickým písmem a výzdobou kodexu a za středověkou latinou. Je úkolem pro budoucnost toto dílo zprostředkovat veřejnosti, a to nejen odborné.

5.2.3.1 Kázání

Homiletické dílo Jana z Jenštejna je velmi málo známé. Asi obecně známý je text kázání při pohřbu císaře a krále Karla IV. Do nedávné doby bylo toto kázání ovšem připisováno Jenštejnovu předchůdci Janu Očkovi z Vlašimi. Homiletickou tvorbou

⁵³⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 277vb–281rb – *Libellus apologorum*.

⁵³¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 281rb–284vb – *De laude nominis Jesu et Marie scripti Wolframo archiepiscopo pragensi*.

⁵³² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 285ra–287ra – *Libellus de laude nominis Marie*.

⁵³³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 287ra–293va – *Libellus de divinis nominibus*.

arcibiskupa Jenštejna se zabýval v 60. letech 20. století historik Jaroslav Kadlec⁵³⁴ a před ním pouze v krátké stati Augustin Neumann.⁵³⁵

Ve Vatikánském kodexu se nachází celkem třicet sedm kázání. Všechna jsou psána latinsky a byla určena duchovenstvu, což je patrné i z mnohých oslovení (*fratres carissimi, fratres et amici carissimi, amantissimi fratres, fratres reverendissimi, fratres dilectissimi* apod.). Že byla kázání určena klerikům, lze také vyvodit z jejich obsahu.

Většina kázání Jana z Jenštejna byla pronesena o svátcích Krista a svatých, kam počítáme i Pannu Marii.

Nejprve je třeba zmínit svátky Páně. Vánoce jsou zastoupeny čtyřmi kázáními. První z nich je napsáno *secundum modum modernum* na text *Lux et sol ortus est*.⁵³⁶ Zabývá se třemi pohledy na Kristovo narození: kdy se narodil, jak se narodil a proč se narodil. Toto kázání patrně pochází z prvních let západního rozkolu, kdy byl avignonským papežem Klement VII.⁵³⁷ Druhé vánoční kázání je určeno duchovenstvu shromážděnému v katedrále sv. Víta v Praze.⁵³⁸ Jenštejn se zde nezabývá konkrétním biblickým úryvkem, ale skutečnostmi, které je třeba v souvislosti s Narozením Páně zmínit, a to: čtveré mateřství Panny Marie, trojí narození Ježíše Krista a rovněž trojnásobný užitek tohoto příkladu. Třetí kázání o Narození Páně bylo proneseno v Roudnici nad Labem na téma: „Dnes se nám narodil Spasitel světa.“⁵³⁹ V tomto kázání se Jenštejn jeví jako zvláště horlivý, což by mohlo nasvědčovat, že text pochází z pozdějších let jeho episkopátu. Čtvrté kázání je potom homilií na evangelium ranní mše.⁵⁴⁰ O něm lze pouze říci, že bylo proneseno v době papežského rozkolu.

Následují dvě kázání na svátek Božího Těla. První z nich bylo proneseno v roudnickém klášteře.⁵⁴¹ Nezabývá se konkrétním biblickým námětem, ale spíše tajemstvím eucharistie obecně. Z textu vyplývá, že vznikl bezprostředně po volbě Klementa VII.

⁵³⁴ KADLEC 1963, 299–323.

⁵³⁵ NEUMANN 1935.

⁵³⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 215ra–218va – *Sermo secundus de Nativitate Cristi*.

⁵³⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 217va – *Sermo secundus de Nativitate Cristi* – „... cuius caus est superbia, invidia, sicut nunc patet de presenti antipapa de Gebenna (snad Geneva – Robert Ženevský), ymmo pocius de Gehenna.“

⁵³⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 223va–226va – *Sermo ad clerum factus in Ecclesia Pragensi, primus de Nativitate Cristi*.

⁵³⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 226va–230va – *Sermo secundus de Nativitate Cristi factus in Rudnicz*.

⁵⁴⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 257ra–260vb – *Homilia secundum Lucam „Exiit edictum“*.

⁵⁴¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 230va–233rb – *Sermo de Corpore Cristi primus factus in monasterio Rudnicensi*.

avignonským papežem, protože zde Jenštejn hájí papeže Urbana VI. Tématem druhé homilie⁵⁴² je verš z druhé knihy Mojžíšovy (Ex 16,15): „To je chléb, který vám Hospodin dává k jídlu“. Byla pronesena v katedrále sv. Víta neznámo kdy.

Ke kázáním na svátky Páně také patří kázání o Proměnění Páně⁵⁴³ na text Matoušova evangelia popisující událost Proměnění Páně.⁵⁴⁴

Nejpočetnější skupinu kázání tvoří homiletické texty určené na svátky Panny Marie. Patří mezi ně šest homilií *super Missus est*,⁵⁴⁵ tedy na evangelium o Zvěstování Panny Marie,⁵⁴⁶ dále tři kázání na svátek Navštívení Panny Marie spolu s cyklem deseti kázání „super Exurgens Maria“,⁵⁴⁷ tedy na evangelium o Navštívení Panny Marie.⁵⁴⁸ Dalšími mariánskými kázáními jsou dvě homilie na svátek Panny Marie Sněžné a tři kázání na svátek Nanebevzetí Panny Marie.

Co se týče homilií *super Missus est*, tvoří prvních pět kázání cyklus, který postupně analyzuje každý verš evangelia. Zdá se, že tato kázání nebyla nikdy pronesena. Arcibiskup je napsal na konci svého episkopátu, a to buď v roce 1393 nebo 1395 nebo 1397, v době, kdy pobýval v Itálii.⁵⁴⁹ Cyklus byl koncipován pravděpodobně podle podobné série homilií Ildefonse z Toleda.⁵⁵⁰

⁵⁴² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 233rb–236rb – *Secundus sermo de Corpore Cristi factus in ecclesia Pragensi*.

⁵⁴³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 263rb–265rb – *Homilia secundum Mattheum „Assumpsit Iesus Petrum“*.

⁵⁴⁴ Mt 17,1–6.

⁵⁴⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 171rb–187va – *Super „Missus est“ sex omelie*.

⁵⁴⁶ Evangelium o Zvěstování začíná slovy: „Missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilaeae, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Joseph, de domo David: et nomen virginis Maria.“ (Lk 1,26–27).

⁵⁴⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 187va–208va – *Omelie X super „Exurgens Maria“*.

⁵⁴⁸ Evangelium o Navštívení Panny Marie začíná slovy: „Exurgens autem Maria in diebus illis abiit in montana cum festinatione in civitatem Iuda et intravit in domum Zacchariae et salutavit Elisabeth.“ (Lk 1,39–40).

⁵⁴⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 180ra–180rb – *Homilia tertia Super Missus est* – Zde si Jenštejn povzdechl: „O, Rex glorie, pro te exul sum in Ytalia, assint michi tua presidia, et pro me ora, o, virgo Maria, celestis ut me sumat patria.“

⁵⁵⁰ Sv. Ildefons z Toleda (607–667), toledský arcibiskup. Pro svou úctu k Panně Marii je nazýván „kaplanem Panny Marie“. Kromě jiného napsal sérii kázání na text evangelia začínající slovy „Missus est angelus Gabriel...“ (Lk 1,26).

První ze tří kázání na svátek Navštívení Panny Marie⁵⁵¹ pronesl Jan z Jenštejna v pražské katedrále, a to patrně, když se poprvé slavil tento svátek, tedy 28. dubna 1385. Text kázání rozebírá příběh o Navštívení Panny Marie u Alžběty⁵⁵² a současně zdůrazňuje velikost svátku a ohrazuje se proti kritikům, kteří tvrdili, že arcibiskup nemá právo ustanovit nový svátek bez výzvy ze strany papeže. Jenštejn se brání slovy Mariina Magnificat, která říká: „Od této chvíle mě budou blahoslavít všechna pokolení.“

Druhé kázání k svátku Navštívení⁵⁵³ bylo proneseno poté, co papež Urban VI. rozšířil slavení svátku na celou církev s přáním, aby na přímluvu Panny Marie bylo zažehnáno papežské schisma. Jan z Jenštejna v něm komentuje slova Lukášova evangelia: „Jakmile Alžběta uslyšela Mariin hlas, dítě se radostně pohnulo v jejím lůně“⁵⁵⁴ Stejnou radostí je unesen i arcibiskup, když říká, že nyní si jej Bůh už může vzít k sobě.⁵⁵⁵

Třetí kázání⁵⁵⁶ pronesl Jenštejn na téma „Navštívení, které přináší pokoj“. Kázání bylo proneseno augustiniánům v Roudnici. Není sice datováno, ale z textu lze vyvodit, že patří do posledního desetiletí 14. století, kdy byla situace v Čechách velmi neklidná kvůli vzpouře panstva proti Václavu IV.⁵⁵⁷ a kvůli válce na hranicích s horními Rakousy.⁵⁵⁸

Dalších deset kázání ke svátku Navštívení Panny Marie⁵⁵⁹ sice ve Vatikánském kodexu následuje za sebou, ale nemají vnitřní souvislost. Cyklus kázání měl mít dvě části,

⁵⁵¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 236va–239vb – *Sermo primus Marie Vistacionis in ecclesia Pragensi.*

⁵⁵² Lk 1,39–46.

⁵⁵³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 239vb–241rb – *Secundus sermo Marie Visitacionis factus in ecclesia Pragensi.*

⁵⁵⁴ Lk 1,41: Et factum est, ut audivit salutationem Mariae Elisabeth, exsultavit infans in utero ejus.

⁵⁵⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 240vb – *Secundus sermo Marie Visitacionis factus in ecclesia Pragensi* – „Hec tua festa, hec nova gaudia me consolata sunt in humilitate mea. Sufficit igitur michi, tolle animam meam“.

⁵⁵⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 241rb–243ra – *Sermo tercius de Visitacione sancte Marie factus in monasterio Rudnicz.*

⁵⁵⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 242vb–243ra – *Sermo tercius de Visitacione sancte Marie factus in monasterio Rudnicz* – „...nam post ecclesie scisma, quod sui malicia vasti orbis scindit regna, iam intra penates domesticos non modicas strages fieri videmus, quippe divisos invicem ceminus regem cum populo, principes et proceres, barones et nobiles, cives et plebes, quantas nunc lites cernitis et iurgia, rixas et scandala, sediciones et bella, atque undique insurgere rapinas et spolia.“

⁵⁵⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 242vb–243ra – *Sermo tercius de Visitacione sancte Marie factus in monasterio Rudnicz* – „...non est priscis auditum temporibus, ut in fines Boemie ascenderet inimicus, alienigene et gens extera rapinas diriperent et spolia, nisi intestinum malum ante propriis in visceribus pullularet.“

⁵⁵⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 187va–208va – *Omellie X super „Exurgens Maria“.*

první kázání je úvodem k celému cyklu. Jeho první část se měla zabývat Alžbětou a druhá výkladem Magnificat. Nakonec druhá až šestá homilie pojednává o prvních dvou verších evangelia ze svátku Navštívení, a to: „Maria se vydala na cestu“, „spěchala do hor“, „do judského města“, „vstoupila do Zachariášova domu“, „pozdravila Alžbětu“. Sedmé kázání je rozjímáním o Zachariášově kantiku.⁵⁶⁰ Osmé kázání přesvědčuje o vhodnosti slavit svátek Navštívení na jaře. Deváté kázání je homilií na text „jakmile Alžběta uslyšela Mariin hlas, dítě se s radostí pohnulo v jejím lůně“.⁵⁶¹ Poslední kázání navazuje tématem na předchozí, je homilií na text „jak jsem si zasloužila, že Matka mého Pána přišla ke mně?“⁵⁶² Toto poslední kázání bylo určeno řeholníkům, pravděpodobně roudnickým augustiniánům.

Další mariánská kázání se váží k svátku Panny Marie Sněžné. Zachovala se dvě. Protože arcibiskup Jenštejn nařídil slavit tento svátek na synodě v roce 1385,⁵⁶³ lze předpokládat, že kázání pocházejí právě z tohoto období. První kázání⁵⁶⁴ srovnává ctnosti Panny Marie s různými vlastnostmi sněhu, druhé⁵⁶⁵ potom pojednává o událostech, které nakonec vyústily k zavedení svátku.

Posledními z dochovaných mariánských kázání Jana z Jenštejna jsou tři kázání na svátek Nanebevzetí Panny Marie. První⁵⁶⁶ z nich, na téma „Maria si však vybrala nejlepší úděl“⁵⁶⁷ pronesl arcibiskup v kostele Panny Marie *ad pedem pontis*, tedy v dnešním kostele Panny Marie pod řetězem na Malé Straně, a to v posledních letech své biskupské služby.⁵⁶⁸ Druhá homilie⁵⁶⁹ byla přednesena ve svatovítském chrámu na téma „Uviděl jsem nové nebe a

⁵⁶⁰ Lk 1, 68–79.

⁵⁶¹ Lk 1,41.

⁵⁶² Lk1,41.

⁵⁶³ FRB I,465 – *Vita domini Johannis*, XVIII. – „Anno domini 1385 Mariae Nivis memoriam synodaliter instituit“ –

⁵⁶⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 243rb–245va – *Sermo Marie Nivis*.

⁵⁶⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 265va–266ra – *Sermo secundus beate Marie Nivis*.

⁵⁶⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 245rb–247ra – *Sermo primus de Assumpcione factus ad sanctam Mariam in pede pontis*.

⁵⁶⁷ Lk 10,42.

⁵⁶⁸ Lze tak usoudit z textu kázání na ff. 246vb–247ra, kde Jenštejn hovoří o celkové slabosti, chvění a nedostatečnosti – pokud se ovšem nejedná o řečnickou nadsázku.

⁵⁶⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 247ra–250rb – *Sermo secundus de Assumpcione factus in ecclesia Pragensi*.

novou zemi“.⁵⁷⁰ Poslední kázání na svátek Nanebevzetí⁵⁷¹ nemá biblické téma, ale pojednává o tom, „co Panna Maria dělala za života, v okamžiku smrti, po smrti a co stále nyní dělá v nebi“. Datum ani místo vyřčení tohoto kázání není známo.

Co se týká svátků svatých, jsou zastoupeny mezi dochovanými homiliemi kázáním proneseným na svátek přenesení ostatků sv. Václava.⁵⁷² Jenštejn je uvádí jako „řeč podle nového způsobu“ a zabývá se biblickým veršem „Oblečte se do plné výzbroje Boží, abyste mohli čelit d'ábovým nástrahám“.⁵⁷³ Kázání pojednává o boji proti tělu, světu a d'áblu. Dataci kázání je možné odvodit z toho, že se zde Jan z Jenštejna zmiňuje proti lichvě.⁵⁷⁴

Další kázání je kázání nedělní. Je s podivem, že ve sbírce je uvedeno jen jedno, a to *Sermo de officio pastoris*.⁵⁷⁵ Toto kázání je určeno na druhou neděli po Velikonocích a opírá se o příběh o Dobrém pastýři.⁵⁷⁶ V kázání jsou obsažena dále vysvětlení dvou podobností, a to o boháči a Lazarovi⁵⁷⁷ a o deseti pannách.⁵⁷⁸ V pasáži zabývající se pastýřem, vyjmenovává Jenštejn pět předmětů, které pastýř potřebuje – pastýřskou mošnu, píšťalku nebo trubku, hůl, bičik nebo prut a psy – a obrazně je vysvětluje jako předměty, které mu slouží. Kázání, které je patrně kompilátem tří textů, nelze časově určit.

Z celé sbírky kázání se svým tématem vymyká *Sermo de persecucione*⁵⁷⁹ na téma „Kdo chce jít za mnou, zapři sám sebe, vezmi svůj kříž a následuj mě“,⁵⁸⁰ které je výmluvným svědectvím o zhoršujícím se a později již neřešitelném vztahu mezi králem a arcibiskupem. Jan z Jenštejna přemýšlí o způsobu nesení kříže a konstatuje, že v jeho případě na to není jednotný názor. Někteří říkají, že je arcibiskup dobrý, jiní ho mají za svůdce lidu. Arcibiskup nechce nikoho proklínat, ale modlí se za ně. A když se ukazuje, že

⁵⁷⁰ Zj 12,1.

⁵⁷¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 250rb–252vb – *Sermo tercius de assumptione sancte Marie virginis factus in Rudnicz*.

⁵⁷² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 218va–223va – *Sermo de Translacione S. Wenceslai*.

⁵⁷³ Ef 6,11.

⁵⁷⁴ Statut proti lichvě byl vydán na synodě 16. října 1381. Je tedy pravděpodobné, že kázání bylo proneseno o následujícím svátku přenesení ostatků sv. Václava, tedy 4. března 1382.

⁵⁷⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 253vb–254vb – *Sermo de officio pastoris*.

⁵⁷⁶ Jan 10,11–16.

⁵⁷⁷ Lk 16,19–31.

⁵⁷⁸ Mt 25,1–12.

⁵⁷⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 252vb–253vb – *Sermo de persecucione*.

⁵⁸⁰ Mt 16,24.

spor s Václavem IV. není možné urovnat, opouští Jenštejn svou arcidiecézi a rezignuje na svůj úřad. Součástí kázání je působivá bajka o vlku a ovci.⁵⁸¹

Jenštejnova kázání vycházejí z Písma svatého. Arcibiskup jej ovládal dokonale. Používá jak jeho doslovný význam, tak i významy přenesené. Dále používá patristickou literaturu, především z textů vystupuje Jenštejnem preferovaný Pseudo-Dionýsius Areopagita. Jinak používal patristické texty skromně, až na jednu výjimkou, a tou jsou tři kázání „secundum modum modernum“. Zde cituje mnoho teologických autorit jako Eusébia z Césareje, sv. Ambrože, sv. Augustina, sv. Jeronýma, Cassiodora, Boëtia, sv. Řehoře Velikého, sv. Jana Damašského, sv. Anselma z Canterbury, Anselma z Havelbergu, Alaina z Lille, sv. Bernarda z Clairvaux, Pierra de Blois, Jeana de Hauteville, Petra Lombardského, Richarda od sv. Viktora. Dále používá Korpus kanonického práva, ale i Aristotela, Seneku, Valeria Maxima a Ovidia. Možná právě v této hojné citaci autorit spočívá onen „modus modernus“ těchto kázání.

Jenštejnova kázání obecně jsou dosti dlouhá, ale nejsou nudná. Jejich styl je živý. Jsou zde často řečnické otázky, antiteze, barvitě popisy krás přírody a nejrůznější příklady. Někdy jsou použity rytmické klauzule a text se blíží básni. Homiliím nechybí ani oslňující patos.

Jenštejn se ve svých kázáních zabýval nejrůznějšími teologickými otázkami, aktuálními v jeho době. Zabýval se také praxí církevního života. V kázáních kritizuje život kněží: nestřídmost, hrabivost, zálibu v soudních sporech, které svěřují bezohledným právníkům. Ve druhém vánočním kázání například Jenštejn hovoří o neřestech zvířat, a přitom poukazuje, že se tyto neřesti vyskytují i u lidí, a to i u kněží. Říká, že „člověk je nejhorším zvířetem mezi všemi ostatními zvířaty, a přestože má být nade všemi tvory, protože je obdařen božskou důstojností, vlastní ukvapeností spadl z výšky takové důstojnosti

⁵⁸¹ BAV, Vat. Lat, ff. 253rb–253va. – *Sermo de persecucione* – „Sed michi faciunt, ut ovis suo fecit opiloni. Hec quondam aufugere volens iugum sui pastoris, gregem dereliquit et vastam solitudinem percurrens lupus sic obvia occurrit. Cui lupus ait: „Quare sic erras?“ Cui illa ait: „Te quesivi, comes nempe tibi esse desidero fideliter servitura.“ Cui rursum lupus: „Et quomodo, non ego feras sim et tu mitis, ego carnibus vescar, tu arbustis, ego diris dentibus omnia degluciam, tu edentula rumines, conti michi poteris, quia non contuntur Iudei Samaritanis?“ Cui ovis illa: „Si ego humilis et levius verbis utor et rumino, me ideo levius ferre potes, nullam namque tibi iniuriam faciam. Quia vero inimica sum gregi meo, quid tu esuriendo feritate tua carpere intendis, hec levitate mea procurabo tibi, et bonam cognosces levitatem meam, ut tu facere valeas crudelitatem tuam. En, gregem securo accedo, molosos canes non metuo, te saturare frequencius mea industria potero.“ Hoc lupus cum audisset, graciosius suscepit, sociam sibi ovem adiunxit et fedus iniit cum eadem. Postremo autem, cum sue voracitati satisfacere non potuit, a lupo vorata est.“

a zůstává nejodpornějším ze všech zvířat, utlačován množstvím hříchů.“ Dále některá zvířata vyjmenovává, jak se o nich píše v Bibli: kuň, mezek, tele, krvežíznivý lev, medvěd či pštros. Nejpodrobněji se věnuje hadu, který seká jazykem, je jedovatý, plný vědění a lstivý, vzpurný a zatvrzelý, má uši, ale neslyší.⁵⁸²

Jenštejn se pochopitelně dotýká bolestí své doby, o nichž pojednává i v jiných spisech. Především jde o papežské schisma. Jenštejn je přisuzuje kardinálu Robertu Ženevskému. Jeho i jeho přívržence nazývá Antikristem. Nakonec je třeba poznamenat, že v kázáních lze nalézt informace o církevně-politické situaci v Čechách. V pohřební řeči Jenštejn prohlásil zesnulého Karla IV. za blahoslaveného a svatého a současně vyjádřil naději, že Václav IV. půjde v otcových šlépějích, což se nestalo. Vztah mezi arcibiskupem a králem se zhoršoval. V kázání *Sermo de persecucione* Jenštejn vysvětluje své vidění vztahu s králem, které nakonec vyústilo v jeho rezignaci roku 1396.

Jenštejnova kázání jsou v kazatelském žánru podle názorů odborníků⁵⁸³ nadprůměrnými texty, jsou v mnoha ohledech poučná. Díky mnoha detailům podávají

⁵⁸² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 229ra–229rb – *Sermo secundus de Nativitate Cristi factus in Rudnicz* – „Pre aliis igitur pessima bestiis bestia homo, que ut universe creature preesset, divina sic est dignitate predata et tamen temeritate propria a tanto cadens dignitatis fastigio mole peccatorum oppressa pre cunctis beluis manet vilissima. Sunt ergo homines bestie et universa pecora serpentes et volucres pennate. Sane quidam sunt fetidissime luxurie inquinamentis sordentes, in adinventionibus suis fornicantes, et hii sunt sicut equus et mulus, in quibus non est intellectus. Sunt eciam sacerdotes et clerici in simili ceno iacentes, non que sursum, sed que super terram sapientes, in iudicium corpus et sanguinem Iesu Christi sumentes, et hii commutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fenum. Sunt denique nonnulli sangwini innoxio insidiantes aut certe consilio, auxilio, favore decipientes, et hii sunt sicut ursus insidians et leo absconditus. Sunt heu, modo plurimi ab egenis et miserabilibus personis rapientes ecclesiasticas res vel personas rapinis vel aliis molestantes, et hii sunt lupi rapaces atque sicut leo rapiens et rugiens. Ceterum sunt et serpentes sciencia inflati, astucia et dolo armati, ut decipiant pauperem et inopem. De hiis in Genesi dicitur: Serpens decepit me et manducavi. Sunt serpentes alii beneficiorum ingrati, in fide infatuati ut domestici inimici, et hii sunt sicut serpens in gremio. Sunt eciam serpentes detractores blasphemii, emulatores invidii, statuentes odium pro dileccione. Hii exacuerunt lingwas suas sicut serpentes, venenum aspidum sub labiis eorum. Sunt quidam serpentes procaces et abstinati, rebelles et obdurati, qui aures habent et non audiunt. Hii ad instar aspidis surde obturaverunt aures suas. Heu, multi hodie sunt serpentes, quorum ignorantur vie sicut via colubri super petram. Et ne avibus carcatis. Sunt quidam stolidi sine pietate, crudeles sine caritate, nolentes facere misericordiam, et hii ut strucio suffodunt owa sua, ut pes conculcet ea. Ecce ergo, carissimi, quomodo mali homines iumentis similes sunt.“

⁵⁸³ Takto je například hodnotí KADLEC 1963, 320.

plastický obraz svého autora,⁵⁸⁴ jeho způsob myšlení včetně myšlení estetického a také vykreslují prostředí, v němž žil. Potvrzují domněnku, že arcibiskup Jenštejn měl mimořádný pozorovací talent, výtvarné cítění, vkus, smysl pro pointu i proporci, schopnost vyjádřit barvitý kontrast. To vše posiluje hypotézu, že Jan z Jenštejna mohl být svým viděním světa, vzděláním a vyjadřovacími schopnostmi spolu se svým postavením ve společnosti osobou, která mohla díla své doby, tedy krásného slohu, nejen objednávat, ale dávat jim teologický fundus, tedy je rovněž koncipovat. Přímý důkaz v homiletických textech třetího pražského arcibiskupa se mi však nalézt nepodařilo.

5.2.3.2 Polemické texty

Mezi Jenštejnova polemická díla patří jeho trojdílná polemika s mistrem Vojtěchem Raňkovým z Ježova. Ve Vatikánském kodexu se nachází na úplném začátku.⁵⁸⁵ Je polemikou ve třech sporech: o očistec, o svátek Navštívení Panny Marie a o selská odúmrtí.

Dalšími polemickými spisy jsou potom obhajoby římského papeže Urbana VI., rovněž jako reakce na postoje Vojtěcha Raňkova z Ježova. Jde o *Tractatulus de potestate clavium* a o spis *De veritate Urbani*.

5.2.3.3 Traktáty o papežském schismatu

Prvním traktátem, kde se Jenštejn zabývá stavem církve, a tedy papežským schismatem, je dílo *De consideratione* z roku 1385.⁵⁸⁶ V tomto díle se široce zabývá rozkolem a příčinami, které k němu vedly.

Podle Jana z Jenštejna je za schisma zodpovědný celý svět svými hříchy. Když ve světě ochladla láska, Bůh dovolil jeho rozdělení, aby jej potom ale o to pevněji spojil v jednotě lásky.

Základním podnětem pro další rozvedení myšlenky je augustinovský obraz dvou obcí. Proti církvi Boží stojí ďáblová církev, kterou Jenštejn často nazývá *ecclesia malignantium*, a myslí jí avignonskou obedienci vzdoropapeže Klementa VII. Tak jako proti sobě stojí Kristus a satan, tak jsou na zemi jejich zosobněním hlavy dvou obediencí: Urban VI., náměstek Kristův, který má klíče nebeského království, a na druhé straně Robert

⁵⁸⁴ Například se v jednom z kázání dovídáme i detail o Jenštejnově fyzickém vzhledu, a to, že byl malé postavy: „Statura pusillus sum“ (Druhé kázání na svátek Nanebevzetí Panny Marie, VatLat 1122, f. 247ra.)

⁵⁸⁵ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 1ra–30rb.

⁵⁸⁶ BAV, Vat. lat. 1122, ff.43rb–63ra. – *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesiae)*, tj. O úvaze a slzách bojující církve.

Ženevský, náměstek d'áblův, který se stal klíčníkem pekla – *claviger Achirontis*,⁵⁸⁷ spíše Robert z Podsvětí, než ze Ženevy – *perditus ille Robertus de Gebena, pocius de Gehenna*.⁵⁸⁸

Avignon, sídlo Klementa VII. nazývá Jenštejn inspirovaný Apokalypsou Babylonem. Církev je naproti tomu sice součástí nebeského Jeruzaléma, nicméně je téměř přemožena nápirem heretiků a schizmatiků, avšak jen dočasně. Jenštejn píše doslova: „Kolikrát je ničena, tolikrát je budována.“⁵⁸⁹ Rozkolem je totiž jen zkoušena a očisťována.

Opravdové nebezpečí ovšem hrozí duším křesťanů, kteří v tomto zmatku spějí do věčné záhuby. Jejich záchranu arcibiskup Jenštejn vidí v tom, že schisma rychle skončí. On sám k tomu využil veškerý svůj vliv doma i v říši, když byl kancléřem českého a římského krále Václava IV. I jako arcibiskup pražský rozhodně postupoval proti rozkolníkům stejně jako proti těm, kdo je kryli.

U tohoto traktátu je zajímavé, že Jenštejn používá podobnou argumentaci a dokonce i podobné obraty jako sv. Kateřina Sienská. Styčnou osobou by mohl být Rajmund z Capuy, který byl Kateřininým zpovědníkem, rádcem i životopiscem. Tento dominikán pobýval v Praze a v Čechách v letech 1383–1384.⁵⁹⁰

Dalším Jenštejnovým traktátem vyvolaným papežským schismatem je jeho *Tractatulus de potestate clavium*.⁵⁹¹ Toto dílo vysvětluje papežovu moc klíčů, nastiňuje Jenštejnovu eklesiologii, ale je současně polemikou s traktátem *De scismate* Vojtěcha Raňkova, kterou *Magister Parisiensis* napsal někdy kolem roku 1386.

Traktát *De potestate clavium* nepopírá, že primární hlavou církve je Kristus, ale současně říká, že v církvi bojující je potřeba druhotná hlava – *caput secundarium*.⁵⁹² Nelze

⁵⁸⁷ Tuto formulaci použil Jenštejn v dopise papeži Urbanovi VI., v němž popisuje svůj sen. – NA, Fond ČDK, KN 47, f. 30v. (*42. Missa Urbano pape sexto de quodam somno consolatorio*).

⁵⁸⁸ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 53ra-53rb – *De consideracione*: – „In hac nephandissima Avinionis Babilone presidet ecclesie malignancium perdicionis filius, tortuosus ille serpens et basiliscus perditus ille Robertus de Gebena, pocius de Gehenna, prius a cardine nunc a cardo dictus, hereticus non veridicus, demens, non Clemens, apostaticus non apostolicus, antipapa et non papa, antichristus non Christi vicarius, angelus sathane in angelum lucis transfiguratus.“

⁵⁸⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 44ra – *De consideracione*: – „Que tamen quociens destruitur, tocies iterum construitur, ut nil proficiat fiuus iniquitatis in ea.“

⁵⁹⁰ POLC AKTF3, 9.

⁵⁹¹ BAV, Vat. lat. 1122, f. 30va–38va.

⁵⁹² BAV, Vat. lat. 1122, f. 31ra: „Christus caput nostrum precipuum est, ergo non requiritur subordinatum sive secundarium. Quia licet hoc validum sit quoad ecclesiam triumphantem, in qua aliud caput non exigitur, in militante tamen, que alio regimine gubernanda est, profecto requiritur caput subalternum.“

tedy jednoduše tvrdit, že církev může existovat bez papeže. Může bez něj existovat dočasně, když by papež zemřel nebo odstoupil a nebyl zvolen jeho nástupce, ale v případě schismatu je situace nenormální. Aby bylo všechno v pořádku, musí být v čele církve papež, a to ze tří důvodů. Zaprvé proto, že papeže ustanovil Kristus, zadruhé je evidentní, že papežové vždy vykonávali svrchovaný pontifikát, a to reálně, nikoli fiktivně, protože pak by čtrnáct století klamali křesťanstvo. Za třetí ukazuje samotný řád věcí, že se církev nemůže obejít bez viditelné hlavy.

Jenštejn věnuje svou pozornost především biblickému argumentu dokládajícímu instituci primátu apoštola Petra a jeho nástupců. Petr nebyl nejlepším kandidátem na papeže, lepším byl určitě Jan, kterého Ježíš miloval, nebo Ondřej, který se stal učedníkem jako první, nebo Jakub, „ve všem nejpodobnější Pánu“, nebo jakýkoli jiný apoštol, protože apoštolové se stali učedníky moci klíčů. Nikdo z apoštolů se tak nediskvalifikoval jako Petr, který Mistra zapřel. Přesto je zřejmé, že Petra Kristus obdařil mnoha výsadami, které Jenštejn vypočítává.⁵⁹³ Kristus dal Petrovi naprosto všechny pravomoci. Mezi ně patří i moc svazovat a rozvazovat. Ta má učednický aspekt, k němuž se vztahuje svátost pokání a používání církevních cenzur.⁵⁹⁴ Ale také spočívá v doktrinální moci, tedy prohlašovat, vykládat a definovat to, co je nejasné nebo pochybné.⁵⁹⁵ Toto právo zahrnuje také jmenovat nástupce a předat mu stejné právo. To se děje tím, že papežové jmenují kardinály, jejichž úkolem je zvolit dalšího papeže po smrti jejich předchůdce. Všechno se tak propojuje: Bůh Otec všechno svěřuje Synovi a Syn vložil vše do rukou Petra a jeho nástupců. Tento sestup božské jurisdikce⁵⁹⁶ na zem předpověděl žalmista, když zpíval o oleji, který stékal z Áronovy hlavy do jeho vousů a na lem jeho roucha.⁵⁹⁷

Papež pak nezastiňuje ani nepotlačuje Krista, který je vždy přítomen milostí, láskou a svátostí eucharistie. Kristus ale Petrovi klíče nepůjčil, nýbrž mu je plně svěřil. Proto má papež moci rovnající se Kristově moci, ale jen služebně. Ve funkci klíčníka vykonává čtyři úřady: úřad dveřníka používajícího klíče moci a poznání, úřad dělníka vykonávajícího svazování a rozvazování, úřad knížete vykonávajícího moc prostřednictvím mečů, jimiž

⁵⁹³ BAV, Vat. Lat., ff. 32rb–32vb. *Tractatulus de potestate clavium*, cap. II.

⁵⁹⁴ BAV, Vat. Lat., ff. 37vb–38ra. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. X.

⁵⁹⁵ BAV, Vat. Lat., ff. 36rb–36vb. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. VIII.

⁵⁹⁶ BAV, Vat. Lat., ff. 32vb–33va. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. III.

⁵⁹⁷ Žl 132,2.

vládne duším, respektive tělům, a úřad kněze, který odpouští nebo zadržuje hříchy.⁵⁹⁸ Výraz klíčníka shrnuje všechny funkce.

Při výkonu moci klíčů je možné mýlit se. Papež není neomylný. Může být dokonce podezřelý ze schismatu nebo hereze, shledán vinným nebo sesazen pro neústupnost.⁵⁹⁹

Jenštejn v traktátu o moci klíčů kritizuje Vojtěcha Raňkova, že rozlišuje dvě církve. Jednu, jejíž hlavou je Kristus, druhou, která podléhá papeži. Z textu není jasné, co Vojtěch tvrdil, ale mohlo jít o počáteční variantu Viklefovy ekleziologie v Čechách. Jenštejn trvá na jedné církvi. Apoštolové hřešili, hříchy a omyly jsou přítomné i v životě církve. Ale církve má proti němu prostředky. A potom je tu také varování Písma: pšenice a plevel musí růst spolu a síť shromažďuje dobré i špatné ryby.⁶⁰⁰ Hřích nikoho z církve nevyklučuje. Křesťané do ní vstupují křtem a pokud zhřeší, svátost pokání jim vrátí milost. Je mylné si myslet, že když apoštolové utekli z Getsemanské zahrady, stali se „d'ábovou synagou“, stejně jako Petr, když upadl do hříchu, neztratil klíče.⁶⁰¹

Základní tezí Jenštejnovy teologie je tedy to, že křesťané i sám papež upadají do hříchů. Jsou to nehody, jimž neunikne ani věřící, ani církve, ani papež. Jan z Jenštejna nerozlišoval ani mezi osobou a úřadem, ani mezi církvi a křesťanem.⁶⁰² Svátost církve je chráněna svou první hlavou – Kristem, je založena na zemi a končí v nebi, a má moc svazovat a rozvazovat.⁶⁰³ Jan z Jenštejna tedy horlil pro obnovu církve, ale byl proti heterodoxním ekleziologickým koncepcím.

Dalším dílem, které reflektuje skutečnost papežského schismatu je traktát *De veritate Urbani*.⁶⁰⁴ I tento traktát je polemikou s Vojtěchem Raňkovým z Ježova. Zabývá se obhajobou pozice papeže Urbana VI. v probíhající schismatu. Zmiňuje v úvodu právnické autority, jako Jana z Legnana, stojícího na straně papeže Urbana nebo Petra Flandrina, obhájce avignonského papeže Klementa VII. Jan z Jenštejna ovšem uvádí, že v tomto traktátu nebude vycházet z právních, ale z teologických pozic.⁶⁰⁵ Zdá se tedy, že Vojtěch Raňkův chtěl otázku schismatu zredukovat na právní problém. Liší se i přístup obou, zatímco

⁵⁹⁸ BAV, Vat. Lat., ff. 33va–34ra. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. IV.

⁵⁹⁹ BAV, Vat. Lat., ff. 32rb–32vb. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. II, kap. III.

⁶⁰⁰ BAV, Vat. Lat., ff. 32vb–33va. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. III.

⁶⁰¹ BAV, Vat. Lat., ff. 34vb–35rb. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. VI.

⁶⁰² BAV, Vat. Lat., ff. 32vb–33va. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. III.

⁶⁰³ BAV, Vat. Lat., ff. 32vb–33va. *Tractatulus de potestate clavium*, kap. III.

⁶⁰⁴ BAV, Vat. Lat. ff. 38vb–43va. *De veritate Urbani*.

⁶⁰⁵ HOLINKA 1933, 126.

se Vojtěch zdá být v této věci především analytický, arcibiskupova reakce v traktátu je ilustrací jeho sklonu spíše zobecňovat a syntetizovat.⁶⁰⁶

Jenštejn vychází z listu apoštola Pavla Římanům: „Neboť ty, které si napřed vyhlédl, ty také předurčil, aby byli ve shodě s obrazem jeho Syna, aby tak on byl první z mnoha bratří. A ty, které předurčil, také povolal, a ty, které povolal, také ospravedlnil, a ty, které ospravedlnil, také uvedl do slávy.“⁶⁰⁷ Na tomto textu ukazuje, že si Bůh Urbana VI. k papežskému úřadu vyhlédl, předurčil, povolal, jeho zvolení ospravedlnil a nakonec ho oslavil papežskou mocí. Až v páté kapitole, kde se Jenštejn zabývá slovem „ospravedlnil“, se arcibiskup vymezuje proti myšlenkám spisu Vojtěcha Raňkova.⁶⁰⁸ Protože se Vojtěchovo dílo nezachovalo, zdá se, že měl proti pontifikátu Urbana VI. jisté výhrady. Nicméně je známo, že ve věci schismatu byl Urbanovým stoupencem. Jenštejn dále zmiňuje zázraky, vidění a svědectví, jimiž Bůh „ospravedlnil“ volbu Urbana VI. Vojtěch navrhuje Jenštejnovi tolerantnější přístup k podezřelým z neloajality vůči papeži Urbanovi. Tvrdí, že to, zda je papežem osoba A nebo B závisí na tom, zda byla zákonně a řádně zvolena a zda volbu přijala. Jenštejn kontruje, že ačkoli je na svobodné volbě člověka, zda uvěří lži nebo pravdě, na pravdu samou to nemá vliv.⁶⁰⁹ Vojtěchovo tvrzení, že víra v to, zda je legitimní papež A nebo papež B, není článkem víry, rozporuje Jan z Jenštejna tak, že papež jako hlava církve vykládá články víry a že popírat právoplatného papeže by znamenalo popírat papežskou moc.⁶¹⁰ Zpochybňovat příčinu znamená zpochybňovat následek. To, co pro Vojtěcha Raňkova z Ježova, podobně jako pro mnoho dalších včetně krále Václava IV. bylo právním či politickým rozhodnutím, bylo v Jenštejnově díle *De veritate Urbani* otázkou pravověrnosti.

⁶⁰⁶ WELTSCH 1968, 149.

⁶⁰⁷ Řím, 8,29n.

⁶⁰⁸ BAV, Vat. Lat. 1122 – *De veritate Urbani* – ff. 40vb a násl.

⁶⁰⁹ BAV, Vat. Lat. 1122 – *De veritate Urbani* – f. 41ra: – „Ad hoc autem, cum innuis „unum egregium doctorem argute multum disserentem allegari et dicere in libertate arbitrii esse credere vel non credere, quia nemo necessitatur ad credendum, quia sic nullum haberet meritum“ etc., taliter respondemus, quod quamvis in libertate hominis est credere falsum vel verum, propter hominum tamen credere vel non credere non oportet veritatem se aliter habere. Sive ergo credas ipsum Urbanum papam esse sive non credas ipsum esse, non minus ideo papa est et erit.“

⁶¹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 41rb.

5.2.3.4 Asketická díla

Mezi Jenštejnova asketická díla lze počítat *Liber dialogorum*, *Liber bilogorum*, *De bono mortis*, *Commentum super psalmum Noli emulari*, *Quod nemo leditur nisi a se ipso*, *De bono mortis* a částečně také spis *De fugiendo seculo*.

*Liber bilogorum*⁶¹¹ je krátký dialog mezi Kristem a člověkem. Je současně dílem asketickým a dílem, které se zaobírá tématem papežského schismatu. Zároveň obsahuje poslední vyjádření v Jenštejnových spisech k svátku Navštívení. Je pravděpodobné, že dílo vzniklo po roce 1390, protože se v něm zmiňuje jak ustanovení svátku Navštívení Panny Marie, tak nedávný Svatý rok 1390. Dílo je ukázkou Jenštejnova stylu v jeho nejvytříbenější podobě. Usilování o poetický účinek ovšem někdy činí dílo méně srozumitelné. Obsahem připomíná Abrahámův rozhovor s Hospodinem, jehož Abrahám prosí, aby nezničil Sodomu.⁶¹² Jan z Jenštejna se v tomto díle nazývá prostě *homo* – člověk. Vytýká Kristu, že nepodniká něco proti zlu ve světě a že nahněván opouští svět. Vyčítá mu, že svou církev opustil a vydal ji napospas nepřátelům, kteří ji téměř zničili. Kristus mu na to odpovídá, že to křesťané opustili jeho, nikoli on je. Člověk Jan z Jenštejna mu připomíná nově ustanovený svátek Navštívení Panny Marie a Svatý rok, kde se projevila upřímná zbožnost tolika věřících, a žádá ho slovy: „To ať tě pohne, to ať nás s tebou smíří, to ať přinese mé uklidnění jednoty a pokoje. Pospěš tedy, abys nás vysvobodil, neboť k tobě se obracejí naše oči, abychom nezhylnuli.“⁶¹³ Kristus jej za tuto výčitku kárá a připomíná, že Svatý rok moc lidem neprospěl, když se vraceli ke svým starým hříchům. Jen přimluva Panny Marie jej zadržuje, aby svět netrestal. Kristus pokračuje: „Až tedy nastane čas smilování, upevním mír na zemi a udělím vám svůj mír.“⁶¹⁴ Podmínkou je ale návrat věřících k Bohu. Není ovšem jasné, kdy mír přijde. *Homo* – Jenštejn nakonec vyznává, že podle žalmů „tisíc let je v tvých [Božích] očích jako včerejší den, který minul“⁶¹⁵ a se smutkem dodává: „...země nás, Pane, a hlína do

⁶¹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 63ra–65va – *Liber bilogorum*.

⁶¹² Gn 18, 16–33.

⁶¹³ BAV, Vat. Lat. ff. 64va – *Liber bilogorum* – „Hec te, queso, moveant, hec te nobis concilient, hec unitatis et pacis gratam requiem tribuant. Accelera igitur et eruas nos, quia ad te sunt oculi nostri, ne pereamus.“

⁶¹⁴ BAV, Vat. Lat. ff. 64va – *Liber bilogorum* – „Cum ergo tempus miserendi advenerit, pacem firmabo in terris et pacem meam dabo vobis.“

⁶¹⁵ Žl 90,4.

sebe pojme a v sebe obrátí a podobně po celá pokolení bude zuřit tvůj hněv, než nakrátko nastane mír na zemi.“⁶¹⁶

Kniha rozhovorů – *Liber dialogorum*⁶¹⁷ je spisem o čtyřech částech. Je věnována Janu ze Středy a sepsána podle vzoru stejnojmenného díla sv. Řehoře Velikého. V tomto traktátu můžeme vidět, jak Jan z Jenštejna uvažoval jako nově jmenovaný arcibiskup pražský. Dílo patrně souvisí s Jenštejnovou konverzí, nicméně bylo v té době módní psát takovouto asketickou literaturu. Obsahově je opřena o Pseudo-Dionýsia Areopagitu, sv. Jeronýma a sv. Augustina. Dílo se podobá knize Job.

První kniha představuje člověka, který ztratil vše, co měl a zoufá si nad dosavadními dobrými skutky. Ve čtyřech řečnických výstupech deklamoval proti nestálosti světa, křehkosti lidského stavu, vrtkavosti osudu a různým potížím světa. V druhé knize se nachází smlouva člověka s ďáblem, zásah dobrého anděla, který démona odehnal a hříšníka konfrontoval s jeho situací. Třetí kniha obsahuje andělovo učení o ztracení a spáse, které vede k hříšníkovu obrácení a spasení. V poslední knize se dialogy odvíjejí od smrti člověka, kdy se duše a tělo přou o to, kdo má odpovědnost za hřích ve světě. Ďábel a anděl opět vystupují se svými nároky. Zvítězil anděl a posílá duši do očištěnce při zachování příslibu vzkříšení a nebeských radostí.

Kniha se ubírá konvenčním směrem. Přesahuje ovšem praktické morální poučení a setrvává v zaměření na jiný – onen svět. Toto zaměření lze nazvat augustinovským, a je charakteristické pro další Jenštejnova díla. Zajímavé je, že hrdina (*homo*) není klerik, ale laik. A to přesto, že tak přísná měřítko nemohla splňovat ani většina kleriků, natož laici. Je zde vidět velký rozpor mezi Jenštejnovým přísným křesťanským ideálem a skutečností.

Dalším Jenštejnovým asketickým dílem je *Commentum super psalmum Noli emulari*.⁶¹⁸ Jedná se o komentář k žalmu 37. Text žalmu je uveden s mírnými odchylkami od

⁶¹⁶ BAV, Vat. Lat. ff. 65va – *Liber bilogorum* – „Presens enim nos, domine, terra in se et humus suscipiet et convertet et similiter in generationes et generationes ira tua disseviet, antequam pax in terra breviter fiet.“

⁶¹⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 86va–99ra – *Liber dialogorum*.

⁶¹⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 120va–134rb – *Commentum super psalmum Noli emulari*.

latinského textu Vulgáty. Komentář je aktualizací tohoto žalmu. Jenštejn prochází biblický text verš po verši. Žalm 37 pojednává o rozdílných osudech bezbožníka a spravedlivého. Zdá se, že bezbožník se má dobře a spravedlivý trpí. Nakonec ale zasáhne Hospodin a spravedlivému připraví odměnu, zatímco bezbožník skončí špatně. Dílo pochází z doby vrcholících sporů mezi králem a arcibiskupem, tedy z let 1390–1393, a nelze zde nevidět narážky na Jenštejnovy vztahy s Václavem IV. a jeho okolím. Umocňuje to i úvodní iniciála, kde stojí David hrající na harfu a naproti je sedící Saul, jemuž našeptává ďábel *cosi* do ucha. Saul má patrně podobu Václava IV.⁶¹⁹

Z komentáře vysvítá, že se Jan z Jenštejna považuje za onoho spravedlivého, nebo alespoň o to usiluje, jeho nepřátelé jsou potom bezbožníci. V díle se objevuje i příměr dobré ovce a zlého vlka, biblická paralela, u Jenštejna často užívaná: „Ovečka spásá zelený pažit, ráda pobíhá, požívá vrboví, aniž ublíží květům, a když něco šťavnatého sežere, všechno přežvýká a nalévá se pak mlékem. A pastýři jdou za ní a těší se z ní. A když je vedena na smrt, mlčí. V takové ovci poznáváme našeho Krista, neboť on byl veden jako ovce na porážku, aniž otevřel ústa. A také učedníci a jiní svatí byli posláni jako ovce mezi vlky. Těmto dobrým ovčím divocí a krvelační vlci nepřejí a stavějí proti nim svůj opačný způsob života. Vlci se přece nespokojí stejnou potravou, ukládají dokonce ovčím o život a lačnější po jejich krvi a pronásledují je s neutuchající zuřivostí. Jsou přitom jaloví, zarostlí hrubou srstí, mléko nemají, maso mají smrduté, požívají zdechliny, nepřežvykují, stáje nemají, před pastýřem prchají.“⁶²⁰

Jenštejn mluví také o trpělivosti a vnitřním pokoji: „Nevinnost se totiž rozlévá kolem mě samého, spravedlnost kolem bližního, trpělivost kolem mě a bližního, pokoj kolem mě,

⁶¹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 120v.

⁶²⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f.130ra – *Commentum super psalmum Noli emulari* – „...ovis virenda prata depascit citisum diligit salicibus vestitur, flosculus illesis, quaque sumit vivencia ruminat, que comedit, slet, est pacifica, adheret gregi mollia gestat vellera, mammas habet uberes, pastores secuntur diligunt et si ad mortem ducitur, silet. Per quas Cristus noster intelligitur, *qui sicut ovis ad occisionem ductus est et non aperuit os suum*, similiter et discipuli et sancti alii *sicut agni inter lupos missi sunt*. Quibus bonis fera luporum invidet crudelitas contrarioque ritu resistunt nam eodem non contentantur pastu, ymo eorum insidiantur carni et sanguini et cottidiana illas rabie persecuntur, qui quippe sunt steriles, pilis operiuntur yspidis, lacte carent, caro eorum olida cadaveribus vescuntur, non ruminant non habent caulas, pastores fugiunt.“ (Překlad: DMC 2004 III, 1325)

bližního i Boha.⁶²¹ A dodává: „A tak nevinnost, spravedlnost a trpělivost jsou plody tvůrců pokoje pro dobrou pověst u lidí navenek a pro ovoce božské odměny dovnitř.“⁶²²

Dalším asketickým dílem je traktát *Quod nemo leditur nisi a se ipso*,⁶²³ čili Pojednání o tom, jak nikdo nemůže ublížit člověku, leda on sám sobě. Dílo vzniklo snad někdy v letech 1391–1392, patrně po vzniku traktátu *De bono mortis*. Jenštejn se v něm zmiňuje o „tomto Svatém roce“, a má na mysli rok 1390. Vzorem tohoto Jenštejnova textu je dílo sv. Jana Zlatoústého s velmi podobným názvem *Quod nemo laeditur, nisi a semetipso* (Nic člověku neškodí, leda on sám).

Předmluva prozrazuje, že jde o poučení mladého urozeného muže, pravděpodobně kandidáta církevní kariéry, o křesťanském životě ve světě. Jenštejn varuje před čtyřmi stupni, jimiž se sestupuje od cnosti k neřesti: duše, tělo, svět a ďábel. Každému stupni věnuje část traktátu.

V první knize začíná pojednáním o lidské duši, pokračuje situací člověka tváří v tvář dobru a zlu, dále ukazuje, že veškeré zlo pochází z duše, pokud není dobře vedena. Z toho vyplývá základní potřeba: dobře vést duši. K tomu člověk potřebuje kontemplaci, jež není spontánním stavem duše, ale o kterou je třeba usilovat, protože duše je rozptylována pokušeními. Člověk se ovšem také může stát zlým sám z vlastní vůle, když se odkloní od Boha. Důležitou úlohu hrají smysly, protože duše, kterou přitahuje vnější svět, se vnitřně ochuzuje.

Kniha druhá pojednává o šesti obdobích života člověka. Je zde představena nejistá situace *homo carnalis* – tělesného člověka v různých etapách jeho života: narození, dětství, dospívání a mládí, dospělost, stáří a poslední období života. Mladý člověk je vyzván, aby se zamyslel nad nejistotou lidského života z pohledu vlastní smrti, již nikdo nemůže uniknout.

⁶²¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f.132va – *Commentum super psalmum Noli emulari* – „Innocencia enim circa seipsum versatur, equitas circa proximum, paciencia circa seipsum et proximum, pax circa seipsum, proximum et Deum.“

⁶²² BAV, Vat. Lat. 1122, f.132vb – *Commentum super psalmum Noli emulari* – „Igitur innocencia, equitas et paciencia reliquie sunt pacificorum per bonam famam ad homines exterius et per fructum divine remuneracionis interius.“

⁶²³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 111ra–120va – *Quod nemo leditur nisi a se ipso*. – Tímto traktátem se zabýval ve své práci HORÁK 1985.

Třetí kniha ukazuje na tři zla světa, která odvádějí člověka od jeho správné cesty. Jsou jimi: marnivost vznešeného původu, touha po moci a bohatství. Pozornost je upřena od člověka na prostředí, v němž žije. Jenštejn konstatuje, že na počátku všeho zla stojí lehkomyšlnost.

Poslední, čtvrtá kapitola se zabývá Satanem, knížetem tohoto světa. Ďáblovo působení je zde popsáno na mnoha příkladech. Zmiňuje se zde sedm smrtelných hříchů: pýcha, lakomství, chtíč, hněv, obžerství, závist a lenost. Na konci je potom kapitola o Kristově bojovníku, kterým má být adresát traktátu.

Dílo vyniká mezi ostatními Jenštejnovými texty jasností argumentů a jejich bezprostředním zasazením do praktického života. Dílo neobsahuje ani dlouhé teoretické pasáže, ani náročné teologické úvahy.

Traktát *De bono mortis*,⁶²⁴ rozdělený na čtyři knihy, souvisí s tématem, které bylo pro Jana z Jenštejna dlouhodobé a trvalé – s otázkou nemoci a smrti. Na straně 81 této práce je pojednáno o nemoci nebo spíš nemocech Jana z Jenštejna, na tomto místě je třeba pojednat o okolnostech vzniku díla a o obsahu.

Bezprostřední impuls k napsání traktátu byla těžká nemoc, která Jenštejna postihla nedaleko Prahy v roce 1390, když se vracel z pouti do Říma při příležitosti Svatého roku. Dílo bylo dedikováno proboštu Benediktovi z kláštera augustiniánů v Sadské a dostalo název podle stejnojmenného traktátu sv. Ambrože. V tomto traktátu milánského biskupa se píše o duchovní smrti, kterou si zasluhuje hříšník, o mystické smrti, kterou prožije někdo, kdo se zřekne časných dobrodiní proto, aby se spojil s Kristem, a o fyzické smrti, která spočívá v oddělení duše od těla. Mystická a fyzická smrt jsou pro křesťana požehnáním, protože vedou ke Kristu, duchovní smrt je neštěstím.⁶²⁵

Zatímco svatý Ambrož se opírá o helénistickou filosofii, o tisíc let později se Jan z Jenštejna inspiruje do značné míry Pseudo-Dionýsiem Areopagitou a scholastikou. V díle Jan z Jenštejna nejenže cituje Písmo svaté a církevní autory z různých dob, ale také pohanské spisovatele, jako je Valerius Maximus nebo Pomponius Mela, Seneca, Plinius, a dokonce i Platón.

⁶²⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 65vb–86rb – *De bono mortis*.

⁶²⁵ DATTRINO/POLC 1994, 187.

Styl traktátu je jednoduchý, méně formální a přirozený, skladba textu je spíše letná než propracovaná. Je zde více inspirace a nápadů než precizního propracování tematiky. Jenštejn v textu používá množství příkladů ze své doby, jichž byl buď sám svědkem nebo se o nich dozvěděl od spolehlivých osob.

První kniha spisu se věnuje pokusu o definici smrti. Fyzickou smrt nejprve definuje jako „rozchod duše a těla“.⁶²⁶ Dále na sebe vrství jednotlivé výroky o smrti od toho, že je koncem či přechodem,⁶²⁷ přirovnává ji ke spánku, nejisté cestě, zloději člověka, odchodu z vězení, připlutí do přístavu, seskočení ze splašeného koně, vysvobození z ruiny domu, zaplacení dluhu přírodě, k návratu do země a vstupu do slávy.⁶²⁸ Přirovnává ji dokonce k hyeně pochutnávající si na tělech mrtvých.⁶²⁹ Poté se přesouvá k augustiniánským myšlenkám, podle kterých je zlo nedostatek dobra, a tak smrt je také nedostatkem. Sama o sobě není ničím a tím se vymyká definici. Moc smrti je vždy spojena s životem.⁶³⁰

Druhá kniha pojednává o různých druzích smrti. Prvotní smrt je následkem prvotního hříchu a z toho vyplývá *mors legalis* neboli trest smrti, působící v rámci lidského práva.

⁶²⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 71vb – *De bono mortis. Capitulum de morte naturali* – „Mors ante naturalis est divorcium anime a corpore.“

⁶²⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 66vb – *De bono mortis. De diffinicionis mortis capitulum* – „Mors secundum Senecam est finis et defectus vite, qui et alibi dicit: Mors et aut finis aut transitus.“

⁶²⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 67ra – *De bono mortis. De diffinicionis mortis capitulum* – „Item interrogatus secundus philosophus, quod sit mors, respondit: eternus sompnus, dissolutio corporis, divitum pavor, pauperum desiderium, inevitabilis eventus, incerta peregrinacio, latro hominis, sepulcri pater, fuga vite, vivorum disceptacio, resolutio omnium. Hinc denique quodam sanctus dicit: Mors nichil aliud est, quam exitus de carcere finis exilii. Laboris consumacio, ad portum applicacio, peregrinacionis fruicio, oneris gravissimi deponicio, de equo furioso destitucio, de domo ruinosa liberacio, omni egritudinum terminacio, omnium periculorum evasio, omnium malorum consumpcio atque dirupcio, debiti nature solucio, redditus ad patriam et ingressus ad gloriam.“

⁶²⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 67ra – *De bono mortis. De diffinicionis mortis capitulum* – „Alii verbo dicunte, quod mors est, sicut yena bestia inmundissima, que in mortuorum carnibus delectatur.“

⁶³⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 67va-67vb. – *De bono mortis. – Quod mors nichil sit* – „Non habet naturam et esse, quia si peccatum nichil est. Mors igitur nichil erit, qua propter peccatum est, quia est nature destructiva. Non habet causam, quia a nullo specialiter derivatur. Unde in Apocalipsis: Querent homines mortem, id est, causam mortis et non invenient. Non habet principium, quia a nullo materialiter in esse formatur cum Deus sit vita et principium omnium vivencium, sicut scriptum est: Non est Deus mortuorum, sed vivencium, contrariaque sit mors vite. Caret fine, quod nullam habet tendenciam vel terminacionem. Et ideo dicitur, quia mali ibunt in ignem eternum, ubi vermis eorum non moritur. Diffiniri non potest, quia eius esse non potest determinari. Sicut scriptum est: Cristus destruxit mortem.“

Následuje pojednání o přirozené smrti s již zmiňovaným pojednáním o Jenštejnově vlastní nemoci, kde autor zprostředkovává hrůzy a bolesti spojené s lidským umíráním. Poté přichází kontrastní pojednání o *mors criminalis*, tedy smrti v následku smrtelného hříchu, kdy je duše mrtvá, zatímco tělo žije.⁶³¹ Nato se píše o limbu a pekle coby o *mors eterna* a *mors dampnatorum*. Nakonec je zde pojednání o nejistotě smrti, kde Jenštejn vypráví o dominikánovi Mikuláši Bicepsovi, který byl fyzicky velmi zdatný. Večer s Jenštejnem a jeho přáteli během epidemie večeřel, ráno byl navzdory své kondici mrtvý, zatímco ostatní přežili.⁶³²

Třetí kniha traktátu obsahuje dvě dlouhé a do protikladu postavené kapitoly o duchovních a tělesných lékářích a lécích. Obsahuje pojednání o lékářích a lécích, kde si Jenštejn stěžuje na kruté praktiky lékařů, na jejich hrabivost a tvrdí, že v jeho době byli mnozí léčení lidé více mučedníky než pacienti.⁶³³ Jenštejn vzpomíná na svou nemoc v Montpellieru, kde ho léčil Iohannes Iacobi, osobní lékař francouzského krále, a přesto mu nakonec pomohlo to, že vypil osm číší silného vína.⁶³⁴ Text traktátu ukazuje, že jen v malé míře může pomoci pacientovi lékařská víra, a to jen tehdy, pokud je podporována vírou a zbožností. Vzhledem k tomu, že posmrtný život je důležitější, na fyzickém životě záleží jen potud, pokud připravuje člověka na život věčný. Z tohoto hlediska je zde očištec označen za duchovní lék.⁶³⁵

⁶³¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 73ra. *De bono mortis. De morte criminali capitulum*. – „Sed forte dicet homo carnalis mortale peccatum non contorquere animam doloribus ut morbus corpus et ideo anime mortem insensibilem fore in vita presenti. Ei respondetur, quia bene senciet in vita absentī, quod autem in hac vita presenti non sentit. Quid aliud est, nisi quia in anima mortuus iam est?“

⁶³² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 75ra. *De bono mortis. De morte incerta, varia et ambigua* – „Siquidem religiosus nuper et Deo devotis assidentibus michi et convescentibus mecum viris Alberto Carthusiensi videlicet et Iohanne sancti Clementis in Praga ordinis predicatorum prioribus eiusdemque ordinis religiosus vir pie recordacionis in theologia magister Nicolaus cognomine Biceps vir utique devocionis magne acer ingenio, gnarus sciencia et multiplici redimitus virtute, qui in robore fortis et etatem noviter virilem attingerat,... Namque cena nobiscum peracta unusquisque ad propria remeavit et illa nocte omnes eramus infirmi per plures dies. Ipse tamen magister epydemie morbo graviter saucius vix duobus diebus et duabus noctibus supervixit. Post quos ante sacramentis devote receptis et factis suis bene dispositis fideliter in Domino obdormivit.“

⁶³³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 77va. *De bono mortis. Capitulum de medicis et medicamentis carnalibus*. – „O, quanti igitur sunt martires hodie medicorum, ut et alia inde resultet quo contependens!“

⁶³⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 76rb-76va. *De bono mortis. Capitulum de medicis et medicamentis carnalibus*.

⁶³⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 79va. *De bono mortis. Capitulum de medico et medicnis spiritualibus* – „Ac per eterno carcere, quo sancti erant patres eternaliter dampnati, si non per Cristum fuissent redempti,

Poslední, čtvrtá kniha díla *De bono mortis* poukazuje na to, že smrt měří každému stejně. V úvodní kapitole se Jenštejn odkazuje na Písmo svaté, ale i na Horácia a Seneku a podává množství popisů, jak smrt srovnává všechny rozdíly mezi lidmi. Jak velká je lidská pošetilost, když si člověk cení bohatství, společenského postavení nebo nadání, když nakonec to všechno s ním zemře. Stačilo by otevřít hroby mocných a chudých, a zjistilo by se, že místo rozdílu nalezneme všeobecnou „rovnost rozkladu“.⁶³⁶ Jedině směřování k věčnému životu může změnit pořadí hodnot, kdy by to věčné a podstatné bylo nadřazeno pomíjivému.

Celé dílo uzavírají dvě kapitoly, z nichž jedna pojednává o zlé smrti hříšníků (*pessima morte peccatorum*) a druhá o skvělé smrti spravedlivých (*morte optima iustorum*). Jenštejn v nich varuje čtenáře, před klamným zdáním, že ti, kteří umírali ve vůni svatosti, mohli být ve skutečnosti hříšníky. Jsou také hříšníci překvapení smrtí, zvláště duchovní. Autor zde uvádí jeden ilustrační příklad o novokněži z urozené a bohaté rodiny, který sloužil ve svém kostele první mši, když tu se při slovech *per Christum, Dominum nostrum* uvolnil ze stropu kámen a rozbil mu lebku. Jenštejn tu poukazuje na jistou souvislost mezi tím, že zemřel bez posledního pomazání, a tím, že se ve své farnosti uvedl nikoli zbožností, ale okázalými slavnostmi a turnaji.⁶³⁷ Spis také obsahuje dramatické líčení smrti biskupa Ludvíka z Magdeburku v roce 1382 během paniky po planém poplachu, že hoří, které mělo být výstrahou všem zesvětštělým kněžím.⁶³⁸ Je tu také příběh o ženě odsouzené k smrti zahrabáním zaživa, která nemohla zemřít, dokud ji nevyhrabali a neudělili jí poslední pomazání.

V kapitole o skvělé smrti spravedlivých se dovídáme například o smrti jeho přátel Mikuláše z Rakovníka, šlechtice Heršíka a kněze z Načeradce Racka, kteří zemřeli během

temporales purgatorii penas quibus salvandi debeant purgari constituit. Hii videlicet qui non plene de commissis in presenti satisfacere vita per ceteris potuerunt. Et hec quamvis atrocissime medicine, tamen proficient anime et vite potius, quam mortis insignia gestitarent.“

⁶³⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 81rb. *De bono mortis. Quod mors omnes equales reddat nulli parcendo.* – „Ast si novissima reperire cupis magnatorum et pauperum, fode terram et equaliter iam preconsumptam thabe invenies utrorumque, nec in bustiis nobilium nec in sepulchris pauperum pulchriora, quippe et si ineris per ossaria aut cimiterium carnibus et nervis exesa et arida tantum capita et ossa invenies. Nec ibi quis nobilis, quis potentissimus foret agnosces, aut locuples morte ad ultimum comescente terraque sibi omnia vendicante et inviscerante et in similitudinem tuam adequante.“

⁶³⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 82ra–82va. *De bono mortis. De pessima morte peccatorum.*

⁶³⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 82va–83ra. *De bono mortis. De pessima morte peccatorum.*

Svatého roku 1390 v Římě, když před tím přijali eucharistii.⁶³⁹ V duchovní oblasti Jenštejn pléduje za časté přijímání eucharistie a vyzývá k dobrému životu, aby se člověk nemusel smrti bát. Dílo uzavírá modlitba za šťastnou hodinu smrti.

Jenštejnovo dílo o dobré smrti je středověkým dílem, kdy je ideálem mnišský způsob života. Je ale také současně dílem s mnoha humanistickými prvky. Kapitola o smrti, která srovná všechny rozdíly, rezonuje později v dílech jako je *Oráč a smrt* nebo *Tkadleček* a výtvarně i hudebně je vyjádřena v Tancích smrti (*Totentanz, Danse Macabre*).

5.2.3.5 Obhajoby

*De fugiendo seculo*⁶⁴⁰ nebo jiným názvem *Libellus de fuga seculi*⁶⁴¹ je traktát,⁶⁴² věnovaný benátskému patricijovi Nicolovi de Contarinimu, který vznikl pravděpodobně při arcibiskupově pobytu v Benátkách v roce 1395 a mohl být dokončen po Jenštejnově rezignaci. Jenštejn napsal pojednání proto, aby vysvětlil svoje důvody k rezignaci na úřad pražského arcibiskupa, aby tak zabránil pomlouvačům ve falešných interpretacích.⁶⁴³ Traktát je nazván podle stejnojmenného díla sv. Ambrože,⁶⁴⁴ které je výzvou ke zřeknutí se světské marnosti.

Stejně začíná Jenštejn a potvrzuje výrok knihy Kazatel: „Marnost nad marnost, všechno je marnost.“⁶⁴⁵ Avšak ihned se ptá, jestli tento postoj není v rozporu s tím, že Bůh stvořil všechno jako dobré. Odpovídá, že veškeré stvoření je dobré, ale zneužitím člověkem se věci dříve dobré mění ve zlé a odrážejí tak lidskou marnost, takže platí i Kazatelův povzdech. Dále mluví o *homo temporalis* (časný člověk) a *homo spiritualis* (duchovní člověk). Člověk časný, milovník světa, dává přednost nižším hodnotám před vyššími, což nakonec přináší hořkost. Člověk duchovní, milující Boha, naproti tomu směřuje vzhůru, hledá věci věčné, touží po Stvořiteli, vzhlíží k intelektuálním a neviditelným věcem. Mezi těmito dvěma je stálé napětí. Duchovní člověk pocituje světské jako zápach a pocituje k tomu odpor.⁶⁴⁶ Opustit svět přepokládá zapření sebe sama podle Kristových slov. Bližší

⁶³⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 84vb–85va. *De bono mortis. De morte optima iustorum.*

⁶⁴⁰ Takto dílo nadepisuje např. SEDLÁK 1915, 49*–67*.

⁶⁴¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 267ra – zde je nadpis díla „Incipit libellus de fuga seculi.“

⁶⁴² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 267ra–277vb – *De fuga seculi.*

⁶⁴³ Například BAV, Vat. Lat. 1122, f. 273va.

⁶⁴⁴ PL 14, 597–624.

⁶⁴⁵ Kaz 1,1.

⁶⁴⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 267vb – *De fuga seculi. De differencia hominum spiritualium et temporalium* – „Spiritualis igitur, si cum carnali convenerit, eum quasi quodam odore probat contrariumque

pohled na světské touhy však ukazuje jejich povrchnost. Různé světské hodnoty, jako bezpečí, rodinný život, bohatství, vzdělání nebo společenské postavení jsou ve spisu postupně prohlašovány za nedůležité a prázdné, často v satirickém tónu. Největší opovrzení má potom Jan z Jenštejna pro zesvětštělé duchovní, kteří si navzdory svým vlastním hříchům dovolují soudit druhé. Tvrdí, že právě zesvětštělý klérus svou neposlušností způsobil neúspěch Jenštejna coby pražského arcibiskupa.

Druhá kniha začíná popisem Jenštejnova vlastního mládí, dospívání, rodinného prostředí či studií.⁶⁴⁷ Arcibiskup naříká nad svou prostopášností před tím, než se obrátil. Popisuje dále své jednání jako arcibiskup, pražskou arcidiecézi nazývá svou matkou a snoubenkou, kterou po mnoha těžkých pronásledováních a zbytečné námaze předal do rukou papeže, než aby ji špatně vedl nebo zničil.⁶⁴⁸ Dále popisuje důvody své rezignace. Byly jimi nesnadné vykonávání úřadu, nehodní úředníci, proradní královi rádci, spory s králem, ale také zbožnost a touha po klidu.

Dílo je uzavřeno úvahou o tom, jak se svět protíví duchovním skutečností, kapitolou o pohrdání světem a osobním vyznáním a chválou Božího milosrdenství: „Pán mě, který jsem zbloudil jako ztracená ovce, vzal na svá ramena a držel mě v náručí. Vždy mě vyslyšel ve všech mých potřebách, když jsem k němu vznášel prosebné modlitby, a nedopustil, abych sklouzl k hříchu. Když jsem poklesl, pozvedá mě svou dobrotou a smiluje se nade mnou (...)“.⁶⁴⁹

Dílo *De fuga seculi* ve zkrácené formě shrnuje podstatné myšlenky spisu *De bono mortis* a přidává důvody Jenštejnovy rezignace na arcibiskupský stolec. Je současně

sibi in spiritu presenciet, eciam si non ante noscat, quia spiritualis de omnibus iudicat et ipse a nemine indicatur; eius namque despicit vitam, increpat peccata, odit actus.“

⁶⁴⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 272ra – *De fuga seculi. Libellus secundus de fugiendo seculo* – „Nam ut cum rubore dicam et lacrimarum suffusione inferam retroacta tempora, adolescencie floride lascive deduxi annos citra vel ultra duodecim fede proch pudor et luxuriose, residuum temporis infructuose, temporalibus mersus curis, heu flebiliter consumpsi.“

⁶⁴⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 273ra – *De fuga seculi. De cessione ecclesie* – „...racionabilissimis et efficacissimis plurimis de causis meam conscienciam moventibus, malui podus dilectissimam matrem et sponsam meam Pragensem ecclesiam in manus summi pontificis resignare, quam eam male regere vel destruere.“

⁶⁴⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 277va – *De fuga seculi. Confessio et exhortacio ad Dei misericordiam impetrandam.* – „Ipse [me], qui erravi sicut ovis que periit, sacris suis humeris reduxit et baiulavit. Ipse me semper in omnibus necessitatibus meis, cum ad eum supplices preces porrigerem, exaudivit nec me noxie labi permisit. Ipse me sua, si lapsus sum, bonitate statuat misertusque mei...“

důležitým pramenem autobiografických údajů o Jenštejnově dětství, mládí, životě a episkopátu.

*Libellus apologorum*⁶⁵⁰ je nevelký spisek, vlastně Jenštejnův dopis Jindřichovi z Rožmberka. Vznikl v Benátkách⁶⁵¹ poté, co Jenštejn rezignoval a definitivně odešel do Říma, tedy po roce 1396, možná až v roce 1399.⁶⁵² Jan z Jenštejna si v něm stěžuje, jak usiloval o dobrou službu pražského arcibiskupa, ale pro úklady nejrůznějších nepřátel to nebylo možné. Jádrem dopisu je Jenštejnova obhajoba jeho rezignace, z níž viní krále stejně jako duchovenstvo. Zmiňuje absenci vizitace v pražské diecézi od dob Arnošta z Pardubic, která po vykonání Jenštejnem vedla ke hrůznému zjištění o stavu kléru. Snahou o reformu duchovenstva si Jan vyrobil nepřátele.⁶⁵³ Naříká dále nad duchovními, kteří jsou světáctí a když se arcibiskup snaží o jejich nápravu, přiklání se na královu stranu. Vysvětluje, že není zdaleka prvním biskupem, který rezignuje, před ním to udělali i tak Valerius z Hippa, který rezignoval ve prospěch sv. Augustina nebo Valerius ze Zaragozy, který rezignoval ve prospěch svého spolubiskupa sv. Vincence, a dokonce i papež sv. Celestýn V. Jeho nástupcem se stal Bonifác VIII.⁶⁵⁴ Jenštejn dále vzpomíná na rezignaci svého předchůdce na pražském biskupském stolci, sv. Vojtěcha,⁶⁵⁵ o němž sv. Petr Damiani napsal: „Cožpak Vojtěch, český biskup neopustil diecézi a nestal se mnichem?“ Jenštejn uzavírá obhajobu konstatováním, že o jeho rezignaci mnoho let usiloval král. Psal kvůli tomu papeži Urbanovi

⁶⁵⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff.277vb–281rb. – *Libellus apologorum, Epistola ad nobilem virum dominum Henricum de Roseo Monte alias de Rosemberg in Boemia* — Dopis byl přeložen do češtiny Josefem Holinkou a vyšel v HRABÁK/HAVRÁNEK 1957, 753–756.

⁶⁵¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 279vb–280ra – „Vidi me undique perplexum, undique vexatum, et procul dubio sine peccatis maximis, incommodo et iactura pauperum mee ecclesie non potuissem proficere: igitur ut eadem peccata fugerem et dampna maiora evitarem, disposita modo meliori ut poteram ecclesia tanta declinavi mala. Parcas cum paucis tuli expensas Veneciis, ne gravarem ecclesiam, ut solverem debita.“

⁶⁵² Vyvozuji to ze slov o malém a skromném příjmu, který je zmiňován po roce 1396, kdy Jenštejn žil na Helfenburku před tím, než natrvalo odešel do Říma – BAV, Vat. Lat. 1122, f. 278rb: „Denique de paucis tantum et modico censu vixi, peccatum incurrere pertimescens.“

⁶⁵³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 278va.

⁶⁵⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 280va.

⁶⁵⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 280va. – „...ymmo et predecessor quondam meus sanctus martir Adalbertus...“

a nyní Bonifácovi. Papež na to kývl, církev souhlasila, Bohu se to líbilo, tak se Jan přizpůsobil Boží vůli, jak se denně modlí: Buď vůle tvá jako v nebi, tak i na zemi.⁶⁵⁶

Jenštejnův dopis končí pozdravy Jindřichově manželce a synovi. Prosí za mír a klid na zemi. Zmiňuje se, že by přišel k Jindřichovi na pokyn uherského krále Zikmunda, ale že to závisí ještě na dalších okolnostech. Kdyby se chystal na cestu, dá předem vědět.⁶⁵⁷

5.2.3.6 Teologická díla

Texty z Jenštejnova zachovalého díla, které by se daly označit jako převážně teologické, jsou tři, a všechny jsou inspirovány Pseudo-Dionýsiem Areopagitou. Přesto, že se již v první polovině 12. století, tedy v době, kdy vznikají a řeší se slavné spory mezi sv. Bernardem z Clairvaux a Sugerem, opatem ze Saint-Denis,⁶⁵⁸ začalo pochybovat, že první pařížský biskup Dionýsius – Diviš – Denis a Dionýsius Areopagita, žák apoštola Pavla, a teolog z 5. století nazývaný dnes Pseudo-Dionýsius Areopagita, jsou jedna a tatáž osoba. Vatikánský kodex Jana z Jenštejna tyto osoby spojuje minimálně tím, že teologa Dionýsia nazývá svatým a že iluminace na začátku traktátu *Libellus de iusticia et divina institutione observancia* zobrazuje sv. Diviše, mučedníka, patrona Paříže, pohřbeného v opatství Saint-Denis.⁶⁵⁹

Zmiňovaný traktát⁶⁶⁰ pojednává o spravedlnosti a o účtě k Boží spravedlnosti. Je dedikován kardinálu Kosmovi titulu sv. Kříže Jeruzalémského, tedy Cosimu de'Miglioratu⁶⁶¹ a byl sepsán ke cti sv. Dionýsia. Název si Jenštejn vypůjčil z údajného spisu Pseudo-Dionýsia Areopagity. Tématem se Pseudo-Dionýsius zabýval například ve svém díle *De divinis nominibus*, kde se v osmé kapitole pojednává o spravedlnosti jako o Božím jménu. V primárně teologickém díle je možné najít typicky dionýsiánské zmínky o poznání Boha, stvoření andělů a člověka, o způsobu poznání Boží spravedlnosti. Dílo se intenzivně věnuje tématu předurčení a předzvědění. Spis sice nepojednává primárně

⁶⁵⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 280va. – „Et rex noster plurimis annis cupiens hec fieri pape Urbano et nunc Bonifacio scripsit, papa annuit, ecclesia consensit, Deo placuit – ut quid et non michi placeat, quod oculis placuit maiestatis divine, cum me in hoc et aliis sue conformaverim voluntati? Alias in cassum orarem cottidie: Fiat voluntas tua sicut in celo et in terra.“

⁶⁵⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 281rb.

⁶⁵⁸ O sporu mezi sv. Bernardem a opatem Sugerem PŘIBYL 2018.

⁶⁵⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 90r.

⁶⁶⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 99rb-110vb.

⁶⁶¹ Kardinál Cosimo de'Migliorati (asi 1339–1406), pozdější papež Innocenc VII. Papežem byl v letech 1404–1406.

o uměleckých nebo estetických kategoriích, ale lze z něj tuto tematiku vyčíst, i když je popisována teologickým jazykem.

Druhé a třetí teologické a současné dionýsiánské dílo pojednává o Božím jménu, jménu Krista a jménu Panny Marie. Obě díla byla určena Jenštejnovu nástupci Olbramovi ze Škvorce. První dílo s názvem *De laude nominis Iesu Christi et Marie*⁶⁶² nejprve pojednává o významu jména Ježíš, které, když je rozjímáno nebo s úctou vyslovováno, se stává samotným Kristem, který působí na srdce věřících.⁶⁶³ Dále text vysvětluje, co jméno Ježíš Kristus znamená a dokonce, co symbolizují jeho jednotlivá písmena.⁶⁶⁴ Autor se poté zabývá jménem Maria, vysvětluje význam jména a symbolický výklad jak celého jména, tak jeho jednotlivých písmen, které vykládá jako Mariiny vlastnosti.⁶⁶⁵

Třetí dílo, traktát *De divinis nominibus*,⁶⁶⁶ pojmenovaný podle pseudodionýsiovského traktátu se stejným názvem, spojuje filosofické, teologické a jazykovědné pojmy. Zároveň zpracovává část Dionýsiovy mystické teologie s jejími pozitivními a negativními metodami definování božství. Nicméně Jenštejnovo dílo je příliš stručné, a tak k pochopení této Pseudo-Dionýsiovy teologie je třeba číst spisy samotného Areopagity. Zdá se, že Jenštejna přitahovaly spíše mosty mezi Bohem a člověkem, tedy prostředky této komunikace, než samotné Dionýsiovy úvahy o distancích mezi člověkem a Bohem. Obě díla, dedikovaná Olbramovi ze Škvorce jsou Jenštejnovým pokusem dát teologii do služeb duchovního života, zbožnosti a rozjímání. Tato jeho díla jsou současně zajímavá sama o sobě, a to postojem, který vyjadřují, a stylistickým úsilím. Texty ukazují na jeho afinitu k symbolické teologii a augustiniánské spiritualitě, které stojí stejně tak v pozadí krásného slohu, jako individuální zbožnosti, projevující se později v hnutí *devotio moderna*.⁶⁶⁷

⁶⁶² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 281rb–287ra – *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie scripti Wolframo archiepiscopo Pragensi*.

⁶⁶³ BAV, Vat. lat. 1122, f. 281va – „Nam si verbum Domini non in vacuum currit,¹ sed operabitur omnia, ad quod missum est, quanto forcius Iesu Christi nomen! Et verbum, quod rite meditatum vel prolatum non aliud quam ipse Christus est, fidei operabitur in pectore vel predicatum fructificabit in opere.“

⁶⁶⁴ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 284va–285va. – Podrobněji na straně 254 této práce.

⁶⁶⁵ BAV, Vat. lat. 1122, f. 286vb.

⁶⁶⁶ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 287ra–293va – *Libellus de divinis nominibus*.

⁶⁶⁷ Někteří autoři toto spojení popírají, jako například Eduard Winter, jiní jej podporují, mezi nimi Jaroslav V. Polc.

5.2.3.7 Poezie

Jan z Jenštejna byl kromě mnoha svých dalších nadání schopným básníkem. Jeho poezie je latinská a liturgická.⁶⁶⁸ On sám sebe hodnotí jako spisovatele se stylistickými nedostatky,⁶⁶⁹ když se popisuje například jako „řečník hrubého stylu“.⁶⁷⁰ Faktem je, že mnohé jeho spisy – a stejně tak to platí o básních – vykazují známky spěchu, když obsahují jen náznaky citací, nebo když sám autor často opakuje, že je to dané *brevitatis causa*.⁶⁷¹ Ale na textech je patrné, že Jenštejn dbal o vybroušený, nicméně uměřený jazyk. Lze říci, že se zde ukazuje snaha o smíření středověkých a raně humanistických forem. V Jenštejnových hymnech se to projevuje tak, že je skládal v přízvučném metru, od něhož se zdánlivě příliš neodchyluje, ale při bližším pohledu naopak nerespektuje ani délku ani přízvuk. Poezie tak někdy působí rozkolísaně. I v tomto lze spatřovat jeden z atributů krásného slohu, který v sobě nese napětí a vymyká se zavedeným kánonům tím, že je dovádí do extrému.

Poezii Jana z Jenštejna lze považovat za přechod mezi klasickou středověkou přízvučnou prozodií k sylabickému latinskému metru, postrádajícímu jasný přízvuk, který se začal uplatňovat v Čechách v 15. století. Je třeba mít ovšem na paměti, že Jenštejnovy básnické texty byly určeny ke zpěvu, hymny k liturgickému, kantilény k soukromé pobožnosti. Většina básní byla pravděpodobně napsána na již existující hudbu. Zatímco hymny sledují slavení liturgických svátků, kantilény se týkají i dalších témat jako upřímnost a láska⁶⁷² nebo papežský rozkol.⁶⁷³

Jenštejnova poezie by si zasloužila hlubší studii, ale na tomto místě je nutno se omezit pouze na připomínku notoricky známých textů, jako je kantiléna *Mittitur archangelus*

⁶⁶⁸ Jenštejnovu poetické dílo vydal DREVES 1886.

⁶⁶⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 87rb – *Liber dialogorum* – „Quod autem stilo utor moderno temperi peregrino, ut pocius scaber dicatur quam levis seu comptus, hoc imputandum est preterite iuventuti; qui tunc ut iuvenis scolasticis rudimenti implicatus, desideriosus et estuans aliquid scribere volui ibi linguam acuere, ubi imperitus et improvidus videor barbarismum comportare.“

⁶⁷⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 267rb – *De fugiendo seculo* – Parceque michi, si non mature prout debui materiam tantam digessi, et pacienter sufferas, quidquid tibi ab oratore rudi stilo tenui extiterit exaratum.“

⁶⁷¹ Například BAV, Vat. Lat. f. 31vb – *Tractatulus de potestate clavium* – „...et plura alia non bene sonantia, que brevitatis causa pretermitto...“

⁶⁷² BAV, Vat. lat. 1122, f. 154va.

⁶⁷³ BAV, Vat. lat. 1122, f. 155vb.

fidelis,⁶⁷⁴ pojednávající o Zvěstování, která bývá nejen dosud provozována, ale byla i nahrána.⁶⁷⁵

V kontextu pojednání o Jenštejnovi jako o významné osobnosti z období umění krásného slohu, pak stojí za to uvést jeho prózu pro svátek Navštívení Panny Marie *Ave verbi dei parens*, obsahující osm dvojic pozdravů Panny Marie v lyrickém hávu, které se dobře snoubí s líbezností Krásných madon:

„Ave verbi dei parens,
Virginum humilitas.
Ave omni nevo carens,
Humilis virginitas!

Gaude, que sic gravidaris
Nec gravaris filio,
Gaude, que sic oneraris
Onere gratissimo!

Salve Yesse stirpe orta.
Virgula fructifera,
Salve clausa templi porta
Soli deo pervia!

Plaude vellus Gedeonis,
Rore madens pneumatis,
Plaude pellis Salemonis
Pulchrior pre ceteris!

Vale Iacob micans stella
Et illustrans maria,
Vale consignata cella,
Rubus in vi flammea!

Euge, sole quod amicta
Solem gignis, stellula.
Euge, quod sis preelecta
Scala celi fulgida!

Pange, aurora consurgens,
Luce novi sideris,
Pange, archa trina ferens
Carismata miseris.

Eya magnificat tua
Jesum Christum anima,
Eya tecum ut laudemus,
Ora dulcis Maria!

Amen.⁶⁷⁶

⁶⁷⁴ BAV, Vat. lat. 1122, f. 156ra. – *De Anunciacione*.

⁶⁷⁵ Vita Caroli a hudba na dvoře Karla IV., Supraphon 1977, redice 2016, SU 6424-2, track 1.

⁶⁷⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 152va.

Dalším velmi zajímavým textem, který nelze pominout, je kantiléna *Dic quenam doctrina*⁶⁷⁷ určená k svátku Narození Páně. Jenštejn zde vyjadřuje přesvědčení, že tajemství Kristova narození a jeho vtělení nemůže vystihnout žádné ze sedmi svobodných umění, ale mohou přispět k oslavě tohoto tajemství.⁶⁷⁸ Jen teologie ukáže celou pravdu, protože srdce a mysl osvícené vírou jsou schopny přiblížit pravou povahu tajemství.⁶⁷⁹ Nadpis kantilény upozorňuje, že se zpívá tak jako zpěv s názvem *Admiram*.

Je nesporné, že Jenštejnova básnická tvorba má poetickou kvalitu a že zprostředkovává nauku víry s určitou lehkostí. Básnické dílo arcibiskupa Jenštejna současně odhaluje kromě přípisků v jeho kodexu autentický estetický názor, a to jak v obsahu, tak ve formě.

5.2.3.8 Modlitby

Stejně jako Jenštejnovo básnické dílo, i modlitby, které Jan z Jenštejna napsal či spíše komponoval, jsou texty, které byly určeny jak k liturgii, tak k soukromé pobožnosti. Jenštejn pro soukromou pobožnost složil modlitby k Nejsvětější Trojici,⁶⁸⁰ jako přípravu ke mši,⁶⁸¹ k Duchu Svatému,⁶⁸² před spaním se zpytováním svědomí a s modlitbou za zemřelé,⁶⁸³ při ranním vstávání,⁶⁸⁴ v situaci, kdy je člověk na cestě nebo mezi nepřáteli,⁶⁸⁵ ke Zvěstování Panny Marie,⁶⁸⁶ k vlastnímu andělu, tedy k andělu strážnému,⁶⁸⁷ k svatým Petru a Pavlovi,⁶⁸⁸

⁶⁷⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155rb. – Podrobněji o této básni na straně 108 této práce.

⁶⁷⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155rb. – „Quot artes liberales, septem aut plurales, ut probet virginem parere, hic sunt inequales.“

⁶⁷⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155rb. – „Sola theologia demonstrant hec vera, cuius fidem simpliciter, non in sua, veraciter, mente crede sincera.“

⁶⁸⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, 134va

⁶⁸¹ BAV, Vat. Lat. 1122, 134vb.

⁶⁸² BAV, Vat. Lat. 1122, 135rb

⁶⁸³ BAV, Vat. Lat. 1122, 135va.

⁶⁸⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, 135vb.

⁶⁸⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, 135vb.

⁶⁸⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, 136ra a 136rb.

⁶⁸⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, 136rb.

⁶⁸⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, 136va.

svatému Dionýsiovi,⁶⁸⁹ ke svatému Jeronýmu,⁶⁹⁰ svaté Kateřině,⁶⁹¹ sv. Zikmundovi,⁶⁹² eucharistická modlitba k Božímú tělu během mše,⁶⁹³ na poděkování,⁶⁹⁴ za šťastnou hodinku smrti⁶⁹⁵ a za zdraví duše.⁶⁹⁶ Tyto soukromé modlitby vyšly v edici i českém přebásnění v roce 2023.⁶⁹⁷

Co se týče liturgických textů, napsal Jan z Jenštejna několik liturgických formulářů, jejichž součástí jsou modlitby, výše zmíněné básnické hymny, čtení a zamyšlení nad nimi a další součásti mešních textů nebo textů kněžských hodinek. Jenštejn takto sepsal liturgické texty především pro svátek Navštívení Panny Marie,⁶⁹⁸ svátek Panny Marie Sněžné,⁶⁹⁹ texty k Panně Marii Bolestné⁷⁰⁰ a k sv. Václavu,⁷⁰¹ dále hymny a další básnické útvary pro svátek sv. Jana Křtitele, na Boží Tělo a pro další příležitosti.

Modlitby reflektují okruhy témat, kterými se Jan z Jenštejna zabýval i v jiných oblastech: ve svých traktátech, v diplomatické a politické činnosti i ve svém osobním duchovním životě. Ilustrují tak dobře jeho myšlenkový svět a mají i při své formální podobě mnoho poetických obrátů, které mohou rezonovat v umění jeho doby, tedy v umění krásného slohu.

5.2.4 Výzdoba Vatikánského kodexu

Vatikánský kodex obsahuje 28 figurálních miniatur. Další iniciály jsou ornamentálně zdobené. Tyto miniatury se přísně váží k textu. Mezi nimi převládá mariánská tematika: Zvěstování, Madona s insigniemi královské moci, a především několik různých zobrazení Navštívení Panny Marie. Mezi dalšími tématy je sv. Petr s klíči, sv. Diviš, papež s kardinály

⁶⁸⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, 136vb.

⁶⁹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, 137ra.

⁶⁹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, 137rb.

⁶⁹² BAV, Vat. Lat. 1122, 137rb.

⁶⁹³ BAV, Vat. Lat. 1122, 137va.

⁶⁹⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, 137va.

⁶⁹⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, 137vb.

⁶⁹⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, 138rb.

⁶⁹⁷ PUMPROVÁ/SLÍVA/PSÍK 2023.

⁶⁹⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, 138va–148va.

⁶⁹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, 148va–151vb.

⁷⁰⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, 152ra–152rb.

⁷⁰¹ BAV, Vat. Lat. 1122, 153va–154va.

a legáty, biskup oblečený v pontifikáliích, biskup promlouvající z kazatelny k duchovním, oráč, výjevy ze života Ježíšova a Panny Marie a další.

Podávám zde výčet jednotlivých iniciál s figurálními miniaturami. Jejich vyobrazení se nachází v příloze č. 4 této práce.

Fol. 1r. – Iniciála A – Zvěstování

Na iluminaci je zobrazena Panna Maria s andělem. Maria, oblečená do modrých šatů a prostovlasá, klečí vpravo a modlí se, kolem hlavy má svatozář a její ruce jsou složeny na prsou. Vlevo stojí archanděl Gabriel se svatozáří a křížem na čele a dívá se jakoby nad Pannu Marii. Je oblečen do světlé tuniky a přepásán červeným cingulem. Kolem krku má červený pruh látky evokující jáhenskou štolu. Pod ním se nachází erb se dvěma červenými supími hlavami, znak pánů z Jenštejna, který poukazuje na autora i vlastníka kodexu.

Fol. 4r. – Iniciála I – Navštívení

Iniciála I zobrazuje dům na skále na zlatém pozadí. Vpravo je skupina postav. Panna Maria je oblečena do modré tuniky, obutá v červených botách, je prostovlasá a vlasy má svázané čelenkou. Kolem hlavy má svatozář. Na její postavě je patrné těhotenství. Za ní jdou dvě dívky, jedna je oblečena do růžových šatů z rubu modrých, druhá má šedomodrý oděv. Obě mají rozpuštěné vlasy upevněné červenou stuhou kolem čela. Krajina za postavami je skalnatá, na skalách rostou dva stromy. Smysl iluminace dokresluje přípisek, který říká, že je zde zobrazena Panna Maria, která stoupá do hor spolu se dvěma služebnicemi. Jde o jeden z výjevů, popisovaných v Lukášově evangeliu v souvislosti s příběhem o Navštívení Panny Marie.

Fol. 13v. – Iniciála N – Navštívení

Iniciála N zobrazuje setkání Alžběty a Panny Marie. Maria stojí vlevo prostovlasá s páskou na čele, oblečená v modrých šatech a s červenými botami. Alžběta, stojící vpravo, má modrošedé šaty, na hlavě loktuši zdůrazňující, že se jedná o vdanou ženu a na nohou bílé střevíce. Ženy mají k sobě navzájem vztažené ruce a chystají se obejmout. Pozadí tvoří architektura místnosti patrně s lůžkem. Samo písmeno je růžové a nachází se na zlatém, zeleně orámovaném pozadí. Jenštejnův přípisek nám prozrazuje, že takový obraz se nacházel na mansionářském oltáři v pražské katedrále. Dovětek „sine palio“ může naznačovat, že tento obraz nechal Jenštejn pořídit ještě před svým jmenováním arcibiskupem.

Fol. 26r. – iniciála D - biskup

Iniciála zobrazuje biskupa v červené kasuli se zelenou podšívkou, s mitrou na hlavě a berlou v levé ruce. Pravicí žehná, má vztyčené jen dva prsty, palec není vidět, prsteník

a malíček má pokrčené. Pozadí je vyplněno zelenou barvou a zlatými ornamenty. Samo písmeno je růžové, zasazené do modrého rámu se zlatou výplní. Bylo by snadné se domnívat, že se jedná o podobu Jana z Jenštejna. Pochybnost do této úvahy vnáší fakt, že biskup nemá na ramenou pallium. Ukazuje se však, že arcibiskup mohl nosit pallium jen při přesně určených příležitostech, což by znamenalo, že absence pallia nehraje žádnou roli.

Fol. 26r. – Oráč

Nad textem se nachází velká malba, zobrazující oráče držícího pluh. Je oblečen do červených nohavic, hnědého kabátce, na hlavě má červenou pokrývku hlavy. Za pasem má sekyrku. Do pluhu jsou zapřaženi tři koně, jeden je bělouš, druhý sivák, třetí hnědák. Koně pohání druhý muž v černé čapce a modrém kabátci. V pravé ruce má bič. Obrázek je ilustrací k traktátu o odúmrtích, v němž arcibiskup Jan v polemice s mistrem Vojtěchem Raňkovým z Ježova přisuzuje právo poddaným dědit nemovitý majetek po zemřelém i v situaci, že zemřelý nezanechal mužského potomka.

Fol. 30v. – iniciála F – sv. Petr

V iniciále je postava svatého Petra, oblečeného v modrém oděvu s červeným rubem, kolem hlavy má svatozář a dívá se do nebe. V rukou drží dva klíče. V levé ruce má klíč s kulatým okem, který směřuje k zemi a v pravé ruce klíč s hranatým okem směřující k nebi. Pozadí za postavou je zelené se zlatými ornamenty. Litera je růžová a orámování iniciály modré. Podoba iniciály odpovídá přání zadavatele, který chtěl, aby Petr držel v rukou dva klíče, z nichž jeden bude směřovat k nebi a druhý k zemi. Podoba iniciály koresponduje s textem, který pojednává o moci klíčů.

Fol. 38v. – iniciála S – Papež s kardinály a legáty

Iniciála uvozuje *Tractatus de veritate Urbani*, tedy obhajobu papeže Urbana VI. a římské jurisdikce v situaci dvojpapežství. V iniciále sedí vlevo papež na zlatém trůnu ve zlatém bíle podšitém šatě, na hlavě má tiáru, v levé ruce drží zelenou knihu a pravou žehná. Na pravé ruce jsou vidět jen žehnající ukazovák a prostředník, prsteník a malík jsou ohnuty a palec není vidět vůbec. U papežského trůnu stojí tři kardinálové v purpurovém šatu s bílou podšívku a s purpurovými klobouky. Dva mají složené ruce na prsou, třetímu je vidět pouze hlava. Všichni tři mají sklopené oči. Za nimi stojí dva muži s hlavami zahalenými v šedočerné pokrývce, šat mají stejné barvy. Tito dva – patrně papežští vyslanci – hledí na papeže. V pozadí výjevu je zlatá mříž se zelenými čtyřlísty v ocích mříže. Litera je modrá, orámování iniciály červené. Podoba miniatury odpovídá přání objednatele, aby malíř zpodobnil papeže s kardinály a legáty.

Fol 43r. – iniciála A – Prorok

Iniciála A se nachází na počátku spisu *De consideratione et de lacrymis militantis Ecclesiae*. V miniatuře je zobrazeno město s hradbami, domy, věží a branami. Na hradbách sedí vousatý muž s růžovou čapkou na hlavě. Pravicí si podepírá tvář, zatímco levá ruka spočívá na jeho prsou. Je oblečen do růžového spodního oděvu a modrošedého pláště. Litera je zelená na zlatém pozadí, iniciála je orámovaná růžově. Vzhledem k tomu, že je traktát napsán po vzoru biblické knihy Pláč, lze se důvodně domnívat, že postava na hradbách je prorok Jeremiáš.

Fol. 65v. – iniciála A – Smrt

Iniciála zobrazuje smrtku opletenu hady, s kosou v levici, jedoucí na koni. Postava je oblečená do bílé plachty, kterou má přes sebe jen přehozenou, jinak je nahá a bosá. Tento strašidelný jezdec vyjíždí z tlamy příšery, z níž šlehají plameny, umístěné na levém kraji miniatury. U bestie je vidět rovněž chrup se čtyřmi tesáky, nozdry a zlověstné oko. Pozadí výjevu je červené se zlatým ornamentem. Litera je modrá s listovým ornamentem, pozadí miniatury je zlaté a rámeček červený. Iniciálou začíná traktát *De bono mortis*, zabývající se tématem smrti, spásy a zavržení.

Fol. 86v. – iniciála R – Rodina

Tato iniciála zobrazuje rodinný život. Vlevo sedí muž s pěstěným plnovousem v zeleném oděvu s modrou čapkou na hlavě. Levici má na prsou, pravou rukou drží za ruku jednoho z chlapců, dívá se na ženu a na nohou má červené boty. V pravé části miniatury sedí žena v modrém oděvu s loktuší na hlavě. Hledí na muže a ruce má složené v klíně. V popředí výjevu jsou čtyři děti, vlevo dva stojící chlapci, jeden z nich je oblečen do červeného šatu a je obrácen k otci, druhý v růžovém oděvu se obrací k matce. V popředí vlevo sedí dvě dívky, jedna v červených a druhá v zelených šatech. Mají v rukou jablka, na něž je upřen jejich pohled. Pozadí výjevu tvoří klenutá síň s fantaskní klenbou, před ní je hnědý závěs se zlatými ozdobami. Jsou naznačena okna domu s tmavě modrou výplní a bílými ornamenty. Nad domem je naznačena tmavomodrá obloha. Litera je růžová s listovým ornamentem, pozadí miniatury je zlaté v zeleném rámu. Vzhledem k obsahu textu výjev zobrazuje rodinu při domácím rozhovoru.

Fol. 88v. – iniciála E – Člověk v rozhovoru s ďáblem

V iniciále je zobrazen člověk v rozhovoru s ďáblem. Ďábel stojí na miniatuře vlevo, má lidskou hlavu, chlupaté tělo podobné medvědovi a k člověku vztahuje pravou ruku s drápy. Naproti němu stojí člověk se založenými rukama, levicí zároveň gestikuluje. Je

oblečen do fialového splývavého oděvu. Pozadí výjevu je červené s bílými ornamenty, litera zelená s rostlinným ornamentem, pozadí miniatury zlaté v růžovém rámečku. Výjev na miniatuře koresponduje s textem, který pojednává o rozhovoru člověka se zlým duchem.

Fol. 92v. – iniciála T – Člověk v rozhovoru s andělem

Iniciála zobrazuje člověka hovořícího s andělem. Člověk stojí na pravé straně výjevu, je prostovlasý a bezvousý, oblečený do šedomodré tuniky a obutý v černých botách. Levou ruku má pokrčenou, pravou rukou se vztyčeným ukazovákem gestikuluje. Anděl stojící naproti němu je oblečen do bílé řízy, kolem hlavy se světlými vlasy má svatozář, za zády je vidět zelené křídlo. Pozice rukou je podobná jako u člověka – levou ruku má mírně pokrčenou a pravou se zdviženým ukazovákem gestikuluje. Pozadí výjevu je červené s tmavočervenými ornamenty, litera je růžová. Pozadí miniatury je zlaté v zeleném rámečku. Výjev odpovídá textu, který pojednává o andělovi, který člověku vysvětluje cestu ke spáse.

Fol. 96v. – iniciála D – Mrtvé tělo a duše

Na iniciále je zobrazeno mrtvé lidské tělo na lůžku a nad ním stojící duše zobrazená jako malý člověk. Mrtvé tělo leží na lůžku bílé barvy v bílo fialovém rubáši na bílých poduškách. Barva těla je do zelena. Nad tělem stojí malý človíček bez oblečení, který si levici drží na prsou a pravou rukou gestikuluje. Pozadí výjevu je červené s tmavě červenými ornamenty, litera fialová, pozadí iniciály zlaté v zeleném rámečku. Zobrazení odpovídá textu pojednávajícímu o posmrtném rozhovoru duše a těla, ďáblově intervenci, andělské záchraně a uvedení duše do očištění.

Fol. 99v. – iniciála R – sv. Diviš s anděly

Na obrázku stojí vlevo postava biskupa držící vlastní hlavu v rukou a doprovázená dvěma anděly. Biskup je oblečen do bílé alby s narůžovělým nádechem, zlatého biskupského ornátu. V rukou drží svou uťatou hlavu s vousatou tváří. Na hlavě je biskupská mitra. Biskupa doprovázejí dva andělé, oba oblečení do modré tuniky a obuti v červených botách. Na hlavě mají čelenku. Anděl vlevo má křídla olivové barvy, anděl vpravo křídla modrá. Za postavami je kostel, patrně katedrála v Saint-Denis, s věží, okny, fialou a červenou střechou. Nad katedrálou je tmavě modrá obloha s bílým dekorem. Litera je růžová s listovým ornamentem, pozadí miniatury zlaté v modrém rámečku. Zobrazení odpovídá textu, který pojednává o Boží spravedlnosti a lidské spáse a je sepsán ke cti svatého Diviše.

Fol. 111r. – iniciála Q - Sebevrah

V iniciále je zobrazen muž proklátý mečem. Stojí v levé části miniatury, ale tělo má nakloněné doprava. Je bosý, oblečený do fialového roucha podšitého zlatem. Hlava je

prostovlasá, tvář má plnovous. Muž se oběma rukama drží modrého meče s hnědou rukojetí, který proniká jeho tělo v oblasti hrudníku a vyčnívá z jeho zad. Šat muže je v oblasti rány a na spodní části oděvu potřísněn krví. Muž stojí na hnědé zemi. Pozadí výjevu je červené se žlutooranžovými a bílými ornamenty. Litera je růžová s ornamentem, pozadí iniciály zlaté v zeleném rámečku. Iniciála je umístěna na začátku traktátu, který začíná slovy, že nikdo neublíží člověku, než on sám sobě.

Fol. 120v. – iniciála E – David a Saul

Výjev zobrazuje Davida hrajícího na citeru před králem Saulem. Vlevo sedí na trůnu král s vousatou tváří, korunou na hlavě a s pohledem upřeným na mladíka stojícího naproti němu. Je oblečen do modrého spodního šatu a červenavého pláště se zelenou podšívku. Je obut do červených bot. V levici drží kopí opřené o zem, pravou ruku má v klíně. Za trůnem stojí d'ábel hnědé barvy s rohem, který králi našeptává. V pravé části výjevu stojí bezvousý mladík se světlými vlasy a světlou čapkou na hlavě s pohledem upřeným na krále. Je oblečen do modrých nohavic a nafialovělého pláště se zeleným rubem. Šat je přepásán opaskem se zlatými ozdobami. V pravé ruce drží citeru a hmatá na struny, v levici drží v ruce trsátko. Pozadí výjevu je červené se zlatými ozdobami, litera růžová. Pozadí iniciály je zlaté v zeleném rámečku. Výjev odpovídá textu, který je komentářem na Davidův žalm.

Fol. 134v. – iniciála O – Modlíci se muž

Iniciála zobrazuje muže klečícího před oltářem. Oltář se nachází v pravé části. Na jeho jednoduchém světlém retáblu je umístěn kříž s Ukřižovaným. Menza je ozdobena světlým plátnem s modrými pruhy a červenomodrou obrubou. Pod menzou je jeden oltářní stupeň. Na stupni klečí vousatý prostovlasý muž se sepjatýma rukama v nafialovělém oděvu. Pozadí výjevu je zelené s ornamenty, litera je růžová s rostlinným dekorem. Pozadí iniciály je zlaté se zeleným rámečkem. Iniciála odpovídá obsahu textu a uvozuje tu část kodexu, v níž se nacházejí modlitby.

Fol. 138v. – iniciála C – Navštívení Panny Marie

Tato iniciála obsahuje dvojité výjev. Nalevo přichází Maria k Alžbětě a setkávají se, napravo se spolu modlí. V prvním výjevu je Maria oblečena do modrého oděvu s bílým rubem, má rozpuštěné vlasy spjaté zdobenou čelenkou. Kolem hlavy má svatozář. Za ní vykukují hlavy dvou služebnic, prostovlasých dívek s čelenkou na hlavě. Maria si levicí přidržuje plášť sepnutý pod krkem bílou či stříbrnou sponou, pravou ruku má vztaženou napravo směrem k Alžbětě a naznačuje tak pozdrav. Alžběta stojí poněkud výše, neboť se výjev odehrává na svažitém terénu. Je oblečena do fialového pláště, na hlavě má loktuši a

kolem hlavy svatozář. Obě ruce vztahuje nalevo k Marii na znamení pozdravu a přivítání. Na pravé části miniatury obě ženy stejně oděné klečí směrem doprava a modlí se v domě. Na Marii sestupuje shůry z modrého nebe, které je částí pozadí výjevu zcela nahoře uprostřed, holubice Ducha Svatého. Výjevy se odehrávají na terénu, který se od domu vpravo svažuje prudce doleva. Na tomto terénu rostou stromy, které jsou vzhledem k postavám velmi malé. Dům je výstavný, s modrou střechou, obsahuje klenutou místnost, na střeše je cimbuří a fiály. Od klečících postav vyvěrá potok. Pozadí levého výjevu je černé s bílými ornamenty, nahoře nad oběma výjevy je červené pozadí se zlatými ornamenty. Litera je modrá s listovými ornamenty, pozadí miniatury zlaté s ornamenty v růžovém rámečku. Výjev odpovídá textu, na této straně začíná oficium ke svátku Navštívení Panny Marie.

Fol. 148v. – iniciála C – Panna Maria Sněžná

Iniciála zobrazuje Pannu Marii s dítětem, kolem níž padá sníh. Panna Maria zobrazená ze tří čtvrtin a oblečená do fialového pláště, drží na pravé ruce Ježíška, který se Marie pravicí drží kolem krku, levou ruku má pokrčenou. Obě postavy mají svatozář. Červené pozadí výjevu přechází v modré nebe s vlnovkou naznačující mraky či vodu. Z nebe padá bílý sníh. Litera je modrá s rostlinným dekorem, pozadí miniatury zlaté v zeleném rámečku. Obraz odpovídá textu, u miniatury začíná soubor liturgických textů ke svátku Panny Marie Sněžné.

Fol. 157r. – iniciála A – Navštívení Panny Marie

Výjev zobrazuje Pannu Marii s Ježíškem a svatou Alžbětu s Janem Křtitelem. Obě ženy drží malé děti v náručí.⁷⁰² Maria stojí vlevo, je prostovlasá a oblečená do modrého pláště s růžovým rubem. Alžběta, stojící vpravo, má na hlavě plachetku. Její spodní šat je modrý, plášť růžový se zeleným rubem. Maria drží malého nahého Ježíška, který levou rukou ukazuje na malého Jana Křtitele a pravicí žehná. Jan Křtitel, rovněž nahé dítě, má sepjaté ruce. Obě ženy mají černou obuv a stojí na šedočerné zemi. Pozadí výjevu je červené se zlatým ornamentem. Litera je modrofialová s kulatými ozdobami. Pozadí miniatury je zlaté v červeném rámečku. Z přípisu se dovídáme, že takto bylo Navštívení Panny Marie zobrazeno ve věži biskupského paláce v Praze. Známe i přesnou lokaci – bylo to tam, kde byl v rohu namalován lev. Bohužel, biskupský dvorec se nezachoval, z této miniatury tedy lze pouze usuzovat na podobu jeho výzdoby. Vyobrazení odpovídá textu, na stránce začíná narativní text s názvem *Miracula Beate Marie Visitacionis*.

Fol. 171r. – iniciála M – Zvěstování

⁷⁰² O tomto ojedinělém ikonografickém tématu pojednávám podrobněji na straně 257 této práce.

Iniciála zobrazuje archanděla Gabriela, jak zdraví Pannu Marii. Maria, stojící napravo, je oblečena do modrého oděvu se zlatým rubem, je prostovlasá a vlasy má svázané červenou čelenkou se zlatými ozdobami. Kolem hlavy má svatozář. Ruce má složené na prsou. Před jejíma očima je položena kniha. Anděl oblečený v bílé nafialovělé tunice pokleká před Marií na pravé koleno. Vlasy má sepnuté červenou čelenkou a kolem hlavy má svatozář. Jeho křídla mají zelenou barvu. Levou ruku má na znamení úcty položenu na prsou, v pravé ruce drží nápisovou pásku, na níž je text „Ave, gratia plena“. Výjev se odehrává ve stylizované místnosti, která tvoří pozadí. Litera je fialová s rostlinným dekorem, pozadí zlaté v červenorůžovém rámečku. Objednavatel specifikoval požadavek na miniaturu v přípisu, kde žádá, aby zde bylo zobrazeno jak anděl zdraví Marii v její světnici a že se má jednat o zlaté písmeno. Vzhledem k tomu, že písmeno je fialové, ale má zlaté pozadí, není jasné, zdali iluminátor svému zadavateli přání splnil. Vyobrazení odpovídá textu, na této stránce začíná série Jenštejnových homilií na slova „Anděl Gabriel byl poslán od Boha do galilejského města, které se jmenuje Nazaret, k panně...“

Fol. 187v. – miniatura Navštívení Panny Marie

Tato miniatura není iniciálou, ale součástí výzdoby kodexu po straně textu. Vedle miniatury se nachází malá prostá iniciála G růžové barvy na zeleném pozadí, vyplněná uvnitř zlatem. Miniatura zobrazuje setkání Panny Marie a Alžběty v pleněru. Na obou ženách je patrné těhotenství. Maria, stojící vlevo, je prostovlasá, účes drží červená čelenka se zlatými ozdobami. Kolem hlavy má svatozář. Je oblečena do fialového spodního šatu, svrchní plášť je modrý s růžovým rubem, sepjatý pod krkem sponou. Na nohou má černé střevíce. Její ruce jsou vztažené směrem k Alžbětě v gestu přivítání. Za Marií stojí dvě služebnice, obě prostovlasé s červenými zdobenými čelenkami. Oděv první z nich je zelený s růžovým rubem, druhá má fialové šaty. Na pravé straně miniatury stojí Alžběta v šedofialovém šatu s loktuší na hlavě. Její tvář prozrazuje ženu vyššího věku. Je obuta do černých střevíců. Její gesto vztažených rukou prozrazuje, že Marii vítá v blízkosti svého domova. Pozadí je stylizovaná krajina se dvěma malými stromy. Nad krajinou je zelené pozadí se zlatým ornamentem. Miniatura je orámovaná červeně a vychází z ní další ornamentální výzdoba po straně kodexu. Vyobrazení odpovídá textu, který se v Jenštejnově kodexu na tomto místě nachází. Začínají zde homilie na slova evangelisty Lukáše: „Maria se vydala do hor, aby navštívila svou příbuznou Alžbětu.“

Fol. 223v. – iniciála H – Biskup s duchovenstvem

Fialová iniciála H, přesahující prostor pro miniaturu, uvozuje kázání Jana z Jenštejna ke kléru, která pronesl během svého episkopátu v pražské katedrále. Miniatura, odpovídající obsahu textu, zobrazuje biskupa na kazatelně, kterého poslouchají duchovní. Biskup, umístěný na výjevu vlevo, je oblečen v chórovém oděvu, na hlavě má solideo modré barvy. Levou ruku má položenu na zábradlí kazatelny, pravou rukou gestikuluje se zdviženým ukazovákem. Pod kazatelnou sedí pět postav. V první řadě jsou to dva muži s tonzурou, jeden v zeleném a druhý v modrém oděvu. Muž v zeleném oděvu sedí na jednoduchém sedátku hnědožluté barvy a má zdvižený prst, patrně na znamení nesouhlasu. Duchovní v modrém se dívá na biskupa, levou ruku má na prsou, pravici v klíně. V druhém plánu jsou zobrazeny tři postavy, jedna prostovlasá bez tonzury v růžovém plášti, druhá ve světle fialovém oděvu se zelenou čapkou, třetí v zeleném oděvu s modrou pokrývkou hlavy podobnou závoji. Pozadí výjevu je červené se zlatými ornamenty, litera fialová s rostlinným dekorem, zleva ozdobená zlatem. Zlaté je i pozadí miniatury, která je orámována červeně.

Pokud byla i tato miniatura vyhotovena pod přímým dohledem arcibiskupa Jenštejna, můžeme se domnívat, že biskup na kazatelně je on sám, zatímco odporující muž v zeleném by mohl být mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, s nímž měl arcibiskup dlouholeté spory.

Fol. 267r. – iniciála S – Madona s anděly

Tato iniciála zobrazuje stojící Pannu Marii s Ježíškem v náručí, u níž po stranách klečí dva andělé. Maria, stojící na trávníku, má na hlavě královskou korunu, kolem hlavy svatozář, je oblečená do modrého pláště se zlatým rubem, sepnutého sponou pod krkem, a je obutá do černých střeviců. V levici drží královské žezlo, na pravé ruce má Ježíška. Ten je nahý, kolem hlavy má svatozář a vzhlíží k Matce. Levou rukou se dotýká spony jejího pláště, pravou má položenou na klíně. Panna Maria se dívá na anděla na pravé straně miniatury, který klečí a drží v rukou královské jablko s křížem. Anděl s bílými křídly je prostovlasý, oblečený do bílého šatu zdobeného červeně. Anděl na levém okraji miniatury je oblečen stejně jako první anděl a drží v rukou žezlo. Oba andělé vzhlíží k Panně Marii a dítěti. Pozadí výjevu je červené se zlatým ornamentem. Litera je růžová s rostlinným dekorem. Pozadí miniatury je zlaté v zeleném rámečku. Text, který iniciálou začíná, je *Libellus de fuga saeculi*, rozjímání nad prvními verši knihy Kazatel *Vanitas vanitatum*. Smysl iniciály lze vysvětlit tak, že moc má smysl jen tehdy, pokud je odvozena od Krista. On je Králem, jeho Matka Královnou a andělé jim na zobrazení přinášejí atributy moci, která sama o sobě je „marností nad marnost.“

Fol. 272r. – iniciála Q – Trpící Kristus a Arma Christi

Ústřední postavou iniciály je Ježíš Kristus. Je zobrazen se svatozáří, s pěti ranami, z jeho boku prýští krev, oblečen je jen do bederní roušky. V levé ruce drží důtky, v pravé metlu. Kolem něj jsou nástroje jeho umučení – Arma Christi. Za Ježíšem je kříž, v němž jsou dva hřeby, na levé straně miniatury se nachází kohout, posmívající se knecht, kladivo, kopí, apoštol Petr se služkou a šaty. Na pravé straně je to rouška, Jidášova ruka, ruka s pochodní, kostky, kleště a houba. Pod Kristovými nohama se nachází hrob. Výjev je na červeném pozadí. Litera je modrá s rostlinným dekorem, pozadí miniatury zlaté s červeným rámečkem. Text na tomto místě kodexu pojednává o arcibiskupově útěku ze světa, protože za daných okolností už nemohl vykonávat svůj úřad podle svého svědomí a byl nucen abdikovat. Možné vysvětlení miniatury a textu spočívá v tom, že arcibiskup své utrpení identifikuje jako smysluplné v kontextu nevinného odsouzení a utrpení Ježíše Krista.

Fol. 281r. – miniatura Obřezání Páně

Tato miniatura neobsahuje iniciálu. Iniciála I je pod ní a dohromady s miniaturou tvoří tvar jakéhosi praporce. Výjev zobrazuje Obřezání Páně. Vlevo stojí Panna Maria přidržující Ježíška položeného na oltáři, za ní stojí starší žena v loktuši a v růžovém oděvu s modrým rubem. Maria má svatozář, modrý závoj s růžovým rubem na hlavě. Je oblečena do pláště rovněž modré barvy s růžovým rubem. V centru miniatury je diagonálně položený nahý Ježíšek se svatozáří. Levici má pozdviženou, jeho pravou ruku drží jeho Panna Maria. Židovský kněz s červeným kloboukem na hlavě a v růzovozeleném plášti drží v pravici nůž, kterým obřezává Ježíškovo přirození, které drží levou rukou. Za knězem zcela vpravo stojí muž s plnovousem v růžové čapce a modrozeleném plášti, lze se domnívat, že se jedná o svatého Josefa. Oltář je široká menza pokrytá zdobenými plátny a pruhy. Pozadí výjevu tvoří stylizovaná architektura. Miniatura je umístěna ve zlatém poli orámovaném červeným rámečkem. Obraz odpovídá textu, na tomto místě začíná pojednání o chvále jména Ježíš, které bylo Božímu Synu dáno při obřezání.

Fol. 285r. – iniciála M – Zasněžení Panny Marie v chrámu

Iniciála zobrazuje Pannu Marii, která je spolu se svými rodiči v jeruzalémském chrámu a přináší dar na oltář. Vlevo stojí dvě postavy. Žena v růžovém plášti se závojem přetaženým přes hlavu, její spodní šat je modrý. Obě ruce má položeny na Mariiných ramenou. Za ní stojí muž v plnovousu v červeném oděvu se zeleným rubem. Tyto dvě postavy hledící na oltář patrně zobrazují Mariiny rodiče. Maria je zobrazena jako prostovlasá dívka s čelenkou na hlavě. Je zajímavé, že nemá svatozář. Je oblečena do modrých šatů s červeným rubem. V rukou drží holubici, kterou se chystá obětovat na oltář. Oltář stojí na třech stupních a je

umístěn na pravé straně miniatury. Je přikryt zdobenými látkami. Nad oltářem je symbolická architektura, představující chrám. Jinak je pozadí výjevu červené. Miniatura má zlaté pozadí červenorůžově orámované. Text pojednává o jménu Panny Marie. Tak jako Ježíš dostal jméno při obřízce, je zde udělení jména spojeno s Mariinou prezentací v jeruzalémském chrámu.

Fol. 287r. – iniciála E – učenci s knihou

Poslední figurální iniciála kodexu se vztahuje k pojednání o Božích jménech. V centru miniatury je kniha, v níž jsou písmena, která by mohla znamenat *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth*. Kolem knihy je shromážděno sedm osob. Dvě jsou v popředí. Muž vlevo klečí, levici má položenu do klína, pravou ukazuje na nápis v knize. Muž vpravo rovněž klečí, ruce má opřené o koleno a dívá se do knihy. Zbýlých pět mužů je zobrazeno v druhém plánu miniatury. Všichni mají oči upřené ke knize. Prostřední z nich knihu drží. Celý výjev je zhotoven v odstínech červené barvy. Litera je modrá s rostlinným motivem. Pozadí iniciály je zlaté orámované červenorůžovým rámečkem.

5.2.5 Osobní zásahy Jana z Jenštejna do podoby Vatikánského kodexu

Autor textu, arcibiskup Jan z Jenštejna, který si nechal kodex zhotovit, zasáhl nejen do jeho obsahové části, ale ovlivnil i výzdobu kodexu. Představy o iluminacích sdělil malířům přípisky na okraji jednotlivých listů. Tyto – jak doufáme – vlastnoruční poznámky jsou pro účel této práce nesporně cenné, protože jsou jedněmi z mála bezpochyby autentických vodítek od arcibiskupa Jana k uměleckému projevu jeho doby.

U spisu *Tractatus de potestate clavium* se nachází přípisek, v němž je uvedeno, že texty v kodexu byly upravovány a doplňovány samotným autorem textu, tedy arcibiskupem Janem z Jenštejna.⁷⁰³

Rovněž se v Jenštejnově kodexu nacházejí v několika případech přípisky k jeho výzdobě, zvláště k miniaturám. Tak se lze dočíst, že na miniatuře na fol. 4r má být namalováno, jak Panna Maria vystupuje do hor v doprovodu dvou služebných.⁷⁰⁴ Miniatura zobrazující Navštívení Panny Marie na fol. 13v má odkazovat na mansionářský oltář v pražské katedrále.⁷⁰⁵ K traktátu *de potestate clavium* je připojen text, který vyžaduje, aby byl na miniatuře zobrazen svatý Petr se dvěma klíči, jak se jedním dotýká nebe a druhým

⁷⁰³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 31 r: „sub nostra correccione et emendacione“. – ZÍTEK 1902–1903, 184.

⁷⁰⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 4r: „quomodo ascendit montana cum duabus ancillis“. Zítek i Friedl ovšem čtou „cum duabus animis.“

země.⁷⁰⁶ U dalšího traktátu, spisu *Tractatulus de veritate Urbani* je požadavek na iluminátora, aby vyobrazil v miniatuře papeže s kardinály a legáty.⁷⁰⁷ Poté je větší část kodexu bez přípisů. U textu nazvaného *Miracula Beate Marie Visitacionis* je požadavek, aby bylo zobrazeno Navštívení Panny Marie tak, jak je namalováno v jeho věži v Praze tam, kde je namalován v rohu lev.⁷⁰⁸ Poslední přípisek se týká výjevu Zvěstování Panně Marii, kde objednavatel požadoval výjev, kdy anděl Marii zdraví v jejím pokojíku a specifikoval, že požaduje zlaté písmeno.⁷⁰⁹

⁷⁰⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 13v: „Item festum visitacionis alio modo sicut in tabula mansionarium in altari in ecclesie Pragensi sine palio.“

⁷⁰⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 30v: „faciat sanctum Petrum cum duabus clavibus et cum hoc faciat celum superius et terram inferius quarum unam clavem pertingat ad celum et aliam ad terram“.

⁷⁰⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 38v: „faciat papam cum cardinalibus et legatis“.

⁷⁰⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 157r: „item visitacio quomodo Elisabet visitavit cum pueris sicut depictum est in turri mea in Praha ubi leo est depictus in angulo“.

⁷⁰⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 171r: „quomodo angelus Mariam salutavit in cubiculo; litera aurea“.

6 Krásný sloh

Termín *krásný sloh* je v uměleckohistorické literatuře název pro uměleckou produkci ve střední Evropě v období přibližně mezi roky 1380–1420. Je chápán jako místní varianta internacionální gotiky. Dějinám poznání krásného slohu se velmi podrobně věnoval ve své disertační práci Jan Klípa⁷¹⁰ a tento text považuji za dosud nepřekonaný.

6.1 Internacionální gotika a krásný sloh

Důležité je odlišit internacionální gotiku a krásný sloh.⁷¹¹ Nevídané sjednocení uměleckého jazyka na přelomu 14. a 15. století nebylo výsledkem vítězství nějakého směru, ale plodem mnohostranné výměny uměleckých idejí různého původu. Jde o výsledek desetiletí trvajících dialogu, který přinesl překvapivě homogenní výsledky. Každý z partnerů zde dával i přijímal. To se týká internacionální gotiky.

Ta ovšem úplné sjednocení přinést nedokázala. Přece jen lze v ní rozeznat určité vlivy: německé, francouzské, italské či české. Bylo to dáno tím, že vznikaly nové umělecké techniky a nově se promýšlela tradiční témata křesťanské ikonografie.

Čechy do tohoto kadlubu přispěly především v ikonografickém ohledu. Zde vznikají sochařské prototypy krásných madon a krásných piet. V Čechách se pro české umění tohoto období vžil název krásný sloh.

Ovšem i homogenita krásného slohu je relativní. I v malířské a sochařské produkci v Praze je patrné, že různí umělci absorbovali různé vlivy. Až vzájemným kontaktem těchto vlivů s vlivy českými se nám jeví určité umění jako typicky české a lze jej označit za doklady krásného slohu.

Nejdůležitější charakteristikou uměleckých děl krásného slohu je systém drapérií, tvořící kaskádu miskových záhybů a svazky trubicovitých vertikálních záhybů, přes něž se vinou jemné vlnovky lemů.

S těmito atributy krásného slohu se setkáváme jak u deskových maleb a sochařských děl, tak i v knižní iluminaci. Roucha krásnoslohých postav nám neumožňují odhadnout objem těl, která ukrývají. V tomto ohledu například francouzské umění stejné doby vytváří dojem větší přirozenosti, zatímco česká díla působí více důvtipným a vyumělkovaným dojmem.

⁷¹⁰ KLÍPA 2006.

⁷¹¹ K tématu například SCHMIDT 2006.

Vezmeme-li si krásnoslohé madony, pak ty nevyjadřují ani tak poklidnou mateřskost, jako spíše přechodný pohyb. Nahý a velmi živý Ježíšek se snaží od Matky odklonit a ta to vyrovnává tím, že se s půvabem prohýbá na druhou stranu. To nakonec působí tak, že umělecké dílo má více ornamentální než figurativní charakter. Totéž se týká vlasů a vousů na světeckých postavách, jsou spíše akcentované jako potenciál pro ornamentální efekty.

Poslední výtvarný dojem krásného slohu po dekorativnosti a ornamentalizaci je zdrženlivé zobrazování dramatických situací nebo silných emocí. Bolest či zoufalství se tak jeví spíše jako melancholie a pokorné podrobení se Boží vůli. Krásnoslohá umělecká díla jsou jakoby zasazena do až překvapivě pokojné atmosféry.

Český krásný sloh je tak umělecký výraz převádějící pozemskou skutečnost do velmi zjemněných a idealizovaných forem. Díla měla spíše potěšit oko než zatrást duši. To ovšem neznamená, že by tato díla byla povrchní. Je s podivem, že se takovýto výraz zrodil v období vlády ne příliš šťastného Václava IV. a v obrovském oslabení autority církve kvůli schismatu a následně také zpochybněním reformními myšlenkami Jana Husa v atmosféře národnostních sporů a napětí mezi Čechy a Němci. Díla krásného slohu tak nezvou k pesimismu, ale k radosti a důvěře. Zdá se, že krásnoslohé umění bylo ve své harmonii forem a půvabu svého druhu lékem proti neklidu, který opanoval tehdejší svět.

Mezi odbornou veřejností stále více rostlo od konce 19. století povědomí o stylové jednotě umění na přelomu 14. a 15. století. V roce 1892 poprvé použil pro umění tohoto období pojem *internacionální proud* gotiky pařížský profesor Louis Courajod v přednáškách, které pronesl na École du Louvre.⁷¹² V těchto přednáškách se snažil kromě jiného dokázat, že kořeny renesance je třeba hledat nikoliv v Itálii, ale ve Francii. Předmětem jeho úvah byl také naturalismus či realismus, který podle něj odlišuje renesanci od předchozích uměleckých fází.

V téže době vystoupil s termínem *dvorské umění* příslušník první vídeňské školy dějin umění Julius von Schlosser, který si všímal podobností, které nacházel v uměleckém prostředí panovnických a aristokratických dvorů v pozdním 14. století.⁷¹³

⁷¹² Například COURAJOD 1899–1903, 150.

⁷¹³ SCHLOSSER 1895.

Jednotného stylového charakteru umění konce 14. století si všimnul v jedné ze svých důležitých prací i Max Dvořák,⁷¹⁴ který podtrhuje vztah mezi internacionálním slohem a nizozemským *ars nova*. Na rozdíl od Courajoda není jeho bádání zatíženo nacionální otázkou, protože v intencích vídeňské školy dějin umění chápe umění jako nadnárodní fenomén.

Courajodův pojem *internacionální proud*, *internacionální styl* či *internacionální gotika* přijímá Erwin Panofsky ve svém díle o raném nizozemském malířství.⁷¹⁵ Podle něj vznikl sloh kolem roku 1400 jako samostatný ve Francii, ale jeho internacionalita je v tom, že spojuje francouzské a italské vlivy s anglosaskými prvky ve vlámské podobě. Charakteristickými prvky tohoto slohu, kterými jsou důraz na společenskou reprezentaci, extravagance a zjemnělost. Neprojevují se jen v umění, ale jsou i životním stylem a podle Panofského rovněž důsledkem boje o moc mezi odcházející aristokracií a nastupující nižší šlechtou a měšťany, kteří jsou reprezentováni kupci a finančníky. To dokládá podle něho příklad *Přebohatých hodinek vévody z Berry*, kde jsou v kalendářních obrazech aristokraté zobrazováni en face nebo z profilu ve stylizované podobě, zatímco příslušníci nižších stavů jsou podáni volněji a bez této stylizace.

Na počátku 60. let 20. století byl stav poznání jevu *internacionální gotiky* tak pokročilý, že bylo možné se pokusit o komplexní syntézu. Ta dostala podobu výstavy s názvem *Europäische Kunst um 1400* a konala se v Uměleckohistorickém muzeu ve Vídni v roce 1962 pod záštitou Rady Evropy. Otto Pächt tehdy prohlásil, že „zpravidla nejprve zjistíme, že obraz nebo socha pochází z roku 1400, a teprve potom, že se pravděpodobně jedná o francouzské, lombardské nebo české dílo; a často musí tato otázka zůstat nerozhodnutá“,⁷¹⁶ což se stalo jakýmsi mottem této výstavy. Otto Pächt ve své výše citované stati navazuje na Panofského a internacionalitu slohu vysvětluje pluralitou jeho center.⁷¹⁷ Znakem tohoto stylu je podle Pächta hmota v pohybu, daná současně harmonickým spojením figury a krajiny a spojením tělesného pohybu s pohybem drapérií, přičemž rytmus kompozice je určován právě pohybem drapérie. Proto tento rys vedl k pojmenování umění

⁷¹⁴ DVOŘÁK 1903.

⁷¹⁵ PANOFSKY 1953.

⁷¹⁶ PÄCHT 1962, 54, pozn. 50. – „In der Regel sehen wie zunächst, daß ein Bild oder Skulptur von 1400 ist, und dann erst, daß es sich um ein französisches, lombardisches oder böhmisches Werk handelt dürfte; und häufig muß diese Frage unentschieden bleiben“.

⁷¹⁷ PÄCHT 1962, 56.

kolem roku 1400 jako *měkký sloh*.⁷¹⁸ Současně upozornil na propojení jednotlivých uměleckých odvětví s výjimkou architektury.⁷¹⁹

Další osobou, která posunula pohled na internacionální gotiku, byl Charles Sterling ve stati, kterou věnoval do katalogu výstavy *Europäische Kunst um 1400* malířství kolem roku 1400.⁷²⁰ Jako nejlépe vystihující označení stylu by viděl spojení pojmů *mezinárodní gotika* a *dvorský sloh*, protože toto spojení by obsahovalo tři podstatné rysy tohoto umění, a to gotickou linearitu a kaligrafii vycházející z francouzského umění 13. století, cit pro luxus odpovídající aristokratickému vkusu a nakonec jednotu, která překračuje hranice jednotlivých zemí. Sterling v této stati vysoce oceňuje umění českých zemí a přiznává mu primát v přijetí internacionálního slohu na říšském teritoriu.

Další osobností, která prostřednictvím katalogu vídeňské výstavy *Europäische Kunst um 1400* přispěla k syntéze slohu umění kolem roku 1400, byl Theodor Müller, který se ve svém příspěvku věnoval plastice.⁷²¹ Podle něj nespočívá jednota stylu ani tolik ve společném obratu od idealismu k naturalismu, ale v tom, že zdůrazňuje stylovou jednotu zaalpského a italského sochařství té doby. Do proudu internacionální gotiky tak zařazuje osobnosti, které bývají zmiňovány spíše až v kontextu rané renesance, jako jsou Jacopo della Quercia nebo Lorenzo Ghiberti. Ve středoevropském kontextu byl položen důraz na Salzburg a jeho okolí.

Výstava *Europäische Kunst um 1400* tedy proklamovala jednotu umění kolem roku 1400 a zdůrazňovala jeho mezinárodní charakter, avšak ucelenou koncepci zatím nenabídla. Její význam spočívá spíše v podnícení diskuse na toto téma. Tato diskuse pak probíhala až do otevření další zásadní výstavy, která se konala na přelomu let 1978 a 1979 v Kolíně nad Rýnem.

Kolínská výstava *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter der Luxemburgern* se stala událostí dalekosáhlého významu pro studium umění kolem roku 1400 díky své celkové koncepci i pro pojednání o mnoha konkrétních problematikách. Na výstavě, která byla zahájena v den 600. výročí úmrtí Karla IV. dne 29. listopadu 1978 a probíhala do 18. března 1979, se podíleli odborníci z dvaceti zemí.⁷²² Vědeckým garantem výstavy se stal Anton Legner, ředitel Schöntgenova muzea v Kolíně nad Rýnem, hlavní

⁷¹⁸ PÄCHT 1962, 61.

⁷¹⁹ PÄCHT 1962, 63.

⁷²⁰ STERLING 1962, 66–68.

⁷²¹ MÜLLER 1962, 300.

⁷²² <https://museum-schuetgen.de/1970er> [Retrieved 2024-07-14]

pořádající instituce. Význam této výstavy spočívá také v tom, že revidovala výsledky vídeňské výstavy z roku 1962. Do názvu výstavy byl vložen pojem *krásný sloh*, který byl doposud spjat pouze s českým jazykovým prostředím. Působnost krásného slohu tak byla rozšířena na území severně od Alp a východně od Rýna. Anton Legner v předmluvě katalogu dokazuje představením hlavních problémů a uvedením momentů, které výstavu motivovaly, že šlo o koncepční krok. Podle něj stav bádání o umění této doby dospěl tak daleko, že je třeba pokusit se o novou syntézu. Mezi badateli, kteří se zasloužili o stav poznání této problematiky, figurují kromě dalších také jména dvou českých kunsthistoriků – Alberta Kutala a Jaromíra Homolky. K výstavě byl vydán monumentální třísvazkový katalog,⁷²³ doplněný později ještě čtvrtým dílem s příspěvkem z mezinárodního kolokvia a pátým dílem, již nečíslovaným, obsahujícím varia jako restaurátorské zprávy či fotografickou přílohu, ale také ještě několik větších článků.

Zásadním poznatkem, který se stal příspěvkem této výstavy, bylo přesvědčení, že internacionalitu umění kolem roku 1400 neovlivnily jen propojené panovnické dvory, ale také v podstatné míře síť parléřovských hutí, která pokrývala podstatnou část evropského kontinentu, od Milána na jihu, Kolína nad Rýnem na západě přes oblast Alp a východní území říše. Vůdčí postavení pak připadlo pražské katedrální huti vedené Petrem Parlěrem.

Žák Theodora Müllera Alfred Schädler se ve třetím dílu katalogu věnoval vztahům mezi krásným slohem a dílem Petra Parlěře,⁷²⁴ Jaromír Homolka se pak ve své stati *Petr Parlěř – sochař*⁷²⁵ zaměřil na Parlěřovo sochařské a architektonické dílo a vnitřní vztahy mezi oběma obory u tohoto umělce. V další studii se Jaromír Homolka věnuje roli objednavatele v procesu vzniku krásného slohu.⁷²⁶ Zde zdůraznil roli arcibiskupa Jana z Jenštejna při utváření speciální mariánské ikonografie, která ovládala značnou část krásnoslohé umělecké produkce. Jde o roli Panny Marie jako spoluvykupitelky a motiv *ostentatio*.

Koncept, na němž byla kolínská výstava založena, tedy na tezi, že krásný sloh vycházel z bezprostředního okruhu Petra Parlěře, nebyl všeobecně přijat. Ve dvou pozdějších svazcích katalogu vyšly některé kritické články, což svědčí o otevřenosti a nedogmatickosti výstavy.

⁷²³ LEGNER 1978/I-III.

⁷²⁴ SCHÄDLER 1978, 17–25.

⁷²⁵ HOMOLKA 1978a, s. 27–34.

⁷²⁶ HOMOLKA 1978b, s. 35–39.

6.2 Krásný sloh v českých a středoevropských dějinách umění

Neméně důležité jako bádání o umění kolem roku 1400 v mezinárodním měřítku byl výzkum středoevropské varianty *internacionální gotiky* v českých (a středoevropských) dějinách umění, která je dnes všeobecně nazývána jako *krásný sloh*.

Iniciátorem diskuse byl Wilhelm Pinder. Zatímco pro sloh samotný používal termín *Weicher Stil*, v případě madon používal pojem *Schöne Madona*, který použil vůbec poprvé v článku⁷²⁷ uveřejněném v ročence Pruských uměleckých sbírek z roku 1923. Tím, že použil pojem *krásná madona*, se stal prakticky otcem termínu *krásný sloh*. On sám ovšem mluvil pouze o *slohu krásných madon*. Podle něj jsou krásné madony drahocenným uměním určeným k soukromým pobožnostem elity konce 14. století.

Velkým přínosem Pinderovy studie bylo to, že jednak shromáždil jako první zkoumaný materiál v dosud nevídané komplexnosti a jednak fakt, že tento fond rozdělil na dva základní okruhy, a to slezský, kde jsou těžištěm madony z Vratislavy a Toruně, a jihočeský, kam patří zejména madony Krumlovská, Plzeňská a Třeboňská. Pražské centrum pak stojí v pozadí. K tomu se řadí salzburský okruh, která je samostatný, ale je ovlivněn okruhem českým. Bezprostřední vzory českých krásných madon viděl Pinder v Brunšvickém skicáku a v západoevropském sochařství, konkrétně v Madoně z Louvru neznámé proveniencie. Druhým zdrojem, který ovlivnil kompozici krásných madon, je česká desková malba, zvláště okruhu Madon zlatokorunské a vyšebrodské.

V článku, který Pinder publikoval v roce 1924,⁷²⁸ rozšiřuje své pojednání o krásných madonách, přičemž u českého okruhu madon mluví o typu kočičí hlavy.⁷²⁹ Současně rozšiřuje styl o druhou skupinu zobrazení, a to o *krásné piety*. Zde naznačuje obdobné dělení jako u krásných madon.

V posledním pojednání na téma krásných madon z roku 1940⁷³⁰ již Pinder opustil pojem *sloh krásných madon* ve prospěch tehdy užívaného termínu *německé umění kolem roku 1400* nebo pojmu *Weicher Stil*.

Syntéza Wilhelma Pindera navzdory nánosu dobového nacionalismu přináší několik impulsů a postřehů hodných zřetele. Jedním z nich je zjištění, že internacionalita umění kolem roku 1400 není zcela všeobecná, ale drží ve vymezených hranicích. Pro nás je pak

⁷²⁷ PINDER 1923.

⁷²⁸ PINDER 1924.

⁷²⁹ Katzenkopftypus de Krummauer Madonna – PINDER 1924, 170.

⁷³⁰ PINDER 1940.

podnětné, že Pinder věnoval svou pozornost vztahu internacionálního slohu a parléřovského umění.

V meziválečném období se do české historiografie umění zapsal Vincenc Kramář. Byl absolventem vídeňské školy dějin umění a ve své stati z roku 1928⁷³¹ vystavěl syntézu českého umění přelomu 14. a 15. století důsledně na metodických postupech této školy. Kramář nevidí v umění kolem roku 1400 žádný svébytný sloh, ale několik proudů, které jsou jasně vyhraněné. V počátcích progresivního proudu vidí Mistra Třeboňského oltáře, pro nějž je charakteristický především mistrovsky zvládnutý šerosvit. Dále je zde konzervativnější proud, který zdůrazňuje více jasnou linii a barvu. Tento směr je zastoupen Votivní deskou z Dubečka a Epitafem Jana z Jeřeně. Oba proudy mají pak společný formalismus, nesený zejména drapérií. Dále jsou zde patrné vztahy k francouzské malbě 60.–80. let 14. století a vliv umění severní Itálie. Kramář současně upozorňuje na domácí kořeny českého umění kolem roku 1400. Kořeny plastiky krásného slohu rozeznal Kramář v pražské parléřovské huti.

O něco později nebylo Josefu Opitzovi dáno, aby představil své názory v podobě ucelené koncepce. Pouze v úvodu a závěru své práce o sochařství lucemburské doby zmiňuje budoucí druhý díl, který bude pojednávat o *slohu krásných linií nebo krásných madon*.⁷³² Podle Opitze jsou jediným náznakem spojení parléřovského sochařství a krásného slohu sochy nejvyššího patra výzdoby Staroměstské mostecké věže. Na tento názor později navázal Albert Kutal, pro nějž se stal východiskem jeho pojetí geneze krásného slohu.

Další osobností, která se věnovala v meziválečné době krásnému slohu, byl Jaromír Pečírka. Ten se snažil vidět problematiku v celoevropských souvislostech. V prvním díle Dějepisu výtvarného umění v Čechách⁷³³ mluví o *slohu kolem roku 1400*, k němuž přidává předavná jména jako *měkký*, *malebný*. Nejvlastnějším příkladem tohoto slohu je typus krásné madony. V otázce původu tohoto typu podtrhuje primát Prahy. Krásné madony dělí na dvě skupiny podle kompozice drapérie, na skupinu krumlovskou a třeboňskou. Pečirkovo pojetí slohu je v duchu vídeňské školy čistě formalistní. Přihlásil se k svému učiteli Maxu Dvořákovi a v návaznosti na jeho monografii⁷³⁴ vysvětluje povahu umění konce 14. století jako vzájemné pronikání idealismu a naturalismu. Podstatu naturalismu vidí Pečírka jako subjektivně mystickou.

⁷³¹ KRAMAŘ 1928.

⁷³² OPITZ 1935, 106.

⁷³³ PEČÍRKA 1931.

⁷³⁴ DVOŘÁK 1918.

Jaromír Pečírka je autorem samotného termínu *krásný sloh*. Použil jej ve výše uvedené publikaci jako souhrnné označení umění, jehož příkladem jsou krásné madony a krásné piety.

V článku z roku 1941 pojednávajícím o krásných madonách Pečírka pozoruhodně upozornil na změnu vztahu matky a dítěte u krásných madon oproti madonám z poloviny 14. století. Změnu vysvětluje poukazem na změněnou funkci díla a na nový vztah vnímatele a díla: „Dítě odvrátilo hlavičku a dívá se s výše oltáře na zbožného člověka, který se mu přišel poklonit. Jinak řečeno: tento nový pohybový motiv dítěte vysvětlíme vědomým účelem sochy, jež měla být a byla předmětem zbožnosti a pobožného vzývání.“⁷³⁵

Další z kunsthistoriků meziválečného období Antonín Matějček popisuje situaci pražského dvora v 80. letech 14. století s jeho zjemnělou kulturou a rafinovanými dvorskými mravy. V práci z roku 1938⁷³⁶ používá v úvodu ke své knize pojem *krásný sloh*, který však chápe velmi nevyhraněně. Matějček se tedy přiklání k pojetí krásného slohu jako slohu s výraznými dvorskými rysy a mluví o návratu k tradičnímu poetickému linearismu a k abstrakci formy. Vyhraněná formální estetika pak vrcholí ve skupině *krásných madon*.

Badatelem, který přispěl zásadním podílem k hlubšímu propracování termínu krásného slohu byl Albert Kutal. Krásnoslohé umění se pro něj stalo celoživotním tématem. Prvním jeho velkým úkolem byla Výstava gotického umění na Moravě a ve Slezsku z roku 1935, na které pracoval v pozici pracovníka obrazárny Zemského muzea v Brně. Různé výstupy, jako byly dílčí monografické studie, ukázaly jeho raný postoj ke specifické problematice krásného slohu. Charakterizovala jej především metodická kázeň, která jej omezovala na přesnou analýzu formální stránky uměleckého díla. To umožnilo Kutalovi konstruovat vývojové řady a postihnout tak smysl uměleckého vývoje v dané historické periodě. Raná fáze Kutalovy práce vrcholí v první syntéze věnované problematice českého sochařství 14. a 15. století.⁷³⁷ V ní se distancuje od sociologické a kulturně-historické podmíněnosti uměleckého vývoje. Krásný sloh není podle jeho pojetí ani slohem dvorským ani idealizovaným útočištěm před neideální situací v tehdejší společnosti. Umělecký vývoj není monolit, ale je složený ze dvou nebo více paralelních tras. Tak je tomu i v umění kolem roku 1400, kde Kutal rozeznává několik proudů: širší evropský proud, zaměřený dekorativně

⁷³⁵ PEČÍRKA 1941, 21.

⁷³⁶ MATĚJČEK 1938.

⁷³⁷ KUTAL 1940.

a formalistně, proti němu stojící italský proud, zaměřený na syntetické poznání skutečnosti a nizozemský proud naopak zaměřený analyticky.

Kutal odmítl Pinderovu snahu prokázat francouzský původ krásné madony, a je přesvědčen o domácím původu krásného slohu, který však nevznikal bez doteků s okolím. Jeho rané pojetí krásného slohu je shrnuto v následujícím textu: „Dekorativní styl kolem r. 1400 byl styl mezinárodní a v Čechách se vyvinula jen jedna jeho odnož. Nebyl však převzat hotový a vyvinutý z ciziny, jako tomu často bývalo ve starších údobích českých dějin, nevznikl napodobením cizích vzorů. Vyrostl z domácích podmínek příklonem k velkému mezinárodnímu slohovému proudu, který ovlivnil jeho vnější znaky.“ A pokračuje: „Čechy se staly střediskem, jehož význam nebyl jen místní. Paprsky jeho vlivu ozařovaly široký prostor střední Evropy a zasahovaly až do krajů velmi vzdálených.“⁷³⁸

Konstatování, že krásný sloh vyrostl z domácích podmínek v kontaktu s evropským internacionálním slohem, bylo pro Alberta Kutala a pro celou generaci historiků umění poválečné doby základem jejich argumentace.

V roce 1949 vydal Spolek výtvarných umělců Mánes první svazek dvousvazkových dějin českého gotického umění.⁷³⁹ Ten se ale ovšem současně stal i posledním, protože druhý díl už nevznikl. Přípravou celého projektu byl pověřen Antonín Matějček, který měl být také autorem druhého dílu věnovanému malířství. První díl obsahuje Matějčkův úvod, studii o gotické architektuře od Dobroslava Líbala a stať věnovanou sochařství, kde Albert Kutal představil druhou syntézu dějin českého gotického sochařství.

Zatímco se v tomto textu Kutalova charakteristika formálních znaků krásného slohu příliš neliší od jeho knihy z roku 1940, je pozoruhodné jeho hodnocení českého krásného slohu v evropském kontextu. Autor v něm vidí silné národní rysy, které sloh odlišují od tehdejšího evropského umění, což nebrání v hledání uměleckých vztahů, a to zejména s okolními zeměmi, které byly v úzkém styku s českou korunou, jako bylo Slezsko, Lužice či východní Prusko. Kutal však ukazuje, čím bylo české prostředí výjimečné, a to byla naprostá jednota struktury malířského a sochařského projevu. Tato vlastnost je pro Kutala důkazem původnosti českého krásného slohu. Kutal tedy odmítá Pinderovu představu Madony z Louvru jako prototypu krásných madon, naopak podle něj mohlo jít o český import do Francie nebo o práci vznikající pod českým vlivem. Svou tezi o domácím vývoji krásného slohu posílil poukazem na tehdy objevenou Madonu ze Žebráku, které v genezi sochařství

⁷³⁸ KUTAL 1940, 61.

⁷³⁹ KUTAL/LÍBAL/MATĚJČEK 1949.

přisoudil místo analogické významu Mistra Třeboňského oltáře v malířství. Za nejdokonalejší podobu slohového citění krásného stylu pak považoval Madonu Krumlovskou.

V 50. letech 20. století se Albert Kotal věnoval usilovné badatelské práci, která se většinou týkala krásného slohu. Ve své práci o královéhradeckém fragmentu piety⁷⁴⁰ se vyjádřil ke vztahu mezi formalismem a naturalismem. České umění krásného slohu není čistě formální, umí také vykročit k naturalismu. Tato tendence je však omezena na viditelné tělesné partie a netýká se šatu. V této době přináší Kotal také první ucelenou typologii krásných piet. Další práce o pietách⁷⁴¹ přinesla text významný pro pochopení Kotalova postoje k námětu díla. Pro něj není námět uměleckého díla předmětem dějin umění. Ikonografie a ikonologie je tak odsouzena k tomu, aby se stala nanejvýš pomocnou vědou kunsthistorickou.

Druhou etapu Kotalova badatelského života završila kniha *České gotické sochařství 1350–1450* z roku 1962. V této knize Kotal pojmenoval vztah internacionálního a krásného slohu jednoduše jako vztah množiny a podmnožiny a napsal, že krásný sloh je „zvláštní česká odnož internacionálního stylu, vzniklá z českých a snad i rakouských předpokladů, ale nikoli bez intenzivních styků se západním uměním“.⁷⁴² Kotalova syntéza začíná kapitolou o vzniku krásného slohu, kde autor opět potvrzuje své přesvědčení o domácích kořenech stylu. Na rozdíl od předchozí syntézy vidí počátky v malířství, a to u Mistra Třeboňského oltáře. Sochařství je potom více diferencované a vyrůstá na jedné straně z plastiky pražské parléřovské huti, která z Pražského hradu v příkladech výzdoby Mostecké věže nebo Týnského tympanonu sestupuje do města, na druhé straně je zde dřevěná plastika udržující vazby na kamenosochařství. Krásný sloh podle něj vzniká střetnutím parléřovského proudu s proudem, který v deskové malbě reprezentoval Mistr Třeboňského oltáře. Základem slohu jsou 80. léta 14. století. Vrcholnou fází slohu vyznačují dvě hlavní linie krásných madon s dvěma dílnami: Mistra Krumlovské madony a Mistra Toruňské madony. Tyto dva mistry pak Kotal ztotožnil se syny Petra Parlěře, slavnými tzv. Pražskými panici. Argumentem k této hypotéze mu bylo vyhodnocení malířské a řezbářské složky Svatovítské madony. Charakteristické pro Kotala ovšem je, že hypotézu nikdy nepřestal považovat za hypotézu a nechával tak otevřené možnosti k dalšímu studiu. Na závěr této syntézy se Albert Kotal

⁷⁴⁰ KOTAL 1951.

⁷⁴¹ KOTAL 1953.

⁷⁴² KOTAL 1962, 79.

věnuje internacionální gotice. Při srovnávání internacionální gotiky a krásného slohu vidí výjimečnost českého krásného slohu v izolovanosti postavy a ve vyloučení napětí a kontrastů. Současně se internacionální sloh na rozdíl od krásného slohu vázal na vládnoucí aristokracii.

Čtvrtá Kutalova syntéza vyšla v roce 1972.⁷⁴³ Protože šlo o publikaci určenou pro širokou veřejnost, jsou Kutalova pojetí uměleckého vývoje krásného slohu v hutných nezjednodušených zkratkách. Umění krásného slohu prezentoval autor jako obracející se do minulosti a regotizující a směřuje ho k francouzské gotice 1. poloviny 14. století. Zdůrazňuje vznik slohu v 80. letech 14. století a současně akcentuje to, co se od této vrstvy odlišovalo na přelomu století, tedy snahu o spojení rozporů do ideálního výsledku. Vyzdvihuje estetickou kvalitu slohu a všímá si faktu, že díla byla už současníky oceňována jako krásná. Dokonalost provedení a formální krása se stává samostatnou hodnotou. Na omezeném prostoru se neopomenul věnovat vnitřní diferenciaci slohu do několika paralelních proudů, a to jak v plastice, tak v malířství.

Poslední Kutalova syntéza vyšla až posmrtně a je věnována nejvlastnějším objektu jeho bádání, české vrcholně gotické plastice.⁷⁴⁴ Autor zopakoval tezi o vzniku slohu spojením dvou proudů – sochařství Parlářovské hutě a malby z okruhu Mistra Třeboňského oltáře. Vrcholnou fázi popisuje opět se zdůrazněním snahy o nekonfliktní pojetí protikladů, které hraničí s odvržením reality.

Parlářovská výstava, která se konala v Kolíně nad Rýnem rok po smrti Alberta Kutala, mu dala za pravdu v jeho koncepci, totiž ve spojení parlářovského umění a krásného slohu. Lze říci, že Kutalovo pojetí krásného slohu podstatně ovlivnilo podobu tohoto zásadního výstavního projektu.

Jaroslav Pešina byl o něco mladším příslušníkem stejné generace. Vypracoval pojetí krásného slohu, které se od Kutalova příliš nelišilo. Pešina stejně jako Kutal byl žákem první generace českých historiků umění odchovaných Vídeňskou školou dějin umění. Studoval na pražské filosofické fakultě, byl žákem Antonína Matějčka a formovaly ho osobnosti jako Josef Cibulka, Vojtěch Birnbaum nebo Josef Šusta.

První publikaci, v níž se Pešina vyrovnával s problematikou předhusitského umění, byla recenze devátého svazku dějin německé gotické malby Alfreda Stangeho.⁷⁴⁵ Pešina zde

⁷⁴³ KUTAL 1972.

⁷⁴⁴ KUTAL 1984.

⁷⁴⁵ PEŠINA 1960.

prezentoval jednak nový pohled na knižní malbu v období let 1390–1430 a současně – podobně jako Kutal – odlišil vývojové proudy uvnitř umění kolem roku 1400. Zde přijal Matějčkovu formulaci o dvou proudech závěru 80. let a 90. let 14. století, a to jednoho spojeného s panovníkem a druhého svázaného s osobnostmi vysokého pražského kléru. Pešina se zde nedobral autochtonnosti krásného slohu jako takového, ale prokázal ji na knižní malbě.

Pešinovým příspěvkem k obecné problematice internacionálního slohu je jeho úvod k recenzi⁷⁴⁶ vídeňské výstavy z roku 1962. V tomto textu podrobil analýze nejčastěji užívaná označení slohu a přiklonil se k pojmu *internacionální sloh*, jehož mezinárodnost vidí v pluralitě center slohu a v etnickém synkretismu. Stať je přínosná v tom, že upozorňuje na paradoxy a napětí, jako je napětí pojmů mezinárodní x národní, skutečnost x neskutečnost, naturalismus x idealismus. Dále text diferencuje sociální složení vrstev nositelů slohu, které nelze ztotožnit pouze s vysokou aristokracií, jako je tomu v případě Francie. V českém případě jde například o patriciát. Tento Pešinův text je významný především v tom, že navzdory problematizaci prostřednictvím paradoxů a protikladů nepřestal vidět v internacionálním slohu vyhraněnou slohovou epochu.

Jaroslav Pešina věnoval k 60. narozeninám Albertu Kutalovi studii,⁷⁴⁷ v níž se zaměřil na jeden z aspektů krásného slohu a internacionálního slohu obecně, a to na jeho formální a ikonografický historismus. S Kutalem souhlasí v názoru, že intenzita retrospektivního proudu dává českému krásnému slohu jedinečnost, ale na rozdíl od něj vidí historismus v návratu k italizující vrstvě českého malířství poloviny 14. století. Pešina jde ještě dál než Kutal a poukazuje na obnovení byzantinismů, které jsou známy z českého umění kolem poloviny 14. století a které jsou patrné v některých dílech pozdního krásného slohu.

První Pešinovou syntézou malířství předhusitské doby je text v katalogu výstavy *České umění gotické*,⁷⁴⁸ která se měla uskutečnit na konci 60. let, ale z politických důvodů se tak nestalo. Velmi důležitá je kapitola, kterou napsal Pešina s Jaromírem Homolkou, v níž je zasazeno české umění do širokých evropských souvislostí. Pešina zde přejal Kutalovo dualistické řešení a představil krásný sloh jako „integrující součást internacionálního slohu, na jehož utváření se významně podílel, zároveň však představuje také velmi samostatnou

⁷⁴⁶ PEŠINA/HOMOLKA 1963.

⁷⁴⁷ PEŠINA 1964.

⁷⁴⁸ PEŠINA 1970, 202–243.

jeho odnož, která vyrůstá ze široké základny celého českého duchovního života a jejíž základní povaha je determinována domácím prostředím.⁷⁴⁹ Společnými rysy krásného slohu s internacionální gotikou jsou rafinovanost dvorské kultury, romantismus, útek ke hře a sklon k autonomii formy. Odlišnosti jsou pak dány specifickou sociální skladbou vnímatelů, která sahá od vysoké aristokracie po lidové vrstvy. Podle Pešiny se podoba umění kolem roku 1400 v Čechách formovala již v 70. letech 14. století v prostředí pražského dvora. Tuto myšlenku Jaroslav Pešina rozvádí v kapitole o deskové malbě, kde se soustředí na vztah Mistra Třeboňského oltáře k předchozí theodorikovské a potheodorikovské vrstvě.⁷⁵⁰ Při hodnocení zralé fáze slohu navazuje Pešina na Kutala a rozvádí jeho tezi, že krásný sloh je natolik svébytný, že se stává „nesmírně přitažlivým pro okolní země“.⁷⁵¹ K chronologii krásného slohu se Pešina vrátil v roce 1971 v ročence semináře dějin umění Brněnské university.⁷⁵² Zde došlo k podstatnému posunu v datování umění deskové malby směrem k počátku vlády Václava IV. Krásný sloh se vynořuje jako hotový těsně před rokem 1380, což by znamenalo, že se české malířství neopožďovalo za západním malířstvím a že dokázalo držet krok i s avantgardním sochařstvím.⁷⁵³ Dalším výsledkem této Pešinovy práce bylo zformulování hypotézy, že malířská díla první fáze krásného slohu jsou bez výjimky spojená s církevními vrstvami společnosti, i když se toto konstatování v textu nenachází explicitně.

Poslední dvě Pešinovy syntetické práce z let 1976⁷⁵⁴ a 1984⁷⁵⁵ opakují v popisu krásného slohu jeho starší zjištění a přidávají kutalovskou charakteristiku vyrovnání a potlačení protikladů. Pešina však poněkud ustupuje od svých radikálních zjištění publikovaných v roce 1970 a tak se Mistr Třeboňského oltáře opět stává předchůdcem slohu a zralá fáze krásného slohu se posouvá opět do 90. let 14. století s vrcholem v Epitafu Jana z Jeřeně. Posun nastal i v hodnocení vývoje uvnitř slohu. Autor již nezdůrazňuje jeho rozrůzněnost, ale naopak vyzdvihuje zejména lineární průběh vývoje.

Pešinovo pojetí krásného slohu navazuje na Kutalovy konstrukce. Umění kolem roku 1400 je svébytné, sloh má internacionální podobu a místní varianty. Česká verze má pak

⁷⁴⁹ PEŠINA/HOMOLKA 1970, 50.

⁷⁵⁰ PEŠINA 1970, 207.

⁷⁵¹ PEŠINA/HOMOLKA 1970, 52.

⁷⁵² PEŠINA 1970–1971.

⁷⁵³ PEŠINA 1970–1971, 183, 184.

⁷⁵⁴ PEŠINA 1976.

⁷⁵⁵ PEŠINA 1984, 354–397.

výsadní postavení díky obsahovému a formálnímu historismu a zcela specifické sociální základně slohu. Pešinovo zpracování problematiky studia internacionálního slohu z celoevropské perspektivy dokazovalo úroveň uměleckohistorické medievistiky, která v Pešinových nejlepších badatelských výkonech navzdory politické nesvobodě nejen držela krok se západní vědou, ale dokázala být i směrodatná, což ukázala konfrontace s parléřovskou výstavou v Kolíně nad Rýnem v roce 1978.

Zásadní význam pro současné poznání složité problematiky umění krásného slohu měla soustavná badatelská činnost Jaromíra Homolky. Jeho koncepce vychází z koncepce Kutalovy, avšak vede s ní dialog a nebojí se ji korigovat, doplňovat a prohlubovat, a to ani v zásadních bodech. Stejně jako Kutal, tak i Homolka pracoval s podrobnými formálními rozborů děl, avšak navíc nikdy neztrácel ze zřetele sociální podmíněnost díla, vztah k objednavateli a recipientovi tak, jak se zrcadlí ve obsahově-formální struktuře díla.

Jaromír Homolka se v polovině 50. let 20. století věnoval terénní soupisové práci v západních Čechách. Mimořádnou péči věnoval při té příležitosti nově objevené deskové malbě Madony ze Svojšína, která byla prezentována nejprve v roce 1958 v Národním muzeu na výstavě *Jiří z Poděbrad a jeho doba*, dále restaurována, a nakonec vystavena ve stálé expozici Sbírký starého umění v pražské Národní galerii. Studie,⁷⁵⁶ kterou Homolka obrazu věnoval, přinesla kromě přesného vymezení místa vývojově obrazu náležejícího také zpřesnění chronologie deskové malby mezi léty 1400–1420. Asi nejdůležitějším přínosem je pak Homolkova aktualizace Kutalových a Pešinových zjištění o vícevrstevném vývoji druhé fáze krásného slohu. Desková malba se vyvíjela podle něho ve dvou proudech: ve formalistickém a realistickém. Oba směry mají svoje kořeny již v konstitutivní fázi krásného slohu, kde formalistní směr navazuje na Epitaf Jana z Jeřeně, zatímco realistický směr na dílo Mistra Třeboňského oltáře. Homolka přijal Pešinovo rozvržení na tři proudy, a tak třetí, konzervativní proud, spjatý silně s tradicí 14. století, nalézá v oltáři z Roudnice. Jaromír Homolka zasáhl již touto první prací trvale a hluboce do poznání krásného slohu.

Hlavní náplní Homolkovy vědecké práce se později, v 60. a 70. letech 20. století stalo sochařství krásného slohu. V kolektivní recenzi vídeňské výstavy⁷⁵⁷ upozornil na nedostatečně nosný koncept sochařství internacionálního, potažmo krásného slohu, představený Theodorem Müllerem. Zdůraznil, že omezení problematiky na krásné madony a

⁷⁵⁶ HOMOLKA 1962.

⁷⁵⁷ PEŠINA/HOMOLKA 1963.

krásné piety je nedostačující a že neuspokojivé je i vágní vymezení počátků krásného slohu do prostoru mezi Prahou, Vídní a Salzburgem.

Klíčový význam ve vývoji Homolka pojetí krásného slohu má recenze Kutalovy syntézy z roku 1962.⁷⁵⁸ Posun v interpretaci počátku slohu naznačuje Homolka rozšířením Kutalova názoru o Mistru Třeboňského oltáře jako o hlavním prameni, i když v dotyku s parléřovským sochařstvím, o akcent na řezbářství 80. let 14. století zejména toho okruhu, který byl nejbližší parléřovskému sochařství. V závěru studie vytyčuje trasu, po níž by se mělo následující bádání ubírat. Jde o myšlenku diferenciací uvnitř slohu. Jestliže Kutal připouštěl dva proudy, ale nepokročil k myšlence jejich souběžnosti a vzájemných interakcí, Homolka nastiňuje možnost, že tyto proudy – a může jich být i více – aktivně koexistují vedle sebe. Píše: „Domníváme se, že východiskem je vytvoření více paralelních řad a současně jejich rozdrobení na kratší úseky umožňující zachytit soustavněji nástup nových myšlenek; tedy hustší síť, která pokryje pravidelněji mapu historického dění. Taková totální konstrukce řad by mohla vyčerpat plněji všechny vlastnosti zachovaných památek, znamenala by uskutečnění myšlenky jednoty protikladů při zkoumání jednotlivých kusů i větších celků a poskytla by také větší možnost výkladu.“⁷⁵⁹

V roce 1964 věnoval Jaromír Homolka příspěvek do sborníku k 60. narozeninám Alberta Kutala komplikované otázce vzniku krásného slohu.⁷⁶⁰ Opět navazuje na Kutala, ale není ochoten smířit se s myšlenkou, že jako *spiritus movens* celého slohu by měl vystupovat jen Mistr Třeboňského oltáře, i když v syntéze s parléřovskou plastikou. Pokusil se ukázat, že základna krásného slohu v oblasti sochařství byla značně širší. Ke Kutalem formulované základně dané vrstvou ovlivněnou Mistrem Třeboňského oltáře a hutním sochařstvím přibyla skupina tradičně orientované řezby. Ta ovlivnila jednak sociologickou skladbu krásného slohu a jednak vyšla vstříc jeho historizujícím tendencím.

K historismu v krásném slohu se vrátil Jaromír Homolka ve studii z roku 1965.⁷⁶¹ Zde představil diachronní diferenciaci vývoje jedné genetické řady připisované Mistru Krumlovské madony ve třech stupních. Na počátku této řady stojí Plzeňská madona. Precizní analýzou doložil, že staré schéma madony naplnil umělec novým pojetím, které bylo zakořeněné v realismu parléřovského sochařství a tento nový útvar, tedy *krásnou madonu*, poté vztáhl k náboženskému a spirituálnímu prostředí předhusitské Prahy. Druhým stupněm

⁷⁵⁸ HOMOLKA 1963.

⁷⁵⁹ HOMOLKA 1963, 436.

⁷⁶⁰ HOMOLKA 1964.

⁷⁶¹ HOMOLKA 1965.

je samotná Madona krumlovská, kde není návrat ke starší formě. Třetí stupeň zastupuje Madona z Chlumu sv. Máří, kde je patrná regotizace, obnovení kaligrafického principu a nová hierarchizace formy. Touto studií podstatně zpřesnil chápání fenoménu historismu v umění krásného slohu.

V roce 1974 věnoval Homolka obsáhlou monografickou studii genezi krásného slohu.⁷⁶² Práce samotná byla zamýšlena ve větším rozsahu. Byly uveřejněny dvě kapitoly, které se věnují dvěma sochařským komplexům spojeným objednavatelsky s prostředím dvora a autorsky s parlářovskou hutí, a to výzdobě Staroměstské mostecké věže a severního portálu Týnského chrámu. Kapitoly o arcibiskupovi Janovi z Jenštejna, o Petru Parlářovi a o Mistru Třeboňského oltáře publikoval autor na jiných místech, zatímco studie o Jindřichu Parlářovi nebo o vývoji piety ještě na své uveřejnění čekají. Studie je především nejpracovitějším a nejoriginálnějším příkladem aplikace ikonografické metody v české umělecko-historické medievistice. Ikonologie ve spojení se socio-historickým pohledem pomáhá pochopit umění v jeho společenské funkci. Homolka tak může formulovat totální výklad výtvarného díla jako „myšlenky historicky podmíněné a podílející se na společenské problematice doby.“⁷⁶³

V tomto díle Jaromír Homolka formuloval řadu závěrů, které podstatně posunuly pojetí krásného slohu. Do diskuse o obecných charakteristikách slohu vnesl filosoficko-teologický aspekt, kterým motivoval historismus. V krásném slohu „se setkává zjemnělá a rafinovaná dvorská kultura a osobní zbožnost augustiniánské a humanisticky zbarvené devotio moderna s rozhodným příklonem k dogmatu a obnovením staré středověké tradice a tradičního řádu symbolického zobrazení. Odtud vyplývá i historizující podoba krásného slohu.“⁷⁶⁴ Důraz položil na teologické a obecně náboženské pozadí krásného slohu a jeho těsné sejití s osobou Jana z Jenštejna a jeho okruhem.

Za inkunábule krásného slohu označil v této studii Jaromír Homolka sochy z horní etáže výzdoby Staroměstské mostecké věže. Současně v Mistru Týnského tympanonu poznal jednu z vůdčích uměleckých osobností českého umění 14. století. Tím podstatně rozšířil a zpřesnil znalost základny, z níž krásný sloh vyrostl.

Nejdůležitějším přínosem publikace pro pochopení krásného slohu je postižení umělecké individuality Mistra Týnského tympanonu. Ta v sobě spojovala jak poučení

⁷⁶² HOMOLKA 1974.

⁷⁶³ HOMOLKA 1974, 8.

⁷⁶⁴ HOMOLKA 1974, 54.

z pražského parlérovského sochařství, tak znalost progresivní franko-vlámské tvorby a italské pisanovské tradice. Tato osobnost podle Homolky spolu s Petrem Parlěrem, Jindřichem Parlěrem a Mistrem Třeboňského oltáře tvořila základní body pražského uměleckého prostředí 80. let 14. století. V českém prostředí pak následně zvítězil jeden z těchto bodů, a to cesta, kterou reprezentoval zejména Jindřich Parlěš. Jaromír Homolka tak kromě jiného především odpověděl na otázku, co věcně historicky znamená, když prohlásíme, že „krásný sloh je specifickou variantou slohu internacionálního, jak svojí podstatou, tak svojí genezí.“

Problematikou donátora v ustavující fázi krásného slohu, kterou řešil již v publikaci *Studie k počátkům krásného slohu*, se jako dominantní zabýval Jaromír Homolka ve studii o Janu z Jenštejna z roku 1977.⁷⁶⁵ Autor pokračoval v souvislostech vytýčených ve starší studii a odkryl počátky krásného slohu, ale tentokrát se soustředil na katedrální okruh. Zde působil především třetí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna. Do jeho blízkosti lze situovat počátky proudu, který se stal posléze v krásném slohu dominantním, totiž proudu reprezentovaném Jindřichem Parlěrem a Mistrem Osvaldem. Důraz položený na malíře Mistra Osvalda je jednou z hlavních inovací tohoto referátu. V Homolkově pojetí není Jan z Jenštejna jen pasivním elementem, v němž se stékají prameny směřující k vytvoření krásného slohu. Arcibiskup příklánějící se k dogmatickému proudu, který bránil v opozici k protoreformačnímu hnutí, ovlivnil podobu slohu jako umění zaměřeného na jednotlivý devoční obraz, svou mariánskou úctou předznamenal jeho motivistickou monotónnost a svou estetikou, čerpající z augustinovských a novoplatónských pramenů, spatřuje nejvyšší smyslově postižitelnou krásu v Mariině a Kristově podobě, čímž patrně zasáhl i formální stránku krásného slohu. „Jenštejn se jeví jako zcela pozoruhodný donátor, který (...) aktivněji a záměrněji spoluurčoval podobu svých objednávek. (...) Také v rovině formální participoval (...) především na směru formulovaném Jindřichem Parlěrem, Mistrem Osvaldem a Třeboňským mistrem a vyústivším v umění krásného slohu.“⁷⁶⁶

V roce 1983 podal Jaromír Homolka ve své stati v kolektivním díle *Praha středověká* syntézu svých poznatků a názorů na genezi a podstatu krásného slohu.⁷⁶⁷ Zopakoval klíčovou roli Mistra Třeboňského oltáře, jehož přínos konkrétně vymezuje jako tendenci k osamostatnění figury, vydělení námětu z narativního kontextu a směřování

⁷⁶⁵ HOMOLKA 1977.

⁷⁶⁶ HOMOLKA 1977, 131–132.

⁷⁶⁷ HOMOLKA 1983.

k izolovanému devočnímu obrazu. Podstatnější roli přisuzuje svatovítské katedrální huti a konkrétně Petru Parlěřovi. K osobě Parlěřově je možné vztáhnout formální dokonalost a dokončenost tvarů krásného slohu, spojení smyslového přístupu ke skutečnosti s čistou abstrakcí, oživení lineárně rytmické kaligrafie nebo ženský typus krásných madon, který má své kořeny v bustách na triforiu pražské katedrály. Přímo z jeho ruky je Madona toruňská a nedochovaný prototyp horizontálních piet. V rámci pražské huti pak Homolka diferencuje ještě druhý proud, který se vyznačuje tendencí ke konvenčnímu a nadindividuálnímu tvaru, a také k lineárnímu vzorci. Zástupcem je socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli a exponentem s velkou pravděpodobností Jindřich Parlěř. Hlavní rysy krásného slohu potom Homolka vidí v typologické závaznosti a teologicky promyšlené ikonografii. Zde je na místě vliv objednavatelů, na prvním místě arcibiskupa Jana z Jenštejna. Do jeho okruhu lze včlenit zejména dvě sochy, které podle Homolkovy hypotézy nechal postavit v polovině 80. let 14. století v závěru svatovítského chóru: krásnou madonu a bolestného Krista. Jejich vliv byl zcela jistě dalekosáhlý. V tomto textu Jaromír Homolka podal dosud nejpregnantnější definici krásné madony.⁷⁶⁸

V roce 1988 na česko-slovenské konferenci v Bratislavě⁷⁶⁹ se Homolka věnoval v souvislosti s duální povahou umělecké individuality Petra Parlěře (stavitel a sochař) existenci krásného slohu v architektuře, jehož „(...) základní znak bychom mohli vidět v charakteristickém protikladu a jednotě hmoty či zdi a článkované struktury stěny (...), dovedené in extremis a výrazně dynamizované. Strukturálně to odpovídá stavbě krásné madony.“⁷⁷⁰ Současně vyslovuje v tomto příspěvku tezi, že iniciační roli v krásném slohu sehrál nikoli typ krásné madony, ale krásné piety, a tento typus také v první fázi slohu ohraničené rokem 1400 kvantitativně dominoval. Pieta je rovněž vlastním polem ikonologické analýzy vztahu krásného slohu k některým teologickým pojmům, na jejichž aktuálnosti se toto umění samo podílelo.⁷⁷¹

Další syntézu vzniku a podoby krásného slohu představil Jaromír Homolka ve svém příspěvku na konferenci ve Štýrském Hradci v roce 1990.⁷⁷² Zde dořekl možnosti, které otevřel svou novou koncepcí: Počátek krásného slohu je třeba hledat v pražském centru, a to konkrétně v katedrální huti v blízkosti Petra Parlěře v 70. letech 14. století. Bezprostředně

⁷⁶⁸ HOMOLKA 1983, 443–445.

⁷⁶⁹ HOMOLKA 1988.

⁷⁷⁰ HOMOLKA 1988, 36.

⁷⁷¹ HOMOLKA 1988, 41–43.

⁷⁷² HOMOLKA 1990.

s ním je spojen vznik krásné piety v souvislosti s panovnickými postavami na průčelí Staroměstské mostecké věže a krásné madony, což dokládá srovnáním Mojžiše na konzoli pod Toruňskou madonou s hlavou Přemysla Otakara I. V oblasti malířství šel Homolka ještě dále: principy krásného slohu se připravují již v dílně Mistra Theodorika, nikoli až v dílně Mistra Osvalda a to, proto, že už Theodorik přináší soustředění na jednotlivou figuru a lineární kaligrafii. Naopak Mistra Třeboňského oltáře je třeba vnímat v blízkosti tvorby Parlěřových synů a nástupců ve vedení pražské huti. V souvislosti s chronologickým posunem počátku krásného slohu Homolka posouvá i jeho vrcholnou fázi, a to do 90. let 14. století a má za to, že je napojena na proud parlěřovského řezbářství.

Přínos Jaromíra Homolky pro studium krásného slohu byl enormní. Jeho pojetí přineslo posun od Mistra Třeboňského oltáře a parlěřovského umění 80. let 14. století k Petru Parlěřovi samotnému a akcent na pražskou katedrální huť, a to včetně malířství reprezentovaného Mistrem Osvaldem v 70. letech 14. století. Homolka pracoval s detailní formální a slohovou analýzou a později také s ikonologickou analýzou, k níž přibyl sociálně-funkční pohled na dílo a jeho objednavatele.

Ze současné generace historiků umění se věnovala soustavněji studiu období krásného slohu Milena Bartlová. Jako žačka Jaromíra Homolky rozvíjí některé jeho impulsy ze 60. a 70. let 20. století. Současně navazuje na proud tzv. nových dějin umění, které přehodnocují z postmoderního pohledu základní pojmy oboru. Tak se dostala do názorových diferencí s přechozím bádáním. Svou metodologii prezentovala především v úvodu knihy o malířství husitského období.⁷⁷³ Vycházela z poznatků, které o roli obrazu v době před renesancí shromáždil Hans Belting, tedy že dějiny umění jsou spíše dějinami zobrazování a dějinami obrazu. Toto pojetí přináší skepsi ve vztahu k formální analýze a jejím možnostem, pomíjí otázky umělecké kvality, je skeptická vůči možnostem ikonologie, když říká, že „u uchovaných děl jen výjimečně můžeme zjistit bezprostřední vztah k soudobé teologické (teologicko-filosofické) spekulaci, jež stála v dobovém žebříčku hodnot nejvýše“.⁷⁷⁴ Dějiny umění se tak v jejím pojetí posouvají blíže ke kulturní historii a odklánějí se od estetické funkce díla k důrazu na jeho komunikační funkci.

Podle Mileny Bartlové je krásný sloh českou variantou internacionálního slohu kolem roku 1400, která vznikla ze tří ingrediencí, a to domácí tradice, západních a severoitalských vlivů. Iniciátorem slohu v sochařství byl Petr Parlěř, v malířství Mistr

⁷⁷³ BARTLOVÁ 2001.

⁷⁷⁴ BARTLOVÁ 2001, 33.

Třeboňského oltáře. Druhá fáze slohu probíhala v letech 1400–1420 a převládají v ní franko-vlámské tendence převzaté z knižní malby. Třetí fáze krásného slohu je podle Bartlové těsně spjata s problematikou obrazu v husitství a trvala od roku 1420 do poloviny 15. století.

V roce 2002 byla Janem Roytem publikována první syntéza českého středověkého malířství⁷⁷⁵ v celém jeho časovém i věcném rozsahu. Royt v chronologii navazuje na starší Pešinovo pojetí a dává důraz na prostředí královského dvora Václava IV. Stejně tak se drží staršího pojetí v hodnocení pozdní fáze krásného slohu, nicméně je zde patrný vliv Mileny Bartlové a její koncepce, a to především v opatrném datování Rajhradského oltáře do širokého rozmezí let 1420–1435.

Na začátku 90. let se o nový pohled na problematiku komplexní obrazové formy krásných madon pokusil Michael V. Schwarz.⁷⁷⁶ Podle jeho vyjádření má krásná madona sloužit nové, intimnější zbožnosti, založené na osobním vztahu mezi zobrazenými postavami a vnímatelem. U krásných madon je podstatný důraz na Kristovu tělesnost, na jeho skutečné lidství, které je schopno snášet utrpení. To se projevuje na nahém těle Ježíška u madon a mrtvého Kristova těla u piet. Sochařský i malířský projev má mít svůj kořen v účtě k ikonám v době kolem poloviny 14. století a k jejich domácím parafrázím. Madony přelomu 14. a 15. století na tuto vrstvu přímo navazují a ke zobrazení používají moderní franko-vlámský styl.

Od 90. let 20. století byla klíčová díla krásného slohu vystavována na mnoha významných výstavách, jak komorních, tak reprezentativních. Mezi jinými je třeba zmínit výstavy *Svěťice s knihou* (1996), *Gotika v západních Čechách* (1996), *Od gotiky k renesanci: výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1500* (1999), *Karel IV., císař z Boží milosti* (2006), *Slezsko – Perla v české koruně* (2006), *Císař Karel IV. 1316–2016* (2016), *Český a římský král Václav IV.: Gotické umění krásného slohu kolem roku 1400* (2019), a „*Nad slunce jasnější*“. *Plzeňská madona a krásný sloh* (2020). Při těchto příležitostech jsou krásnoslohá díla prezentována také v katalogích. Jsou v nich zaznamenány také výzkumy a restaurátorské zásahy, které přinášejí i takové výsledky, které relativizují nebo překonávají starší uměleckohistorické závěry, a to i tak autoritativní jako Kutalovy, Homolkovy či Clasenovy.

Kromě výstavních projektů a katalogů k těmto výstavám vycházejí rovněž publikace badatelů, zabývajících se časovým obdobím epochy krásného slohu. Je třeba jmenovat Jana

⁷⁷⁵ ROYT 2002.

⁷⁷⁶ SCHWARZ 1993–1994.

Royta, Milenu Bartlovou, Ivo Hlobila, Jiřího Fajta, Jiřího Kuthana, Jana Klípu a Michaelu Ottovou, která stojí spolu s Petrem Jindrou zatím za poslední významnou výstavou věnovanou přímo krásnému slohu a s ní související publikací.⁷⁷⁷ Ta je dedikována Jaromíru Homolkovi, který tak zůstává snad největší autoritou na poli výzkumu českého krásného slohu.

⁷⁷⁷ Výstava „Nad slunce krásnější“. Publikace JINDRA/OTTOVÁ 2020.

7 Jenštejnovy myšlenky a jejich průmět do uměleckých děl krásného slohu

Pokud v případě panovnické reprezentace hovoříme o tzv. donátorských dějinách umění, není nutné tento koncept omezovat pouze na panovnické dvory, ale stejně tak může být funkční v případě vysoké šlechty nebo vysokého kléru.

V souvislosti s Karlem IV. se mluví o tzv. císařském stylu.⁷⁷⁸ Karel IV. si byl dobře vědom významu své vlády a posiloval jej všemi dostupnými prostředky. Umění jako nástroj reprezentace panovníka, císaře římské říše, nového Šalomouna. Podle augustinovských vzorů se stal zakladatelem *Civitatis* – Nového Města pražského. Protože ovládal umělecké prostředky jako nástroj politické komunikace, byly i jeho zakladatelské činy pečlivě plánovány s příslušným symbolickým významem, co se tématu, místa a času týče. Z mnoha příkladů vyplývá, že Karel IV. spoluutvářel styl umění své doby natolik, že jeho myšlenkový vliv coby donátora přerostl v natolik určující faktor, že stál nejen za příslušnými náměty děl, ale také za stylem samotným. Stal se konceptorem. Důsledkem je podivuhodná jednota jeho myšlenkového světa, politiky, diplomacie, písemných pramenů a umění jeho doby.

Karlův císařský styl je východiskem krásného slohu. Krystalizoval od druhé poloviny 50. let 14. století. Byl nesen cizími umělci, kteří se v Praze rychle asimilovali. Tento styl je charakteristický patetickými robustními postavami. Nejen že se v Praze udržel až do konce Karlovy vlády, ale byl zpětně vyvážen za hranice Českého království.

Na sklonku vlády Karla IV. začal tento styl postupně ustupovat krásným formám, které připravila sice nejmladší generace období Karlovy vlády, ale nástup tohoto stylu přišel až za vlády Václava IV.

Václav IV. byl kontroverzní osobností, ale o uměleckém odkazu jeho doby není sporu. V budování vlastní umělecké reprezentace byl podobný svému otci, a to se týkalo i lásky k umění. Tato jeho vlastnost je jedním z podnětů pro vznik a rozvoj krásného slohu. Václav IV. držel zpočátku kontinuitu s Karlem IV. i v této věci, ale záhy došlo na jeho dvoře k výměně umělců, zvláště v souvislosti s rozvojem dvorského iluminátorského ateliéru. Z konce 80. let 14. století jsou známá i jména dvou malířů a bylo by krásné, kdyby alespoň jednoho z nich bylo lze ztotožnit s Mistrem třeboňského oltáře. Bohužel to možné není.

V průběhu období vlády Václava IV. se objednavateli uměleckých děl stávali stále více příslušníci vysoké šlechty, kléru a městského patriciátu. Zvláště v případě šlechty a kléru šlo nejen o to vlastnit nebo darovat umělecká díla, ale rovněž o to budovat vlastní

⁷⁷⁸ O císařském stylu například FAJT 2006a.

reprezentaci. Jedním z takových donátorů či objednavatelů byl bezesporu i pražský arcibiskup Jan z Jenštejna. U některých děl z období jeho pražského episkopátu máme jistotu, jinde usuzujeme na velkou míru pravděpodobnosti.

Přijmeme-li premisu, že za díly krásného slohu stál silný teologický koncept, pak je třeba hledat konceptora. Mnozí historici umění, z nich asi nejsilněji Jaromír Homolka, se domnívali a domnívají, že takovouto silnou osobností, která by mohla stát za koncepty děl krásného slohu, by mohl být Jan z Jenštejna, a to buď přímo on nebo lidé z jeho okruhu nebo okruh jako celek. Kandidáty na Jenštejnův okruh bych hledal mezi těmi osobnostmi, které pražský arcibiskup žádal buď svědectví o podobě svých vidění nebo se s nimi radil ve věci zavádění nových mariánských svátků. On sám je v příslušných pasážích textů jmenuje: kartuzián Albert Pražský, opat augustiniánů na Karlově, jehož jméno není známo, Konrád z Haimburku, kartuzián a autor *Mariale smíchovského*,⁷⁷⁹ Mikuláš, titulární biskup vladimířský a světící biskup pražský, Přibyslav a Kuneš z Třebovle, Jenštejnovi generální vikáři, Václav Knobloch, arcibiskupův příbuzný a míšeňský probošt.⁷⁸⁰ Zcela jistě do této skupiny patřil Jenštejnův duchovní rádce, roudnický převor augustiniánů Petr Klarifikátor, Jan řečený Marienwerder, mistr Matouš z Krakova či Mikuláš Puchník z Černic, Janův oficiál, mučený spolu s Janem z Pomuku a po smrti Olbrama ze Škvorce zvolený arcibiskup pražský, který však zemřel ještě před tím, než se ujal úřadu.⁷⁸¹ Není vyloučeno, že do této skupiny mohl patřit také slavný Jenštejnův generální vikář Jan z Pomuku. Od mnohých z nich se zachovalo množství teologických i poetických textů, které by mohly být součástí konceptu krásného slohu. Získat o této hypotéze jistotu však zdaleka přesahuje možnosti této práce.

V této práci jsem se tedy zaměřil na díla krásného slohu a komparaci jejich významů s texty Jana z Jenštejna. Nejde zdaleka jen o významy ikonografické. Významy krásnoslohých děl, zvláště madon a piet „českého krásného slohu“ systematizoval Ivo Hlobil ve svém německém článku o gravurách na závojích krásnoslohých madon a piet⁷⁸² a o rok později v přizpůsobené české mutaci tohoto textu.⁷⁸³

⁷⁷⁹ ROYT 2013, 84.

⁷⁸⁰ Ti svědčili o pravosti jednoho z jeho snů. – NA, Fond ČDK, KN 147, f. 29v – (*42. Missa Urbano papae sexto de quodam somno consolatorio*).

⁷⁸¹ BAV, Vat. Lat., f. 158ra – to byly osoby, s nimiž se Jenštejn radil ohledně zavedení svátku Navštívení Panny Marie.

⁷⁸² HLOBIL 2018.

⁷⁸³ HLOBIL 2019.

„Pro krásnoslohé madony jsou typické zejména motivy ikonografické (vysoké fleuroneové koruny Královny nebes, rouška téměř úplně zakrývající Mariiny vlasy, její nezdobený obřadný dlouhý plášť, sepnutý velkou agrafou, „hra s jablkem“ – Mariino jablko druhé Evy –, Ježíška druhého Adama, nahý Ježíšek, jeho horizontální položení a vystavení na odiv), fyzické (Mariina mladistvá tvář, vysoké čelo, štěrbinovitě přivřené oči, prsty zabořené do těla Ježíška), pohybové (umístění Ježíška nad pevnou nebo uvolněnou nohou Marie, esovité prohnutí postavy, hybný Ježíšek) a draperiové (po obou stranách Mariina obličeje dolů volně spadající rouška, její mohutný plášť, pozvedaný Ježíškem, fixovaný pod Mariinou paží, navazující meandrovitý přehyb, postranní kaskádovitě uspořádané převisy, metaforicky pojmenované záhyby – vlásenkové, mísovité, srpovité, útvar tzv. českého kolena, tj. paprscitě se rozbíhající záhyby Mariina pláště pod kolenem nezatížené nohy). Motivы českých krásnoslohých piet lze členit na eucharistické (vytočení Kristova těla směrem k divákovi a velká krvavá rána na jeho hrudi, Marie se jí téměř dotýká nebo na ni ukazuje, Mariina vlasová rouška potřísněná Kristovou krví), pašijové (naturalisticky provedená trnová koruna Krista, bederní rouška zdobená nabíranými okraji), pietní (před čelo vytažená vlasová rouška Marie, její zarudlé oči, slzy, Marie tiskne levou ruku k hrudi nebo pozvedá svou vlasovou roušku k otření slz) naturalistické (prosakování Kristovy krve skrze bederní roušku, Mariiny prsty prohýbající kadeře Kristových vlasů), gestické (poloha Mariiných a Kristových rukou, např. motiv tří rukou) nebo pohybové (váha Kristova těla zatěžuje pevnou nebo uvolněnou nohu Marie).⁷⁸⁴ Ke kritériím krásnoslohých piet se přidává poslední dobou i architektonický motiv lípaných kružeb na bočních stranách Mariina sedadla, které jej povyšují z prostého hranolového sedadla na trůn Matky Boží.

Některá z kritérií se týkají pouze krásných madon či krásných piet, některá lze vztáhnout i na jiná ikonografická schémata. Následující pasáže textu práce se snaží komparovat texty Jana z Jenštejna s těmito kritérii. Jenštejnovy texty jsou primárně teologické, avšak s velkou mírou poetiky a ovlivněné vytříbenou arcibiskupovou estetikou. Je tedy pravděpodobné, že míra průniku slohových kritérií a textů bude poměrně velká. U základních obrazových forem krásného slohu, jako je krásná madona, krásná pieta, prezentace eucharistie, bolestný Kristus a Arma Christi uvádím konkrétní krásnoslohá díla, která odpovídají teologickému konceptu obsaženému v Jenštejnových spisech. Stejně tak se to týká zobrazení svatého Petra, církve nebo svatého Václava, což jsou témata, kterými Jenštejn žil a o nichž také psal.

⁷⁸⁴ HLOBIL 2019, 456–457

7.1 Krásná madona

Snad nejvíce je s pojmem krásný sloh spojováno zobrazení Panny Marie s dítětem, nazývané *krásná madona*. Pojem krásná madona se vyvíjel spolu s pojmem krásného slohu. Samotný pojem etabloval v odborné literatuře Wilhelm Pinder ve svém článku z roku 1923 a krásnou madonu popisuje jako sochařský typ „(...) neokázalé jemnosti a delikátnosti, subtilní v měřítku, bohatý formou, vzácný barevností“⁷⁸⁵ Současně vyjádřil domněnku, že v případě krásných madon šlo o kabinetní umění určené především k soukromé adoraci tehdejší elity.

Dosud nejpregnantnější definici sochařského typu krásné madony zpracoval Jaromír Homolka: „Krásná madona (...) je tedy zvláštní typus většinou samostatně stojící sochy, kterou charakterizuje dosti specifický vztah ikonografie a formálního pojetí. Pohybové rozložení Mariina těla, vyplývající z kontrastu, je nadsazením a formálně svébytným rozvedením ‚ornamentalizováno‘, povýšeno nad konkrétní skutečnost a svět, a stejný smysl má harmonicky uspořádaná bohatá drapérie i idealizovaný krásný obličej lemovaný zvládnutými a jemně cizelovanými a ornamentalizovanými vlasy. S nevídanou logikou a virtuozitou i půvabem a lehkostí je vyvedena z jednoho základního motivu celá forma i její rytmus, rozvedený v bohaté varianty až do posledního detailu. Rytmičtější tvar má dlouhou středověkou tradici, je však nyní parléřovským realismem i vztahem hmoty a linie i smyslovostí doslova znovuzrozena. K tomu přistupují veristické detaily – například zlatnický vypracovaná spona pláště, mající svou obdobu na Theodorikových obrazech v karlštejnské kapli sv. Kříže – a úžasný smysl pro hmotu inkarnátu, smyslově konkrétní a až emailově hladkou. To vše propůjčuje sochám dojem fyzické přesvědčivosti či bytí, zároveň zbaveného jakékoli náhodnosti a vyňatého z času, povýšeného nad pozemskou skutečnost, což ještě vystupňováno či dovršeno technickou brilancí zpracování a barevností (akord bílé, modré a zlaté), se vymyká nelomností barev běžné optické zkušenosti; v rámci středověké barevné symboliky ukazuje jednoznačně k oblasti nadpozemské.“⁷⁸⁶

V 90. letech 20. století se pokusil o nový pohled na problematiku krásných madon Michael W. Schwarz,⁷⁸⁷ který je toho názoru, že forma krásné madony má sloužit nové zbožnosti, která je intimnější a založena na osobním vztahu mezi vnímatelem a zobrazenými

⁷⁸⁵ PINDER 1923,147: „...von unüberarbeiter Feinheit und Holdheit, zierlich in Masstabe, reich in der Form, juwelenhaft in der Bemalung.“

⁷⁸⁶ HOMOLKA 1983, 443–445.

⁷⁸⁷ SCHWARZ 1993–1994.

postavami. Podstatným rysem je akcent na Kristovu tělesnost a na jeho skutečné lidství, kdy jako člověk snáší utrpení.

U počátku krásného slohu, a tedy i u krásných madon stál na jedné straně Mistr třeboňského oltáře a na straně druhé Petr Parlář nebo – šířeji řečeno – parlářovské sochařství. Důležitým impulsem byly umělecké kontakty s frankovlámským prostředím, kde sehrála pravděpodobně rozhodující roli poslední cesta Karla IV. a jeho císařského dvora v roce 1378 do Paříže. Následně docházelo postupně ke zjednodušení, koncentraci a nakonec ke komplexnosti obrazových forem. Ta umožňovala jejich variabilitu a vícevýznamové struktury, které kladly důraz nejen na vysoce umělecké provedení, ale také na obecně intelektuální, a zvláště teologickou kompetenci konceptorů a objednavatelů, stejně jako vnímatelů těchto uměleckých děl, v našem případě krásných madon.

Pojmem krásná nebo krásnoslohá madona myslíme v první řadě sochařská díla krásného slohu, zobrazující Pannu Marii s Ježíškem. Můžeme tímto termínem ovšem také nazvat obraz se stejným námětem. Doba, v níž tato díla vznikala, nerozlišovala sochařské či malířské dílo, termín *imago* nebo *ymago* znamenal prostě zobrazení konkrétního motivu.

Nová typologie sochy či obrazu Panny Marie s dítětem, a to platí stejně u krásnoslohých madon jako u krásných piet, přinesla nejen nový způsob komunikace obrazu a publika, ale současně ztělesnila církev jako nositelku živého tajemství víry. Maria je zde zobrazena současně jako církev i jako prezentátorka dogmatu vtělení a eucharistie.⁷⁸⁸

Krásné madony se vyznačují několika ikonografickými zvláštnostmi, které mají ovšem hluboký teologický význam. Oproti madonám z poloviny 14. století zde dochází ke změně vztahu mezi matkou a dítětem.⁷⁸⁹ Ježíšek je nahý, je mu vidět i pohlaví, a matčiny prsty se zabořují do jeho těla. Matka je naproti tomu v nádherném oděvu s bohatým řasením. Není běžné, aby tak bohatě oděná matka nosila nahé dítě. Jde o symbolické vyjádření, že Kristus je opravdu člověkem. Zároveň je tak zobrazena metafora eucharistie, protože Ježíšovo tělo jak fyzické, tak eucharistické, je reálné. S tím souvisí i fakt, že na některých krásnoslohých zobrazeních bere Maria Ježíšovo tělo do ruky zahalené v plášti. Naznačuje se tím, že se z úcty ke Kristu jeho těla nedotýká přímo. Plášť jakoby zde nahrazoval kněžský manipul, to je rovněž aluze na eucharistii. Maria má na hlavě závoj. V symbolické mluvě biblické knihy Písňe písní je zobrazena jako nevěsta. Maria je rovněž symbolem církve

⁷⁸⁸ JINDRA 2020, 161.

⁷⁸⁹ Na tuto změnu poprvé upozornil Jaroslav PEČÍRKA 1941 a vysvětlil ji změnou funkce sochy a změnou vztahu recipienta k dílu. Madona byla komponována jako budoucí předmět kultu. – OTTOVÁ/JINDRA/KLÍPA 2020, 22.

a koruna na její hlavě ji zobrazuje jako alegorii církve vítězné a vládnoucí, o čemž svědčí i její titulování jako Královny. Mariiny šaty s přebohatou a stylizovanou drapérií ji oddělují od běžných smrtelníků. Tělo Matky Boží se v nich ztrácí, její ruce jsou však zobrazeny se stejnou maximální snahou o idealizovaný realismus jako Ježíšovo tělo. Některé madony jsou komponovány tím způsobem, že nesou dítě na té straně, kde mají nikoli pevnou, ale volnou nohu, což odporuje sochařské tradici postavy v kontrapostu, pravidlu používanému od antiky. Tak vyniká labilita jejich postoje, což může vyjadřovat lidskou křehkost tváří v tvář božské dokonalosti. Asi nejpodstatnější je na krásných madonách jejich gesto. Jím Maria, a v přeneseném slova smyslu i církev Ježíše – a tím významově i eucharistické Boží tělo – nabízí, předkládá a ukazuje, ale současně je i mateřsky ochraňuje.⁷⁹⁰ U některých madon zvláště těch z okruhu parléřovské huti, je pokrývka hlavy Panny Marie opatřena reliéfním vroubkováním, které odkazuje k relikvii loktuše Panny Marie. Plášť madony je obrazem celého světa.

Ivo Kořán v případě krásnoslohých deskových maleb madon rozdělil zobrazení Panny Marie na dva typy: variantu korunované Panny Marie, natočenou doleva s vlasy skrytými pod bílou rouškou nazývá *Regina*, zatímco varianty zobrazující Pannu Marii jako zahalenou v plášti, natočenou doprava, nazývá *Beata*.⁷⁹¹ Milena Bartlová, která navázala na Kořánův výzkum, je toho názoru, že plášť u madon typu *Beata*, který Marii kryje hlavu, vyzdvihuje její trpící mateřství stejně jako u piet. Příkladem madony zvané *Regina* je Madona roudnická Místra Třeboňského oltáře, příkladem varianty *Beata* je Madona svatovítská. Oba typy mají v českém deskovém a knižním malířství genezi, především z ikonografického a typologického hlediska, kterou lze dobře sledovat. Typ *Regina* sahá ikonograficky k roku 1350 a k Madoně zbraslavské, na počátku typu *Beaty* stojí podle Ivo Kořána deska neznámé provenience z obrazárny Strahovského kláštera.⁷⁹²

7.1.1 Vybraná díla s možným vlivem Jana z Jenštejna na jejich podobu

7.1.1.1 Madona Plzeňská

Socha Plzeňské madony, která se dnes nachází na hlavním oltáři katedrály sv. Bartoloměje v Plzni, byla vytvořena pro tentýž kostel – tehdy farní kostel sv. Bartoloměje

⁷⁹⁰ BARTLOVÁ 2015, s. 76–77.

⁷⁹¹ KOŘÁN/JAKUBOWSKI 1976, 203, pozn. 19.

⁷⁹² KLÍPA 2019, 390–391.

v Plzni. V době vzniku sochy ho spravovali němečtí rytíři. Ti měli blízko k augustiniánské spiritualitě, protože se řídili upravenou augustiniánskou řeholí. Za hypotetického iniciátora osazení sochy Plzeňské madony ve farním kostele je považován arcibiskup Jan z Jenštejna, kterého s augustiniány, a tím i s německými rytíři spojovaly společné duchovní akcenty. Jan z Jenštejna pro tuto sochu vydal 2. prosince 1384 odpustkovou listinu,⁷⁹³ kde udělil čtyřicet dní odpustků tomu, kdo se účastní ranních hodinek, které se konávaly u sochy Plzeňské madony. To je jednak doklad úcty k této soše, jednak je to důležitý datační údaj *ad quem*, ke kterému socha už musela existovat a být vystavena k úctě v plzeňském kostele sv. Bartoloměje. Po husitských válkách, konkrétní po obléhání husity v letech 1433–1434, se stala palladiem, tedy ochranným obrazem Plzně, protože odchod husitských vojsk bez dobytí města byl považován za zázrak na její přímluvu. Jedná se tedy o sochu významnou nejen z umělecko-historického hlediska, ale také o sochu, která je bez přerušení od doby svého vzniku až dodnes předmětem živého kultu. Velmi podrobným až vyčerpávajícím způsobem se sochou Plzeňské madony a jejího kultu zabývala výstava *Nad slunce krásnější. Plzeňská madona a krásný sloh*, která se konala na přelomu let 2020 a 2021 v Plzni.⁷⁹⁴ K výstavě vyšla stejnojmenná kolektivní monografie. Impulsem k výstavě i k napsání monografie bylo restaurování sochy Plzeňské madony v rámci revitalizace interiéru katedrály sv. Bartoloměje v Plzni.

Plzeňská madona je klíčovým dílem rané fáze krásného slohu. Její původní umístění bylo na oltáři Panny Marie, který se nacházel v podélné ose chrámu na přepážce mezi presbytářem a lodí. Roku 1658 byla socha přemístěna na nový mariánský oltář a v roce 1786 byla osazena na hlavní oltář kostela, kde byla vystavena v prosklené skříni nad

⁷⁹³ Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad. Část I. Od r. 1300–1450. Josef Strnad (ed.), Plzeň 1891, č. 143, 152–153: „Johannes, dei gracia, sancte Pragensis ecclesie archiepiscopus, apostolice sedis legatus. Universis Christi fidelibus salutem in eo, qui precioso sanguine suo a peccati vinculo nos redemit. Cum, ut accepimus, fidelium relacione in ecclesia parochiali in Novapilzna singulis diebus ad laudem et gloriam gloriose et intemerate Marie Virginis in diluculo et aurora diei una missa per clericum et secunda missa omni feria quinta de corpore Christi per sacerdotes et eorum coadiutores sub nota consuerint decantari, omnibus igitur Christi fidelibus, qui causa devocionis supradictas missas visitaverint, confessis tamen et contritis, auctoritate beatorum Petri et Pauli apostolorum, eius meritis et intercessione confisi, quadraginta dies indulgentiarum de qualibet predictarum missa de iniunctis eis penitentiis misericorditer in domino relaxamus. Harum quibus sigilla nostra appensa sunt testimonio litterarum. Datum Prage anno domini millesimo trecentensimo octuagesimo quatro, die secunda mensis Decembris.“

⁷⁹⁴ Západočeská galerie v Plzni: „Nad slunce krásnější“. Plzeňská madona a krásný sloh. 27. 11. 2020–6. 6. 2021. Výstavní síň Masné krámy. Autoři: Petr Jindra, Michaela Ottová.

svatostánkem. V letech 1883–1884 byla opatřena současnou polychromií a umístěna do nového hlavního oltáře, vybudovaného Josefem Mockerem v novogotickém slohu. V tomto umístění se bohužel ztratil přímý kontakt věřícího se sochou, neboť je nyní umístěna příliš vysoko a příliš daleko od vnímatele.

Parléřovsky hmotná socha z pražské opuky ukazuje zřetelně na ženské postavy svatovítského triforia.⁷⁹⁵ Maria nese v náručí nahé dítě, Ježíška, vtěleného Božího Syna, který drží v ruce jablko. To je jednak odznakem vlády nad světem, jednak poukazem na dědičný hřích. S jablkem v ruce, které ukazuje divákovi, se Ježíš prezentuje jako nový či poslední Adam (*Adam novissimus*),⁷⁹⁶ který na rozdíl od starého Adama nepřináší smrt, ale spásu.⁷⁹⁷ Maria ztělesňuje církev a Krista nabízí jako svátostnou oběť zpřítomňovanou v eucharistii. Prsty Panny Marie se pod vahou dítěte vtlačují do jeho tělíčka, a to ve všech místech, kde se Maria Ježíše dotýká: jak na stehně a hýždí pravicí, tak na prsou levicí. Tento motiv má v sochařství starší příklady, ale objevuje se zejména u krásnoslohých děl spojovaných s takzvaným Mistrem Krumlovské madony, a to především ve starší literatuře.⁷⁹⁸ Dítě komunikující s divákem se prezentuje a současně je svou Matkou – církví prezentováno jako „živý chléb, který přichází z nebe“.⁷⁹⁹ Socha tak dokonale spojovala obsah dvou votivních mší, které u ní byly od počátku slouženy: mariánské a eucharistické. Postava Panny Marie je oblečena do bílého pláště. Stejně barvy je i rouška na hlavě Panny Marie sepnutá korunou. Tato barva je symbolem čistoty a nevinnosti a současně navozuje dojem mramoru či alabastru, tedy vzácného materiálu, pro sochařské práce toho nejušlechtlejšího.

Na temeni hlavy jsou na Mariině roušce zachovány zbytky reliéfního vroubkování. To mělo připomínat dojem jemně tkané látky. Význam těchto vroubků souvisí s uctíváním vzácných relikvií loktuše Panny Marie (*peplum cruentatum*) a je příznačný pro prostředí pražské parléřovské hutě. To, a další indicie, vede k nejnovější hypotéze o spojení konceptu

⁷⁹⁵ HOMOLKA 1983, 445.

⁷⁹⁶ 1 Kor 15,45: „Stojí přece i v Písmu: První ‚člověk‘, Adam, ‚se stal živou bytostí‘, poslední Adam však bude oživujícím duchem.“

⁷⁹⁷ 1 Kor 15,22: „Jako totiž pro spojení s Adamem všichni propadli smrti, tak zase pro svoje spojení s Kristem všichni budou povoláni k životu.“

⁷⁹⁸ Například KUTAL 1957a, pro nějž je tento motiv jeden z určujících pro vytvoření skupiny, do níž je zařazena Madona z Altenmarktu, Madona třeboňská, Madona krumlovská a Madona plzeňská.

⁷⁹⁹ Jan 6,51: „Já jsem ten chléb živý, který sestoupil z nebe. Kdo bude jíst tento chléb, bude žít navěky. A chléb, který já dám, je mé tělo, obětované za život světa.“

krásné madony a krásné piety přímo s Petrem Parlěrem.⁸⁰⁰ Předchozí koncept Mistra Krumlovské madony jako autora komplexní obrazové formy krásné madony⁸⁰¹ se dnes zdá být již překonaný.

7.1.1.2 *Madona Svatovítská*

Deskový obraz Svatovítské madony pochází z katedrály svatého Víta, je majetkem Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze a je součástí svatovítského pokladu. Od roku 1937 byl vystaven ve Státní sbírce starého umění a od roku 1940 zapůjčen Národní galerii, kde v roce 1961 přešel do jejího majetku. V roce 1991 byl vrácen v restituci, ale současně byl zapůjčen do stálé expozice Národní galerie v Praze. Obraz je vystavován ve vyřezávaném rámu. Ten byl od desky neznámo kdy oddělen. V roce 1861 je doložen v majetku Josefa Hellicha. V roce 1883 byl z jeho pozůstalosti zakoupen do majetku Musea královského hlavního města Prahy. V roce 1927 byl zapůjčen do Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění. Spolu s obrazem byl spojen v roce 1937 a do majetku Národní galerie byl převeden v roce 1968.

Obraz byl pořízen do jednoho z mnoha desítek oltářů v pražské katedrále buď mezi roky 1392–1395⁸⁰² nebo v době před rokem 1415.⁸⁰³ O dataci je veden dlouhodobý spor, stejně jako o hypotetického objednatele. K hypotéze vzniku v 90. letech 14. století v okruhu Svatovítské katedrální huti opravňuje znalost přípravné kresby polopostavy Madony, která se jeví v kontextu deskových obrazů českého krásného slohu jako výjimečná a formálně dokonalá. Protože plastičnost podkresby navozuje dojem hotového trojrozměrného díla, lze mít za to, že tvůrcem obrazu byl sochař. Konstrukce desky ukazuje na fakt, že obraz byl funkční i bez rámu a že obraz a rám vznikaly odděleně. Současně je však zjevné, že byly zamýšleny jako jeden celek, o čemž svědčí jednotná úprava zadní strany, tedy stříbrná fólie. Deska v rámu byla pravděpodobně umístěna samostatně na oltářní menze, což je doloženo zpracováním díla pro čelní i zadní pohled a také rozšířením spodní lišty rámu. Zlacení bylo provedeno na černý poliment, což je specifikum české deskové malby od 80. let 14. století až do počátku husitských válek.⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ Petr Jindra / Michaela Ottová In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 257, kat. č. I/25.

⁸⁰¹ KUTAL 1957a.

⁸⁰² Jan Klípa / Michaela Ottová In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 268, kat. č. I/29.

⁸⁰³ ROYT 2013, 197.

⁸⁰⁴ POKORNÝ 2012, 186.

Dataci stejně jako určení objednavatele obrazu komplikuje rozdílná interpretace řezeb na rámu obrazu. Proto někteří badatelé uvažují o 90. letech 14. století, zatímco jiní až o druhém desetiletí 15. století. Na rámu se totiž objevují jak figury odpovídající kánonu krásného slohu, tak postavy stylově pokročilejší s orientací na francouzskou nebo franko-vlámskou tvorbu. Andělé v rozích rámu a postavy dvou svatých Janů se podobají dílům, která vznikala v posledním desetiletí 14. století v prostředí pařížského královského dvora. Klíčovou je potom identifikace klečící postavy arcibiskupa v dolní části rámu. Právě tato postava, důležitá pro osobu objednavatele, stejně jako pro dataci obrazu, je předmětem sporů. Možnými objednavateli jsou Jan z Jenštejna, Olbram ze Škvorce a Zbyněk Zajíc z Házmburka. Jan z Jenštejna abdikoval na úřad pražského arcibiskupa v roce 1396. Pro něj svědčí fakt, že na rámu jsou zobrazení sv. Jan Křtitel a sv. Jan Evangelista, osobní patroni arcibiskupa a světci, jejichž jméno je možné vidět za rodovým jménem arcibiskupa (Jenštejn – Jenczenstein – Janův kámen).⁸⁰⁵ Současně někteří historici umění poukazují na to, že – podobně jako na Staroměstské mostecké věži, není ani na rámu obrazu zpodobněn sv. Vojtěch, nýbrž sv. Prokop, což by mělo dokazovat Jenštejnův vliv, neboť Jan z Jenštejna měl zálibu v asketickém způsobu života, jehož vzorem byl právě opat–poustevník sv. Prokop. Olbram ze Škvorce je nejméně pravděpodobným objednavatelem, protože o jeho uměleckých objednávkách není známo nic. Pro souvislost s dalším arcibiskupem Zbyňkem Zajícem z Házmburka by svědčila zpráva, že v roce 1415 byl v Házmburské kapli pod velkou jižní věží pražské katedrály posvěcen oltář sv. Janů na paměť arcibiskupa Zbyňka. Fundátorem oltáře byl ovšem králův družiník Oldřich Zajíc z Házmburka, neboť arcibiskup Zbyněk byl v té době již čtyři roky mrtvý. Nakonec je zde problém s vyobrazením onoho tajemného donátora. Je totiž zobrazen jako infulovaný klerik, ale chybí mu jak biskupská berla, tak arcibiskupské pallium. To vedlo některé badatele k názoru, že zobrazený muž je neznámý infulovaný prelát.⁸⁰⁶ Po zvážení všech okolností historických i uměleckých se spolu s Janem Klípou a Michaelou Ottovou kloním k tomu, že s největší pravděpodobností je zobrazenou postavou, a tedy i donátorem Svatovítské madony třetí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna.⁸⁰⁷

Pokusím se především vyvrátit názor, že onen prelát nemůže být pražský arcibiskup, protože nemá ani biskupskou berlu ani pallium, a proto nemůže být zobrazená postava

⁸⁰⁵ Jaromír Homolka. In: LEGNER 1978/II, 682–683, Rahmen de St.-Veits-Madona.

⁸⁰⁶ ROYT/FAJT 1997.

⁸⁰⁷ Jan Klípa/Michaela Ottová. In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 271, č. kat. I/29.

arcibiskupem. Tato argumentace je mým příspěvkem k tomuto dlouholetému sporu a diskusi, a tedy, jak doufám, jedním z přínosů této práce.

Dnes má právo nosit pallium arcibiskup – metropolita v době výkonu svého úřadu na území příslušné církevní provincie. Ale vždycky tomu tak nebylo. Pallium bylo udělováno zprvu jako výsada, omezená nejen na osobu, ale i na příležitosti.⁸⁰⁸ Bylo tedy bezpočet situací, kdy byl arcibiskup – metropolita oblečen „sine pallio“. Tuto tezi podporuje jeden z přípisků v Jenštejnově kodexu, kde se píše, že na mansionářském oltáři v pražské katedrále je vyobrazení arcibiskupa *sine palio*.⁸⁰⁹

Jan z Jenštejna píše ve svém spisu *Miracula beate Marie Visitacionis* o situaci, kdy chtěl, aby slavnostnost svátku Navštívení Panny Marie byla podtržena možností nosit arcibiskupské pallium, když by arcibiskup zpíval slavnou mši v pražské katedrále. V případě nově ustaveného svátku mu to nebylo dovoleno s tím, že musí poslat žádost k papežské kurii. Ve snu měl vidění, jak přinášejí papežské dovolení a jak měl na sobě pallium. Po několika dnech dorazil papežský posel a přinesl dovolení při tomto mariánském svátku nosit pallium.⁸¹⁰ Z toho vyplývá, že arcibiskup nemohl nosit pallium, kdy se mu zachtělo, ale jen v určitých případech. Vzhledem k tomu, že Jan z Jenštejna zavedl svátky Panny Marie Sněžné v roce 1385 a Navštívení Panny Marie v roce 1386, a povolení nosit pallium přišlo později, je možné vyslovit hypotézu, že onen muž na rámu obrazu je Jan z Jenštejna. V tom případě by také rám, a tím i celý obraz, bylo možné datovat do doby těsně po zavedení svátku Navštívení, tedy do roku 1386, nebo krátce poté.

Stejně podle mého názoru beze zbytku neobstojí argument, že zobrazená postava donátora nemůže být arcibiskupem, protože není vyobrazena s biskupskou berlou. Je pravda, že například Arnošt z Pardubic nebo Jan Očko z Vlašimi jsou téměř bez výjimky zobrazováni s atributy biskupů či arcibiskupů a že jejich patronem není sv. Prokop, ale sv. Vojtěch. Podíváme-li se ovšem do Jenštejnových textů s jejich nekonvenční a rafinovanou symbolikou a s Jenštejnovou touhou po osobní zbožnosti a askezi, lze si velmi snadno představit, že donátor projevil na tomto místě svou pokoru a pro účely zobrazení na

⁸⁰⁸ O funkci pallia, o způsobu jeho udělování a použití pojednává SCHOENIG 2020.

⁸⁰⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 13v. Přípisek u miniatury Navštívení: „„Item festum visitacionis alio modo sicut in tabula mansionarium in altari in ecclesie Pragensi sine palio.“ Překlad slova pallium či palium označuje ovšem nikoli jen odznak arcibiskupa metropolity, ale také může znamenat plášť či přehoz. Zda tento přípisek pojednává o plášti nebo arcibiskupském palliu nelze bez pohledu na obraz, který ovšem již neexistuje, rozhodnout.

⁸¹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 160va–161ra – *Miracula beate Marie Visitacionis. Miraculum XI.*

rámu je obyčejným prelátem bez odznaků své jurisdikce. V takovém případě by absence pallia či berly dokonce posilovala pravděpodobnost, že objednavatelem obrazu Madony svatovítské byl asketa Jenštejn, který o sobě píše, že chce být především „homo spiritualis.“ Spory s Václavem IV. jej vedly k vášnivě obraně práv církve stejně jako k osobnímu postoji pokory. Analogicky nereprezentativně se jeví nápis pod jeho bustou ve vnitřním triforiu pražské katedrály, kde jsou popsány jen okrajové činy jeho episkopátu, jako stavba hradu Kyšperk, a jsou pomínuté mnohem důležitější události. Jako by Jenštejnovi, který měl zcela jistě přímý vliv na dokončení chóru katedrály i jeho výzdoby, na vlastním postavení a prezentaci vůbec nezáleželo.

Další možnou úvahou je, že by obraz mohl být objednán a zhotoven mezi roky 1396 a 1399,⁸¹¹ kdy Jan z Jenštejna abdikoval na úřad pražského arcibiskupa ve prospěch svého synovce Olbrama ze Škvorce. V takovém případě by Jenštejn neměl důvod být na rámu obrazu zobrazen s palliem a s biskupskou berlou.

Pokud své poznatky shrnu, jsem toho názoru, že je možné a dokonce pravděpodobné, že objednavatelem deskového obrazu Madony svatovítské byl Jan z Jenštejna. Nicméně jistoty se v této záležitosti v současné době nelze dobrat a vše zůstává na rovině hypotéz.

Obraz Madony svatovítské se stal typem, který byl v různých variantách často napodobován po celé 15. století. Představuje Pannu Marii, která má hlavu pokrytou pláštěm, ale není korunovaná, což je typ, který se dnes označuje jako *Beata*.⁸¹² Matka drží dítě na pravém boku, a to je natočeno tak, jako by Maria Ježíšovo nahé tělo nabízela vnímateli k adoraci. Matčiny prsty se boří do měkkého těla dítěte, což je detail, který můžeme nalézt na řadě dřevěných a opukových mariánských krásnoslohých sochách. Tímto způsobem je prezentován článek víry o tom, že Bůh v Kristu sestoupil na tento svět a vzal na sebe skutečné lidské tělo, které církve předkládá věřícímu k přijímání a k adoraci v eucharistii. Obě postavy – jak Matka, tak dítě – navazují s divákem přímý oční kontakt, což je výzva ke kontemplaci.

Svatovítská madona má podle Charlese Sterlinga vztah k Plzeňské či Krumlovské madoně a podle Alberta Kutala k dílu Mistra Krumlovské madony. Má tedy souvislost se sochami krásného slohu. Náзор, že vzorem k Madoně svatovítské byla sochařská díla, poukazuje kromě zmíněných zabořených Mariiných prstů do Ježíšova těla také určitá tvrdost

⁸¹¹ PEŠINA 1970, 234. – Jaroslav Pešina zde vyslovuje hypotézu, že obraz i s rámem vznikl patrně do roku 1396 a zdůvodňuje to právě Jenštejnovou abdikací v uvedeném roce.

⁸¹² KOŘÁN 1981.

záhybů Mariiných šatů, které jsou modelované výrazně plasticky a bývají popisovány jako plechové či emailové.

7.1.1.3 Madona Roudnická Mistra Třeboňského oltáře

Deskový obraz Madony roudnické byl objeven v roce 1925⁸¹³ v kapucínském klášteře v Roudnici nad Labem. Původní obraz byl přemalován, patrně v 18. století. Konkrétně to bylo pozadí včetně svatozáře hnědým tónem, dále koruna, vlasy i obličej Madony. Nově byla namalována rovněž figura Ježíška. Pouze plášť a rouška byly původní. V roce 1939 obraz získala Národní galerie v Praze, kde ji v letech 1943–1946 restauroval Bohuslav Slánský. Karel Chytil jako první rozpoznal středověký charakter obrazu a poprvé jej zmínil v literatuře.⁸¹⁴ Ten považoval za nejstarší článek madon roudnického typu Madonu vyšebrodskou a Madonu svatoštěpánskou. Pavel Kropáček, který viděl ještě přemalovaný obraz v roce 1946, našel na rentgenovém snímku bohatou rytou kresbu, která charakterizuje obrazy v období kolem roku 1400. Podle draperie usoudil, že obraz je starší, než obraz Madony svatotrojické, dosud uznávaný za prototyp. Antonín Matějček poté shledává, že právě Madona roudnická je nejstarší doklad tohoto ikonografického typu, tedy prototyp.⁸¹⁵ Formální stránka obrazu podle něj ukazuje na doznívání tvorby Mistra třeboňského oltáře a Madona roudnická je podle něj jednou z nejhodnotnějších příkladů českého krásného slohu v jeho počátcích. Obraz podle něj vznikl někdy kolem roku 1400. Jaroslav Pešina⁸¹⁶ potom považuje Roudnickou madonu za dílo Mistra třeboňského oltáře a datuje její vznik do doby kolem roku 1380. Současně má Jaroslav Pešina za to, že Roudnická madona vychází z ještě staršího vzoru, který pravděpodobně vznikl v dílně Mistra třeboňského oltáře. Podle Pešiny má Madona roudnická blízkou obdobu u některých sochařských děl, jako je Madona plzeňská nebo, jak se domnívá Albert Kutal,⁸¹⁷ Madona z Altenmarktu. Jiří Fajt předpokládá vytvoření obrazu Madony Roudnické v letech 1386–90.⁸¹⁸ Podle Ivo Kořána⁸¹⁹ jde o Madonu zvanou *Regina*, protože je korunovaná. Kromě koruny na Mariině hlavě je dalším znakem

⁸¹³ PEŠINA 1970, 227 uvádí rok 1929. ROYT 2019, 155 uvádí rok 1925.

⁸¹⁴ CHYTIL 1925, pozn. 64. – Zmiňuje ROYT 2013, 155, pozn. 204.

⁸¹⁵ MATĚJČEK 1938, s. 122–123, obr. 148.

⁸¹⁶ PEŠINA 1970, 227.

⁸¹⁷ KUTAL 1957, 40, 58.

⁸¹⁸ Jiří Fajt. In: FAJT 2006, 504, pozn. 3, kat. č. 171.

⁸¹⁹ KOŘÁN 1989.

typu *Regina* modrý plášť podšitý purpurovou látkou a sepnutý na hrudi sponou (agrafou). Od poloviny hlavy, na níž je posazena bohatě zdobená koruna, Marii přes ramena spadá rouška s kaskádovými záhyby. Okolo její hlavy je svatozář ozdobená puncí a podobně je tomu u figury Ježíška. Ježíšek, spočívající na zahalené pravici své Matky je zcela nahý a k Marii vztahuje své ruce. Prsty Mariiny levé ruky lehce podpírají Ježíškovo tělo za levé rameno. Za zmínku stojí výrazná podoba Mariiny tváře u Madony roudnické Mistra třeboňského oltáře a u Křivákovy piety.⁸²⁰

Hypoteticky lze objednávku obrazu přisoudit Janu z Jenštejna. Formální krása souzní s jeho viděním z roku 1388.⁸²¹ Autorem obrazu je Mistr třeboňského oltáře, někdy bývá uváděn jako autor obecněji „vedoucí umělecká osobnost období nástupu Václava IV. na trůn“.⁸²²

Madona roudnická je variantou tradičního mariánského obrazu v polofiguře. Je to harmonicky přitažlivě ztvárněný a esteticky vytríbený obraz. Původně typ ikony je zde vyobrazen velmi realisticky. Realismus podání figur i drapérií má vnímatele přesvědčit o lidské bezprostřednosti obrazu. Obraz je však současně složen z teologicky významných symbolů. Klíčovým symbolem je nahý Ježíšek, jehož tělo je obrazem Těla Kristova, tedy eucharistie, který podává tomu, kdo se na obraz dívá, korunovaná Matka. Ta je personifikací církve. Ježíšovu pozemskou a hmotnou tělesnost znázorňuje vmáčknutí matčiny prstů do dětského tělíčka, a také zobrazení Ježíškových genitálií, a to jedno z nejranějších. Podoba dítěte upozorňuje na tajemství vtělení a eucharistie, dítě v matčině náručí je potom obrazem církve, která pečuje o vtěleného Ježíše, který se v eucharistii stává skutečně přítomným. Současně je nahý Ježíš obrazem nového Adama (*Adam novissimus*). Obraz spolu s ostatkem Mariiny loktuše, který se nacházel v agrafě, podobně jako se relikvie nacházely v obrazech svatých Mistra Theodorika v kapli Svatého Kříže na Karlštejně, poskytovaly divákovi ve vzájemné podpoře a souznění kontakt s neviditelnou posvátnou skutečností.⁸²³

⁸²⁰ HRBÁČOVÁ 2015, 24. – Zde se píše o podobnosti Mariiny hlavy u Křivákovy piety a Piety ze Seeonu s deskovým obrazem Madony svatovítské, ale na téže stránce je obraz Madony roudnické Mistra třeboňského oltáře. Jedná se dle mého názoru o podobnost piet s Madonou roudnickou a Madona svatovítská je zde zmíněna omylem.

⁸²¹ ROYT 2013, 156–157.

⁸²² Milena Bartlová, In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK/2010, 59, kat. č. III/6.

⁸²³ Milena Bartlová, In: HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK/2010, 59, kat. č. III/6.

Otázkou zůstává, zda je obraz výsledkem autonomního vývoje mariánského obrazu,⁸²⁴ nebo zda jde o schéma převzaté z ciziny.⁸²⁵

Typ Madony roudnické se dočkal mnoha kopií, ať věrných či volných. Věrněji se roudnického prototypu drží Madona ze Sv. Trojice v Českých Budějovicích⁸²⁶ nebo Madona v Bratislavě.⁸²⁷ Méně vzor respektuje Madona vyšebrodská, kde Mariina levá ruka držící Krista není zahalená.⁸²⁸ Roudnického typu se drží nejvíce devočních kopií, které většinou pocházejí z jižních Čech, konkrétně z panství Rožmberků nebo pánů z Hradce.⁸²⁹ Velice blízko Madoně roudnické je Madona z Benediktbeuren, i v tomto případě je Madona roudnická jejím prototypem.⁸³⁰ Devoční kopie vznikaly rovněž u vyšebrodské varianty roudnického typu.⁸³¹

7.1.2 Inspirace v Jenštejnových textech

Témat, která mohou být teologickým vyjádřením toho, co zobrazují krásné Madony, je v dílech arcibiskupa Jenštejna velmi mnoho. Protože se jedná o zobrazení Panny Marie s dítětem, vztahuje se na ně mariánská tematika obecně. Ta proniká Jenštejnovým literárním dílem i jeho korespondencí skrz naskrz. Není možné v rámci této práce postihnout všechny její aspekty. V arcibiskupových literárních textech jde v podstatě o tři případy použití. V popisných částech a korespondenci Jan z Jenštejna vypráví, co pro něj Maria znamená, jak se k ní utíká a kde mu pomohla. V poezii vrší jeden básnický obraz a mariánský titul za

⁸²⁴ Názor zastávali např. Jaroslav Pešina a Ivo Kořán.

⁸²⁵ Pokus ilustrovat tento názor učinil Jiří Fajt a Markus Hörsch na příkladu Madony na Epitafu Bertholda von Hohenzollern – FAJT/HÖRSCH 2006, 367.

⁸²⁶ ROYT 2013, 157. – Z let 1420–1430, Alšova jihočeská galerie v Hluboké nad Vltavou.

⁸²⁷ ROYT 2013, 157. – Z let 1420–1430, Vratislav, katedrála sv. Jana Křtitele.

⁸²⁸ ROYT 2013, 157. – Kolem r. 1430, umělecké sbírky kláštera ve Vyšším Brodě.

⁸²⁹ ROYT 2013, 158. – Madona od minoritů v Českém Krumlově (kolem 1450, NGP), Madona ze špitálu sv. Jošta v Českém Krumlově (Okresní muzeum v Českém Krumlově), Madona zv. Schimetschkova z Českých Budějovic (kolem 1450, Alšova jihočeská galerie Hluboká nad Vltavou), Madona z dominikánského kostela v Českých Budějovicích (po 1510, Alšova jihočeská galerie Hluboká nad Vltavou), Madono z kláštera augustiniánů kanovníků v Třeboni (kolem 1450, Alšova jihočeská galerie Hluboká nad Vltavou), Madona z kostela sv. Štěpána v Praze (polovina 15. století, Praha, farní kostel sv. Štěpána), Madona Lannova (kolem 1460, NGP).

⁸³⁰ KLÍPA 2012, 121.

⁸³¹ ROYT 2013, 158–160 – Madona z Bruselu (kolem 1450, Musée Royal Bruxelles), Madona vídeňská (kolem 1450, Vídeň Kunsthistorisches Museum), nekorunovaná madona na epitafu Kláry Imhoff (kol. pol. 15. stol, Norimberk, kostel sv. Vavřince) a Madona jindřichohradecká (kolem 1460, zámek v Jindřichově Hradci).

druhým. Nakonec ve svých teologických a homiletických pracích dává Marii do různých souvislostí, někdy běžných, jindy velmi neobvyklých až kuriózních. Z množství textů potom vyplývají určité tendence v chápání Marie a její úlohy jako Matky Boží, které se projevují i ve výtvarných dílech krásného slohu.

7.1.2.1 Mariánské básnické obraty

Jan z Jenštejna používá ve svém básnickém díle nejčastěji krátké tituly pro Pannu Marii, které vrší na sebe a které mají působit jako synonyma či litanie. Formulují zpravidla známá fakta, některé jsou však neobvyklé a neotřelé.

Mezi ty „zvláštější“ Mariiny tituly patří zapečetěná cela, archa nesoucí Trojici, Fénix, hvězda Kristova úlu, magnetická svatyně lásky nebo vzácný nard, jehož podivuhodná vůně zažene zápach. Básnické obraty se týkají Mariina vyvolení,⁸³² jejího mateřství a Kristova vtělení,⁸³³ její úlohy pomocnice a ukazatelky cesty.⁸³⁴ Jenštejn používá tituly inspirované jak biblickou a křesťanskou literaturou,⁸³⁵ tak antickou mytologií.⁸³⁶

Mezi Jenštejnovými básnickými díly jsou pak dvě, která se týkají Zvěstování. Jedná se o kantilénu *Ave virgo Davidica*,⁸³⁷ která je jakýmsi básnickým rozjímáním na první polovinu modlitby *Zdravas Maria*, tedy na slova pozdravu archanděla Gabriela a slova Alžbětina přivítání. Druhým dílem je poměrně známá kantiléna *Mittitur archangelus fidelis*,⁸³⁸ která přebásňuje setkání Marie s archandělem Gabrielem a navozuje atmosféru adventních zpěvů stejně jako rytířských poklon dámě.

Mariánské obrazy a obraty v Jenštejnově básnickém díle lze vztáhnout jak na formální líbeznost krásných Madon, tak na některé významové akcenty, především na Vtělení. Zatímco hymny a prózy byly básnickou tvorbou určenou k liturgickému, tedy

⁸³² Zavřená brána chrámu; Gedeonovo rouno zvlhlé rosou ducha; vycházející jitřenka.

⁸³³ Hvězda, která se sluncem, které jí dalo svítit, porodila slunce; světlo nových hvězd; pršící mana; královský palác; rodička zrozeného, která zlomila práva bolesti; ta, která nosila vládce; luno nejvyššího božství a další.

⁸³⁴ Pravé světlo slepých; sladké osvěžení; lůžko nemocných; pomocnice ubohých; síla pracujících; azyl dobré naděje; vůdkyně na cestě.

⁸³⁵ Vzešlá z Jesseova kmene; Šalomounovo roucho; jasný žebřík do nebe; pršící mana; keř v plamenech.

⁸³⁶ Fénix a Venuše slavné krásy.

⁸³⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155vb – *Super Ave Maria*.

⁸³⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 156ra – *De annunciacione beate Marie Virginis*.

oficiálnímu použití, kantilény byly používány při soukromých pobožnostech. Jsou tedy jakousi textovou paralelou devočních obrazů a soch.

7.1.2.2 Vtělení jako zviditelnění neviditelného Boha

Ve svých textech se Jan z Jenštejna věnuje na více místech vtělení, které je zviditelněním Boha, který sám o sobě je neviditelný. Tak spatřuje ve vtělení a v Kristově lidství spojeném s jeho božstvím zjevení Boha, které bylo dříve známo kvůli utlumeným a otupeným smyslům jen několika málo svatým otcům. Protože Boha nikdo nikdy neviděl, zvolili si lidé jako východisko vytvoření bohů, na které se mohli dívat a kterých se mohli dotýkat. Bylo tedy nutné, aby se stal Bůh pro svět viditelným, což se stalo tak, že když se naplnil čas, poslal Bůh svého Syna.⁸³⁹

První kázání Jana Jenštejna na biblický úryvek *Missus est* popisuje božskou radu Nejsvětější Trojice a udělování pokynů archandělu Gabrielovi. V okamžiku, kdy Maria odpoví, že je služebnicí Páně, počne Krista a v jejím lůně se Slovo stává tělem. Jenštejn zde píše, že obrazy se mění v zobrazovaného a znamení v označovaného.⁸⁴⁰ V prvním plánu má na mysli znamení a předobrazy Krista ve Starém zákoně, ale rovněž to vypovídá o způsobu, jakým jsou komunikovány božské skutečnosti – obrazy a znameními.

„Stačí nám křesťanům znamení, která jsme viděli: rozjímajme o zvěstujícím Gabrielovi, zastiňujícím Duchu Svatém, souhlasící Matce, o Janovi jásajícím v Alžbětíně

⁸³⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 14va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Igitur de humanitate Cristi simul cum deitate specialius ad propositum applicabimus nostrum. Ceterum ut manifestus appareat fundamentum et intencionis luculem eius nostra demonstrare veritatem valeamus. Certum quippe est Deum Patrem per verbum suum omnia creasse. Sicut scriptum est: Omnia per ipsum facta sunt, sed hoc rudi et carnali populo non bene innotuit, quia misterium sancte Trinitatis a Deo attenuatis et obtusis sensibus propter paucis veteris testamenti sanctos patres noscere potuerunt. Unde et Moysi dictum est: Non videbit me homo et vivet. Item posteriora mea inquit videbis et quia Deum nemo vidit unquam. Idcirco forte prompeius sibi deos fecere conflatiles, quos videres et tangeret. Necesse ergo fuit propter hanc et nostre redemptionis causam, sicut locutus est nos sanctorum, qui a seculo sunt prophetarum eius, ut visibilis mundo Dominus esset. Quo circa quando venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum.“

⁸⁴⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 172ra – *Homilia prima super „Missus est“* – „Et mox inviolata omnis castimonie regula in Virginis utero Verbum caro factum est in unitatem ypostasis fuitque coniunctio Dei et anime, Verbi cum carne, Creatoris et creature, Cristi et Marie, divinitatis cum humanitate, temporalitatis cum eternitate, celi et terre veteris legis et nove misterii ad misticatum, figure ad figuratum, signi ad signatum.“

lůně, o Panně, která porodila proti zákonům přírody, o andělovi zvěstujícím pastýřům, o světle, které svítí v temnotách, o Pánu, který v jeslích pláče a matce, která ho kojí něžnými prsy, o zářící hvězdě, o klanějících se mudrcích, o strachujícím se Herodovi, který pobíjí děti, a pro tuto chvíli není třeba mít další znamení.⁸⁴¹

7.1.2.3 Mariino lůno jako nebe, Kristův trůn

Jan z Jenštejna přirovnává Mariino lůno k nebi, kde přebýval a odkud přišel Kristus: „Mariino lůno je důstojnější než nebe, stejně jako slunce, které zde vychází, Ježíš Kristus, protože ten, kterého nemohou pojmout nebesa, byl uzavřen v lůně své panenské matky.“⁸⁴²

V kázání proneseném na svátek Navštívení Panny Marie v pražské katedrále se Jenštejn pustil do následujícího přirovnání Mariina lůna k Šalomounovu trůnu. Slovo *ferculum*, které při tom používá, současně označuje trůn, ale také nosítka. Obojí o Marii platí: „Je tedy Maria vozem Izraele, je také podobně Šalomounovým trůnem (nebo nosítky), který si pro sebe učinil pravý Šalomoun Kristus, trůn z libanonských dřev, jeho sloupy zhotovil ze stříbra, podušky ze zlata, stupně z purpuru, a to celé z lásky. Učinil si jej z libanonských dřev, tedy vskutku rozličných a aromatických, neboť tam byl cypřiš s nardem, šafrán, fíkovník se skořicovníkem, což jsou různé vůně ctností shromážděných v Marii. Jeho sloupy jsou stříbrné činným životem, poduška zlatá odpočinkem a rozjímáním, stupně purpurové, protože nosila ve svém lůně Krista, toho, který nás vykoupil svou krví a připravil nám cestu do nebe korunou purpurového mučednictví.“⁸⁴³ Tím Kristovým trůnem (nosítky) bylo

⁸⁴¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 260rb – *Homilia secundum Lucam „Exiit edictum“* – „Sufficiant nobis Cristicolis signa, que vidimus: consideremus Gabriele anunciantem, Spiritum Sanctum obumbrantem, Matrem assencientem, Iohannem in Elizabeth utero exultatnem, Virginem contra nature decreta parientem, angelum pastoribus anunciantem, lucem in tenebris emicantem, Dominum in presepio vagientem et matrem teneris uberibus Filium oblectantem, stellam rutilantem, magos adorantes, Herodem trementem, infancium stragem merentem et pro nunc nobis alia signa videre non expedit.“

⁸⁴² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 128va – *Sermo (secundus) de Nativitate Cristi* – „Dignior enim est celo Marie uterus et dignior sol, qui ibi oritur, Iesus Cristus, quia quem celi capere non poterant, suo gremio matris virginis conclusus est.“

⁸⁴³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 237ra – *Sermo primus beate Marie Visitacionis in ecclesia Pragensi* – „Est ergo Maria currus Israel, est et similiter ferculum Salomonis, quod verus Salomon Cristus sibi fecit ferculum de lignis libani, columpnas eius fecit argenteas, reclinatorium aureum, ascensum purpureum, media caritate constravit, fecit inquam illud de lignis libani, idest vere diversis et aromaticis, quia ibi fuit cyprius cum nardo, et crocus, ficula cum cynamonum, idest varietates redolencium aggregatarum virtutum in Maria, cuius columpne erant argenteae per active vite, constructionem reclinatorium aureum per quietem et contemplacionem habuit et

Mariino lůno,⁸⁴⁴ neboť jej Maria nesla ve svém lůně do hor k Alžbětě. Vzhledem k tomu, že slovo *ferculus*, které Jenštejn v této souvislosti užívá, dostává výrok ještě další dimenzi, protože toto slovo lze přeložit nejen jako trůn či nosítka, ale také jako duchovní stůl či pokrm. Opět je zde zdůrazněno spojení mezi mariánskou úctou, vtělením a eucharistií.

7.1.2.4 *Draperie Mariina šatu*

Jenštejn v díle *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* říká, že tím, že byla Panna Maria na této zemi Matkou Stvořitele, byla jakýmsi způsobem matkou a paní všech stvořených bytostí, zvláště andělů a lidí. Zaslouží si být nazývána milostí plnou, protože jedinečnou výsadou, která jí byla dána, předstihuje všechny nebeské hierarchie, přestože přebývala na zemi.⁸⁴⁵ Skutečnost, že je paní veškerého stvoření, symbolizuje u krásných madon a krásných piet bohatě řasená draperie Mariina šatu.⁸⁴⁶

7.1.2.5 *Maria jako nová Eva, Kristus jako nový Adam, hra s jablkem*

Jenštejn v kázání o Narození Páně, proneseném v Roudnici, říká, že „Kristus byl dokonalejší než Adam před tím, než upadl do hříchu, byl krásnější a půvabnější, protože měl krásnou podobu nad lidské syny, byl nevinnější v rozmnožování, protože nebyl počat v nepravostech a nezrodil se v hříších, uchráněný od zkázy, protože jeho tělo nespátřilo porušení, ačkoli ochotně nesl naše nemoci a zlo a hřích se ho nedotkl, hříchu se nedopustil a přijal, protože byl hoden Boha, ačkoli přijal celého člověka, aniž by byl poznamenán jakoukoli nedokonalostí. Byl tedy počat bez vady, narozen bez hříchu, přijal tělo nikoli smyšlené, nikoli nebeské, nikoli vzdušené, ani nějaké jiné podstaty, ale jeho tělo je tělo všech

ascensum purpureum, quia illum vexit in utero, qui proprio nos sanguine redimeret et per coronam purpurei martirii ascensum nobis ad celos prepararet.“

⁸⁴⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 237rb – *Sermo primus beate Marie Visitacionis in ecclesia Pragensi* – „Cristi ferculum Marie venter fuit.

⁸⁴⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 22va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Que revera in terra ea, quod Creatoris omnium Mater fuit, Mater et Domina quoddammodo omnium creaturarum et presertim angelorum et hominum fuit.“

⁸⁴⁶ HLAVÁČKOVÁ 2020, 120.

lidí. Byl tedy dokonalým Bohem, dokonalým člověkem sestávajícím v jedné hypostázi z rozumové duše a lidského těla.⁸⁴⁷

V několika případech bývá Maria v Jenštejnových textech nazývána novou Evou nebo protikladem Evy nebo matkou všech živých, což je význam jména Eva. Tak v díle *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* píše o Marii, že ona zejména proto, že je matkou všech živých, tak má po našich tělesných a smrtelných matkách o nás největší starost. Všechno je tedy hodno radosti, příjemné a radostné.⁸⁴⁸ V kázání na svátek Božího Těla mluví Jenštejn o Evě, která skrze ovoce ze stromu poznání dobrého a zlého všechny přivedla ke smrti a zatracení, zatímco Maria, skutečný strom života, nás všechny svým požehnaným plodem přivedla k životu a spáse.⁸⁴⁹

Jan z Jenštejna se ve svém druhém kázání o Narození Páně pozastavuje nad velmi zajímavou otázkou spojenou s Ježíšovým a Adamovým věkem, kterou lze vztáhnout na zpodobení dítěte u krásných madon jako *Adam novissimus*, když říká, že se člověk může ptát, proč byl Adam stvořen ve věku muže, zatímco Kristus se narodil na svět v dětském věku. Otázka má jasné řešení: Ježíš chtěl v sobě dokonaleji přijmout nikoli chyby, ale všechny věky, tedy období lidského života, a lidské neduhy, aby mohl být nazýván pravým Bohem a pravým člověkem. Proto v sobě nejdokonaleji přijal šest věků člověka, tedy novorozeně (*infans*), když se píše, že pastýři naleznou dítě zavinuté do plének a položené do jeslí, dítě (*puer*), o němž se píše, že mudrci od východu našli dítě a jeho matku. Dále je v Písmu nazýván krásným mladíkem (*adolescens*) líbezným na pohled, mužem (*vir*), a nakonec

⁸⁴⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 227va – *Sermo secundus de Nativitate factus in Rudnicz* – „Perfeccior ergo quam Adam priusquam in scelus laberetur, fuit pulchrior in decore, quia speciosus forma pre filiis hominum, innocencior in propagacione, quia non in iniquitatibus conceptus neque in peccatis genitus, preservatus a corrupcione, quia, caro eius non vidit corrupcionem quamvis tamen voluntarie infirmitates nostras et malum pene et non culpe tulerit, cum peccatum non fecerit, similiterque perfeccioem prout Deum decuit hominem assumpsit totumque ne imperfectus ex aliqua deperiencia notaretur. Conceptus ergo fuit sine vicio, natus sine peccato, non fantasticam carnem, non celestem, non aeriam sumpsit, non alterius cuiusque nature, sed eius caro est omnium hominum caro. Perfectus igitur fuit Deus, perfectus homo ex anima rationali et humana carne in una ypostasi consistens.“

⁸⁴⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 25va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Precipue cum sit mater omnium vivencium, ipsique post carnales et mortiferas matres, precipua cura sit de nobis, totum ergo letabundum, totum iocundum et gaudiosum est.“

⁸⁴⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 232rb – *Sermo de Corpore Christi primus factus in monasterio Rudniczensi* – „Ibi Ewa per fructum ligni sciencie boni et mali omnes mortificavit et dampnavit, hic Maria verum lignum vite per fructum suum benedictum omnes nos vivificavit et salvavit.“

starcem (senex) a vetchým starcem (decrepitus). V Janově evangeliu Kristus sám o sobě říká, že je od věků na věky.⁸⁵⁰ Jenštejn nakonec v textu mluví o jakémisi farizeovi a lékaři, který měl prohlásit, že Ježíš může zemřít jen svévolným násilím.⁸⁵¹

V Jenštejnových textech se přímo nesetkáváme s jablkem, ale mluví se v této souvislosti s plodem dřeva či stromu, tak jako v kázání na svátek Božího Těla, kde arcibiskup píše, že skrze opravdového syna ženy, vtěleného Syna Panny Marie a skrze dvě dřeva kříže, poznáváme kříž Pánova utrpení, který nám přinesl ovoce spásy.⁸⁵²

7.1.2.6 *Maria jako země živých, nádoba, pole, hvězda, květ*

Jméno Eva je vysvětlováno jako matka živých. Maria je v Jenštejnově *Commentum super psalmum „Noli emulari“* titulována jako „země živých, která vydá svůj plod. Kristus je také země, z níž vyšla pravda.“⁸⁵³

V druhém kázání *Super Missus est* je Maria v souvislosti s titulem milostiplná označena jako nádoba, která je vhodná pro to, aby byla naplněna těmi či oněmi tekutinami, a

⁸⁵⁰ Srov. Jan 8,58.

⁸⁵¹ BAV, Vat. lat. 1122, ff. 216va–vb. – *Sermo secundus de Nativitate Cristi* – „Sed potest queri cur Adam in virili etate sit formatus, de peni d. ii c. Adam Christus vero in infantili etate sit natus. Clara patet solucio, quia perfeccius omnes etates et infirmitates, non culpas, in se recipere voluit, ut verus Deus diceretur et verus homo. Unde perfectissime in se sex etates hominis recepit. Item dicitur infans, Luce ii°capitulo: *Invenietis infantem pannis involutum iacentem in presepio*. Ipse dicitur puer, quia magi venientes ab oriente invenerunt puerum cum Maria, matre eius. *Mathei ii capitulo*. Ipse dicitur adolescens pulcher et ruffus aspectu, primi Regum xvii capitulo: *Mulier circumdabit virum*. Ipse eciam dicitur senex. Unde Daniel: *Vidi sedentem velut antiquum et plenum dierum*, Danielis vii capitulo. Eciam dicitur decrepitus. Unde Iohannis viii capitulo dicitur: *Amen dico vobis, quia ab eterno usque in eternum permanet*. Unde recitatur, quod quidam phariseus et medicus magnus eius complexionem diiudicans, inquirebat quod non nisi per intemptatam violenciam foret moriturus.“

⁸⁵² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 231ra – *Sermo de Corpore Christi primus factus in monasterio Rudniczensi* – „Per filium vero mulieris incarnatum Filium Marie virginis, per duo quoque ligna crucem intelligimus dominice passionis, que fructum nobis protulerunt salutis.“

⁸⁵³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 129 ra – *Commentum super psalmum „Noli emulari“* – „Credo videre bona domini in terra vivencium. Est terra Virgo Maria, de qua in psalmis propheta in spiritu: Et terra nostra dabit fructum suum. Est eciam Kristus terra, de qua ibidem veritas de terra orta est.“

když je naplněna, je považována za cennější. Ale nejvzácnější nádobou bylo lůno Panny připravené pouze pro Boha.⁸⁵⁴

Na závěr šestého kázání *Super Missus est* Jenštejn oslovuje Marii mnoha tituly a vzývá ji: „Jásej ty, která sis zasloužila stát se archou posvěcení, nádobou vyvolení, snoubencovou ložnicí, večeřadlem nejvyššího Boha. A proto, hled služebnice Boží, živitelka, hle, matka, učitelka a slavná porodní bába, naposledy jsi taky řekla: Ať se mi stane podle tvého slova“.⁸⁵⁵

V šestém kázání *Super Missus est* Jenštejn vysvětluje význam osobních a místních jmen z příběhu o Zvěstování. Nazaret znamená květ nebo výhonek. Tím výhonkem je Maria, plodící květ – Krista. Později přidává ještě výklad jména Maria, které podle Jenštejna znamená osvětitelka, lucerna nebo hvězda. To všechno proto, že připravila lucernu svému Kristu a porodila skutečné světlo.⁸⁵⁶

Osmé kázání o Navštívení Panny *Super Exsurgens Maria* přináší na závěr velmi poetickou pasáž s mnoha příklady z přírody: „Hle, náš květ, náš Spasitel, hle Maria, pole krásy, široké láskou, rovné pro neporušenost jejího panenství, rašící pro její plodnost, údolí ovoce pro její pokoru. Z toho pramení, že Maria je konvalinkou, protože konvalinky nerostou na horách, ale v dolinách a údolích (convallibus). A Panna Maria byla konvalinka a

⁸⁵⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 176rb – *Homilia secunda super „Missus est“* – „Utroque ergo modo hec Virgo apud Dominum gratiam invenit, videlicet ex parte patientis et ex parte agentis, sicut unum quoque vas est aptum secundum dignitatem hos vel illos liquores suscipere, cumque vero impletur iam dignius reputatur et eo amplius quanto vas videtur esse non vacuum, sed ad suscipiendas preciosiores res aptum a Deo ut videatur bene convenire rebus et res illis. Sed singularissimum et nobilissimum fuit vas intemerate Virginis uterus soli Deo preparatus.“

⁸⁵⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 187ra–187rb – *Homilia sexta super Missus est* – „Exulta, quia archa sanctificationis, vas electionis, thalamus sponsi, triclinium summi Dei fieri meruisti. (...) Et ideo: ecce, ancilla Dei, ecce nutrix, ecce mater, ecce pedagoga et obstitrix gloriosa, dixisti eciam novissime: Fiat michi secundum verbum tuum.“

⁸⁵⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 183vb–184ra – *Homilia sexta super Missus est* – „Subditur ergo: Cui nomen Nazareth, flos vel virgultum. Intellige. Sed quid aliud per virgultum quam Mariam matrem aut quid aliud per florem quam filium eiusdem designamus matris que veluti amenas paradisi florem nobis protulit (...) Et nomen virginis Maria. Maria illuminatrix dicitur eo quod ipsa sit lucerna super candelabrum ecclesie posita, que veram lucem in se continet, que omnem hominem venientem in hunc mundum illuminat sicut enim lumen lucernam penetrat ut omnibus qui in domo sunt, luceat. (...) Potest igitur hec preclara virgo fidenter psallere cum psalmista celestem Patrem sic alloquens: O Pater eterne, ecce enim lucerna pedibus meis Verbum tuum, ecce tu illuminas lucernam meam, Domine, per Filium tuum lumen verum tu et ego exultans paravi lucernam Christo meo.“

pokorná, která si jaksi ctností pokory a čistoty zasloužila, že do ní vstoupilo Slovo, které se stalo tělem, a bylo vloženo do olivovníku našeho lidství jako z nekonečné vzdálenosti, bylo spojeno hypostaticky s tělem naší morálky, ba dokonce, aby se spíš řeklo, že přijetím těla naší křehkosti ji zasadil jako olivovník olivě, když božství přijalo tělo a spojilo ji se svými kořeny a s tučností božství, jsi jedinečná po Kristu, a jediná mezi smrtelníky. Říkám, že svobodná Panna a Matka byla podobná olivovníku, poněvadž byla těhotná Duchem Svatým, jako krásná oliva v polích. Proto jsi nám jako plodná přinesla více ve svém Synovi než Eva v celém lidu, jež sice rozmnožila národ, ale nezvětšila radost. Ty jsi však odstranila smutek a spolu s pokolením jsi rozmnožila radost. Ty jsi nebe vznešenější nad nebesa, ty jsi jako první zrozena v ráji, když mrtvý rod skrze ráj tvé dělohy ožil. V onom ráji vznikl hřích, který byl v ráji tvé dělohy úplně zrušen. Ty jsi zapečetěný pramen, z něhož prýští pramen života, jsi rajskou řekou, která věčně vytéká do čtyř stran, ty jsi strom života, který přináší plod života, polním květem pro svou krásu a milost, bílou lilíí pro čistotu a svatost, purpurovou růží pro vroucí lásku, fialkou stálosti pro pravdu oddanosti, nardem vonným pro svou sladkou vůni, myrtou zdrženlivosti skrze trpělivost pokory. Nás tedy, nejmilostivější, po opětovném našem pádu, druhá naše v duchu a v pravdě Matko, doved', prosím, k pobytu v ráji a uveď nás do příjemné zeleně stále kvetoucích hájů. Tam kvetou svatí zasazení do domu Páně a spravedliví kvetou jako lilie, abychom mohli po dobrých záslužných skutcích, po nadání věrně zhodnoceném, po vybojování zápasu života, po získaném vítězství, po dobře uzavřeném konci vstoupit na rajské louky, které se nekonečně zelenají, a to s pomocí našeho Pána Ježíše Krista, který žije a kraluje po věky věků. Amen.⁸⁵⁷ Tento text dobře

⁸⁵⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 204ra–204va – *Homilia octava super Missus est* – „Ecce flos noster, Salvator noster, ecce campus pulchritudinis Maria, latus per caritatem, planus per virginitatis integritatem, germinans propter fecunditatem, vallis fructus per humilitatem. Unde ortum est lilium convallium, quia non lilia crescunt in celsis montibus, sed in ymis et convallibus. Et virgo Maria convallis fuit et humilis, que quo dammodo per humilitatis et castitatis virtutem conplantari sibi meruit Verbum caro factum et sicut infinite distancie oleastro nostre humanitatis inseri, nostreque moralitatis carni ypostatice iungi, quin ymo ut dicatur potius assumendo carnem nostre fragilitatis, eam quasi oleastrum olive conplantavit, quando carnem divinitas assumpsit et eam sue radici et divinitatis pingwedini sociavit, non te in quam, o Singularis, post Cristum et sola inter mortuos. – Libera Virgo et Mater oleastro similem idcirco dico que feta Sancto Spiritu, sicut oliva speciosa in campis. Ita et fructifera nobis magis fructificasti in Filio tuo, quam Ewa in populo universo, que multiplicavit gentem et non magnificavit leticiam. Tu vero abstulisti tristitiam et multiplicasti cum gente leticiam. Tu es celis celum nobilius, tu es paradiso prothoplastus cum prole cecidit per uteris tui paradysum mortuum genus humanum venixit. In illo paradiso ortum est peccatum, quod in tui uteri paradiso penitus est abolitum. Tu es fons signatus, qui fontem vite genuit, paradisi fluvius, qui quadrifarie eterne fluit, lignum vite, quod fructum

kořesponduje s krásou a líbezností Madon krásného slohu, líbeznou nadpozemsky krásnou tváří, bohatě řasenými šaty a ladným postojem, což má divákovi nebo tomu, kdo se před nimi modlí, připomenout, že před ním stojí zobrazení nové Evy, která přinesla Krista, ušlechtilou olivu, jež dává křesťanovi sílu usilovat o dobrý život, a tak vejít spolu s Marií ke Kristu do věčné krásy. Současně evokuje Jenštejnovy sny, v nichž je Maria s dítětem usazena na zeleném pažitě.

V kázání na slavnost Božího Těla v roudnickém klášteře augustiniánů Jan z Jenštejna vyslovil přirovnání Vtělení k zemědělským pracím: „Onen nebeský zemědělec zavlažil místo své sadby, když oplodnil Duchem lůno Marie. Mariino lůno je pole, které nebeský zemědělec Bůh Otec obdělává svým Slovem, Duch Svatý je svým zastíněním zalévá, celá svatá Trojice dává vzrůst a zúrodňuje. Odtud země, to je Maria, vydává plod, tedy samotné slovo, jak říká prorok: A naše země vydá své plody.“⁸⁵⁸

Výroky o Marii v Jenštejnově díle uzavírá traktát *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie*, kde se Jenštejn věnuje významu Mariina jména a jeho jednotlivých písmen, a vysvětluje rovněž drahocennost tohoto jména: „Maria je nejdůstojnější jméno, protože ze sebe počala Krista, nesla v sobě Syna Božího, porodila Krista ze sebe, a proto je obdivuhodnou nádobou, dílem Nejvyššího, svatyní Ducha Svatého. Sladké je tedy jméno Marie, šťastné je samotné jméno Marie, šťastný je Mariin poklad.“⁸⁵⁹

vite pertulit, flos campi per pulchritudinis et venustatem, liliū candidum per mundicie sanctitatem, rosa purpurea per ferventem caritatem, viola constancie per devocionis veritatem, nardus fragrancie per odoris suavitatem, mirtus temperancie per paciencie humilitatem. Nos igitur, clementissima. post flebilem nostre noverice casum, altera in spiritu et veritate Mater nostra, ad paradisi incolatum velis reducere et inter paradisi amena virecta florentum semper nemorum collocare, ubi sancti plantati in domo Domini florent et iusti germinant sicut liliū, ut post bona opera meritorum, post talentum fideliter feneratum, post certamen vite certatum, post bravium victoriae reportatum, post finem bene consumatum, prata paradisiaca conscendere valeamus sine fine virencia prestante Domino nostro Iesu Cristo, qui vivit et regnat in secula seculorum. Amen.“

⁸⁵⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 231ra – *Sermo de Corpore Christi primus factus in monasterio Rudniczensi* – „Ille enim celestis agricola rigaverat ortum plantacionis sue cum uterum Marie Sancto spiritu fecundaverat. Est ergo venter Marie ager quem Pater et agricola celestis Verbo suo plantavit, Spiritus sanctus obumbrando irrigavit, ipsa simul sancta Trinitas incrementum dedit atque fecundavit. Unde terra, id est Maria, fructum protulit, ipsum videlicet Verbum Dei dicente propheta: Et terra nostra dabit fructum suum.“

⁸⁵⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 285ra – *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie* – „Maria nomen est dignissimum, quia de se concepit Christum, in se portavit Dei filium, ex se peperit Christum, et ideo est vas admirabile, opus excelsi, sacrarium Spiritus sancti. Dulce ergo nomen Maria, felix nomen ipsum Maria, felix ipse thesaurus Marie.“

7.1.2.7 Eucharistický akcent vtělení

Text ze čtvrtého kázání *Super Missus est* pojednává o neviditelném Bohu, který se stává viditelným v těle, v kontemplaci a v tajemství těla a krve pod způsoby chleba a vína. Moc Nejvyššího zastínila Pannu v lůně, nás lidi ve světě a anděly v nebi. Zastínil nás nyní na zemi, takže vidíme jen nejasně jako v zrcadle, protože on je v oslaveném těle.⁸⁶⁰

O tom, že byla Maria, *gracia plena*, tedy naplněna milostí v jiném smyslu než ostatní lidé, pojednává Jan z Jenštejna v šestém kázání *super Missus est*. Maria byla nejen naplněna milostí jako Alžběta, ale byla svatostánkem skutečného pramene milosti, Krista, kterého nosila v lůně.⁸⁶¹

V textu jednoho z kázání na slova *Exsurgens Maria* se Jan z Jenštejna zabývá významy názvů měst Jeruzalém, které znamená „toužící po pokoji“ a Betlém s významem „dům chleba“ a říká, že Marii můžeme správně nazývat Jeruzalémem nebo Betlémem, protože ve svém posvátném lůně nosila pokojného krále a chléb andělů.⁸⁶²

V prvním kázání na svátek Božího Těla, proneseném v roudnickém klášteře propojuje Jenštejn mariánský motiv, myšlenku vtělení a eucharistie, mluví o stromu, plodu a pokrmu: „Panna Maria vydala jako dobrý strom spásné ovoce v příhodný čas, kdy porodila svého Syna, našeho Pána Ježíše Krista, který se pak při večeři s učedníky, když se blížilo jeho umučení, chystal jíst velikonočního beránka: Vezměte a jezte z toho všichni. Toto je moje tělo. A podobě kalich: To je kalich nové smlouvy potvrzené mou krví. To konejte na

⁸⁶⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 180va-180vb – *Homilia quarta super Missus est* – „Et ideo absconditus lucem inhabitat inaccessibilem et nunc latet in utero virginis et quasi absconditus vultus eius. Ast tamen cum apparuerit gloria eius virgoque puerpera pariet apparebit et ipse speciosus forma pre filiis hominum et videbit omnis caro salutare Dei nostri et Deus erit visibilis in substancia carnis, ymmo et nobis gustabilis per gratiam contemplacionis, fruibilis in misterio carnis et sanguinis quibus seipsum tribuit abscondite sub speciebus panis et vini et presertim illis qui ex corde toto diligunt illum vincentes mundum sicut scriptum est: Vincenti dabo manna absconditum et nomen novum. – Obumbravit ergo virtus Altissimi virgini soli in utero, hominibus nobis in seculo, angelis in celo. Nobis autem in cibo et potu suo obumbravit, nobis hic in terris, quia in enigmate et speculo obumbravit, in celis sicuti est in corpore glorificato.“

⁸⁶¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 184rb – *Homilia sexta super Missus est* – „Vere enim gracia plena erat que in mulieribus tocius Trinitatis gratiam promerebatur, que Spiritu sancto repleta largitorem omnium graciaram de virginalis uteri fecunditate produxerat, que non solum Dei gratiam prout Elyzabeth, sed ipsum verum fontem gracie, videlicet Christum ventris tabernaculo paritura erat.“

⁸⁶² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 199rb – *Homilia sexta super Missus est* – „Recte ergo Maria Jerusalem vel Bethleem dicitur, quia regem pacificum et panem angelorum suo tunc sacrato gestavit utero.“

mou památku.⁸⁶³ Tento myšlenkový koncept je výtvarně vyjádřen u krásných madon, kde Maria drží Ježíška, plod života svého, a ten drží opět plod – jablko. Je to jednak připomínka plodu, který Eva v ráji přes zákaz utrhla, ale také připomínka, že nové jablko, nové ovoce, je eucharistie. Pokud bychom šli v uvažování za rámec tohoto textu, oním ovocem je *Malogranatum* – granátové jablko, symbol eucharistie, o níž pojednává stejnojmenný spis zbraslavského cisterciáka.

Další úryvek z eucharistického kázání, proneseného někdy v první polovině 80. let 14. století v klášterním kostele augustiniánů v Roudnici, tak jako obvykle propojuje téma vtělení a eucharistie. Jenštejn říká: „V pravdě v chlebu připravuješ skutečné a pravdivé tělo Ježíše Krista, to tělíčko, které se stalo v lůně Panny Marie tělem, které bylo utvořeno z její krve, které ukryla v jeslích, které kojila svými ňadry. Toto tělo je chléb, toto tělo je pokrm, který se rozdává k jídlu, tělo, které vytrpělo strašnou smrt, když viselo na kříži, které zemřelo a vstalo z mrtvých, které vystoupilo do slávy a sedí po pravici Boha Otce.“⁸⁶⁴

V homilii na vánoční příběh z druhé kapitoly Lukášova evangelia Jenštejn spojuje vtělení a narození Krista s eucharistií spojením živého chleba, světla a plenek takto: „Abychom lépe pochopili tajemství toho všeho, můžeme skutečně skrze dítě pochopit budoucí krmí, jak o sobě mluví: Já jsem živý chléb, který sestoupil z nebe, do plenek, mystického důkazu, protože ten, který byl ve Starém zákoně jakoby zahalen jakousi mlhou, jak říká Job: Ten, který přikryl světlo temnotou jak plenkami, nakonec se narodil v Novém zákoně, aby se nám světlo mohlo zjevit ve tmě.“⁸⁶⁵

⁸⁶³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 231ra – *Sermo de Corpore Cristi primus factus in monasterio Rudniczensi* – „Illum ergo fructum salutarem arbor bona virgo Maria in tempore oportuno produxit quando Filium suum Dominum nostrum Iesum Christum parturivit, qui tamen appropinquante passione Pascha manducaturus cum discipulis in cena discubuit seipsum in cibum et potum tribuit prebuita dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes. Hoc est corpus meum. Similiter et calicem: Hic calix novi testamenti est in meo sanguine. Hoc facite in meam commemorationem.“

⁸⁶⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 231va – *Sermo de Corpore Cristi primus factus in monasterio Rudniczensi* – „Revera enim in pane conficis veram carnem et corpus Iesu Christi, illud corpusculum, quod in Marie virginis utero est caro factum, eius sanguinibus coagulatum, quod in presepe latuit quod Maria uberibus aluit. Hec caro ille panis, hoc corpus ille cibus qui seipsum in escam tribuit, qui in patibulo crucis suspensus diram mortem sustinuit, qui mortuus est et resurrexit, qui ascendit in gloria et ad dexteram sedet Dei Patris.“

⁸⁶⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 258va – *Homilia secundum Lucam „Exiit edictum“* – „Ceterum ut misterium omnium horum limpidius capiamus, intelligere quidem possumus per puerum futurum pabulum, prout ipse de se loquitur: *Ego sum panis vivus, qui de celo descendi* per pannos, misticum documentum, quia qui in veteri lege, quasi quadam caligine velabatur, sic ait Job: *Quis conclusit caligine lucem et quasi pannis*

Dalším důkazem myšlenkového spojení církve, vtělení a eucharistie v Jenštejnových textech je pasáž z kázání na Boží Tělo v roudnickém klášteře: „Co tedy rozumíme vdovou ze Sarepty v Sidónsku, [která měla v nádobě hrst mouky a dva kusy dřeva na oheň], než církev, která vzešla z národů a jako vdova tehdy milovala ženicha. Co jiného rozumíme církví, než Slovo v božských věcech ještě nevtělené, nádobou Mariino lůno, v němž byla uchováována hrstka mouky, z níž byl učiněn živý chléb Kristus, u kterého se jeví všechny věci jako hrstka. Pod skutečným synem ženy rozumíme vtěleného Syna Panny Marie, stejně jako pod dvěma dřevy si představujeme kříž Pánova utrpení, který nám přinesl ovoce spásy.“⁸⁶⁶ Právě tyto tři skutečnosti víry: církev, vtělení a eucharistie jsou teologickými akcenty prezentovanými krásnými madonami a pietami. Jablko v ruce dítěte je pak symbolem spásy, které v tomto textu reprezentují dvě dřeva.

7.1.2.8 Krása Panny Marie

Vzhledem k tomu, že jedním ze základních atributů krásného slohu je krása, čekali bychom silná vyjádření k tomuto tématu i v textech Jana z Jenštejna. Taková vyjádření lze v Jenštejnových pracích nalézt, ale mají čistě teologický kontext a nejsou zdaleka tak častá.

Jenštejn pro označení krásy ve svých textech užívá v zásadě čtyři výrazy, a to *venustas*, *pulchritudo*, *amenitas* a krásnou bytost označuje jako *formosus* či *formosa*.

V případě *venustas* Jenštejn kromě známého a citovaného verše kantilény, kde označuje Pannu Marii jako *Venus almae venustatis*,⁸⁶⁷ používá toto slovo například jako označení vnitřní kvality Panny Marie, kdy si pro tuto vnitřní krásu Ježíš vybral pro své vtělení právě ji: „Nyní se však musíme obrátit k domu, který si Moudrost postavila, svatému domu, jehož vnitřek byl neposkvrněný, ozdobený ctnostmi a krásou mravů, do něhož vstoupil především král slávy, když neměl mezi dcerami Izraele jinou dceru, u níž by mohl

infancie involuit, natus tandem in lege nova, ut lux in tenebris nobis manifestatur.“

⁸⁶⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 230vb-231ra – *Sermo de Corpore Christi primus factus in monasterio Rudnicensi* – „Quid ergo intelligimus per mulierem viduam in Sarepta Sydoniorum aliud quam ecclesiam, que ex gentibus processit et velud vidua tunc sponso caruit, per ecclesiam quid aliud quam Verbum in divinis nondum incarnatum, per ydriam vero uterum Marie virginis, in quo farinula ad instar pugilli habetur, de qua panis vivus ipse Cristus conficitur qui ideo ad instar pugilli esse perhibetur, quia pugillo suo universa contraire videtur. Per filium vero mulieris incarnatum Filium Marie virginis, per duo quoque ligna crucem intelligimus dominice passionis, que fructum nobis protulerunt salutis.“

⁸⁶⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155ra – *Cantilena de eadem* [i. e. de Nativitate Domini nostri Iesu Cristi].

složit hlavu. Proto ho králova matka a dcera přijala zevnitř do dívčího přístřeší a učinila ho pánem svého domu.⁸⁶⁸

V případě použití termínu *pulchritudo* nebo přídavného jména *pulcher / pulchra* jde o vnější krásu. Například v kázání ke svátku Panny Marie Sněžné Jenštejn přirovnává Pannu Marii ke „sněhu, který je nejkrásnější na pohled“,⁸⁶⁹ v kázání na svátek Nanebevzetí Panny Marie je označena coby „nejkrásnější růže z Jericha“,⁸⁷⁰ a „krásná jako měsíc“,⁸⁷¹ což je citace z Písně písní.⁸⁷²

Co se týká výrazu *amenitas*, Jenštejn je použil v souvislosti s Pannou Marií, když psal o vhodnosti data svátku Navštívení Panny Marie na jaře, kdy krása přírody ukazuje na krásu Panny Marie.⁸⁷³ Latinský výraz *amenitas* znamená krásu ve smyslu atraktivnosti, protože slovo může také označovat šarm nebo luxus.

Nakonec se podívejme na výraz *formosus* či *formosa*. Toto slovo znamená vnější krásu, formální krásu. Jenštejn toto slovo ve spojení s Pannou Marií použil například v kázání o Navštívení Panny Marie, kde píše, že Maria jako krásná vstupuje do Jeruzaléma, což je opět citace z Písně písní,⁸⁷⁴ a následně rozvíjí myšlenku, že jako Maria vstupuje do svatyně, tak Bůh v Kristu vstupuje do ní jako do chrámu v Jeruzalémě.⁸⁷⁵ Dále Jan

⁸⁶⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 21vb – *Libellus secundus ad honorem Dei et BMV Visitacionis* – „Modo vero ad domum, quam Sapiencia sibi edificavit proxime remendum est domum in quam sanctam domum incontaminatam in mensis adornatam virtutibus atquem morum venustatam monilibus in quam precipue introivit Rex glorie cum non haberet inter alias filias Israel, ubi caput reclinaret. Hunc igitur mater et filia regis ab intus puellari suscepit hospicio constituens eum Dominum domu sue.“

⁸⁶⁹ BAV, Vat. Lat., f. 244ra – *Sermo Marie Nivis* – „Est similiter Maria sicut nix pulcherrima ad intuentum.“

⁸⁷⁰ BAV, Vat. Lat. f. 245vb – *Sermo primus de Assumpcione factus ad sanctam Mariam in pede pontis* – „Rosa in Iericho pulcherrima.“

⁸⁷¹ BAV, Vat. Lat. f. 245vb – *Sermo primus de Assumpcione factus ad sanctam Mariam in pede pontis* – „Pulchra ut luna.“

⁸⁷² Pís 6,10 – „Kdo je to: vychází jak zora, krásná jak luna, jasná jak slunce, hrozná jak seřazené šiky?“

⁸⁷³ BAV, Vat. Lat. f. 25va – *Libellus secundus ad honorem Dei et BMV Visitacionis* – „Porro id eciam festum institutum est et videtur autenticum ex ipsius amenitate, anni nempe ameniorem partem peroccupat et enim idipsum institutum est et videtur autenticum ex ipsius amenitate in inicio in censionis Maria et sive apostolis tempore quoque vernali, cuius pulcritudinis descriptionem presentibus pretermittimus.“

⁸⁷⁴ Pís 6,4 – „Krásná jsi, moje milá, jako Tirza, půvabná jak Jeruzalém, hrozná jak seřazené šiky.“

⁸⁷⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 197 ra – *Omellie super Exsurgens Maria – Omellia quarta* – „Ergo Maria intravit primo et per confessionem et denuo intravit in civitatem Juda personaliter in templum ut prius adoraret, grates Deo Patri redderet, quod eam unigeniti Filii sui Matrem constituisset. Intravit igitur in civitatem Juda,

z Jenštejna tento výraz použil v kázání na svátek Panny Marie Sněžné, kde přirovnává krásu Panny Marie ke kráse bělostného sněhu.⁸⁷⁶ Podobný motiv Marie jako zářícího sněhu díky svitu Krista – slunce spravedlnosti lze nalézt v Jenštejnově kázání na evangelium o Proměnění Páně.⁸⁷⁷

Jan z Jenštejna používá atributy krásy ve vztahu k Panně Marii čistě v teologickém smyslu, který nezřídka poté rozvíjí poetickými obraty. Inspirací pro úvahy o kráse mu byla zpravidla biblická kniha Píseň písní. Vyjádření krásy ve vnější líbeznosti krásných madon je podle mého názoru logickým průmětem teologických úvah do výtvarného umění. Z toho však bohužel nelze zjistit, jak intenzivní vliv měl tento Jenštejnův přístup k biblickému textu a jeho rozvinutí v poetických pasážích kázání na podobu výtvarných děl, zvláště madon, piet a assumpt krásného slohu.

7.2 *Assumpta, Immaculata*

Ikonografické téma assumpty souvisí s Mariiným nanebevzetím. Jan z Jenštejna zastával názor, prohlášený za dogma až v roce 1950, že Maria byla po svém zesnutí vzata s tělem i duší do nebe, což bylo ostatně přesvědčením církve už od starověku. Assumpta, madona stojící na měsíci podle popisu 12. kapitoly biblické knihy Zjevení, je často doplňována motivem jablka, které podává dítěti. Toto gesto vyjadřuje lásku Matky k Synovi, ale také známou paralelu Evy a Marie – novou Evu. Panna Maria je prezentována jako nová Eva, pomáhající Kristu, novému Adamovi v díle vykoupení. Teologicky tak toto zobrazení

idest in Jerusalem, que *visio pacis* interpretatur, pacem quesivit. Sed minime in hac terrena Jerusalem invenit in qua animam suam postmodum doloris gladius pertransivit et que hic manentem civitatem non habuit toto desiderio anhelabat ad superna Jerusalem pervenire que non dicitur pacis visio, sed pacis eterne fructio pax et requies sempiterna.

⁸⁷⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 244rb – *Sermo Marie Nivis* – „Sicut nix, qua in rebus materialibus nichil est candidius, visum ebetat, disgregat cum nimis inspicitur, sic cum Mariam contemplantur, species propter eius sublimitatem et nostram pravitatem oculi nostri attenuati sunt. Contemplancium ergo facit eam avolare oculos ac eos propter ineffabilem suam excellenciam reverbera, attenuat et variat, quia formosa est valde et incredibili pulchritudine omnium oculis graciosissima et admirabilis ipsa apparet.“

⁸⁷⁷ BAV, Vat. Lat. 1122 – *Homilia secundum Matthaem* „*Assumpsit Iesus Petrum*“ – „Sic Maria per solem iusticie plenius et perfeccius candida nec quidem ipso sole prius in passione obscurato a tamquam leproso reputato fuscatur sicut in Canticis ipsa loquitur: *Nolite*, inquit, *me considerare quod fusca sum, quia decoloravit me sol* et alii, licet fuerit iniuriis lacessita ut opinioni pravorum nigra appareat, sed formosior. Tamen exinde fuit atque candidior nec frigiditatem timoris aliquando laxavit indebite.“

souvisí rovněž s pojmy *corredemptrix* nebo *auxiliatrix*. Krásnoslohá Assumpta byla s velkou mírou pravděpodobnosti osazena na konzolu v závěru chóru katedrály sv. Víta.⁸⁷⁸ Socha se nedochovala, ale konzola s tváří měsíce ano. Panna Maria jako Apokalyptickou žena je znázorněna na kasulovém kříži, který se dnes uchovává v Diecézním muzeu v Tridentu.⁸⁷⁹ Kříž byl součástí kasule z modrého sametu a je vyšíť hedvábím a zlatem na lněném podkladu, zdobené s drahokamy a korály. Kdysi obsahoval i perlovou výšivku, která se později ztratila. Kromě Marie je na něm zobrazen sv. Petr s velkým klíčem v ruce, sv. Jan Evangelista, dále patron Tridentu sv. Vigilius a v nejspodnějším poli kříže donátor s červenobílým lichtejnštejnským erbem. Výšivka pochází z Prahy a vznikla mezi lety 1390 a 1391. Maria stojí na měsíci, obklopují ji sluneční paprsky. Na její pravici sedí nahý Ježíšek, jemuž Maria podává levou rukou jablko. Dítě má kolem hlavy svatozář, zatímco Maria je korunovaná.⁸⁸⁰

Další zobrazení Panny Marie ve slunci se nachází ve farním kostele sv. Jakuba v Libiši na jižní stěně chóru. Nástěnná malba je z doby kolem roku 1390 a zobrazuje Pannu Marii s korunou na hlavě a se svatozáří kolem hlavy, jak drží v levé ruce žezlo. Za zády má sluneční kotouč a stojí na měsíci, který je složen ze zlatého srpku a z části, která jej doplňuje do úplňku. Tato část má obličej. Na Mariiň pravici sedí nahý Ježíšek. Na hlavě má svatozář s křížem, levicí se dotýká Mariiiny tváře, pravice je volná. Nad Marií je anděl v ochranném gestu, po stranách výjevu jsou andělé s hudebními nástroji. Vlevo sedí Sibyla s bílým závojem na hlavě a s nápisovou páskou v levé ruce ukazující pravici na Marii s dítětem. Z pravé strany výjevu sedí císař Augustus v analogickém gestu.⁸⁸¹ O předpovědi Sibyly císaři Augustovi týkající se narození Krista se zmiňuje i Jan z Jenštejna ve svých spisech.⁸⁸² Ve středověku byl znám text o starověkých ženských věštbách známý jako Proroctví desáté Sibyly. Vypráví o deseti věštkyních, které prorokovaly z posvátných míst v oblastech kolem Středozemního moře. Desátou z nich byla Sibyla Tiburtská.⁸⁸³ Ta měla předpovědět Narození Krista. Jedna z legend vypráví, že císaři Augustovi ukázala vidění Panny Marie

⁸⁷⁸ HOMOLKA 1977, 125–126, 132; Mudra–Novotný 2020, 93.

⁸⁷⁹ Museo Diocesano Tridentino, inv. č. 10.

⁸⁸⁰ Ewelín Wetter. In: FAJT 2006, 446–447, kat. č. 144.

⁸⁸¹ FAJT/BOEHM 2006, 468–469.

⁸⁸² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 20vb – *Libellus secundus ad honorem Dei et BMV Visitacionis* – „Hic tandem cum eadem totus orbis dum describitur in Bethleem, venit ubi et filium suum unigenitum legitur peperisse canunt denique historie Sibillam prophetissam Augusto vaticinando predixisse Cristum de Virgine nasciturum.“

⁸⁸³ Tibur je Tivoli nedaleko Říma.

s dítětem, což mu zabránilo, aby se prohlásil za božského. Podle Proroctví desáté Sibyly se na obloze objevilo devět různých slunců. Jedno z nich je krvavě rudé a znamená éru, v níž Panna jménem Maria porodí dítě Ježíše, které bude Božím Synem. Středověcí autoři věřili, že toto proroctví je autentické. Ve skutečnosti vzniklo na základě řeckého textu, který sepsal neznámý křesťanský spisovatel ve 4. století po Kristu. Tento text byl následně kolem roku 1000 přeložen do latiny a velmi se rozšířil.⁸⁸⁴

7.2.1 Inspirace v Jenštejnových textech

7.2.1.1 *Maria a nebe*

I když bylo teologické téma Nanebevzetí Panny Marie prohlášeno za dogma až v roce 1950 papežem Piem XII., již v Jenštejnově době bylo Nanebevzetí velkým svátkem. Není proto divu, že se odráželo jak v literatuře, tak ve výtvarném umění. Maria nanebevzatá je vítězná matka, která je podle biblické knihy Zjevení je v nebi, je oděna sluncem, pod nohama má měsíc a kolem hlavy hvězdy. V době krásného slohu se toto mariánské tajemství zobrazovalo především prostřednictvím madony zvané *Assumpta*.

V literárním odkazu pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna se zachovala tři kázání k tomuto svátku. Jedno bylo proneseno u johanitů na Malé Straně, nedaleko arcibiskupského dvora, druhé v pražské katedrále a třetí v Roudnici.

V prvním kázání si Jenštejn pohrává s krásou Panny Marie a příjemnými vůněmi: „Po její kráse zatoužil Král slávy a dal jí přednost před krásnými dcerami Jeruzaléma, aby po jeho pravici stála královna ve zlaceném oděvu, krásná jako měsíc, vyvolená jako slunce, děšivá jako šik uspořádaný v ležení. Je to ona, kdo v tento den kráčí pouští tohoto světa ve vůni myrhy a kouři kadidla, proutek příjemné vůně.“⁸⁸⁵ Jenštejn shrnuje smysl tajemství Nanebevzetí tak, že podle zbožné víry církve skutečně byla slavná Panna vzata do nebe s duší i tělem. Jsou pro to čtyři důvody: Maria je archa posvěcení, a proto jako archa, tedy i tělo, je vzata do nebe. – Maria byla na zemi hodna nosit ve svém těle Krále nebe a země, proto i její lůno musí být přijato do nebe, protože bylo nebem na zemi. – Třetí důvod je, že se nikde nepíše, že by tam byl hrob Panny Marie. – Čtvrtým důvodem je, že pokud Henoch byl

⁸⁸⁴ K tématu například DRIESHEN 2024.

⁸⁸⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 245vb. – *Sermo primus de Assumpcione factum ad Maria in pede pontis* – „Huius enim speciem concupivit rex glorie pre speciosis filiabus Ierusalem ut assisteret a dextris suis regina in vestitu deaurato pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata. Hec est enim, que hodierna die ascendit per desertum huius mundi ex aromatibus mirre et thuris fumi, virgula fragrantis odoris.“

unesen s tělem a Eliáš v ohnivém voze do ráje, tím více Maria, která je vzorem všech proroků.⁸⁸⁶ Nyní Maria přebývá na nebeském dvoře, její nanebevzetí je naše oslavení. Na zemi byla svědkyní Kristova vtělení, ale po nanebevzetí je naší prostřednicí a obhájkyň v nebi, protože náš prostředník a obhájce Ježíš Kristus už vystoupil do nebe. Bylo tedy nutné, aby Maria, naše prostřednice a obhájkyň podobně vystoupila do nebe a přisedla ke svému Synu, aby jej usmířovala a přimlouvala se za nás.⁸⁸⁷

Nakonec nazývá Jenštejn Marii dokonce spasitelkou: „Toto je, nejdražší bratři, proměna pravice Nejvyššího. Vidíme, že touto změnou se Eva proměnila v Marii, porušitelka v spasitelku (zachránkyňi), macecha v matku.“⁸⁸⁸

⁸⁸⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 246va–246vb. – *Sermo primus de Assumpcione factum ad Maria in pede pontis* – „Ad presens autem ad honorem gloriose Virginis persuadere intendimus pie credendum fore christifidelibus et veraciter eandem Virginem gloriosam simul in anima et corpore fore assumptam. Quod et quatuor rationes adduci possunt et comprobari: Primum per dictum propherte dicentis: Surge, Domine, in requiem tuam tu et archa sanctificationis tue. In requiem quidem videtur Dominus tunc assurgere quando celos ascendit, ubi est requies sempiterna; videtur eciam archam sanctificationis sue simul assumere quando Mariam, vere sanctificationis sue archam, ad veram requiem in corpore videtur assumpsisse. Secunda ratio est: Canit enim sancta mater ecclesia dicens: Quia quem celi capere non possunt tuo gremio contulisti. Si ergo hec Virgo visceribus suis celi et terre regem digna fuit baiulare, portare quem celi minime capiebant, quomodo benedictus eius uterus non tam celo fuit maior et super omnes celos sublimior? Si ergo maior celo, quare non in celo, vel pocius supra celum? Est eciam tertia ratio, seu presumpcio satis grandis, quia Virgo beata per neminem legitur in sepulcro fore inventa, ubi ergo fuit assumpta videlicet, an depredita seu furara. Quia neque depredita neque aliter ablata est, quia nullibi legitur. Quare ergo magis pie credendum est eam pocius assumptam quam ablatam, depreditam vel furatam. Quarta ratio et ultima breviter hec est: Si Enoch cum corpore raptus est, si Elias in curru igneo in paradysum similiter assumitur, qui expectabat redempcionem in Maria. Quomodo ergo omnium prophetarum exemplar Maria, que vere est verus currus Israel et auriga, non assumeretur?“

⁸⁸⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 246vb. – *Sermo primus de Assumpcione factum ad Maria in pede pontis* – „Tercio eciam considerandum nobis est eius eterna mansio, quo scilicet in celesti curia permaneat. Revera enim eius assumpcio nostra fuita glorificacio. Ipsa namque in terris erat testis Christi incarnationis dominice, sed post assumpcionem suam nostra facta est mediatrix in celis, quia noster mediator et advocatus Christus Iesus iam celos conscenderat. Necesse ergo erat, ut Maria, mediatrix et advocata nostra, similiter celos conscenderet filioque suo adesset, eum placaret atque pro nobis interpellaret.

⁸⁸⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 246vb. – *Sermo primus de Assumpcione factum ad Maria in pede pontis* – „Hec, carissimi fratres, mutacio dextere Excelsi, qua mutatam conspicimus Evam in Mariam, prevaricatricem in salvatricem, novercam in matrem.“

V druhém kázání arcibiskup říká, že lůno Panny Marie je dokonalejší než nebe. Nebe bylo roztaženo jako plášť. Jeho dokonalost a rozsáhlost umožňuje, že ten, kterého nepojala nebesa, se vešel do Mariina lůna.⁸⁸⁹

Dále se Jan z Jenštejna zabývá nuancí, zdali je správné nazývat Marii měsícem, když v Apokalypse je ženou s měsícem pod nohama. Jemu se zdá vhodnější nazývat ji měsícem, protože měsíc přijímá světlo od slunce a podobá se slunci více nežli všechny hvězdy na obloze. Navíc pod nohama má jen srpek měsíce a vypadá to tedy, jako by toho světla ubývalo. Nicméně je jasné, že tato Panna je vznešenější než nebesa a zářivější než světlo, je obklopená sluncem a jako štír šlape na měsíc pod nohama, hlavu má ozdobenou diadémem dvanácti hvězd.⁸⁹⁰ Tyto myšlenky korespondují s faktem, že konzoly nebo podstavce pod krásnoslohyými assumptami zobrazují nikoli jen srpek měsíce, ale také jeho větší výseč, jako je tomu například u Assumpty z Tismic nebo na konzole v závěru chóru katedrály sv. Víta v Praze.

Jan z Jenštejna se dále zabývá nebeskými tělesy. Marie je nebem, a proto v sobě přijímá všechna znamení nebe: je sluncem, měsícem, je přirovnávána ke hvězdám, je tedy nebeskou klenbou ozdobenou všemi světly.⁸⁹¹ Je dokonce pevnou a dokonalejší nebeskou klenbou, protože při porodu neztratila panenství. Na nebi koluje zvěrokruh s dvanácti (bissenis tj. dvakrát šesti) znameními, což je počet dvanácti apoštolů. Na sedmi planetách spočívá Duch Páně: Duch moudrosti a rozumu, Duch rady a síly, Duch vědění, zbožnosti a

⁸⁸⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 247rb – *Sermo secundus de Assumpcionie factus in ecclesia Pragensi* – „Apcius enim et perfeccius Marie uterus celum dicitur, in quo celi et terre Conditor suscipit, qui pugillo suo celum et terram conclusit, cuius etiam celum sedes est et terra scabellum pedum suorum, ut Ysaías propheta testatur. Hoc etiam et alius propheta dicit: Extendens celum sicut pellem, ac si aperte dicat: extendit uterum Virginis, qui utique pellis est veri Salomonis, sicut celum, ut si innueret, quod extensus Marie virginis uterus sit celum nostri Salvatoris, ampla perfectio pellis Marie, que eum celi celorum non capiunt, tota cepit.“

⁸⁹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 247va-vb – *Sermo secundus de Assumpcionie factus in ecclesia Pragensi* – „Vidi et Iohannes in Apocalipsi mulierem amictam sole et lunam sub pedibus eius et in capite eius coronam stellarum xii. Nec cuiquam conveniens videatur, quod eam iam lunam, iam sub eius pedibus lunam esse dixerim, nam proprietate lune magis commendabili considerata, quod ipsa recipiens lumen a sole, plus aliis astris in celo sidereo eidem assimilatur, eam lunam appellavi considerata nichilominus alia proprietate lune, qua nobis quandoque videtur in lumine deficere, eam sub Marie pedibus esse conspiciamus. Unde ergo hanc Virginem liquet celis fore sublimiorem omnibusque luminaribus clariorem, que sole velut scorpio circumplexa lunam calcat sub pedibus et in dyademate capitis bisseis adornatur sideribus.“

⁸⁹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 247vb – *Sermo secundus de Assumpcionie factus in ecclesia Pragensi* – „Et potest magis proprie hec Virgo celum appellari. Ipsa namque recipit in se omnia celi signa; ipsa enim est sol, ipsa luna, ipsa stellis comparatur, ipsa igitur firmamentum omnibus adornatum luminaribus.“

bázně Boží. Tam Saturn nasycuje dobrými věcmi řády andělů, tam je Jupiter konejšen umírněností vyznavačů, tam Mars zčervená krví mučedníků, tam Slunce spravedlnosti Kristus vychází, tam Venuše s panenskou láskou následuje Beránka, kamkoli jde, tam je Merkur odmítnut opravdovou chudobou mnichů, tam je Luna oživena opravdovým jasem pravého Slunce, tam se oblaka evangelistů vznášejí kontemplací a prší z nich nauka, čemuž se obdivuje Izaiáš, když říká: Kdo jsou ti, kdo plynou jako mraky? Tam je duha mezi mraky slávy, totiž lůno Panny podobné duze, která slibuje pokoj na zemi, jak říká Pán: Kladu do mraků svou duhu a ta bude znamením smlouvy mezi mnou a vámi. Celé nebe tedy oslavuje Marii, září a rdí se v jednotě svatých, kteří jsou všichni učiněni v Kristu skrze Marii.⁸⁹²

Arcibiskup v kázání mluví o vzájemné pohostinnosti nebe a země, což se může odrážet ve skutečnosti, že krásnoslohá assumpta není žena bez dítěte, ale s Ježíškem v náručí: „Je zjevné, že Panna Maria přijala Slovo Boha Ootce do pohostinství svého lůna. Proč by tedy Syn na oplátku neuctil ji a nedal jí podobné pohostinství na duši i na těle na nebesích, jak se uráčil zabydlet se v ní také v duši a těle?“⁸⁹³

Kázání končí výzvou k poctě Nanebevzaté: „Ctěme tedy tuto znamenitou matku, vznešenější než nebesa, hojnější než země, jasnější než měsíc, krásnější než hvězdy, kterou jako paní nebe a země, císařovnu a královnu uctívají dnes zástupy všech svatých, kážou o ní, rozjímají o ní a chválí s obdivem její tvář, opěvují její chválu hymny, aby ta, která sedí po

⁸⁹² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 247vb – *Sermo secundus de Assumpcionie factus in ecclesia Pragensi* – „Est eciam Maria apercius atque perfeccius firmamentum et omni ornatu speciosum, presertim ideo, quia firmum, quia et per partum nullum prorsus virginitatis patitur detrimentum, quia ibi sodiacus volvitur bisseis signis annum persolvens curcum duodeno apostolorum numero vero presignatus. Ibi planete septem, septemblici Spiritus sancti gracia roborati, ibi requiescit Spiritus Domini, Spiritus sapientie et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientie et pietatis et Spiritus timoris Domini. Ibi Saturnus esurientes angelorum ordines implet bonis, ibi Iupiter confessorum temperie mitigatur, ibi Mars martirum rubet sanguine, ibi sol iusticie Cristus oritur, ibi Venus cum cetu virgineo amore sequitur Agnum quocumque ierit, ibi Mercurius paupertate condigna monachorum abdicatur, ibi Luna continencium veri Solis reparatur splendorum, ibi evangelistarum nubes per contemplacionem volant et per doctrinam pluunt, de quibus Ysaias dicit admirans: Qui sunt hii, qui ut nubes volant? Ibi arcus inter nebulas glorie, uterus videlicet Marie ad instar extensi arcus pacem terris spondet dicente Domino: Arcum meum ponam in nubibus celi et recordabor federis mei. Totus ergo ether Marie choruscat, splendet et rutilat in unitate sanctorum, qui omnes effecti sunt in Cristo Iesu per Mariam.“

⁸⁹³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 247vb – *Sermo secundus de Assumpcionie factus in ecclesia Pragensi* – „Patet, quod virgo Maria suscepit Dei Patris Verbum in sui ventris hospicium. Cur igitur ipse Filius viceversa eam non honoraret daretque sibi in celis similiter hospicium in anima et corpore, sicut dignatus est inhabitare eam in anima et corpore?“

pravici budoucího soudce, nám svými modlitbami nám získala příbytek v nebi, čehož necht' ráčí dosáhnout sama královna nebes.⁸⁹⁴

Ve třetím kázání k svátku Nanebevzetí Panny Marie Jan z Jenštejna přináší zvláštní myšlenku o tom, jakou péči měla Maria. O její duši pečoval archanděl Gabriel, zatímco o její zevnějšek se staral evangelista Jan. Jediným pomocníkem byl Duch Svátý, který ji naplnil svou milostí a také jí zjevil den její smrti, na který se těšila, protože si celý život přála být s Kristem.⁸⁹⁵

Maria zakusila hořkost smrti už při Ježíšově umučení, nyní se jí pachut' smrti dotýká jen málo. Objevila se také představa pohřebních žalmů andělů, avšak nikoli jako u ostatních smrtelníků s nářky a voláním za odčinění hříchů, ale radostný zpěv odpovídající majestátu a slavnosti.⁸⁹⁶

„Maria je slavná královna nebes a Jákobův žebřík. Vystupovala krok za krokem z nejnižší země po stupních církevní hierarchie. Dosáhla nejprve vši lidské dokonalosti a slávy. Podobě dosáhla andělských zástupů, chórů a hierarchií, až dosáhla vrcholu žebříku, na nějž byl zván Pán. Vyrovнала se manželům, bránícím čest střídmostí mírnosti a šetrnosti, svou plodností panenského manželství, k pannám pokorou a září čistoty, k vyznavačům jednáním podle svatých ctností, k evangelistům perfektním poznáním božských činů, k mučedníkům utrpením své duše a proniknutím meče bolesti, k apoštolům skvělejší službou

⁸⁹⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 250ra–250rb – *Sermo secundus de Assumpcionie factus in ecclesia Pragensi* – „Veneremur igitur hanc matrem eximiam celis sublimiorem, terris uberiorem, luna candidiorem, stellis pulchriorem, quem dominam celi et terre imperatricem et reginam cunei sanctorum omnium venerantur hodie et predicant, contemplantur et laudant eius faciem admirantes, laudibus eam ympnidicis decantantes, ut que a dextris sedet venturi iudicis, nobis impetret mansionem in celis precibus suis, quod efficere ipsa dignetur regina celi.“

⁸⁹⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 250vb – *Sermo tercius de Assumpcione sancte Marie Virginis factus in Rudnicz* – „Gabriel autem angelus semper et ministrabat custodiendo eius animam, evangelista vero Iohannes exteriorum curam gerebat, quia in spiritualium graciaram affluentia non erat necessitas alterius amminiculo quam Spiritus sancti ministerio, qui eam replebat sine medio, qui et manifestaverat ei diem mortis, qua transitura erat de hoc mundo ad Patrem, toto quia a vite sue termino desiderabat dissolvi et esse cum Christo.“

⁸⁹⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, s. 250vb–251ra – *Sermo tercius de Assumpcione sancte Marie Virginis factus in Rudnicz* – „Ibi eciam visio facta fuit angelorum funebres exequias psallencium, non quidem ut aliis mortalibus cum lamentis et fletibus pro expiacione peccatorum et pro venie impetracione, ast letabunde tante maiestati et solempnitati congruentes.“

a posluhováním Kristu, k prorokům plným poznáním a viděním věcí budoucích, k patriarchům přirozeným zplozením jediného Syna a adopcí mnoha dalších.⁸⁹⁷

„Ukázalo se, kolika hříchy herezí je církev nakažena. Ona je však bez hříchu a bez poskvrny a září jasněji než paprsky slunce.“⁸⁹⁸

Častou paralelou k Panně Marii je apokalyptická žena. Jenštejn tento obraz používá často, jako například v díle *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesie)*, kde píše, že když jde o ženu oděnou sluncem, s měsícem pod nohama a s korunou z dvanácti hvězd kolem hlavy, ukazuje to na fakt, že Maria je dokonalejší a vznešenější než nebe.⁸⁹⁹

O Marii Jan z Jenštejna v pasáži druhého kázání na evangelium začínající slovy *Exsurgens Maria* říká: „Ty jsi žebřík do nebe a svatá matka církev si vždy přeje stoupat po stupních na vrcholky nebe. Dokonce tě [církev] vyzvedává společně s anděly tím, že slaví svátek tvého nanebevzetí. Hle, kdy svatá stojící kolem vstanou, když se podívali na Marii, protože viděli, že ona povstala z dálky a nevýslovně. Tak se mohou řádně po slibu shromáždit kroky, jimiž se má vystoupit na vrchol kontemplace.“⁹⁰⁰ V tomtéž kázání je

⁸⁹⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, s. 251vb–252ra – *Sermo tercius de Assumpcione sancte Marie Virginis factus in Rudnicz* – „Ipsa quoque gloriosa celorum regina et scala Iacob de ymis terre scalatim ascendit primo per gradus ecclesiastice yerarchie omnem perfeccionem et gloriam humanam conscendens, ac similiter angelicas legiones, exercitus, choros et yerarchias usquedum ad summitatem scale pervenit, in qua invitabatur Dominus. (...) Conscendit igitur ad coniugatos per virgineam matrimonium fecunditatem, continentes per temperancie et parsimonie frugalitatem, virgines per humilitatem et castimonie radiacionem, confessores per virtutem sanctarum operacionem, evangelistas per divinorum gestorum cognicionem perfeccionem, martires per anime sue passionem atque gladii transfixionem, apostolos per excellencioem Christo famulacionem et ministracionem, prophetas per plenam futurorum cognicionem et visionem, patriarchas per unius filli natualem generacionem et multorum aliorum adopcionem.“

⁸⁹⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 13va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Quantis innumeris hereseos maculis contaminata videbatur ecclesia. Est hec tamen sine macula et sine ruga et super iubar solis clarius elucescit.“

⁸⁹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 51ra – *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesie)* – „In Apokalypsi Iohannes de ea generalius disserens ostendere nititur non tantum eam Ierusalem dici, sed verius celum esse: Vidi, inquit, mulierem amictam sole et lunam sub pedibus eius et in capite eius coronam stellarum XII, id celum dicens, quod sole, luna et stellis consistit, ut sic perfeccius nobiliusque celum esse Mariam demonstraret.“

⁹⁰⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 191rb – *Homilia secunda super Exurgens Maria* – „Et ait sis scala celite semper scalatim exurgere optat sancta mater ecclesia ad celi fastigia. Ymmo super ethera te una cum angelis elevat tue assumpcionis celeberrima colens festa. Ecce quando sancti stantes quando exurgunt. Quando eciam Mariam pro certis longe et ineffabiliter exsurrexisse vidistis. Unde et rite expromissis possunt colligi quoque gradus, quibus in contemplacionis apicem exurgendum sit.“

Maria titulována jako sláva andělů a lidí, žaltář příjemného rozjímání a radosti, citera činného konání a života.⁹⁰¹ Text kázání je završen prosbou o vytáhnutí nás lidí za Marií do nebeské vlasti.⁹⁰²

7.2.1.2 Maria a církev

Maria a církev jsou v celé biblické tradici a na ní navazující teologie, spojené nádoby. Nejinak tomu je v případě Jenštejnova myšlenkového světa. Zmínky spojující téma církve a Marie se objevují v celém rozsahu Mariina života a poslání: od naplnění proroctví a vtělení, přes život po boku Krista včetně jeho utrpení, vzkříšení a nanebevstoupení, až po symbol Marie jako oslavené církve v souvislosti s jejím Nanebevzetím a vizemi zaznamenanými v biblické apokalyptické knize Zjevení.

V první homilii na slova *Missus est* je církev Jenštejnem nazvána jako Jákobův dům, shromáždění všech věřících, kde kraluje Kristus, který je hlavou církve. Církev je nazývána pravým Jeruzalémem, který podle Janovy Apokalypsy sestupuje z nebe, a je ozdobená Bohem jako nevěsta pro svého ženicha, kterým je Kristus, neboť on je její hlavou a vládne v ní jako v království na věky podle božství, podle něhož on spolu s Otcem vládl od věků do věků, když se v čase stal člověkem z Panny Marie a bude vládnout bez konce.⁹⁰³

V díle *Tractatus de potestate clavium* je církev přirovnávána k Josefu a Marii, mezi nimiž došlo k zasnoubení: „Může být jasné o Josefu a Marii, kteří jakýmsi způsobem mohou představovat či zobrazovat matku církev, mezi nimiž došlo k zasnoubení, přesto by se mohlo o Josefovi říci, že je z různých pohledů snoubencem a synem Marie, protože ona je obecně

⁹⁰¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 191va-191vb – *Homilia secunda super Missus est* – „Exurge igitur gloria angelorum et hominum de hac valle miserie. Exurge psalterium suavis contemplacionis et leticie. Exurge cithara active operacionis et vite.“

⁹⁰² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 191vb – *Homilia secunda super Missus est* – „Facias trahens nos post te ad culmen celestis patrie, o Regina misericordie, ad usque tuum thronum et perduc nos ad Filium in odorem ungentorum tuorum et celestium gaudiorum.“

⁹⁰³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 52va. – *Homilia I super „Missus est“* – „Et hec est proprie domus Iacob universorum fidelium congregacio, que est ecclesia orthodoxa Dei, in qua Christus regnat, cuius ipse caput est, que vere Ierusalem nomine appellatur, quam in Apocalypsi Iohannes novam nominat descendentem de celo a Deo ornata sicut sponsam viro suo, qui est Christus, qui est eciam caput eius, in qua ipse ut in regno regnat in eternum secundum divinitatem, secundum quam ipse cum Patre ante omnia secula regnavit et in perpetuum, quando videlicet fuit sub tempore incarnatus de Maria virgine virgine et regnat sine fine.“

matkou všech žijících v Kristu. Sama mohla být nazývána matkou samotného Josefa nikoli nevhodně, protože není pochyb, že žila v duchu v Kristu.⁹⁰⁴

V textu popisuje Jenštejn krásu jarní přírody, kdy všechno rozkvétá a tu přirovnává k církvi, kde lidé usilují o svatost: „Zvláště když se jeví, že tento čas na sebe bere půvab ráje tajemnou rozmanitostí květin, kde září lilie panen, červenají se růže mučedníků, hoří fialky vyznavačů a celá louka církve je jako květena, která se zelená krásou svatosti.“⁹⁰⁵

V díle *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* Jenštejn hovoří o Panně Marii jako o zemi nebo o hoře, na nebo v níž je položen základ církve Ježíš Kristus.⁹⁰⁶

V díle *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* říká Jan z Jenštejna, že Mariino lůno se stalo určitým předobrazem církve, protože Panna Maria přijala Krista do svého lůna jako krále do království. On, který se svým božstvím stal tvůrcem církve, stal se svým přijatým lidstvím její hlavou.⁹⁰⁷

V souvislosti se schismatem Jenštejn přemýšlí v díle *De consideracione (et lacrymis militantis ecclesie)* o Marii jako o Áronově holi. Kniha Exodus vypráví, že když tuto hůl hodil Áron před faraóna, změnila se v hada a když chytil hada za ocas, změnil se nazpět v hůl. Jenštejn vyzývá papeže, aby se této Áronovy hole chopil a současně rozvíjí tuto paralelu v souvislosti s Kristovým vtělením a vykoupením. Ratolest z pahýlu Jesse nebo

⁹⁰⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 38 vb. – *Tractatulus de potestate clavium* – „Eciam hoc liquere potest de Joseph et Maria, que quodammodo aliam potest figurare ecclesiam, inter quos sponsalia licet fuerint, tamen Joseph sponsus et filius Marie diuersis respectibus dici potuit, ut pote cum ipsa generaliter mater sit omnium in Christo viuencium non incongrue ipsius Josephi ipsa mater dici potuit, quem non est dubium spiritu vixisse in Christo.“

⁹⁰⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 25va–25vb – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Presertim cum tempus id amenitatem videatur paradisi pretendere florumque mysticis varietatibus redimitum, ubi lilia candescunt Virginum, rose rubescunt martirum, fiole confessorum flamescunt et totum ecclesie pratum sicut florum, ita sanctorum amenitate virescit.“

⁹⁰⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 14vb – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Quo circa pie menti expedit, Mariam terram vel montem dicere, in quo beneplacitum fuit Deo habitare in eo in qua sine, in quo possit fundamentum poni ecclesie Christus.“

⁹⁰⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 20vb–21ra – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Constat enim festum nostrum ex eo forte autenticum et colendum, quia quidem hec Virgo Deum suscepit in utero ceu regem in regnum videlicet quam eum, quem celi capere non poterat in regno, quod intre se habuit capiebat aut certe ecclesie preferens typum, immo ecclesiam in utero cum sponso suo quodammodo concipiens, copulans et formans in ecclesie regnum regem regum quodammodo continebat ut ille qui auctor ecclesie per divinitatem fuerat, per humanitatem assumptam caput ecclesie fiat.“

Áronova hůl nakonec uschly, nikoli však Panna Maria. Jako onu hůl můžeme chápat i Krista, kterého Bůh hodil na zem, on se změnil v hada a, ten byl vyvýšen na kříž. Jakmile se však hadův ocas chytí, opět se promění v hůl, protože Bůh koná své zázraky na zemi skrze svého Syna, ale na druhé straně se chtěl stát skrze Marii znamením, která mají vyústit ve chválu Stvořitelova Jednorozeného.⁹⁰⁸

V pátém kázání na *Super Missus est* mluví přímo Maria, která se označuje za služebnici Páně a říká: „Já jsem matka nebeského dvora, já jsem matka pravověrné církve.“⁹⁰⁹

Maria má v církvi zvláštní postavení, a to postavení učitelky, píše Jan z Jenštejna. U ní neplatí výrok apoštola Pavla, že žena má v církvi mlčet. Maria mohla učit v chrámě, protože byla sama chrámem věčného Krále, je matkou pravověrné církve, učitelkou katolické víry, teoložkou duchovní moudrosti, jako svatá Kateřina, která vyučila ve víře padesát řečníků. To neodporuje tomu, co Pseudo-Dionýsius předal v díle *O církevní hierarchii*, kde píše, že někteří očišťují, posvěcují a zdokonalují, jiní jsou pasivně očišťování, posvěcování a zdokonalování.⁹¹⁰

⁹⁰⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 61rb–61va – *De consideracione (et lacrymis militantis ecclesie)* – „Hoc luculenter presens scisma edocet, quam sit pestifera mors eorum, quos de hac vita aufert. Tu quoque pontifex summus Aaron tantum comite ut alter Moyses virgam in manibus deferens crudelissimo pharaoni, Siculorum quondam regi, occurris pugnaturus, ut Michael cum dracone sola virga armatorum cuneos aggredieris. Typice autem hec virga de radice Yesse Christus est vel virga Aaron, non tamen cum radice scilicet arida, virgo Maria. Convenit namque utrisque nomen hoc virge, quia nimirum eadem vicissitudine in mutuo invicem amore conveniunt mater et filius, cum pro nobis ipsa jugiter intercedat ipseque filius maternis precibus semper condescendat. Quocirca virga, que Christus est, cum in terram nostram, que est virgo Maria, a summo patre per misterium incarnationis proicitur, in colubrum vertitur, qui demum in cruce ut serpens exaltatur. Sed cauda mox serpentis cum capitur, in virgam iterum revertitur, quia precipue deus per filium omnia miracula sua operatur in terris et econverso per Mariam signa fieri voluit, que in laudem sui cederent unigeniti conditoris.“

⁹⁰⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 183ra – *Homilia quinta super Missus est* – „Ego mater celestis curie, ego mater orthodoxe ecclesie.“

⁹¹⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 206ra – *Homilia nona super Exsurgens Maria* – „Docere ergo Maria potuit in ecclesia sive templo cum ipsa foret templum Regis eterni docere potuit Mater orthodoxe ecclesie, Magistra fidei catholice, theologa spiritualis sapiencie, quod et Katherina sanctissima virgo fecit, que quinquagenos oratores vincens in fide docuit. Hoc et alie fecerunt mulieres et virgines Marie vestigia committantes nec ea repugnant, que de ecclesiastica ierarchia Dionisius tradidit nostrarum ecclesiarum ierarchie assimilans gradusque maiorum et inferiorum ponens et quando maiores minores purgeret, illuminen et perficiant. Ubi ultimarum ierarchiarum describens, quosdam ponit, qui passive tantummodo purgantur illuminanter perficiuntur. Sed non e converso purgant, illuminant et perficiunt.“

Maria označuje pravověrnou církev, protože je bez poskvrny a vrásky, je pannou, snoubenkou a matkou mnoha synů, protože navštívením a pozdravem ukazuje svornost starého a nového zákona.⁹¹¹

7.3 Krásná pieta

Pieta (německy *das Vesperbild*) je ikonografický motiv, který představuje jeden z typů zobrazení Panny Marie a Krista. V tomto případě ilustruje jejich společné utrpení. Zachycuje Pannu Marii s mrtvým Kristovým tělem na klíně. Motiv není přímo opřen o biblické pasáže, ale o středověké meditativní texty. Scéna zobrazuje událost, která by se byla mohla odehrát mezi snímáním z Kříže a ukládáním do hrobu. Obě zmiňované události jsou však okamžiky, u nichž bylo přítomno větší množství osob. Pieta je tedy jakýmsi meditativním zastavením, vznikla totiž jako tzv. *Andachtsbild*, obraz určený k osobní zbožnosti a rozjímání. Zatímco Wilhelm Pinder a Erwin Panofsky⁹¹² charakterizují jako zásadní vlastnost *Andachtsbildu* schopnost vyvolat ve vnímání sounáležitost, spoluprožití a soucit, například Robert Suckale⁹¹³ naopak považuje za důležitou vlastnost jeho mediální charakter a funkční pojetí. K tomuto pojmu se vyslovil v poslední době významně Hans Belting,⁹¹⁴ který považuje *Andachtsbilder* za díla určená spíše k společné pobožnosti, v jejímž rámci vnímání navazuje kontakt s obrazem.

V tomto smyslu měla tedy pieta vyjadřovat Mariinu spoluúčast na vykoupení, která byla dána jejím vlastním utrpením a obětí. Maria nestála pod křížem, aby se dívala na utrpení svého Syna, ale aby jej obětovala.

Literárními prameny výtvarného zpracování piety byly patrně Plancty – Mariiny žalozpěvy. Ty se odehrávaly během pašijových her, které se konaly na Velký pátek, nepozději od 13. století. Slovo *pietas* podle znamená zbožnost nebo dobrota, a zobrazení piety představuje Pannu Marii jako příklad ctností, totiž dokonalé lásky, soucitu a oběti, příklad, který je hodný následování. Odkazuje nás k tomu například text sv. Bonaventury

⁹¹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 206 va – *Homilia decima super Exsurgens Maria* – „Ipsa quoque materius preclusus visceribus, Johannes consumacionem legis et prophetarum sicut scriptum est: Lex et prophete usque ad Johannem ac rursus intemerata Cristi Mater Maria, sine macula et sine ruga, virginem et sponsam et Matrem Filiorum multorum designat ecclesiam orthodoxam convencio quoque et salutatio earum vicissitudinaria veteris et nove legis significat concordiam.“

⁹¹² PINDER 1922 a PANOFSKY 1927.

⁹¹³ SUCKALE 2008, 18, 41.

⁹¹⁴ BELTING 1981, 132–139.

z druhé poloviny 13. století, kde světec vyjmenovává celkem tři aspekty *pietatis Mariae*, a to: *pietas venerationis divinae*, *pietas compassionis ad Christum* a *pietas miserationis ad mundum*, tedy postoj vedoucí k úctě k Bohu, spoluutrpení s Kristem a slitování se nad světem.⁹¹⁵

Dalším možným pramenem k výtvarnému ztvárnění piety byly pravděpodobně texty sv. Bernarda z Clairvaux. Z nich pro tento účel nejdůležitější bude asi *Tractatus de Planctu beatae Mariae Virginis*. Stejně tak může být důležitým textem *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Christi*. Zajímavou souvislostí může být přítomnost tématu piety v *Následování Krista* Tomáše Kempenského, který jako augustinián vychází ze spirituality blízké Janu z Jenštejna. Jaroslav V. Polc se v této souvislosti domníval, že některé pasáže této velmi populární knihy spojené s hnutím *Devotio moderna* mohly vzniknout v augustiniánském klášteře v Roudnici. Výtvarné ztvárnění piety má svůj původ patrně v Itálii, kam se měl tento motiv dostat z Byzance.

Typologicky lze piety 14. století rozdělit na vertikální, horizontální a diagonální. Vertikální piety, jinak označované také jako heroické či mystické se vyznačují svou monumentalitou a nadživotním měřítkem. Jsou do značné míry stylizované a je zde zdůrazněn naturalismus a expresivita utrpení. Maria je zobrazena jako stará žena se žalostnou grimasou, Kristus je poznamenán utrpením. Horizontální piety neboli parlérovské vznikaly pravděpodobně od konce druhé třetiny 14. století. Celé Kristovo tělo je položeno do vodorovné polohy na klíně Panny Marie a výraz obou postav je přirozenější. Panna Maria je zobrazena jako mladší žena, není ale ani mladá ani krásná.

Třetí skupinou jsou potom krásnoslohé diagonální piety. Ty se vyznačují tím, že Panna Maria je zde zobrazena jako mladá žena ideální krásy. Kristu je naopak vyobrazen naturalisticky, je velmi štíhlý a je položen do klína diagonálně k postavě Panny Marie. Důležitá je drapérie Mariina šatu, která je pod koleny a ve spodní části složena z množství mísovitých záhybů a kaskád. Socha působí velmi stabilně.

Krásnou pietou se rozumí obrazová forma, která je pandánem a protipólem krásné madony. I v případě krásných piet je totiž ústřední tematikou ukazování Kristova těla. Krásné piety, stejně jako krásné madony, jsou typem, za kterým stojí teologicky velmi promyšlené téma. Proto u piet, stejně jako u krásných madon, lze předpokládat, že každý zobrazený detail má svůj význam. Důležitá jsou gesta Panny Marie, která mohou znamenat

⁹¹⁵ BÜTTNER 1983, 64 – s odkazem na text sv. Bonaventury.

různé aspekty Mariina podílu na Kristově utrpení a tím i dějinách spásy. Vzhledem k tomu, že piety mají silný eucharistický a ekleziologický aspekt, lze za nimi tušit vliv pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna.

Gesta Panny Marie mohou vycházet z gest a typologie mariánských byzantských ikon. Takovým gestem jsou například levice Panny Marie obrácená vzhůru, která má analogii v ikoně zvané *hodegetria*, a znamená přímlyvné gesto. Na jejím okraji je položena Kristova pravá ruka, kterou Maria drží, ale nezvedá. Je to gesto vyslyšené přímlyvy a současně Mariiny pokory a podrobení se Boží vůli.⁹¹⁶ Stejné gesto můžeme vidět i na výjevech Zvěstování. Tak se ikonograficky propojuje téma Zvěstování s pašijovou tematikou. Současně jsou gesta Panny Marie podobná liturgickým gestům kněze obětujícího chléb a víno při bohoslužbě, z nichž se má stát Kristovo Tělo a Krev. Dalším gestem je *ostentatio*, ukazování Kristova těla, které vyzývá ke spoluúčasti, soucitu a spoluobětování.

Kromě gest jsou důležité další formální znaky. Maria nemá na hlavě korunu, ale loktuši, která je někdy potřísněna kapkami krve, což odkazuje na relikvii ze svatovítského pokladu – *Loktuši Panny Marie* neboli *Peplum cruentatum*. Maria je zde obrazem církve trpící pod křížem, což je aktualizace vzhledem ke schismatu, někdy se objevuje i v souvislosti s roztržením. Maria i církev se zde ukazují jako nadzemsky a ideálně krásné, jichž se nemůže dotknout žádná poskvrna nebo porušení. Kompozičním centrem krásných piet je často Kristova doširoka otevřená rána v boku, symbolicky označovaná jako lůno, z něhož se zrodila církev poté, co z ní po probodnutí vytekla krev a voda. Zobrazení umožňuje vnímateli prožívat *compassio* Panny Marie. Ta zprostředkovává tajemství Kristovy oběti a současně ukazuje cestu ke spáse, a tak se stává *corredemptrix*, spoluvykupitelkou.

Z českých badatelů se krásnoslohy pietám věnoval především Albert Kutal, který začal svou teorii o nich formulovat již na konci 30. let 20. století. Znovu ji po doplnění a rozpracování formuloval v roce 1962 v knize *České gotické sochařství 1350–1450*. Následovaly potom další práce. Kutalova geneze krásných piet začíná u piet horizontálních, kde se po proměně z vertikálních piet „z reprezentace ideje stává líčení intimního prožitku.“⁹¹⁷ Tento typ má své kořeny v parléřovské dílně a významná je zde Pieta od sv. Tomáše v Brně. Tento typ se postupně změkčuje a stává se impulsem ke vzniku krásných madon a později krásných piet. Ty Kutal představuje na sochách s nejvyšší kvalitou s jasnou

⁹¹⁶ SUCKALE 1980, 119.

⁹¹⁷ KUTAL 1963, 324, pozn. 192.

stylovou formulací. Mezi tyto piety patří například Pieta ze sv. Ignáce v Jihlavě. Stejně jako v případě krásných madon i krásné piety Kutal rozdělil do dvou hlavních proudů odpovídající stylové vrstvě Krumlovské madony a Toruňské madony. Kutal byl tedy toho názoru, že na konci 14. století vznikaly v Čechách vedle sebe dva typy piet, horizontální a diagonální. Jeho koncepce je ve své podstatě platná dodnes.

V souvislosti s Křivákovou pietou charakterizuje Marie Anna Kotrbová, žačka Alberta Kutala, ve své práci z roku 1950 typ krásných piet následujícími slovy: „Všechny piety tohoto druhu se vyznačují plavnou linií Mariina těla, odklonem jejího trupu od Krista a příklonem její hlavy k mrtvému, bohatě řasenou draperií s kaskádou záhybů na jednom nebo na obou kolenou, drobně zřaseným šátkem kolem hlavy, ušlechtilými dlouhými prsty a velmi pečlivým provedením povrchu i detailů, jako jsou Kristovy vlasy. Materiál těchto piet je většinou kámen (opuka), velikost hodně podživotní. Slohově vychází tyto sochy z prostředí českého (...).“⁹¹⁸

Dalším významným badatelem, který se zabýval krásným slohem, a tedy i krásnými pietami, byl Jaromír Homolka. Podle něj jde u krásné madony stejně jako u krásné piety o tentýž motiv ukazování – *ostensio*.⁹¹⁹ Význam existence krásných piet v několika základních typech považuje za primárně dogmatický.

Jeden z nejnovějších příspěvků k interpretaci krásných piet přinesla v roce 2015 Jana Hrbáčová v souvislosti s restaurováním Křivákovy piety.⁹²⁰ Zdůrazňuje provázání krásných piet s dobovou zbožností, především s úctou k Mariině loktuši. Současně působí piety na vnímatele vypjatým emocionálním působením, například naturalisticky provedenými krvavými slzami, které byly při posledním restaurování Křivákovy piety odkryty.

7.3.1 Vybraná díla s možným vlivem Jana z Jenštejna na jejich podobu

7.3.1.1 *Pieta z kostela sv. Tomáše v Brně*

V boční kapli kostela sv. Tomáše v Brně, zasvěcené Panně Marii Bolestné, se nachází pieta horizontálního typu. Souhrn dosavadního bádání začíná v roce 1936 články

⁹¹⁸ KOTRBOVÁ 1950, 16.

⁹¹⁹ HOMOLKA 1978B, 35.

⁹²⁰ HRBÁČOVÁ 2015, 16 a násl.

Jaroslava Pečírky⁹²¹ a Jaroslava Mathona.⁹²² Jaroslav Pečírka pojednal o této pietě v kontrastu s heroickými pietami. Jaroslav Mathon se zabývá gestem sepnutých Mariiných rukou. Albert Kutal se k Svatotomášské pietě poprvé vyslovil v roce 1937,⁹²³ což byl začátek dlouhé řady jeho příspěvků na toto téma. Základem první Kutalovy interpretace je předpoklad, že ikonografické téma piety je výtvarným ztvárněním Mariiny touhy naposledy obejmout svého Syna, což vychází ze středověké mariánské lyriky. Podle něj je Svatotomášská pieta pozdním představitelem horizontálních piet. Ve svých pracích ze 40. let 20. století začíná Albert Kutal postupně odlišovat horizontální piety od piet krásného slohu, nejen z hlediska kompozice, ale také s ohledem na emocionální působení scény, který u Svatotomášské piety nejlépe vystihuje stará ztrápená tvář Panny Marie. Na Alberta Kutala navazuje Jaromír Homolka,⁹²⁴ který pokládá brněnskou horizontální piету u sv. Tomáše za již blízkou krásnému slohu, přičemž rozvíjí Kutalovu poznámku o existenci dvojího druhu parléřovských sousoší a má stejně jako Kutal zato, že horizontální piety navazují na starší piety heroické a současně tvoří předstupeň krásnoslohých diagonálních piet. V roce 1963 se Kutal opět vrací k problému horizontálních piet⁹²⁵ a dává svým teoriím pevnou strukturu. Za kolébku piet krásného slohu určuje české země a iniciační roli přisoudil právě Svatotomášské pietě, která vznikla synergií brněnské dílny a s pražskou hutí prostřednictvím osoby Jindřicha Parlěře. K témuž tématu se vrací v roce 1970, kde jsou pro něj hlavními komparacemi busta Václava z Radče ze svatovítského triforia a socha sv. Václava ze Svatováclavské kaple.

Dalším autorem, který se několikrát zabýval Svatotomášskou pietou, je Jaromír Homolka. Jeho texty se nejprve objevují v dialogu s texty Alberta Kutala. Homolka rozvíjí Kutalovu myšlenku tří typů piet, a zabývá se zvláště horizontálními pietami a diagonálními krásnoslohými pietami. Stěžejní jsou jeho texty ze 60. let 20. století,⁹²⁶ ikonografický rozbor piet ve stati o počátcích krásného slohu z roku 1974⁹²⁷ a příspěvek v katalogu kolínské parléřovské výstavy pořádané v roce 1978.⁹²⁸

⁹²¹ PEČÍRKA 1936, 278.

⁹²² MATHON 1936.

⁹²³ KUTAL 1937.

⁹²⁴ HOMOLKA 1963, 424–426.

⁹²⁵ KUTAL 1963.

⁹²⁶ HOMOLKA 1963, 424–426.

⁹²⁷ HOMOLKA 1974.

⁹²⁸ Jaromír Homolka, Pieta um 1385, Brno, St. Thomas. In: LEGNER 1978/II, 673.

V roce 1999⁹²⁹ a 2006⁹³⁰ se tématu Svatotomášské piety dotkla Kaliopi Chamonikola. V nejnovější době se s problematikou tohoto díla setkáváme ve stati Michaely Ottové z roku 2020⁹³¹ a Jiřího Kuthana v jeho monografii o rodu Parlěů z roku 2021.⁹³²

Co se týká datace Piety z kostela sv. Tomáše v Brně, došel Albert Kotal⁹³³ vylučovací metodou k názoru, že Svatotomášská pieta má podobné znaky s díly pražského parlěovského sochařství, zvláště blízko má podle jeho názoru k sochám panovníků na Staroměstské mostecké věži a k figuře sv. Zikmunda tamtéž. Protože pieta obsahuje jak rysy staršího sochařství, tak znaky krásného slohu, současně se domnívá se, že dílo vzniklo na konci 80. nebo na počátku 90. let 14. století. Jaromír Homolka označil ve své recenzi na Kotalovu publikaci výsledky jeho výzkumu v oblasti chronologie horizontálních piet za přelomové.⁹³⁴ Albert Kotal ve svém příspěvku z roku 1963⁹³⁵ konstatuje, že horizontální typ piet vznikl v 80. letech 14. století v návaznosti na moravskou tvorbu Jindřicha Parlěe a Svatotomášská pieta je nejstarším dílem tohoto typu. Albert Kotal se vrátil k charakteristice horizontálních a krásnoslohých diagonálních piet⁹³⁶ v roce 1970 v souvislosti s představením Piety z Klosterneuburgu na výstavě v Salzburku. Tu považuje za exportní artikl brněnské skupiny piet. Ikonografickým výkladem horizontálních piet se zabýval Jaromír Homolka v roce 1974 a v tomto textu považoval Svatotomášskou pietu za přímého následníka mystických piet formovaných pražskou parlěovskou tvorbou. Současně je zde srovnání se sochami panovníků a sv. Zikmunda na Staroměstské mostecké věži, přičemž tyto sochy lze datovat k roku 1380.⁹³⁷ Kaliopi Chamonikola v roce 2006⁹³⁸ na popisku pod vyobrazením piety uvádí jako místo vzniku Svatotomášské piety Prahu a dataci kolem roku 1370, ačkoli v textu zmiňuje hypotézu o autorství Jindřicha Parlěe i jeho možný podíl na umělecké genezi krásného slohu. Michaela Ottová ve svém příspěvku z roku 2020 datuje Svatotomášskou pietu do 70. let 14. století, především z toho důvodu, že jí nelze přisoudit s jistotou autorství Jindřicha z Gmündu (Jindřicha Parlěe), který působil na dvoře Jošta

⁹²⁹ CHAMONIKOLA 1999, 246–247.

⁹³⁰ CHAMONIKOLA 2006, 295–296.

⁹³¹ OTTOVÁ/JINDRA/KLÍPA, 42–44.

⁹³² KUTHAN 2021.

⁹³³ KOTAL 1937.

⁹³⁴ HOMOLKA 1963, 424–426.

⁹³⁵ KOTAL 1963.

⁹³⁶ KOTAL 1972A.

⁹³⁷ Dana Stehlíková, Kat. 80b a 80c. In: FAJT 2006, s. 233–235.

⁹³⁸ CHAMONIKOLA 2006, 295–296.

Lucemburského v letech 1381–1387, a před tím v pražské katedrální huti. Zde také podle Ottové socha vznikla.⁹³⁹ Zdá se tedy, že plastiku Svatotomášské piety lze s největší pravděpodobností vřadit do 70. let 14. století.

Ohledně autorství uvažoval Albert Kutal v případě Piety z kostela sv. Tomáše v Brně o brněnské provenienci, současně však přemýšlel o souvislosti s pražskou hutní produkcí.⁹⁴⁰ Tímto tvrzením si připravil půdu pro identifikaci autora piety s Jindřichem Parlěrem, který byl v letech 1381–1387 zaměstnán ve službách markraběte Jošta coby *magister structurarum, lapicida a familiaris*. Kutal však nemá jistotu, zdali může ztotožnit brněnského Jindřicha s kameníkem Jindřichem, který pracoval v roce 1373 na soše sv. Václava ve Svatováclavské kapli pražské katedrály. Osobností Jindřicha Parlěře se v roce 1970 podrobně zabývá Gerhard Schmidt,⁹⁴¹ který se pokusil rekonstruovat jeho pohyb po Evropě. Tak došel k závěru, že Jindřich sehrál zásadní roli při formulaci tvarosloví krásného slohu.⁹⁴² Nicméně pieta od sv. Tomáše do jeho teorie nezapadá, a tak Jindřichovo autorství striktně odmítá. Rovněž Karl Heinz Clasen⁹⁴³ odmítá Jindřichovo autorství a dovozuje to tím, že Svatotomášská pieta je dle jeho názoru příliš odlišná od piet krásného slohu. Za reprezentativní dílo doby panování Jošta Lucemburského považuje Svatotomášskou pietu Kaliopi Chamonikola ve svém příspěvku z roku 1999.⁹⁴⁴ Vidí však problém v tom, že jak Svatotomášská pieta, tak i naprosto jiná Madona šternberská jsou připisovány Jindřichu Parlěři. Michaela Ottová ve svém textu o problematice autorství děl krásného slohu v sochařství⁹⁴⁵ konstatuje, že Jindřichu Parlěřovi neboli kameníkovi Jindřichovi z Gmündu nelze s jistotou přisoudit ani sochu sv. Václava ve Svatováclavské kapli v pražské katedrále ani Svatotomášskou pietu. Autorství přisuzuje obecněji pražské svatovítské huti. Jiří Kuthan ve své monografii o rodu Parlěřů konstatuje, že „nezodpovězenou otázkou zůstává, zda dílem Heinrichovým (Jindřichovým) byla socha piety, chovaná v tamním kostele [sv. Tomáše v Brně].“⁹⁴⁶ Současné poznání se tedy odklání od hypotézy existence brněnské

⁹³⁹ OTTOVÁ/JINDRA/KLÍPA, 42–44.

⁹⁴⁰ KUTAL 1962, 84–85.

⁹⁴¹ SCHMIDT 1970.

⁹⁴² SCHMIDT 1970, 131–135.

⁹⁴³ CLASEN 1974, 120, 121, 180, 181, 202.

⁹⁴⁴ CHAMONIKOLA 1999, 246–247.

⁹⁴⁵ OTTOVÁ/JINDRA/KLÍPA 2020, 42–44.

⁹⁴⁶ KUTHAN 2021, 416.

sochařské dílny ovlivněné tvorbou Jindřicha z Gmündu a přisuzuje autorství některému z kameníků školených v pražské katedrální huti.

Albert Kutal⁹⁴⁷ si všiml, že horizontalita Svatotomášské piety je umocněna skutečností, že Kristova hlava není zalomena směrem dolů, ačkoli Maria se sepjatýma rukama ji nemůže podpírat, a připisuje to kompozičnímu záměru sochaře stejně jako fakt, že Mariina hlava je nepoměrně veliká, což podle něj poukazuje na to, že dílo bylo komponováno na pohled zespoda. Současně také upozornil na kompozici piety založenou na čtverci, do kterého je vepsán rovnoramenný trojúhelník. Uspořádání drapérie je velmi střídme. Na rozdíl od krásnoslohých piet, například Piety z Jihlavy jde o velmi zjednodušenou a plošnou variantu plastických záhybů. Nejvýraznějším prvkem je Mariina rouška, která tvoří jakousi niku, v níž je zasazen její obličej. Rána v Kristově boku je u svatotomášské piety velmi výrazná, avšak proud krve z ní prýšticí není plasticky vymodelován. Kapky krve stékají rovněž z Kristovy hlavy zpod trnové koruny. Kristovo břicho je vpadlé, rány po hřebecích mají naopak vytaženou kůži směrem do prostoru. Polovina chodidel je umístěna na šatu Panny Marie. Pod Kristovými zády na boku trůnu je rozvilina ve tvaru pelyňkového listu. Gesto Panny Marie se sepjatýma rukama je u piet velmi neobvyklé. Má patrně zvláštní ikonografický význam. Plastika je se svou výškou 140 cm rozměrově velmi neobvyklá.

Ikonografickým výkladem horizontálních piet se zabýval Jaromír Homolka v roce 1974.⁹⁴⁸ Svatotomášskou horizontální pietu označuje za mariánské téma a v tomto duchu ji také interpretuje: „Na pietě v kostele sv. Tomáše v Brně má matka obě ruce zaklesnuté do sebe. Je to gesto převzaté zřejmě z typu bolestné Panny Marie, stojící pod křížem, a jde tedy rovněž o obrazový poukaz na Mariinu bolest a obět', na Mariino *compassio*. Mariánským motivem podobného smyslu je i krví zbrocené matčino roucho.“⁹⁴⁹ Nicméně o horizontálních pietách mluví také jako o dílech, které mají eucharistický akcent. Kristus je ideálně krásný, je vidět jen pět ran, nejvíce ta v boku, zasazená od setníka Longina. Kapky krve často zde tvoří jakýsi plastický hrozen, což lze chápat jako aluzi na eucharistii.⁹⁵⁰ Mariánský výklad piet zveřejňuje Jaromír Homolka rovněž v katalogu výstavy *Die Parler und der Schöne Stil* právě ve stati, která se zabývá Svatotomášskou pietou.⁹⁵¹ Ta se vyznačuje

⁹⁴⁷ KUTAL 1937.

⁹⁴⁸ HOMOLKA 1974.

⁹⁴⁹ HOMOLKA 1974, 47.

⁹⁵⁰ HOMOLKA 1974, 46.

⁹⁵¹ Jaromír Homolka, Pieta um 1385, Brno, St. Thomas. In: LEGNER 1978/II, 673.

krví potřísněným rouchem, což je motiv, který je inspirován současně Pseudoanselmovými rozpravami s Pannou Marií a relikvií Loktuše Panny Marie, uchovávané ve svatovítské katedrále.

Mariino gesto sepjatých rukou naznačuje, že Matka předkládá Kristovo mrtvé tělo věřícím a zároveň se přimlouvá u Boha za jejich spásu. Jako Matka truchlí nad smrtí svého Syna, současně však zůstává *mediatrix* – prostřednicí.

7.3.1.2 Křivákova pieta

Křivákova pieta je krásnoslohá pieta, která je v současnosti vystavena v Arcidiecézním muzeu v Olomouci. Je vytvořena z opuky pocházející z pražského lomu, který se nacházel mezi Bílou Horou a Strahovem. Název dostala po olomouckém kanovníku a dómském faráři Petru Křivákovi, v jehož sbírce se nacházela. Ten ji v roce 1951 daroval katedrále sv. Václava v Olomouci. O tomto díle se nezachovaly žádné písemné záznamy, které by dokumentovaly jeho pořízení, vznik či objednávku.

Poprvé se v odborné literatuře o Křivákově pietě zmiňuje Albert Kutal v roce 1949⁹⁵² a staví ji do protikladu k Pietě z kostela sv. Ignáce v Jihlavě. Další zmínka je v disertaci Marie Anny Kotrbové z roku 1950.⁹⁵³ Kotrbová poukazuje na neznámou provenienci piety a předpokládá, že její původ je možné hledat na území olomoucké arcidiecéze. Poté popisuje formální stránku díla, kde upozorňuje na esovitě prohnutí Mariina těla a bohatou draperii, a uvádí tuto pietu jako příklad krásného slohu na Moravě.

Křivákovu pietu v roce 1954 poprvé restauroval Karel Kotrba. Ten odstranil několik vrstev přemaleb až po tmavě modrou barvu pláště Panny Marie, kdy se zastavil na předposlední barevné vrstvě. Křivákovu pietu prezentoval v roce 1956 ve Zprávách památkové péče.⁹⁵⁴

Albert Kutal poté v roce 1962 charakterizoval tuto Pietu jako dílo, které pod vlivem krásného slohu trpí ztrátou citové vřelosti a sentimentalitou. Považuje je ji ta dílo, které vzniklo v oblasti Hané a dává ji do souvislosti s pietami vratislavskou a petrohradskou a do stejné skupiny řadí i Pietu z kláštera v Seeonu.⁹⁵⁵

⁹⁵² KUTAL 1949, 72.

⁹⁵³ KOTRBOVÁ 1950, 14–16.

⁹⁵⁴ KOTRBA 1956, 32.

⁹⁵⁵ KUTAL 1962, 108. Dílo je zde označováno jako Pieta šternberského zámku, podle místa, kde bylo vystavováno.

Poprvé se Křivákovou pietou v zahraničí zabývá zřejmě práce René Julliana z roku 1965⁹⁵⁶ a Hilde Bachmann ji v roce 1969 řadí stylově k pietám z Krakova a z hradu Kretzenstein.

V katalogu neuskutečněné výstavy z roku 1970⁹⁵⁷ se Křivákově pietě věnuje Albert Kutal a uvádí, že sousoší bylo dočasně deponováno v olomoucké katedrále a předpokládá v okolí Olomouce i jeho provenienci. Dobu vzniku klade na začátek 15. století. V roce 1972 se k pietě opět vyjadřuje Albert Kutal a srovnává ji s Pietou z kláštera v Seeonu.⁹⁵⁸ V roce 1984 Kutal sousoší znovu označuje za dílo, které vzniklo v hlavním proudu krásného slohu⁹⁵⁹ a prezentuje zde myšlenku, že Křiváková pieta, která byla v té době stále umístěna v hradní kapli ve Šternberku, mohla snad původně pocházet z olomouckého dómu sv. Václava, a dodává, že se „vyznačuje (...) neobyčejnou kompaktností hmoty, poměrnou útlostí záhybů a nápadným sklonem Mariiny hlavy, který značně zvyšuje emocionální působivost sochy“.⁹⁶⁰

Karl Heinz Clasen⁹⁶¹ připisuje dílo severomoravskému sochaři, řadí ho k roku 1420 a považuje je za blízké pruským pracím. Avšak jeho proporce mají nést už znaky nového vývoje, který překonává krásný sloh.

Milena Bartlová ve svém příspěvku z roku 1988⁹⁶² nabízí nové čtení ikonografie Křivákovy piety, které opírá o fakt, že Maria je znázorněna jako mladá žena, které na kolenou spočívá tělo dospělého syna. Upozorňuje, že takovéto ukazování Kristova těla věřícím jakožto oběti je možné chápat jako alegorii církve. V tomtéž textu předpokládá, že bylo dílo, které má analogie především v Čechách, zhotoveno na zakázku moravského objednavatele. Kvůli nedostatku pramenů komparuje dílo především s Pietou z kostela sv. Ignáce v Jihlavě a současně předpokládá souvislost s Madonou šternberskou, která by mohla být zhotovena pro stejného objednatele, pokud by ovšem autorem Šternberské madony nebyl Jindřich Parlěř, doložený ve službách Jošta Lucemburského v letech 1381–1387. V takovém případě by totiž hypotéza nefungovala. Proto nakonec zůstává u datace do doby kolem roku 1400.

⁹⁵⁶ JULLIAN 1965, 285.

⁹⁵⁷ KUTAL 1970, 160-161, kat. č. 216.

⁹⁵⁸ KUTAL 1972a, 498–499.

⁹⁵⁹ KUTAL 1984, 276.

⁹⁶⁰ KUTAL 1984, 276.

⁹⁶¹ CLASEN 1974, 120, 209.

⁹⁶² BARTLOVÁ 1998, s. 98.

V roce 1999 se ke Křivákově pietě vrací Ivo Hlobil, a to při příležitosti výstavy *Od gotiky k renesanci*.⁹⁶³ Vyjadřuje se jak k hypotézám Alberta Kutala, tak k názorům Mileny Bartlové. On sám se domnívá, že provenienci je třeba hledat v Olomouci nebo blízkém okolí a zařazuje dílo mezi skupinu krásných piet produkovaných koncem 14. století a kolem roku 1400. Svou barevností má pieta připomínat typ Marie s modrým pláštěm, charakteristický pro krásný sloh. Komparuje ji, tak jako mnozí před ním, s Pietou z kláštera Seeon. Považuje ji za dílo, které se „jeví jako relativně poněkud méně kvalitní replika dnes neznámého společného vzoru“.⁹⁶⁴ Za autora pokládá mistra českého nebo moravského původu.

V roce 1999 došlo k dalšímu restaurátorskému průzkumu a v roce 2005 k dalšímu restaurování. Průzkum v roce 1999 provedl František Sysel a cílem zkoumání bylo objasnit původní polychromii díla. Protože však průzkum nevedl k jednoznačným závěrům, restaurátorské práce se neprováděly. Podle analýz zde byla pravděpodobnost, že původní barevnost byla šedomodrá. V roce 2005 se restaurátorských prací ujal Radomír Surma. Pod stávající modrou vrstvou Mariina pláště našel další vrstvu a došel k názoru, že původní barva šatu byla bílá. Při plošném snímání přemalby se ukázalo, že původní vrstva polychromie byla téměř celá zachovalá, ale také se zjistilo, že závoj Panny Marie byl v minulosti značně zkrácen, což umožnilo srovnání Mariiny podoby s dochovanými deskovými malbami. Ukázalo se, že samotná tvář Panny Marie se velmi podobá tváři Madony roudnické Mistra třeboňského oltáře, obrazu, který byl namalován v 80. letech 14. století.⁹⁶⁵

Podrobného zpracování se dočkala Křivákova pieta od Stefana Rollera⁹⁶⁶ v katalogu výstavy *Karel IV. – císař z Boží milosti*, patrně proto, že byla nedlouho před tím zrestaurována. Roller se domnívá, že bylo dílo zhotoveno v Praze patrně na zakázku jednoho z olomouckých biskupů, kteří měli s Prahou úzké vztahy. Opatrně tedy vyslovuje hypotézu, zda by objednavatelem nemohl být biskup Mikuláš z Rýzmburka, který seděl na biskupském stolci v Olomouci v letech 1387–1397. S touto hypotézou by se dalo určit i pravděpodobné místo určení, který by byl buď olomoucký dóm nebo některý z klášterů, které Mikuláš z Rýzmburka během svého olomouckého episkopátu založil. Roller opět komparuje Křivákovu pietu s Pietou ze Seeonu. K možnosti společného autorství obou piet se ovšem staví skepticky.

⁹⁶³ Ivo Hlobil, In: HLOBIL/PERŮTKA 1999, 272-273, kat. č. 168.

⁹⁶⁴ Ivo Hlobil, In: HLOBIL/PERŮTKA 1999, 274, kat. č. 168

⁹⁶⁵ HRBÁČOVÁ 2015, 24. V textu patrně zaměněna Madona roudnická za Madonu svatovítskou.

⁹⁶⁶ Stefan Roller, In: FAJT 2006, s. 303-305, Kat. 110.

Poslední restaurování Křivákovy piety se uskutečnilo v letech 2013–2014, po němž následovala v roce 2015 výstava, ke které byla vydána publikace.⁹⁶⁷

Michaela Ottová v roce 2020 uvádí, že Šternberskou madonu a Křivákovu piету je třeba připsat jednomu sochaři, a to hypoteticky pražskému panici Janu Parlěřovi. V tom případě by pieta vznikla v době kolem roku 1390.⁹⁶⁸

Panna Maria v sousoší Křivákovy piety sedí na trůnu se slepými kružbami na bočnicích a má na klíně položené Ježíšovo tělo. Podpírá je svou levou nohou a přidržuje pravou rukou, zatímco levou ruku má na znamení smutku na roušce na prsou. Její šat spadá k zemi v kaskádových drapériích. Kristus leží diagonálně na Mariině klíně a jeho nohy spočívají na Mariině plášti. Jeho ruce jsou překříženy v klíně. V optickém centru sousoší se nachází velká rána na Ježíšově boku od jeho probodění kopím. Maria je zobrazena jako mladá žena, jejíž pohled směřuje na Krista v bolestném výrazu, ale současně ve výrazu adorace. Její tvář se nápadně podobá tváři Panny Marie z deskového obrazu Madony roudnické Mistra třeboňského oltáře.⁹⁶⁹ Roucho Panny Marie je bílé, reprezentuje bílý samet, na kterém jsou zobrazeny krvavé stopy, stejně jako na loktuši, což je aluze na *peplum cruentatum*, relikvii uchovávanou v pražské katedrále. Unikátní jsou slzy Panny Marie, které nejsou průzračné, ale krvavé. Byly zhotoveny z čisté pryskyřice, do které byl zapuštěn organický pigment. Socha má gravírovanou loktuši Panny Marie, na hlavě soustředně, jinak lineárně. Gravírovaná je i Kristova bederní rouška.

7.3.2 Inspirace v Jenštejnových textech

Samostatných zmínek o Mariině utrpení není v Jenštejnově díle mnoho. O zobrazení Matky bolestné, tedy o pietách, není v arcibiskupových textech ani slovo. V jeho stížnosti *Acta in Curia Romana* na průběh událostí kolem zatčení arcibiskupových spolupracovníků Václavem IV. a o umučení generálního vikáře Jana z Pomuku v roce 1393 lze nalézt pouhé připomenutí jubilea loktuše Panny Marie a ukazování ostatků, které zde slouží ovšem pouze jen jako časový údaj.⁹⁷⁰

⁹⁶⁷ HRBÁČOVÁ 2015.

⁹⁶⁸ OTTOVÁ/JIDRA/KLÍPA 2020, 52–53.

⁹⁶⁹ HRBÁČOVÁ 2015, 24.

⁹⁷⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 134va–164vb – *Acta in Curia Romana* – „A quo navigio in nundinis et anno iubileo presenti et anno iubileo pepli beate Marie Virginis et in ostensione reliquiarum, ut credo, per octo vel novem annos, maximam pecuniam sumpserunt et in sequestro ponere debuerunt, donec inter me et eos de medio huiusmodi controversia terminaretur.

Jedna z mála zmínek o trpící Panně Marii se nachází v pasáži pátého kázání *Super Missus est*, tedy na text Zvěstování. Zde se mluví o Panně Marii jako o služebnici, která sloužila v různých situacích. Jendou z nich je i situace, kdy Ježíš trpí. Tehdy stojí pod křížem, je spoluukřižovaná (*concrucifixa*) a její duši zcela proniká meč bolesti.⁹⁷¹

V dalším textu Jenštejn mluví o Panně Marii pod křížem a říká, že její mysl byla sužována a ona byla křižována velmi hořkými bolestmi a Bůh ve smrti jejího Syna proklál její mateřskou duši mečem bolesti. Ona tedy nepochybně stála pod křížem a byla s Kristem spolupohřbena (*consepulta*) v jeho smrti a s ním také vstala z mrtvých.⁹⁷²

Ve třetím kázání na svátek Nanebevzetí Panny Marie přemýšlí Jan z Jenštejna o tom, že poté, co její duši pronikl meč bolesti, při jehož průchodu si vychutnala hořkost smrti, nebylo už možné, aby ji smrt ovládla krutostí, ale s radostí a jásotem cítila chuť smrti jen nepatrně.⁹⁷³

Spojení Kristova vtělení skrze Marii, jeho utrpení, eucharistie a církve se nachází v pasáži Jenštejnova kázání na svátek Božího Těla, které pronesl v roudnickém klášteře. Zde přirovnává církev k vdově ze Sarepty, která touží po ženichovi. Ten se zrodí v lůně Panny Marie jako když se do mísy zadělá hrstka mouky, z níž povstane živý chléb, Kristus. Díky němu, vtělenému Synu Panny Marie a díky dvěma dřevům kříže poznáme Pánovo utrpení,

⁹⁷¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff.182ra–182rb – *Homilia quinta super Missus est* – „Hec tamen per humilitatis abiencionem semetipsam exinanivit formam serve ac condicionem accipiens que et impensum accepit officium ancillandi (...) reperiit secum gaudia et dolores sufferens, quid plura concrucifixa Christo heret iuxta crucem stans versatili animam eius gladio penetrante.“

⁹⁷² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 189vb – *Homilia secunda super Exsurgens Maria* – „Quamvis consternata mente et amarissimis doloribus pro ceteris cruciata, in Filii morte materam animam suam pertransiit. Hec tamen iuxta crucem stetit, que tamen hautdubium et consepulta fuit cum Cristo in morte sua et cum eo resurrexit.“

⁹⁷³ BAV, Vat. Lat. 1122, s. 250vb – *Sermo tercius de Assumpcione sancte Marie Virginis factus in Rudnicz* – „Sciens ergo, quia iam omnia consummata sunt, ut transiret de hoc mundo ad Patrem, et quia olim animam eius gladius doloris pertransiverat, in cuius transitu amaritudinem mortis prelibaverat, non erat iterum expediens ut mors sibi dominaretur cum sevicia, sed cum iocunditate et exultacione gustum mortis tantum levem sensit.“

které nám přineslo spásu.⁹⁷⁴ Spolu s akcentem na utrpení Páně je zde současně kladen důraz na jeho vtělení a eucharistii.

V pátém kázání *Super Missus est* Jan z Jenštejna ve zkratce popisuje život Panny Marie jako ochotu ke službě v jakékoli životní situaci: „Ona se přece sama sebe úplně zřekla ponížením a pokorou a přijala podobu a postavení služebnice,⁹⁷⁵ když poslušně sloužila Alžbětě staré a těhotné po dobu tří měsíců, když v Káně Galilejské očekávala, že její Syn kvůli nouzi svatebčanů promění vodu ve víno. Stejně tak se připravovala poslouchat a pilně sloužit dítěti, které čekala, v rozjímání a lásce, když navenek sloužila účinně. Při porodu totiž bez pomoci jakékoli porodní báby sama vydala věčné světlo, zavinula je do plenek a uložila s úzkostnou péčí do jeslí, kojila z posvátného prsu plného posvátných mléčných kapek z nebe, objala ho v náručí, objala ho rukama, zahrnula jej objetím a nejněžnějšími polibky zahrnula jeho údy a s radostnou tváří tleskala, oslovovala jej zbožnou řečí, zacházela s ním s důstojnou úctou, utěšovala vroucí modlitbou, milovala hlubokým rozjímáním, držela noční bdění, zpívala s anděly žalmy a hymny, utekla do Egypta a vracela se, hledala Syna, jehož ztratila, nalezla Syna vyučujícího v chrámě, snášela s ním radosti i bolesti, trpěla, když stála pod křížem spoluukřižovaná (concrucifixa) a její duši pronikl meč bolesti, který se otáčel.“⁹⁷⁶

⁹⁷⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 230vb–231ra – *Sermo de Corpore Cristi primus factus in monasterio Rudnicensi* – „Quid ergo intelligimus per mulierem viduam in Sarepta Sydoniorum aliud quam ecclesiam, que ex gentibus processit et velud vidua tunc sponso caruit, per ecclesiam quid aliud quam Verbum in divinis nondum incarnatum, per ydriam vero uterum Marie virginis, in quo farinula ad instar pugilli habetur, de qua panis vivus ipse cristus conficitur qui ideo ad instar pugilli esse perhibetur, quia pugillo suo universa contraire videtur. Per filium vero mulieris incarnatum Filium Marie virginis, per duo quoque ligna crucem intelligimus dominice passionis, que fructum nobis protulerunt salutis.“

⁹⁷⁵ Odkaz na Hymnus o Kristu Božím služebníku – Flp 2, 7.

⁹⁷⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 182ra–182rb – *Homilia quinta super Missus est* – „Hec tamen per humilitatis abieccionem semetipsam exinanivit formam serve ac condicionem accipiens que et impensum accepit officium ancillandi quando Elyzabeth seni et gravide trium mensium spacio obsequiose ministravit, quando in Chana Galilee pro necessitate nupciarum a filio aquam in vinum in ministerium commutari expeciit et tota mentis industria sedulum preparabat obsequium filio intus per amoris et contemplacionis affectum foris famulando cum effectu quia in partu sine alicuius obstetricis adiutorio lumen eternum sola effudit sindone munda suscepit alligavit fasciis brachiac reclinavitque sollicitiori cura in presepio, aluit sacro de celo ubere pleno labellis sacri lactis stillicidium immitendo, fovit in gremio, exceptit ulnis, amplexibus amicitit osculis tenerrimis artus circumvixit iocundo vultu applausit, devoto sermone affatur, reverenti veneracione pertractat, ardenti oracione placat, summa contemplacione amat, tenuit noctis excubias, ympnidicis cum angelis psallens psalmis, fugit in Egiptum et rediit, querit quem perdidit filium docentem in templo reperiit secum gaudia et

Jan z Jenštejna se zabývá Kristovým umučením a ranou v boku, která mu byla zasazená kopím, ve svém traktátu *De consideracione (et lacrymis militantis ecclesie)*: „Hned se nad jeho hlavou objeví slavný titul, kterým ho vyzývají, aby sestoupil z kříže a zachránil sám sebe ten, který zachránil ostatní. Ale on byl mučen ještě i jako mrtvý, jeden z vojáků brzy otevřel kopím jeho bok, a tak ze Spasitelova pramene vytryskla nedocenitelná svátost vody a krve. Poté byl sňat z kříže a byl pohřben do cizího hrobu. Nyní se říká, že je svůdcem a jeho hrob střeží ozbrojený voják.“⁹⁷⁷ Text byl napsán v souvislosti s rozjímáním o Kristově ponížení, které však povede ke zmrtvýchvstání ve slávě.

O probodeném boku psal Jenštejn rovněž ve svém kázání na svátek Božího Těla, které pronesl v augustiniánském klášteře v Roudnici, kde navazoval na proměnění vody ve víno v Káně Galilejské: „Kdyby tedy mohl proměnit víno ve svou krev, jistě by to šlo. Vždyť to je vsutku pravá krev Páně, kterou učedník zradil při večeři, kterou Kristus prolil za naši spásu, která mu tekla po tváři, když byl korunován trnovou korunou, která vytékala při strašném bičování, kterou očistil tím, že mu byly probodeny ruce a nohy a která vytékala nejhojnějším proudem, když byl jeho bok proboden kopím. Ó, jídlo vznešených, ó, pokrme nejchutnější, ó nápoji nejskvělejší, sladší než nektar, číše a kalichu Páně opojný stejně jako skvělý.“⁹⁷⁸

Probodený bok je tedy možné v Jenštejnově myšlenkovém světě chápat v souladu s dobovým teologickým myšlením jako zdroj spásy v církvi uskutečňovaný svátostí eucharistie. Akcent na tuto tematiku koresponduje se zobrazením krásnoslohých piet, kde v optickém i významovém středu stojí právě Kristův probodený bok.

dolores sufferens quid plura conrucifixi Christo heret iuxta cruce[m] stans versatili animam eius gladio penetrante.“

⁹⁷⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 56rb – *De consideracione (et lacrymis militantis ecclesie)*: „Mox famosus super caput eius titulus inscribitur, invitatur ut descenderet de cruce et qui alios salvavit, seipsum ut salvaret. Ast ut mortuus eciam vexaretur, unus militum mox lancea latus eius aperuit et sic de fonte salvatoris inestimabile aque et sanguinis sacramentum scaturivit. Hinc exceptus de cruce alieno conditur sepulchro et iam tumulatus seductor dicitur, eius bustum armato milite custoditur.“

⁹⁷⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 231va – *Sermo de Corpore Christi primus factus in monasterio Rudnicensi*: „Nimirum ergo si vinum in sangwinem suum commutare potuit. Revera namque hic verus ille est sangwis Domini, quem discipulus in cena tradidit, quem pro nostra salute effudit, quo spinea corona faciem cruentavit, qui diris flagellis effluxit, qui manibus et pedibus perforatis mundavit et lancea perforato latere largissimo effluxit profluvio. O itaque cibus grandium, o ferculum suavissimum, o potus clarissimus nectare dulcius poculum et calix Domini inebrians quam preclarus.“

7.4 Eucharistie

Krásná madona a krásná pieta, nejpobulárnější obrazové formy krásného slohu vyjadřují současně ekzeziologické a eucharistické téma. Souvisí to s velmi diskutovaným tématem častého svatého přijímání laiků. Během středověku bylo obvyklé, že lidé přistupovali k přijímání jednou za rok, a to o Velikonocích. Reformní prostředí Čech poslední čtvrtiny 14. století přináší nakonec možnost denního svatého přijímání laiků díky synodálnímu výnosu z roku 1391. Jedním z největších církevních svátků byl svátek Božího Těla, který akcentoval eucharistii nejen jako svátost, ale především jako způsob přítomnosti Krista v církvi, tedy mezi lidmi. Stejně jako relikvie, byla ukazována i svátost oltářní, a k tomu účelu vznikaly monstrance či ostensoria, bohatě zdobené schránky, často v podobě katedrálních staveb, jako je *Mostrance z Chebu* nebo *Sedlecká monstrance*.

7.4.1 Vybraná díla sloužící k prezentaci eucharistie

7.4.1.1 Chebská monstrance

Chebská monstrance je vzácně zachovaná procesní monstrance, vyšší než 1 metr a vážící více než 7 kg. Má tvar gotické architektury a sloužila k veřejné prezentaci eucharistie a k adoraci Kristova těla. Aleš Mudra⁹⁷⁹ spatřuje v této monstranci dvojí analogii ke krásným madonám. První je v odlehčení nosných prvků architektury prolamováním okny, které činí tyto elementy z mnoha úhlů průhledné, druhá spočívá v tom, že jde u monstrance stejně jako u madon o formálně dokonalé a drahocenné artefakty, které mají zásadní úlohu v křesťanském kultu. Mariánská a eucharistická úcta je v této době velmi provázaná a paralelně je velmi intenzivně rozvíjena. Například v případě odpustků pro plzeňský chrám sv. Bartoloměje, které 2. prosince 1384 udělil listinou pražský arcibiskup Jan z Jenštejna, se právě prolíná eucharistický a mariánský kult tak, že je odpustky nadána jak jitřní mše před sochou Plzeňské madony, tak mše ke cti Božího Těla.

Chebská monstrance je mistrovským dílem i z technického hlediska. Její jednotlivé prvky byly odlity ve velkých celcích a smontovány tak, že ukazují na velmi zkušenou a specializovanou dílnu, která vytvořila velké množství podobných děl. Monstrance nezapře vliv architektonického zlatnictví vycházející z tvorby Petra Parlěře. V této souvislosti je třeba zmínit sanktuária v Kolíně nad Rýnem a v Praze a ostensorium s parlěřovským znakem z doby kolem roku 1380, které se nachází ve Svatovítském pokladu. Také je na místě zmínit

⁹⁷⁹ Aleš Mudra, In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 260–261, kat. č. I/26.

předstupeň Chebské monstrance, a to Sedleckou monstranci, která vznikla buď v roce 1389 nebo krátce před tím.

Vývojovou analogii s krásnými madonami je možné spatřovat v tom, že i monstrance a další zlatnické kultovní předměty vycházejí výtvarně ze produkce svatovítské huti v 70. letech 14. století přes vrchol krásného slohu až k dekorativním tendencím kolem roku 1400.

Svou monumentalitou nemá Chebská monstrance v období do roku 1400 obdoby, blíží se jí Sedlecká monstrance, která ale nedosahuje jejích parametrů.

7.4.2 Inspirace v Jenštejnových textech

Jan z Jenštejna se o eucharistii zmiňuje zpravidla v souvislosti s vtělením Ježíše Krista. V jeho textech najdeme ale i některé zmínky, kde mariánský nebo inkarnační akcent chybí.

Je tomu tak například v jeho prvním kázání o Božím Těle: „I kdyby byla hostina Šalomouna s královnou ze Sáby slavnostní, nebyl by Kristus více než Šalomoun? Nebyla by matka církev větší než královna ze Sáby, kde člověk Kristus uspořádal velkou večeři, když dal synům církve své tělo za pokrm a svou krev za nápoj?“⁹⁸⁰

Kromě těchto textů se Jenštejn o přijímání eucharistie, její prezentaci a adoraci zmiňuje v synodálních výnosech, odpustkových bulách, a především ve vyprávění o Svatém roku 1390, kdy několik z jeho přátel po příkladném přijetí eucharistie zemřelo v pověsti svatosti.⁹⁸¹

V tomto případě je třeba konstatovat, že v Jenštejnových textech zcela chybí zmínka o vizuální prezentaci Nejsvětější svátosti. Nicméně vzhledem k tomu, že je lze považovat za analogii ke krásným madonám, mohou se na ni v tomto smyslu mohou vztahovat Jenštejnovy texty korespondující se zobrazením krásných madon.

7.5 *Maria gravida*

Panna Maria v naději (*Maria gravida*) je ikonografickým typem, který zobrazuje těhotnou Pannu Marii.⁹⁸² Zobrazení se emancipovalo těchto scén: Zvěstování, Navštívení

⁹⁸⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 230va – *Sermo de Corpore Cristi primus factus in monasterio Rudniczensi* – „Nam si convivium Salomonis et regine Saba solempne, nonne plus quam Salomon Christus? Nonne alma mater ecclesia maior regina Saba ubi Christus homo fecit cenam magnam cum ecclesie filiis corpus suum in cibum et sangwinem in potum tribuendo?“

⁹⁸¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 84vb-85ra – *De bono mortis* – Text je citován v této práci na straně 36.

⁹⁸² Tématikou se podrobně zabývá LECHNER 1981.

Panny Marie, sv. Josef na pochybách, Cesta do Betléma, Hledání noclehu a ve výjevu Narození Páně. Důležitý impuls pro zobrazování těhotné Panny Marie bylo s ustanovení svátku Navštívení Panny Marie v roce 1386, respektive 1389. Jedná se o vyobrazení sedící nebo stojící Panny Marie s patrným těhotenstvím. Jako stojící má sepjaté ruce a Ježíšova přítomnost je naznačena sluncem na šatech nebo přímo vyobrazením Krista, případně klasů na šatech, které vycházejí z biblického verše z Písně písní: „Tvé břicho je kupa pšenice vroubená liliemi.“⁹⁸³

Krásnoslohé vyobrazení těhotné Panny Marie se nachází na *Kasuli z Rokycan*. Na dorsálním kříži je figurální výšivka zobrazující sedící Pannu Marii v pozeňnaném stavu. Na šatech má zlatý kříž, v křížení je vyšita postavička nahého modlíciho se Ježíška. K Panně Marii se z baldachýnu nad ní snáší Duch Svatý v podobě holubice.

Ze stejného období, tedy kolem roku 1390 pochází další dorsální kříž kasule, který je uchovávan v pařížském Louvru.⁹⁸⁴ Vyobrazení Navštívení Panny Marie se nachází nad spodním výjevem Zvěstování. Maria se zdraví se svou příbuznou Alžbětou v interiéru, přičemž Mariino břicho nápadně vystupuje z modrého pláště našaseného do pro krásný sloh typických mísových záhybů. Navzdory různým názorům na provenienci této výšivky barevným hedvábím na zlatém pozadí zůstává český původ této výšivky nejpřesvědčivější.⁹⁸⁵

7.5.1 Inspirace v Jenštejnových textech

V Jenštejnově době ještě nebyla postava těhotné Panny Marie zcela vyňata z výjevu Navštívení Panny Marie. Nicméně už byl tento proces zahájen alespoň v některých textech Jana z Jenštejna, většinou básnických. Co se týká motivu klasů, ve smyslu výše uvedeného verše z Písně písní není o klasech v Jenštejnových dílech žádná zmínka.

S ikonografickým modelem Maria gravida má souvislost Zvěstování Panně Marii. Zajímavý postřeh, který má vliv na zobrazování scény Zvěstování, přináší Jenštejn v kázání, kde sleduje postoje Panny Marie a archanděla Gabriela: „Zda pokleká Maria před andělem, když se mu klaní? Ale častěji tomu bývá naopak, jak se to ukazuje na malbách a obrazech, kde je Maria spatřována při andělském zvěstování, jak stojí nebo sedí. Tak na ně může být odpovězeno.“⁹⁸⁶ A arcibiskup v této pasáži pokračuje, že se domnívá, že při zvěstování Maria poklekla, se sepjatýma rukama se uctivě uklonila a skromně naslouchala slovům posla.

⁹⁸³ Pís 7,3.

⁹⁸⁴ Paris, Musée du Louvre, Département des Objets d'Art, inv. č. OA 9943.

⁹⁸⁵ Peter Barnet. In. FAJT 2006, 251–252, kat. č. 89

Jenštejnův kodex obsahuje dvě miniatury s tematikou Zvěstování Panny Marie. Zatímco na fol. 1r. Maria klečí a archanděl je v předklonu, na miniatuře na fol. 171r. Maria stojí a anděl před ní klečí. Přípisek u miniatury žádá, aby iluminátor zobrazil, jak anděl zdraví Marii v její místnosti a že to má být zlaté písmeno.⁹⁸⁷ Tato miniatura uvádí sérii kázání na slova *Missus est*, tedy: „Anděl Gabriel byl poslán od Boha do galilejského města, které se jmenuje Nazaret, k panně (...)“⁹⁸⁸

7.6 Bolestný Kristus a Arma Christi

V případě zobrazování Bolestného Krista se jedná se o starobylý motiv, který se dostal do evropského prostředí z Byzance. Zásadní roli v tom sehrála mozaika, která byla přinesena z Byzance do římského kostela Santa Croce in Gerusalemme v druhé polovině 14. století. Dalším impulsem pro rozšíření zobrazení i úcty k němu byly odpustky, které papež Urban VI. udělil pro všechny kopie tohoto výjevu. Stejně jako je tomu u Piety, ani vznik obrazové formy Bolestného Krista není podmíněn obsahem evangelií, ale vizemi mystiků inspirovaných Izaiášovým obrazem trpícího Božího služebníka. „Opovržený, opuštěný od lidí, muž bolesti, znalý utrpení jako ten, před nímž si lidé zakrývají tvář, potupený, od nás nevážený.“⁹⁸⁹ Smyslem komunikace s obrazem či sochou Bolestného Krista není poučení, ale spíše mystické spojení a vcítění se do Ježíšova utrpení. Tak jako u jiných krásnoslohých obrazových forem je důležitý přímý osobní kontakt mezi vnímatelem a dílem. Věřící je vyzýván, aby Krista následoval (*imitacio*) a měl s ním soucit (*compassio*). Kristus není ani živý ani mrtvý, má oči pootevřené. Krásnoslohá zobrazení Bolestného Krista akcentují nejen Kristovo utrpení, ale i ekleziologický a eucharistický prvek.

Arma Christi neboli nástroje Kristova umučení jsou předměty, které se bezprostředně vztahují k utrpení Ježíše Krista. Tyto předměty obvykle obklopují kříž nebo postavu Bolestného Krista.

Kříž se dostal do křesťanského umění ve větší míře ve 4. století, i když zřejmě nejstarší zobrazení Ukřižovaného Krista je na řecké gemě pocházející z 2. či 3. století, která

⁹⁸⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 190ra – *Homilia secunda super Missus est* – „An Maria coram angelo genuflexit adorando. Cum frequentius in picturis et ymaginibus contrarium apparet., que in anunciazione angelica stare vel sedere conspicitur ad que respondevi potest.“

⁹⁸⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 171r – „quomodo angelus Mariam salutatur in cubiculo; litera aurea“.

⁹⁸⁸ Lk 1,26.

⁹⁸⁹ Iz 53,3.

je uchovávána v British Museum v Londýně. Další známé velmi staré zobrazení kříže se nachází na cypřišových vratech baziliky sv. Sabiny na Aventinu v Římě. Častěji se začala postava ukřižovaného Ježíše zobrazovat až v době panování Karla Velikého.⁹⁹⁰

O nástrojích Kristova umučení se nejprve píše, později jsou, a to stále častěji, tyto relikvie nacházeny. Ke kříži se postupně přidávají další nástroje umučení, jako jsou hřeby. Od počátku 13. století se přidávají další písemné doklady a mluví se o kopí, trnové koruně a také o Kristových ranách, další autoři zmiňují rákosovou hůl.⁹⁹¹ Už před koncem 11. století byly známé také bič, pohřební roucha, purpurový plášť posměchu a další Kristovo oblečení, které bylo před ukřižováním odstraněno. V Jeruzalémě se nacházely kleště, pomocí nichž byly odstraněny hřeby, aby mohlo být Kristovo tělo snato z kříže. V roce 1204 křižáci vyplnili Konstantinopol a při té příležitosti bylo nalezeno množství dalších pašijových relikvií, jako železný obojek, kterým byl Kristus připoután k sloupu bičování, kámen, který sloužil jako opěrka hlavy v hrobě, opěrka nohou na kříži, pečeť hrobu, železný vrták a pilka na výrobu kříže, dřevěné obložení řetězu, který se dotýkal Kristova krku, dřevěná deska, na níž bylo uloženo Kristovo tělo, se stopami Mariiných slz. Na západě měly být už před tímto okamžikem ostatky řemene z okovů a rákosová hůl, kterou byla podána Ježíšovi k ústům houba namočená octem. Nejpozději v roce 1140 je v Římě doložena Veroničina rouška. V průběhu 13. století se objevila pravá ruka Josefa z Arimatie, kříž dobrého lotra, zakrvácená látka, kterou byly Ježíšovy zavázány oči, když se mu vojáci posmívali, vytržené vousy, zakrvácená bederní rouška a pruty, jimiž byl Kristus bičován. Ve 14. století byla potom sbírka relikvií obohacena o ohniště, u něhož Petr zapřel Pána, o jeden z Jidášových stříbrňáků, o provaz, jímž byl připoután Kristus k sloupu bičování, dále o Pilátovo umyvadlo, plátno potřísněné krví a vodou z rány na boku, slaměnou korunu použitou v okamžiku, kdy se Ježíšovi posmíval Herodes a také o kámen, na němž byly Jidášovy odpočítány peníze. V 15. století se pak našel sloup, u něhož Petr po zapření Krista plakal, chrámová opona, myrha a kadidlo z hrobu, nástroje, jimiž byla na Kristovu hlavu vložena trnová koruna, hůl, kterou byl Ježíš bit, když padl pod křížem, jakýsi mučící nástroj připevněný k bílému rouchu. Mezi další relikvie umučení Páně pak patří Mariin závoj, který byl potřísněn krví z rány v Ježíšově boku, klín z kříže, kostky, kohout, meč, kterým Petr usekl Malchovi ucho, lucerny z okamžiku Kristova zajetí a prst z Nikodémovy rukavice potřísněný Kristovou krví v okamžiku snímání jeho těla z kříže.

⁹⁹⁰ ROYT 2006A, 138; PŘIBYL 2019, 116.

⁹⁹¹ BERLINER 2003, 99, pozn. 25.

Současně s tím, jak se o nástrojích Kristova umučení psalo a jak se postupně nacházely relikvie spojené s Kristovým utrpením, začaly být také *Arma Christi* zobrazovány. Snad nejstarší zobrazení *Arma Christi* se nachází v Utrechtském žaltáři z roku 830. Zobrazení těchto nástrojů se emancipuje ze zobrazování kříže, které je v průběhu času doplňováno o pašijové scény, jako tomu bylo v evangeliáři z Rabuly z roku 586 a obalu relikviáře ze Sancta Sanctorum v Římě.

Důležitou osobou v rozvoji úcty ke Kristovu utrpení byl sv. Bernard, který napsal, že „je třeba tak spolutrpet s trpícím, aby sis zasloužil vykoupení“⁹⁹² nebo „je-li dobré se radovat z dobrého Ježíše, je také dobré pro dobrého Ježíše plakat“.⁹⁹³ Současně si pohrával s čísly, například s počty pět a sedm: pět ran, což je pět druhů příčin devíti krveprolití a na jiném místě počítá sedm ran.⁹⁹⁴

Už během 12. století si lidé svobodněji vybírali nástroje, o kterých se mluví a které jsou zobrazovány. Bylo to dáno zřejmě tím, že se začaly vytvářet osobní zbožné vztahy k jednotlivým pašijovým zastavením, která byla symbolizována a zobjektivizována příslušnými nástroji umučení.⁹⁹⁵

Dalším důležitým impulsem je osoba sv. Františka z Assisi a jeho stigmatizace. Ale již přibližně půl století před jeho narozením byl laikům předložen ideál každodenního rozjímání o Kristově utrpení. Svatý František tak v této oblasti nepřinesl nic nového, avšak tím, že byl obdařen stigmaty, dostala tato úcta zvláštní impuls. Díky stigmatům se František stal dokonalým obrazem Krista. U Františka se však setkáváme pouze s úctou ke kříži a hřebům. Stejně tak nenašel nový motiv ani jeho současník Jacopone da Todi. Stále se v té době vycházelo ze sv. Bernarda.

Sv. Tomáš Akvinský se vrátil k sv. Bernardovi a převzal jeho myšlenku o důvěrném spoluutrpení, které se stává důvodem vykoupení.

Základní rysy pobožnosti o Kristových nástrojích utrpení byly formulovány kolem roku 1250 a pobožnost dosáhla své definitivní podoby nejpozději do roku 1300. Pobožnost byla nadána odpustky někdy v době do roku 1320.

Protože slovo *arma* znamená nejen zbraň, ale také erb, formální uspořádání při zobrazení *Arma Christi* poukazovalo na možnost zobrazení v podobě erbu. Tak jsou nástroje umučení zobrazeny například v *Pasionálu abatyše Kunhuty*. To má svůj význam, protože

⁹⁹² „Compatere patienti, ut merearis redimi.“ – *Instructio sacerdotis* P.I. cap. 6, PL 184, Sp.779.

⁹⁹³ Sv. Bernard z Clairvaux: *De Passione Domini*, 4. In: PŘIBYL 2019, 87.

⁹⁹⁴ BERLINER 2003, 105.

⁹⁹⁵ BERLINER 2003, 107.

dominikán Kolda z Koldic vypráví v podobenství sepsaném v roce 1310 o Kristově utrpení jako o bitvě o vykoupení duše, v níž Kristus bojuje jako rytíř. V *Pasionálu abatyše Kunhuty* se nachází ještě jedno vyobrazení *Arma Christi*, kde je ústřední figurou postava trpícího Spasitele.⁹⁹⁶ Další vývoj ve 14. století se zřejmě ubíral po této zavedené cestě. V centru výjevu *Arma Christi* bývá zobrazen buď trpící Ježíš jako Bolestný Kristus nebo jako osoba stojící v hrobce, zvaný *Misericordia Domini*, což je i případ zobrazení v Jenštejnově Vatikánském kodexu.⁹⁹⁷ Je jen škoda, že tomuto vyobrazení v Kodexu neodpovídá i obsah textu, který sice pojednává o utrpení a následování Krista, ale jako o asketické cestě. Nicméně latentně je v textu traktátu *De fuga seculi* Bernardovo paradigma spojující účast na Kristově utrpení a vykoupení přítomno.

7.6.1 Inspirace v Jenštejnových textech

Na fóliu 272r. v Jenštejnově kodexu se nachází iniciála, na níž je vyobrazen Bolestný Kristus a nástroje umučení. Tento typ se nazývá *Misericordia Domini*. Scéna *Misericordia Domini* je devočním zobrazením, které má recipientovi připomínat děj Kristova utrpení, zastoupený nástroji, symboly a zkrácenými scénami. Kristus je zde zobrazen jako ten, kdo trpěl a utrpením vykoupil lidstvo, ale současně jako žijící, který vítězně překonává smrt, protože stojí živý na obrubě hrobu i když má v jedné noze ještě zaražený hřeb. Na iniciále lze nalézt kříž, hřeby, kopí, kohouta, bičice plivajícího na Krista, kladivo, zapírajícího Petra se služebnou, svlečené šaty. Kristus má na hlavě trnovou korunu a drží v rukou metlu a důtky. Dále je zde ruka s pochodní, kleště na vytahování hřebů, sloup, u něhož byl Kristus bičován a hrací kostky. Kříž je ovinut rouškou a je zde Jidášova ruka, která ukazuje na Krista. Jaromír Homolka k této iniciále dodává, že snad takto mohla vypadat část obrazu ve věži arcibiskupského hradu v Roudnici.⁹⁹⁸ Tato iniciála jakoby s traktátem, který uvádí, vůbec nesouvisela. Jan z Jenštejna v díle *De fuga seculi* popisuje svoje obrácení a asketické sklony. Na samém konci traktátu je však vyznání a současně prosba o Boží milosrdenství. Jenštejn píše, že jej Bůh svedl z cesty nepravosti a přivedl na cestu do věčnosti. Vyznává, že ho Bůh obmyl svou krví a že jej vykoupil, že když se zmýlil, Kristus jej vzal jako zbloudilou ovci na

⁹⁹⁶ BERLINER 2003, 118.

⁹⁹⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, fol. 272r.

⁹⁹⁸ HOMOLKA 1977, 131.

ramena a přivedl zpět, léčil jeho pokušení a stále znovu mu dával svou milost.⁹⁹⁹ Jedině tato pasáž textu souhlasí s myšlenkou zobrazení *Misericordia Domini*.

V druhém kázání na svátek Narození Páně Jenštejn popisuje západ slunce jako vylití krve,¹⁰⁰⁰ což má souvislost s Kristem označovaným podle myšlenek Pseudo-Dionýsia Areopagity jako Slunce. Tato myšlenka může mít souvislost s červeným pozadím pašijových scén u Třeboňského oltáře.¹⁰⁰¹

Tématem nástrojů Umučení Páně se Jenštejn zabýval v traktátu *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie*, kde se jmény Ježíš Kristus a Marie nezabývá jen z významového a teologického hlediska, ale hledá další významovou rovinu ve tvarech jednotlivých písmen těchto jmen. Podle Isidora ze Sevilly má text čtverý smysl: literární či historický, alegorický, tropologický neboli morální a anagogický.¹⁰⁰² První smysl je doslovný, druhý se vztahuje ke spáse, třetí k morálce a čtvrtý je eschatologický. Každý text však nemusí všechny tyto roviny obsahovat. Pokud bychom chtěli výše uvedené Jenštejnovy texty zhodnotit podle tohoto pravidla, pak je zde zdůrazněn především alegorický¹⁰⁰³ smysl současně s literárním, který jde od smyslu textu až k smyslu tvarů jednotlivých liter.

Propracovanější text je v případě jména Ježíš Kristus, kde Jenštejnovi jednotlivá písmena ukazují na nástroje při jeho umučení (*Arma Christi*) a na další okolnosti kolem Utrpení Páně. Tato pasáž Jenštejnova textu nebyla doposud nikde ani publikována ani

⁹⁹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 277va. – *De fuga seculi*. – „Videat pro me dominus, si via iniquitatis in me est et deducat me in via eterna. Ipse enim de ventre matris mee deus meus est. Ipse me peccatorum multorum lepra luridum sui sanguinis unguine expiavit. Ipse me de vulva productum redemit et pavit, ipse et olidum in peccatis fetentem excusavit et ab infamia liberavit. Ipse [me], qui erravi sicut ovis que periit, sacris suis humeris reduxit et baiulavit. Ipse me semper in omnibus necessitatibus meis, cum ad eum supplices preces porrigerem, exaudivit nec me noxie labi permisit. Ipse me sua, si lapsus sum, bonitate statuat misertusque mei propter ineffabilia, que indigno contulit, dona gratuita, ipse consoletur me in se, ut sic sibi serviam fideliter, sic attente et diligenter, ut sibi reddar, sibi restituar, secum in domo patris sui, in qua mansiones multe sunt, inhabitem in longitudinem dierum.“

¹⁰⁰⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 218 rb. – *Sermo secundus de Nativitate Christi* – „Secundo, cum sol pene mergitur, apparet sanguinei coloris. Sic ipse in passione sua apparet sanguineus propter preciosi sanguinis sui effusionem, cum Iohannes xix capitulo dicitur: Et exivit sanguis et aqua.“

¹⁰⁰¹ ROYT 2013, 104.

¹⁰⁰² Sensus historicus seu litteralis, sensus allegoricus, sensus tropologicus seu moralis, sensus anagogicus.

¹⁰⁰³ Isidor ze Sevilly, *Etymologiarum sive Originum Liber I*, XXXVII.: „Allegoria est elieniloquium. Aliud enim sonat, et aliud intellegitur.“

zmíněna v literatuře,¹⁰⁰⁴ nyní v této práci ji tedy pravděpodobně zmiňuji zcela poprvé. Jde o naprosté unikum, v němž se projevuje jak ohlas etymologie Izidora ze Sevilly, tak Pseudo-Dionýsia Areopagity, který se zabýval Božími jmény. Současně je důkazem arcibiskupova mimořádného estetického vnímání a smyslu pro alegorii. Kromě uvažování nad smyslem jednotlivých tvarů písmen je zde ještě několik ligvistických poznámek, kterým dává Jenštejn rovněž alegorický význam ve vztahu k tématu Kristova utrpení. Jan z Jenštejna vyjadřuje na pomezí textu, obrazu a zvuku následující:

„Proto ve jménu Ježíš první písmeno znamená bič nebo hůl; neboť někdy se popisuje v podobě biče nahoře s rukojetí a dole se závěsnou rukojetí jako jakási metla, někdy přímo jako **I**, a pak znamená hůl, kterou byl Pán zbičován. Podle skutečného pravopisu **IHC** v takové podobě, jak uvádí *Catholicon*,¹⁰⁰⁵ je nutno napsat, že dva stejné úseky písmene **H** symbolizují tuniku beze švu, jako by byla shora tkaná. Co se týká **C**, jde o otevřenou ruce, neseptnuté a připravené udeřit, jak je psáno: A dali mu políček. Skrze horní linii nahoře nechvalně známý titul. Ale jméno Kristus v sobě obsahuje všechna určení. Ve jménu Kristově (**XPS**) [je symbolizován] skrze první písmeno Kristův kříž **X** ve tvaru kříže nebo, chcete-li, dvě rákosové tyče, jak je zvykem malířů, kterými mu na hlavu vtiskli trnovou korunu. [Písmenem] **P**, které je uprostřed, se rozumí houba umístěná na rákosu, kvůli dlouhé tyči a nahoře vytvořenému kruhu na způsob houby. Krátké **S** poté značí buď roušku stočenou na jednom místě, jak praví evangelium, nebo rubáš, který koupil Josef, do nějž zabalil Krista, nebo plátno, které je doslova srolované do podoby tohoto písmene.

Jsou-li však tyto dvě části psány podle Latiniků, pak **J** znamená, jak bylo řečeno, bič a hůl; **E**, které je namalováno způsobem sevřené dlaně, políček; **S** dlouhou hůl v ruce; **U** jako dole uzavřená a nahoře otevřená nádoba, v níž byl smíchán ocet se žlučí, další krátké **S** symbolizuje jeho ostatní šaty. Ve jménu Christus **C** znamená to, jak je uvedeno výše. Skrze **H**, které je uprostřed a které vypadá, že má určitou okrouhlost, jeden tah směřuje nahoru, druhý dolů. Tímto písmenem lze označit tři skutečnosti: Boha, duši Kristovu a tělo, které tehdy byly na kříži; skrze kulatost kruhu božství, skrze horní tah duši, skrze spodním tahem tělo. Také podle gramatiků to není písmeno, ale je to znak aspirace – příděchu, proto se tomu neříká písmeno samo o sobě. Neboť Kristus nebyl jen člověk, ale také Bůh, a nejen Bůh, ale i

¹⁰⁰⁴ Tématem Arma Christi se velmi podrobně zabývá především stejnojmenná stať Rudolfa Berlinera – BERLINER 2003.

¹⁰⁰⁵ *Catholicon* neboli *Summa Grammaticalis* je středověký latinský a teologický výkladový slovník, který v roce 1286 sestavil dominikán Giovanni Balbi da Genova. Zachovalo se mnoho exemplářů psaných a později i tištěných. Čerpali z něho učenci své doby, včetně Giovanniho Boccaccia nebo Francesca Petrarce.

člověk a v jednom individuu Bůh i člověk. Je to prý také znamení vydechnutí, neboť i on na kříži vydechl se skloněnou hlavou a snad proto je viděn v horní části ohnutý a nakloněný proutek, protože i spodní tah, šikmý a podlouhlý, může naznačovat pekelné jámy, když po smrti sestoupil do podsvětí. Nebo také **H**, protože čára nahoře je dlouhá, znamená sloup a dolní tah chordu.¹⁰⁰⁶ Podle gramatiků je **R** tekuté.¹⁰⁰⁷ Touto tekutinou lze pro podobnou shodu rozumět vyjádření vody a krve Kristovy. Krátké **I** je jeden z klíčů. Dlouhé **S** je dlouhé kvůli délce kopí, kyje nebo meče, jak je psáno: Vycházeli s meči a holemi jako na lupiče. **T** nebo **thau** [znamená] kříž, jak je psáno: Znamení **thau** byla na jejich čele. Nebo budiž chápáno **T** jako kladivo, jímž byl Pán přibit na kříž, protože má tvar podobný kladivu. **V**, kterým je psán hlas, mocný hlas, kterým Pán zvolal na kříži. **S** je zkratka plátna, kterým se sám opásal. Přijměme ještě poslední písmeno **O** poslední ve tvaru **Christo**, zdá se, že představuje trnovou korunu. A ještě **M**, když říkáme **Christum**, aby skrze každou nohu byly chápány tři hřeby, přičemž někteří říkají, že byly čtyři. A tak se bude zdát, že větší část Kristova utrpení je vyjádřena v těchto písmenech. Nástroje jeho umučení pak chápeme pod vlasními písmeny, pokud vzpomínka na utrpení Páně může vždy setrvat v našich srdcích, s pomocí našeho Pána Ježíše Krista, který žije a kraluje s Otcem a Duchem svatým na věky věků. Amen.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁶ Geometrický nástroj.

¹⁰⁰⁷ Hlávka **R** spolu s hlávkou **L** a hlávkami jim podobnými je v lingvistice označována za tzv. likvidní (tekutou, plynoucí) hlávku, a to již od starořeckého gramatika Dionysia Thraxe (170–90 před Kristem). Je pozoruhodné, že Jenštejn tuto skutečnost znal.

¹⁰⁰⁸ BAV, Vat. lat. 1122, f. 284va–285ra – *Libelli de laude nominis Iesu Christi et Marie* – „In nomine igitur Iesus prima litera flagellum vel virgam significat; nam quandoque in similitudinem flagelli describitur superius cum manubrio ac deorsum cum dependenti tractu quasi quodam flagello, quandoque directe **I**, et tunc virgam significat, quibus extitit Dominus flagellatus. Secundum veram igitur orthographiam **IHC** sub tali figura, ut ait Catholicon, scribi debet, per quos duos equales tractus **H** tunica potest inconsutilis similitudinarie significari quasi desuper contexta. Per **C** vero quid, nisi manus aperta, inproba, ad percuciendum parata, sicut scriptum est: Et dabant ei alapas. Per tractum vero desuper infamis titulus. Christus vero nomen omnes in se continet terminaciones. In nomine eciam Christus per primam ad modum crucis figuratam litteram **crux** Christi, vel si placet, due arundines cancellate, sicut moris pictorum est, coronam spineam capiti imprimentes. Per **P**, quod est in medio, spongiam in arundine positam, propter tractum longum et circulum ad modum spongie superius formatum. **S** vero breve significat vel ssudarium in unum locum involutum, sicut dicit ewangelium, vel sindonem, quem mercatus est Yoseph, qua Christum involvit, sive lintheamina, que ad huius similitudinem litere volvuntur. – Si vero hec duo volumina secundum Latinos scribuntur, tunc **J** significat, ut dictum est, flagellum et virgam; **E**, quod ad modum pingitur contracte palme, colaphos; **S** longum arundinem in manu; **U** tamquam inferius clausum et superius patulum vas, in quo fuit acetum felle mixtum; alius **S** breve eius vestimenta cetera. In Christi eciam nomine **C** ut superius. Per **H**, que est in medio et rotunditatem quandam

7.7 Navštívení Panny Marie

Ačkoli je téma Navštívení Panny Marie naprosto zásadním tématem Jenštejnova myšlenkového a duchovního světa a prorůstá jak do politiky a diplomacie, tak do právního jednání pražského arcibiskupa stejně jako do jeho teologického a duchovního díla a zásadním způsobem ovlivňuje jeho mariánskou zbožnost, toto téma koresponduje jen okrajově se zachovanými výtvarnými díly, která vznikla nebo mohla vzniknout pod Jenštejnovým přímým vlivem. Nicméně miniatury v Jenštejnově *Vatikánském kodexu* s jejich konkrétními podobami mají svoje následovníky a varianty výjevu Navštívení svědčí o Jenštejnově zaujetí tématem a hloubce jeho uvažování. Na fol. 13v. se scéna odehrává v místnosti a Maria si s Alžbětou v lehkém úklonu podávají ruce. Tento typus se později opakuje v 15. století v Čechách v mnohých případech, je to například případ Navštívení Švamberského.¹⁰⁰⁹ Na fol 187v. je epizoda setkání Marie s Alžbětou zasazena do krajiny, kde se obě ženy zdraví. Takovéto zobrazení se na přelomu 14. a 15. století objevuje často. Jan Royt uvádí jako blízkou analogii Navštívení na křídle oltáře z kartouzy v Champmol od Melchiora Broederlama z let 1393–1399.¹⁰¹⁰

habere videtur, sursum tractum unum, alium deorsum, per hanc literam possunt designari tria: Deus, Christi anima, corpus, que tunc erant in cruce; per circuli rotunditatem divinitatem, per tractum superiorem animam, per caudam inferiorem corpus. H eciam secundum gramaticos non est litera, sed est aspiracionis nota, quare non dicitur per se litera, quia Christus non fuit tantum homo sed eciam Deus, nec tantum Deus, sed eciam homo et in uno supposito Deus et homo. Dicitur eciam aspiracionis nota, nam et ipse in cruce inclinato capite exspiravit, et forte ideo in suprema videtur parte reflexa virgula et inclinata, quia et cauda inferior obliqua wet oblonga inferni potuit designare antra, quando post mortem descendit ad inferna. Vel H, quia superius est linea longa, columnam significat tractus inferior cordam. R secundum gramaticos est liquida, per quam liquor propter conformitatem similem expressionis potest aque et sanguinis Christi intelligi. I breve unum ex clavis. S longum propter longitudinem lancee, fustem vel gladium, sicut scriptum est: Cum gladiis et fustibus exierunt tamquam ad latronem. T sive thau crucem, sicut scriptum est: Signa thau in frontibus eorum. Vel T recipiatur pro maleo, quo conclavatus est Dominus, quia figuram malei similem habet. V, per quod vox scribitur, vox magna, qua clamavit in cruce Dominus. S breve pro lintheo, quo se ipse precinxit. Adhuc recipiamus literam O finalem in Christo, et coronam videtur spineam figurare. Et M, cum Christum dicimus, ut tres clavos per quemlibet videatur pedem intelligere, qui secundum aliquos quatuor dicuntur fuisse. Et sic maiorem partem passionis Christi in hiis videbimur literis exprimere armaque eiusdem propriis sub literis intelligere, quatenus memoria passionis dominice semper valeat in cordibus nostris permanere prestante domino nostro Iesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat in secula seculorum. Amen.“

¹⁰⁰⁹ ROYT 2013, 87; PEŠINA 1950, 102–103, obr. 7

¹⁰¹⁰ ROYT 2013, 87. Deska se nachází v Musée des Beaux-Arts v Dijonu.

Biblická epizoda Navštívení Panny Marie sousedí na jedné straně s událostí Zvěstování a na druhé straně s Narozením Páně, jako jediné ovšem samostatně pojednává období těhotenství Panny Marie. Jenštejnův vliv se uplatnil prosazením svátku Navštívení nejprve v pražské arcidiecézi a později v celé církvi.¹⁰¹¹ Zobrazování těhotné Panny Marie (*Maria gravida*) je však spíše pozdější záležitostí. Nicméně lze konstatovat, že o některých dílech, která vznikla díky Jenštejnovu konceptu, víme, ačkoli se nezachovala, ať už jde o zobrazování scény Navštívení Panny Marie nebo výtvarných konceptech, které z této události vycházejí.¹⁰¹²

Jan z Jenštejna si jako míšeňský biskup podle Mikuláše z Rakovníka objednal malou vitráž do nové kaple na hradě Migerleyn,¹⁰¹³ kde byla vyobrazena „Marie a Alžběta, jako by se navzájem přijímaly a zachraňovaly“.¹⁰¹⁴

7.7.1 Tzv. „obrácené“ Navštívení

Jenštejn stojí podle mého názoru bezesporu za konceptem tzv. obráceného Navštívení,¹⁰¹⁵ které můžeme vidět ve *Vatikánském kodexu* jako miniaturu na foliu 157r. Tento koncept je popsán na více místech v arcibiskupových dílech. Asi nejúplnější popis je v díle *Miracula beate Marie Visitacionis*.¹⁰¹⁶ V popisu příběhu pod nadpisem *Miraculum XI*. Jan z Jenštejna vypráví, jak chtěl při slavení svátku Navštívení Panny Marie nosit arcibiskupské pallium. Bylo mu to ovšem zakázáno, protože k tomu potřeboval dovození Apoštolského stolce. Jenštejn o to stále usiloval a modlil se. Jednoho dne ráno jej přede mší přepadla ospalost, posadil se a usnul. Zdálo se mu, že posel přináší papežské dovození a on že při tom má na sobě pallium, na jehož koncích byly dva obrazy: Maria a Alžběta, jak po narození Krista na oplátku Alžběta s Janem navštívila Marii s Ježíšem. Jenštejn dále cituje báseň: „Vy jste paní navštívila služebnici, Pán navštívil služebníka. Povinné závazky jsme si

¹⁰¹¹ O Jenštejnově vlivu na ustanovení svátku Navštívení Panny Marie pojednává tato práce na s. 54, s. 71 a na dalších místech.

¹⁰¹² S tématem Navštívení souvisí téma Marie jako obrazu církve, které se projevuje na plášti krásných madon a krásných piet.

¹⁰¹³ Biskupský hrad Mügeln.

¹⁰¹⁴ WBU, I, 777, f. 55rb. – „in capella, quam de novo construxerat in castro dicto Migerleyn, Misnensis dyocesis in vitro cuiusdam parve fenestre ymagines Marie et Elyzabeth velut sese invicem suscipientes ac salvantes fieri procuravit.“

¹⁰¹⁵ Termín, který jsem vytvořil a používám jej pro účely této práce.

¹⁰¹⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 160va–160vb.

vzájemně vyrovnali. Vy jste navštívili před porodem, my po porodu.¹⁰¹⁷ Právě z toho snu se dověděl, co přijde, že bude moci užívat při svátku Navštívení pallium. „Pročež tento zázrak, dosud podle Písma neslýchaný, nyní možný, tak nařídil arcibiskup na mnohých místech vymalovat v obrazech.“¹⁰¹⁸ Další zmínka o tomto neobvyklém ikonografickém modelu je v jeho *Sermo tercius de Visitacione sancte Marie factus in monasterio Rudnicz*, kde příběh rozšiřuje o časové určení, zmiňuje narození Páně, andělské zjevení pastýřům a zvěst o narození Krista, která se dostala od pastýřů až k Alžbětě, přidává přímé řeči, nicméně doslovně opakuje některé myšlenkové konstrukce z popisu snu o arcibiskupském palliu včetně uvedené básně a dodává: „Hle, podobně pokojné navštívení. Vskutku, když Alžběta navštívila Marii, starý zákon odkazoval na nový, stará proroctví byla v souladu s evangeliem, svornost obou stran zákona byla jednomyslná.“ K autenticitě konstatuje, že příběh sice není v Písmu, ale že víra a zbožnost takovou návštěvu předpokládají.

Podle přípisku na foliu 157r. v Jenštejnově kodexu si právě takto nechal Jan z Jenštejna vymalovat výjev ve věži arcibiskupského dvora v Praze: „Navštívení, jak Alžběta navštěvuje [Marii], s chlapci, jak je to namalováno v mé věži v Praze tam, kde je v rohu namalován lev.“¹⁰¹⁹ K tomuto zobrazení podotýká Jan Royt, že by to mohl být ohlas zjevení sv. Gertrudy z Helfty z počátku 14. století.¹⁰²⁰ O sv. Gertrudě není v celém Jenštejnově díle ani slovo, lze tedy mít za to, že „obrácené Navštívení“ je arcibiskupův teologický a z něho vycházející ikonografický koncept, i když pochopitelně o této vizi sv. Gertrudy mohl slyšet. Proto pokládám tento ikonografický námět pro svou jedinečnost a současně pro svou četnost v Jenštejnových spisech, objednávkách a pro vyobrazení na miniatuře v Jenštejnově kodexu přesně podle arcibiskupova přípisku za originální přínos Jana z Jenštejna k zobrazování události Navštívení Panny Marie.

¹⁰¹⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 160vb – *Miracula beate Marie Visitacionis. Miraculum XI.* – „Vos servam, domina, Dominus servum visitastis, debita solventes nos vices reddimus. Vos ante partum, nos post partum visitamus.“ – Tato báseň se v Jenštejnově kodexu nachází dvakrát, podruhé v kázání na svátek Navštívení Panny Marie – BAV, Vat. Lat. 1122, f. 242 vb. – *Sermo tercius de Visitacione sancte Marie factus in monasterio Rudnicz.*

¹⁰¹⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 161ra – *Miracula beate Marie Visitacionis. Miraculum XI.* – „Quare idipsum miraculum tamquam secundum Scripturam inauditum, possibilem tum in pluribus locis idem archiepiscopus per ymagines depingi mandavit.“

¹⁰¹⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 157r: „Item visitacio, quomodo Elisabet visitavit cum pueris, sicut depictum est in turri mea in Praha, ubi leo est depictus in angulo“.

¹⁰²⁰ ROYT 2013, 87–88.

7.7.2 Inspirace v Jenštejnových textech

K tématice Navštívení Panny Marie se vztahuje množství dalších textů, které pomáhají dokreslit nejen povahu svátku, ale také Jenštejnovo chápání osoby Panny Marie, především ve vztahu k vtělení a k církvi.

Tak v díle *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* Jan z Jenštejna píše o Navštívení následující slova: „Sešli se tu tedy najednou jednomyslně Bůh, člověk, Matka a neplodná Panna, těhotná předchůdkyně a prorok, aby tak mohly být zobrazeny všechny stavy lidí, panen, manželů a zdrženlivých. A postavení zbožnosti těchto všech stavů přece sama v sobě zahrnovala sama Matka Boží. A proto si zasloužila být nazývána milostí plnou.“¹⁰²¹

Někdy mají Jenštejnova slova poetiku přírody i s popisem vůní, například, jako když píše, že z mnohých dobrodiní svátku Navštívení jich „alespoň několik rozetřel, aby při potlučení menším tloučkem silněji vzplanuly a vydali sladší vůni.“¹⁰²²

O vůni mluví Jan z Jenštejna i v dalším textu, kdy přirovnává Pannu Marii k podivuhodné nádobě, dílu výsosti nebes. Maria je vonící a mysl osvěžující dobrou vůní Krista. Touto vůní naplnila Alžbětu, když ona sama byla naplněna Bohem, když nosila Krista. Byla plná Boha před porodem, plná po porodu.¹⁰²³

S krásou přírody je spojen i arcibiskupův text, který vyzdvihuje fakt, že svátek Navštívení Panny Marie se slaví na jaře, tedy v nejkrásnějším ročním období. Jenštejn si pohrává se slovy o kráse přírody a se vzájemným vztahem Matky a Syna – Boha, přičemž ona byla jeho matkou, pannou a snoubenkou a on jejím Bohem, synem a snoubencem.

¹⁰²¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 22va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Convenerunt ibi igitur in unum unanimes in domo Deus, homo, mater et virgo sterilis et feta precursor et propheta, ut universi status hominum virginum coniugatorum, continencium quatuor tantum personarum presencia figuraret quorum omnium condicionem religionis perfectissiem in se continebat Mater Cristi. Et idcirco gracia plena ipsa dici meruit.“

¹⁰²² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 24va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Pauca tamen attenuis saltem confricavimus, que si diminuta pistello subtilius tunderentur, forcius reflaglarent odoremque suaviorem respergerent.“

¹⁰²³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff.207ra–207rb – Homilia decima super Exsurgens Maria – „Ast et fragrans et Cristi bono odore mentes reficiens. Unde ipsa est vas admirabile opus excelsi, vas, in quam quod in se continet, omnem delectamentum et omnis saporem suavitatis, plena namque Deo est mira que flagrantia pignus cum Elizabeth replevit, ac non solum plena Deo fuit tunc cum Cristum baiulavit, sed et post partum plena Deo fuit, plena ante partum et plena post partum.“

Jenštejn dále píše, že „tato Panna oblékla tělo lidstvím“.¹⁰²⁴ Tento výrok má velký význam pro koncept krásných madon, kde je Ježíšek nahý nebo jen velmi spoře oblečený, což je zdůrazněním Kristova vtělení, tedy oblečení Boha do těla.

V souvislosti se svátkem Navštívení zapojuje Jan z Jenštejna do uvažování i další smysl, a to sluch spojený s nasloucháním v mlčení. Marii vidí jako prorokyni, která poučená Boží moudrostí vyzpívala Magnificat, „když ovšem ze síónských písní zazpívala svatební píseň nad všechny písně rozkošnější a nad ostatní kantika dokonalejší. Při jejím způsobu zpěvu ať zmlknou proroci, ať přestávají mluvit evangelisté, apoštolové ať zanechají vyučování, ať každý jazyk na nebi, na zemi i v podsvětí zcela zmlkne a podporuje Marii, ať ustoupí Marii, aby ona první mluvila, dokud bude chtít, protože jí Bůh dal učený jazyk“.¹⁰²⁵

Vrcholem Mariina prorockého poslání je chvalozpěv Magnificat. Je zajímavé, že Jenštejnovy spisy obsahují jen jeden výklad tohoto chvalozpěvu, a to v díle *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis*,¹⁰²⁶ nikoli však jako samostatné dílo. O tomto chvalozpěvu je potom velmi mnoho zmínek napříč celým arcibiskupovým dílem.

V díle *Miracula beate Marie Visitacionis* popisuje Jenštejn vidění či sen jednoho zbožného klerika. Tomu se zdálo, že je odsouzený ve vězení, a přišla k němu Panna Maria, oblečená jako dívka, ve stříbrných šatech zahalených pláštěm, vypadala jako po zvěstování archandělem, když se vydala na cestu do hor k Alžbětě. Pro její vynikající krásu neměl strach, ale naději.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 25va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „Porro id eciam festum institutum est et videtur autenticum ex ipsius amenitatem, anni nempe ameniorem partem peroccupat et enim idipsum institutum est et videtur autenticum ex ipsius amenitate in inicio in censionis Maria et sive apostolis tempore quoque vernali, cuius pulcritudinis descripcionem presentibus pretermittimus. (...) Denique revera tunc Virgo beata dicere potuit in huius solempnitates in tantis gaudiis Deum quoddammodo suo utero, qui in paradiso concives diligencius meus in et ego illi. Nam revera sibi illa erat Mater, Virgo et Sponsa. Ille illi erat Deus, Filius et Sponsus. Ille participem Matrem suam divinitate effecit. Hec Virgo carne cum humanitatis vestivit.“

¹⁰²⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 18rb – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis* – „...quando videlicet de canticis Syon epythalamium decantavit omni musico carmine delectabilius atque per aliis canticis perfeccius. In eius igitur cantico sileant modo prophete, desinant loquere evangeliste, cessent docere apostoli, omnis prorsus lingua taceat, celestium, terrestium et infernorum sustineat Mariam, cedant Marie, loquatur ipsa prior, donec ipsa velit, quia Dominus dedit ei linguam eruditam.“

¹⁰²⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 18rb–20va – *Duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis*

¹⁰²⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 159rb–159va – *Miracula beate Marie Visitacionis* – „Referam et aliud miraculum delectabile et iocundum. Nam quidam devotissimus Virginis Marie alumpnulus et clericus. Cum

V díle *Miracula beate Marie Visitacionis* se Jenštejn zmiňuje o tehdy ještě vyvíjejícím se souboru sedmi radostí Panny Marie. On sám tvrdí, že jich je osm, protože mezi ně patří i Navštívení, kdy se Maria radovala v Bohu, svém Spasiteli, stejně jako Alžběta se svým dítětem v lůně. Za největší radost pak považuje žít ve slávě Panny.¹⁰²⁸

V druhém kázání *Super Exurgens Maria* Jenštejn hovoří o tom, co to znamená vstát. Petr, Jakub a Jan při proměnění Páně ulehli, protože padli na zemi, a až když se jich Pán dotkl, vstali. Maria vstala proto, že byla Pánem perfektně vybavena a nepadla do hříchu. Neměla bezbolestný život, ale Pán ji osvěcoval a posiloval, takže stála.¹⁰²⁹

Třetí kázání *Super Exurgens Maria* začíná Jan z Jenštejna vzpomínkou na večer strávený s Rajmundem z Capuy ještě za časů papeže Urbana VI., kdy spolu diskutovali, jestli Maria, když šla navštívit Alžbětu, jela na voze, na mule nebo šla pěšky. Rajmund se tehdy klonil k cestě na oslu. Jenštejn se ptá, co je vhodnější pro čest Panny, pak ovšem namítá, že ona byla chudá a pokorná. Šla do hor a její mula stoupala rychle a překonávala kopce. Je známo, že mnozí svatí v síle milosti rychle překonávali velké vzdálenosti. Arcibiskup dále připomíná, že v apokryfním spisku o životě blahoslavené Panny Marie se píše, že Maria byla

iam hystorias per non nullas partes defecto Visitacionis Marie sollicite distribuisset. Quadam nocte in quodam se vidit condani et nocere, quandam audivit. Ecce Virgo Maria vlt huc intrare, de qua voce vehementer obstupervit. Nam timuit exinde sibi mortem imminere, cogitare namque secum ceperat, forte tibi ipsa manum porriget et tum indignissius stare in conspectu eius non poteris, sed morte morieris. Cumque huc illuc se verteret tursitando si quando fugere posset ecce concito Virgo Maria totum conclave pretensiens puellari induta habitu, videlicet corpori decenter ad iacente in veste argentea nomen amicta pallio venit atque ut ipse putat, quod illius tunc apperencie fuerit, quando videlicet post Anunciacionem archangeli montana conscendens Elizabeth visitavit, cuius speret propter eminentem pulcritudinem et timorem, quem tunc habuit perseveranter contemplari non audebat et trepidanti sic manum quasi regraciando porrexerat.“

¹⁰²⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 159vb – *Miracula beate Marie Visitacionis* – „An putas quod tum sint septem gaudia beate Marie Virginis? Ymmo scito, quod octo sunt. Namque cum hoc sit magnum gaudium, quando Elizabeth Virgo Maria visitavit, ubi exultavit spiritus eius in Deo salutari suo, similiter infans in utero cum Elisabeth, et sic nobis id dubium amputavit, ubi aliqui visicacioni Elizabeth inter septem gaudia reputant, et alii non, cum tum venera secundum gaudium et maximum reputetur id existere Virginis gloriose.“

¹⁰²⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 189va–189vb – *Homilia secunda super Exurgens Maria* – „Petrus, Jacobus et Johannes stupefacti in transfiguracione Domini iacuerunt, quia ceciderunt in terram et ad contactum Domini denuo surrexerunt. Maria autem pro ceteris excellentissime a Domino perfectificata, amplioribus graciis dotata, nec delicti quidem quantumcumque termis et exilis crimen admisit. Et idcirco lapsa non est, nec infirmitatis vel morbi in hac vita sauciata est doloribus, nec visionum uspiam prostrata est, magnitudine utpote singulariter a Domino illustrata et confortata.“

doprovázena dvěma služebnicemi, jejichž oči byly upřeny na ruce a díla své paní.¹⁰³⁰ Tomuto textu odpovídá jedno vyobrazení scény Navštívení v Jenštejnově Vatikánském kodexu, které bylo tímto způsobem ztvárněno na přímý pokyn zadavatele, tedy Jana z Jenštejna. Iluminace se nachází na fol. 4r. V iniciále písmena I je Alžbětin dům a na pravém okraji folia je Maria se dvěma služebnicemi směřujícími k tomuto domu. Pozadí výjevu tvoří skalnatá krajina s dvěma stromy. Přípisek dává pokyn iluminátorovi, aby namaloval Marii, „jak vystupuje do hor se dvěma služebnicemi.“¹⁰³¹

Na jiném místě Jenštejn vyzývá posluchače, aby si vzali za příklad Pannu Marii, která byla „v hledání neúnavná, na cestě znepokojená, v chrámu zbožná, ve světnici studující, v domě pilná, Boha stále hledající a stále nacházející.“¹⁰³²

Maria při Navštívení přinesla pomoc a světlo. Protože sloužila Kristu i Alžbětě, může být nazvána služebnicí – *ministratrix*. Ona jako Kristus nechtěl, aby se jí sloužilo. Svými činy očišťovala, osvěcovala a působila. Protože od Boha Otce přijala Krista, božské světlo světél,

¹⁰³⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 192ra–192rb – *Homilia tertia super Exsurgens Maria* – „Sed hec utrum abierit eundo vel insiderit iumento vel curru vecta fuerit, noviter cum anni iubilei gracia Romam veni, honorabilis Raymundus ordinis predicatorum et in theologia magister a me requisivit asserens tempore felicitis memorie Urbani sexti de hoc fuisse disputatum in collacione et tentum eam pocius in iumento abisse hociperem eciam tantam virginem decu ille quod abnuere non audeo. Verumtamen cum catholicam fidem non tangatur, quid decencius honori convenerit virginis disseram, opinionem meam cum indulgencia submergam atque a proprietate vocabuli non recedendo. Eam reriis puto ambulando aliis se magisque hoc ipsum Domini Matrem decuisse nam revera eius humilitas humiliora pocius quam alciora requirebat. Eius paupertas nullum proprium aiter iumentum habebat eius fastinancia sine intermissione ut quidam dicunt. Quacumque erat sicut ipsa veritas dicit: quod exurgens Maria. Mox post angeli salutacionem abiit in montana cum festinacione. Unde et magis ut pie credi post prospem sanctum propriis pedibus recta fuit cum festinacione cum in eius utero celestis tunc ille hinulus in montibus saliens sua celeritate eciam colles transiliit. Cum verisimiliter idipsum magis ab ultimis terre finibus venientibus et quampliverbus ut scriptura iudicat sanctis contigit qui divina voluntate gracia spacia longa brevi morula peragiarunt. Dum eciam Redemptorem nostrum constet misse frequencius fatigatum exitinere fuisse. Et non nisi semel efflagitato et alieno aselli insedissee tergo menum liquidem et alias in quondam libello de vita beate Marie virginis legisse. Ipsam duabus comitibus ancillis montana Judee festinanter transisse et si videtur libellus apocrifus exquibustam. Nil tum tamen consonum rationi videtur in premissis quod actus publicos testimonio fidedignorum pergerit ut super fuerint defixi oculi ancille in manibus et operibus domine sue.“

¹⁰³¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 4r – „quomodo ascendit montana cum duabus ancillis“.

¹⁰³² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 196vb–197ra – *Homilia quarta super Exsurgens Maria* – „Exemplo igitur Marie virginis sit in querendo intenta, que fuit in itinere sollicita, in templo devota, in cubiculo studiosa, in domo operosa, semper Deum querens et semper inveniens.“

byla sama osvícená, svým pozdravem zažehla v Janovi svítlnu Páně, z níž cítila světlo i Alžběta. Proto je Maria také nazývána osvěcovatelkou – *illuminatrix*.¹⁰³³

S obrazem světla si pohrává Jenštejn i v dalším úryvku, kde říká, že Maria je lampa Slova. Ona připravila lampu svému Kristu, který je svítlnou pravého světla, které osvětluje každého člověka. Maria je lampa osvěcující lampy, osvětluje Alžbětino lůno, osvětluje nebe.¹⁰³⁴

Alžběta představuje svátost manželství vedoucí k rozmnožování a naplnění země. Ve Starém zákoně byly neplodné ženy nebo panny zavrhovány, vždyť Jiftáchova dcera oplakávala své panenství. V Novém zákoně jsou panny požehnané. A Maria je Panna – Matka, což je vůbec to nejcennější.¹⁰³⁵

Mnoho variací v souvislosti s Navštívením Jan z Jenštejna tvoří kolem vyjádření, že po Zvěstování Maria vstala a vydala se za Alžbětou. V kázání, které pronesl v dubnu 1387 v pražské katedrále, rozvíjí tento obraz přemýšlením, zda „[Maria] vstala pro to, že byla po andělském vidění skloněná, nebo vstala proto, že byla pozdravena pozdě, jak někteří tvrdí,

¹⁰³³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 204vb–205ra – *Homilia nona super Exsurgens Maria* – „Ast ut scrupulus auferatur talia autumantium, nequaquam intelligenda sic sunt hec nempe divino Spiritu acta Virgo Maria sicut fuit, a maiori se visitata divinitus, sic nimirum et minorem se Elisabeth visitavit et sicut Cristus ministrari venerat non ministrare. Sic et ipsa in medio eorum fuit sicut ministratrix. In hiis utique eciam et mentes divinas est imitata, quarum proprium es inferiora purgare, illuminare et proficere. Unde et ipsa ideo stella ex Jacob dicitur et stella maris, quia ad Patre luminum lumen divinum visceribus intemeratis suscepit. A quo illustrata per salutationem Johannem lucernam Domini accendit, a quo et Elisabeth lumen sensit. Unde et Maria illuminatrix per interpretationem dicitur, que eciam angelicos spiritus in quibusdam credenda est, illustrasse in terris.“

¹⁰³⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 207ra – *Homilia decima super Exsurgens Maria* – „Et fit sic Maria lucerna Verbi, quia paravit lucernam Cristo suo, lucerna quippe veri luminis, qui illuminat omnem hominem veniente in hunc mundum, lucerna alias illustrans lucernas et ipsam quoque lucernam in utero Elizabeth ardere facientem, lucerna celum transque illuminans, hec solum illuminans.“

¹⁰³⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 206va – *Homilia decima super Exsurgens Maria* – „Ast et Elizabeth in figura pretendit eciam matrimonii sacramentum in multiplicatione filiorum carnalium, quibus dictum est: Crescite et multiplicamini et replete terram. Maria vero significat sanctimoniam virginum spirituales filios generantium, qui non ex sanguinibus neque ex voluntate carnis, neque ex voluntaten viri sunt, sed ex Deo nati sunt. In veteri testamento maledicta fuit sterilis et ideo virgines maledicere. Et ideo Jepte filia virginitatem deploravit. In novo testamento benedictae sunt virgines, sicut dicit ad Mariam angelus: Benedicta tu in mulieribus et benedictus fructus ventris tui. Innovata ergo sunt signa et mirabilia inmutata et nove religionis nova virginitatis micant vexilla. Longe lateque excellencius preminent virginitas conjugatis, integritas vulneratis, sanitas saucitatis, puritas maculitatis.“

aby nebyla zastižena temnotami. Trochu odpočívala a vstala ráno, nebo vstala, protože seděla doma a držela vřeten v ruce a chtěla na něj přidat trochu vlny a lnu, udělat dlouhou nit' a utkat z ní látku nebo ji svinout do klubka nitěmi a sešíváním“.¹⁰³⁶ Je to u Jenštejna poměrně neobvyklý motiv, který zastihuje Marii v okamžiku zvěstování nejen při modlitbě nebo četbě, ale při práci nebo odpočinku.

K tomuto tématu lze závěrem konstatovat, že příčiněním Jana z Jenštejna se Navštívení Panny Marie stalo samostatným devočním tématem.¹⁰³⁷

7.8 Panna Maria Sněžná

Jan z Jenštejna jako pražský arcibiskup na jarní synodě v roce 1385 nařídil slavit svátek Panny Marie Sněžné. Svátek, který je vlastně výročí konsekrace římské baziliky Santa Maria Maggiore, se ujal v Praze a postupně v celých Čechách kromě jiného proto, že Karel IV. při zakládání Nového Města pražského nechal dát kostelům zasvěcení významných svatyní v důležitých centrech křesťanství. Tak Řím v této myšlence zastupoval novoměstský kostel Panny Marie Sněžné. K založení chrámu v Římě se váže legenda, že uprostřed léta napadl na pahorku Esquilinu sníh, kterým Bůh ukázal papeži Liberiovi, kde má postavit kostel zasvěcený Panně Marii. Spojení Panny Marie a sněhu – bílé čisté, chladivé, ve slunci jasně zářící hmoty, která se po roztání stane životodárnou vodou, inspirovalo a podněcovalo i Jenštejnovu obrazotvornost. K tomuto svátku se zachovaly básnické texty, čtyři hymny k jejímu svátku a dvě kázání. První kázání se zabývá spíše popisem svátku a ve Vatikánském kodexu je jen částečně čitelné, druhé je běžným *sermo*, plným symbolických vyjádření o Panně Marii.

V Jenštejnově vatikánském kodexu je na fol. 148 v. iniciála písmene C, kde je zobrazena Panna Maria s Ježíškem pod sněžným oblakem obklopená padajícím sněhem. Základní kompozice Madony odpovídá ikoně *Salus Populi Romani*, která se nachází v římské bazilice Santa Maria Maggiore, tedy matka s dítětem na levé ruce, tam však analogie končí. Ježíšek na miniatuře je nahý, pravicí se drží Marie kolem krku a levicí má

¹⁰³⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 236 vb – *Sermo primus beate Marie Visitacionis in ecclesia Pragensi* – „Surrexit eciam ideo, quia forte ante oracioni incumbibat post angelicam visionem, vel surrexit, quia ut quidam autumant sero salutata fuit, unde ne comprehenderetur a tenebris, paulisper requievit et de mane surrexit vel surrexit, quia dormi sedebat, manu colum tenebat et enim digiti sui apprehenderant, fusum noverat, siquidem modicam lanam et linum in longum perducere filum, atque in tele extendere longitudinem, aut certe glomerandus filis vel consuendis.“

¹⁰³⁷ ROYT 2013, 88.

před sebou na prsou. Maria je oblečená ve fialovém plášti, pravou ruku má schovanou v plášti a pod Ježíškem, levou rukou se dotýká jeho nahého těla. Podoba Panny Marie s dítětem na miniatuře mnohem více odpovídá konceptu krásných Madon než římské ikoně, kde je Ježíš oblečený a pravíci žehná, a Maria jej drží oběma rukama, přičemž její pravá ruka má narovnané tři prsty na znamení toho, že dítě je trojjediný Bůh. V případě miniatuury tedy jde patrně o obecné ztvárnění Panny Marie se sněhem, a nikoli o pokus poskytnout čtenáři podobu ikony *Salus Populi Romani*.

7.8.1 Inspirace v Jenštejnových textech

V kázání na svátek Panny Marie Sněžné, které bylo předneseno pravděpodobně 5. srpna 1385, začíná Jan z Jenštejna výrokem, že Panna Maria je sních, a to pro svých šest vlastností – vznešenost původu, protože stojí u Božího trůnu; čistotu při bytí, neboť je uchráněna ode vši poskvrny a hříchu; lehkost při sestupování, vždyť je pokorná služebnice; rovnost na zemi, protože se přimlouvá za každého stejně; na místě plodnost tak jako sních, který tam, kam padne, tam zavlažuje; užitečnosti, když taje a mění se ve vodu.¹⁰³⁸ Arcibiskup se drží přirovnání Marie ke sněhu, a říká, že Marie je „jako ten nejkrásnější sních na pohled, nejbělejší k rozjímání, nejjemnější na dotek.“¹⁰³⁹

Jenštejn rozjímá o Marii jako o té, která svou krásou přitahuje zrak: „Je nejkrásnější ve své záři, která přitahuje zrak k dívání, v milování zapaluje ducha, v poznání myslí Boží osvěcuje oko, posiluje naději, ujišťuje ducha. Odtud se říká: Jsem matka krásy a vědění a svaté naděje.“¹⁰⁴⁰ Je to vyjádření, které lze beze zbytku vztáhnout ke krásným Madonám, které jsou krásné jak v mnohovrstevném obsahovém sdělení, tak svou formální krásou detailu i kompozice. Současně je jejich funkcí *devotio*, tedy zbožnost, která pomocí zrakových podnětů vede k duchovním skutečnostem, k nimž patří naděje, jistota a zápal.

Maria je dále přirovnána ke sněžné hoře. Při čtení těchto pasáží se nelze ubránit dojmu, že když arcibiskup tvořil tyto texty, měl před očima alpskou krajinu, kterou musel

¹⁰³⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 243vb – *Sermo Marie Nivis* – „Est ergo Maria nix et dicitur et apte assimilatur propter sex proprietates, quas habet: in ortu sublimitatem, in actu puritatem, in descensu levitatem, in casu equalitatem, in loco fecunditatem, cum desinit utilitatem...“

¹⁰³⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 244ra – *Sermo Marie Nivis* – „Est similiter Maria sicut nix pulcherrima ad intuendum, candidissima ad contemplandum, mollissima ad contrectandum.“

¹⁰⁴⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 244ra–244rb – *Sermo Marie Nivis* – „Hec quippe pulcherrima est ad nitendum, quia visum allicit inspiciendum, in dilectione accendit spiritum in cognitionem mentis Dei afficit oculum, infirma spe certificat animum. Unde de se dicit: Ego mater pulchretudinis et agnitionis et sancte spei.“

projít vždy, když cestoval do Říma nebo do Itálie: „Sníh na vysokých horách je stále přítomný a přibližuje se ke slunci. Ale zář slunce zastíní bílý sníh, svaží chlad a rozpustí pevné. (...) Nejsou snadno rozpuštěny, protože přes den je slunce nehybe škodlivým žářem. A mnohem víc Maria, která je sněžnou horou, na jejímž vrcholu Kristus, hora hor, nejen odpočíval v samotě, ale také byl z jejího základu jako kámen vylomený bez pomoci rukou. Oipn je dokonalost všech dokonalostí, který se proměnil na hoře a jeho tvář zářila jako slunce a jeho oděv byl jako sníh.“¹⁰⁴¹ Dále je Maria bílým oblakem, na kterém vystupuje Bůh, oblaka se třpytí, létají, prší z nich a vytvářejí mračna. Panna Maria je v zářícím oblaku, létá rozjímáním, třpytí se zázraky a prší hojnými dary. Z mraků také prší bílá rosa a mana v podobě bílé jinovatky.¹⁰⁴² Maria je také postříbřená holubice pro svou jednoduchost a zář své bělosti, a věž ze slonoviny pro svou výjimečnost pokory, stojí v Libanonu a její bělost se vykládá jako nevinnost čistoty.¹⁰⁴³ Nakonec je Maria v tomto kázání přirovnána k lilii se šesti okvětními lístky a k šesti drahým kamenům: „Je liliová a pokrytá liliemi. Lilie se ale skládá ze šesti listů, což je dokonalé číslo. Proto má nejdokonalejší Panna Maria ve sobě šest skutků, kterými směřuje jakoby do dálky a vzhůru. Proto se o ní zpívá, jak ji za jarního dne obklopují květy růží a konvalinek. Stručně řečeno, je to beryl pro jasnost moudrosti, krystal jasností ctnosti, chalcedon nevinností cudnosti, achát půvabu pokory, perla vzácnosti lásky.

¹⁰⁴¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 244va – *Sermo Marie Nivis* – „Nives in altissimis montibus iugiter commorantur et sole appropinquat. Solis autem fervor alba quandoque obfuscat, frigida tepificat, dura liquat. (...) Nec linquantur de facili, quia per diem sol non uret eos caloris noxii, quanto et multo forcius Maria, que est mons nivis super cuius verticem mons moncium Christus non solum requievit, verum eciam ex eius fundamento lapis sine manibus abscisus est, qui vere omnium perfeccionum perfeccio in alio transfiguratus est monte et facies eius sicut sol resplenduit et vestimenta facta sunt sicut nix.“

¹⁰⁴² BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 245rb – *Sermo Marie Nivis* – „Proinde eciam pensandum est Mariam per quemcumque designari candorem. Ipsa nempe est nubis candida super quem ascendit Dominus, de qua psalmigraphus inquit: Qui ponis nubem ascensum tuum. Nubis vero proprius est volare, choruscare, pluire sive nubes producere. Si hoc est de nubibus tenebrosis, quanto forcius et excellencius in nube candida virgine Maria hec subsistunt, que per contemplacionem volat, per miracula choruscat, per largiflua dona pluit. Sunt autem et alia excellenciora magis ardua que tenebrosa aqua in nubibus producit aeris ad utilitatem et pastum tribuit. Siquidem nubes pluunt album rorem et manna instar pruine candidum.“

¹⁰⁴³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 245rb – *Sermo Marie Nivis* – „Porro Maria est columba deargentata propter simplicitatem et nitorem candoris, cuius posterí ora videlicet pudicie sue singnacula secreciora post partum in palore auri per Spiritum sanctum sunt obfirmata et consecrata per virtutem incorruptionis. Ipse denique est turre eburnea propter humilitatis excellenciam in Libano sita, que candidacio interpretatur propter eius castitatis innocenciam propter quandam planiciem que ibi est ubi numquam deficit nix.“

Když ji člověk najde, jde a prodává všechno, co má a kupuje ji, protože větší než všechny věci je láska a Bůh je láska a on je království nebeské.¹⁰⁴⁴

7.9 Svatý Petr

Problematika církve a s tím spojeného papežství a schismatu je jedním ze základních Jenštejnových témat, která skrz na skrz prostupují Jenštejnovu dílo a mají samozřejmě vliv i na jeho literární a výtvarné představy.

Asi nejjistějším zobrazením, týkajícím se tohoto tématu, je miniatura s vyobrazením sv. Petra v Jenštejnově Vatikánském kodexu na fol. 30v. Apoštol Petr je zde vetknut do písmene F mezi dvě vodorovné čáry tohoto písmena. Horní čára ohraničuje nebe, spodní zemi. Za apoštolem je zelené pozadí se zlatým rostlinným vzorem. Samotné zobrazení apoštola Petra je sice ikonograficky obvyklé, avšak kompozičně velmi originální. Apoštol je zobrazen jako starší muž s vousem a věnečkem šedivých vlasů. Je oblečen do šedomodrého pláště s červenou podšívkou. V rukou má klíče. Klíč v levé ruce má kulatou rukojeť a dotýká se země, klíč v pravici má rukojeť ve tvaru kosočtverce a dotýká se nebe. V tomto případě je nepochybné, že Jan z Jenštejna byl jak objednavatelem, tak konceptorem tohoto díla. Dokazuje to v první řadě přípisek, kde detailně popisuje, jak má apoštol vypadat: „Udělej svatého Petra s dvěma klíči a spolu s tím udělej nebe nahoře a zemi dole, z nichž se jeden klíč dotýká nebe a druhý země.“¹⁰⁴⁵

7.9.1 Svatý Petr ze Slivice

Zásadním krásnoslohyým dílem je Sv. Petr ze Slivice.¹⁰⁴⁶ Jedná se o plně plastickou sochu, vysokou 91,5 cm, z bělohorské opuky, která se nacházela do roku 1961 v kostele sv. Petra na Slivici u Příbrami. Existuje hypotéza, že původně byla socha určena do kaple

¹⁰⁴⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 245rb–245va – *Sermo Marie Nivis* – Ipsa est liliata et stipata liliis. Liliūm vero ex senis constat foliis, qui est perfectus numerus. Perfectissima ergo virgo Maria sex in se habet opera quibus quasi proceritate quadam sursum tendit. Indcirco de ea canitur quomodo ut in die verni circumamictent eam flores rosarum et lillia convallium. Ipsa breviter est berillus prudencie limpiditate, cristallus virtutis perspicacitate, calcidonius innocencie castitate, achates humilitatis amenitate, margaritha caritatis preciositate, quam qui invenit homo vadit et vendit omnia que habet et emit eam, quia maior omnium est caritas et Deus caritas est et ipse est regnum celorum.“

¹⁰⁴⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 30v. – „Facias sanctum Petrum cum duabus clavibus et cum hoc facias celum superius et terram inferius, quarum unam clavem pertingat ad celum et aliam ad terram“.

¹⁰⁴⁶ V poslední době bylo o této krásnoslohyé soše pojednáno například – Aleš Mudra, In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 234–235, kat. č. I/17.

arcibiskupské tvrze v Příbrami. Tato kaple se dochovala dodnes, jedná se o ne příliš velký arkýř s trojbokým závěrem. Socha by v takovém případě byla devočním dílem, určeným k bezprostřední komunikaci s pozorovatelem, kterým mohl být sám Jan z Jenštejna. Sochu by bylo v prostorách příbramské kaple možné vzhledem k její velikosti umístit přímo na oltářní menzu. To, že by socha byla určena do Příbrami a umístění v kostele na Slivici by bylo až druhotné, podporuje fakt, že socha je prvotřídním uměleckým dílem, které by jen těžko bylo pořízeno pro venkovský kostel, i když na druhou stranu kostel na Slivici byl nikoli nevýznamný, když spor o jeho patronát vedl v 60. letech 14. století arcibiskup s králem.

Socha sv. Petra ze Slivice představuje důležitý spojovací článek mezi starším sochařstvím svatovítské hutě Petra Parlěře a vrcholnou tvorbou krásného slohu. K parlěřovskému sochařství odkazují nápadně realistické rysy světcovy tváře. Symetrická kompozice s kaskádami záhybů oživená horizontálními mísovými záhyby odkazuje k jednomu ze základních figurálních typů krásného slohu, jehož jedinečným dokladem je Madona plzeňská. Zdá se, že obě sochy – Plzeňská madona i sv. Petr ze Slivice – pocházejí z jedné dílny a z jednoho období. K Plzeňské madoně byla vydána Janem z Jenštejna odpustková listina datovaná 2. prosince 1384, což by mohlo být vodítkem i pro dataci sochy sv. Petra ze Slivice. V případě této sochy se dá uvažovat o přímém vlivu Jana z Jenštejna na její vznik. Její hodnotu jak výtvarnou, tak kultovní podtrhuje dosti věrná kopie této sochy na vitráži v kostele ve Slivenci. Podle Jiřího Fajta¹⁰⁴⁷ působil autor sochy v těsné blízkosti svatovítské katedrální hutě nebo byl dokonce její součástí. Socha tvoří spolu s Plzeňskou madonou, vídeňskou soškou sv. Alžběty, Pietou z Marburgu a sv. Annou Samotřetí z Nové Říše jádro skupiny sochařských děl počáteční fáze krásného slohu, kterou lze datovat do 80. let 14. století. Aleš Mudra datuje vznik sochy do doby kolem let 1380–1390.¹⁰⁴⁸

Socha apoštola je obměněnou převrácenou kompozicí krásnoslohé Plzeňské madony. Dílo bylo jen částečně polychromované, pouze v inkarnátu, vlasech a vousech. Jinak byla zachována přírodní barevnost opuky a v draperiích byly zlacené lemy, což způsobovalo, že dílo působilo pro svou abstrakci nebesky. Navíc mohla kombinace opuky a zlacení odkazovat k dílům francouzského dvorského umění z mramoru, alabastru nebo slonoviny. Socha je dokonale vyvážená: nad volnou nohou je níže umístěná levá ruka s knihou, v pravé ruce, která je ve vyšší poloze, držel Petr klíč, který byl podobný zobrazení klíče u vitráže sv.

¹⁰⁴⁷ Jiří Fajt, Robert Suckale, In: FAJT 2006, 508-509, kat. č. 174.

¹⁰⁴⁸ Aleš Mudra, In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 234, kat. č. I/17.

Petra ze Slivence,¹⁰⁴⁹ tedy obrovský vztyčený klíč, zdůrazňující význam tohoto atributu a směr k nebi.

Sv. Petr ze Slivice se dívá někam nad a za toho, kdo se před sochou modlí, jako by se díval do celého světa. Výraz obličeje sochy je smutný a ustaraný. Existuje vysvětlení, že podoba obličeje odkazovala jednak k Petrovu zapření Krista, ale také ke stavu instituce papežství a církve postižené schismatem. Komunikace se sochou mohla tedy probíhat ve třech rovinách: jednak při modlitbě za odpuštění hříchů, dále při prosbách za jednotu církve a odstranění dvojpapežství, a nakonec jako modlitba k sv. Petru jako k nebeskému klíčníku, tedy v souvislosti s vlastní smrtí. Všechny uvedené myšlenky jsou bohatě obsaženy v dílech Jana z Jenštejna.

7.9.2 Inspirace v Jenštejnových textech

Nikoli bez důvodu je u tohoto díla Jan z Jenštejna uváděn jako hypotetický objednavatel. Souvisí to jednak s ikonografickou podobou díla, dále s jeho kvalitou a původem, a nakonec s faktem, že postava apoštola Petra je pro Jenštejna zásadní v pojednáních o papežském schismatu, v obhajobě římského papeže Urbana VI. stejně jako v jeho ekleziologických úvahách. Jedná se především o Jenštejnova díla *Tractatulus de potestate clavium*,¹⁰⁵⁰ *De veritate Urbani*¹⁰⁵¹ a o traktát *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesiae)*,¹⁰⁵² na základě kterých lze uvažovat o přímém objednavatelském zásahu pražského arcibiskupa. Umístění sochy v kostele sv. Petra na Slivici u Příbrami navíc vede k hypotéze, že socha mohla původně stát na oltářní menze arcibiskupské tvrze v Příbrami.¹⁰⁵³

Jak již bylo výše řečeno, socha sv. Petra ze Slivice měla v ruce jako atribut velký klíč, podobně, jak je tomu na vitráži sv. Petra ze Slivence nebo na nástěnné malbě ve Svatováclavské kapli. Vzhledem k tomu, že je socha převrácenou kompozicí Plzeňské madony, domnívám se, že můžeme atributu klíče přisoudit podobné ikonografické vlastnosti jako postavě Ježíška u krásnoslohých madon. Oslovení či přirovnání „Klíč Davidův“

¹⁰⁴⁹ Sv. Petr ze Slivence, Praha, Uměleckoprůmyslové muzeum, inv. č. 58.959/1-6.

¹⁰⁵⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff.30va–38va – *Tractatulus de potestate clavium*.

¹⁰⁵¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff.38vb–43ra – *De veritate Urbani*.

¹⁰⁵² BAV, Vat. Lat. 1122, ff.43rb–63ra – *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesiae)*.

¹⁰⁵³ Aleš Mudra, In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 234, kat. č. I/17.

nalézáme již v Izaiášově starozákonním proroctví¹⁰⁵⁴ a tento obrat se zmiňuje v Apokalypse,¹⁰⁵⁵ v novozákonní exegezi tohoto proroctví vztahuje na Krista a používá se i v liturgii.¹⁰⁵⁶ K tomuto tématu Jan z Jenštejna podotýká, když mluví v traktátu *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesiae)* o církvi jako o Jeruzalému: „Hle vpravdě nyní stoupáme do Jeruzaléma, ale do mystického, který je postaven jako město, (...) jehož branou je Kristus. Ten je také klíčem Davidovým, který tedy když zavře, nikdo neotevře, když otevře, nikdo nezavře.“¹⁰⁵⁷ V tomtéž smyslu se Jenštejn vyjadřuje v deváté homilii na slova *Maria vstala a vydala se na cestu*: „Maria ve svém požehnaném lůně nosila klíče Davidovy. Ona sama je nazývána zavřenou branou, kterou Davidův klíč uzavřel a nikdo neotevřel.“¹⁰⁵⁸ Vice versa potom může platit, že Ježíš, kterého drží krásné madony, je onen klíč Davidův, a Maria je nazývána – a to i Janem z Jenštejna – klíčnicí nebes.¹⁰⁵⁹

Zmínka o zapření Krista Petrem je v Jenštejnových dílech mnoho. Za všechny stojí za to ocitovat dvě pasáže z díla *Tractatulus de potestate clavium*. Obě pojednávají o zradě, klíčích a o lítosti: „Hle ten, který si tím, že hřešil, zasloužil přijít o klíče, neztratil je díky slzám, vskutku nebyl jich žádným způsobem zbaven ten, kdo ihned činil pokání.“¹⁰⁶⁰ Další text je výzva sv. Petrovi k zamyšlení nad zradou. Apoštol je zde vnímán nejen jako hříšník, který potřebuje pokání, ale jako ten, kdo měl klíče od nebeské brány, a tím, že neobstál, přišel o úřad dveřníka: „Vnímej, o Petře, jaká hanba, jak šťastní věci přejdou v protivenství. Byl jsi totiž nebeský klíčník, ale protože jsi Krista třikrát zapřel, klíče od nebe jsi ztratil. Býval jsi dveřník nebes a když jsi přiznal, že neznáš pravé dveře (tj. Krista), ostýchal ses hlasu vrátné, přestal jsi být vrátným. Byl jsi nebeský vrátný, ale nicotnou fortnýřkou jsi byl sveden do

¹⁰⁵⁴ Iz 22,22

¹⁰⁵⁵ Zj 3,7.

¹⁰⁵⁶ Adventní antifona „O, Clavis David“.

¹⁰⁵⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 50va–50vb – *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesie)* – „Ecce vere tunc ascendimus Ierosolimam illam modo misticam, que edificatur ut civitas, (...) cuius Christus ostium est, qui et clavis David, qui eciam claudit et nemo aperit, aperit et nemo claudit.“

¹⁰⁵⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 206rb. – *Homilia nona super „Exsurgens Maria“* – „[Maria]... que claves David beato gestavit utero. Ipsa quoque porta clausa dicitur, quam clavis David clausit, et nemo aperuit.“

¹⁰⁵⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 206rb–206va. – *Homilia nona super „Exsurgens Maria“* – Ipsa ergo flagitanda, ipsa prece exoranda est sedula, quatinus celestis clavigera, verum ostium Iesum Christum clave pro nobis oracionis aperiat, ad ovile quatenus suarum ovium nos iungat.“

¹⁰⁶⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 36 ra – *Tractatulus de potestate clavium* – „Ecce qui claves peccando perdere meruit, qualiter per lacrimas non amisit, ymmo nullatenus privatus eis fuit, qui statim penituit.“

prokletí zapření. Ztratil jsi důstojný úkol dveřníka. Špatný konec stejně postihuje údy poddaných.¹⁰⁶¹ V textu traktátu následuje výzva k pokání a slova povzbuzení.

Zmínka o schismatu je v Jenštejnových dílech snad ještě více. Avšak zpravidla nejsou spojeny v textu přímo s osobou sv. Petra. Jenštejn spíše řeší stav církve, proradnost vzdoropapeže a je-li třeba, obrací se v této situaci spíše k Panně Marii než k sv. Petru. Jeden z mnoha textů o schismatu se nachází v díle *Tractatulus de potestate clavium*, kde je přirovnávána církev k ovčínu, do něhož vcházejí všichni pokřtění dveřmi, zatímco schismatici, bludaři a jiní zlí lidé tam lezou oknem jako zloději a lupiči. Oni sice napodobují způsob křesťanů, když mluví o jednotě církve, ale jsou zkaženými údy církve, které infikují zdravé a svaté stádo. Bdícím dveřníkem, tedy sv. Petrem, jsou a musí být odmítnuti, a mimo církev nemohou přijímat svátost svatého přijímání.¹⁰⁶² Jenštejn přirovnává situaci církve v rozkolu k deseti egyptským ranám, které vypočítává a komentuje.¹⁰⁶³ Na více místech nazývá schisma morem¹⁰⁶⁴ a Avignon morovou katedrou.¹⁰⁶⁵ Na žádném místě Jenštejnových spisů však není spojen smutek nebo pláč nad schismatem s osobou sv. Petra. Další zajímavostí je, že v souvislosti se schismatem je zmiňována a vzývána spíše Panna Maria než sv. Petr, a to jak v textech prozaických, tak i v jediné básni, a to v kantiléně *De scismate*,¹⁰⁶⁶ kde je zmínka o pláči a nářku a kde je dokonce zmiňován pravý papež Urban a vzdoropapež.

¹⁰⁶¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 35va – *Tractatulus de potestate clavium* – „Percipe, o Petre, proch pudor, prospera qualiter cesserint in adversa! Claviger namque fueras ethereus, sed quia Christum ter negaveras, claves etheris amisisti. Polorum ostiarius eras, et quia verum ostium te non nosse confessus est, ostiarie vocem veritus, ostiarius esse desiisti. Janitor celi extiteras, sed levi ianuarie in anathema negacionis deductus, ianitoris dignum officium perdidisti; malus eventus equatim infirma subditorum inficit membra.“

¹⁰⁶² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 35ra – *Tractatulus de potestate clavium* – „In militantis vero ecclesie ostio secus est, per quod omnes quidem baptisati ingrediuntur. Ac nonnumquam maligni, scismatici atque heretici non quidem per ostium ad ovile ovium, ast per fenestras aliunde, verius latronibus furibusque similes intrant,¹ qui etsi Christianorum pretendant characterem, si vnitatis ecclesie catholice imaginem menciantur, ab vnitatem tamen ecclesie ceu membra marcida, ne sanum et sanctum gregem inficiant, per ostiarium vigilem sunt penitus amputati et amputandi, ut extra ecclesiam positi nullo sancte communionis participes sunt sacramento.“

¹⁰⁶³ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 59va–61rb – *De consideratione (et lacrymis) militantis ecclesie* – Qualiter ecclesia plagis egipciis est percussa.

¹⁰⁶⁴ Například BAV, Vat. Lat. 1122, f. 157rb – *Miracula beate Marie Visitacionis* nebo Vat. Lat. 1122, ff. 44vb, 46 rb – *De consideratione (et lacrymis) militantis ecclesie* a na mnoha dalších místech.

¹⁰⁶⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 53rb – *De consideratione (et lacrymis) militantis ecclesie* – „...videlicet Avinione et super cathedram pestilencie sedet ad mortificandas animas...“

¹⁰⁶⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155va – *De scismate*

Na konci básně se ale Jenštejn obrací ke Kristu jako králi pokoje a prosí o pomoc Pannu Marii, která je zde titulována jako matka milosti.¹⁰⁶⁷

Nakonec je třeba zmínit sv. Petra jako toho, komu byly dány klíče od nebeského království a který je tedy pomocníkem v okamžiku smrti. Jan z Jenštejna kromě jiných textů napsal modlitbu k svatým Petru a Pavlovi, kde říká větu: „A ty, slavný klíčníku, otevři nám dokořán bránu měšťanů nebeských.“¹⁰⁶⁸

Motiv předání klíčů je pro Jana z Jenštejna ústředním argumentem pro legitimitu papeže, pro jeho duchovní moc a vůbec pro existenci a uspořádání církve. Vychází z biblického příběhu, zapsaného v Matoušově evangeliu, kde Kristus říká apoštolu Petrovi: „Tobě dám klíče od nebeského království: co svážeš na zemi, bude svázáno na nebi, a co rozvážeš na zemi, bude rozvázáno na nebi.“¹⁰⁶⁹ Na tomto biblickém výroku stojí celé téma církve a papežství, duchovní a ve středověku i světské moci papeže, téma, které v době schismatu mělo velký přesah do politiky a uspořádání společnosti. Tato problematika se prolíná napříč celým literárním dílem Jana z Jenštejna. O tomto tématu však zvláště pojednávají traktáty *De veritate Urbani*¹⁰⁷⁰ a *Tractatulus de potestate clavium*.¹⁰⁷¹ Nepominutelným vyobrazením tohoto tématu v souvislosti s Janem z Jenštejna a s jeho možným konceptorským vlivem je nástěnná malba v kostele sv. Apolináře na Novém městě pražském, na níž Kristus předává klíče sv. Petrovi. Datace malby kolísá od 50. let 14. století až do jeho konce. Motiv předání klíčů je mezi malbami v kostele jediným nositelem děje. Klíče mají v té své části, kterými se vsunují do zámku, kříže. To může být aluze na raně křesťanské autory, kteří měli za to, že tím klíčem, jímž se otvírá nebe, je Kristův kříž. K tomu lze nalézt zmínku v Jenštejnově spisu *Tractatulus de potestate clavium*, kde se mluví o kříži sice v souvislosti s mečem, který měl Petr v ruce, když Ježíše zatýkali v Getsemanské zahradě, přece však lze osobou sv. Petra klíč a kříž propojit: těm, kterým byl svěřen meč, mají mít znamení nejsvětějšího kříže v rukou, protože by měli dávat přednost kříži ve všech svatých skutcích, neboť před nimi musí být stále Kristovo umučení.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155va – *De scismate* – „O Christe, rex pacifice, pelle litem discordie, Maria, mater gracie, nunc placa regem glorie.“

¹⁰⁶⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 136vb – *Oracio de sancto Petro et Paulo apostolis* – „Et tu, gloriose claviger, pande nobis ostium civium supernorum.“

¹⁰⁶⁹ Mt 16,19.

¹⁰⁷⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 38vb–43va – *De veritate Urbani*.

¹⁰⁷¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 30va–38va – *Tractatulus de potestate clavium*.

V Jenštejnových textech nacházíme i jiné obrazy spojené se sv. Petrem, například obraz církve jako potápějící se lodi v traktátu *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesiae)*, a tedy uvažování o Petrovi jako o rybáři v souvislosti s konstatováním, že není možné opustit církev v obtížích.¹⁰⁷³ Další zmínka o Petrově lodi je v díle *Liber bilogorum*, kde Kristus vyčítá člověku, že by chtěl, aby ho poslouchalo moře a vítr, a přitom rozdmýchával bouře a středně vysokými vlnami obklíčil Petrovu loďku, tedy že ubližoval ve své pýše církvi.¹⁰⁷⁴

7.10 Církev

Církev je v Jenštejnových dílech prakticky neustále v centru pozornosti. V jeho textech se nachází mnoho zajímavých obrazů. Jedním z nich jsou dvě pasáže v kázání, které sice není přímo nazváno jako vánoční, ale zabývá se vánočními událostmi, když vykládá úryvek Lukášova evangelia začínající slovy: „Vyšlo nařízení od císaře Augusta“.¹⁰⁷⁵ Jan z Jenštejna v nich přirovnává vánoční scénu k církvi a ke světu. V prvním textu arcibiskup konstatuje, že „počátek církve bojující je v jeslích, která ve své novosti poznala jakoby úzké jesličky. Protože zatímco ve Starém zákoně v jeslích nebyl dobytek, v Novém zákoně je k jeslím přivázan vůl a osel, tedy židé a pohanský lid. A Ježíš byl do jeslí položen jako na stůl, v tajemství pokrm a jídlo. Skrze chlév získáváme svět, protože je nečistý.“¹⁰⁷⁶ Zde můžeme senem rozumět lidskou slabost, bahnem rozumíme nepravost hříšníků, hnojem je symbolizován rozklad smrti. Protože pro ně nebylo místo v hostinci, byl jediný hostinec a ne vícero, v němž setrvali matka Maria, Josef domnělý otec, Kristus syn, a vůl a také osel. Pán nebe a země v božství rovný Otci tím neopovrhl, ale s lidmi a dobytčaty sdílel ubytování.

¹⁰⁷² BAV, Vat. Lat. 1122, f. 37 ra – *Tractatulus de potestate clavium* – „Habet quoque, ut diximus, crucis signum, iuxta quod scriptum est. ‚Cornua in manibus eius‘, hoc est signum crucis sanctissime in manibus, idest operibus eorum, quibus iusticie commissus est gladius. Tales namque debent crucem in omnibus suis preferre factis, quia semper Cristi passio in conspectu eorum esse debet.“

¹⁰⁷³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 62vb – *De consideratione (et lacrymis) militantis ecclesie* – „...si contra Christum hec facta sunt, quid miri, si navicula Petri lacessita iniuriis interdum mergitur et emergitur...“

¹⁰⁷⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 65va – *Liber bilogorum* – „... procellas concitasti, ventos excitasti, Petri naviculam fluctibus mediis involvisti. Precipe mari et ventis, ut tibi obediant.“

¹⁰⁷⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 257ra–260vb – *Homilia secundum Lucam* „Exiit edictum“.

¹⁰⁷⁶ Zde je slovní hříčka, slovo mundus znamená stejně „svět“ jako „čistý“.

Ten, který je nad všechny anděly, byl nakrátko postaven pod anděly, ponížený podle lidství. Tehdy byl od andělů roven lidem, schopen života a poznatelný se zvířaty“.¹⁰⁷⁷

Druhý text je obsahem podobný, ale stručnější. Má ovšem opět ekleziologicko-eucharistický akcent: „Můžeme také jinak chápat dítě jako pokrm, pleny jako ubrus, jesle jako oltářní mensu, chlév jako církev, v níž se vůl, to jest židovský lid a osel, to jest pohanský lid shromažďují v jednotě víry k rozjímavému životu skrze Marii, k činnému životu skrze Josefa.“¹⁰⁷⁸

V těchto textech je obraz církve koncentrován kolem Krista, který tím, že byl položen do jeslí, se jednak ocitl mezi lidmi, ale současně byl jako pokrm položen do jeslí jako na stůl nebo na oltářní mensu, zavinut do plenek jako do ubrusu, který se dává při jídle na stůl, což je v Jenštejnově díle obvyklý akcent na spojení vtělení, eucharistie a církve, které je zobrazováno jako *ostensio* u krásných madon a piet, v tomto případě je možné takto chápat i výjevy Narození Páně, například Adoraci Krista z Hluboké Mistra Třeboňského oltáře.

Jan z Jenštejna používá pro církev schéma obvyklé ve středověku, tedy církev rozděluje na církev oslavenou, vítěznou a církev bojující, pozemskou. Jako církev vítězná či nebeská je často symbolizována a nazývána nebeským Jeruzalémem nebo nebeským domovem, bývá někdy chápána jako synonymum nebe či věčnosti, zatímco pojem církve bojující je pro Jenštejna naprosto běžným technickým termínem, označujícím církev jako pozemskou skutečnost či organizaci.

¹⁰⁷⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 258va – *Homilia secundum Lucam „Exiit edictum“* – „Per presepium ecclesie militantis inicium, que in novitate sui velud presepe arta cernebat. Ante enim in lege veteri non erat armentum in presepiibus, modo autem lege nova ad presepium alligatus est bos et asinus, iudaicus videlicet et gentilibus populus, quibus Christus fuit positus, quasi in mensa in enigmatate esca et cibus. Per stabulum recipimus mundum, ideo quia in mundus est, ubi humana fragilitas per fenum, peccatorum iniquitas per cenum et mortis putribilitas per fimum potest intelligi, quia non erat ei locus in diversorio, unum fuit diversorium et non plura, in quo Maria mater, Ioseph putativus pater, Christus filius, bos quoque et asinus permanebat, quia non dedignabatur celi et terre Dominus in divinitate equalis cum Patre, cum hominibus et iumentis participare, qua quavis super omnes angelos ipse sit, paulominus tamen quo dammodo secundum humanitatem diminutus tunc erat ab angelis par hominibus, vitalis et sensibilis cum bestiis.“

¹⁰⁷⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 260va – *Homilia secundum Lucam „Exiit edictum“* – „Intelligere possumus aliter eciam per infantem escam, per pannos mappam, per presepe altaris mensam, per stabulum ecclesiam, in qua bos, idest iudaicus populus et asinus, idest gentilis populus in unitate fidei convenerunt per Mariam vitam contemplativam, per Ioseph autem vitam activam.“

Nedílnou součástí nebeské či vítězné církve je Kristus, Maria a svatí. U brány stojí sv. Petr klíčník či dveřník,¹⁰⁷⁹ klíčником či klíčem je nazýván rovněž Kristus. Samotné nebe je nazýváno Jeruzalémem či vlastí. Stejně jako v biblické knize Zjevení, i v Jenštejnových textech je popisován Jeruzalém, nebe, církve a Maria téměř identicky, jako například v jedné pasáži traktátu *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesie)*, kde se o nebeském Jeruzalému mluví jako o matce, k níž je třeba spěchat a stoupat, protože tam je jeden den lepší než jinde tisíc. Je to milovaná snoubenka Páně, bez poskvrny, která je vystrojená jako nevěsta pro svého ženicha, postavená z živých kamenů, s vysokými zdmi a dvanácti branami, na nichž je dvanáct andělů.¹⁰⁸⁰ Do vítězné církve, do nebeské vlasti, tedy k svému Synu nás má dovést Maria, jak o tom píše Jenštejn v poetickém a dynamickém závěru druhého kázání na slova *Exsurgens Maria*: „Táhni nás za sebou, Královno milosrdenství, do výšin nebeské vlasti, ke tvému trůnu, a veď nás za vůní tvých olejů až do radosti věčné. Skrze Ježíše Krista, tvého Syna, který s Otcem a Svatým Duchem žije a kraluje na věky věků.“¹⁰⁸¹

7.10.1 Nástěnné malby u sv. Apolináře v Praze

Výše zmíněné obrazy církve můžeme vidět například na nástěnných malbách v kostele sv. Apolináře v Praze, kde na jedné straně stojí Kristus, předávající klíče Petrovi, apoštolové a světcí, na straně druhé Panna Maria Ochránitelka s pannami.

Panna Maria je u sv. Apolináře zobrazena jako žena s dítětem v náručí a se širokým pláštěm, pod nímž jsou skryti po obou stranách lidé, kteří prosí Matku Boží o pomoc. Kompozice postavy v celém zobrazení uprostřed světic.

Panna Maria Ochránitelka v kostele sv. Apolináře představuje ve své době v našem prostředí dosti neobvyklý typ. Subtilní prohnutý kánon postavy má patrně obdobné slohové kořeny jako protějšková postava Krista. Doširoka otevřený a patrně na hrudi sepnutý plášť přidržuje Maria levou rukou za cíp, zatímco na její pravé ruce sedí vzpřímeně oblečený

¹⁰⁷⁹ Claviger, ostiarius.

¹⁰⁸⁰ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 51va – *De consideratione (et lacrymis) militantis ecclesie* – „Sane hinc nobis ad supernam Ierusalem matrem nostram ascendendum festinandumque est, in qua melior est dies una super milia. Hec est illibata sponsa Domini sine macula et sine ruga, hec teste Iohanne dilecto Domini, quo eam videlicet tamquam sponsam ornatam viro suo nemo vidit melius, quam ex vivis lapidibus dicit esse constructam, cuius murus altus duodenis portis distinguitur, in quibus duodecim angeli.“

¹⁰⁸¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 191vb – *Omelia secunda super Exsurgens Maria* – „Facias trahens nos post te ad culmen celestis patrie, o Regina misericordie, ad usque tuum thronum et perduc nos ad Filium in odorem unguentorum tuorum et celestium gaudiorum. Per Iesum Cristum Filium tuum, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat in secula seculorum.“

Ježíšek. Umístění Ježíška na pravé ruce je českým specifikem ovlivněným italskou byzantizující malbou. Ježíšek má obtočenou ruku kolem matčiných ramen, tedy se toto zobrazení Panny Marie liší od krásnoslohých madon, kde je Ježíšek v diagonální poloze a nalevo, je nahý nebo maximálně polooblečený, což v sobě nese eucharistickou symboliku. Podobné zobrazení Marie ochránitelky je doloženo na začátku 15. století na Roudnickém oltáři z roudnického kláštera augustiniánů, k němuž měl úzké vazby právě Jan z Jenštejna.¹⁰⁸²

Analogickou situaci lze vyčíst z Jenštejnových textů. Pražský arcibiskup jen jednou v dochovaných textech použil pro Pannu Marii titul Ochranitelky, a to v dopisu horšovskému arcijáhnovi z roku 1380, kde nemluví přímo o Panně Marii Ochranitelce, ale o tom, že jej zbavila osm týdnů trvající horečky kromě jiného „ochrana slavné Matky, jejíž den právě byl“.¹⁰⁸³ Příhodný text k tomuto zobrazení se nachází v Jenštejnově kázání na svátek Panny Marie Sněžné, proneseném pravděpodobně 5. srpna 1385, kde se píše, že Maria „se všem představuje jako laskavá a jemná. Vždyť ona sama je matkou provinilců, královnou milosrdenství pro zoufalce, cestou pravdy pro bludaře, útočištěm milosrdenství pro psance, všude sladká a něžná. Neboť ona ví, že blahoslavení milosrdní dostanou zemi za dědictví.“¹⁰⁸⁴ Ještě přílehlavější text se nachází v Jenštejnově díle *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesie)*, kde nazývá Pannu Marii pomocnicí, advokátkou, královnou milosrdenství a rozdatelkou milostí, a vyzývá čtenáře, aby ji neúnavně vzýval. K tomu ještě navíc dodává, že je třeba se obrátit dále na svaté proroky, patriarchy, apoštoly, vyznavače, panny a vdovy, aby člověku v jeho utrpeních v příhodný čas pomohli. Jenštejn uzavírá toto povzbuzení slovy: „Koneckonců tedy nebudeš sám, ty, který budeš obklopen tolika řadami svatých.“¹⁰⁸⁵ Text mimořádně souhlasí nejen s podobou Panny Marie

¹⁰⁸² SKALICKÝ 2009, 146–147.

¹⁰⁸³ NA, Fond ČDK, KN 147, f. 52v – (72. *Magistro Borssoni, archidiacono Bechinensi*) – „Sed tamen Matris gloriose presidio, cuius tunc dies erat (...) dimissa febre (...) resumpsit.“

¹⁰⁸⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 244rb – *Sermo Marie Nivis* – „Omnibus nempe se benignam et mitem exhibet. Est enim ipsa reis mater venie, desperatis regina misericordie, errantibus semita veritatis, proscriptis asilum pietatis, tota ubique suavis et mitis. Novit enim, quoniam beati misericordes possidebunt terram.“

¹⁰⁸⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 49vb – *De consideratione (et lacrymis militantis ecclesie)* – „Pones ergo ascensiones in corde tuo, tibi sic Deo adherere bonum erit. Interpellabis et denique humani generis fidelissimam adiutricem et advocatam Mariam, Christi matrem, misericordiarum reginam, graciaram largitricem. Cum qua sanctorum cuneos angelorum sociabis tibi, qui et conservi tui sunt, qui et ministri tui pro te intercedunt. Hii in via duces tui te dormiente excubias tenent, te succumbente victores, te naufragante portus tuus; castraque etenim Dei sunt, ut te tueantur. Interpellabis sanctos prophetas, patriarchas, apostolos et confessores et virgines

Ochranitelky, ale rovněž s celou kompozicí *sacra conversatione* a výzdobou kostela sv. Apolináře. Traktát byl napsán někdy v průběhu roku 1385. Pokud by platilo vročení, o němž uvažuje Antonín Matějček, tedy do doby kolem roku 1390,¹⁰⁸⁶ nebo dokonce kolem roku 1385, jak se k dataci kloní další autoři,¹⁰⁸⁷ pak by bylo docela reálné, že by se Jenštejnův text, který arcibiskup nejen napsal, ale jistě o něm i mluvil, mohl stát prostřednictvím Václava z Radče jako možného objednavatele maleb jedním z konceptuálních podnětů pro toto dílo. S podobou Panny Marie Ochranitelky souvisí také titul Matka církve, který Jenštejn použil v díle *Libelli de laude nominis Iesu Cristi et Marie*, kde o ní píše, jako o Marii, která je „bez poskrvny a vrásky, takřka matka pravověrné církve.“¹⁰⁸⁸

Vzhledem ke kompozici souboru maleb v kostele sv. Apolináře, kdy je postava Panny Marie Ochranitelky s rozevřeným pláštěm, pod nímž se ukrývají prosebníci, a s Ježíškem na ruce, pandánem Krista, který předává klíče sv. Petrovi, aby odemykal a zamykal, svazoval a rozvazoval, a řídil tak církev ke spáse křesťanů mocí, která zasahuje i do nebeské sféry, je namístež přiřadit Panně Marii další titul, který se nachází v Jenštejnových spisech, a to neobvyklé pojmenování Panny Marie jako nebeské klíčnice. Jejím klíčem do nebe je především Kristus, nazývaný v tomtéž kázání na svátek Navštívení Panny Marie klíčem Davidovým, a potom také Mariina přímluva.¹⁰⁸⁹

7.11 Svatý Václav

Svatý Václav jako hlavní zemský patron byl předmětem hluboké úcty jak českých panovníků, tak pražských arcibiskupů. Jan z Jenštejna jako arcibiskup a stálý legát uplatnil svou pravomoc a na provinciálním koncilu 29. dubna 1381 prosadil slavení svátku svatého Václava pro celou svou legaci,¹⁰⁹⁰ a to jako svátku zasvěceného se všemi náležitostmi. Proto

continentes et viduas et auxilio tibi erunt in tempore oportuno et in tribulacione. Iam denique non solus eris; qui tot sanctorum agminibus circumdaberis.“

¹⁰⁸⁶ MATĚJČEK 1931, 101.

¹⁰⁸⁷ Například VÍTOVSKÝ 1976; HOMOLKA 1977; HOMOLKA 1978b.

¹⁰⁸⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 285vb – *Libelli de laude nominis Iesu Cristi et Marie* – „Maria sine macula et ruga, tamquam mater ecclesie orthodoxe.“

¹⁰⁸⁹ BAV. Vat. Lat. 1122, f. 206rb–206va. – *Homilia nona super „Exurgens Maria“* – Ipsa ergo flagitanda, ipsa prece exoranda est sedula, quatinus celestis clavigera, verum ostium Iesum Christum clave pro nobis oracionis aperiat, ad ovile quatenus suarum ovium nos iungat.“

¹⁰⁹⁰ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 214–215. – XXIX. Statuta provincialia, Praga, 29. aprilis 1381, 2 – „Inter alia statutum esse noscatur, quod festum gloriosissimi ducis et martyris Wenceslai debeat celebrari, prout nedum in Pragensi, Olomucensi et Luthomislensi dioecesibus, (...) possent fortasse clerus et populus Ratisbonensis,

překvapuje, že svatý Václav není v korpusu Jenštejnových textů zastoupen nijak výrazně, alespoň co se kvantitativně týče. Ve Vatikánském kodexu se nachází jedno kázání na svátek přenesení ostatků sv. Václava¹⁰⁹¹ a čtyři hymny ke kněžským hodinkám. Souvislostí textů hymnů s neobvyklým vyobrazením sv. Václava s anděly na nástěnné malbě kostela sv. Apolináře v Praze se zabýval Petr Skalický.¹⁰⁹² Jenštejnovy svatováclavské hymny jsou básnickým zpracováním svatováclavské legendy. Jan z Jenštejna věnuje pozornost světcovu původu, vyzdvihuje jeho touhu po studiu, pokoru, kajícnost, kázeň a oddanost Bohu. Zmiňuje dále Václavovy významné činy a životní etapy včetně vítězství nad Radslavem Zlickým a zázraku na říšském sněmu. Následuje vyjmenování posmrtných zázraků českého patrona a celý cyklus hymnů končí prosbou k světcu, aby jako bojovník zahnal ďábelské a nepřátelské šiky, pokořil tyrany a pozvedl klesající.¹⁰⁹³ Pod nohama svatého Václava, zobrazeného v kostele sv. Apolináře je had a přemožený Václavův bratr Boleslav. Had jako symbol ďábla se vyskytuje zpravidla pod nohama Panny Marie podle textu biblické knihy Zjevení.¹⁰⁹⁴ V tomto případě by had i Boleslav poukazoval na stav církve, kterou v době schismatu a všeobecného úpadku sužoval jak ďábel, tak lidé. Václavova noha položená na Boleslavově koruně také může symbolizovat jednak spor Jenštejna s Václavem IV., jednak Jenštejnovu přesvědčení, že moc duchovní je nadřazena moci světské.¹⁰⁹⁵ Doprovod andělů je možné vztáhnout na událost na říšském sněmu, kdy se světec zpozdil na zasedání, což rozhněvalo císaře. Avšak když Václav vstoupil do jednacího sálu, nepřišel sám, ale doprovázeli ho andělé.¹⁰⁹⁶

Bambergensis et Misnensis dioecesium in celebratione huiusmodi esse desides et remissi.“

¹⁰⁹¹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 218va–223va – *Sermo de Translacione sancti Wenceslai factus in ecclesia Pragensi.*

¹⁰⁹² SKALICKÝ 2009, 111.

¹⁰⁹³ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 154rb-154va – *Ad laudes ympnus* – „O Wenceslae, pugit Dei fortis, pelle phalanges daemonum et hostes, sterne tyrannos, erige prostratos intus ab alto.“

¹⁰⁹⁴ Zj 12,1-10.

¹⁰⁹⁵ Například BAV, Vat. Lat. 1122, f. 36ra-36rb – *Tractatulus de potestate clavium* – „Iure eciam hec potestas maior temporalis putanda est, presertim cum maioris domini negociator sit, qui eo certius quo intramus familiari usque donum rogauerit exaudicionis reportabit antidotum.“

¹⁰⁹⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 154ra – *Ad completorium ympnus* – „Longa pro mora Caesar iracundus, archos quam faustus orans traxit tardus, angelos surgens, fronte stupefactus vidit et crucem.“

7.11.1 Socha sv. Václava ve Svatováclavské kapli

S nejdůležitějším vyobrazením svatého Václava se setkáváme v katedrále sv. Víta, ve svatováclavské kapli. Jedná se o sochu sv. Václava z bělohorské opuky. Autorsky je možné ji spojit s Petrem Parlěrem, je rovněž dochován záznam o platbě parlěři Jindřichovi z roku 1373, pravděpodobně spojený s osazením sochy nebo její povrchovou úpravou. Socha byla již v době svého vzniku orámována nástěnnou malbou s dvojicí andělů z doby kolem roku 1370, připsanou mistru Osvaldovi. Plně polychromovaná socha rytíře v kroužkové zbroji bývá označována jako „‘inkunábule‘ krásného slohu“.¹⁰⁹⁷ K tomuto titulu opravňuje ladný esovitý postoj světce rozvedený do prostoru, formální dokonalost zpracování, jemnost provedení a idealizace obličeje. Ten je současně pokusem o realistickou podobu, když se ukázalo, že obličej světce předurčila projekce jeho lebky, která byla umístěna v relikviáři na oltáři ve Svatováclavské kapli a na níž spočívala koruna českých králů. Spojení relikvie, sochy a koruny bylo nejintenzivnějším možným zpřítomněním sv. Václava.¹⁰⁹⁸ Se sochou se mohl setkat Jan z Jenštejna v době, kdy se vrátil ze zahraničních studií a plnil pro Karla IV. příležitostné diplomatické úlohy. Jako míšeňský biskup potom ve své diecézi prosazoval kromě jiného i úctu k tomuto světcovi. V širším smyslu lze potom u Jenštejna nalézt výtvarnou paralelu k postavě zemského patrona sv. Václava v samotné stavbě katedrály sv. Víta, kde její *sacrosanctum* představuje právě Svatováclavská kaple.¹⁰⁹⁹

7.11.2 Inspirace v Jenštejnových textech

Jak bylo již výše zmíněno, v Jenštejnově kodexu se zachovalo jedno kázání, týkající se sv. Václava. Z textu se dá vydedukovat, že jej arcibiskup pronesl v úterý 4. března 1382 v pražské katedrále. Tématem kázání byla věta z listu apoštola Pavla Efezanům: „Oblečte se do plné výzbroje Boží, abyste mohli čelit d'ábovým nástrahám“.¹¹⁰⁰ Jenštejn, možná inspirovaný právě kroužkovou zbrojí zobrazenou na soše sv. Václava ve Svatováclavské kapli mluví o boji proti d'áblu, tělu a světu. Zajímavé je ovšem, že se zmiňuje i o pokušení od Boha: „Ale, nejdražší, nemůžeme se užitečně vyzbrojit, pokud nevíme, jak na nás nepřítel obvykle útočí. Proto je třeba pozorovat, že jsme zde čtyřnásobně pokoušeni: zaprvé d'áblem, za druhé tělem, zatřetí světem, za čtvrté Bohem. Blažený Bernard to v jakémsi kázání

¹⁰⁹⁷ HOMOLKA 2008, 406.

¹⁰⁹⁸ Michaela Ottová/Aleš Mudra: Sv. Václav z kaple sv. Václava v pražské katedrále. In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 200-201, kat. č. I/01.

¹⁰⁹⁹ PŘIBYL 2020, 116.

¹¹⁰⁰ Ef 6,11.

ukazuje takto: Svět volá: „Neuspěji.“, tělo volá: „Zemřu.“, ďábel volá: „Budu klamat.“, ale Kristus říká: „Já obnovím.“¹¹⁰¹ – Pokušení od Boha následně vysvětluje Hospodinovým požadavkem, aby Abrahám obětoval Izáka nebo pokušením, které zažíval Job. Ostatně Jenštejn to vysvětluje podobně: Pokušení od ďábla unikneme, když se budeme utíkat k andělu světla, jak dokazují mnohé epizody ze světceva života, kdy byl doprovázen anděly. Pokušení těla lze čelit delikátní výživou, což je eucharistie, o níž sv. Václav velmi pečoval, a také askezí, kdy je známo, že se svatý český kníže postil a v zimním čase chodil naboso ve sněhu a po ledě, zatímco preláti se napájejí drahými víny, dlouho do noci jsou na hostinách, z postů jsou nemocní a neznají míru. Pokušení světa spočívají na jedné straně v příjemnosti požitků, na straně druhé ve strachu z násilí. Sv. Václav tomu čelil tak, že se chtěl stát mnichem a vzdát se vlády. Oblečení do výzbroje světla znamená nejprve, že člověk ze sebe svleče starého člověka s jeho hříchy a slabostmi.

Jenštejnovy myšlenky ze svatováclavského kázání korespondují jak s ušlechtilou postavou parléřovského sv. Václava ve svatovítské katedrále, jehož nadpozemská krása spolu s podobou rytíře ve zbroji přímo vybízejí k vyslovení kázání na arcibiskupem zvolené téma. Současně se propisují i do nevšedního ztvárnění výše zmiňované nástěnné malby sv. Václava s anděly v kostele sv. Apolináře. Zde je pokušení světa s jeho touhou po úspěchu za každou cenu ztvárněno postavou Boleslava. Pokušení od ďábla je symbolizováno hadem. A konečně zdolávání pokušení těla zobrazuje samotná Václavova světecká postava. Současně je zde postava sv. Václava vládnoucího nad Čechami pandánem k postavě sv. Petra vládnoucího univerzální církvi.¹¹⁰²

¹¹⁰¹ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 219rb – *Sermo de Translacione sancti Wenceslai factus in ecclesia Pragensi.* – „Sed, carissimi, non possumus nos armare utiliter nisi sciamus qualiter nos hostis solet impugnare. Quapropter advertendum, quod quadrupliciter hic temptamur: primo a dyabolo, secundo a carne, tercio a mundo, quarto a Deo. Hoc ostendit beatus Bernhardus in quodam sermone sic dicens: ‚Mundus clamat: ego deficiam, caro clamat: ego inficiam, dyabolus clamat: ego decipiam, Christus vero dicit: ego reficiam.‘“

¹¹⁰² PŘIBYL 2020, 116.

8 Jan z Jenštejna jako objednavatel a donátor

Je patrné, že Jana z Jenštejna provázelo umění, výtvarné umění nevyjímaje, po celý jeho život, že se uprostřed něho pohyboval a že mu rozuměl. Jeho donátorská činnost se však vystupňovala zvláště po jeho odvolání z úřadu kancléře a nuceného odchodu z velké politiky. Na jednu stranu se mohl více věnovat své arcidiecézi, na stranu druhou jej zaměstnávaly celosvětové problémy církve, jako bylo papežské schizma. Vzhledem k tomu, že Václav IV. zcela rezignoval na stavební projekty v duchu svého otce Karla IV., Jan z Jenštejna se ujal rovněž stavby pražské katedrály. Pro Jenštejna bylo výtvarné umění součástí širšího obrazu světa. Jeho činnost teologická, homiletická i liturgická nacházela přirozenou odezvu v literárních, hudebních a samozřejmě i výtvarných dílech. Zatímco literární díla pořizoval sám a totéž se lze domnívat i o dílech hudebních, u výtvarného umění byl odkázán na roli donátora a objednavatele.

8.1 *Iluminace Jenštejnova kodexu*

Tak zvaný Jenštejnův nebo Vatikánský kodex uložený ve vatikánské Apoštolské knihovně pod signaturou Vat. Lat. 1122 je nejjistější objednávkou Jana z Jenštejna. Kodex obsahuje 28 figurálních miniatur a množství ornamentálně zdobených iniciál. Kodex obsahuje u sedmi miniatur přípisky, považované za Jenštejnův rukopis, kterými specifikuje svou objednávku jak po stránce tematické, tak ikonografické. Přípisky obsahují odkazy na některá, v té době již existující umělecká díla, která se však bohužel dodnes nedochovala.

8.2 *Vitráž Navštívení Panny Marie na biskupském hradě v Múgelnu*

Jan z Jenštejna jako míšeňský biskup (1375–1378) si podle Mikuláše z Rakovníka objednal malou vitráž do nové kaple na hradě Migerleyn,¹¹⁰³ kde byla vyobrazena „Marie a Alžběta, jako by se navzájem přijímaly a zachraňovaly.“¹¹⁰⁴ Vitráž se do dnešního dne nedochovala. Objednávka je důkazem Jenštejnovy fascinace událostí setkání Marie a Alžběty ještě dříve, než začal usilovat o zavedení Navštívení Panny Marie.

¹¹⁰³ Biskupský hrad Múgeln.

¹¹⁰⁴ WBU, I 777, f. 55rb. – „in capella, quam de novo construxerat in castro dicto Migerleyn, Misnensis dyocesis in vitro cuiusdam parve fenestre ymagine Marie et Elyzabeth velut sese invicem suscipientes ac salvantes fieri procuravit.“

8.3 *Madona roudnická Mistra třeboňského oltáře*

Roudnická madona Mistra třeboňského oltáře¹¹⁰⁵ patří ke špičkovým dílům nejen české, ale i evropské umělecké produkce jako jedno z děl krásného slohu. Není jisté její původní umístění. Buď to bylo u augustiniánů v Roudnici nebo v kapli arcibiskupského hradu. V agrafě byla uložena částička Mariina zkrvaveného pláště (*peplum cruentatum*). Hypoteticky lze objednávku obrazu přisoudit Janu z Jenštejna. Formální krása souzní s jeho viděním z roku 1388.¹¹⁰⁶ Autorem obrazu je Mistr třeboňského oltáře a podle Jana Royta odkazuje krása Panny Marie na Jenštejnovu poezii, konkrétně na verš „Venus alme venustatis“¹¹⁰⁷ kantilény *Phoenix una, virgo pura*.¹¹⁰⁸ Matka je na tomto obrazu rovněž zobrazena jako personifikace církve, v ruku drží Ježíše. Jeho pozemskou tělesnost znázorňuje vmáčnutí matčiných prstů do hmoty dětského tělíčka. Spolu se zobrazením Ježíškových genitálií se tak vyjadřuje skutečnost současně christologická a eucharistická. Tento teologický koncept silně souzní s Jenštejnovým myšlenkovým světem a lze tak usuzovat v případě tohoto obrazu nejen na jeho objednavatelskou, ale i konceptorskou roli.

8.4 *Madona roudnická*

Jan z Jenštejna se dovolával pomoci milostného obrazu Panny Marie roudnické,¹¹⁰⁹ Matce Boží připisoval své zázračné uzdravení z onemocnění morem roku 1380. Tento obraz byl uctíván buď v roudnické kanonii nebo byl umístěn dokonce v Jenštejnově kapli v roudnickém biskupském hradu. Tento obraz však nelze ztotožnit s obrazem Madony roudnické Mistra Třeboňského oltáře. Mělo jít o svatolukášský autograf. Obraz sám se nedochoval, ale dochovala se jeho devoční kopie, a to jako Březnická madona,¹¹¹⁰ o níž píše Hans Belting: „V Čechách existuje z okruhu císařského dvora mimořádný doklad kultu importované ikony a současně doklad jejího vícenásobného kopírování. Jde o obraz Březnické madony, která podle nápisu z roku 1396 vznikla z popudu Václava IV. Nápis říká, že je to kopie obrazu z Roudnice, jehož originál namaloval sv. Lukáš.“¹¹¹¹ Předpokládá se, že

¹¹⁰⁵ O Roudnické madoně Mistra třeboňského oltáře podrobněji na s. 204 této práce.

¹¹⁰⁶ ROYT 2013, s. 156–157.

¹¹⁰⁷ ROYT 2021.

¹¹⁰⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f. 155ra.

¹¹⁰⁹ Vita, kap. XIV. – „Sancta Maria de Rudnicz me adiuvari!“

¹¹¹⁰ O Březnické madoně BARTLOVÁ 2007.

¹¹¹¹ BELTING 2020, 375.

si obraz Madony roudnické odvezl Jenštejn do Říma, když odcházel do exilu. Do Roudnice pak měl na oplátku z Říma poslat obraz, na němž byl zpodoběn, jak přijímá od papeže kříž alexandrijského patriarchy.¹¹¹²

8.5 *Madona svatovítská*

Spojení deskového obrazu Madony svatovítské¹¹¹³ s osobou Jana z Jenštejna je po desetiletí předmětem diskusí a sporů. Třetí pražský arcibiskup bývá považován některými autory za objednavatele díla. Současně bývá obraz donátora na rámu obrazu považován některými kunsthistoriky za postavu třetího pražského arcibiskupa, ačkoli nemá ani pallium a ani biskupskou berlu. Každopádně obraz Madony svatovítské jako krásnoslohá desková malba z ikonografického i teologického hlediska koresponduje s myšlenkovým světem Jana z Jenštejna.

8.6 *Sv. Petr ze Slivice*

U tohoto díla¹¹¹⁴ je Jan z Jenštejna uváděn jako hypotetický objednavatel. Souvisí to jednak s ikonografickou podobou díla, dále s jeho kvalitou a původem a nakonec s faktem, že postava apoštola Petra je pro Jenštejna zásadní v pojednáních o papežském schismatu a v obhajobě římského papeže Urbana VI.

Sv. Petr ze Slivice pochází z katedrální huti u sv. Víta z doby kolem let 1380–1390 a je zařazován mezi raná díla Mistra Krumlovské madony. Vzhledem k tomu, že pro Jana z Jenštejna je osoba sv. Petra zásadním symbolem jednoty církve a socha koresponduje s jeho dílem *Tractatus de potestate clavium*, případně s obdobným dílem *De veritate Urbani*, lze uvažovat o přímém objednavatelském zásahu pražského arcibiskupa. Umístění sochy v kostele sv. Petra na Slivici u Příbrami navíc vede k hypotéze, že socha mohla původně stát na oltářní menze arcibiskupské tvrze v Příbrami.¹¹¹⁵

¹¹¹² KUTHAN 2023, 189. – Cituje KOŘAN 2019, 216.

¹¹¹³ O Madoně svatovítské podrobněji na s. 200 této práce.

¹¹¹⁴ O Svatém Petru ze Slivice podrobněji na s. 267 této práce.

¹¹¹⁵ Aleš Mudra, In: JINDRA/OTTOVÁ 2020, 234–235, kat. č. I/17.

8.7 Malby Jenštejnových vizí a osobních prožitků

Arcibiskup Jan si dal malovat obrazy podle svých osobních prožitků a zkušeností nebo jako impuls ke svým meditacím.

V arcibiskupském hradu v Roudnici si dal namalovat „pekelný žalář a nádherný příbytek ráje, život mnichů kartézských a za pobídky k lásce znaky utrpení Páně“. Tyto náměty se objevují i v jeho poezii a současně vyjadřují jeho sklony k monastickému a asketickému životu.

Pro Jenštejna je charakteristické, že si dal malovat svá vidění. Spatřoval v nich jak projev zvláštní milosti ke své osobě i svému úřadu, tak i politický a náboženský smysl. V pražském arcibiskupském paláci si dal namalovat to, co viděl před sv. Havlem v roce 1388. Nešlo jen o postavy, obraz se rozvinul v děj.

Nakonec je třeba vzpomenout malbu s nápisem ve věži v Roudnici, která zachycovala návštěvu jedenácti převorů kartuziánského řádu u Jenštejna.

Bohužel jak arcibiskupský hrad v Roudnici, tak biskupský dvorec v Praze se nezachovaly, a s nimi zanikly i tyto malby.

8.8 Jan z Jenštejna a pražská katedrála

Pražská katedrála sv. Víta je úzce spjata s celou řadou osobností, v jejímž čele stojí dvojice panovníka a arcibiskupa, Karla IV. a Arnošta z Pardubic. Kromě těchto hybatelů stavby byl pochopitelně důležitý hlavní stavitel, jímž byl nejprve Matyáš z Arrasu a později Petr Parlář a jejich hutě. Nikoli nedůležitým činitelem byl rovněž ředitel stavby, což byl jeden z kanovníků svatovítské kapituly. Po smrti Karla IV., kdy v následujících letech zemřela prakticky celá karlovská generace, se octli v čele úsilí o pokračování stavby katedrály Václav IV. a Jan z Jenštejna. Jejich vztah se postupně zhoršoval a současně poněkud opadal zájem Václava IV. o stavbu svatovítského dómu. Hlavní starost tedy zůstala na bedrech Jana z Jenštejna, což se stalo současně příležitostí, aby katedrále vtiskl něco ze svého myšlenkového světa a svých estetických preferencí. Týká se to především dokončení vysokého chóru a sochařské výzdoby gotické části katedrály. Zásadní vliv na podobu krásnoslohých děl pak měla v katedrále uchovávaná relikvie roušky Panny Marie (*peplum beate Marie Virginis*).

8.8.1 Vysvěcení chóru katedrály

Pamětní nápis v exteriéru katedrály uvádí: „Léta Páně 1385 v předvečer sv. Markéty¹¹¹⁶ po 12. hodině dokončena byla klenba Pražského kůru za mešních slavností. Také léta Páně 1385 o svátku sv. Remigia¹¹¹⁷ posvěcen byl Pražský kůr ke cti blahoslavené Marie a sv. Víta ctihodným otcem Panem Janem, arcibiskupem pražským třetím, druhým legátem apoštolské stolice, kdysi míšeňským biskupem.“¹¹¹⁸ Podobně událost popisuje kronika Beneše minority.

Rok 1385 byl pro Jana z Jenštejna rokem nejružnějších sporů. V lednu vydal příkaz svým soudcům, aby exkomunikovali osm členů Karlovy a Václavovy koleje, což byli vesměs příslušníci německého univerzitního národa, a to proto, že se odmítli dostavit k arcibiskupovu soudu.¹¹¹⁹

V tomtéž roce pokračoval spor o selské odúmrť a v této souvislosti napsal Jan z Jenštejna traktát *De devolutionibus*.¹¹²⁰ V říjnu 1385, tedy právě v době, kdy byl konsekrován chór pražské katedrály, napsal arcibiskup rovněž traktát s názvem *De consideratione et de lacrymis militantis ecclesie*,¹¹²¹ kde po vzoru nářků proroka Jeremiáše lamentuje nad stavem církve.

Současně probíhala vleklá potyčka mezi arcibiskupem Jenštejnem a Dětřichem Hesem z Makova, služebníkem krále oblíbence Jíry z Roztok. Spor měl rozhodnout Jan IV. Železný, s čímž arcibiskup souhlasil, ale do věci se vložil král a přikázal, aby arcibiskup Dětřichovi zaplatil za utrpěné škody.¹¹²² To situaci jen zhoršilo.

Všechny spory, které se současně dotýkaly i vztahu mezi arcibiskupem Jenštejnem a králem Václava IV. vyvrcholily veřejným políčkem Jenštejnovi, ale současně i ostudou pro Václava IV. Po vysvěcení chóru pražské katedrály uspořádal arcibiskup Jenštejn slavnostní hostinu, na níž pozval zemské pány v čele s králem Václavem IV. a královnou Johanou.

¹¹¹⁶ 12. července 1385.

¹¹¹⁷ 1. října 1385.

¹¹¹⁸ KUTHAN/ROYT 2011, 71.

¹¹¹⁹ SPĚVÁČEK 1986, 378.

¹¹²⁰ POLC 1999, 256.

¹¹²¹ POLC 1999, 244.

¹¹²² SPĚVÁČEK 1986, 181.

Královna se slavnosti zúčastnila, ale král účast odmítl.¹¹²³ Jídla určená pro krále a jeho doprovod tehdy rozkázal Jan z Jenštejna rozdat šesti stům chudých.¹¹²⁴

8.8.2 Položení základního kamene západní části katedrály

Tato událost je zachycena v kronice Beneše minority a v životopise Jana z Jenštejna, stejně jako na pamětní kamenné desce na jižní bráně katedrály. Zde se píše: „... léta Páně 1392 o svátku Svatodušním¹¹²⁵ o hodině nešpor položen byl první základní kámen svatého Pražského chrámu nejjasnějšími knížaty, Panem Václavem, prvním králem římským a českým králem, a Panem Janem, zhořeleckým vévodou, markrabím braniborským, syny nejjasnějšího knížete, Pana Karla, císaře římského, obzvláštního dobrodince Pražského chrámu, a nejdůstojnějším otcem Panem Janem, třetím arcibiskupem pražským s několika jinými otci, pány, biskupy a preláty v zastoupení a ve jménu nejjasnějšího knížete Pana Zikmunda, krále uherského atd., syna Pana císaře svrchu řečeného, jakož i v zastoupení a jménu nejjasnějších kněžen a paní Elišky, římské císařovny, Anny, královny anglické, Markéty, manželky pana purkrabí norimberského, dcer svrchu řečeného pana císaře, k počtě Navštívení Panny Marie a sv. Václava, Víta, Vojtěcha, Zikmunda a jiných patronů českých, za ředitele pražské huti Václava z Radče, kanovníka pražského a Petra z Gemundu, mistra svrchu řečené huti.“¹¹²⁶

U příležitosti této slavnosti uspořádal arcibiskup Jan z Jenštejna hostinu. Hostiny se zúčastnili významní představitelé královského dvora v čele s Václavem IV. a jeho manželkou královnou Žofíí Bavorskou. Na rozdíl od roku 1385, kdy byl posvěcen chór katedrály, král pozvání arcibiskupa Jenštejna neodmítl, patrně na přání manželky. Ta měla být korunována českou královnou, ale to Václav IV. pro spory s Jenštejnem neustále odkládal. Pražský arcibiskup byl totiž jediný, kdo mohl korunovaci provést. Společenské gesto krále Václava si Jenštejn vyložil jako vhodnou dobu k tomu, aby si postěžoval na členy královské rady a jeho úředníky a krále upozornil po svém. Napsal králi obžalobu, kde jeho spolupracovníky označil za našeptávače a zrádce, největší nepřátele královy spásy, jeho cti a vážnosti království. Následoval výčet násilných činů a žádost o nápravu.¹¹²⁷ Jenštejn na

¹¹²³ SPĚVÁČEK 1986, 181.

¹¹²⁴ BARTOŠ 1947, 68.

¹¹²⁵ 2. června 1392.

¹¹²⁶ KUTHAN/ROYT 2011, 72.

¹¹²⁷ BAV, Vat. Lat. 1122, f.163rb-va – *Acta in Curia romana*, articulus XIII: „Obsecramus igitur per viscera misericordie dei et per aspersionem sanguinis Christi, quatenus ex providencie regalis industria attente

královu odpověď netrpělivě čekal, a ještě než přišla, vydal na Zikmunda Hulera púhon před arcibiskupský soud.¹¹²⁸ Tím se situace ještě vyostřila.

8.8.3 Podíl Jana z Jenštejna na výzdobě katedrály

Během Jenštejnova episkopátu pokračovala stavba pražské katedrály sv. Víta pod vedením Petra Parlře, za čtvrtého ředitele stavby Ondřeje Kotlíka (1377–1380) a pátého ředitele Václava z Radče (+1419), který na Kotlíkovo působení navázal.

Z doby počátku Jenštejnova pražského episkopátu pochází jeho busta v triforiu katedrály sv. Víta s nápisem pravděpodobně tohoto znění: „Jan, třetí arcibiskup pražský, apoštolské stolice legát druhý, dříve biskup míšeňský. Tento znovu postavil hrad Kyšperk s velkými hradbami a založil věž pro silný hrad.“¹¹²⁹ Nápis je velmi těžko čitelný, již Josef Dobrovský měl s jeho interpretací značné potíže.¹¹³⁰

considerantes, quam multiplicia, quam magna, quam manifesta sint hec mala, advertentes eciam, quod de tam multis milibus marcharum, quibus spoliati et in quibus dampnificati sunt vestri archiepiscopus et clerus predicti, thesauris regalibus nichil accrevit, sed nedum ipsis et regno vestro deservit, dignemini mandare ablata restitui, et similia, ne de cetero fiant, districcius prohibere, reos in hiis punire, ac nos humiles capellanos in iuribus et libertatibus propugnare pariter et tueri, et si qui essent qui regiam serenitatem venosis suggestionibus, quod absit, et ad odium cleri, sine quo utique fides Christiana subsistere non potest, inducere vellent, regalis sinceritas non solum non credere, sed nec audire dignetur, scientes indubie quod huiusmodi consiliatores subdoli, et si adulando mulceant, sunt tamen certissime salutis vestre, honoris regii, tocius regni vestri et, quod gravius est, omnipotentis dei et fidei catholice, inimici permaximi, ministri diaboli, et nuncii antichristi. Serenissimam personam vestram Altissimus conservet, accendat et dirigat ad propagationem fidei, zelum iusticie et defensionem ecclesie sue sancte.“

¹¹²⁸ BAV, Vat. Lat. 1122, f.163va – *Acta in Curia romana*, articulus XIV: „Hiis articulis eidem regi et consilio sic traditis, pluribus diebus nullum responsum habere potui, si emendare ea vellet, que ex parte mea et tocius cleri fuerunt proposita. Et nisi solus, cum consilio prelatorum meorum, pro pace universali tocius cleri, per statuta aliqua, excommunicacionis sententias et interdicti providissem, totus clerus multis iniuriis et spoliis fuisset devastatus, divinusque cultus similiter diminutus et anichilatus. Nam, nonobstantibus hiis omnibus pretactis articulis regi oblatis, nulla emendacio fuit de hiis omnibus usque in diem hodiernum et, sicut sum archiepiscopus, nullam potui unquam iusticiam de aliquo facto habere, nisi verba vacua a consilio et rege, ymmo maiora dampna plurima, ut puto, propter eosdem articulos sic oblatos habui.“

¹¹²⁹ LENOCHOVÁ 2006, 170–171.: „Iohannes, tertitus archiepiscopus Pragensis apostolici sedis legatus secundus, olim episcopus misnensis. Hic redificavit castrum Keisperg cum magnis muris et turrim forti castro fundavit.“

¹¹³⁰ Praha, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Fond J. Dobrovský, Pozůstalost Josefa Dobrovského, sign. 1/5/30; 4933 a,b – Dobrovský J., Ex ambitu superiori Pragensi ecclesiae, 1817

Busta vznikla za Jenštejnova života, dokonce na počátku jeho pražského episkopátu, někdy mezi lety 1378–1380. Je tedy oprávněné uvažovat o tom, že se umělec mohl pokusit o reálnou podobu portrétované osoby. Jaromír Homolka je toho názoru, že bysta vděčí za svůj realismus inspiraci římskými bystami ze sbírky Karla IV.¹¹³¹ Na druhou stranu je Jenštejnova bysta typově příbuzná s bystami Leonarda Buška, Mikuláše Holubce a Ondřeje Kotlíka. Projevuje se to na oválných masitých obličejích s výraznými svaly ve tvářích, okolo úst a na čele.¹¹³² Jan z Jenštejna má na hlavě mitru a je oblečen do jednoduchého oděvu. Nos na bystě je uražen. V příloze této práce se nachází barevná rekonstrukce Jenštejnovy busty pořízená na základě nálezové situace.¹¹³³

Nápis na bustě byl špatně čitelný už na začátku 19. století, jak o tom svědčí poznámky Josefa Dobrovského. Známa je záměna jména hradu Kyšperk za Kašperk. Je zajímavé, že se Jan z Jenštejna nepostaral o nápis, který by zdůraznil jeho zásluhy na stavbě pražské katedrály. Za jeho episkopátu byl dokončen chór a založena stavba západní části lodi. Místo toho je zde zmíněna jen stavební činnost na majetku z hlediska významu jeho episkopátu nepodstatným. V tomto případě obsah nápisu neodpovídá představě triforia jako památky na zemřelé.

V roce 1385 byla dokončena stavba vysokého chóru katedrály a 1. října 1385 tuto část katedrály Jan z Jenštejna konsekroval. Poté Petr Parlér pokračoval v práci na chórových lavicích a v roce 1392 byla zahájena stavba západní části kostela.

Katedrále věnoval Jan z Jenštejna dědictví po svých předchůdcích: bílý ornát protkávaný zlatem, mitru a stříbrný pektorál. Ze svého vlastního majetku daroval plavý ornát s aksamitovou kápí, kříž z perel, kamejí a stříbra na ornát s vyobrazením Panny Marie s Ježíškem a pod ním vyobrazení svaté Kateřiny, na druhé straně obraz Ukřižovaného s křížáky namísto hřebů na noze a v rukou, s vypoobněním dárce. Věnoval katedrále rovněž kříž s Ukřižovaným pro zádušní mše, misál a šest vzácných knih.¹¹³⁴

V závěru chóru katedrály sv. Víta se dochovaly dvě konzoly, a to s vyobrazením prvotního hříchu a s tváří měsíce. Jaromír Homolka a po něm mnozí další se domnívají, že iniciátorem výzdoby byl nejspíš Jan z Jenštejna a že na konzole s vyobrazením Adama a Evy stála socha Bolestného Krista a na konzole s měsícem Assumpta. Myšlenková linie prvotního hříchu člověka, Krista Vykupitele a oslavené Panny Marie, která je prostřednicí

¹¹³¹ HOMOLKA 1984, s. 381.

¹¹³² MATĚJČEK 1954, s. 7.

¹¹³³ Za vyhotovení barevné rekonstrukce děkuji Janě Peroutkové.

¹¹³⁴ PODLAHA/ŠITTLER 1903, s. 69, 75, 82, 272, XXXIX, XLIX, L.

milostí, odpovídá arcibiskupovým myšlenkám. Navíc by toto rozmístění soch respektovalo ikonografický program katedrály, daný Karlem IV., protože Bolestnému Kristu na jižní straně by odpovídal Kristus ve vnějším triforiu a Karel IV. ve vnitřním triforiu katedrály, stejně jako Assumpta na severní straně by odpovídala Marii ve vnějším triforiu a Elišce Pomořanské ve vnitřním triforiu.¹¹³⁵

Jan z Jenštejna se dále zmiňuje v přípisku k miniatuře na fol. 13v. ve Vatikánském kodexu o obrazu Navštívení Panny Marie. Jedná se o vyobrazení Panny Marie a Alžběty v klenuté místnosti, kde se obě ženy vítají. Jenštejn v přípisku píše, že to je vyobrazení takové, jaké je na mansionářském oltáři v pražské katedrále.¹¹³⁶ Zda obraz daroval do katedrály Jenštejn, nebo zda se na něj pouze odkazuje jako na vzor pro miniaturu, nelze s jistotou určit. Analogicky k ostatním přípiskům by se však mělo jednat o obraz, který nechal pořídit on.

Přikloníme-li se k tezi, že objednavatelem Madony svatovítské byl Jan z Jenštejna, pak je to další umělecké dílo, které pražský arcibiskup pořídil do svatovítské katedrály.

8.8.4 Peplum cruentatum a vliv této relikvie na díla krásného slohu

V pokladu pražské svatovítské katedrály je uchováván vzácný ostatek, loktuše Panny Marie, zvaný *peplum cruentatum*. Ostatek je potvrzením literárního vyprávění takzvaného Dialogu blahoslavené Panny Marie a Anselma o utrpení Páně.¹¹³⁷ Autorem spisu je tzv. Pseudo-Anselm, fiktivně se ztotožňující se sv. Anselmem z Canterbury (1033/34–1109), benediktinem, arcibiskupem v Canterbury a jedním ze zakladatelů scholastiky. Spis formou dialogu obsahuje odpovědi Panny Marie na Anselmovy otázky. Podle tohoto spisu když setník Longinus probodl Ježíšovi bok, vytryskla z něho krev a voda¹¹³⁸ a potřísnila i Mariin šat. Tuto informaci v *Dialogu* podává Maria, když odpovídá Anselmovi, co bylo po ukřižování a jak byla vedena apoštolem Janem z Kalvárie zpět do Jeruzaléma: „Lidé mě viděli oděnou do šatů potřísněných krví, jak jsem stála před Ježíšem a krev na mě kapala“.

¹¹³⁵ HOMOLKA 1977, 125–126.

¹¹³⁶ BAV, Vat. Lat. 1122, f.13v: „Item festum visitacionis alio modo sicut in tabula mansionarium in altari in ecclesie Pragensi sine palio.“

¹¹³⁷ Pseudo-Anselmus: *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Christi*. Pasáž o potřísnění Panny Marie krví je publikována v PL 159,288.

¹¹³⁸ Jan 19,34.

¹¹³⁹ Dalším literárním zdrojem týkajícím se krví potřísněného oděvu Panny Marie je spis *Vita rhythmica* z 12. století, kde se popisuje, jak Panna Maria nebyla schopna obejmout mrtvé Ježíšovo tělo na kříži, tak alespoň políbila kříž potřísněný Kristovou krví.¹¹⁴⁰

Relikvii loktuše Panny Marie získal Karel IV. začátkem roku 1354 v klášteře sv. Maximina v Trevíru a při stejné cestě ještě další fragment loktuše ve Štrasburku. O dvou relikviích loktuše svědčí inventář pražské katedrály.¹¹⁴¹ Ostatek byl poslán do Prahy spolu s mnoha dalšími v březnu 1354 z Mét. Pro loktuši byla zhotovena pozlacená skříňka.¹¹⁴² Pro tento ostatek následně vymohl Karel IV. zvláštní odpustky, které byly spojeny s vystavováním relikvie v rámci pražského milostivého léta. Tato indulgence byla stvrzena papežskou listinou.¹¹⁴³ Pražské milostivé léto se konalo každých sedm let, poprvé v roce 1354, a loktuše Panny Marie byla jedním z hlavních ukazovaných ostatků.

Ivo Hlobil ve svém článku o gravírování krásnoslohých madon a piet¹¹⁴⁴ uvádí, že Karel IV. získal nejprve v roce 1350 část roušky Panny Marie potřísněné Kristovou krví (*peplum cruentatum*) a v roce 1354, po smrti svého strýce, trevírského arcibiskupa Balduina Lucemburského, mu byla v opatství sv. Maximina darována třetina roušky Panny Marie krví nepotřísněná (*peplum non cruentatum*). Zatímco zkrvavená rouška se vystavovala každoročně, rouška krví nepotřísněná jednou za sedm let při pražském milostivém létu, a to na svátek Nanebevzetí Panny Marie. Kromě roušky Panny Marie pak Karel IV. ještě dostal darem od papeže Urbana V. část plátna ukřížovaného Krista, které bylo uchováváno ve zlatém kříži vyrobeném pro tuto relikvii.¹¹⁴⁵

¹¹³⁹ PL 159, 288 - Pseudo-Anselmus: *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de Passione Christi*. - Populus autem me videns indutam vestem aspersam sanguine, sicut ante Jesum steteram, et sanguis eius super me stillaverat...“

¹¹⁴⁰ HAMBURGER 2011, 1 – „Amplexa tamen stipitem crucis cruentatam./ Et nati sui sanguine totam rubricatam./ Osculatur sanguinem Jesu defluentem/De suis vulneribus ad terramque currentem.“

¹¹⁴¹ HAMBURGER 2011, 7. – „Beatissimae Virginis Mariae duplex Peplum, alterum cruentatum Christi sanguine, inclusum pyxidi crystallinae argento circumdatae; alterum non cruentatum albo panno insutum, quod Carolus Imp. obtinuit an. 1354.“

¹¹⁴² PODLAHA/Šittler 1903, s. IX, č. 299: „Peplum sanctae Mariae matris Domini in cista argento et gemmis circumdata et deaurata, quod in Trever habuit.“

¹¹⁴³ PODLAHA/ŠITTLER 1903, 35.

¹¹⁴⁴ HLOBIL 2018. Později text přizpůsobil a zveřejnil v češtině – HLOBIL 2019.

¹¹⁴⁵ HLOBIL 2018, 14.

Úcta k loktuši Panny Marie se projevovala záhy ve výtvarném umění. Mezi příklady patří Ukřižování z klášterní sbírky ve Vyšším Brodu z roku 1370.¹¹⁴⁶ Část ostatků byla vložena do agrafy na plášti Panny Marie deskového obrazu Madony roudnické od Mistra třeboňského oltáře. Vliv *Peplum cruentatum* je patrný na loktuších krásnoslohých piet. Právě Ivo Hlobil má za to, že gravírování krásnoslohých madon a piet, nejprve kamenných sochařských děl a později i dřevěných skulptur, a dokonce i deskových obrazů¹¹⁴⁷ je zobrazením Mariiny loktuše (a plátna ukřižovaného Krista), které zmnožuje tento závoj prostřednictvím soch a současně zvyšuje posvátnost těchto krásnoslohých děl.¹¹⁴⁸ Protože gravura nemá obdobu, je také jedním ze znaků stylu a pražské proveniencí krásných madon a piet. Hlobil tak neváhá označit gravírování textilií na dílech krásného slohu za „autochtonní motiv českého krásného slohu“.

Jan z Jenštejna se ve svých spisech o *peplum* zmiňuje jen na jednom místě a to jen v souvislosti s časovým určením svého sporu o cla na řece Vltavě s Pražany, kterým měl Václav IV. tajně nařídit, aby zabránili lodím průjezd a zmocnili se jakéhosi ostrova mezi pražským mostem a jezem zvaným Menhartovým. Mělo se to stát v jubilejním roce a v roce, kdy se vystavovaly ostatky a „peplum beate Marie Virginis“.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁶ HAMBURGER 2011, s. 13.

¹¹⁴⁷ Např. Madona svatovítská, kde je poprvé demonstrováno iluzionistické napodobení sochařských gravur. – HLOBIL 2018, 16.

¹¹⁴⁸ HLOBIL 2018, 16.

¹¹⁴⁹ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 164va–164vb – *Acta in Curia Romana* – „Cum flumen dictum Multawia, quod per mediam civitatem pragensem vadit, a ponte pragensi usque obstaculum dictum Meynhardi sit ecclesie, piscatores et naute solvunt censum singulis annis camere mee. Hiis non obstantibus rex civibus pragensibus mandavit secrete ut impediunt in navigio, ut aquam tandem ibidem et insulam que eciam est episcopalis pro se usurpare per consequens possent. Et cum pluries eos propterea excommunicassem et plures cum eis terminos habuissem, nunquam tamen finem potui habere. A quo navigio in nundinis et anno iubileo presenti et anno iubileo pepli beate Marie Virginis et in ostensione reliquiarum, ut credo, per octo vel novem annos, maximam pecuniam sumpserunt et in sequestro ponere debuerunt, donec inter me et eos de medio huiusmodi controversia terminaretur. De quo usque modo nullum finem habeo et plurima dampna percepi in terminis et placitis cum eis habitis.“

9 Závěr

Třetí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna bývá považován za klíčovou osobnost institucionální náboženské reformy v zemích koruny české v poslední třetině 14. století.

Právě z tohoto myšlenkového kvasu a snah o reformu církve vyrůstala jedinečná varianta internacionální gotiky, český krásný sloh. Ten se většinou svých děl váže k sakrálnímu umění, i když jeho zázemí přesahuje oblast víry a teologie do širší zkušenosti lidského ducha.

Jan z Jenštejna byl ideálním představitelem církevní elity své doby, a to díky vynikajícímu vzdělání, mezinárodnímu rozhledu a znalosti evropské kultury. To vše bylo v jeho případě propojeno s vnitřní zkušeností víry, schopností rozumět umění, a tedy schopností rozeznat i jeho kvalitu a zformulovat uměleckou objednávku. Tyto vlastnosti jej uschopňovaly i k tomu, aby se mohl stát tím, kdo významným způsobem utvářel nebo spíše spoluutvářel koncept umění své doby, tedy krásného slohu.

9.1 Život Jana z Jenštejna

Není snadné vystihnout osobnost Jana z Jenštejna. Jeho životní příběh, spleť a nikoli jednobarevný, klade odpor. Možná právě proto dodnes neexistuje moderní Jenštejnova monografie v češtině. Postavit se této výzvě se v dílčí studii ve 30. letech 20. století pokusil Rudolf Holinka¹¹⁵⁰ a na konci 60. let 20. století Ernst Ruben Weltsch.¹¹⁵¹ Osobnosti Jana z Jenštejna a jeho době se po celý svůj život intenzivně věnoval církevní historik Jaroslav V. Polc,¹¹⁵² avšak i v tomto případě zůstalo u zpracování dílčích témat a plánované monografické zpracování Jenštejnova života překazila smrt. Na druhou stranu existuje nepřeberné množství dílčích prací počínaje texty Balbínovými a Palackého, takže každý, kdo se Jenštejnem zabývá, je nucen projít stovky textů, které každým rokem přibývají.

Osobnost Jana z Jenštejna vzdoruje jednoduchému a jednoznačnému hodnocení ještě jinak. Byl představitelem církevních elit své doby, tedy reprezentoval kritizovanou instituci, jejíž stav a postoje jejích reprezentantů vyvolaly reformní hnutí v Čechách na přelomu 14. a 15. století, současně však on sám byl naladěn proreformně a činil reformní kroky. Podle dochovaných pramenů se tak Jenštejn jeví jako mnohvrstevnatá a nejednoznačná osobnost.

¹¹⁵⁰ HOLINKA 1933.

¹¹⁵¹ WELTSCH 1968.

¹¹⁵² Jeho největším dílem týkajícím se osoby Jana z Jenštejna je publikovaná disertace POLC 1967.

Pravděpodobně šlo o člověka, který byl mimořádně nadaný, vzdělaný a zbožný, avšak chyběla mu potřebná porce empatie a diplomacie, s níž by své myšlenky prosazoval. Tvrdý a zásadový byl ovšem nejen k ostatním, ale především k sobě samému. Zpočátku byl protagonistou velkých dějin, ale svým přístupem k řešení situací, díky nepříznivým okolnostem a kvůli svému osobnímu přístupu se brzy dostal do izolace. Jeho orientace na římskou obedienci v situaci dvojpapežství nebyla politickým kalkulem či strategií, ale věcí zásad, svědomí a víry. Zásadoví lidé se často stávají outsidersy dějin, ale pro druhé se mohou stát vzorem. Proto není divu, že záhy po Jenštejnově smrti můžeme zaznamenat snahy o jeho svatořečení.¹¹⁵³ K němu sice nedošlo, ale některé prameny jej nazývají blahoslaveným.¹¹⁵⁴

Kdy se Jan z Jenštejna narodil, se přesně neví, a proto se datum jeho narození odvozuje ze zmínek, které odkazují na jeho věk.¹¹⁵⁵ V literatuře jeho datum narození kolísá mezi roky 1347 a 1350. Narodil se do nobiletované měšťanské rodiny pánů z Vlašimi, rodu, který pravděpodobně pocházel ze Saska. Jeho otec Pavel pocházel ze tří bratří, jeho sourozenci byli rytíř Michal a Jan, později nazývaný Očko, nejprve olomoucký biskup a pak pražský arcibiskup. Pavel, Jenštejnův otec, pracoval v královské komoře. Jako Pavel z Jenštejna se začal psát až po roce 1368, kdy získal do vlastnictví hrad Jenštejn mezi Prahou a Starou Boleslaví. Jan, náš hlavní protagonista, byl z těchto důvodů nejprve označován Iohannes Pauli. Jeho matkou byla Markéta, dcera Leublina, Pavlova kolegy z dvorské kanceláře. Kromě Jana měli manželé ještě tři syny – Martina, Pavla a Václava – a dvě dcery – Kateřinu a Annu. Kateřina se provdala za vyšehradského purkrabího Menharta Olbrama, jejich synem byl Olbram či Wolfram, řečený ze Škvorce, čtvrtý pražský arcibiskup, který seděl na svatovojtěšském stolci v letech 1396–1402, poté, co jeho strýc Jan z Jenštejna rezignoval.¹¹⁵⁶

Vzdělání Jana z Jenštejna je oslnivé a lze bez nadsázky říci, že během studií získal evropský rozhled, který mělo v jeho době nemnoho lidí. Začal domácí výukou a pražskou artistickou fakultou.¹¹⁵⁷ Poté následovalo v letech 1367–1373 studium v Padově, Bologni,

¹¹⁵³ Formu „Positio super virtutibus“ má *Život Jana z Jenštejna* od Petra Klarifikátora. FRB I, 439–468.

¹¹⁵⁴ Toto svědectví podává například POLC 1999, 241.

¹¹⁵⁵ Například: „Jan z Jenštejna se stal biskupem v Míšni jako mladý pětadvacetiletý muž 4. července 1375.“ POLC 1999, 241.

¹¹⁵⁶ MUSÍLEK 2017.

¹¹⁵⁷ HOLINKA 1933, 14.

Montpellieru a nakonec v Paříži.¹¹⁵⁸ První a třetí studijní pobyt byl krátký, důležité bylo právnické studium v Bologni, a především studium práva a teologie v Paříži. Během studií navázal množství přátelských kontaktů s významnými osobnostmi své doby. Po svém návratu do Prahy vykonával úlohu příležitostného posla císařského dvora a pražského arcibiskupa, čemuž se věnoval i během svých studií.¹¹⁵⁹ V té době vystupuje s titulem probošta ve Wetzlaru, před tím byl ještě kanovníkem v Olomouci, v Praze u Všech svatých a od roku 1371 kanovníkem pražské katedrály.

Když se roku 1375 stal míšeňským biskupem, měl pouze podjáhenské svěcení.¹¹⁶⁰ Avšak nejpozději v této době přijal biskupské nebo minimálně kněžské svěcení, protože existuje záznam, že v roce 1376 sloužil mši za svého zemřelého otce.¹¹⁶¹

20. října 1378 byl Jan z Jenštejna jmenován pražským arcibiskupem¹¹⁶² a úřadu se ujal 19. března 1379. Karel IV. jej současně jmenoval kancléřem svého syna Václava IV. Mezi Janovým jmenováním a převzetím úřadu se událo několik zásadních událostí. Ještě za života Karla IV. došlo k papežskému schismatu. Záhy na to císař zemřel a Jan z Jenštejna při jeho pohřbu figuroval jako jeden z hlavních kazatelů.¹¹⁶³

Zpočátku svého episkopátu doprovázel arcibiskup mladého krále Václava na říšská jednání. Když došlo ke schismatu volbou vzdoropapeže Klementa VII. v Avignonu, Jenštejn spolu s Václavem se přiklonili k římské obedienci, ačkoli do Prahy přijeli poslové avignonského papeže s cílem získat krále Václava na svou stranu. Ale už od roku 1381 se v této záležitosti dostával Jenštejn s králem do konfliktu. To, co bylo pro Václava IV. politikum, bylo pro Jana z Jenštejna záležitostí svědomí. V roce 1383 se Jenštejn kvůli narůstajícímu napětí zdržoval více na svém hradě v Roudnici než v Praze. Téhož roku naposledy významněji politicky vystupoval na říšském sněmu v Norimberku. O rok později

¹¹⁵⁸ O studiích se Jenštejn zmiňuje například ve svém traktátu *De fugiendo seculo*. Holinka 1933,14.

¹¹⁵⁹ Zmiňuje se o tom v traktátu *De consideracione (et lacrymis militantis ecclesie)*. Připomíná zde setkání s kardinálem Guidonem z Bologne, který zemřel 25. listopadu 1373; cesta musela tedy proběhnout ještě před tímto datem. Polc AKTF, 7, pozn. 12.

¹¹⁶⁰ WELTSCH 1968, 12.

¹¹⁶¹ WELTSCH 1968, 13.

¹¹⁶² POLC AKTF2, 11, pozn. 12. Text jmenovací buly se patrně nezachoval. Datum udává PELCL/DOBROVSKÝ 1784,442.

¹¹⁶³ Jednalo se o smuteční promluvu při zádušní mši za Karla IV. 15. prosince 1378, kdy byl kazatelem spolu s Vojtěchem Raňkovým z Ježova. Dříve se mělo za to, že kázal Jan Očko z Vlašimi. Autorství Jana z Jenštejna prokázal František ŠMAHEL 2010. Text řeči FRB III, 421–432.

se rozešel s královským dvorem.¹¹⁶⁴ Král dokonce už v této době usiloval o Jenštejnovo odvolání z úřadu pražského arcibiskupa,¹¹⁶⁵ což se mu však nepodařilo. Od té doby byl ovšem zbaven dalších povinností a věnoval se plně úloze arcibiskupa. Zabýval se tématem papežského rozkolu a v náhledu na tuto problematiku měl blízko k postojům sv. Kateřiny Sienské.¹¹⁶⁶ Věnoval se také reformním úvahám, které zahrnovaly i sociální otázky. Například v traktátu týkajícím se tzv. odúmrtě zastával sociálně citlivé postoje.¹¹⁶⁷

K vrcholům Jenštejnova života a díla patří zavedení svátku Navštívení Panny Marie. Prosadit tento svátek nebylo jednoduché ani doma, ani v Římě. V domácím prostředí mu stál v cestě odpor některých kanovníků, především Vojtěcha Raňkova z Ježova,¹¹⁶⁸ v Římě se jednání protahovala, a nakonec byla přerušena úmrtím papeže Urbana VI. Po zvolení nového papeže musela jednání začít nanovo. Nicméně, svátek byl zaveden pro pražskou arcidiecézi na synodě 16. června 1386¹¹⁶⁹ a pro celou církev v roce 1390, avšak s platností již od 9. listopadu 1389.¹¹⁷⁰

Definitivní roztržku s králem a jeho dvorem znamenal pro Jenštejna rok 1393. V lednu odmítl vyhlásit zvláštní milostivé léto, které by znamenalo prospěch jen pro kostely spravované mimo arcibiskupovu jurisdikci královými přívrženci. Dne 20. března došlo k dramatickému jednání arcibiskupa s králem v johanitské komendě na Malé Straně. Král měl v úmyslu arcibiskupa zatknout. Jemu se sice podařilo utéct, ale byli zajati jeho nejbližší spolupracovníci. Jeden z nich, generální vikář Jan z Pomuku, byl umučen.¹¹⁷¹ Přes pokusy usmířit se nevedla jednání k žádným uspokojivým výsledkům. Jan z Jenštejna nakonec odešel do Říma, kde proti jednání Václava IV. protestoval.¹¹⁷² Do Čech se ovšem vrátil s nepořízenou a tím jeho působení coby pražského arcibiskupa de facto skončilo. V roce 1395 nechal král obsadit arcibiskupské statky. Jenštejn odešel opět do Říma a požádal

¹¹⁶⁴ Např. HLEDÍKOVÁ 1976, 244–277; ŠMAHEL 1996, 255–256.

¹¹⁶⁵ NA, ČDK, sign. 147, dopis č. 40.

¹¹⁶⁶ POLC AKTF2 17.

¹¹⁶⁷ POLC 1999, 256–257.

¹¹⁶⁸ POLC AKTF2, 22.

¹¹⁶⁹ Text dekretu poprvé vydal Jaroslav V. Polc: Polc 1980, 161–166. – Poslední publikace: POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 231–234.

¹¹⁷⁰ POLC AKTF, 48.

¹¹⁷¹ O této kauze pojednává vyčerpávajícím způsobem POLC 1993, 227–239.

¹¹⁷² DOLEŽALOVÁ 2012, 662–663.

o uvolnění z úřadu.¹¹⁷³ Nástupcem se v lednu 1396 stal jeho synovec Olbram ze Škvorce. Jan poté žil v ústraní na hradě Helfenburk u Úštěku a z nepravděpodobné renty. Zde pravděpodobně pořádal své spisy.

V roce 1399 Jan z Jenštejna definitivně opustil České království a odebral se do Říma. Chtěl zde snad po vzoru sv. Vojtěcha získat svolení k misijní cestě. Papež jej jmenoval titulárním alexandrijským patriarchou. Záhy na to, 17. června 1400 Jan z Jenštejna v Římě zemřel a byl pochován v bazilice sv. Praxedy.

9.2 Duchovní profil Jana z Jenštejna

Jan z Jenštejna poté, co se stal biskupem, začal svůj úřad vykonávat se vši svědomitostí. To v jeho podání současně znamenalo úpornost navenek a snahu o dobrý život dovnitř. Svůj úkol být biskupem chápal skutečně jako povolání, které zasahuje celou bytost člověka. K dobrému výkonu svého povolání dostával impulsy zvnějšku od svých duchovních rádců, ale on sám o své úloze rozjímal, formuloval úkoly a bilancoval. Jeho pojetí služby biskupa bychom mohli dnes bezezbytku přijmout, protože je chápal jako službu duchovního vedení, které má vycházet z duchovních kvalit vlastního života. Stěžuje si na zesvětštělé biskupy, kteří umějí jen vládnout, ale nikoli vést.¹¹⁷⁴ Biskup je podle Jenštejna ten, kdo chrání sobě svěřené ovce a je dobrým pastýřem.¹¹⁷⁵

Jenštejnovým duchovním rádcem byl především roudnický převor augustiniánů Petr Klarifikátor, který také po jeho smrti napsal arcibiskupův životopis.

Důležitá byla pro Jana z Jenštejna eucharistická a mariánská úcta. Nezůstával v této záležitosti u sebe, ale snažil se tuto úctu vtělit do života církve. Již byla zmíněna snaha – nakonec úspěšná – zavést nový svátek Navštívení Panny Marie. Podobně se Jenštejn věnoval eucharistické úctě. Jeho rozhodnutí, že každý může přijímat eucharistii, jak uzná za vhodné, tedy i denně, bylo doslova revoluční a je možné je považovat za vrchol Jenštejnových reformních snah. Eucharistií se pražský arcibiskup zabýval prakticky ve všech svých dílech, od teologických přes homiletická až po básnická. Své snahy dokládá příklady ze života, zvláště zážitky z pobytu v Římě během Svatého roku 1390.

¹¹⁷³ DOLEŽALOVÁ 2012, 663. Důvody své abdikace vysvětlil v traktátu *Liber apologorum*, který věnoval Jindřichu z Rožmberka. Vydáno In: SEDLÁK 1915, 75.

¹¹⁷⁴ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 275ra–275rb – *De fugiendo seculo*.

¹¹⁷⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 254va – *De officio pastoris*.

Důležitým prostředkem duchovního života pro Jana z Jenštejna bylo obrácení a askeze. On sám o sobě napsal, že byl jako mladík lehkovážným člověkem, který užíval života plnými doušky, často v rozporu s představou o dobrém křesťanovi a klerikovi. V roce 1380 prodělal závažnou nemoc, kterou málem nepřežil a své uzdravení přirovnal k zázraku. Velmi s Jenštejnem také otrásla zpráva o smrti magdeburského biskupa Ludvíka, který tragicky zahynul během masopustního veselí v tlačenici způsobené panikou z domnělého požáru. Chápání světa jako skutečnosti dvou tváří, kdy se svět na jedné straně okázale hlásil ke křesťanství, ale ve skutečnosti lidé žili v zásadním rozporu s křesťanskými zásadami v Jenštejnovi živilo stále rostoucí nedůvěru k vnějšímu světu a k lidem, kteří žili zesvětštěle.¹¹⁷⁶ Dvojí život jejich zasahoval především v případě duchovních. Jenštejn se stavěl ve prospěch chudých proti boháčům. Nebyl například schopen pochopit, jak je možné, že je někdo popraven za krádež slepice, zatímco z vraždy se lze vykoupit.¹¹⁷⁷ I v této oblasti však jednal impulzivně a nediplomaticky. Byl netrpělivý a tato jeho netrpělivost s každým neúspěchem rostla.

Nakonec mnoho jeho životních situací vyústilo v útěk. Zvláště se to projevilo v březnu 1393, kdy měl být králem zajat, ale podařilo se mu utéct, zatímco jeho spolupracovníci byli vyslýcháni a mučeni. Mistr Štěpán z Kolína, děkan artistické fakulty, mu tento útěk vyčetl s tím, že kdyby setrval, mohl by se stát českým sv. Tomášem Becketem.¹¹⁷⁸ Stejně se vyslovuje Petr Klarifikátor a Jenštejnův útěk připisuje jeho lidské slabosti.¹¹⁷⁹

Je ale třeba říci, že se strachem Jenštejn bojoval. Mluvil o Kristu Dobrém pastýři, který za své ovce pokládá život. Strach vytykal i svým spolupracovníkům, například když utíkali před morem.¹¹⁸⁰ Tento strach a útky jsou v kontrastu s Jenštejnovou proklamovanou touhou zemřít jako mučedník. V situacích, kdy šlo o život, byla vyústění však spíše méně odvážná.

K Jenštejnovu duchovnímu životu a současně k jeho estetickému vnímání patří jeho vidění a sny. Jenštejn byl osočován, že je snílek, byl podezírán, že zavádí liturgické svátky na základě snění a fantastických vizí. Jenštejn se bránil a nabádal své protivníky, především Vojtěcha Raňkova z Ježova, aby rozlišoval mezi fantazírováním a viděními. Pražský arcibiskup popisuje sny, které měl v roce 1378 ohledně schismatu, v roce 1386 ke svátku

¹¹⁷⁶ Například BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 86va–99ra – *Liber dialogorum*.

¹¹⁷⁷ BAV Vat. Lat. 1122, f. 71ra – *De bono mortis*.

¹¹⁷⁸ VLNAS 2013, 44.

¹¹⁷⁹ FRB I, *Vita domini Johannis*, XV.

¹¹⁸⁰ Jedná se o větší počet dopisů adresovaný zpravidla bechyňskému arcijáhnovi Borešovi.

Navštívení Panny Marie, v roce 1387 k nošení pallia při tomto svátku a v roce 1388 opět sen týkající se rozkolu v církvi. Tato vidění si nechal vymalovat v kapli arcibiskupského domu či v roudnickém hradu. Vidění z roku 1378 dokonce nechal Jenštejn vyobrazit na pergamen a spolu s popisem jej poslal papeži Urbanu VI. Možná, že tento nákres bude jednou nalezen v útrokách papežských archivů. Jenštejnovy sny měly jasnou vizuální podobu, dá se dokonce říci, že je lze ikonograficky zařadit.¹¹⁸¹ Jenštejn se ke svým snům a viděním choval jako k událostem, které mají hluboký duchovní smysl a které je třeba přesně zachytit a zajistit si k nim svědky.

9.3 Teologie Jana z Jenštejna

Jenštejnův pohled na svět a církve nám zprostředkovávají texty, které nám zanechal. Jsou plodem jeho zkušeností, různorodých vlivů domácího i zahraničního studia, a diplomatické praxe. Byly formovány názory řady osobností, s nimiž se setkával.¹¹⁸²

Jenštejnovy teologické myšlenky i jiné názorové postoje nám přibližují texty, které se nacházejí především ve dvou sbírkách.

První z nich je označována jako Jenštejnův kodex a je k dispozici v zásadě ve dvou opisech. Jeden z nich je uložen v Apoštolské knihovně ve Vatikánu,¹¹⁸³ druhý v univerzitní knihovně ve Vratislavi.¹¹⁸⁴ Jde o konvolut různých textů, které Jenštejn považoval za důležité a které se mu podařilo před smrtí uspořádat. Nalezneme zde kázání, liturgické texty, teologicko-právní pojednání stejně jako poezii. Důležitou součástí Jenštejnova Vatikánského kodexu je jeho výtvarná výzdoba, která zahrnuje 28 figurálních miniatur, které se zpravidla vážou k příslušnému textu. Zprostředkovávají tak významný pramen k Jenštejnovu uvažování, kde slovo a obraz tvořily komplementární prvky. Autenticitu konceptu dokazují přípisky, které se u iluminací nacházejí a ukazují tak arcibiskupovu představu o výtvarném pojetí jednotlivých témat.

¹¹⁸¹ HOMOLKA 1977, 120–121.

¹¹⁸² Kromě Jana ze Středy to byli především mistr Mikuláš z Padovy, Odolen Boncův z Vršce. Jan z Legnana, Antonín Neapolský, boloňský arcibiskup kardinál Filip Caraffi, dominikán Rajmund z Capuy. Během Jenštejnova pařížského pobytu to byli Jean de Bournazel, Vojtěch Raňkův z Ježova nebo pařížský biskup Aimeric de Maignac. Patří k nim mnozí další. Dozvídáme se o nich z Jenštejnovy korespondence.

¹¹⁸³ BAV, Vat. Lat. 1122, 293 ff.

¹¹⁸⁴ WBU, I F 777.

Druhá sbírka Jenštejnových textů se nazývá Listář či Codex epistolaris. Jedná se o 77 dopisů, které se zachovaly ve formě autorských revizí textu pravděpodobně před definitivním přepsáním do kodexu. Dopisy vypovídají o Jenštejnových bohatých kontaktech s významnými lidmi své doby i s jeho blízkými. I z této korespondence lze vyčíst, jak velkou váhu přikládal arcibiskup tématům, o kterých pojednává v prvním zmiňovaném kodexu.

Patrně vůbec nejzásadnějším problémem (a s tím spojeným teologickým tématem) bylo pro Jenštejna téma jednoty církve. Roku 1378, ještě před smrtí Karla IV., došlo v církvi k rozkolu. Poté, co se papež vrátil z Avignonu do Říma a proběhla volba papeže Urbana VI., se část kardinálů se rozhodla vrátit do Avignonu a zvolila za papeže Roberta Ženevského, který přijal jméno Klement VII. Nejprve dvojpapežství a později dokonce trojpapežství se podařilo překonat až na Kostnickém koncilu v roce 1417. Papežství bylo v té době spíše reálněpolitickou silou než nositelem duchovní autority. To mělo za následek i příslušný výběr osobností na papežský stolec. Šlo o právníky, diplomaty nebo prostě obratnými politiky. Duchovní dimenze stála stranou. Postoj Jana z Jenštejna je možné označit jako principiální. Ve svých dílech obhajuje teologicky jednotu církve a Petrův primát, který byl dvojpapežstvím prakticky zpochybněn.

Toto principiální a teologické stanovisko jej vedlo k jednoznačné podpoře římského papeže. Tím až do roku 1389 byl Urban VI., muž, který svým chováním schisma do jisté míry zapříčinil. Postoj pražského arcibiskupa se neomezoval na teoretickou rovinu, ale vedl ke konkrétním životním a politickým postojům. Václav IV. tuto situaci na rozdíl od Jenštejna chápal jako prostor pro diplomatické manévry, kdy obratným lavírováním mohl dosáhnout svých cílů. Tento postoj byl ovšem pro Jenštejna nepřijatelný. To nakonec vyústilo v Jenštejnovo odvolání z úřadu kancléře. Oba protagonisté pře tak ztratili v tom druhém potřebný korektiv. Jenštejn tuto problematiku chápal také v souvislosti s tématem vztahu státu a církve, autonomie církve a vztahu světské a duchovní autority. Jenštejn ve svých spisech tuto problematiku pojednal především teologicky, nicméně se mezi jeho texty nacházejí i stížnosti na jednání krále Václava a jeho dvora. Jenštejn v oblasti právní trvá na autonomii církve na panovnické moci a formuluje stanoviska, kdy zastává primát duchovní moci nad mocí světskou.

V souvislosti se svými prožitky spojenými s vážnou prodělanou nemocí v roce 1380 Jenštejn reflektoval ve svém díle *De bono mortis* téma utrpení, nemoci a smrti, které se váže

ke Kristově vykupitelskému utrpení. To má svou svátostnou podobu v eucharistii, kterou Jenštejn ve shodě s reformními snahami své doby důrazně akcentuje.

Nejvýraznějším teologickým tématem v Jenštejnových dílech je mariánská úcta. Arcibiskup zpracovává různá mariánská tajemství, jako Početí Panny Marie, Zvěstování, Navštívení, Utrpení a Nanebevzetí spolu s Mariiným životem u Boha. Nejvýznamnějším počinem pražského arcibiskupa bylo zavedení svátku Navštívení Panny Marie, který chápal jako lék na nejednotu církve.

Co se týká teologických akcentů, lze v Jenštejnově díle vysledovat především dvě tradice. Prvním z nich je obnovený augustinianismus, který měl svou tradici v Čechách již od dob biskupa Jana IV. z Dražic, který přivedl do Čech po svém dlouhém pobytu u papežského dvora v Avignonu augustiniánské kanovníky a usadil je v Roudnici. Od té doby duchovní příbuznost mezi pražskými arcibiskupy a augustiniány byla stále intenzivnější. V případě Jana z Jenštejna měla kromě jiného podobu naprosto konkrétního vlivu duchovního vedení ze strany roudnického převora Petra Klarifikátora. Augustiniánská spiritualita kladla důraz na osobní zbožnost a snahu o svatost, což koresponduje s krásným slohem, jehož díla jsou právě k podpoře osobní zbožnosti určena. Druhým akcentem souvisejícím s augustinianismem je vliv díla Pseudo-Dionýsia Areopagity, které spojuje teologii, filosofii a spiritualitu. Jenštejn z jeho díla nejen citoval, ale dokonce podle jeho vzoru napsal traktát,¹¹⁸⁵ který je uvozen miniaturou zobrazující pařížského biskupa a mučedníka, který byl ve středověku ztotožňován jak s filosofem a teologem Pseudo-Dionýsiem, tak s Dionýsiem z Atén, o němž píše bible ve Skutcích apoštolů. Vliv Pseudo-Dionýsia Areopagity, snad nejvýznamnější autority středověké estetiky, se patrně projevil v Jenštejnově zálibě v harmonii a kráse.

9.4 Jan z Jenštejna a rysy krásného slohu

Jan z Jenštejna měl silný vztah k médiu obrazu. Obrazy chápal jako podněty k rozjímání, které umožňuje spojení viditelného a neviditelného světa. Své duchovní zážitky chtěl nejen popsat, ale i vyjádřit obrazem nebo poezií. Dokladem této snahy jsou obrazy vlastních vidění a snů, které si nechal vymalovat. Tím si chtěl své prožitky jednak znovu připomenout, jednak je zprostředkovat druhým.

¹¹⁸⁵ BAV, Vat. Lat. 1122, ff. 99rb–110vb.

Velmi komplikovaný proces koncipování a výtvarného formování fenoménu krásného slohu nelze zúžit na jednu osobnost, protože při něm působila řada osobních, tvůrčích i historicko-spoločenských činitelů.

Přesto mezi jak výtvarnými, tak obsahovými aspekty krásného slohu a Jenštejnovým myšlenkovým odkazem existují závažné souvislosti.

První premisou je fakt, že umění bylo pevnou součástí života Jana z Jenštejna. Jeho činnost nacházela odezvu v literárních, výtvarných a hudebních dílech. Co se týká literárního umění a hudby, zde byl sám činný. U výtvarného umění byl odkázán na roli donátora, do tvůrčího procesu ovšem mohl vstupovat aktivně i jako konceptor. Je zřejmé, že byl objednavatelem některých děl krásného slohu. Jejich podobu zřejmě také spoluurčoval.

Předkládaná práce se nejprve v tomto kontextu věnovala Jenštejnově objednavatelské činnosti. To, co si zcela určitě objednal a co se zachovalo, je výtvarná výzdoba jeho *Vatikánského kodexu*. Zde nacházíme jak ornamentální výzdobu, tak figurální miniatury, které většinou velmi úzce korespondují s textem, který uvozují. Díky Jenštejnovým přípiskům vidíme jeho vliv na tato umělecká díla a na jejich ikonografickou i výtvarnou podobu. Současně známe některé souvislosti a můžeme si představit některá díla, která Jenštejn objednal nebo inicioval jejich vznik, a která se nezachovala. Jde především o vybavení pražské katedrály, jeho biskupského dvora na Malé Straně a biskupského hradu v Roudnici.

V pražské katedrále ukazují teologické souvislosti na pravděpodobnou podobu výzdoby. Konzola v závěru vysokého chóru s měsícem koresponduje s hojnými zmínkami o Marii jako nebeském tělese, která je někdy nazývána ženou s měsícem pod nohama, jindy samotným měsícem, a ještě v jiném případě hvězdou či planetou. Obraz Krista – Slunce a Marie – Hvězdy, který je v Jenštejnově díle častý, odpovídá filosoficko-teologickému pohledu Pseudo-Dionýsia Areopagity a poetickým obrátům sv. Bernarda a není pochyb, že na konzole stála socha krásnoslohé assumpty. Konzola s Adamem a Evou v ráji má paralelu v Jenštejnových textech o Kristu jako novém Adamovi a Marii jako nové Evě a ukazuje na Krista jako Vykupitele. Tato myšlenka má původ v biblickém listu apoštola Pavla Římanům, ale byla rozvíjena především sv. Bernardem. Kontrast mezi starým a novým, mezi ošklivostí hříchu a krásou vykoupení, je vlastní estetickému a teologickému světu sv. Augustina.

V komplexní obrazové formě *krásné madony* se v teologickém konceptu sdružují myšlenky Kristova vtělení, jeho oběti, utrpení a smrti a eucharistické akcenty. Jan

z Jenštejna ve svých textech tyto skutečnosti málokdy odděluje. Stává se, že v eucharistickém kázání mluví současně o Ježíšově vtělení a smrti, v kázání s vánoční tematikou nazývá jesle stolem a Krista chlebem, v textech pojednávajících o Kristově oběti jedním dechem zmiňuje vtělení a eucharistii. Mnohokrát mluví o paralele Kristus – Adam, Maria – Eva, zmiňuje krásu Panny Marie, krásu přírody přirovnává k Mariinu šatu, jí samotnou k poli, zahradě nebo zemi. Zde je patrný především vliv díla sv. Bernarda z Clairvaux, pokud se mluví o cestě k Bohu a o osvícení člověka, pak lze uvažovat o vlivu Pseudo-Dionýsia Areopagity. Maria je u Jenštejna „*mater nostra*“ a „*celorum clavigera*“, její poslání má tedy ekleziologický akcent. U této komplexní obrazové formy je třeba konstatovat, že množství a podoba Jenštejnových textů až nápadně koresponduje s podobou krásné madony. Lze se tedy oprávněně domnívat, že myšlenky Jana z Jenštejna stojí za jejím konceptem.

Podobně tomu je u krásné piety. Vzhledem k tomu, že teologické akcenty stojící za touto obrazovou formou jsou velmi podobné krásné madoně, bude podobný i závěr. Nicméně zde přistupuje ještě sama zobrazovaná událost, kdy je Matka Boží s Ježíšem na klíně zpodobněna v okamžiku mezi snímáním z kříže a uložením do hrobu. Jenštejn o Marii mluví jako o spoluukřižované (*concrucifixa*) a jako o spolupohřbené (*consepulta*). To spolu s dalšími texty, které pojednávají o linii vtělení – oběť – eucharistie – církve ukazuje na vliv Jenštejnova myšlení na tuto obrazovou formu spolu s krásou Panny Marie, která i u piet zůstává nedotčená. Tak je možné se oprávněně domnívat, že teologický koncept Jana z Jenštejna silně ovlivnil komplexní obrazovou formu krásné piety.

U assumpty, která souvisí s Mariiným nanebevzetím, se Jan z Jenštejna drží biblického obrazu z dvanácté kapitoly novozákonní knihy Zjevení, která představuje ženu oděnou sluncem s měsícem pod nohama. V Mariině nanebevzetí se nezavršuje jen její život, ale dochází vrcholu i její poslání. Je nazývána královnou nebe, královnou celého světa, ale také spoluvykupitelkou (*corredemptrix*) či pomocnicí (*auxiliatrix*). Jako královna nebe je i klíčnicí nebe (*celestis clavigera*). Jenštejn ji dokonce jednou nazývá i spasitelkou (*salvatrix*). Obrazy slunce, měsíce a hvězd poukazují nejen na biblický vliv, ale i na vliv Pseudo-Dionýsia Areopagity. I v tomto případě odpovídá dikce Jenštejnových spisů odpovídajícímu zobrazení, lze tedy vyslovit hypotézu, že Jan z Jenštejna ovlivnil svým teologickým konceptem obrazovou formu krásné assumpty.

Poněkud jiná situace je u prezentace eucharistie. Tato záležitost souvisí s tehdy velmi diskutovaným tématem častého přijímání laiků. Jenštejn se o eucharistii zmiňuje často, zpravidla v souvislosti s vtělením a utrpením Páně nebo s ekleziologickými tématy. Nicméně nikde v jeho textech není zmínka o ukazování eucharistie, adoraci nebo eucharistickém procesí. Nezmiňuje slovo monstrance nebo ostensorium, což se jeví jako překvapivé. Avšak vzhledem k tomu, že se v případě monstrancí jedná o formálně dokonalé a drahocenné artefakty, hrající zásadní úlohu v eucharistickém a mariánském kultu, je možné je v určitém smyslu považovat za jakousi analogii ke krásným madonám. Avšak nelze prokázat, že by Jenštejnovy myšlenky a texty mohly explicitně inspirovat podobu předmětů určených k prezentaci eucharistie.

Dalším ikonografickým typem, o kterém je v práci pojednáno je zobrazení těhotné Panny Marie (*Maria gravida*). Zobrazení vzniklo z biblických scén, které pojednávají o době mezi zvěstováním a narozením Krista. Důležitým impulsem pro tento typus bylo ustanovení svátku Navštívení Panny Marie, kde o Jenštejnově autorství a zásadním podílu na podobě svátku nemůže být pochyb. V Jenštejnových textech je o Mariině těhotenství celá plejáda výroků, avšak nikoli explicitních, ale vždy v kontextu navštívení, zvěstování, pochybností sv. Josefa nebo narození Páně. Někdy Jenštejn mluví o zlatu v souvislosti s početím Panny Marie, zde by mohla být určitá paralela, kdy v přípiscích k miniaturám v Jenštejnově Vatikánském kodexu žádá zlaté písmeno. Nicméně nelze explicitně předpokládat, že by Jan z Jenštejna mohl být konceptorem ikonografického tématu *Maria gravida*, implicitně to však nelze vyloučit.

Podobně je tomu v případě formy Bolestného Krista, nazývaná někdy jako *Misericordia Domini*. Tento termín použil Jenštejn jen jednou, a to ve zcela jiném kontextu. Nicméně na iniciále u začátku druhého dílu traktátu *De fuga seculi* se objevuje zobrazení nástrojů Umučení Páně, kde má Kristus podobu právě Bolestného Krista v tom smyslu, že je současně zobrazen jako trpící, ale také jako ten, který vystupuje z hrobu. Zajímavá pasáž se nachází v jednom z Jenštejnových kázání na svátek Narození Páně, kde popisuje západ slunce jako vylití krve, což může mít určitou souvislost s červeným pozadím na pašijových scénách Třeboňského oltáře. V případě obrazové formy Bolestného Krista lze uvažovat o konceptu Jana z Jenštejna.

V práci je pojednáno kromě těchto základních obrazových forem krásného slohu rovněž o dalších ikonografických tématech, která mohou být rovněž inspirována Janem

z Jenštejna. Bezesporu tomu tak je u tématu Navštívení Panny Marie. Jan z Jenštejna nejen uvažuje o různých podobách zobrazení této události, ale dokonce si objednal do svého kodexu několik variant zobrazení Navštívení. Jedná se o Navštívení se dvěma služebnicemi, o Navštívení v klenuté místnosti, které bylo zobrazeno na mansionářském oltáři v katedrále a o velmi zajímavém a ojedinělém Navštívení s již narozenými chlapci Ježíšem a Janem, které bylo pro potřeby této práce nazváno jako Obrácené Navštívení. Jenštejn popisuje genezi tohoto zobrazení nejen textem ale i poetickým veršem a dokládá je jedním ze svých snů. V případě zobrazování Navštívení lze prokázat širokou škálu přímých vlivů textů a konceptů Jana z Jenštejna na zobrazování této události.

Co se týká zobrazování Panny Marie Sněžné, nachází se jako figurální miniatura v Jenštejnově Vatikánském kodexu. Má podobu matky s dítětem a kolem je padající sníh. Zobrazení nelze ztotožnit s ikonou *Salus Populi Romani*, která se nachází v bazilice Santa Maria Maggiore, čili Panny Marie Sněžné v Římě. Jenštejn svátek zavedl v roce 1385 na pražské synodě. Kostel tohoto zasvěcení byl v Praze na Novém městě už z doby Karla IV. Stejně zasvěcení má kostel v Rokycanech, u něhož bylo v roce 1363 založeno probošství augustiniánských kanovníků. Jenštejn složil k tomuto svátku liturgický formulář včetně poetických hymnů. V kázáních k tomuto svátku se věnuje nevinnosti Panny Marie, popisu přírody a krásy země, a dokonce drahým kamenům. Vliv textů týkajících se Panny Marie Sněžné se projevuje spíše ve zobrazování krásných madon a assumpt, případně piet. V tomto smyslu lze Jenštejnovi přisoudit určitý konceptorský vliv.

Mnohem jasnější situace je v případě zobrazování apoštola Petra. Je možné vyjít z figurální miniatury v Jenštejnově kodexu, kde je na jednom místě text, obraz i přípisek. Zobrazení sv. Petra koresponduje s díly, která se zabývají papežským primátem, schismatem a stavem církve. Důležitým dílem je Sv. Petr ze Slivice, u něžž byly v této práci popsány určité výtvarné, ale i významové a textové paralely s krásnými madonami. V tomto případě je vliv Jenštejnových myšlenek na zobrazení sv. Petra nejen pravděpodobný, ale u iluminace i prokázáný.

S tématem sv. Petra souvisí téma církve. Jenštejn se o něm zmiňuje v souvislosti s výše uvedeným schismatem, obranou římského papeže Urbana VI. nebo reformními myšlenkami. Velmi zajímavé je propojení zobrazení Narození Páně a myšlenky církve, kde Jenštejn mluví o jeslích jako o počátku církve bojující, jindy ji přirovnává k maštali, kde se Ježíš narodil. On sám je hlava církve. Adorace narozeného Krista je tak současně poklonou vtělení, Kristu

ležícímu v jeslích jako na obětním oltáři, eucharistii, protože jesle jsou místem, kde zvířata nalézají obživu a církvi, která se kolem jeslí shromažďuje. Dalším obrazem církve je nebeský Jeruzalém nebo nebeský domov, kterému odpovídá zobrazení v podobě *sacra conversatione* s Kristem a Pannou Marií uprostřed. To je případ nástěnných maleb u sv. Apolináře. O Panně Marii Jenštejn píše, že je matkou pravověrné církve. Vzhledem k originalitě myšlenek o církvi, která koresponduje s příslušnými vyobrazeními, lze mít za to, že za tímto tématem stojí Jenštejnův teologický koncept.

Co se týká zobrazování sv. Václava, Jenštejn prosadil slavení svátku svatého Václava pro celý svůj legátský obvod. V jeho textech jsou i modlitby a hymny k sv. Václavu. Zachovalo se pouze jedno Jenštejnovo kázání se svatováclavskou tematikou, které mluví o tom, že je třeba se obléci do výzbroje světla a bojovat se zlem v podobě ďábla, zlých lidí i se zlem uvnitř sebe sama. Tomu odpovídá jak socha sv. Václava od Jindřicha Parlěře, kterou se ale Jenštejn spíše inspiroval, tak zobrazení sv. Václava s anděly v kostele sv. Apolináře, kde Boleslav zastupuje zlé lidi, ďábel nadpřirozené zlo a andělé jsou průvodci v boji s vnitřním nepřítelem. V tomto případě lze uvažovat o konceptorském vlivu u zobrazení v kostele sv. Apolináře na Novém Městě pražském.

Ještě, než přejdeme k závěrečnému zhodnocení Jenštejnova vlivu na vznik a podobu krásného slohu, bylo by vhodné se zastavit u jeho fascinace sedmi svobodnými uměními. Ta se projevila jednak v jeho dopisu z Paříže, kde jednotlivá *artes liberales* popisuje a ukazuje na jejich vzájemné vztahy, a současně se v případě astronomie zmiňuje o perspektivě, což není vůbec obvyklé. Vzhledem k jeho estetickému založení mohl o perspektivě intuitivně uvažovat nejen jako o součásti deskriptivní geometrie, ale také jako o uměleckém prostředku. Nicméně to nelze prokázat. Druhým momentem jeho zaujetím sedmi svobodnými uměními je jeho kantiléna o Narození Páně, kde přisuzuje těmto uměním ve vztahu ke Kristovu narození pomocnou funkci, kterou podrobně rozebírá, ale zároveň konstatuje, že jen teologie je schopna pochopit a vysvětlit tak velké tajemství.

9.5 *Conclusio*

Předložená práce přináší podle mého názoru v českém jazykovém prostředí dosud nejhlubší vhled do myšlenkového světa Jana z Jenštejna, třetího pražského arcibiskupa. Většina Jenštejnových textů, které v této práci uvádím, nejenže nebyla nikdy přeložena do češtiny a publikována, ale neexistoval ani jejich přepis. Mým úkolem tak bylo texty transkribovat a přeložit před tím, než jsem s nimi mohl pracovat. Dosud se badatelé

zabývající se Jenštejnovým životem a dílem omezili na minimum textů, které se v jednotlivých pracích zpravidla stále opakují. Celkový přehled o myšlenkovém světě Jana z Jenštejna mi tak zpřístupnil – při vši omezené možnosti celkově využít bohatství Jenštejnových textů – dosud nevídané panorama jeho vnitřního světa. Jenštejn využívá svých schopností a myšlenky formuluje poeticky a pregnantně zároveň. Celkový vhled do jeho díla umožnil analyzovat také četnost jednotlivých teologických a myšlenkových konceptů. To považuji za jeden z hlavních přínosů této práce.

Na úplný závěr je potřeba jasně odpovědět na otázku: Může být Jan z Jenštejna považován v nějaké míře za konceptora krásného slohu? Má jeho teologický a myšlenkový koncept potenciál vlivu na jeho vznik a podobu? Lze potvrdit tezi Jaromíra Homolky, kterou napsal v roce 1977: „Jenštejn se jeví jako zcela pozoruhodný donátor, který (...) aktivněji a záměrněji spoluurčoval podobu svých objednávek. (...) Také v rovině formální participoval (...) především na směru formulovaném Jindřichem Parlěrem, Mistrem Osvaldem a Třeboňským mistrem a vyústivším v umění krásného slohu“¹¹⁸⁶?

Bohužel je potřeba konstatovat, že větší část odpovědi je a musí zůstat na úrovni hypotézy. Není zdaleka jasné, jestli v Jenštejnově době někdo ještě více a pregnantněji nevyjádřil myšlenky, které stojí jako teologický koncept za obrazovými formami a kánony krásného slohu. Za předpokladu, že nikoli – a k tomu nás opravňuje fakt, že Jan z Jenštejna byl naprosto výjimečnou osobností své doby – můžeme konstatovat, že třetí pražský arcibiskup mohl mít značný vliv na vznik a podobu krásného slohu především u krásných madon, krásných piet a krásných assumpt. Zcela nezpochybnitelný je jeho vliv u zobrazení ikonografického tématu Navštívení Panny Marie a sv. Petra. Nicméně se domnívám, že tento vliv neměl on sám, ale celá skupina osobností tehdejší církve.

Zdá se tedy, že konceptorství Jana z Jenštejna v případě děl krásného slohu se sice nepodařilo beze zbytku prokázat, a po napsání této disertace jsem přesvědčen, že to ani není možné, ale jeho teologické myšlení a estetické ideály, tak jak je zaznamenal ve svých dílech, plně souznějí s ikonografickými, výtvarnými a obsahovými významy děl krásného slohu. Vzhledem k tomu, že byl jednou z mála duchovních a estetických autorit své doby a že prokazatelně své objednávky uměleckých děl provázal přáními, jak mají být provedeny, lze se k názoru, že Jan z Jenštejna byl nejen objednavatelem, ale i spoluvůrcem tezí a ideálů krásného slohu, tedy (spolu)konceptorem, přiklonit bez nebezpečí a s velkou mírou jistoty.

¹¹⁸⁶ HOMOLKA 1977, 131–132.

10 Seznam použité literatury:

10.1 Prameny:

Jan z JENŠTEJNA: *Kodex Jana z Jenštejna*. Apoštolská knihovna ve Vatikánu, sign. BAV, Vat. lat. 1122.

Dostupný on-line na adrese <https://digi.vatlib.it/mss/detail/Vat.lat.1122>

Jan z JENŠTEJNA: *Listář Jana z Jenštejna*. Národní archiv, Fond Česká dvorská kancelář, sign. KN 147. – Ed.: Johann Loserth: *Der Codex epistolaris des Erzbischofs von Prag Johann von Jenczenstein*. In: *Archiv für österreichische Geschichte* 55 (1877). Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, s. 266–400.

Petr KLARIFIKÁTOR: *Compendium honeste vite (ad vehementem instanciam reverendissimi in Christo patris et domini Ioannis, III archiepiscopi, legati II)*. Praha, Kapitulní knihovna, sign. D LVII (623). Ed. Jaroslav Kadlec:

10.2 Literatura

BAHNÍK 1990 – Václav BAHNÍK: *O neposkvrněném početí*. In: Anežka VIDMANOVÁ, Václav BAHNÍK (eds.): *Sestra Múza: světská poezie latinského středověku*. Praha: Odeon, s. 439–440.

BALTHASAR 1969 – Hans Urs von BALTHASAR: *Herrlichkeit: Eine theologische Ästhetik. Band II. Fächer der Stile, Teil I. Klerikale Stile*. Einsiedeln: Johannes Verlag Einsiedeln. 631 s.

BARTLOVÁ 1998 – Milena BARTLOVÁ: *La Pietà d'Olomouc*. In: Kaliopi Chamonikola (ed.), *L'Art gothique tardif en Bohême, Moravie et Silésie 1400–1550*. Bruxelles 1998, s. 96–103.

BARTLOVÁ 2001– Milena BARTLOVÁ: *Poctivé obrazy: České deskové malířství 1400–1460*. Praha 2001: Argo. 494 s.

BARTLOVÁ 2007 – Milena BARTLOVÁ: *Tři texty Madony březnické*. In: Kateřina HORNÍČKOVÁ a Michal ŠRONĚK (eds.): *Žena ve člunu: sborník Hany J. Hlaváčkové*. Praha: Artefactum, s. 195–209.

BARTLOVÁ 2010 – Milena BARTLOVÁ: *Obraz jako náboženský problém*. In: Kateřina HORNÍČKOVÁ Michal ŠRONĚK a Milena BARTLOVÁ (eds.): *Umění české reformace: 1380–1620*. Praha: Academia, s. 41–46.

BARTLOVÁ 2010A – Milena BARTLOVÁ: *Husitské obrazoborectví*. In: Kateřina HORNÍČKOVÁ Michal ŠRONĚK a Milena BARTLOVÁ (eds.): *Umění české reformace: 1380–1620*. Praha: Academia, s. 63–70.

BARTLOVÁ 2015 – Milena BARTLOVÁ: *Pravda zvítězila: Výtvarné umění a husitství 1380-1490*. Praha 2015: Academia. 358 s.

BARTOŠ 1947 – František Michálek BARTOŠ: *České dějiny II/6. Čechy v době Husově 1378–1415*. Praha: Jan Laichter. 515 s.

BAXANDALL 1988 – Michael BAXANDALL: *Painting and Experience in Fifteenth Century Italy*. Oxford: Oxford University Press, s. 183 s.

BELTING 1981 – Hans BELTING: *Das Bild und sein Publikum im Mittelalter. Form und Funktion früher Bildtafeln der Passion*. Berlin: Gebrüder Mann Verlag. 316 s.

BELTING 2020 – Hans BELTING: *Bild und Kult: eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*. München: C.H.Beck. 700 s.

BELTING 2021 – Hans BELTING: *Antropologie obrazu: návrhy vědy o obrazu*. Brno: Books & Pipes. 240 s.

BERLINER 2003 – Rudolf BERLINER: *Arma Christi*. In: Rudolf BERLINER, Robert SUCKALE: Rudolf Berliner (1886-1967): „The freedom of medieval art“ und andere Studien zum christlichen Bild. Berlin: Lukas-Verlag. s. 97–191.

BISTRICKÝ 2001 – Jan BISTRICKÝ: *Johann von Neumarkt*. In: Erwin GATZ: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches, 1198 bis 1448*. Berlin: Duncker & Humblot, s. 512–513.

BERNARD Z CLAIRVAUX 2018 – BERNARD z Clairvaux, Iva ADÁMKOVÁ: *Apologie pro opata Viléma: latinsko-české vydání*. Praha: OIKOYMENH. 177 s.

BOBKOVÁ/BARTLOVÁ 2003 – Lenka BOBKOVÁ, Milena BARTLOVÁ: *Velké dějiny země Koruny české. IV.b. 1310-1402*. Praha-Litomyšl: Paseka, 581 s.

BUDSKÝ 2006 – Dominik BUDSKÝ: *Kanovníci Metropolitní kapituly pražské 1378-1390*. Praha, 215 s. Diplomová práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Prof. PhDr. Zdeňka Hledíková, CSc.

BÜTTNER 1983 – Frank Otto BÜTTNER: *Imitatio pietatis: Motive der christlichen Ikonographie als Modelle zur Verähnlichung*. Berlin: Gebrüder Mann Verlag. 288 s.

CALLES 1752 – Sigismund CALLES: *Series Misnensium Episcoporum*. Ratisbonae et Viennae: Emericus Felix Baderi, 430 s.

CERMANOVÁ 2013 – Pavlína CERMANOVÁ: *Čechy na konci věků: apokalyptické myšlení a vize husitské doby*. Praha: Argo. 412 s.

CLASEN 1974 – Karl Heinz CLASEN: *Der Meister der schönen Madonnen. Herkunft, Entfaltung und Umkreis*. Berlin – New York: Verlag de Gruyter 1974. 231 s.

COURAJOD 1899–1903 – Louis COURAJOD: *Leçons professées à l'École du Louvre, 1887–1896*. Paris: Alphonse Picard et fils.

ČERNÝ 1999 – Miroslav ČERNÝ: *Kuneš z Třebovle: středověký právník a jeho dílo*. Plzeň: Západočeská univerzita. 170 s.

ČERVINKA 1933–1934 – Bohumír ČERVINKA: *Příspěvky k životopisu Jana z Jenštejna, třetího arcibiskupa pražského*. Sborník historického kroužku 34 (1933) s. 124–141 (I.); 35 (1934), s. 1–7 (II.); 35 (1934), s. 49–72 (III.)

ČORNEJ 2010 – Petr ČORNEJ: *Velké dějiny země Koruny české V*. Praha–Litomyšl: Paseka. 790 s.

ČTVRTNÍKOVÁ 2017 – Marie ČTVRTNÍKOVÁ: „Krásné piety“ krásného slohu. Diplomová práce ÚDU FF UK. 114 s.

DATTRINO/POLC 1994 – Lorenzo DATTRINO, Jaroslav V. POLC (překlad a dodatky): *Patrologie*. Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy. 282 s.

DMC 2004 – *Denní modlitba církve*. Sv. I-IV. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 8380 s.

DOLEŽALOVÁ 2012 – Eva DOLEŽALOVÁ: *Spor krále Václava s arcibiskupem Janem z Jenštejna* In: František ŠMAHEL, Lenka BOBKOVÁ: *Lucemburkové: česká koruna uprostřed Evropy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 656–663.

DRAGOUN/MAREK/BOLDAN/STUDNIČKOVÁ 2020 – Michal DRAGOUN, Jindřich MAREK, Kamil BOLDAN, Milada STUDNIČKOVÁ: *Knižní kultura českého středověku*. Dolní Břežany: Scriptorium. 399 s.

DREVES 1886 – Guido Maria DREVES: *Die Hymnen Johans von Jenstein, Erzbischof von Prag*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna J. Zemana. 133 s.

DRIESHEN 2024 – Clarck DRIESHEN: *New Prophecies of the Ancient Sibyls* [online] [vid. 2024-07-11]. Dostupné z: <https://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2020/12/new-prophecies-of-the-ancient-sibyls.html>

DVOŘÁK 1903 – Max DVOŘÁK: *Das Rätsel der Kunst der Brüder van Eyck*. In: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, 24 (1903), s. 161–317.

DVOŘÁK 1918 – Max DVOŘÁK: *Idealismus und Naturalismus in der gotischen Skulptur und Malerei (Sonderabdruck aus der Historischen Zeitschrift)*. München und Berlin: R. Oldenbourg. 62 s.

EUBEL 1913 – Konrad EUBEL: *Hierarchia Catholica Medii Aevi: sive summorum pontificum, s.r.e. cardinalium ecclesiarum antistitum series*. I. Editio Altera. Monasterii: Sumptibus et typis librariae Regensbergianae, 558 s.

FAJT 2006 – Jiří FAJT (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha: Academia. 679 s.

FAJT 2006a – Jiří FAJT: *Od napodobení k novému císařskému stylu*. In: Jiří FAJT (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha: Academia, s. 40–75.

FAJT/BOEHM 2006 – Jiří FAJT, Barbara D. BOEHM: *Václav IV.: Panovnická reprezentace v otcových šlépějích*. In: Jiří FAJT (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha: Academia. s. 461–539.

FAJT/HÖRSCH 2006 – Jiří FAJT, Markus HÖRSCH: *Karel IV. a Svatá říše římská. Mezi Prahou a Lucemburskem – zemský most na západ*. In: . In: Jiří FAJT (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha: Academia. s. 356–399.

FRB I, 439–468 – (Petr KLARIFIKÁTOR): *Vita domini Johannis*. (Život Jana z Jenšteina, arcibiskupa pražského). Přeložil Josef Truhlář.

FRIEDL 1931 – Antonín FRIEDL: *Kodex Jana z Jenštejna: iluminovaný rukopis české školy malířské ve Vatikánu*. Praha 1931: Emporium. 55 s.

FUCHS 1934 – Alfred FUCHS: *Dic quenam doctrina*. In: In: Na hlubinu: časopis pro pěstování a prohloubení duchovního života. (9), 1934, s. 21,23.

GABRIEL/PANÁČEK/PODROUŽEK 2011 – František GABRIEL, Jaroslav PANÁČEK, Kamil PODROUŽEK: *Helfenburg: hrad pražských arcibiskupů*. Borek: Hrádek, občanské sdružení. 519 s.

HAMBURGER 2011 – Jeffrey F. HAMBURGER: *Bloody Mary: The Peplum cruentatum in Prague & and Strasbourg*,” In: Paul CROSSLEY, Zoë OPACIC, Achim TIMMERMANN (eds.) Turnhout: Brepols, vol. 2, s. 1–33.

HAVRÁNEK/HRABÁK/DAŇHELKA 1963 – Bohuslav HAVRÁNEK, Josef HRABÁK, Jiří DAŇHELKA, (eds.): *Výbor z české literatury doby husitské*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 533 s.

HLAVÁČEK 1970 – Ivan HLA VÁČEK: *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419*. Stuttgart: Hiesemann. 528 s.

HLAVÁČEK/HLEDÍKOVÁ 1973 – Ivan HLA VÁČEK, Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Protocollum visitationis archidiaconatus Pragensis annis 1379–1382 per Paulum de Janowicz, archidiaconum Pragensem, factae*. 1. vyd. Pragae: Academia. 529 s.

HLAVÁČKOVÁ 2019 – Hana HLA VÁČKOVÁ: *Knižní malba v době krále Václava IV*. In: Jiří KUTHAN, Jakub ŠENOVSKÝ (eds.): *Římský a český král Václav IV. a počátky husitské revoluce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. S. 130–153.

HLAVÁČKOVÁ 2020 – Hana HLA VÁČKOVÁ: *Madona plzeňská. Kultické aspekty v umění krásného slohu*. In: Petr JINDRA, Michaela OTTOVÁ. *Nad slunce krásnější: Plzeňská madona a krásný sloh: publikace k výstavě*. Plzeň, Praha: Západočeská galerie v Plzni ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy, s. 118–123.

HLEDÍKOVÁ 1971 – Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Korektoři kléru pražské diecéze*. In: *Právněhistorické studie* 16, 1971, s. 71–111.

HLEDÍKOVÁ 1972 – Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Die Prager Erzbischöfe als ständige Päpstliche Legaten. Ein Beitrag zur Kirchenpolitik Karls IV.* In: *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg (BGBR)*. 6, s. 221–256.

HLEDÍKOVÁ 1976 – Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *K otázce vztahu duchovní a světské moci v Čechách v druhé polovině 14. století.* In: *Československý časopis historický* 24 (1976), s. 244–277.

HLEDÍKOVÁ 1977 – Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Vyvrcholení církevně správního vývoje Čech v době Jana z Jenštejna.* In: In: RAK, Jiří, Jiří ŽALMAN (eds.). *Jenštejn 1977: Sborník. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 1977: Okresní muzeum Praha-východ*, s. 57–73.

HLEDÍKOVÁ 2010 – Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Synody v pražské diecézi.* In: Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Svět české středověké církve.* Praha: Argo. s. 381–397.

HLEDÍKOVÁ 2021 – Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Rukopis listáře Jana z Jenštejna.* Hana PÁTKOVÁ a Ivan HLAVÁČEK (ed.): *Paleograficko-kodikologické etudy.* Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, s. 265–286.

HLEDÍKOVÁ 2024 – Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Jan Očko z Vlašimi: první český kardinál a rádce Karla IV.* Praha: Vyšehrad. 296 s.

HLOBIL/PERŮTKA 1999 – Ivo HLOBIL, Marek PERŮTKA (ed.): *Od gotiky k renesanci: Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550 – díl III. Olomoucko.* Olomouc: Muzeum umění Olomouc. 687 s.

HLOBIL 2018 – Ivo HLOBIL: *Gravierte Schleier von Madonnen und Vesperbildern. Ein autochthones Motiv des böhmischen Schönen Stils und seine religiöse Funktion.* In: *Umění*. XLVI (2018), s. 2–35.

HLOBIL 2019 – Ivo HLOBIL: *Český krásný sloh v sochařství a kult roušky Panny Marie.* In: Klára BENEŠOVSKÁ, Kateřina KUBÍNOVÁ: *Imago, imagines I.* Praha: Academia, s. 442–479.

HOLINKA 1933 – Rudolf HOLINKA: *Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI.* Bratislava: Filosofická fakulta, 147 s.

HOLINKA 1948 – Rudolf HOLINKA (ed.): *Hrdinové a věštcí českého národa.* Přerov: Společenské podniky, 484 s.

HOMOLKA 1962 – Jaromír HOMOLKA: *Madona ze Svojšína*. In: Umění X (1962), s. 425–449.

HOMOLKA 1963 – Jaromír HOMOLKA: *K problematice české plastiky 1350–1450. Na okraj knihy A. Kutala „České gotické sochařství 1350–1450“*. In: Umění XI (1963), s. 414–448.

HOMOLKA 1964 – Jaromír HOMOLKA: *Einige Bemerkungen zur Entstehung des Schönen Stils*. In: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university F 8, 1964, s. 43–60.

HOMOLKA 1965 – Jaromír HOMOLKA: *On the development of Czech Gothic Sculpture about 1400*. In: Acta Universitatis Carolinae 1965 (Sborník k sedmdesátinám Jana Květa), s. 113–122.

HOMOLKA 1974 – Jaromír HOMOLKA: *Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách: k problematice společenské funkce výtvarného umění v předhusitských Čechách*. Praha: Universita Karlova, 121 s.

HOMOLKA 1977 – Jaromír HOMOLKA: *Arcibiskup Jenštejn a výtvarné umění (poznámky k výtvarné propagandě v předhusitských Čechách)*. In: RAK, Jiří, Jiří ŽALMAN (eds.). Jenštejn 1977: Sborník. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 1977: Okresní muzeum Praha-východ, s. 113-151.

HOMOLKA 1978a – Jaromír HOMOLKA: Peter Parler, der Bildhauer. In: LEGNER 1978/III – Anton LEGNER (ed.): *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern. 3. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Köln: Museen der Stadt Köln, s. 27–34.

HOMOLKA 1978b – Jaromír HOMOLKA: Johannes von Jenczenstein und der Schöne Stil. In: LEGNER 1978/III – Anton LEGNER (ed.): *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern. 3. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Köln: Museen der Stadt Köln, s. 35–39.

HOMOLKA 1983 – Jaromír HOMOLKA: *Sochařství*. In: Emanuel Poche (ed.), Praha středověká, Praha: Panorama, s. 359–489.

HOMOLKA 1988 – Jaromír HOMOLKA: *Středověké umění kolem roku 1400*. In: Ján BAKOŠ (ed.): Kontexty českého a slovenského umenia (zborník referátov z konferencie), Bratislava: Správa kultúrnych zariadení MK SSR 1988, s. 33–43.

HOMOLKA 1990 – Jaromír HOMOLKA: *Prag und die mitteleuropäische Kunst um 1400 – einige Bemerkungen*. In: Götz POCHAT, Brigitte WAGNER (ed.): *Internationale Gotik in Mitteleuropa*. Kusthistorisches Jahrbuch Graz XXIV (1990), s.174–181.

HOMOLKA 2008 – Jaromír HOMOLKA: *K problému tzv. krásného stylu kolem roku 1400*. In: Vojtěch NOVOTNÝ (ed.): *Všechno je milost*. Sborník k počtě osmdesátých narozenin Ludvíka Armbrustera. Praha: Karolinum, s. 406–427.

HORÁK 1985 – Jan HORÁK: *Quod nemo laeditur nisi a se ipso: Un testo inedito dell'arcivescovo Giovanni Jenštejn*. In: *Salesianum* 47 (1985), s. 467-509.

HORNÍČKOVÁ/ŠRONĚK 2010 – Kateřina HORNÍČKOVÁ, Michal ŠRONĚK (eds.): *Umění české reformace: 1380–1620*. Praha: Academia. 555 s.

HÖFLER 1862 – Karl Adolf Constantin HÖFLER (ed.): *Concilia Pragensia: 1353-1413: Prager Synodal-Beschlüsse*. Prag: Karl Seyfried. 116 s.

HRABÁK/HAVRÁNEK 1957 – Josef HRABÁK, Bohuslav HAVRÁNEK (eds.): *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. 851 s.

HRBÁČOVÁ 2015 – Jana HRBÁČOVÁ (ed.): *Křivákova Pieta. Restaurování 2005/2013–2014. 2015*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc. 72 s.

HUS/ERBEN 1865 – Jan HUS, Karel Jaromír ERBEN (ed.): *Mistra Jana Husi Sebrané spisy české. Díl I*. Praha: Bedřich Tempský. 478 s.

HUS/ŽILKA 1930 – Jan HUS, František ŽILKA (ed.): *Vybranné spisy mistra Jana Husi. Díl druhý, Výklad víry*. Jilemnice: Al. Neubert, 529 s.

HUS/MOLNÁR 1985 – Jan HUS, Amedeo MOLNÁR: *Drobné spisy české*. Praha: Academia. 600 s.

CHADRABA 1984 – Rudolf CHADRABA (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění I/1*. Praha: Academia. 397 s.

CHAMONIKOLA 1999 – Kaliopi CHAMONIKOLA: *Kapitoly k sochařství a deskové malbě*. In: Kaliopi CHAMONIKOLA (ed.): *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II/Brno*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, s. 245–260.

CHAMONIKOLA 2006 – Kaliopi CHAMONIKOLA: *Morava – na cestě k samostatnosti*. In: Jiří FAJT (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha: Academia, s. 291–307.

CHYTIL 1925 – CHYTIL Karel: *Madona svatoštěpánská a její poměr k typu Madony vyšebrodské a k české malbě 15. století*. In: *Památky archeologické XXXIV (1925)*, s. 41–74.

JINDRA 2020 – Petr JINDRA: *Plzeňská madona. Socha v prostoru kostela, liturgie a obce*. In: Petr JINDRA, Michaela OTTOVÁ. *Nad slunce krásnější: Plzeňská madona a krásný sloh: publikace k výstavě*. Plzeň, Praha: Západočeská galerie v Plzni ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy, s. 149–173.

JINDRA/OTTOVÁ 2020 – Petr JINDRA, Michaela OTTOVÁ. *Nad slunce krásnější: Plzeňská madona a krásný sloh: publikace k výstavě*. Plzeň, Praha: Západočeská galerie v Plzni ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy. 471 s.

JIRÁSEK 1949 – Alois JIRÁSEK: *Mezi proudy: Tři historické obrazy*. Praha: Práce. 400 s. (1. díl), 239 s. (2. díl), 500 s. (3. díl).

JIREČEK 1903 – Hermenegild JIREČEK: *Právníký život v Čechách a na Moravě v tisícileté době od konce IX. do konce XIX. století*. Praha: nákladem vlastním. 528 s.

JULLIAN 1965 – René JULLIAN: *La sculpture gothique*. Paris: H. Laurens. 404 s.

KADLEC 1963 – Jaroslav KADLEC: *L'oeuvre homilétique de Jean de Jenštejn*. In: *Recherches de Théologie ancienne et médiévale* 30 (1963), s. 299–323.

KADLEC 1969 – Jaroslav KADLEC: *Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova*. Praha: Universita Karlova Praha, 97 s.

KADLEC 1971 – Jaroslav KADLEC: *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio*. Münster: Aschendorff. 356 s.

KADLEC 1998 – Jaroslav KADLEC: *Petr Klarifikátor – duchovní vůdce a životopisec Jana z Jenštejna*. In: KORONTHÁLYOVÁ, Markéta (ed.): *Sborník Katolické teologické fakulty: vydaný v roce 650. výročí založení Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum, s. 101–150.

KLAPPER 1964 – Joseph KLAPPER: *Johann von Neumarkt, Bischof und Hofkanzler: religiöse Frürenaissance in Böhmen zur Zeit Kaiser Karls IV.* Leipzig: St. Benno Verlag. 175 s.

KLÍPA 2006 – Jan KLÍPA: *Kapitoly z deskové malby krásného slohu.* Disertační práce. Praha: ÚDU FF UK. 298 s. Vedoucí práce Jaromír Homolka.

KLÍPA 2012 – Jan KLÍPA: *Ymago de Praga: Desková malba ve střední Evropě 1400–1430.* Praha: Národní galerie. 255 s.

KLÍPA 2019 – Jan KLÍPA: *Kultovní obraz v období krásného slohu a v 15. století.* In: Klára BENEŠOVSKÁ, Kateřina KUBÍNOVÁ: *Imago, imagines I.* Praha: Academia, s. 388–419.

KOŘÁN/JAKUBOWSKI 1976 – Ivo Kořán, Zbygniew Jakubowski: *Byzantské vlivy na počátky malby gotické a roudnická madona v Krakově.* In: *Umění XXIV* (1976), s. 218–241.

KOŘÁN 1989 – Ivo Kořán: *Život našich gotických madon.* In: *Umění XXXVII* (1989), s. 193–200.

KOŘÁN 2019 – Ivo KOŘÁN: *Umění řeholních kanovníků sv. Augustina.* In: Klára BENEŠOVSKÁ / Helena DÁŇOVÁ / David VRÁNA (eds.): *Ivo Kořán. Texty.* Praha 2019. s. 209–234.

KOTRBA 1956 – František KOTRBA: *Polychromie středověkých plastik a její restaurace.* In: *Zprávy památkové péče XVI* (1956), s. 25–40.

KOTRBOVÁ 1950 – Marie Anna KOTRBOVÁ: *Pozdně gotická plastika na Moravě.* Disertační práce. Seminář dějin umění MU, Brno 1950.

KRAMÁŘ 1928 – Vincenc KRAMÁŘ: *La peinture et la sculpture du XIVe siècle en Bohême.* In: *L'art vivant en Tchécoslovaquie*, 78 (1928), s. 202–215.

KRÁSA 1974 – Josef KRÁSA: *Rukopisy Václava IV.* Praha: Odeon. 306 s.

KUTAL 1937 – Albert KUTAL: *Pieta z kostela sv. Tomáše v Brně,* Brno: Edice Akord. 36 s.

KUTAL 1940 – Albert KUTAL: *Gotické sochařství v Čechách a na Moravě.* Praha: Výtvarný odbor Umělecké besedy. 85 s.

KUTAL/LÍBAL/MATĚJČEK 1949 – Albert KUTAL, Dobroslav LÍBAL, Antonín MATĚJČEK: *České umění gotické I / Stavitelství a sochařství*. Praha: SVU Mánes – Sfinx B. Janda, 80 s.

KUTAL 1949 – Albert KUTAL: *Sochařství doby Václava IV.* In: Albert Kotal / Dobroslav Líbal / Antonín Matějček: *České umění gotické I / Stavitelství a sochařství*. Praha 1949, s. 65–73.

KUTAL 1951 – Albert KUTAL: *Fragment Piety v Hradci Králové*. In: *Časopis společnosti přátel starožitností* 59 (1951), s. 139–152.

KUTAL 1953 – Albert KUTAL: *K jihočeské plastice doby předhusitské a husitské*. In: *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university* 2–4, 1953, s. 161–178.

KUTAL 1957 – Albert KUTAL: *O Mistru Krumlovské madony*. In: *Umění V* (1957), s. 29–63.

KUTAL 1962 – Albert KUTAL: *České gotické sochařství*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění. 181 s.

KUTAL 1963 – Albert KUTAL: *K problému horizontálních piet*. In: *Umění XI* (1963), s. 321–359.

KUTAL 1970 – Albert KUTAL: *Sochařství*. In: Jaroslav Pešina (ed.): *České umění gotické 1350–1420*. Praha: Academia, s. 112–176.

KUTAL 1972 – Albert KUTAL: *České gotické umění*. Praha 1972: Obelisk, 212 s.

KUTAL 1972a – Albert KUTAL: *Erwägungen über das Verhältnis der horizontalen und schönen Pietàs*, *Umění XX* (1972), s. 485–520.

KUTAL 1984 – Albert KUTAL: *Gotické sochařství*. In: *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, Praha 1984: Academia, s. 216–283.

KUTHAN/ROYT 2011 – Jiří KUTHAN, Jan ROYT: *Katedrála sv. Víta, Václava a Vojtěcha: Svatyně českých patronů a králů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 683 s.

KUTHAN/ŠENOVSKÝ 2019 – Jiří KUTHAN, Jakub ŠENOVSKÝ (eds.): *Římský a český král Václav IV. a počátky husitské revoluce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 277 s.

KUTHAN 2021 – Jiří KUTHAN: *Parléřovský mýtus: rod Parléřů – dílo a jeho ohlas*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Karolinum. 725 s.

KUTHAN 2023 – Jiří KUTHAN: *Pražští biskupové a arcibiskupové: zakladatelé, stavebníci a objednatelé uměleckých děl (973-1421)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 248 s.

LE GOFF 1948 – Jacques LE GOFF: *Un étudiant tchèque a l'Université de Paris au XIVe siècle*. In: *Revue de Études Slaves* 24 (1948), s. 143–170.

LEGNER 1978/I – Anton LEGNER (ed.): *Die Parler und der schöne Stil 1350-1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern. 1. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Köln: Museen der Stadt Köln. s. 1–414.

LEGNER 1978/II – Anton LEGNER (ed.): *Die Parler und der schöne Stil 1350-1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern. 2. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Köln: Museen der Stadt Köln. s. 415–777.

LEGNER 1978/III – Anton LEGNER (ed.): *Die Parler und der schöne Stil 1350-1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern. 3. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Köln: Museen der Stadt Köln. 267 s.

LEGNER 1980/V – Anton LEGNER (ed.): *Die Parler und der schöne Stil 1350-1400: europäische Kunst unter den Luxemburgern. 5. Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Köln: Museen der Stadt Köln. 283 s. + 234 s. obrazové přílohy.

LECHNER 1981 – Gregor Maria LECHNER: *Maria Gravida: Zum Schwangerschaftsmotiv in der bildenden Kunst*. München, Zürich: Verlag Schnell & Steiner. 492 s.

LENOCHOVÁ 2006 – Šárka LENOCHOVÁ: *Nápisy v triforiu katedrály sv. Víta na Pražském hradě*. Diplomová práce. PF UK. Vedoucí práce Milena Bartlová. 211 s.

MACHOVEC/NECHUTOVÁ 2000 – Milan MACHOVEC a Jana NECHUTOVÁ: *Mladá Vožice k počtě mistra Matěje z Janova (+1393)*. Mladá Vožice: Městský úřad. 87 s.

MARIN 2017 – Olivier MARIN: *Geneze pražského reformního hnutí (1360-1419)*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum. 521 s.

MATĚJČEK 1931 – Antonín Matějček: *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. Praha: SVU Mánes. 435 s.

MATĚJČEK 1938 – Antonín MATĚJČEK (ed.): *Česká malba gotická: deskové malířství 1350-1450*. V Praze: Melantrich. 357 s.

MATHON 1936 – Jaroslav MATHON: *Příspěvek ke studiu Piety na Moravě*. In: Ročenka národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané XIII (1936), s. 42–54.

MEDEK 1971 – Václav MEDEK: *Osudy moravské církve do konce 14. věku. I. díl dějin olomoucké arcidiecéze*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství. 193 s.

MUDRA/NOVOTNÝ 2020 – Aleš MUDRA, Robert NOVOTNÝ: *Imitatio Pragae. Objednavatelský kontext sochařských děl krásného slohu*. In: Petr JINDRA, Michaela OTTOVÁ. *Nad slunce krásnější: Plzeňská madona a krásný sloh: publikace k výstavě*. Plzeň, Praha: Západočeská galerie v Plzni ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy, s. 82–99.

MUSÍLEK 2017– Martin MUSÍLEK: *Z měšťanského domu na panovnický dvůr. Potomci Jana z Kamenice a Olbramovici ve službách Lucemburků a církve*. In: *Medievalia Historica Bohemica*, 2017 (2), s. 85–115.

MÜLLER 1962 – Theodor MÜLLER: *Plastik*. In: *Kat. Kunst um 1400*, Wien: Kunsthistorisches Museum, s. 300–310.

NEJEDLÝ 1913 – Zdeněk NEJEDLÝ: *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských: Dějiny husitského zpěvu díl II*. Praha: Jubilejní fond Král. české společnosti nauk. 952 s.

NEUMANN 1935 – Augustin NEUMANN: *Z kázání arcibiskupa Jenštejna*. In: *Hlídka* 52 (1935), s. 359–361, 406–408.

OPITZ 1935 – Josef OPITZ: *Sochařství v Čechách za doby Lucemburků*. Praha: Jan Štenc. 125 s.

OTTOVÁ/JINDRA/KLÍPA 2020 – Michaela OTTOVÁ–Petr JINDRA–Jan KLÍPA: *Počátky a formování krásného slohu*. In: Petr JINDRA, Michaela OTTOVÁ. *Nad slunce krásnější: Plzeňská madona a krásný sloh: publikace k výstavě*. Plzeň, Praha: Západočeská galerie v Plzni ve spolupráci s Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy, s. 22–61.

PALACKÝ 1838 – František PALACKÝ: Literarische Reise nach Italien im Jahre 1837 zur Aufsuchung von Quellen der böhmischen und mährischen Geschichte. Praha: Kronberger's Witwe und Weber. 122 s.

PALACKÝ/CHARVÁT 1941 – František PALACKÝ, Jaroslav CHARVÁT (ed.): *Dílo Františka Palackého. Svazek druhý: [Stáří letopisové čeští od roku 1378 do 1527 čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané.* Praha: L. Mazáč. 470 s.

PANOFSKY 1927 – Erwin PANOFSKY: „Imago Pietatis“. Ein Beitrag zur Typengeschichte des „Schmerzensmanns“ und der „Maria Mediatrix“. In: Festschrift für Max J. Friedländer zum 60. Geburtstag. Leipzig 1927, s. 261–308.

PANOFSKY 1953 – Erwin PANOFSKY: *Early Netherlandish Painting: Its Origin and Character* I, II. Cambridge (MA): Harvard University Press 1953. 334 a 339 s.

PAPAJÍK/SOMER 2021 – David PAPAJÍK, Tomáš SOMER: *Albert ze Šternberka: arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.* Praha: Vyšehrad. 480 s.

PÄCHT 1962 – Otto PÄCHT: *Die Gotik der Zeit um 1400 als gesamteuropäische Kunstsprache.* In: Kat. Kunst um 1400, Wien: Kunsthistorisches Museum, s. 52–65.

PEČÍRKA 1931 – Jaromír PEČÍRKA: Gotická plastika. In: Vojtěch BIRNBAUM, Zdeněk WIRTH (eds.): *Dějepis výtvarného umění v Čechách. I. díl: Středověk.* Praha: SVU Mánes, s. 181–239.

PEČÍRKA 1936 – Jaroslav PEČÍRKA, Die Böhmische gotische Plastik, *Prager Rundschau* VI, 1936, s. 269–288.

PEČÍRKA 1941 – Jaromír PEČÍRKA: *O krásných Madonách* In: *Volné směry XXXVII* (1941/1942), s. 14–26.

PELZEL/DOBROVSKÝ 1784 – *Series episcoporum et archiepiscoporum Pragensium* In: František Martin PELZEL, Josef DOBROVSKÝ: *Scriptores rerum Bohemicarum*, II. Praha.

PELZER 1931 – Auguste PELZER: *Bibliothecae Vaticanae Apostolicae codices manuscripti. Codices Vaticani Latini II/1.* Řím: Bibliotheca Vaticana, 1131 s.

PEŠINA 1950 – Jaroslav Pešina: Česká malba pozdní gotiky a renesance. Deskové malířství 1450–1550. Praha: Orbis. 144 + 265 s.

PEŠINA 1960 – Jaroslav PEŠINA: *Nový pokus o revizi českého malířství 15. století*. In: Umění VIII (1960), s. 109–134.

PEŠINA/HOMOLKA 1963 – Jaroslav PEŠINA, Jaromír HOMOLKA: *K problematice evropského umění kolem roku 1400*. In: Umění XI (1963), s. 161–176.

PEŠINA 1964 – Jaroslav PEŠINA: *K otázce retrospektivních tendencí v českém malířství krásného slohu*. In: Umění XII (1964), s. 29–36.

PEŠINA/HOMOLKA 1970 – Jaroslav PEŠINA, Jaromír HOMOLKA: *České země a Evropa*. In: Jaroslav Pešina, Jaromír Homolka (ed.), *České umění gotické 1350–1420*, Praha: Academia, s. 19–55.

PEŠINA 1970 – Jaroslav PEŠINA: *Desková malba a katalog deskové malby*. In: Jaroslav Pešina, Jaromír Homolka (ed.), *České umění gotické 1350–1420*, Praha: Academia, s. 202–243.

PEŠINA 1970–1971 – Jaroslav PEŠINA: *Zur Frage der Chronologie des „Schönen Stils“ in der Tafelmalerai Böhmens*. In: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univesity, F 14–15, s. 167–191.

PEŠINA 1976 – Jaroslav PEŠINA: *Česká gotická desková malba*. Praha: Odeon. 81 s.

PEŠINA 1984 – Jaroslav PEŠINA: *Desková malba*. In: Rudolf CHADRABA (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění I/1*, Praha: Academia. s. 354–397.

PINDER 1922 – Wilhelm PINDER: *Die Pietà*. Leipzig: Verlag von E. A. Seemann. 10 s., 20 str. obrazové přílohy.

PINDER 1923 – Wilhelm PINDER: *Zum Problem der „Schönen Madonnen“ um 1400*. In: Jahrbuch der Preuzsischen Kunstammlungen 44 (1923), s. 147–171.

PINDER 1924 – Wilhelm PINDER: *Die deutsche Plastik von ausgehenden Mittelalter bis zum Ende der Renaissance I*. Wildpark-Potsdam: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion. viii, 242 s. xiii.

PINDER 1940 – Wilhelm PINDER: *Vom Wesen und Werden deutscher Formen III. Die Kunst der ersten Bürgerzeit*, Leipzig: E. A. Seeman. 399 s.

PODLAHA/ŠITTLER 1903 – Antonín PODLAHA, Eduard ŠITTLER: *Chrámový poklad u Sv. Víta v Praze: jeho dějiny a popis*. Praha: Dědictví sv. Prokopa. 308 s.

POKORNÝ 2012 – Adam POKORNÝ: *Technika malby českých deskových obrazů 1400–1420*. In: Jan KLÍPA: *Ymago de Praga: Desková malba ve střední Evropě 1400–1430*. Praha: Národní galerie, s. 173–208.

POLC AKTF1 – Jaroslav V. POLC: *Jan z Jenštejna a jeho doba*. Rukopis. Archiv KTF (neuspořádaná pozůstalost JVP).

POLC AKTF2 – Jaroslav V. POLC: *O původu svátku Navštívení*. Rukopis. Archiv KTF (neuspořádaná pozůstalost JVP).

POLC AKTF3 – Jaroslav V. POLC: *Jan z Jenštejna a počátek papežského rozkolu*. Rukopis. Archiv KTF (neuspořádaná pozůstalost JVP).

POLC 1967 – Jaroslav V. POLC: *De origine festi Visitationis B.M.V.* Roma: Libreria editrice della pontificia Università Lateranense. 157 s.

POLC 1980 – Jaroslav V. POLC: *Statutes of the Synods of Prague, 1380–1386*. In: *Apollinaris* 53 (1980), s. 131–166.

POLC 1993 – Jaroslav V. POLC: *Svatý Jan Nepomucký*. Praha: Zvon. 449 s.

POLC 1999 – Jaroslav V. POLC: *Česká církev v dějinách*. Praha: Akropolis, 390 s.

POLC 2000 – Jaroslav V. POLC: *Svaté roky (1300–1983)*. Olomouc: Matice cyrilometodějská. 159 s.

POLC/HLEDÍKOVÁ 2002 – Jaroslav V. POLC, Zdeňka HLEDÍKOVÁ: *Pražské synody a koncily předhusitské doby*. Praha: Univerzita Karlova, 319 s.

POSPÍŠIL 2015 – Ctirad Václav POSPÍŠIL: *Husovská dilemata*. Praha: Karmelitánské nakladatelství. 319 s.

PŘIBYL 2018 – Stanislav PŘIBYL: *Chudoba nebo bohatství?: Spor opata Sugera a sv. Bernarda z Clairvaux o podobu křesťanského chrámu ve vrcholném středověku*. Písemná práce pro atest z filosofie, Praha: FF UK, 24 s. Konzultantka Dita Válková.

PŘIBYL 2019 – Stanislav PŘIBYL: *Karlův most: v souvislostech víry a ducha*. Praha: Karmelitánské nakladatelství. 404 s.

PŘIBYL 2020 – Stanislav PŘIBYL: *Jan z Jenštejna a vizuální a obsahový charakter krásného slohu*. In: Petr JINDRA, Michaela OTTOVÁ (eds.): *Nad slunce krásnější*. Plzeňská

madona a krásný sloh. Plzeň: Západočeská galerie v Plzni, Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, s. 110–117.

PUMPROVÁ/SLÍVA/PSÍK 2023 – Anna PUMPROVÁ, Jan SLÍVA, Richard PSÍK: *Soukromé modlitby Jana z Jenštejna =: The private prayers of John of Jenstein*. Ostrava, Dolní Břežany: Ostravská univerzita, Scriptorium. Interpretationes. 320 s.

ROYT 1995 – Jan ROYT: *Husité a obrazy*. In: Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi: sborník z mezinárodního symposia, konaného 22.-26. září 1993 v Bayreuthu, SRN. Praha: Česká křesťanská akademie, Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, s. 295–299.

ROYT/FAJT 1997 – Jan ROYT, Jiří FAJT: *Svatý Vojtěch ve vrcholném a pozdním středověku*. In: Milena BARTLOVÁ (ed.): *Svatý Vojtěch. Tisíc let svatovojtěžské tradice v Čechách*. Praha: Národní galerie, s. 37–40.

ROYT 2002 – Jan ROYT: *Středověké malířství v Čechách*. Praha: Karolinum. 168 s.

ROYT 2006 – Jan ROYT: *Církevní reformy a husité*. In: Jiří FAJT (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha: Academia, s. 554–561.

ROYT 2006A – Jan ROYT: *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum. 342 s.

ROYT 2013 – Jan ROYT: *Mistr Třeboňského oltáře*. Praha: Karolinum. 290 s.

ROYT 2020 – Jan ROYT: *Moc obrazů a bezmoc teologů*. In: <https://www.krestandnes.cz/jan-royt-moc-obrazu-a-bezmoc-teologu/> [Retrieved 2024-07-10]

ROYT 2021 – Jan ROYT: *Augustiniáni kanovníci a umění – kasule z Rokycan*. Přednáška 14. září 2021, kostel Panny Marie Sněžné, Rokycany. – <https://youtu.be/mtnEIb3gPys?si=9rIp0emaHcUnmI2F> [Retrieved 2023-09-10]

SEDLÁČEK 1923 – August SEDLÁČEK: *Hrady, zámky a tvrze Království českého: 14. Litoměřicko a Žatecko*. Praha: Šolc a Šimáček. 462 s.

SEDLÁK 1915 – Jan SEDLÁK: *Mistr Jan Hus*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 378 s.

SCHÄDLER 1978 – Alfred SCHÄDLER. Peter Parler und die Skulptur des Schönen Stils. In: Anton LEGNER (ed.): *Die Parler und der schöne Stil 1350-1400: europäische*

Kunst unter den Luxemburgern. 3. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. Köln: Museen der Stadt Köln, s. 17–25.

SCHLOSSER 1895 – Julius von SCHLOSSER: Ein veronesisches Bilderbuch und die höfische Kunst des XIV. Jahrhunderts. In: Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses, 16 (1895), s. 144–230.

SCHMIDT 1969 – Gerhard SCHMIDT: *Malerei bis 1450. Tafelmalerei – Wandmalerei – Buchmalerei.* In: Karl Maria SWOBODA (ed.): *Gotik in Böhmen, Geschichte, Gesellschaftsgeschichte, Architektur, Plastik und Malerei.* Mnichov: Prestel. 487 s.

SCHMIDT 1970 – Gerhard SCHMIDT: *Peter Parler und Heinrich Parler als Bildhauer.* In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XXIII (1970), s. 109–153.

SCHMIDT 2006 – Gerhard SCHMIDT: *Internacionální gotika versus krásný styl.* In: Jiří FAJT (ed.): *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310–1437.* Praha: Academia, s. 541–547.

SCHMIDT 2016 – Ondřej SCHMIDT: *Jan z Moravy: zapomenutý Lucemburk na aquilejském stolci.* Praha: Vyšehrad. 280 s.

SCHOENIG 2020 – Steven A. SCHOENIG: *Bonds of wool: The Pallium and Papal Power in the Middle Ages.* Washington D.C.: Catholic University of America Press. 545 s.

SCHWARZ 1993–1994 – Michael Viktor SCHWARZ: *Schöne Madona als komplexe Bildform.* In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XLVI–XLVII, 1993–1994, s. 663–678.

SKALICKÝ 2009 – Petr Skalický: *Středověké nástěnné malby v kostele sv. Apolináře na Novém městě pražském.* Diplomová práce. Praha: ÚDU FF UK. 218 s.

SKALICKÝ 2016 – Petr SKALICKÝ: *Dic, quoniam doctrina! Možná ideová a ikonografická východiska malířské výzdoby kostela sv. Apolináře v Praze.* In: Richard BIEGEL, Lubomír KONEČNÝ, Michaela OTTOVÁ a Roman PRAHL (eds.): *Ikonografie: témata, motivy, interpretace: kniha k poctě Jana Royta.* Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, s. 139–153.

SPĚVÁČEK 1986 – Jiří SPĚVÁČEK: *Václav IV. 1361–1419: k předpokladům husitské revoluce.* Praha: Svoboda, 773 s.

STERLING 1962 – Charles STERLING: *Die Malerei in Europa um 1400.* In: *Kat. Kunst um 1400,* Wien: Kunsthistorisches Museum, s. 66–78.

SUCKALE 1980 – Robert SUCKALE: *Die Sternberger Schöne Madonna*. In: Anton LEGNER: Peter Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Bd. V. Köln: Museen der Stadt Köln s. 117–122.

SUCKALE 2008 – Robert SUCKALE: *Stil und Funktion. Ausgewählte Schriften zur Kunst des Mittelalters*. München/Berlin: Deutsche Kunstverlag. 561 s.

ŠMAHEL 1967 – František ŠMAHEL: *Pražské universitní studentstvo v předrevolučním období 1399–1419*. In: Rozpravy ČSAV 77, 1967, 91 s.

ŠMAHEL 2010 – František ŠMAHEL: *Kdo pronesl smuteční řeč při pohřbu císaře Karla IV.?* - Bibliography of the History of the Czech Lands. *Studia mediaevalia Bohemica* Praha. 10(2), s. 215–220.

ŠMAHEL/SILAGI 2018 – František ŠMAHEL, Gabriel SILAGI (ed.): *Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis: 1360-1614*. Praha: Nakladatelství Karolinum. 608 s.

ŠMAHEL 2023 – František ŠMAHEL: *Husitská revoluce I.: Kořeny české reformace*. Praha: Karolinum. 861 s.

ŠTÍTŇNÝ/ERBEN 1852 – Tomáš ze ŠTÍTŇNÉHO, Karel Jaromír ERBEN (ed.): *Tomáše ze Štítňného knížky šestery o obecných věcech křesťanských*. Praha: Tisk K. Jeřábkové. 354 s.

TADRA 1879 – Ferdinand TADRA: *Mistr Vojtěch, professor učení Pařížského a scholastik kostela Pražského* (Magister Adalbertus Ranconis de Ericinio). *Časopis Muzea království Českého* 53 (1879), s. 537–572.

TADRA 1880 – Ferdinand TADRA: *Dodatek k článku Mistr Vojtěch, profesor učení pařížského a scholastik kostela Pražského*. In: *Časopis Musea království českého* 54 (1880), s. 361–362.

TRUHLÁŘ 1902 – Josef TRUHLÁŘ: *Paběrky z rukopisů Klementinských: Vidění arcibiskupa Jana z Jenšteina*. In: *Český časopis historický* 8 (1902), s. 187–189.

TŘÍŠKA 1981 – Josef TŘÍŠKA: *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409*. Praha: Univerzita Karlova. 555 s.

URBAN 2016 – František URBAN: *Mariologické a mariánské inspirace v českém středověku: mariologie Arnošta z Pardubic, Jana z Jenštejna, Jana Husa a Jana Rokycany*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 219 s.

VILIKOVSKÝ 1948 – Jan VILIKOVSKÝ: *Próza z doby Karla IV.* Praha: Sfinx, 359 s.

VÍTOVSKÝ 1976 – Jakub VÍTOVSKÝ: *Nástěnné malby ze XIV. století v pražské katedrále.* In: *Umění XXIV (1976)*, s. 473–503.

VLNAS 2013 – Vít VLNAS: *Jan Nepomucký: česká legenda.* Praha–Litomyšl: Paseka, Národní galerie. 360 s.

VONDRÁČEK 1977 – Vladimír VONDRÁČEK: *Nemoc Jana z Jenštejna.* In: Jiří RAK a Jiří ŽALMAN (ed). *Jenštejn 1977: Sborník.* Brandýs nad Labem – Stará Boleslav: Okresní muzeum Praha-východ, s. 153–157.

VONDRÁČEK/MALÝ 1977 – Vladimír VONDRÁČEK, V. MALÝ: *Nemoc Jana z Jenštejna.* *Časopis lékařů českých.* 116–1977 (23), 724–728.

WELTSCH 1968 – Ruben Ernest WELTSCH: *Archbishop John of Jenstein, (1348-1400): papalism, humanism and reform in pre-hussite Prague.* The Hague: Mouton. 252 s.

WINTER 1964 – Eduard WINTER: *Frühhumanismus: Seine Entwicklung in Böhmen und deren europäische Bedeutung für die Kirchenreformbestrebungen im 14. Jahrhundert.* Berlin W: Akademie-Verlag, 236 s.

ZÍTEK 1902–1903 – Jan ZÍTEK: *Kodex Jana z Jenštejna ve vatikánské knihovně v Římě.* In: *Památky archeologické a místopisné* 20 (1902-1903), s. 183–206.

11 Seznam obrázků:

Obrázek 1 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 1r – Zvěstování – s erbem Jana z Jenštejna	VII
Obrázek 2 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 4r – Navštívení – s Jenštejnovým přípisem	VII
Obrázek 3 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 13v – Navštívení s Jenštejnovým přípisem	VIII
	VIII
Obrázek 4 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 26r – Oráči a biskup v iniciále – s Jenštejnovým přípisem	VIII
Obrázek 5 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 30v - Sv. Petr	IX
Obrázek 6 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 38v – Papež s kardinály	IX
Obrázek 7 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 43r – Muž na hradbách (prorok Jeremiáš)	X
Obrázek 8 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 65v – Smrt	X
Obrázek 9 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 86v – Rodina	XI
Obrázek 10 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 88v – Člověk v disputaci s ďáblem	XI
Obrázek 11 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 92v – Kristus v rozhovoru s mladíkem	XII
Obrázek 12 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 96v – Mrtvý a jeho duše	XII
Obrázek 13 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 99v – Svatý Dionýsius	XIII
Obrázek 14 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 111r – Sebevrah	XIII
Obrázek 15 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 120v – David a Saul	XIV
Obrázek 16 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 134v – Modlíci se muž	XIV
Obrázek 17 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 138v – Navštívení Panny Marie	XV
Obrázek 18 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 148v – Panna Maria Sněžná	XV
Obrázek 19 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 157r – Navštívení „na oplátku“ s Jenštejnovým přípisem	XVI
Obrázek 20 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 171r – Zvěstování s Jenštejnovým přípisem	XVI
Obrázek 21 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 187v – Navštívení Panny Marie	XVII
Obrázek 22 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 223v – Biskup na kazatelně	XVII
Obrázek 23 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 267r – Madona s královskými atributy a anděly	XVIII
Obrázek 24 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 272r – Bolestný Kristus a Arma Christi	XVIII
Obrázek 25 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 281r – Obřezání Páně	XIX
Obrázek 26 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 285r – Zasvěcení Panny Marie v chrámu	XIX

Obrázek 27 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 287r – Učenci s knihou, v níž jsou zapsána Boží jména.....	XX
Obrázek 28 – NA, Fond ČDK, KN 147 – Dopis Raymudovi z Capuy s pravděpodobně vlastnoručními Jenštejnovými korekturami.....	XX
Obrázek 29 – Hrad Kyšperk (Supí Hora), věž postavená pravděpodobně za episkopátu Jana z Jenštejna.....	XXI
Obrázek 30 – Hrad Helfenburk u Úštěku.....	XXI
Obrázek 31 – Helfenburk – erby pánů z Jenštejna a pražského arcibiskupství...XXII	
Obrázek 32 – Náhrobní kámen hrobu Jana z Jenštejna v bazilice sv. Praxedy v Římě	
XXII	
Obrázek 33 – Olomouc, Arcidiecézní muzeum – Křiváková pieta.....	XXIII
Obrázek 34 – Plzeň, katedrála sv. Bartoloměje – Plzeňská Madona (foto z výstavy „Nad slunce jasnější“)......	XXIII
Obrázek 35 – Mistr treboňského oltáře: Madona roudnická.....	XXIV
Obrázek 36 – Svatovítská madona.....	XXV
Obrázek 37 – Hypotetické vyobrazení Jana z Jenštejna jako donátora Svatovítské madony.....	XXV
Obrázek 38 – Sv. Petr ze Slivice.....	XXVI
Obrázek 39 – Busta Jana z Jenštejna v triforiu pražské katedrály.....	XXVII
Obrázek 40 – Busta Jana z Jenštejna v triforiu pražské katedrály – barevná rekonstrukce podle nálezové situace (Jana Peroutková).....	XXVII

12 Seznam zkratk:

BAV	Bibliotheca Apostolica Vaticana (Apoštolská knihovna ve Vatikánu)
ČDK	Česká dvorská kancelář
DMC	Denní modlitba církve (breviář)
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
MBV	Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
NA	Národní archiv ČR
PG	Migne: Patrologia Graeca
PL	Migne: Patrologia Latina
WBU	Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka

Zkratky použitých biblických knih

Gn	Genesis – 1. kniha Mojžíšova
Žl	Žalmy
Kaz	Kazatel
Pís	Píseň písní
Iz	Izaiáš
Ez	Ezechiel
Joel	Joel
Mt	Matoušovo evangelium
Lk	Lukášovo evangelium
Jan	Janovo evangelium
Řím	List apoštola Pavla Římanům
1 Kor	První list apoštola Pavla Korint'ánům
Ef	List apoštola Pavla Efesanům
1 Petr	První Petřův list
Zj	Zjevení Janovo (Apokalypsa)

13 Přílohy

Příloha 1. – Seznam dopisů Jana z Jenštejna uchovaných v jeho Listáři

(NA, Fond ČDK, KN 147)

Texty kurzívou jsou dedukce data nebo místa podle obsahu dopisu a dalších souvislostí.

Číslo	Název	Adresát	Datum a místo	Fol.
1	Missa magistro Adalberto	Vojtěch Raňkův z Ježova		1r
2	Epistola preposito Rudnicensi de vita contemplativa peragenda	Mikuláš, roudnický probošt	Praha nebo Příbram 10. (srpna)	1r
3	Missa pape Urbano sexto	Papež Urban VI.		2v
4	Petro priori Rudnicensi	Petr Klarifikátor		3v
5	Missa magistro Ordinis praedicatorum de recomendacione et laudacione sui status spiritualis	Raymund z Capuy		6r
6	Missa Magistro Borsoni	Boreš z Mrákotic, oficiál, bechyňský arcijáhen		7v
7	Magistro Borsoni	Boreš z Mrákotic, oficiál, bechyňský arcijáhen	Příbram	8r
8	Domino Przibiconi archidiacono Horssoviensi	Přibík, arcijáhen horšovský		8v
9	Magistro Adalberto scholastico	Vojtěch Raňkův z Ježova		8v
10	Alia scripta magistro Adalberto scolastico	Vojtěch Raňkův z Ježova		8v
11	Missa episcopo Olomucensi	Jan ze Středy	<i>Před 23.12.1380</i>	9r
12	Missa sanctissimo patri Urbano pape VI.	Papež Urban VI.	Praha	9r
13	Magistro Nicolao, artiste Pragensi	Mistr Mikuláš		9v
14	Missa domino W, fratri domini, studenti in Padua	Václav z Jenštejna		10r
15	Scripta episcopo Parisiensi	Aymeric de Magnac		10r-10v
16	Rescripta ad hanc domino nostro per episcopum Parisiensem	Aymeric de Magnac		10v
17	Scripta episcopo Magdeburgensi	Petr Jelito, magdeburský biskup	<i>Před 1381</i>	11r
18	Littera missa rectoribus et magistris Collegii Karoli	Rektoři a mistři Karlovy koleje	Frankfurt nad Mohanem	11r
19	Missa episcopo Olomucensi quondam Magdeburgensi	Petr Jelito, olomoucký biskup	Roudnice 22. října neznámého roku (1381–1387)	11v-12r
20	Missa Petro Clarificatori, canonico regulari in Rudnicz		<i>Před r. 1383</i>	12v
21	Epistola missa pape Urbano sexto	Papež Urban VI.	1385	13v
22	Litera missa Paduam Iohanni et Wlachnikoni fratribus	Jan z Weitmile, Vlachník z Weitmile		15r
23	Missa Paduam domino Wenczeslao, fratri domini archiepiscopi Pragensis	Václav z Jenštejna		15v
24	Magistro Borssoni, officiali Pragensi	Boreš z Mrákotic, pražský oficiál		16r
25	Missa marchioni Moravie Procopio etc.	Prokop Lucemburský, markrabě moravský		17r
26	Fragmentum litterae fictitiae de avaritia	Fiktivní adresát	Duben 1379	17r
27	Littera missa Urbano papae VI.	Papež Urban VI.		
28	Littera (Venceslai IV. auctore Ioanne Ienstein) missa cardinalibus rebelliibus, ut ad dominum Urbanum redirent.	Kardinálové avignonské obedience	<i>Patrně léto 1379</i>	18r

29	Missa pape Urbano VI.	Papež Urban VI.	1380–1381	18v
30	Missa fratri Venceslao, studenti di Padua	Václav z Jenštejna	Po 14.1.1380	19v
31	Illustri duci Gorlicensi	Jan Zhořelecký		20r
32	P(ileo), tituli sancte Braxedis, alias Ravennatensi cardinali	Pileus de Prata, kardinál	Po 14.1.1380	20v
33	Item eidem	Pileus de Prata, kardinál	Únor 1380, Praha nebo Cheb	20v
34	Item magistro Borsoni	Mistr Boreš z Mrákotic	Roudnice	21r
35	Item epistola cuidam poete	Jakýsi básník, podle Polce by to mohl být Mikuláš z Rakovníka		21r
36	Wenceslao, Romanorum et Bohemie regi	Václav IV.		22r
37	Item Olomucensi episcopo	Jan ze Středý, olomoucký biskup		22v
38	Item Elizabeth, Romanorum imperatrici et Boemie regine	Alžběta Pomořanská	1384	23r
39	Item magistro Borsoni	Boreš z Mrákotic	Patrně Praha	23r
40	40. Item nobilibus viris Iohanni et Ulrico de Rosenberk	Jan I. z Rožmberka, Oldřich I. z Rožmberka	Po 16.11.1384	23v
41	Epistola archiepiscopi Pragensis (Ioannis Ienstein) ad papem (Urbanum) sextus pro institutione festi Visitacionis Marie per universum mundum	Papež Urban VI.	1386	24v
42	(Missa Urbano papae sexto de quodam somno consolatorio)	Papež Urban VI.	1387	28r-31v
43	(Missa Urbano papae sexto contra iniuras inimicorum)	Papež Urban VI.	1387	31v-33v
44	Raimundus de Vineis Capuanus, magister generalis ordinis fratrum Praedicatorum, Iohanni de Jenstein, archiepiscopo Pragensi, gratulatur quod laudabili prorsus consilio nuper in ecclesia sua instituerit festum Visitationis beatae Mariae Virginis. Epistula Raymundi, magistri generalis ordinis Predicatorum, magistri in theologia.	Raymund z Capuy	1386-1387	34r-36v
45	(Missa Petro episcopo Olomucensi, ut vitam emendet)	Petr Jelito, olomoucký biskup	1386-(1387)	36v-39r
46	(Fragmentum epistolae cuidam religioso)	Jakýsi řeholník	Příbram	40r
47	Item magistro Cunsoni, custodi Pragensi	Kuneš z Třebovle	1384	40r
48	Item M (?), archidiacono Gaetano in Apulia	Raynald Frizia z Menevalle, řečený Menallus, arcijáhen v Gaetě ¹¹⁸⁷	Po 1378 (Jenštejn píše o sobě v plurálu)	40v
49	(Priorissae monasterii s. Catharinae in Nova Civitate Pragensi)	Převorka u sv. Kateřiny na Novém městě		41v
50	(Missa sorori Ioannis Ienstein, moniali)	Anna, sestra Jana z Jenštejna		41v
51	Item cuidam colenti exire monasterium religioso	Někdo, kdo chce vystoupit z kláštera	Frankfurt nad Mohanem	42r
52	Littera missa preposito Rudnicensi	Mikuláš, roudnický probošt	Frankfurt nad Mohanem	42v
53	Item magistro Borsoni	Mistr Boreš z Mrákotic		43r
54	De beghardis	Beghardi	Helfenburk, 10. června 1388	44v
55	Wenceslao, preposito Misnensi	Václav, míšeňský probošt	1375–	46r
56	Missa magistro Nicolao de Padua	Mikuláš z Rakovníka	1366–1367	47r
57	Domino Benessio Horssoviensi (archidiacono) de Montepessulano	Beneš, horšovský arcijáhen	Montpellier, 1371	47r
58	Ad patrem de Parisiis missa	Pavel z Jenštejna	Paříž 1372	47r
59	Ad matrem de Parisiis missa	Kateřina z Jenštejna	Paříž 1372	47v
60	Ad fratrem de Bononia pro meo votivo solacio et gaudio speciali	Václav z Jenštejna	Bologna 1369–1370	47v

¹¹⁸⁷ POLC 1999, s. 296.

61	Ad sororem de Bononia quod misit sibi paternoster cum bursa	Sestra Jana z Jenštejna	Bologna 1369–1370	48r
62	Tamquam episcopus Misnensis magistro Borssoni	Mistr Boreš z Mrákotic	1375–1378	48v
63	Episcopo Olomucensi	Jan ze Středy	<i>Před 23.12.1380</i>	49r
64	Domino Benessio de Horssow, canonico Pragensi, de Montepessulano	Beneš, horšovský arcijáhen	Montpellier 1371	49v
65	De Parisius domino Benessio Horssoviensi	Beneš, horšovský arcijáhen	Paříž 1372	49v
66	Domino Benessio de Parisius	Beneš, horšovský arcijáhen	Paříž 1372	50r
67	Antonio Neapolitano, qui transmisit tractatum de amicitia	Antonín Neapolský	1366–1375	50v
68	Ad petitionem cuiusdam cuidam missa	Bratr Leo		50v
69	Domino Bonczoni, preposito sancti Egidii	Odolen Boncův	Bologna	51r
70	Episcopo Olomucensi	Jan ze Středy	<i>Před 23.12.1380</i>	52r
71	Domino P(ribislao), archidiacono Horssoviensi	Přibyslav, horšovský arcijáhen	<i>Před 13.6.1380</i>	52v
72	Magistro Borssoni, archidiacono Bechinensi	Boreš z Mrákotic, bechyňský arcijáhen	Norimberk, <i>pozdní léto 1380</i>	52v
73	Magistro Nicolao, artiste Pragensi	Mistr Mikuláš	Německo 1380	54r
74	Magistro Borssoni, archidiacono Bechinensi cur tempore pestilenciali auffugit ad partes alienas	Boreš z Mrákotic, bechyňský arcijáhen	1380	54v
75	Cardinali Bononiensi, ut not credat verbis mendosis, et regraciatur de correccione	Kardinál z Bologne	<i>Před r. 1389</i>	55r
76	Domino Iohanni de Lignano, utriusque iuris professori	Jan z Legnana		55v
77	Magistro Adalberto, scolastico ecclesie Pragensis, quod vitam suam emendet et non menciatur plus Deo et ordines sacros suscipiat	Vojtěch Raňkův z Ježova		55v

Příloha 2. – Seznam děl Jana z Jenštejna obsažených ve Vatikánském kodexu

Fol. Vat. Lat. 1122	Název	Další názvy
1ra–4ra	Contra Adalbertum	De purgatorio
4rb–13ra	Incipuit duo libelli ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis	Libellus primus
13rb–26ra	Incipit libellus secundus ad honorem Dei et beate Marie Virginis Visitacionis	Libellus secundus
26ra–30rb	N/A	Libellus contra Adalbertum. De devolucionibus
30va–38va	Tractatulus de potestate clavium et cetera.	Tractatulus de potestate Clavium
38vb–43ra	Sic intitulatus tractatulus de veritate Urbani	De veritate Urbani
43rb–63ra	Incipit liber de consideracione scriptus ad Urbanum papam Sextum.	De consideracione; De consideracione (et lacrymis militantis ecclesie)
63ra–65va	Incipit Libellus bylogorum ad archidiaconum Gurimensem	Liber bilogorum
65vb–86rb	Religioso viro domino Benedicto preposito sancti Apollinaris in Saczka. Incipit libellus de bono mortis ad honorem sancti Ambrosii intitulatus.	De bono mortis
86va–99ra	Incipit liber dyalogorum ad honorem beati Gregorii sic intitulatus	Liber dialogorum
99rb–110vb	Incipit libellum de iusticia et divina iusticie observancia ad honorem sancti Dyonisii sic intitulatus.	Libellus de iusticia et divina iusticie observancia
111ra–120va	Incipit Libellus Quod nemo leditur nisi a se ipso, ad honorem beati Ioannis Crisostomi sic intitulatus. Et primo, quomodo anima a se et a Deo cadit.	Quod nemo leditur nisi a se ipso
120va–134rb	Incipit commentum super psalmo Noli emulari. Scriptum domino Borssoni, archidyacono Bechinensi.	Commentum super psalmum „Noli emulari“
134va–134vb	Incipiunt Oraciones. Primo de sancta Trinitate	Oracio de sancta Trinitate
134vb–135ra	Oracio ante missam	
135rb–135va	Oracio de sancto Spiritu	
135va–135vb	Oracio antequam de ponit dormitum	
135vb	Item oracio quando surgit mane	
135vb–136ra	Item oracio pro viatore vel existente inter inimicos et cetera	
136ra–136rb	Item oracio de Annunciacione beate Marie Virginis	
136rb	Item alia oracio consimilis Beata Maria	
136rb–136va	Item oracio ad angelum proprium	
136va–136vb	Oracio de sancto Petro et Paulo apostolis	
136vb–137ra	Oracio de beato Dionysio	

Fol. Vat. Lat. 1122	Název	Další názvy
137ra–137rb	Oracio de sancto Ieronymo	
137rb	Oracio de sancta Katherina	
137 rb	Oracio de sancto Sigismundo	
137va	Oracio de Corpore Cristi infra missam	
137va–137vb	Oracio pro graciaram accione	
137vb–138rb	Oracio pro bono fine mortis impetrando	
138rb	Item oracio pro salute anime	
138va–148va	Incipit historia de Visitacione. In vigilia Visitacionis sancte Marie. Ad matutinum pro ix leccione. Evangelium secundum Lucam.	Historia de Visitacione Officium rhythmicum et missa in festo Visitacionis
146ra–147va	Bulla Superni benignitatis	
147va–152vb	Incipit historia beate Marie Nivis	
152ra–152rb	Incipit Missa de Transfixione beate Marie Virginis	
152rb–152va	Incipiunt Prose. Prima de Corpore Cristi et hec canitur sub nota quasi Letabundus.	
152va	Incipit prosa Marie Visitacionis – sicut Virgo beata	
152va–152vb	Hec est Marie Nivis	
152vb	Item prosa de sancto Iohanne Evangeliste	
153ra	Incipiunt ympni. Primo de Corpore Cristi, qui canitur sub note Ave maris	
153ra–153rb	Ympnus sancte Marie Visitacionis et canitur sicut Chorus nove	
153rb	Ympnus ad laudes	
153rb	Ympnus ad completorium	
153rb–153va	Item ympni de festo Sancte Marie Nivis ad Vesperas	
153va	Ad completorium ympnus	
153va	Item ympnus ad laudes	
153va–153vb	Incipiunt ympni de sancto Wenceslao et primus canitur sicut Ut quant laxis	
153vb–154ra	Ad completorium ympnus	
154ra–154rb	Ad matutinum ympnus	
154rb–154va	Ad laudes ympnus	
154va	Incipiunt cantilene	
154vb	Ista cantilena canitur sub nota Quod admiram	
154vb–155ra	De nativitate	
155ra	De nativitate	
155ra	De nativitate	
155ra–155rb	De nativitate	
155rb–155va	De nativitate	
155va	De scismate	
155va–155vb	De nativitate	
155vb–156ra	Awus Archiepiscopi fecit super Ave Maria	

Fol. Vat. Lat. 1122	Název	Další názvy
156ra	De Anuncciacione	
157rb–161vb	Incipiunt miracula beate Marie Visitacionis	
162ra–169rb	Item acta in Curia Romana	Acta in curia romana Iohannis a Genczenstein, archiepiscopi Pragensis III
169rb–171ra	Sequitur precedens materia abbreviata	Acta in Curia Romana - materia abbreviata
171rb–174va	Item super Missus est sex omelie	Super Missus est 1
174va–178va	Omelia secunda	Super Missus est 2
178va–180rb	Omelia tertia	Super Missus est 3
180rb–181vb	Omelia quarta	Super Missus est 4
181vb–183ra	Omelia quinta	Super Missus est 6
183rb–187va	Omelia sexta	Super Missus est 6
187va–189ra	Omelie X super Exurgens Maria	Omelie Super Exurgens Maria – Prologus
189ra–191vb	Omelia secunda	
191vb–196ra	Omelia tertia	
196ra–197va	Omelia quarta	
197va–199ra	Omelia quinta	
199ra–200rb	Omelia sexta	
200rb–202ra	Omelia VII.	Omelia septima
202ra–204va	Omelia VIII.	Omelia octava
204va–206va	Omelia nona	
206va–208va	Omelia decima	
210ra–215ra	Incipiunt sermones secundum modum modernum. Sermo de morte Imperatoris.	Sermo de morte Imperatoris.
215ra–218va	Item sermo secundus de Nativitate Cristi	
218va–223va	Sermo de Translacione sancti Wenceslai factus in ecclesia Pragensi	
223va–226va	Incipiunt sermones eiusdem archiepiscopi ad clerum secundum modum antiquum factus in ecclesia Pragensi. Sermo prius de Nativitate Cristi	Sermo ad clerum factus in Ecclesia Pragensis, prius de Nativitate Cristi
226va–230va	Sermo secundus de Nativitate Christi factus in Rudnicz	
230va–233rb	Item Sermo de Corpore Christi primus factus in monasterio Rudnicensi.	
233rb–236rb	Secundus sermo de corpore Christi factus in ecclesia Pragensi	
236va–239vb	Sermo primus Marie visitacionis in ecclesia Pragensi et debe stare primus infra inter omelias Exurget et cetera.	
239vb–241rb	Secundus sermo Marie Visitacionis factus in ecclesia Pragensi.	
241rb–243ra	Sermo tercius de Visitacione sancte Marie factus in monasterio Rudnicz	
243rb–245va	Item sermo Marie Nivis	
245va–247ra	Sermo primus de Assumpcione factus ad sanctam Mariam in pede pontis	
247ra–250rb	Sermo secundus de Assumpcione factus in ecclesia Pragensi	

Fol. Vat. Lat. 1122	Název	Další názvy
250rb–252vb	Sermo tercius de assumptione sancte Marie virginis factus in Rudnicz	
252vb–253vb	Sermo de persecucione	
253vb–254vb	Sermo de officio pastoris	
257ra–260vb	Incipiunt omelie diversorum evangelistarum. Secundum Lucam	Homilia secundum Lucam "Exiit edictum" - Homilie diversorum evangelistarum
260vb–262va	Secundum Mattheum	Homilia secundum Matthaem "Homo quidam" - Homiliae diversorum evangelistarum
262va–263rb	Omelia secundum Mattheum	Homilia secundum Matthaem "Simile est regnum caelorum decem virginibus" - Homilie diversorum evangelistarum
263rb–265rb	Omelia secundum Mattheum	Homilia secundum Matthaem "Assumpsit Iesus Petrum" - Homilie diversorum evangelistarum
265va–266ra	Sermo secundus beate Marie Nivis	
267ra–277vb	Nobili viro compatri dilecto Nicolao de Contarenis de Veneciis: Incipit libellus de fuga seculi	De fuga seculi
277vb–281rb	Incipit Libellus apologorum, Epistola ad nobilem virum dominum Henricum de Roseo Monte alias de Rosemberg in Boemia	Libellus apologorum
281rb–287ra	Libelli de laude nominis Iesu Cristi et Marie scripti Wolframo archiepiscopo Pragensi	Libelli de laude nominis Iesu Cristi et Marie
287ra–293va	Incipit libellus intitulatus De divinis nominibus	Libellus de divinis nominibus

Příloha 3. – Seznam listin vydaných Janem z Jenštejna jako pražským arcibiskupem

Vypracoval: Jaroslav V. Polc (Archiv KTF UK)

Datum	Obsah	Místo uložení, edice, regesta
Praha, 22.03.1379	Jan z Jenštejna potvrzuje směnu platů mezi Matyášem, plebánem v Kostelci a Petrem II. z Rožmberka a Janem I. z Rožmberka	SA Třeboň, VS Třeboň, I A 3 K N 154
Praha, 24.10.1379	Jan z Jenštejna potvrzuje měšťanům z Pelhřimova užívat práv Starého města pražského	CIM II, č. 560
Neznámé místo, 20.02.1380	Jan z Jenštejna zveřejňuje narovnání mezi markrabětem Joštem Lucemburským a olomouckou kapitulou.	CDM XI, č. 175
Frankfurt nad Mohanem, 26.03.1380	Jan z Jenštejna zakládá v míšeňském kapitulním kostele oltář s vikářstvím ke cti sv. Václava	LE II, 291; Jenšovská I, 464; Gersdorf č. 660. Originál: Stadtarchiv Meissen
Neznámé místo, 04.04.1380	Potvrzující klauzule Jana z Jenštejna k nadání Petra II. z Rožmberka a Jana I. z Rožmberka a závazku třeboňského kláštera	Opis z roku 1740, SA Třeboň, VS Třeboň I A 6 W N 5, s. 33–34
Praha, 12.04.1380	Jan z Jenštejna nařizuje lounským, aby urovnali při, kterou vedou s Vilémem z Házmburka	OA Louny, listina 64 (Průvodce, 35)
Kolín nad Rýnem, 23.06.1380	Jan z Jenštejna uděluje z papežské moci pražský kanonikát Hánkovi, plebánovi v Plaňanech a rezervuje mu prebendu.	Jenšovská 627; Archiv pražské kapituly, Cox. XIII, f. 86v
Neznámé místo, 17.08.1380	Jan z Jenštejna potvrzuje darování platů třeboňskému klášteru Petrem II. z Rožmberka a Janem I. z Rožmberka	SÚA Praha, zrušené kláštery č. 202, zlomek kopiáře Klášter augustiniánů Třeboň, f. 4v.
Norimberk??, 13.09.1380	Jan z Jenštejna oznamuje, že Ješek Michalův, žák ze Stříbra, vykonal zkoušky a může přijmout beneficium.	Jenšovská I, 796
Norimberk, 14.09.1380	Crida od Jana z Jenštejna pro Drslava z Roupova na faru ve Vřeškovcích kladrubského kláštera.	LC V, s. 53–55; Jenšovská I, 795.
Praha, 27.09.1380	Jan z Jenštejna připojuje faru ve Starých Benátkách k farnímu kostelu v Nových Benátkách	LE II, 306; Jenšovská I, 868; Kalista, Boleslavica 68. č. 7.
Praha, 08.11.1380	Jan z Jenštejna potvrzuje směnu dvorů kláštera sv. Kateřiny na Novém městě pražském a Jindřicha Seidlinova.	LE II, 305; Jenšovská I, 904.
Praha, 26.12.1380	Jan z Jenštejna ustanovuje Jakuba z Paběnic korektorem kléru.	APK, Cod. I-2, f. 110 b; Jenšovská I, 904.
Norimberk, 05.02.1381	Jan z Jenštejna dává své spory s Norimberskými k rozhodnutí Václavu IV.	HStA München, Allg. StA., RSt Nürnberg 1946.
Praha, 05.04.1381	Jan z Jenštejna potvrzuje 6 donačních listin pro kostel sv. Havla na Starém městě pražském.	LE II, 235; Jenšovská I, 993.
Praha, 05.04.1381	Jan z Jenštejna potvrzuje další donační listiny pro kostel sv. Havla na Starém městě pražském.	LE II, 326; Jenšovská I, 994.
Praha, 30.04.1381	Jan z Jenštejna potvrzuje provinciální statuta.	Höffler, s. 25–28; Gersdorf č. 669.
Praha, 30.04.1381	Jan z Jenštejna – transsumpt dvou listin litomyšlského biskupa Jana – a) z 13.12.1380; b) z 25.01.1374	LE II, 315; Jenšovská I, 1005.
Praha, 25.05.1381	Jan z Jenštejna subdeleguje opata zábrdovického a Jaroslava, kanovníka olomouckého k ochraně práv kartuziánského kláštera v Králově Poli u Brna.	Insert v list. Jaroslavově z 01.08.1381; CDM XI, č. 220.
Praha, 31.07.1381	Jan z Jenštejna připojuje ke kapli na hradě Ronově ves a dvůr Čachotín.	SÚA Praha, RC Pohled 47; LE II, 324; Jenšovská I, 1049; Schubert, UR, s. 145, č. 1124.

Praha, 31.07.1381	Jan z Jenštejna zřizuje oltář Zvěstování Panny Marie ve farním kostele v Příbyslavi.	LE II, 323; Jenšovská I, 1048.
Praha, 05.08.1381	Jan z Jenštejna ustanovuje Jana z Trutnova ke kostelu v Rožďalovicích.	Jenšovská I, 1050.
Praha, 16.10.1381	Jan z Jenštejna – statut Cura officii.	Höfler, s. 29.
Praha, 16.10.1381	Jan z Jenštejna – statut De ususrariis.	Höfler. s. 30–31.
Praha, 08.11.1381	Jan z Jenštejna potvrzuje listinu Jana IV. z Dražic pro arcijáhna horšovského.	LE II, 325; Jenšovská I, 1073.
České Budějovice, 10.12.1381	Jan z Jenštejna uděluje odpustky pro kostel dominikánů v Českých Budějovicích	Köpl, UB Budweis, č. 332; Archiv Národního muzea, listina č. 152.
Praha, ???.1381	Jan z Jenštejna potvrzuje metropolitním právem donaci pro kostel ve Svitavách – litomyšlská diecéze.	Jenšovská I, 938.
Praha, 11.02.1382	Jan z Jenštejna přikazuje pražské kapitule, aby přijala Hánka, plebána v Plaňanech, za kanovníka.	APK Cod. XIII; Jenšovská I, 1096.
Praha, 10.03.1382	Census od Jana z Jenštejna pro arcijáhna horšovského.	LE II, 332; Jenšovská I, 1108.
Praha, 14.04.1382	Jan z Jenštejna – rozsudek o patronátní právo ve Vysoké.	Jenšovská I, 1125.
Praha, 28.04.1382	Jan z Jenštejna přikazuje pražské kapitule, aby přijala za kanovníka Pertolda z Částkova.	Jenšovská I, 1129.
České Budějovice, 04.09.1382	Jan z Jenštejna uděluje odpustky pro klášterní kostel dominikánů v Českých Budějovicích.	Köpl, UB Budweis, č. 362; Archiv Národního muzea, listina č. 153.

Příloha 4. – Obrázky a fotografie

Obrázek 1 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 1r – Zvěstování – s erbem Jana z Jenštejna

Obrázek 2 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 4r – Navštívení – s Jenštejnovým připiskem

Obrázek 3 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 13v – Navštívení s Jenštejnovým přípisem

Obrázek 4 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 26r – Oráči a biskup v iniciále – s Jenštejnovým přípisem

Obrázek 5 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 30v - Sv. Petr

Obrázek 6 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 38v – Papež s kardinály

Obrázek 7 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 43r – Muž na hradbách (prorok Jeremiáš)

Obrázek 8 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 65v – Smrt

Obrázek 9 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 86v – Rodina

Obrázek 10 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 88v – Člověk v disputaci s ďablem

Obrázek 11 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 92v – Kristus v rozhovoru s mladíkem

Obrázek 12 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 96v – Mrtvý a jeho duše

Obrázek 13 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 99v – Svatý Dionýsius

Obrázek 14 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 111r – Sebevrah

Obrázek 15 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 120v – David a Saul

Obrázek 16 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 134v – Modlíci se muž

Obrázek 17 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 138v – Navštívení Panny Marie

Obrázek 18 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 148v – Panna Maria Sněžná

Obrázek 19 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 157r – Navštívení „na oplátku“ s Jenštejnovým přípiskem

Obrázek 20 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 171r – Zvěstování s Jenštejnovým přípiskem

Obrázek 21 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 187v – Navštívení Panny Marie

Obrázek 22 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 223v – Biskup na kazatelně

Obrázek 23 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 267r – Madona s královskými atributy a anděly

Obrázek 24 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 272r – Bolestný Kristus a Arma Christi

Obrázek 25 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 281r – Obřeznání Páně

Obrázek 26 – BAV, Vat. Lat. 1122 – f. 285r – Zasněčení Panny Marie v chrámu

Obrázek 29 – Hrad Kyšperk (Supí Hora), věž postavená pravděpodobně za episkopátu Jana z Jenštejna

Obrázek 30 – Hrad Helfenburk u Úštěku

Obrázek 31 – Helfenburk – erby pánů z Jenštejna a pražského arcibiskupství

Obrázek 32 – Náhrobní kámen hrobu Jana z Jenštejna v bazilice sv. Praxedy v Římě

Obrázek 33 – Olomouc, Arcidiecézní muzeum – Křivákova pieta

**Obrázek 34 – Plzeň, katedrála sv. Bartoloměje – Plzeňská Madona (foto z výstavy „Nad slunce
jasnější“)**

Obrázek 35 – Mistr třeboňského oltáře: Madona roudnická

Obrázek 36 – Svatovítská madona

Obrázek 37 – Hypotetické vyobrazení Jana z Jenštejna jako donátora Svatovítské madony

Obrázek 38 – Sv. Petr ze Slivice

Obrázek 39 – Busta Jana z Jenštejna v triforiu pražské katedrály

Obrázek 40 – Busta Jana z Jenštejna v triforiu pražské katedrály – barevná rekonstrukce podle náleзовé situace (Jana Peroutková)